Гл 839/II

I

Периодика

1 Примерак

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ

СТАРИНАР

НОВА СЕРИЈА

КЊИГА XI/1960.

Књ. XI

1960

БЕОГРАД

1961.

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ

СТАРИНАР

НОВА СЕРИЈА
КЊИГА XI/1960.

УРЕДНИК
ЂУРЂЕ БОШКОВИЋ

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР
Милутин Гарашанин, Миодраг Грбић, Александар Дероко,
Војислав Кораћ, Ђорђе Мано-Зиси, Светозар Радојчић,
Ђорђе Стричевић

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности од 28. VI 1960.

БЕОГРАД
1961.

INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE

STARINAR

NOUVELLE SÉRIE
VOLUME XI/1960.

RÉDACTEUR
DJURDJE BOŠKOVIĆ

COMITÉ DE RÉDACTION
Milutin Garašanin, Miodrag Grbić, Aleksandar Deroko, Vojislav Korać, Djordje Mano-Zisi, Svetozar Radojčić, Djordje Stričević

Présenté á la VIe séance de la Classe des sciences sociales de l'Académie serbe des Sciences et des Artes, le 28 VI 1960

BEOGRAD
1961

САДРЖАЈ — SOMMAIRE

Бранко Гавела	О илирској компоненти у индоевропској диаспори	1
Branko Gavela	Sur la composante illyrienne dans la diaspore indo-européenne	7
Борислав Јовановић	Стратиграфска подела Винчанског насеља	9
Borislav Jovanović	Division stratigraphique de la station de Vinča	19
Маја Паровић-Пешикан	О карактеру грчког материјала на Гласинцу . . .	21
Мая Парович-Пешикан	О характере греческого материала на Гласнице и путях его проникновения	45
Драгослав Срејовић	Три праисторијске оставе из Источне Србије . . .	47
Drcgoslav Srejović	Trois dépôts préhistoriques de la Serbie Orientale	64
Милутин Гарашанин	Скулптура Троглава из Ваћана код Брибира . . .	65
Milutin Garašanin	La figure Tricéphale de Vaćani près de Bribir	74
Драга Гарашанин	Студије из металног доба Србије	75
Draga Garašanin	Etudes sur l'âge des metaux en Serbie	92
Mate Suić	*Tato* — Ilirski *deus Patrius*	93
Mate Suić	*Tato — deus patrius* der Illyrier	97
Александра Јуришић	Заштитна ископавања у селу Радоиньи	99
Aleksandra Jurišić	Fouilles de protection au village de Radoinja	112
Борислав Јовановић и Јован Глишић	Енеолитско насеље на Кормадину код Јакова . . .	113
Borislav Jovanović et Jovan Glišić	Station énéolithique dans la localité de Kormadin près de Jakovo	140
Никола Тасић	Ђурђевачка Главица. Прилог проучавању Вучедолске групе јужно од Саве и Дунава	143
Nikola Tasić	Djurdjevačka Glavica. Une contribution à l'étude du groupe de Vučedol au Sud de la Sava et du Danube	156
Блаженка Сталио и Александра Јуришић	Јасик — Горња Комарица. Ископавање 1954. године	157
Blaženka Stalio et Aleksandra Jurišić	Jasik — Gornja Komarica. Fouilles au cours de l'anne 1954	162

Војислав Трбуховић

Vojislav Trbuhović

Праисторијска некропола у Белегишу 163

Eine urgeschichtliche Nekropole in Belegiš 180

Војислав Трбуховић

Vojislav Trbuhović

Из праисторије долине Ресаве 181

Sur la préhistoire de la region de Resava 184

Александрина Цермановић-Кузмановић

Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović

Нова некропола жутобрдске културе — „Песак" код Корбова 185

Nouvelle nécropole appartennant à la culture de Žuto Brdo — »Pesak« près de Korbovo 192

Милица Косорић

Milica Kosorić

Два нова депоа у музеју у Пожаревцу 193

Deux dépôts au Musée de Požarevac 196

Милица Косорић

Milica Kosorić

Хумка из Костолца 197

Tumulus de Kostolac 198

Петар Мачкић, Драгица Симоска и Војислав Трбуховић

Petar Mačkić, Dragica Simoska et Vojislav Trbuhović

Ранохалштатска некропола на локалитету Сарај у Броду 199

Une nécropole appartenant à l'hallstatt ancièn dans la localité de Saraj près de Brod 208

Благоје Китановски

Blagoje Kitanovski

Два гроба из старијег гвозденог доба код Прилепа . 209

Deux tombes appartenant à l'âge du fer ancien près de Prilep 214

Штефан Млакар

Stefan Mlakar

Нека теренска испитивања у околини Дукље у Црној Гори 215

Einige Terrain-forschungen in der Umgebung von Duklja in Montenegro 224

Преглед археолошких ископавања у НР Србији 1957 године 225

Рисовача код Аранђеловца (*Б. Гавела*) — 225; Носа-Бисерна Обала (*Д. Гарашанин*) — 228; Потпорањ-Кременьак, Утрине (*О. Брукнер*) — 229; Велика Градина у Стапарима (*А. Јуришић*) — 230; Бањица код Београда (*Ј. Тодоровић*); Гривац (*Б. Гавела*) — 231; Јаково-Кормадин; Валач код Косовске Митровице; Градац код Злокућана (*Б. Сталио*) — 234; Бубањ код Ниша (*М. Гарашанин*) — 235; Јанчићи-Равнине (*М. Ђукнић*); Рутевац код Алексинца — 237; Сарагорци-Мајдан (*М. Гарашанин и Д. Гарашанин*); Брусник код Неготина (*Р. Галовић*) — 238; Коброво (*Д. Крстић*); Усије-Град (*М. Косорић и Ј. Тодоровић*) — 239; Дорослово-Пригревица (*О. Брукнер*) — 240; Петрова Црква код Новог Пазара; Ковачица (*Н. Симовљевић*) — 241; Sirmium-Сремска Митровица — 242; Стари Сланкамен (*Д. Димитријевић*) — 243; Баре код Губеревца; Doclea код Титограда (*Д. Срејовић*) — 245; Уплиана; Ниш — Јагодин Мала (*Љ. Зотовић и Н. Петровић*) — 246; Гамзиград (*Ђ. Мано-Зиси*); Моравац код Алексинца; Доњани код Титограда — 247; Царичин Град; Бреговина-Кале (*Ђ. Стричевић*); Брестовик-Висока Раван (*М. Љубинковић*) — 248; Дренова-Падеж (*Б. Вуловић*) — 249; Смедерево; Ново Брдо — 250.

Chronique des fouilles en RP Serbie au cours de l'annee 1957 225

Risovača près d'Arandjelovac (*B. Gavela*) — 225; Nosa-Biserna Obala (*D. Garašanin*) — 228; Potporanj-Kremenjak, Utrine (*O. Brukner*) — 229; Velika Gradina à Stapari (*A. Jurišić*) — 230; Banjica près de Beograd (*J. Todorović*); Grivac (*B. Gavela*) — 231; Jakovo-Kormadin; Valač près de Kosovska Mitrovica; Gradac près de Zlokućani (*B. Stalio*) — 234; Bubanj près de Niš (*M. Garašanin*) — 235; Jančići-Ravnine (*M. Djuknić*); Rutevac près d'Alekcinac — 237; Saraorci-Majdan (*M. Garašanin et D. Garašanin*); Brusnik près de Negotin (*R. Galović*) — 238; Korbovo (*D. Krstić*); Usije-Grad (*M. Kosorić et J. Todorović*) — 239; Doroslovo-Prigrevica (*O. Brukner*) — 240; Petrova Crkva près de Novi Pazar; Kovačica (*N. Simovijević*) — 241; Sirmium-Sremska Mitrovica — 242; Stari Slankamen (*D. Dimitrijević*) — 243; Bare près de Guberevac; Doclea près de Titograd (*D. Srejović*) — 245; Ulpiana; Niš-Jagodin Mala (*Lj. Zotović et N. Petrović*) — 246; Gamzigrad (*Dj. Mano-Zisi*); Moravac près d'Aleksinac; Doljani près de Titograd — 247; Caričin Grad; Bregovina-Kale (*Dj. Stričević*); Brestovik-Visoka Ravan (*M. Ljubinković*) — 248; Drenova-Padež (*B. Vulović*) — 249; Smederevo; Novo Brdo — 250

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ — COMPTES RENDUS

E. SPROCKHOFF, Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises 16, Katalog des Römisch-germanischen Zentralmusseums, Mainz, 1956, Bd. I, стр. 1—292, сл. 1—65, са 1 таблом у боји; Bd. II, стр. 1—166, карата 1—5, Т. 1—76 (*М. Гарашанин*) 251

W. KIMMIG und H. HELL, Vorzeit Rhein und Donau, Lindau und Konstanz, 1958, стр. 1—134, сл. 1—132 (*М. Гарашанин*) 253

В. МИКОВ, Златното скровище от Вълчитрън, София 1958, стр. 1—70, Т. I—XXXI, сл. 1—40, са француским и руским резимеом (*М. Гарашанин*) 254

G. KOSSAK, Südbayern während der Hallstattzeit, Römisch-germanische Forschungen. Bd. 24, Berlin 1958, Text стр. 1—135. Tafeln 1—156. (*М. Гарашанин*) 254

A. VARAGNAC, A.D. TOLEDANO, G.FABRE, M. MAINJONET, L'art Gaulois, Préface de Dom Angelico Surchamp, Paris 1956, стр. 1—136. (*М. Гарашанин*) 256

B. BENADIK, E. VLČEK, C. AMBROS, Keltske pohrebiska na jugozapadnom slovensku, Vidavatelstvo Slovenskej Academie Vied, Bratislava 1957. (*J. Тодоровић*) 258

БИБЛИОГРАФИЈА — BIBLIOGRAPHIE

Réperotoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1957. sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. Redigée par *N. MANDIĆ* 259

Штампа Београдски графички завод — Београд, Булевар војводе Мишића 17

О ИЛИРСКОЈ КОМПОНЕНТИ У ИНДОЕВРОПСКОЈ ДИАСПОРИ

I

Питања о карактеру, локализовању и хронологији најраније индоевропске заједнице у Европи, њеној диаспори и еволуцији њених етнички, културно и језички индивидуалних грана, од којих једну представљају и Илири, стоје још увек највећим делом отворена, односно само делимично решена или и потпуно нерешена. Иако се решења основних проблема из ове области траже средствима и методима читавог низа заинтересованих научних дисциплина, још увек постоје суштинске и методске контроверзе о путевима који воде ка решењима, чија би егзактност била сразмерна основи и садржају самих проблема. Сложеност њихову повећава и то што у обим ових проблема улазе елементи потпуно независни једни од других, који припадају разноврсним, међу собом веома удаљеним временским раздобљима и разнородним областима научног истраживања (археолошкој, лингвистичкој, антрополошкој, етнолошкој и др.). То је разлог што често не постоји могућност за њихово повезивање у целине које би представљале аргумента за извођење општих закључака или за одбрану теоретских ставова, између којих се понекад, као што ћемо то даље показати, налазе, поред методских слабости и недостатака, неповезане празнине и хиатуси у садржају или дијаметралне разлике у мишљењима и објашњењима тих ставова.

С друге стране, иако једним својим делом проблем Индоевропљана, а нарочито његова илирска компонента, улази и у историјску прошлост Европе, антички писани извори пружају веома оскудне податке о питањима која сачињавају тај проблем, или су мање или више, посредно и непосредно за њега везана. Познавање индоевропске прошлости код античких писаца није прелазило временске границе, а добрим делом и просторне, савремених им народа, а нарочито варварског света коме они сами нису припадали и за који је њихов интерес ишао само до граница одређених, углавном, економским везама грчко-римског света са орбитом који га је окружавао. Стога у писаним античким изворима готово да и нема значајнијих и историјски веродостојних реминисценција на време старије од стварања њихових посебних националних и језичких заједница. За решавање постављеног проблема ми смо зато упућени на податке оних дисциплина које се баве општим и посебним питањима европског праисторијског човека, његових етничких, језичких и културних заједница.

Као битни елементи проблема индоевропске диаспоре и места Илира у њој могла би се, у оквиру садашњег нашег рада и разматрања општије природе, сматрати следећа питања:

1. — однос преиндоевропског и индоевропског културног, језичког и етничког стратума;

2. — издвајање и еволуција културне, језичке и етничке индивидуалности Индоевропљана;

3. — узроци, доба и област индоевропске диаспоре и

4. — место Илира у индоевропској заједници и диаспори.

Нека од ових питања могу се, засада, поставити и решавати само као радне хипотезе, јер су сведочанства о њима таква и толика да не допуштају развијање посебних и строжије одређених дедукција. Једну од основних тешкоћа при решавању постављених питања и оних која нужно улазе у њихов обим представља засада још нејасно и недовољно оштро постављена граница између индоевропских етничких и културних елемената који се називу у једном делу евроазијског простора при крају неолитика и у рано бронзано доба и оних култура, чији се носиоци због њихове етничке и језичке неодређености и анонимности сматрају неиндо-, односно преиндоевропским елементом. Због разлика у стилским одликама, квалитету и економским основама једних и других култура, често и временски одвојених, као и због извесних унутарњих веза, јаче наглашених у кохерентним индоевропским целинама, створено је и још увек се одржава једним делом схватање о аутохтоности Индоевропљана у Европи, односно о еволуцији преиндоевропских етничких, језичких и културних стратума до стварања широке евроазијске индоевропске заједнице. Основу оваквим теоријама, које су имале бројне следбенике у првој половини нашег века и које понекад крију у себи тенденције које се не би могле бранити доказима заинтересованих научних дисциплина, представљају претежно археолошка, а у мањој мери лингвистичка и антрополошка документа. Насупрот оваквим схватањима стоји теорија о анадолско-закавкаском пореклу Индоевропљана, који су у одређеном периоду свога развитка отпочели своју етничку и културну дифузију према Европи. Да би решили насловни проблем овога нашег рада, покушаћемо да покажемо до које су мере прихватљива и оправдана аргумента и теорије једне и друге оријентације.

II

У настојањима да се реши проблем Индоевропљана, који обухвата питања њиховог порекла и завичаја, језика и односа према неиндо-, односно преиндоевропском становништву Европе, формирала су се три основна става:

а) Индоевропљани су у Европи самоникли и аутохтони и колевка им се налази у северним областима Средње Европе.

б) Индоевропљани су у Европи аутохтони и воде порекло не из Средње Европе, него из источних, односно југоисточних области нашег континента и

г) Индоевропљани су пореклом из анадолско-закавкаске области предње Азије.

У археолошкој науци G. Kossinna је учинио, у читавом низу расправа и већих дела посвећених проблему Индоевропљана,[1] један од првих покушаја да методом своје »Siedlungsarchaeologie« докаже аутохтоност и континуирани развој индоевропске популације на европском континенту од месолитика до историјске ере. Из свога празавичаја, који Kossinna везује за област између Балтика, Горњег и Средњег Подунавља, Индоевропљани су предузели у току III миленија ст. е., велике покрете који су довели до њиховог расељавања по целој европској и малоазијској територији. Тим миграцијама, према схватању овога немачког археолога, ширио се и језик првобитне индоевропске заједнице »die unsere Sprache spricht, die Sprache der Indogermanen«.[2] Један од истакнутијих следбеника школе Г. Косине, С. Schuchhardt приписује, у процесу индоевропеизације европског праисторијског становништва, једно од првих места историјским прецима старих Германа, дајући на тај начин и посебно значење појму „индогерманизација". Али за разлику од неких других археолошких школа које у новије време траже решења индоевропског проблема, C. Schuchhardt допушта постојање и неиндоевропског елемента у Европи, коме пре свега припадају носиоци најстаријих месолитских и раних неолитских цивилизација (неолитски kjökkenmöddinger-и и цивилизације типа Asilien и Campignien), о чијим језицима не постоје никакви трагови, а најмање такви на основу којих би их смели сматрати индоевропским. Међутим, у погледу „северогерманског" порекла индоевропске језичке заједнице Schuchhardt брани гледиште да »die indogermanische Sprachgemeinschaft keineswegs durch eine Bewegung von Indien nach Germanien, sondern umgekehrt durch eine solche von Germanien nach Indien zustande gekommen ist«.[3] Као што се види Schuchhardt је цео овај сложени проблем веома упростио, дајући му интерпретацију која се ни у његово време не би могла са успехом одбранити од сасвим оправданих замерки.

За разлику од Косине, Шухарта и других немачких научника (P. Kretschmer, H. Krahe, Fr. Specht и др.) који су у великој мери допринели продубљивању целога овога сложеног проблема, R. Much, заједно са O. Schrader-ом, померио је границу прапостојбине Индоевропљана, западноевропских земљорадника и ариских номада, више на Исток, локализујући је између јужноруских степа и северних европских мора (Ost- und Nordsee). За доказ своје теорије Much наводи аргумента лингвистичког реда: Балто-Словени, Германи, Келти Италици и најстарији становници области прибрежних северним европским морима, имају заједнички пратермин за појам мора. Исто тако ове етничке групе имале су, још пре поделе на кентумску и сатемску групу, исте термине за животиње које су биле од значаја за њихов економски живот.[4] На сличним аргументима и А. Брјусов изводи, као што ћемо то показати мало доцније, своје закључке о језичком, расном и културно-географском јединству Индоевропљана.

Указујући, у својим најновијим радовима, на резултате до којих су дошле нордиске теорије о пореклу Индоевропљана (»Wellentheorie« J. Schmidt-a, према којој се трагови најстаријих Индоевропљана налазе у закавкаско-анадолској области и »Stammbaumtheorie« Schleicher-a, чији следбеници, као Fr. Specht на пример, доказују присуство Индоевропљана у централној Немачкој још од палеолитског доба) М. Будимир одређује област индоевропских племена пре почетка њихове диаспоре на простору који је „ограничен на западу Рајном на северу Балтиком, на истоку Доном, на југу Источним Алпима и Карпатима", померајући на тај начин границу индоевропске прапостојбине још више на исток.[5] При томе Будимир не улази специјалније у питање порекла Индоевропљана, него, ослањајући се претежно на лингвистичке доказе, одређује доба индоевропске диаспоре „која претпоставља не само језичку него и културно-географску заједницу". Датујући почетак тога процеса најдоцније крајем III миленија, што одговара и слици коју у том погледу пружају и археолошки подаци, М. Будимир сматра с правом, нарочито с обзиром на тохарске миграције из североисточне Европе према централној Азији, да је мање извесно доба престанка те диаспоре тј. завршетка формирања засебних етничких, језичких и културно-географских целина.[6]

У свом најновијем покушају[7] да одреди прапостојбину Индоевропљана А. Ј. Брјусов, ослањајући се добрим делом на интерпретације о стварању и развоју језичких породица Б. Горнунга,[8] налази колевку Индоевропљана на простору балканско-подунавског и трипољског басена. Користећи резултате археолошких истраживања преисторијске прошлости Европе као и податке лингвистике, нарочито термине економског и социолошког реда и значења, које су још пре њега

[1] V. Kossinna, G., Die Herkunft der Germanen, Würzburg, 1911, стр. 2 и даље, где су наведени и важнији библиографски подаци о његовим расправама, у којима се бави проблемом порекла Индоевропљана и Германа.

[2] Упор. Kossinna, G., Die deutsche Vorgeschichte, Leipzig 1936, 264.

[3] Schuchhardt, C., Alteuropa, Berlin 1935, 3.

[4] V. Hoops, J., Reallexicon der german. Altertumskunde, s. v. Germanen, књ. II, 174 и даље.

[5] Будимир, М., Protoslavica, Славянская филология, II, Москва 1958, 112.

[6] ibid.

[7] Брюсов, А. Я., К вопросу об индоевропейской проблеме, советская археология, Бр. 3, 1958, 18—26.

[8] В. Горнунт, Б. В., Левин, В. Д., Сидоров, В. Н., Проблема образования и развития языковых семей, Вопросы языка, 1952, бр. 1.

истакли R. Much, O. Schrader, M. Будимир и др. Брјусов долази до хипотезе о непрекинутој еволуцији индоевропске заједнице у Европи од неолитика, а понегде и од месолитика све до њеног уласка у историјску епоху. Ми смо већ показали да су археолози и лингвисти нордиске оријентације још пре више деценија конструисали такву теорију, тако да се Брјусов, са малим разликама у локализовању самог простора на коме налази прве Индоевропљане, у ствари нашао на линији, коју је са много подробних, иако не и довољно веродостојних аргумената повукао G. Kossinna. Као доказ о постојању и јединству индоевропске заједнице у тако далекој прошлости Брјусов наводи јединство извесних економских и социолошких основа, на којима се, у IV и III миленију, развијала претежно сточарска привреда патријархалног родовско-племенског друштва, што се, сасвим природно, не може ни у ком случају узети као искључиво обележје индоевропског етничког и културног елемента. Процес индоевропске диаспоре почиње, према овоме аутору, издвајањем хетско-лувијске групе, која из Европе прелази у Анадол, где је В. Георгијев налази већ у III миленију.[9] После Хето-Лувијаца издвајају се као засебне индивидуалности редом протоилирска, уњетичка и предлужичка група, а за њима протокелтска и протогерманска група. Последње се појављују грчка и протословенска група. Проучавајући одлике главних праисторијских културних група у Европи показаћемо до које је мере оправдан овај редослед, у коме се грчка компонента појављује после протокелтске и протогерманске, иако смо данас у могућности да трагове грчког етничког и језичког елемента пратимо у периодима који претходе формирању неких од варварских група. Показаћемо такође због којих разлога је неприхватљив, у садашњем стању наших знања о целоме проблему, и коначни закључак, који Брјусов изводи на крају своје расправе: да је процес индоевропске диаспоре и распада њеног језичког јединства завршен у месолитској, односно раној неолитској епохи. Усвајање такве хронологије значило би да су још пре V миленија, а нарочито у раздобљу од V—IV миленија, језички и етнички одређене индоевропске групе запоселе оне области, у којима почев од II миленија, налазимо Илире и друге одређене популације.

Мало даље ћемо показати да, поред осталог, слабост теорија нордиског опредељења претставља и недостатак података из антропологије, којима би се проширила сама основа истраживања и дао чвршћи ослонац за исправност и одбрану одређених ставова.

III

Проблемом порекла, празавичаја и диаспоре Индоевропљана бавио се такође и Bedřih Hrozný. По мишљењу овога великог словенског оријенталисте, коме модерна наука дугује своја знања о садржају споменика писаних системом кунеиформног писма, нарочито државних архива старе хитске престонице Hattushash (данас Boghazköy), прапостојбина Идноевропљана налазила се у једној широј евроазијској области, из које су се даље њихови етнички и културни таласи ширили према Европи, идући, углавном, преко јужне Русије и Балканског полуострва. Да су везе између азијског Блиског Истока и Југоисточне Европе постојале још у рано неолитско доба, доказује цео низ беочуга који су спајали неолитске културне центре откривене на простору од Тесалије, преко Анадолије до Јерихона у Палестини.[10] Childe и цео низ других стручњака показали су да наглашен културни афинитет у овоме орбиту који обухвата и делове Средње Европе и јужне Русије постоји у још даљој, палеолитској прошлости: индустрија типа La Gravette, откривена у Курдистану, је скоро идентична са оном коју познајемо са локалитета из јужне Русије, Чехословачке и Доње Аустрије.[11] Ове везе постају још јасније у доба формирања Индоевропљана и њихових популација, чију колевку Hrozný везује за област „северно од Црног мора и Кавказа, Касписког мора и Туркестана", дакле добрим делом у јужној Русији.[12]

Негде око 2000 год. ст. е. групе ових Индоевропљана, чији су први историјски представници Хитити, односно Несити, продрли су са севера у Анадол, да ту постану ривали старих аутохтоних цивилизација и једни од најстаријих познавалаца металургије бронзе.[13] У ово време, концем раног периода бронзаног доба, индоевропски стратум прекрива Балканско полуострво, да би му у наредном периоду средњег бронзаног доба дао и одређенији етнички карактер: на северу илирски и трачки, на југу грчки.[14]

Теорија Хрозног о евроазијској колевци Индоевропљана сатемске и кентумске групе изгледа нам, у садашњем стању наших познавања овога проблема, највише прихватљива, пошто се поред археолошких и других података ослања и на најраније индоевропске писане изворе — на хитске историјске споменике. Она не искључује већ у току III и II миленија кретање индоевропских популација из Азије у Европу и у обрнутом правцу, као што а priori не убацује ни постојање Индоевропљана који нису припадали ни кентумској ни сатемској групи.[15] Ову трећу индоевропску језичку варијанту М. Будимир локализује на простору између Јадранског и Црног мора.[16] Могуће је, као што то допушта и Fr. Schachermeyr,[17] а на то упућују и археолошка документа, да су се ова кретања вршила у току једне лагане дифузије, чији би се најранији трагови могли датовати не много ниже од средине III миленија, у време које претходи индоевропској диаспори. Исто тако је могуће да је управо та прва дифузија и довела до распада првобитне

[9] В. Георгијев, В., Вопросы родства средиземноморских языков, Вопросы языка, 1954, Бр. 4.

[10] Hrozný, B., L' historie de l' Asie Antérieure, Paris 1947, 33.

[11] B. Childe, G., L'Orient préhistorique, Paris 1953, 35—37.

[12] Hrozný, оп. цит. 150.

[13] B. Contenau, G., Manuel d' archéologie orientale, Paris 1947, књ. IV, 2197.

[14] Упор. Schachermeyr, Fr., Die ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart 1955, 249.

[15] Hrozný, оп. цит. 319.

[16] Budimir, M., op. cit., 122 i Ilirski problem i leksička grupa Teuta, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LV, Split 1953, 17.

[17] B. Schachermeyr, оп. цит., 256.

индоевропске заједнице без обзира где се она налазила. У овом процесу на историјској позорници Европе најраније се појављује грчки етнос. Његове најстарије елементе Fr. Schachermeyr налази на прелому III у II миленij. Међутим G. Childe прве трагове „индоевропских" Грка везује за епоху којој припадају споменици писани линеарним Б писмом,[18] који су, као што је познато, откривени у Микени, Пилосу и Теби, и у новије време делимично и дешифровани[19]. Почетак писања ових споменика одређен је око 1450. године ст. е.[20] Овај Чајлдов став одговара и његовом општем схватању о југоисточном, азијском пореклу Индоевропљана, о чему ће доцније бити мало више говора.[21] У том погледу још више је искључив Seton Lloyd, који сматра Анадолију као прву област у којој је, почетком II миленија, историјски потврђена појава Индоевропљана, као што то показују њихова имена прочитана на таблицама из Küllтере.[22] Природно је да то још није доказ и за искључиво анадолско порекло Индоевропљана, који су, као што смо видели, а то је и иначе већ добро познато, у више махова из Европе прелазили у „Свету Азију".

Наведеним подацима покушали смо да покажемо какви су резултати постигнути досад у решавању проблема Индоевропљана и којим се главним теоријама објашњава њихова етничка и културна еволуција, у раздобљу од неолитика до бронзаног доба, претежно од краја IV до прве половине II миленија ст. е. Као нарочито осетљиво питање, коме више прилазе антрополози и археолози, а мање лингвисти, јесте оно које се тиче одређивања границе између неиндо-, односно преиндоевропског и индоевропског антрополошког, културног и језичког стратума у Европи (за разлику од Блиског Истока Азије, на коме је у том погледу ситуација много јаснија и једноставнија). Од ових тешкоћа изузетак чине у извесној мери Балканско и Апенинско полуострво. На овоме последњем M. Pallottino разликује три групе преиндоевропских језика: прву, „либиско-иберског" типа, заступљену на острвима; другу „лигурског" типа, којим се говорило у северозападним областима данашње Италије и трећу „тиренског" типа, који је био заступљен на самом трупу Апенинског полуострва, нарочито његовог средњег дела. Језици ове групе били су сродни са неиндоевропским језицима Егеје и Мале Азије, док би две друге групе требало везати за примитивне идиоме Европе и Зап. Африке. Међутим, иако му слика језичке прошлости Апенинског полуострва изгледа таква да ју је могуће приказати у односима ових главних група, Pallottino признаје да нам та слика не каже „ни када ни како се догодио процес" индоевропеизације Италије, односно формирања италских племена у историјској епохи.[23]

Из пресека података о проблему Индоевропљана, решаваном методама разних дисциплина, следи закључак: у садашњем стању научних могућности којима се тражи решење постављеног проблема археологија, а у одређеној мери и антропологија, имају највише изгледа на егзактној и материјалној основи одређују координате овога проблема и да њиховим везивањем у одређене односе траже елементе потребне за извођење закључака, који ће представљати ослонце за теоретско и практично објашњење самога проблема. При томе треба имати у виду да ће се објашњења, а затим и решења тога проблема моћи постићи у етапама, које ће представљати суму наших знања у одређеном тренутку. Тачност ове наше премисе потврђује сам Childe својим ставом према нордиској теорији.

Указујући на разлике које постоје између евронордиске и азијске оријентације у питањима хронолошке детерминације формирања индоевропске заједнице, овај велики познавалац европске праисторије указује на једну, засада могло би се рећи једину могућност којом би се дошло до археолошке солуције овога сложеног проблема. У својој оцени једног од главних археолошких аргумената нордиске теорије о аутохтоности Индоевропљана у Европи, који представљају мегалитске цивилизације, обележене карактеристичном бојном секиром, (»Streit-axt«), које „нордијци" датују у веома далеку прошлост, Childe констатује: „Ни једна чињеница не може оспорити ову дугу хронологију и њене консеквенце. Ми је засада одбацујемо, испитујући је са становишта опште вероватноћи". Међутим, додирујући и „азијску" теорију, он даље каже: „Млађе датовање не премешта такође коначно ариску колевку у Азију. Ако икада археолошка ископавања успеју да открију једну културну групу која ће моћи да представља претке бројних народа — Келта, Тевтона, Италика, Илира, и Словена — то ће бесумње бити она, коју смо назвали групом бојне секире".

Према томе могло би се претпоставити да ова хипотеза представља један од озбиљних и убедљивих ослонаца нордиској теорији. Ствар не стоји тако, пошто Childe и поред тога налази разлоге због којих остаје при својој „азијској" теорији. Због важности података који се односе на тај његов став наводимо их у целини: „Међутим, цивилизације „бојне секире" могле би водити своје порекло са Јитланда, из Средње Европе или из јужне Русије, из било кога краја европског пространства: из оних равница у којима су људи шумског појаса ступили у борбу са првим сељачким цивилизацијама. Судећи по свему изгледа, према томе, да је „бојна секира" старија у Анадолији, него у било којој западнијој области".[24]

Ослањајући се на Чајлдову поделу неолитске Европе[25] P. Bosch-Gimpera се креће, у једној од својих новијих студија којима обухвата и проблем формирања индоевропског становништва,[26] између тумачења која пружају Hrozný и Childe. Бош-Гимперине тезе о добу кад почиње овај процес могле би се нападати са више страна, а нарочито

[18] Упор. Childe, G., The Prehistory of European Society, London 1958, 153.

[19] Упор.: Etudes Mycenïennes, Paris 1956.

[20] B. Ventris, M., Chadwick, J., Documents in Mycenean Greek, Cambridge 1956.

[21] Упор. Childe, L' Aube de la civilisation européenne, Paris 1949, 369.

[22] Lloyd, Seton, Early Anatolia, London 1956, 127.

[23] B. Pallottino, M., La civilisation étrusque, Paris 1949, 40.

[24] Childe, оп. цит., 369—370.

[25] Childe, The Danube in Prehistory Cambridge 1926, i The down of european civilization, London, 1947.

[26] B. Bosch-Gimpera, P., Les mouvements celtiques, Etudes celtiques, V, Paris 1950—51. 353—357.
V. Bosch—Gimpera, El problema Indoeuropeo, Mexico, 1960, 152 sqq; 241—251.

археолошка основа на коју се он ослања у својој реконструкцији најстарије индоевропске прошлости. Иако се већина стручњака још од времена када су H. Hirt,[27] M. Much[28] и A. Meillet[29] поставили прву теорију о добу индоевропске диаспоре па до најновијих радова M. Будимира слаже у томе да је распад ове „језичке и културно-географске заједнице" започео у III миленију, Bosch-Gimpera знатно одступа од ове хронологије, датујући у то доба почетак стварања ове заједнице, коју он не сматра ни етничком, ни расном, па следствено ни језичком целином, него комплексом регионалних „koine". Према овоме аутору језгро четири основне групе из којих се је образовало индоевропско становништво Европе, издвојило се већ у мезолитику. Те групе су: 1. — западна; 2. — балтичка или „нордиска"; 3. — подунавска и 4. — степска група. Њиховим спајањем и међусобним инфилтрирањем створила се, на простору између Француске и руских степа, Дунава и Балтика, индоевропска заједница као нека врста етничког и расног конгломерата, чије најниже стратуме Bosch-Gimpera као и А. Брјусов, налази у палеолитским популацијама нашег континента. Да Bosch-Gimpera, као добар познавалац веома сложених питања праисторијске прошлости Европе, тражи решење проблема индоевропске диаспоре крећући се између „нордиске" и „оријенталско-анадолске" теорије, најбоље показује његово објашњење формирања популација које припадају сатемској језичкој групи. Одређујући њихов завичај у области Кавказа, Bosch-Gimpera њихову еволуцију везује за палеолитске и мезолитске становнике управо оне области, коју је Hrozný узео у обзир кад је тражио праотаџбину европских и малоазијских Индоевропљана. Постојање утицаја азијског Предњег Истока на Европу Bosch-Gimpera допушта такође и у индоевропском неолитику Подунавља, чију су цивилизацију, обележену тракастом керамиком, стварале, према овоме аутору, мезолитске популације са подручја Чехословачке и Карпата, под утицајем малоазијских неолитичара, који су преко Балкана допрли до Средње Европе.[30]

Из свега што смо досад рекли наводећи теорије археолошког и лингвистичког реда јасно се види стање проблема индоевропске заједнице и њене диаспоре. Основну методску слабост изнесених теорија чини то што се на становништво Европе тога доба гледа најчешће као на јединствену расну, етничку, језичку и културну целину, која води порекло из једног одређеног европског, односно малоазијског центра. Међутим, може се са сигурношћу рећи да језички „фосили" Индоевропљана из те прве фазе њихове појаве и културне афирмације, која је претходила самој диаспори, нису ни сачувани ни познати, да би се помоћу њих могли определити за самониклост или досељеност европских Индоевропљана. С друге стране, археолошка основа овога питања још увек није тако и толико широко и егзактно проучена и систематизована, још нису уједначени погледи на поједине културне групе у границама индоевропског простора и хронологије, да би се на њиховим координатама могли одредити они пресеци који би представљали поузданије одређена решења постављеног проблема. Такво стање археолошких теорија јасно показују решења која су међусобно потпуно дивергентна, иако су изведена из истих премиса (нпр. за једне је тракаста керамика преиндоевропска, за друге археологе је индоевропска културна творевина). Када би чињенице биле довољно сигурно утврђене, као што је нпр. питање порекла цивилизације „бојне секире", или проблем веза између мезолитских и неолитских цивилизација у Подунављу, онда би се могла са више вероватноће сагледати граница између преиндо- односно неиндоевропског и индоевропског елемента у европској праисторијској култури. Међутим, пространство Европе и њен културно-етнички и антрополошки конгломерат из те епохе, с једне стране, као и настојање да се уопштавањем целог проблема дође до његовог упрошћавања и изналажења општег заједничког именитеља, с друге стране, довело је до конфронтирања двају основних, међусобно потпуно опречних схватања проблема, чији је садржај оптерећен сувишним и понекад ексклузивним дедукцијама. *

* 1. — У оваквом стању ствари сматрамо да се данас у целини не могу одбранити ни „нордиска" ни „оријенталско-анадолска" теорија. Могуће је да би се до решења проблема о којима је досад овде било говора могло доћи једним новим путем, који би ми трасирали у следећим линијама: 1. — Чињеница је да је пре појаве или формирања најстаријих индоевропских заједница у Европи постојао известан антрополошки и културни стратум, заступљен на ширем пространству нашег континента. Овај стратум могао је бити у посредној или непосредној вези са млађим палеолитским и мезолитским становништвом. Идући од те претпоставке, која, као што ћемо мало даље показати, има вредност чињенице, долазимо до закључка да је то аутохтоно становништво доживело и остварило своју најпотпунију еволуцију у Средњој и Северној Европи. Његов утицај пренео се, као што показује кромањонски Homo sapiens, и у савремено доба. Овај антрополошки тип утврђен је са својим чистим одликама у савременом становништву многих земаља, где „претставља стари етнички фонд који још није исцрпљен".[31] Континуитет овога палеолитског типа, чији се сирвивали одржавају нарочито у југозападној Европи, потврђују не само његове морфолошке одлике него и извесне културне традиције. Познато је да се Кромањонски тип најбоље сачувао, поред Дордоње и Перигора у јужној Француској, међу Гуанчима на Канарским острвима. Међутим, мање је позната чињеница, коју је утврдио R. Verneau, да ови острвљани још увек употребљавају извесна оруђа, чији се проналазак и најранија употреба приписују палеолитским ловцима из Дордоње.[32] Као што се види, не само морфолошка веза која се понекад објашњава извесним атавизмом, него ни генеалошка нит није прекидана између плеистоценског и холоценског становништва Европе. Као

[27] Hirt, H., Indogermanische Forschungen, Strassburg I, 1892. и Die Indogermanen, Strassburg 1905.

[28] Much, M. Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältzur Kultur der Indogermanen, Jena, 1893.

[29] Meillet, A., Aperçu d' une histoire de la langue grecque, Paris 1913.

[30] Bosch-Gimpera, оп. цит. 356—358.

[31] Boule, M., Les Hommes fossiles, Paris 1924, 318.

[32] Boule, оп. цит. 293.

једну од снажних карика у ланцу те еволуције треба сматрати шансладску расу (Chancelade у Дордоњи), која својим изгледом представља антрополошки тип са својствима високо развијених раса, и поред извесних рудиментариних одлика скелета по којима се овај тип знатно разликује од савременог човека (нпр. први метатарсус се одваја од другог, тако да се је шансладски човек, слично неким савременим примитивним типовима, могао њиме да служи и за хватање).[33] Исто тако и савремени хиперборејци, као што је то у своје време утврдио E. Hamy,[34] настављају својим културним и етничким особинама доба северног јелена и одговарајућих културних епоха Француске, Белгије, Швајцарске.

2. — Не улазећи у близу етничку детерминацију неолитског становништва Европе антрополози су утврдили да савремено европско становништво, дакле савремену индоевропску заједницу у Европи, представљају три основна типа: Homo nordicus, Homo Alpinus и Homo Mediterraneus. Физичка географија нашег континента показује да нордиски тип покрива северни део карте Европе, медитерански — њен југозападни део, док највећи део европског континента заједно са Анадолијом и Кавкаском Облашћу припада алписком типу, кога представља Homo Indoeuropeus Brachymorphus Alpinus. Његова територија представља управо ону област, у којој Hrozný налази колевку Индоевропљана. Као допуну Хрозном могли би данас већ рећи да амалгамисање ових основних типова и стапање у једну целину са новим, нам. још увек недовољно јасним антрополошким и етничким елементима, у току последњих четири до пет хиљада година, представља процес стварања Индоевропљана као етничке, језичке и културне категорије, подељене у јаче или слабије везане целине, блокове и комплексе. Овим схватањем се, наравно, не искључује и удео предњоазиске компоненте у формирању такве заједнице. На подручју од Јадранског до Црног мора и од Средњег Подунавља до Украјине и Грчке откривене су ране неолитске цивилизације које несумњиво воде порекло из Анадолије и са Предњег Истока. Њихови носиоци могли су отворити пут новој дифузији етничких и језичких елемената који су са крајњег европског Југоистока и из Закавказја улазили у област самониклог европског становништва. Повезивање дошљака са аутохтонима дало је нов смер општем развоју етничких, језичких и друштвено-економских односа, кроз које је једино и могло доћи до стварања индоевропске заједнице и до њезиног доцнијег диференцирања у више или мање издвојене групе.

Разматрање свију ових питања показало је стање проблема који нас интересује. Видело се да постоје разлике у тумачењу основних питања која се тичу тога проблема и од којих нека још увек нису довољно сазрела у нашем посебном знању да би им могли наћи одговарајућа решења. С друге стране, указали смо и на додирна места између појединих објашњења проблема у целини или њихових делова. Закључци до којих смо дошли проучавајући у главним линијама сам проблем и теорије које се тичу порекла Индоевропљана представљају предуслов за правилно прилажење проблемима који се односе на Илире, њихов општи афинитет према индоевропској заједници, и, посебно, њихов етнички, културни и језички положај у њој и њеној диаспори. ×

Бранко ГАВЕЛА

[33] B. Testut, L., Recherches anthropologiques, Bulletin de la Société d' Anthropologie de Lyon, VIII, 1889.

[34] B. Hamy, E. — T., Précis de Paléontologie humaine, Paris, 1870.

SUR LA COMPOSANTE ILLYRIENNE DANS LA DIASPORE INDO-EUROPÉENNE

L'auteur réduit les problèmes fondamentaux de la turelle, linguistique et ethnique des Indo-européens;

1. — Le rapport entre les strata culturelle, linguistique et ethnique pré-indo-européen et indo-européen;

2. — La séparation et l'évolution de l'individualité culturelle, linguistique et ethnique des Indo-européens;

3. — Les causes, l'époque et la région de la diaspore indo-européenne et

4. — La place occupée par les Illyriens dans la communauté et la diaspore indo-européennes.

Une des principales difficultés qui s'opposent à la solution des questions posées ci-dessus et de celles qui entrent nécessairement dans leur cadre consiste dans la détermination encore insuffisamment claire et précise des limites entre les éléments ethniques et culturels indo-européens que l'on entrevoit dans une partie de l'espace euro-asiatique vers la fin du néolithique et de l'âge du bronze ancien et de ces cultures, dont les représentants, à cause de leur anonymat ethnique et linguistique, sont considérés comme éléments non-indo-européens ou pré-indo-européen.

Par suite des différences dans les caractéristiques du style, dans la qualité et les fondements économiques de diverses cultures, souvent séparées les unes des autres par de considérables intervalles de temps, aussi bien que par suite de certains liens intérieurs, plus marqués dans les ensembles cohérents indo-européens, fut formée et se maintient encore la conception du caractère autochtone des Indo-européens en Europe, ou bien de l'évolution des strata ethniques, linguistiques et culturels pré-indo-européens depuis les premières traces de leur existence jusqu'à la création d'une large communauté euroasiatique indo-européenne. La base des théories de ce genre, qui sont fondées principalement sur l'évaluation spéculative et formelle des documents archéologiques, est formée de certaines conceptions et tendances que l'on ne pourrait pas soutenir par les arguments des disciplines scientifiques intéressées. Par opposition à ces conceptions, la théorie sur l'origine anadolo-caucasienne des Indo-européens prétend que ceux-ci ont commencé, dans une période déterminée de leur évolution, leur diffusion ethnique et culturelle vers l'Europe. A l'époque plus récente vient de se former aussi une troisème conception, selon laquelle les Indo-européens représentent la population autochtone de l'Europe et tirent leur origine non pas de l'Europe Centrale et tout spécialement de ses régions nordiques, mais plutôt de la partie sud-orientale du continent européen.

Ayant énuméré les théories d'ordre anthropologique, archéologique et linguistique et donné leur analyse critique, l'auteur signale l'état actuel des problèmes de la communauté indo-européenne et de sa diaspore. Le principal défaut méthodologique de toutes ces théories consiste dans le fait qu'elles considèrent la population de l'Europe de l'époque où se formait cette communauté, après laquelle eut lieu sa diaspore, le plus souvent comme un ensemble uni de race, ethnique, linguistique et culturel, issu d'un centre déterminé européen ou bien euro-asiatique. Pourtant, on peut prétendre avec assurance que les »fossiles« linguistiques des Indo-européens, datant de cette première phase de leur apparition et de leur affirmation culturelle qui avait précédé leur diaspore, ne sont ni conservés ni connus, pour pouvoir se décider, à la base de ceux-ci soit pour la caractère autochtone ou bien pour le caractè migratoire des Indo-européens d'Europe. D'un autre côté, la base archéologique de cette question n'est pas encore étudiée d'une façon détaillée et exacte et encore moins systématisée, on n'a pas encore déterminé la situation respective des groupes culturels individuels dans les limites de l'espace et de la chronologie indo-européens, pour que l'on puisse déterminer sur leurs coordonnées ces sections qui représenteraient les solutions plus certaiens du problème posé. Cette condition défavorable des théories archéologiques devient manifeste par la divergence totale des solutions quoiqu'elles fussent déduites des prémisses identiques. Si, du moins, les faits étaient établis avec une certitude suffisante, comme c'est le cas, par ex. de l'origine de la civilisation de »la hache de guerre« (Streit-Axt) ou du problème des rapports entre les civilisations mésolithiques et néolithiques dans la région danubienne, on pourrait alors, avec plus d'assurance, déterminer les limites entre les éléments pré-, resp. non-indo-européens et les éléments indo-européens dans la culture préhistorique de l'Europe. Cependant, la grande étendue de l'Europe et son conglomérat culturel-ethnique et anthropologique à cette époque, d'un côté, et la tendance vers la généralisation du problème entier afin d'arriver à sa simplification et de trouver un dénominateur commun général, de l'autre, ont eu pour résultat la confrontation de deux conceptions fondamentales du problème, complètement opposées l'une à l'autre, dont le contenu est chargé quelquefois de déductions superflues et exclusives.

1. Dans cet état de choses l'auteur est d'avis qu'à l'heure actuelle on ne peut soutenir totalement ni la théorie »nordique« ni la théorie »orientale-anadolienne«. On pourrait éventuellement arriver à la solution des problèmes qui font le sujet de la présente étude en suivant une voie nouvelle que l'auteur trace en lignes suivantes: 1. C'est un fait incontestable qu'il existait en Europe, bien avant l'apparition ou la formation des communautés indo-européennes les plus anciennes, un certain stratum anthropologique et culturel. Ce stratum eut pu être soit en rapport direct ou indirect avec la population plus récente paléolithique et mésolithique. En partant de cette présomption, qui, en effet, possède la valeur d'un fait démontré, on arrive à la conclusion que cette population autochtone avait réalisé son évolution la plus complète dans l'Europe Centrale et l'Europe du Nord. Son influence fut transmise, et le *homo sapiens* de Cromagnon en est la preuve, à l'époque contemporaine. Ce type anthropologique fut observé, avec ses caractéristiques pures, parmi la population actuelle de nombreux pays où »il représente l'ancien fonds ethnique, qui n'est pas encore épuisé« (M. Boule, Les Hommes fossiles«, p. 318). La continuité de ce type paléolithique, dont les survivals se sont maintenus surtout dans l'Europe Sud-occidentale, est confirmée non seulement par ses propriétés morphologiques, mais aussi par certaines traditions culturelles. R. Verneau a établi que les Guanchos dans les Iles Canaries, comme représentants du type cromagnon contemporain, utilisent encore certains, outils, dont on attribue l'invention et le plus ancien emploi aux chasseurs paléolithiques de la Dordogne. Cette déduction est confirmée aussi par la race de Chancelade, qui, par son extérieur, représente le type anthropologique aux caractéristiques des races à haute stature, malgré certaines propriétés rudimentaires du squelette par lesquelles ce type diffère considérablement de l'homme moderne. De la même façon, les Hyperboréens contemporains, comme cela fut établi en son temps par E. Hamy (Précis de Paléontologie humaine), continuent, par leurs caractéristiques culturelles et ethniques-anthropologiques, l'époque du renne et les époques culturelles correspondantes en France, Suisse et Belgique.

2. — En tenant compte de ce fait ainsi que de l'amalgamisation des types anthropologiques fondamentaux de l'époque néolithique (Homo Nordicus, Homo Alpinus, Homo Mediterraneus, resp. Homo Indoeuropeus Brachymorphus Alpinus, comme type le plus répandu du complexe géo-culturel euro-asiatique) l'auteur arrive à la conclusion qu'au cours de quatre ou cinq mille années eut lieu la fusion des nouveaux éléments anthropologico-ethniques et culturels autochtones qui nous ne connaissons pas encore suffisamment en une communauté des Indo-européens, come catégories ethniques, linguistiques et culturelles, divisés en ensembles, blocs et complexes plus ou moins liés les uns aux autres. Par cette conception l'auteur de la présente étude n'élimine pas la participation de la composante de l'Asie Occidentale dans la formation d'une telle communauté. Le rattachement des éléments nouveaux aux éléments autochtones, a donné une nouvelle direction à l'évolution générale des rapports ethniques, linguistiques et économiques-sociaux, au moyen desquels il était uniquement possible de créer une »koine« indo-européenne et d'arriver à sa différenciation en groupes plus ou moins isolés.

Les conclusions auxquelles l'auteur avait abouti en étudiant le problème et les théories se rapportant à l'origine des Indo-européens représentent une condition préalable pour pouvoir aborder justement les problèmes concernant les Illyriens, leur affinité générale envers la communauté indo-européenne et, tout particulièrement leur situation ethnique, linguistique et sulturelle dans celle-ci et dans sa diaspore.

Branko ***GAVELA***

СТРАТИГРАФСКА ПОДЕЛА ВИНЧАНСКОГ НАСЕЉА

Локалитет Бело Брдо у Винчи има облик простране, заравњене хумке, настале вештачким путем услед непрекидног обнављања хоризоната становања.[1] Нема сигурних доказа да је овај терен у доба оснивања насеља представљао потпуно хоризонталну терасу, јер је био постављен на месту сустицања речних долина Дунава и Болечице, на огранку узвишења које се уздиже непосредно над обалом Дунава. Стога је вероватније да се првобитно старчевачко насеље налазило на падини која се у благом нагибу спуштала према Дунаву и Болечици. М. Васић је међутим сматрао да насеље лежи на готово идеално хоризонталној тераси, тако да је рачунао своје апсолутне коте од тог првобитног нивоа, претпостављајући такође да сви хоризонти становања леже водоравно,[2] те су самим тим паралелни међу собом. Највиша тачка хумке, затечена 1911. год. узета је као почетна или нулта, па је свим налазима који нису лежали у њеној најближој околини, додавана висинска разлика до површине земљишта.[3] При томе није узето у обзир да највиша тачка хумке из 1911. год. сигурно не означава највећу висину које је насеље достигло у доба свог постојања, тако да се целокупна стратиграфија насеља подређује у суштини једној произвољно одређеној тачци. Основе кућа су свакако лежале хоризонтално у односу на првобитни ниво становања, односно биле су управне на оси репера, али није постављено питање колико овај услов хоризонталности исте куће испуњавају у односу једна на другу. Профил јужног дела насеља, публикован 1910. год.[4] пружа довољно доказа да хоризонти становања винчанског насеља не могу да буду узети као равне површине које оправдавају свођење различитих дубина на идентичне коте.

На профилу су означене одвојене групе лепа, које су релативно хоризонтално постављене у односу на ниво првобитног хумуса, али са основама на различитим дубинама. Тако група из квад. A лежи на дубини око 2,30 m група у квад. G око 2 m, група у квад. C око 3,60 m, групе у квад. K око 2,20 m и око 2,80 m, групе у квад. F. E, на дубини око 3,40 m и 4,20 m,[5] што значи да вероватно два хоризонта становања покривају дубине између 2 m и 4 m. Уједно се коте суседних група лепа уопште не слажу, иако су њихова растојања врло блиска. Са друге стране њих би потпуно обухватали нивои чија би моћност морала да износи око једног метра.

Слични резултати се добијају и када се међусобно упореде основе кућа из млађих слојева Винче, на површини реконструисаној захваљујући координатном систему по коме су основе публиковане.[6] Њихов положај, добијен на овај начин, у потпуности се слаже и са описима М. Васића и са фотографијама на терену.[7] Куће припадају централном делу насеља, са котама рачунатим искључиво од нулте тачке, што се може добро да види на фотографијама куће из квадрата K и L, која је окружена профилима различитих висина, али има приближно исте коте основе.[8] Стога међусобно упоређење дубина ових кућа пружа тачнију слику о њиховом стратиграфском положају. (сл. 1)

Пада у очи подударност кота за обе куће у квад. C и D, сграђене једна уз другу, са скоро идентичним основама. Коте пода за кућу у квад. C крећу се од 1,53 m — 1,73 m а средња кота за под куће у квад. D износи 1,55 m. То би значило да оба објекта припадају једној грађевинској целини и да су подигнуте истовремено или у најкраћем временском размаку. Недостатак других кућа из истог хоризонта онемогућује међутим доношење закључака о његовој стратиграфији.

Старија кућа у квад. A B, (сл. 1) налазила се непосредно уз прве две куће, на дубини од 1,60 m рачунајући од нивоа њихових подова, односно 3,20 m рачунајући од репера. Њен под има нагиб изражен дијагоналом исток—запад и износи 31 cm (од ▽ 2,84 m до ▽ 3,15 m). Пећи, очуване у оба одељења, задржале су делимично лукове калота, што значи да је кућа одмах после рушења била насута и тиме донекле заштићена, док су на површини изнад ње изграђене млађе куће у квад. B и C. Рачунајући према приближној висини пећи остаци куће у квад. A. и B морали су имати деб-

[1] M. Васић, Преисториска Винча II, Београд 1936, 109, T. LVI—LVII.

[2] Ibid., 109—110.

[3] Ibid.

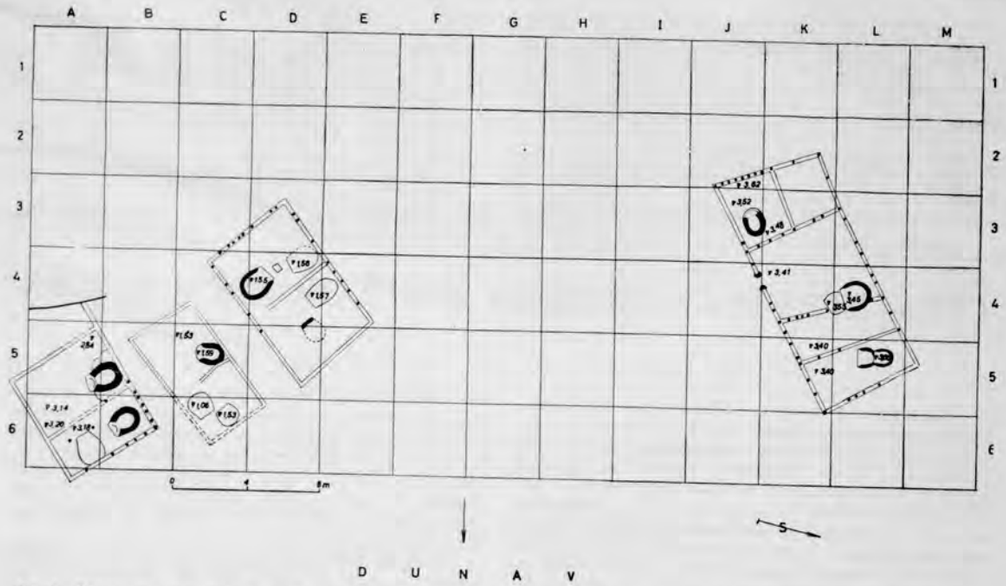
[4] M. Vasić, Die Hauptergebnisse der prähistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908, Prehistorische Zeitschrift, II, (Berlin, 1910), T. 7a.

[5] Ibid.

[6] M. Васић, Преисториска Винча I, Београд, 1932, 11—14, сл. 6, 7, 8, 17.

[7] Ibid., T. III—IV, VI—VIII.

[8] Ibid., T. VI—VIII.

Сл. 1. Хоризонти становања из горњих слојева насеља у Винчи (▽ 1,55 m — ▽ 1,70 m и ▽ 3 m — ▽ 3,60 m) — Fig. 1. Horizons d'habitation des couches supérieures de la station de Vinča (▽ 1,55 m — ▽ 1,70 m et ▽ 3 m — ▽ 3,60 m)

лину од 0,80 m тако да на насип изнад њих долази остатак од 0,80 m до једног метра дебљине. Том приликом је морао бити обновљен и читав хоризонт становања, јер су и све оближње куће уништене пожаром.

Следећа кућа припада квад. K и L, сл. 1 са котама пода од 3,62 m до 3,40 m. Упоређујући средњу дубину њене основе која износи око 3,50 m са средњом дубином куће из квад. AB, која износи око 3 m, добија се разлика око 0,50 m на раздаљини од 33 m. Још већа је разлика између најниже и највише коте подова и она износи око 0,78 m. Значи да обе куће, које припадају истом хоризонту, имају поново основе на различитим дубинама.

Истом хоризонту, судећи према дубини, припадала би и кућа на ▽ 2,98 (3,48)m, позната и по свом керамичком материјалу. Она је ископана 1933. год.[9] и њена друга кота, повећана за 0,50 m означава да она припада рову II, где је разлика од 0,50 m додавана ради изједначења са висином репера. Ров II се налази на западној ивици ранијег ископа, његове димензије по публикованим плановима износиле су 24,40×6,20 m док се његова површина спуштала у свом најнижем делу за 0,50 м од нулте тачке.[10] Као што се види, котама овог рова није додавана средња вредност нагиба, већ његово највеће одступање од нулте тачке. Отуда друга кота (3,48) m представља дубину основе под највећим нагибом, увећану за висинску разлику до нулте тачке. Овакав систем котирања захтевао би подударне дубине свих кућа истог хоризонта, што се већ показало као нетачно. Зато је реалније рачунати са котом 2,98 m, иако се једном дубином тешко може да обухвати површина читаве основе. Тачно место куће на ▽ 2,98 m је непознато, али је зато тачно одређен положај рова II, тако да се ова кућа налазила ка западу, између кућа у квадратима AB и KL. По својој средњој коти пода кућа из квад. AB је најближа дубини од 2,98 m, док кућа из квад. KL, која би била још ближа, има средњу дубину већу за 0,50 m.

Занимљиво је питање последње куће из овог хоризонта, која се налазила у рову Г, на јужном делу насеља, на ▽ 2,3 m. Ров Г је имао димензије око 44×5 m са површином која је била нижа од нулте тачке од 1,10 m до 1,90 m.[11] За изједначење са висином репера котама рова Г додавала се разлика од 1,80 m или поново одстојање до најниже површине рова. Увећана за ову разлику, дубина куће се повећавала до ▽ 4,1 m што је омогућило М. Васићу стављање керамичке целине из ове куће у слој од 5,9—4 m.[12] У том случају кућа из рова Г била би стратиграфски најстарија у овом хоризонту становања између ▽ 3 m и ▽ 4 m. Тако би она била дубља за читав метар од куће из квад. AB, од куће из рова II за 1,20 m, од куће из квад. KL за 0,60 m. Уколико се ова разлика не би додавала ▽ 2,3 m кућа би тада била стратиграфски најмлађа. Значи да у оба случаја кота основе зграде из рова Г не показује никакву подударност са котама побројаних кућа истог хоризонта, коме ова зграда по својој керамичкој целини припада без поговора. Приближна дубина куће на ▽ 2,3 m могла би се израчунати када би било познато њено тачно место у рову Г. Резултат би вероватно умањио најоштрије разлике у односу на коте подова осталих кућа овог хоризонта, али их сигурно не би ни приближно изједначио.

Из слојева који непосредно следе све до 6-ог метра дубине, није публикована ни једна зграда, тако да недостају они хоризонти становања који би повезали већ познате основе кућа из млађих и старијих слојева насеља.

Публиковане су тек основе зграда дубље од ▽ 6 m, па до нивоа земуница, на заједничком плану који представља површину централног дела насеља.[13] Међусобна упоређења ових кота дају исте резултате као и коте подова кућа из хоризонта изнад четвртог метра. Куће испод ▽ 8 m показују разлике у дубинама подова за 0,30 m куће испод ▽ 7 m, 0,60 m а куће испод ▽ 6 m, 0,40 m. Треба напоменути да се и овде рачуна само са једном котом за сваку основу, тако да евентуални нагиб подова остаје непознат. Међутим упоређење дубина ових хоризоната, издвојених по метарској скали, показују да рецимо разлика између коте најдубље основе испод 7-ог метра (7,90 m) и највише основе испод 8-ог метра (8,35 m) износи 0, 45 m значи мање него што су дубинске разлике основа истог хоризонта између 7 и 8-ог метра, које износе до 0,60 m. И разлика по дубинама таквих основа хоризонта испод 6-ог метра и хоризонта испод 7-ог метра износи поново 0,64 m. Очигледно је да хоризонти становања не одговарају механичкој подели по метарској скали, тако да су куће које припадају једном периоду, сврстане сигурно у различите хоризонте. Показало се исто тако да ни старији хоризонти становања нису представљали водоравне, међусобно паралелне површине. Напротив, њихова дубина је морала да варира, рачунајући по нивоима подова кућа до 0,80 m, бар што се тиче централног дела насеља. То потврђују и керамичке целине из кућа на котама 6,5 m, 6,6 m и 7,05 m које су већ раније означене да припадају истом хоризонту, овог пута на основу својих типолошких облика.[14]

Најстарији слој винчанског насеља са земуницама имао би за своју горњу стратиграфску границу ниво првобитног хумуса, јер се основе надземних зграда већ налазе на ▽ 8,60 m док се лес јавља око ▽ 9 m. Претпостављајући да су коте обода земуница узимане одмах пошто би се оне оцртале на лесној подлози, могу се такође уочити различите дубине, које се крећу од ▽ 8,98 m (земуница Д) до ▽ 9,58 m (костурница).[15] Ова разлика би се могла узети као доказ да лесна тераса, прекривена првобитним хумусом, није била хоризонтално заравњена ни у централном делу насеља. Поједине земунице, судећи по њиховим пресецима, вероватно представљају јаме укопане са нивоа најстаријег хоризонта становања са надземним зградама (нпр. F, H, B).[16]

[9] М. Васић, Преисториска Винча IV, Београд 1936, 107; исти, Винча II, 171.

[10] М. Васић, Винча II, T. LVI—LVII.

[11] Ibid.

[12] М. Васић, Винча IV, 73—80.

[13] М. Васић, Винча II, T. LVIII—LIX, сл. 210.

[14] F. Holste, Zur chronologischen Stellung der Vinča-Keramik, Wiener Prähistor'sche Zeitschrift, 1, (Wien 1939), 3; V. Milojčić, Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas, Berlin 1949, 123.

[15] М. Васић, Винча II, T. LVIII-LIX, сл. 209.

[16] Ibid., T. VI-VII.

На основу изврсне техничке анализе костурнице, који је извршио М. Васић добијен је низ занимљивих података:[17] ниво првобитног хумуса на том месту износи 8,63 m, његова моћност је 0,70 m, кота површине леса 9,33 m, таваница костурнице налази се на ▽ 9,43 m што значи да је дебљина таванице износила 0,80 m док је шупљина гробне камере имала димензије 1,40×1,50 m са висином од 1,60 m. Слој меке хумусне земље изнад костура измешан је са комадићима гари и пепела, док се први компактнији ниво са остацима горења налази на ▽ 9,78 m, изнад кога се затим наизменично ређају танки слојеви чисте земље и пепела.

У плићем делу костурнице, означеном као земуница Z, нађена су два суда старчевачког типа и неколико фрагментованих винчанских статуета, што одговара присуству винчанске керамике у слоју првобитног хумуса над костурницом. Један фрагмент старчевачке амфоре нађен је испод ▽ 9,3 m тако да се уствари налазио при крају таванице или у самој костурници, што би говорило да је костурница у то доба била већ срушена. Стога би се могло претпоставити да је сахрањивање у костурници обављено пре ширења насеља над овим местом и да су ту сахрањени искључиво становници старчевачког насеља.[18] Ово тим пре, што у досада истраженим винчанским насељима није утврђено и упоредно постојање некропола.

Најстаријим хоризонтима становања припада и одбрамбени ров Q, откривен у рову Г. Неизвестан је правац његовог пружања, иако би се могло очекивати да је ров пртенасто опасивао лесну терасу, па би његов други профил требало очекивати на северној падини насеља. По подацима М. Васића ров је имао обод на ▽ 9,15 m дно до ▽ 11,08 m, са ширином при отвору 2,50 m.[19] Очигледно је да су дубине увећане за 1,80 m, пошто се ради о котама рова Г и да реалне дубине обода рова треба тражити на нивоу првобитног хумуса. Када се од коте обода одбранбеног рова Q одузме висинска разлика између површине рова Г и нулте тачке, тада се добија дубина од 7,35 m која одговара и профилу из 1910. год.[20] Она у ствари представља средњу вредност, јер тачно израчунате коте обода зависе првенствено од места са кога се узимају. Ипак је сигурно да је ров полазио са нивоа првобитног хумуса, или нешто више, штитећи већ онај хоризонт становања, са основама између ▽, 8,35 и ▽ 8,55 m. Тако би се утврђивање насеља, непосредно после грађења надземних кућа, могло да припише носиоцима винчанске групе и не би служило као сведочанство пријатељских односа између дошљака и староседелаца. Остаци палисада нису утврђени, али је сигурно да је ров био испуњен водом, која је издубила у лесу дубок

[17] Ibid., 9-14, сл. 9, T. VIII-IX.

[18] Д. Гарашанин мисли да се овакав начин сахрањивања могао да задржи и у винчанско-тордошкој фази, D. Arandelović-Garašanin, Stʼarčevačka kultura, Ljubljana 1954, 33; М. Гарашанин сматра да костурница припада старчевачкмо насељу, M. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, 39. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, (Berlin 1958), 7; М. Грбић ставља такође костурницу у старчевачки период винчанског насеља, М. Грбић, Старчево као најранији израз неолитске економике на Балкану, Старинар, IX-X, (Београд 1959), 12.

[19] М. Васић, Јонска колонија Винча, Зборник филозофског факултета, I, (Београд 1949), 99.

[20] M. Vasić, Praehist. Zeit., II, (Berlin 1910), T. 7 a, c.

и оштро профилисан завршетак његовог дна. Потреба за заштитом као да нестаје у следећем периоду живота, пошто се ров затрпава и преко њега се насеље шири даље дуж јужног обронка, што такође документује профил из 1910. год. Још је вероватнија експанзија насеља на западној страни, према залеђу, уздигнутом над долином Болечице.

Млађи ров, који скраћује насеље и знатно премаша старији по димензијама (дубина до ▽ 8,93 m тј. до леса, ширина отвора 8,5 m) требало би да има обод на ▽ 3 m.[21] На том месту површина рова Г нижа је од нивоа нулте тачке од 1,20 m — 1,50 m али је и овог пута додата разлика од 1,80 m. Када се она одузме од ▽ 3 m реална дубина обода млађег одбранбеног рова износи у ствари око 1,— 1,20 m што одговара и профилу из 1910 год.[22] и фотографијама западног профила рова Г.[23] Рачунајући да стратиграфски издвојени хоризонти становања у централном делу насеља показују разлике у дубинама и до једног метра, тада би реална дубина обода млађег рова била нешто виша од хоризонта становања између ▽ 3 m и ▽ 3,60 m али би била испод нивоа следећег хоризонта за 1,—1,20 m. На јужној страни, где се нагиб земљишта повећава, нема изгледа да су постојале зграде које би по дубинама својих подова биле истовремено са нивоом отвора млађег одбранбеног рова. Према малобројним налазима из готово стерилне земље која га је испуњавала, ров би био отворен до краја живота на насељу, што би одговарало и његовом стратиграфском положају. Уз северну ивицу рова откривени су трагови палисада, што изгледа није био случај код рова Q. Правац пружања млађег рова знатно је смањио површину насеља, или је можда у овом случају утврђивао само онај истурени део, најпогоднији за одбрану. Сигурно је међутим и то, да винчанско насеље у доба свог другог утврђивања већ има облик изразитог узвишења. Постојала би још једна могућност, поткрепљена присуством керамике културних група металног доба, да је подизање утврђења и млађег одбранбеног рова дело новог становништва, када је винчанско насеље већ било освојено и уништено. У том случају или последњи хоризонт становања на средњој дубини 1,60 m не припада више носиоцима винчанске групе, што се по архитектури кућа из квад. CD не би могло да каже, или је млађе насеље потпуно уништено спирањем и обрадом земљишта. Са подацима којима се сада располаже, не може се још увек добити тачан одговор.

2.

Захваљујући првенствено многобројним и брижљивим мерењима које је М. Васић спровео приликом својих радова, могуће је извршити извесне анализе сложене стратиграфије винчанског насеља, иако неки пут недостају сви потребни подаци, иначе очигледно прикупљани и обрађивани приликом ископавања.

На првом месту се мора нагласити да хоризонти становања, ма колико били многобројни, не могу бити сматрани за водоравне површине, већ представљају слојеве, који према подовима припадајућих кућа, варирају по дубинама до приближно једног метра.

За сада се не може утврдити колико хоризонти становања прате нагиб терена, односно колико губе од своје, грубо речено, хоризонталности, простирући се од централног дела насеља ка његовој периферији. Пример куће из рова Г на ▽ 2,3 m показује да је можда такав пад био изражен код овог хоризонта.

Потребно је вршити израчунавања са већим бројем кота да би се одредио стратиграфски положај неког објекта или његова припадност одређеном хоризонту становања. Дубинска разлика од репера, односно нулте тачке је оријентациона и служи код упоређивања као стална вредност, кота дубине од дате тачке земљишта одређује приближно припадност хоризонту, док међусобне дубинске разлике појединих објеката, рецимо основа кућа, показују водоравност хоризонта у односу на његово простирање, као и величину тог одступања вероватно различитог за сваки хоризонт.

Из тог разлога се мора рачунати и са стратиграфијом по хоризонтали, јер искључиво коришћење вертикалне стратиграфије не даје тачну слику о хоризонтима становања насеља, нарочито када се ради о мањим откопним површинама.

Иако су основе куће из старијих слојева публиковане, стратиграфија њихових хоризоната се не може одредити ни по хоризонтали и утолико пре, ни по вертикали. Највећу препреку чини подела основа по метарској скали, односно механичкој вертикалној стратиграфији и недостатак издвојених кућних целина. Слоју земуница одговара вероватно ниво првобитног хумуса, док би тачна стратиграфија таквих објеката као што је костурница, пружила могућност за ближе упознавање односа између винчанске и старчевачке групе.

Хоризонти становања између ▽ 6 m и ▽ 4 m у централном делу насеља остају потпуно непознати. Први хоризонт, сигурније издвојен по кућним целинама, налазио би се између ▽ 6,5 m и ▽ 7,05 m. У млађим слојевима насеља су за сада тачно одређена два хоризонта становања, један има средњу дубину подова кућа између ▽ 3 m и ▽ 3,60 m, док други, са свега две очуване куће, има средњу дубину између ▽ 1,55 и ▽ 1,70 m. О постојању насеља из млађих епоха говорили би за сада само бројни налази панонске и баденско-костолачке керамике. Међутим ако група судова ватинског типа, нађена на ▽ 0,80 m представља заиста гроб спаљеног покојника, тада би се у најмлађем периоду радило о гробљу урни а не о насељу.

Оријентација зграда у свим хоризонтима винчанског насеља, са мањим одступањима, своди се на правац СИ—ЈЗ. Куће су често грађене непосредно једна уз другу, што је вероватно проузроковало уништење читавог хоризонта, чим би једна кућа била захваћена пожаром. Једноставност овог објашњења лако је прихватљива све док се не претпостави да неки пут читав хоризонт није морао да изгори до темеља и да се обнавља само један његов део, нарочито када се зна, колико су пожари у винчанском насељу били многобројни. То би створило тако сложену стратиграфску проблематику, да је боље овакву претпоставку оставити по страни, иако њена улога, нарочито у односу на формирање слојева у централном и периферном делу насеља, свакако није била безначајна.

[21] М. Васић, Зборник филозофског факултета, I, (Београд 1949), 99.

[22] M. Vasić, Praehist. Zeit., II, (Berlin 1910), T. 7 a, c.

[23] М. Васић, Винча II, T. LX—LXI.

Моћност слоја винчанског насеља, уколико се то тиче цифре од 10,50 m односи се искључиво на централни део насеља, док се по профилу из 1910. год. види да она овде износи између 7 m и 8 m. Једно питање се одмах поставља само по себи: недостају ли овде неки хоризонти становања који се, напротив, налазе у централном делу? Рецимо хоризонту становања на средњој коти 1,60 m не одговарају никакве дубине иза млађег одбрамбеног рова, дуж јужног обронка. Ако се и прими претпоставка да се слојеви, пратећи нагиб, спуштају према периферији, ипак је губитак у моћности тако велик, да се мора узети у обзир интензивнији живот у централном делу насеља. Било би врло важно утврдити који хоризонти допиру до крајње периферије насеља, јер би се поред неопходних стратиграфских података могло да дозна када се насеље највише ширило, односно који периоди су представљали његов процват. Уједно би се објаснило колико локалитет Бело Брдо представља самостално насеље или само његов најстарији и најистакнутији део.

Једна напомена би се могла учинити о допунским дубинама, које су додаване котама ровова П (0,50 m) и Г (1,80 m) да би се на тим местима надокнадио пад терена. Како је међутим утврђено да хоризонти становања на Винчи не представљају ни приближно водоравне површине, које увек задржавају исто висинско одступање од нулте тачке, то је додавање допунских дубина сасвим непотребно.[24] Мора се ипак истаћи да је М. Васић редовно обележавао коте из ровова П и Г са две вредности: једна је означавала дубину од површине земљишта а друга ту дубину израчунату од репера.[25]

3.

Стратиграфија једног хоризонта становања може се поуздано одредити једино по очуваним основама кућа, док би типолошке карактеристике тако издвојеног хоризонта требало да пруже налази кућних целина, које нажалост у Винчи не одговарају броју публикованих основа. Вероватно да остаци сваке куће нису морали да садрже и налазе кућног инвентара, али тај податак такође није познат за све винчанске основе. Најбогатије кућне целине припадају хоризонту становања на ▽ 3 m и ▽ 3,60 m. У кући на ▽ 2,98 нађено је око двадесет судова различитих типова.[26] Питоси-амфоре су заступљени са два оштро супротстављена облика, један је трбушаст, са уским цилиндричним вратом, други са високим раменом и широким отвором. Зделе такође показују два основна типа, биконичан, са вертикално постављеним вратом и плитак, коничан, без рашчлањеног врата или рамена. Троножни жртвеник са овалним реципијентом представља усамљену појаву у типологији ове врсте предмета. Кућа на ▽ 2,3 m[27] дала је далеко већи број зделa различитих типова, биконичних, левкастих и зделa са заобљеним раменом, затим питосе-амфоре са конкавно профилисаним вратом и низ амфора са заобљеним раменом, различито профилисаних, поред неколико грубих судова. Култним објектима би припадао један зооморфни суд у облику птице.[28] Кућну целину на ▽ 6,6 m чине такође разноврсно профилисане амфоре и зделе а оне прве нису чак ни варијанте једног истог типа.[29] И овде има појединачних налаза, као што је антропоморфна ваза, амфора са двојно аплицираним лицима, један суд орнаментисан неуобичајеним мотивима заобљених, удвојених углова. Сличне разлике у броју, облику и врсти судова могу се запазити и у следећим кућним целинама на ▽ 6,5 m ▽ 7,4 m ▽ 7,05 m.[30] Овој последњој припада такође један зооморфни суд у облику птице. Налазима са пода куће припада исто тако и амфора са просопоморфним поклопцем на ▽ 6,7 m[31] и један пехар на нози на ▽ 7,2 m.[32]

Типолошке карактеристике наведених кућних целина показују да оне не представљају збир идентичних керамичких типова, како по облику тако и по орнаментици, већ да се та несумњива разноврсност пре може да узме као стилски јединствена, иако се поједини усамљени примерци и овде издвајају.

Међутим даље упоређење кућних целина дало би типолошке оквире једног хоризонта становања, као што се упоређењем нивоа кућа добила његова стратиграфија. Приметна је индивидуалност која међусобно одваја кућне целине и изражена је већ у хоризонту на ▽ 6,5 m и ▽ 7,05 m. Број судова и културних објеката, њихови облици и орнаментика као и њихов избор, не понављају се у сличним односима ни у две кућне целине истог хоризонта. Наравно, овде је приметан недостатак и других предмета, рецимо оруђа и оружја, али и оно што је очувано пружа довољно доказа за типолошке разлике унутар једног хоризонта, које једино не би прелазиле оквире заједничког стила, као што је било случај и са кућним целинама. Стилска сродност истог хоризонта становања омогућила би издвајање збирних типова објеката, карактеристичних за тај, или чак и више хоризоната. Типови судова, пластике, оруђа и оружја, омогућили би одређивање генетичке везе између хоризоната, за које стратиграфија може да утврди само то, колико они следе један за другим. До сада

[24] Може се једино рећи да коте добијене додавањем висинских разлика 1,80 м и 0,50 м одговарају по приближној хоризонтали слојевима на тој дубини у централном делу насеља.

[25] Овакав критеријум примењен је и код издвајања материјала са ископавања, насупрот тврдњи В. Милојчића (V. Milojčić, op, cit., 72), да је током радова у Винчи одбачен материјал који није одговарао поставкама М. Васића. То се најбоље види из става М. Васића према каменом оруђу и оружју из Винче, које ни најмање није ишло у прилог његовом тумачењу постанка и хронологије винчанског насеља. Упркос томе, у Универзитетској збирци постоји 3560 примерака оруђа и оружја израђеног од камена и минерала, од којих неки једва достижу величину половине сантиметра (D. Srejović - B. Jovanović, Pregled kamenog oruđa i oružja iz Vinče, Arheološki Vestnik, VIII/3-4,(Ljubljana 1957) 256-296.

[26] М. Васић, Винча IV, 107—111.

[27] Ibid., 74—80.

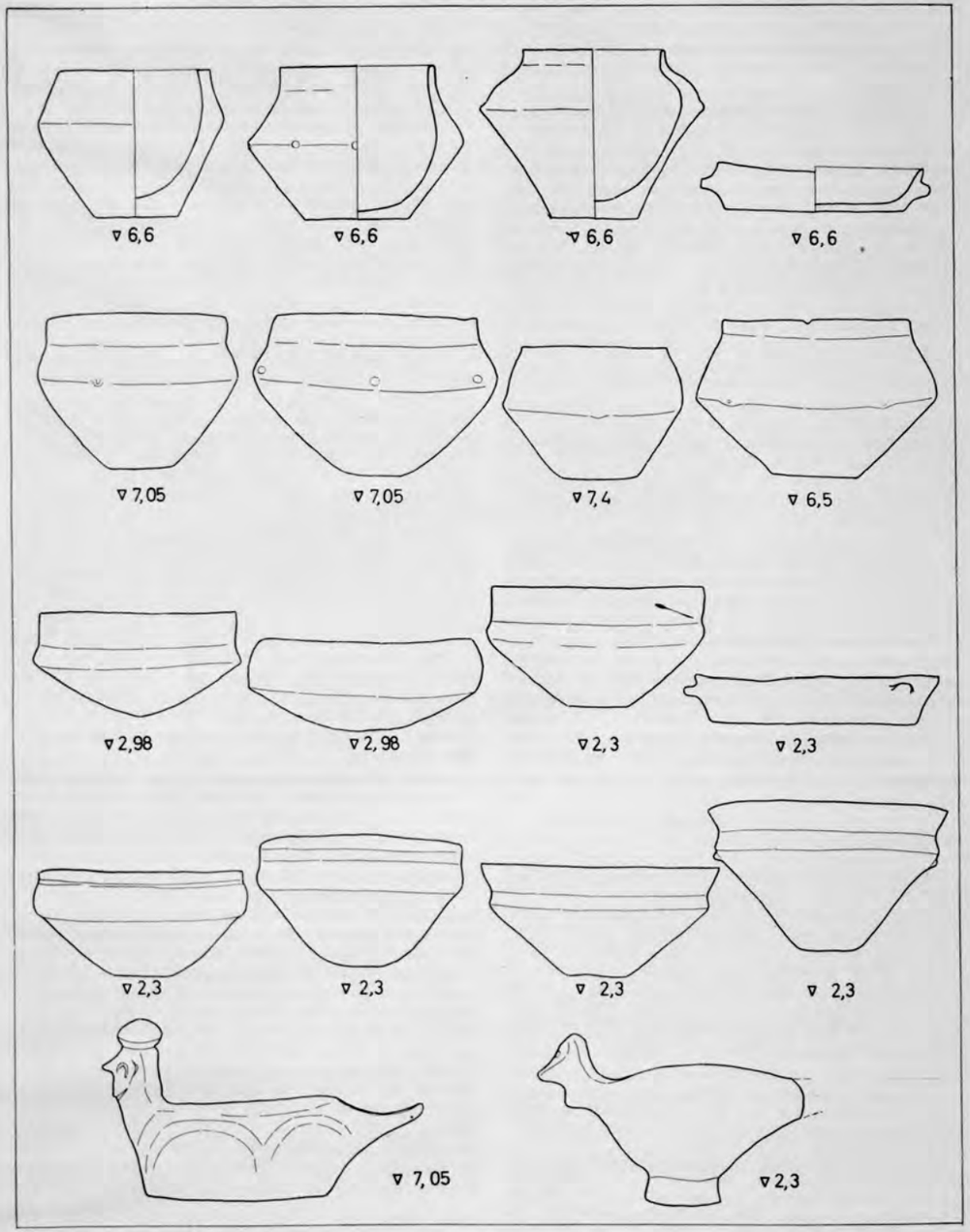
[28] М. Васић, Винча II, 166, сл. 356 а, б.

[29] М. Васић, Винча IV, 38—42.

[30] Ibid., 35—38, 43—45.

[31] М. Васић, Винча II, 65, сл. 102.

[32] Ibid., 163, сл. 343.

Сл. 2. Керамика из млађег и старијег хоризонта становања (▽ 3 m — ▽ 3,60 m и ▽ 6,5 m — ▽ 7,05 m) — Fig. 2. Céramique provenant des horizons d'habitation plus récent et plus ancien (▽ 3 m — ▽3,60 m — et ▽ 6,5 m — ▽ 7,05 m)

познате кућне целине из Винче сувише су малобројне за одређивање типологије издвојених хоризоната, изузимајући ту могућност међусобног упоређења хоризоната на ▽ 3 m — ▽ 3,60 m и ▽ 6,5 m — ▽ 7,05 m.

Зделе старијег хоризонта су више и дубље, изразито биконичне и оштро профилисане, ближе једном заједничком типу. Зделе из кућа на ▽ 2,98 m и ▽ 2,3 m су отвореније, са ширим конусима, разноврсније по облицима (сл. 2). Сличан случај је и са амфорама, биконична и оштра профилација, различита у детаљима, супротставља се заобљеним облицима са кратким, често конкавно извијеним вратовима (сл. 3). Трбушасте буте и питоси амфоре са снажно наглашеним раменом уступају место разноврсније моделованим судовима са кратким вратом и широким отвором, или заобљеним раменом и уским вратом (сл. 3). Могу се поменути судови који одолевају свакој промени — то су плитке чиније готово идентичне у оба хоризонта. Занимљиво је и упоређење између два зооморфна суда у облику птице (сл. 2), где је суштина представе остала неизмењена упркос очигледне разлике у стилизацији и техници израде.

Издвојени примерци, који често стоје усамљено у типолошком оквиру хоризонта а неки пут и читавог насеља, могу се протумачити као последица зависности кућних целина од индивидуалних производних квалитета породичних заједница. Такав случај би био са пехаром нађеним у основи куће на ▽ 7,2 m, који је од неких аутора објашњен као импорт са Киклада.[33] Типолошке особености овог пехара у односу на винчанске судове те врсте састоје се међутим у брижљивој изради и укошеном, високо извученом врату. На исти начин је протумачен и фрагментован пехар са четири стилизоване животињске главе, чији се рогови спајају са ободом суда, што представља често употребљаван мотив и на винчанским жртвеницима.[34] Типолошке разлике ових објеката, које их деле од остале винчанске керамике, нису толико специфичне, да они не би могли припадати типологији одговарајућег хоризонта становања. Поред тога, остављајући по страни афинитете које винчанска група уопште показује према југоисточним областима Балканског полуострва, требало би тврђење о импорту објаснити и са становишта реалног живота, не ограничавајући се искључиво на типолошке паралеле. Да ли је, на пример, у одређеном периоду, постојала у Винчи потреба за увозом раноброзанодопских ваза са Киклада, јер налаз пехара у основи куће на ▽ 7,2 m говори о његовој сигурној употреби. Изгледа много вероватније да појава сличних издвојених типолошких облика, што није случај само у винчанском насељу ове групе, зависи од разнообразности форми који сачињавају типолошки оквир једног или више хоризоната становања.

Основна јединица за утврђивање стратиграфије винчанског насеља постаје тако издвојени хоризонт становања. Њега сачињавају куће, чије дубине подова одређују његову стратиграфију, док кућне целине, или целине јама које припадају хоризонту, међусобно упоређене, дају његову типологију. Тек после тога, засновани на односима поуздано фиксираних хоризоната и резултати стратиграфије и типологије узете по вертикали добијају своју праву вредност. У ствари читав поступак се своди на реконструкцију самог живота у насељу, где се после уништења једног хоризонта становања, одмах подиже други. Како се на основу данашњег знања о винчанском насељу не могу ни приближно одредити сви хоризонти становања који му припадају, то је врло тешко поставити и приближну поделу која би дала тачну стратиграфију насеља и обухватила генезу материјалне културе.

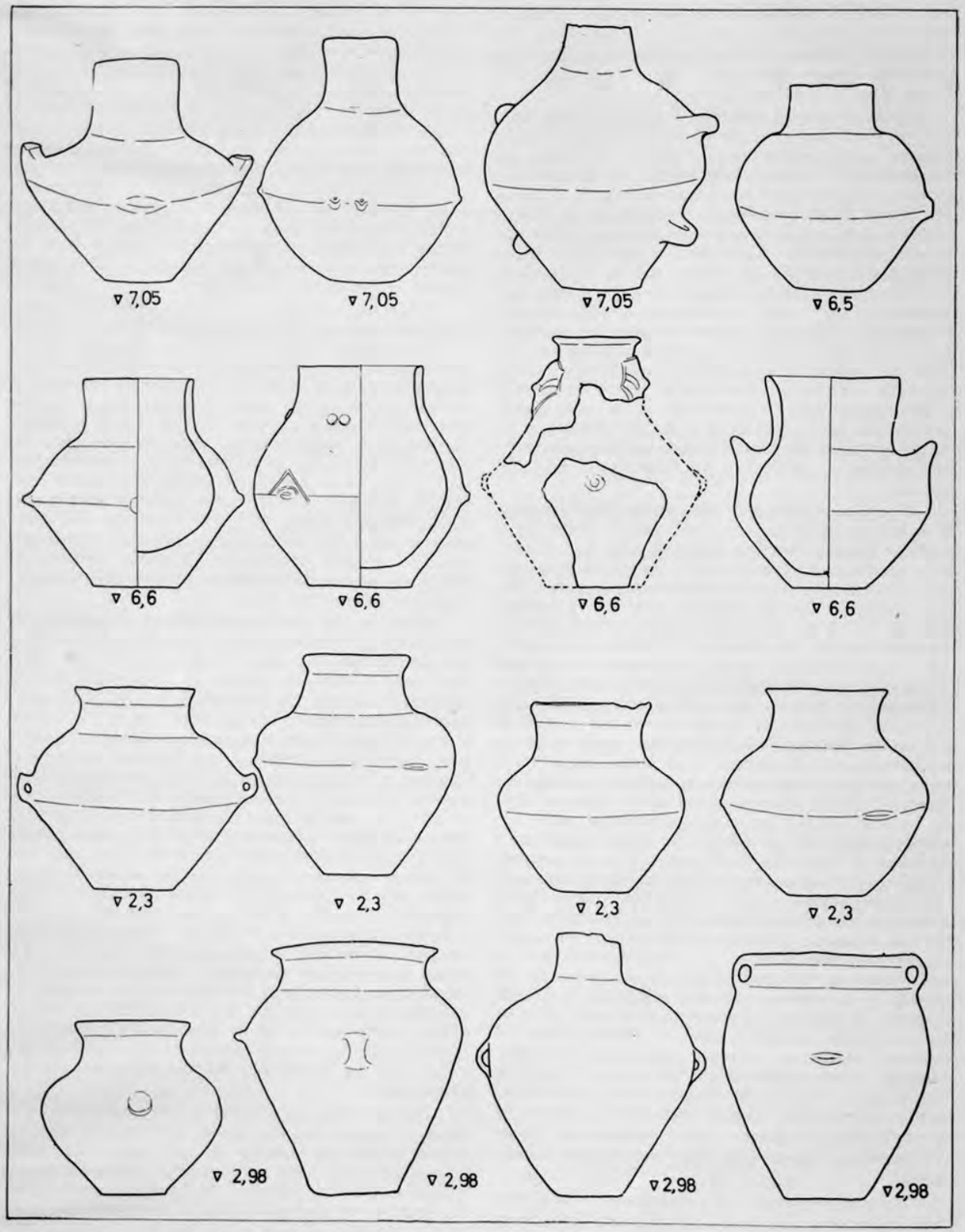
Извесна запажања се ипак могу да стекну компарацијом хоризоната, који се налазе на ▽ 3 m — ▽ 3,60 m и ▽ 6,50 — ▽ 7,05 m. Доњи хоризонт одговара периоду пуног развитка старијег насеља, керамика која му припада, типолошки посматрана састоји се од оштро профилисаних, изразито биконичних облика судова. Њихов стил, заснован на снажном моделовању, подсећа још увек на лопатасте, затворене форме. Јасно изражене разлике сусрећу се на керамици другог хоризонта, који такође одговара интензивном животу млађег насеља. Облици судова су знатно богатији, заобљени конуси замењују оштро профилисање, отвори судова се знатно проширују. У стилу долази до изражаја мекше моделовање и отвореније, полулоптасте форме (сл. 2, 3).

Иако је ово упоређење сасвим недовољно за потпуније упознавање свих керамичких облика винчанског насеља, ипак би се могла да уочи њихова општа развојна линија за један дужи период живота у насељу. Недостатак хоризоната из средњих слојева насеља, отприлике између ▽ 6 m и ▽ 4 m стратиграфски и типолошки сигурно одређених, онемогућује тачније одређивање посредних чланова у типолошком развоју керамичких облика између претходна два хоризонта. Могло би се очекивати да они у овим слојевима представљају мешавину оних елемената који су сасвим развијени у хоризонтима испод или изнад њих, као што би такви елементи могли да се појаве и један поред другог. Важнија карактеристика слојева између ▽ 6 m и ▽ 4 m била би међутим сложена и богата орнаментика изведена у техникама урезивања, жигосања и инкрустације, када је највиши домет стила постигнут сложеним орнаменталним композицијама састављеним од спиралних и геометријских мотива. Али свако тачније разврстање захтевало би да се издвоје оне типолошке одлике које, као што се видело раније, иако различите, могу да припадају једном истом хоризонту становања.

Према томе, типолошки и стилски развој керамике у централном делу винчанског насеља могао би се обухватити са три раздобља, међу којима се за сада не могу повући тачније стратиграфске границе, уколико то буде уопште могуће за насеље са непрекинутим континуитетом живота и становништвом исте етничке припадности. Провизорне границе ових раздобља представљали би хоризонти становања око ▽ 6 m и ▽ 4 m, тиме што најмлађи хоризонт становања и слој земуница не би улазили у овако скицирану поделу. Међутим код стратиграфског одређивања материјала било из самог винчанског насеља, или неког дру-

[33] V. Milojčić, op. cit., 77; M. Garašanin, 39. Ber. der Röm. — Germ. Komm. (Berlin 1958), 17—18.

[34] М. Васић, Винча II, 160, сл. 335 а, б, ц.

Сл. 3. Керамика из млађег и старијег хоризонта становања (▽ 3 m — ▽ 3,60 m и ▽ 6,5 m — ▽ 7,05 m) — Fig. 3. Céramique provenant des horizons d'habitation plusrécent et plus ancien (▽ 3 m — ▽ 3,60 m et ▽ 6,5 m — ▽ 7,05 m)

гог насеља ове групе, биће потребно узимати за основу познате хоризонте становања, уз међусобно упоређење што већег броја облика, сведених искључиво на типове.

Развој винчанске керамике могуће је пратити само по спољним обележјима, зависних од оних промена у животу насеља, о којима се за сада може једино да нагађа. Стога би било најисправније издвојити само она раздобља или периоде у животу насеља, који могу да буду засновани на проучавању свих видова материјалне културе. Са тог становишта се може одмах да подвуче блиска паралела између развоја винчанске керамике и индустрије оруђа и оружја. Статистички преглед заступљености каменог оруђа и оружја у слојевима узетим у целини,[35] показује да камена индустрија доживљује свој највећи процват до слоја на ▽ 6 m, што значи упоредо са раздобљем оштро профилисане керамике. Коштана индустрија постиже врхунац своје производње у следећим слојевима до ▽ 4 m поклапајући се углавном са раздобљем када винчанска керамика постиже свој највиши стилски домет. Обе индустрије нагло опадају у хоризонтима млађег насеља, изнад ▽ 4 m подударајући се са раздобљем керамике са заобљеном профилацијом. Узроци оваквог развитка винчанске индустрије оруђа и оружја већ су изнети и они се своде на увођење метала у ширу употребу. Колико стилске промене на винчанској керамици зависе од истог узрока показали би сигурно фиксирани хоризонти становања, иако ни сада такво тумачење не противуречи међусобном односу керамике и индустрије оруђа и оружја.

Изванредне могућности које богата винчанска пластика пружа за одређивање појединих периода у животу насеља, не могу се на жалост искористити у одговарајућој мери, јер има врло мало примерака који припадају кућним целинама. Нарочито би била значајна стратиграфија винчанских седећих теракота, пре свега оних на жртвеницима и престолима. Њихова појава несумњиво стоји у најужој вези са развитком друштвене организације, чију пројекцију у ствари и представљају. Статуете које седе на земљи јављају се између ▽ 8 m и ▽ 4 m[36] уколико се одбаци усамљени примерак нађен на ▽ 2,1 m. Статуете на жртвеницима са цилиндричним реципијентом, које вероватно представљају најсложеније култне објекте винчанске пластике, јављају се на дубини од ▽ 6 m до ▽ 4 m,[37] односно у истом раздобљу када винчанска керамика и коштана индустрија достижу свој врхунац. Статуете на престолу, које вероватно стоје у тесној вези са конкретним променама у постојећој друштвеној организацији, потресаној преласком у патријархат, јављају се од ▽ 6,4 m до ▽ 3,2 m.[38] При томе су примерци нађени у слојевима млађим од приближно ▽ 4 m типолошки најпотпуније представљени и могли би стога да припадају последњем раздобљу на чијем завршетку је насеље уништено. Колико су и ова опредељења тачна, показала би тек сигурна стратиграфија хоризоната, док би известан ослонац у овом питању пружила и исцрпнија анализа друштвене структуре.

Архитектура насеља, позната са релативно малих површина, и то непотпуно, не може да пружи тачније податке о стратиграфији насеља. Истиче се једино разлика између пространих кућа са хоризонта на ▽ 3 m — ▽ 3,60 m подељених на више одаја, са најбогатијим кућним целинама, и две куће следећег хоризонта на ▽ 1,55 m — ▽ 1,70 m, знатно мањих димензија, дводелних са потпуно непознатим инвентаром. Подударност се са друге стране огледа у техници грађења, облику основа, оријентацији и конструкцијама пећи. Уколико се овај хоризонт становања припише другом етничком елементу онда би међусобни однос архитектуре ова два хоризонта добио необично у важности. Ако је становништво остало исто, могло би се претпоставити да у најмлађем хоризонту становања долази до даљег превирања у родовској организацији и јачање издвојених породица парова које сада граде потпуно издвојене куће. Истовремено би питање непосредног додира староседелаца са носиоцима баденско-костолачке групе остало такође потпуно отворено. За сигурније закључке ове врсте, требало би међутим познавати оба хоризонта у целости а не само неколико основа.

4.

На крају остаје да се испитају она методска мерила, или принципи на којима су засноване раније стратиграфске поделе винчанског насеља, чије су хронолошке и типолошке вредности већ дискутоване у литератури.

Врло често употребљавана подела F. Holstea,[39] која има четири фазе, није заснована искључиво на кућним целинама, већ и на материјалу из слојева. Стратиграфски положај објеката који се наводе као типични представници појединих фаза неки пут се међутим подређује типолошком мерилу. Тако се нпр. фазе B и C формирају, према наведеном материјалу, на ▽ 7,05 m и ▽ 7,2 m и трају до ▽ 6,5 m и ▽ 5,5 m[40] па упркос томе што доњу границу фазе C помера на ▽ 7,2 m само један објект, амфора са високим вратом, то ипак значи да би неки керамички типови обе фазе могли да буду истовремени. Слично је и са фазом E, која би се формирала од ▽ 3,8 m до ▽ 2,2 m што у крајњој линији значи још пре старије фазе D, која је заступљена кућама на ▽ 2,98 m и ▽ 2,3 m.[41] Изгледало би тако да су неки елементи фазе E почели да живе пре потпуног формирања претходне фазе D. Недостатак кућних целина са сваког хоризонта. F. Holste је очигледно заменио типолошким разврставањем по вертикали, не дозвољавајући разнообразну типологију истог хоризонта становања. Тиме се добијене фазе типолошки међусобно заиста разликују, али немају потврде у стратиграфији.[42]

V. Milojčić је проширио поделу F. Holstea, додавши јој фазе B 1 и B 2[43] док је за прелазну

[35] Д. Срејовић—Б. Јовановић, Оруђе и оружје од кости и накит из Винче, Старинар, IX—X, (Београд 1959), 188.

[36] М. Васић, Преисториска Винча III, Београд 1936, 103—106.

[37] Ibid., 106—107.

[38] Ibid., 109—115.

[39] F. Holste, Wien. Prähist. Zeit., 1, (Wien 1939), 1—21.

[40] Ibid., 4.

[41] Ibid., 5.

[42] V. Milojčić, op. cit., 72.

фазу C—D само издвојен материјал који би јој припадао. Граничне дубине појединих фаза, рачунате према материјалу који их документује, указују поново на коришћење типологије искључиво по вертикали. Тако се фазе A, B 1 и B 2, додирују у свом развоју око ▽ 6 m док су кућне целине истог хоризонта раздвојене, тако да она са ▽ 7,05 m припада фази B 1 а друге две са ▽ 6,5 m и ▽ 6,6 m одговарају фази B 2. Последња фаза D такође се формира у слојевима на ▽ 3,8 m и ▽ 2,0 m док би прелазна фаза C—D, која се у тексту не спомиње,[44] трајала од ▽ 4,9 m до ▽ 3,5 m. Поред тога и овде су раздвојене кућне целине које припадају истом хоризонту, тако да она са ▽ 2,3 m припада фази C—D а друга на ▽ 2,98 m фази D.[45] Можда је ово раздвајање извршено због усвајања допунских дубина за ровове П и Г, јер се тада коте кућа повећавају на ▽ 4,1 m, односно ▽ 3,48 m. Типолошке разлике изражене овом поделом свакако се не могу порећи, питање је везано за оправданост њихове оцене, засноване на употреби стратиграфско-типолошког метода искључиво по вертикали, што се већ код поделе F. Holstea показало као недовољно.

Док је код претходних подела преовладавала типолошка класификација, подела винчанског слоја коју предлаже J. Корошец, добијена је стратиграфским упоређењем основа зграда са разних нивоа.[46] Употребљена је у ствари стратиграфија по вертикали, која подразумева приближну водоравност свих хоризоната становања нарочито код њиховог међусобног редоследа. Дубинска разлика, на пример, између слојева Ia, IIa, IIb, износи 0,90 m што без тешкоћа може да одговара стратиграфији једног издвојеног хоризонта. То би било још сигурније за дубинску разлику између слојева Ib и IIa која износи свега 0,30 m. Дубина од 0,50 m одваја слојеве IIc и IId, дубина од 0,60 m — 0,40 m слојеве IVa и IVb, што све може да одговара и дубинама истих хоризоната. Тиме није речено да хоризонти становања морају у Винчи да буду увек раздвојени слојем дебљине до једног метра, јер из саме чињенице да они не представљају водоравне површине, те дубине на различитим местима морају да имају и различите вредности. Поједини слојеви у подели J. Корошеца могу бити сажети у исте хоризонте становања, чиме би се иначе потпуно правилни метод стратиграфског разврставања применио и по хоризонтали. Занимљива је међутим чињеница да је уз сваки слој било могуће издвојити и типолошки одговарајући материјал, изузев делимично слоја Ib. То је још један доказ да типолошке вредности код стратиграфског разврставања винчанског слоја треба узети у обзир само у затвореним целинама, било кућа или хоризоната становања.

Поделе винчанског слоја које се своде на разликовање млађе и старије фазе, не баве се углавном ближим одређивањем хоризоната становања, нити њиховим стратиграфским положајем у слојевима насеља. Такве поделе супротстављају у суштини већ формиране облике на почетној и завршној тачци једног непрекинутог развоја материјалне културе, какав је био на винчанском насељу. На тај начин се јасно израженом типолошком раздвајању подређује и онај момент тог развоја, природно нужан, када у материјалној култури нису преовладале карактеристике ни једне ни друге фазе. Отуда би раздвајање обе основне фазе једним средњим периодом, који се може назвати прелазним једино у типолошком смислу, било оправдано током самог развитка, што у крајњој линији потврђује и преглед целокупног материјала са винчанског насеља. Подела коју је извршио М. Гарашанин,[47] припада такође овој врсти и обе фазе, проучене на винчанском насељу, проширене су на читаву винчанску културну групу. Међутим у последње време, М. Гарашанин код обе фазе разликује по две потфазе, тако да читава подела у класификацији одговара поделама F. Holstea и V. Milojčića.[48] Стога се за фазе Винча-Тордош и Винча-Плочник I и II, може да каже исто што и за претходне поделе F. Holstea и V. Milojčića, да неоспорне типолошке разлике, уочене нарочито на винчанској керамици, не морају увек да буду последице хронолошких разлика, већ пре припадају типологији хоризоната. Најбољи доказ за то је постојање бројних подела које све имају своје оправдање уколико се посматрају искључиво са типолошког становишта.

5.

Прави значај насеља у Винчи моћи ће да се оцени тек онда, када буде извршена поуздана хронолошка подела његовог дуготрајног развитка, заснована на сажимању бројних типолошких карактеристика у затворене целине кућа или хоризоната становања. Ова подела имаће највећу важност за разумевање развоја винчанске групе уопште, а нарочито механизма настајања разноврсних облика њене материјалне културе. Тада би могла да се објасни права природа односа између становника винчанског насеља и носилаца страних културних група, што не би било неопходно једино за тачније одређивање релативне или апсолутне хронологије. Таква подела би омогућила и међусобно упоређивање локалитета винчанске групе истражених и новије време у непосредној околини саме Винче, што би пружило прва сазнања о друштвеној организацији винчанске заједнице, која је, и у данашњем смислу речи, заузимала простране области централног Балкана.

Борислав ЈОВАНОВИЋ

[44] Ibid., 123.
[45] Ibid., 72—73.
[45] Ibid., 123.
[46] J. Korošec, Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji, Arheološki radovi i rasprave, Zagreb 1959, 63—72.

[47] M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana 1951, 14.
[48] M. Garašanin, 39. Ber. der Röm. — Germ. Komm., (Berlin 1958), 17.

DIVISION STRATIGRAPHIQE DE LA STATION DE VINČA

Les fouilles que M. Vasić effectuait pendant de longues années dans la localité de Belo Brdo à Vinča, ont fourni des matériaux très abondants pour la connaissance du groupe de Vinča, mais la question de la stratigraphie de cette station est restée, pour diverses raisons, tout de même ouverte.* Grâce aux nombreux et attentifs mesurages que M. Vasić avait effectués au cours de ses travaux, il était possible de faire certaines analyses de la stratigraphie complexe de la station de Vinča.

On a reconstruit les horizons d'habitation des couches de 1,55—1,70 m et 3—3,60 m de profondeur[6] et on les a comparés au point de vue de leur stratigraphie et de leur typologie aux autres bases de maisons publiées et à ces ensembles qui leur appartenaient. De cette façon-là on a établi que les horizons d'habitation ne peuvent être considérés comme surfaces horizontales, mais qu'ils représentent les couches dont les profondeurs respectives varient jusqu'à un mètre environ. Il est nécessaire de faire des calculs de plusieurs cotes afin de déterminer la position stratigraphique d'un objet ou son appartenance à un horizon déterminé d'habitation. (La différence de profondeur du repère, la profondeur d'un point donné du terrain, le rapport mutuel des profondeurs de divers objets).

La puissance de la couche de la station de Vinča, s''il s'agit du chiffre 10,50 m, se rapporte exclusivement à sa partie centrale, de sorte qu'il serait très important d'établir quels sont ces horizons qui atteignent la périphérie de la station. Les différences de hauteur par rapport aù repère, que l'on ajoute aux cotes de fossés P (0,50 m) et G (1,80) m) n'indiquent pas la profondeur réelle de l'objet, mais plutôt cette profondeur de la couche qui lui correspond dans la partie centrale de la station. Pourtant, M. Vasić désignait toujours les cotes des fossés P et G par les deux valeurs: la profondeur de la surface de la terre et la profondeur du repère. Ce critère a été adopté aussi dans la séparation des autres matériaux provenant des fouilles, contrairement à l'affirmation de V. Milojčić[28] qu'au cours des travaux à Vinča les matériaux qui ne correspondaient pas aux hypothèses de M. Vasić avaient été rejetés. La meilleure preuve est fourni par les outils et armes en pierre de Vinča qui n'étaient point du tout avantageux à l'interprétation de M. Vasić de la chronologie de la station de Vinča, et, malgré cela, la collection de l'Université renferme aujourd'hui 3560 exemplaires d'outils et d'armes faits en pierre et en obsidiane.

L'unité fondamentale pour l'établissement de la stratigraphie de la station de Vinča est représentée par l'horizon séparé d'habitation que l'on déterminait par les ensembles de maisons du point de vue typologiques et stratigraphique. En comparant les caractères typologiques (Fig. 2 et 3) de l'ensemble des matériaux de deux horizons déterminés (▽ 3 m — ▽ 3,60 m et ▽ 7,05 m — ▽ 6,5 m) on peut observer trois périodes dans l'évolution de la culture matérielle dans la station de Vinča, lesquelles auraient les limites stratigraphiques provisoires à 6 m et 4 m de profondeur.

A la période la plus ancienne correspond la céramique à profils aigus, l'épanouissement de l'industrie de pierre et la plupart des statuettes assises par terre, dont l'apparition, ci-inclus également les autres types de statuettes assises, est indubitablement en rapport le plus intime avec le développement de l'organisation sociale. La période moyenne est caractérisée, au point de vue typologique, surtout par une céramique richement ornementée, l'industrie des os atteint alors le comble de sa production, dans les arts plastiques se distinguent les statuettes avec les autels des sacrifices à récipient cylindrique, lesquelles représentent, dans le groupe de Vinča, les objets du culte probablement les plus complexes. La période récente se distingue par la céramique à profils doux, par un déclin brusque de l'industrie de pierre et des os et les statuettes assises sur un trône, dont les exemplaires à la facture la plus complète au point de vue typologique appartiennent aux couches plus récentes de ▽ 4 m. La différence entre les maisons spacieuses de l''horizon ▽ 3 m — ▽ 3,60 m, divisées en plusieurs pièces et avec les ensembles d'inventaire les plus riches et les deux maisons de l'horizon suivant à ▽ 1,55 m — ▽ 1,70 m, de dimensions considérablement plus restreintes, à deux pièces et à l'inventaire complètement inconnu, est aussi très remarquable.

L'application incomplète des cadres typologiques des horizons particuliers peut être observé dans les divisions de la couche de Vinča dans les travaux de F. Holste[39] et V. Milojčić. Ainsi, par exemple, la phase E de la division de F. Holste se serait formée à partir de ▽ 3,8 m jusqu'à ▽ 2,2 m, ce qui veut dire encore avant la phase plus ancienne D, représentée par les maisons à ▽ 2,98 m et ▽ 2,3 m[41]. D'après les matériaux cités les phases A, B-1 et B-2 de la division de V. Milojčić se touchent dans leur développement à environ 6 m[43], tandis que les ensembles de maisons du même horizon sont séparés, de sorte que l'ensemble de ▽ 7,05 m appartient à la phase B-1 et les deux autres de ▽ 6,5 m et ▽ 6,6 m à la phase B-2. Les ensembles de maisons à ▽ 2,3 m et ▽ 2,98 m[45] présentent un cas analogue. Les différences typologiques, exprimée par ces divisions, ne peuvent pas, de toute façon, être contestées, mais il se pose plutôt la question de la justification de l'emploi de la méthode stratigraphique-typologique exclusivement selon la verticale, ce qui s'est déjà montré insuffisant.

La division de la couche de Vinča, proposée par J. Korošec est obtenue par la comparaison stratigraphique des bases des maisons appartenant aux niveaux différents.[46] Pourtant, les couches individuelles dans cette division peuvent être réduites aux mêmes horizons d'habitation, par quoi la méthode autrement complètement régulière de la classification stratigraphique serait appliquée aussi par les horizons.

Les divisions de la couche de Vinča, qui distinguent la phase plus récente et la phase plus ancienne, opposent des formes déjà constituées en substance aux points initial et final d'une évolution continue de la culture matérielle, telle qu'elle s'était produite dans la station de Vinča. La division effectuée par M. Garašanin,[47] appartient aussi à cette espèce et les deux phases, étudiées dans la station de Vinča, ont été élargie sur le groupe entier de la culture de Vinča. Cependant M. Garašanin distingue dernièrement chez l'une et l'autre de ces phases deux sous-phases, de sorte que la division entière correspond, en ce qui concerne la classification, aux divisions de F. Holste et V. Milojčić.[48] Par conséquent, pour les phases Vinča—Tordoš et Vinča—Pločnik I et II on peut dire exactement la même chose que

* Les indices de notes se rapportent à leur succession dans le texte de l'article.

pour les divisions antérieures de F. Holste et de V. Milojčić, c'est à dire que les différences typologiques incontestables, observées surtout sur la céramique de Vinča, ne doivent pas être la conséquence des différences chronologiques, mais plutôt qu'elles appartiennent à la typologie des horizons. Une conclusion analogue serait valable également pour ces exemplaires des vases de Vinča, qui, en suite de certaines incongruités typologiques, sont considérés comme importés des région souvent très éloignées, telles que, par exemple, la region égéenne. C'est pourquoi la séparation des deux phases fondamentales dans cette espèce de divisions, par une période moyenne, que l'on pourrait nommer transitoire uniquement au sens typologique, paraît être justifiée par le cours même du développement, ce qui est, en dernière conséquence, confirmé aussi par l'examen du matériel total de la station de Vinča.

Une division chronologique bien fondée de la station de Vinča sera effectuée lorsque les valeurs typologiques et stratigraphiques de nombreux horizons d'habitation dont elle se compose, auront été définitivement connues.

Borislav JOVANOVIĆ

О КАРАКТЕРУ ГРЧКОГ МАТЕРИЈАЛА НА ГЛАСИНЦУ И ПУТЕВИМА ЊЕГОВОГ ПРОДИРАЊА

Вишегодишња откопавања илирских хумки на Гласинцу, која су извођена још крајем XIX века под руководством Ф. Фијале, дала су богат материјал за проучавање културе илирских племена од краја бронзаног доба до времена продирања Римљана у унутрашњост Балканског полуострва. Поновном прегледу и новом објављивању овог занимљивог материјала посвећена је књига *„Гласинац"* А. Бенца и Б. Човића, објављена 1956-7 године. Аутори су основну пажњу посветили детаљном испитивању материјалне културе Илира на Гласинцу, тако да је питање грчког увозног материјала нађеног у илирским гробовима остало у великој мери нерасветљено.

Присуство грчког увозног материјала на Гласинцу ставља пред испитиваче два велика проблема: 1. место и време производње појединих предмета и 2. путеви којима су ти предмети грчке трговине могли продрети у тако далеку област. С обзиром на то и овај рад биће подељен на два основна одељка.

I

У гласиначким илирским хумкама нађен је доста велики број предмета грчког порекла, који су овамо доспели из разних места грчког света. Они су заступљени углавном разним типовима бронзаних и керамичких судова. Ван тога овде се среће и мањи број предмета ратничке опреме (шлем, кнемиде, умбо од штита), као и бронзани украси (фибуле, прстење, игле-укоснице). У хронолошком погледу ови предмети су врло разноврсни. Издвајају се неколике хронолошке групе: 1. *архајска група*, у коју спадају бронзане и керамичке израђевине из VII и VI века старе ере и раније; 2. *класична група*, која обухвата предмете из V и IV века, и 3. *хеленистичка група*, од краја IV до I века старе ере.

При проучавању сваког предмета старала сам се да одредим не само којем добу припада него и из којег производног центра потиче, што је у неким случајевима било у знатној мери отежано. Циљ таквог прилажења био је да се омогући постављање и покушај решења значајног проблема путева продирања грчког материјала на Гласинац. Преглед грчког увозног материјала нађеног у гласиначким некрополама биће изложен по хронолошким групама, при чему ћемо се углавном задржати на првим двема групама, јер је последња група материјала, условно названа „хеленистичком", заступљена само врло неизразитим одломцима керамике*.

1. *Архајска група.*

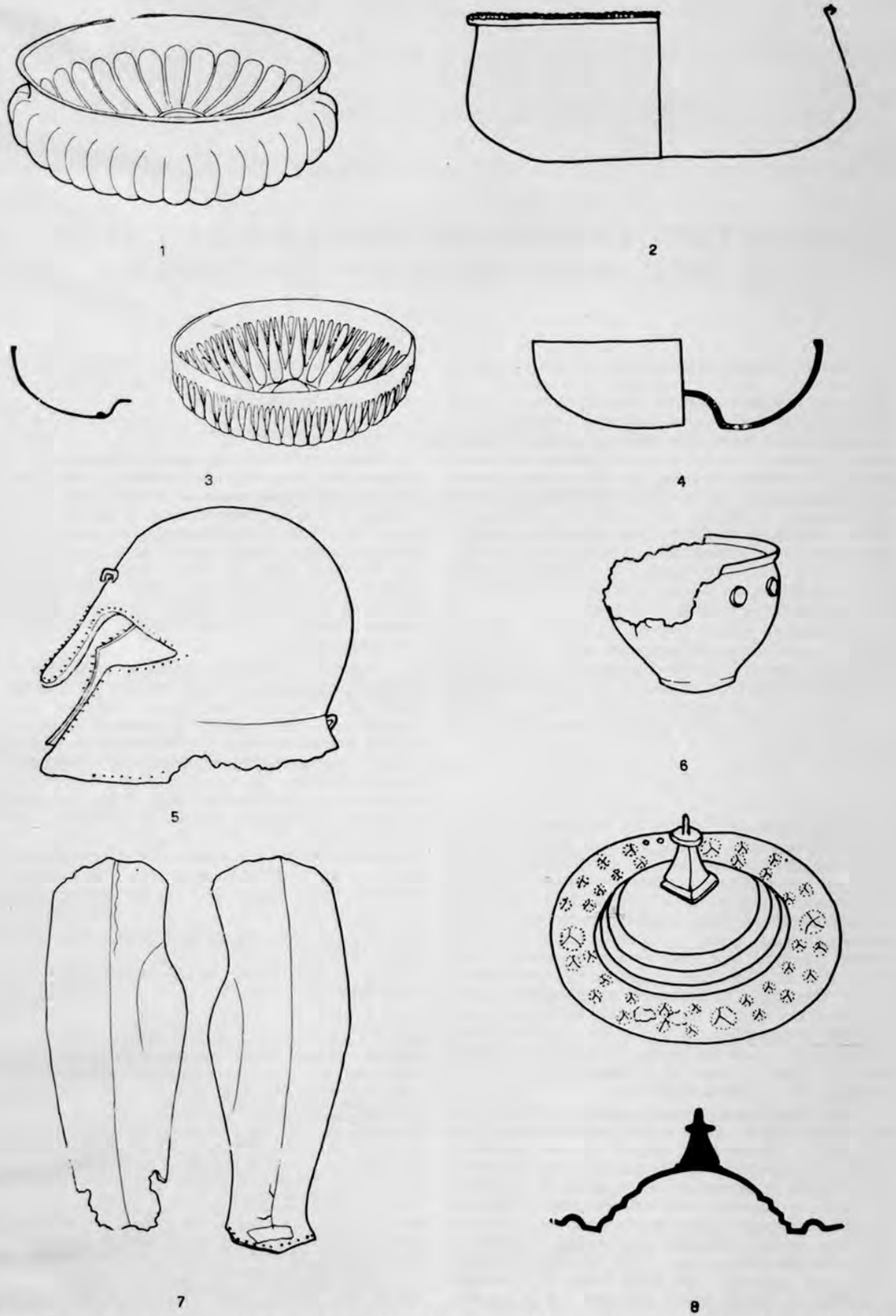
Најраније предмете увозног порекла нађене у гласиначкој некрополи представљају две *бронзане зделе* с разведеним ивицама, испупченим боковима и дном у виду кружно савијеног ваљка. (сл. 1, 1) Цело тело зделе покривено је усправним облим ребрима. Једна здела нађена је у хумци II, гроб 1 у Илијаку (инв. бр. 5410), а друга у хумци I, гроб 5 у Читлуцима (инв. 2851). Обе су сасвим сличне и разликују се једна од друге само величином: пречник зделе из Илијака је 17 см, а оне из Читлука 19 см.

Аналогије сличним судовима налазимо у материјалу средње-италских, етрурских гробова. Ф. Мац, који је посветио овим судовима посебан чланак[1], констатује да су у средњој Италији ови судови налажени само у гробовским комплексима и да су вероватно били специјално намењени погребном обреду. По његовом мишљењу ове зделе представљају италски тип, који ипак води порекло са истока, из предње Азије, где су овакви судови познати већ у IX в. ст. е. Доспевши крајем VIII в. у средњу Италију посредством феничанских трговаца, они постају карактеристични за материјалну културу Етрураца.[2] На територији Италије

* Сви предмети налазе се у збирци Земаљског музеја у Сарајеву.

[1] F. Matz: Altitalische und vorderasiatische Riefelschalen, Klio 30 (1937), стр. 112.

[2] F. Matz, o. c. стр. 116. На неким малоазијским, као и на италским судовима овога типа среће се на дну испупчења — омфалоси. Нарочито су чести на источним примерцима. То даје основа претпоставци да је један исти првобитни тип суда био различито прерађиван у разним срединама. На територији Италије, где традиција жљебастих судова потиче још из бронзаног доба, здела чува усправна ребра и дно у виду облог задебљања без омфалоса, који је овде врло редак (о. с. стр. 115); с друге стране, у Грчкој су ове зделе познате с глатком површином, без канелура, а спољна површина зделе украшава се урезаним или рељефним орнаментом, који обично има изглед цветне чашице (ib., 114). Ове зделе, које на дну често имају сасвим мали омфалос, широко су распрострањене у Грчкој, а нарочито много их је нађено у Тракији: две сребрне зделе из Дуванлија (B. Filow: Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien, Sofia 1934, стр. 50, сл. 60 и стр. 88, сл. 110), сребрна здела из Александрова (ib., стр. 182, сл. 203), две сребрне зделе из Тетевенског (Известия на Българския археологически

Сл. 1. Архајска група бронзаних предмета, крај VIII—VI в. ст. е. (1: Илијак, хумка II, гр. 1; 2: Осово, хумка II; 3: Осово, хумка II, гр. 1; 4: Брезје, хумка I, гр. 2; 5: Арарева громила; 6: Илијак, хумка II, гр. 1; 7: Читлуци, хумка I, гр. 5) — Рис. 1. Архаическая группа бронзовых предметов, конец VIII—VI в. до н. э. (1: Илияк, курган II, мог. 1; 2: Осово, курган II; 3: Осово, курган II, мог. 1; 4: Брезье, курган I, мог. 2; 5: Арарева громила; 6: Илияк, курган II, мог. 1; 7: Читлуки, курган I, мог. 5).

ове зделе су нарочито распрострањене крајем VIII и током VII в. ст. е.[3] Узимајући у обзир остали инвентар гробова у којима су нађене гласиначке зделе, њих треба датирати крајем VIII или почетком VII в. ст. е.

У гласиначким хумкама нађено је неколико здела са полулоптастим испупчењем са унутрашње стране дна (омфалосом). То су такозване *phiálai mesomphàloi*, широко растрострањење по свему грчком свету (сл. 1, 3—4). На Гласинцу их је нађено пет: по један примерак у хумци II, гроб 1 у Осову (инв. 18101), у х. II, гр. 1 у Илијаку (инв. 5412) и у х. I, гр. 1 у Брезју (инв. 12001), а два примерка у х. I, гр. 2 у Брезју (инв. 11999 и 12000). Све се оне донекле разликују једна од друге по облику и орнаментици. Ипак је ван сумње да спадају у најраније примере судова тога типа. Нарочито је занимљива фијала из хумке у Осову. Она се од других одликује орнаментиком, док судови тога типа обично имају глатке зидове, фијала из Осова покривена је рељефним орнаментом у виду финог узаног стилизованог лишћа. Потпуно аналоган суд нађен је у хумци отвореној 1957 г. у Гордиону у Анадолији, недалеко од Анкаре.[4] Ова хумка, која припада неком фригијском племену, датира се VIII или првом половином VII века. У истој хумци нађено је неколико десетина фијала са глатким зидовима, без орнамената.[5]

Аутор публикације Р. С. Јанг о пореклу ових фијала констатује да су све биле месне производње. Ипак оне нису биле фригијске по пореклу, него су представљале имитацију грчких, јонских производа тога типа. Признајући порекло тих судова из грчких јонских градова Мале Азије, треба имати у виду да прототипе здела са испупченим омфалосом на дну, као и италских здела са испупченим ребрима на боковима — треба тражити на истоку, у области Предње Азије. У старој Асирији још у IX в. ст. е. било је здела покривених ребрима или глатке површине — на чијем је дну био онижи омфалос. Из њих се у грчким градовима Јоније развио грчки тип phiálē mesómphalos.[6]

У VI в. ст. е., заједно са обичајем употребе фијале при обреду преливања, овај суд прелази у Грчку. И важном сликарству (нарочито на црвенофигурним вазама V в.) врло често се може видети сцена приношења жртве и преливања из фијале. Широка распрострањеност и честа употреба фијале довели су до појаве не само бронзаних него и керамичких судова истог облика, који су врло често били украшени сликама. Нарочито омиљен био је мотив лађа које плове по мору или делфина, нацртаних на унутрашњој страни зидова суда.[7]

Све на Гласинцу нађене фијале припадају ранном добу, кад оне још нису биле широко распрострањене у континенталној Грчкој. То нам даје основа да их сматрамо увозом из неког од развијених јонских малоазијских градова.

Од бронзаних судова архајског доба занимљиве су такође две велике *зделе са равним дном* и наполье подвијеним ободом, који на својој горњој, хоризонталној површини има орнаменат у виду низа испуста налик на главе клинаца (сл. 1, 2). Једна таква здела нађена је у х. II, гр. 1 у Осову (инв. 18102), а друга у х. II, гр. 1 у Илијаку (инв. 5411). Оне се нешто разликују по облику и величини, али је техника обраде савршено једнака и јасно је да обе припадају једном истом типу.

Зделе сличног типа широко су распрострањене по многим местима античког света,[8] али нарочито широку распрострањеност оне имају у грчким градовима јужне Италије и у етрурским гробовима. Тако су при откопавању сиракуске некрополе 1895. г. нађене две зделе апсолутно аналогне зделама из Осова.[9] Једна од њих нађена је у гробу са самог почетка VII в., а друга се датира крајем или трећом четвртином VII в. Сем њих, занимљива је и аналогна здела из Британског музеја (нађена у јужној Италији), са натписом из којега се види да је та здела била дата као награда победнику на олимпијским играма.[10] Ова здела такође се датира крајем VII или самим почетком VI в. ст. е. Све ово неоспорно сведочи о јужноиталском пореклу судова овог типа.[11] Оба суда са Гласинца представљају ране примерке и датирају се још првом половином VII в., можда чак и крајем VIII в., о чему сведоче напоредни налази у хумкама.

Од бронзаних предмета архајске групе треба још поменути коленице (кнемиде) из гр. 5, х. I у Читлуцима, умбо од штита из истог гроба и шлем из Арареве Громиле.

Бронзане кнемиде представљају обичан грчки тип, веома широко распрострањен у Грчкој почев од краја VII до IV в. ст. е. (сл. 1,7). На кнемидама из Читлука није било никаквих украса изузев пластично означене мускулатуре. На једној од кнемида сачували су се на доњем делу отвори за учвршћивање подметача. Непосредну аналогију гласиначким кнемидама представља примерак нађен у гр. 2 некрополе у Санском Мосту.[12] Као ни

институт XII, св. 2, 1938, стр. 442, сл. 233) и сребрна здела из Буковца (ib., стр. 438, сл. 225). Зделе нађене у Тракији спадају у знатно касније доба (V в. ст. е.), али је несумњиво да њихове прототипе представљају стари предњоазијски свештени судови.

[3] F. Matz, o. c., 112. O. Montelius (Die vorklassische Chronolog'e Italiens, Stockholm 1912, табл. 13, 4) приписује ове судове I етрурском периоду (900—800 г. ст. е.).

[4] R. S. Young, The Gordion Campaign of 1957: Preliminary Report, Amer. Journ. of Arch., vol. 62, № 2, 1958, табл. 27, сл. 22 и 24. По облику и орнаментици блиски судови нађени су и у другим местима: у Олимпији (Olympia IV, стр. 141, бр. 880 и 881; табл. LII), у Ефесу (Excavations at Ephesus, стр. 152, табл. XV, бр. 13) и у гробу VI требенишке некрополе (B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ohrida-See, Sofia 1927, стр. 78, сл. 93, 1). Изузев фијале из Гордиона, сви се они разликују од наше тим што су украшене урезаним а не рељефним орнаментом. По времену израде оне такође спадају у касније време (не раније од VI в.). Напротив, здела из Гордиона потпуно је идентична нашој, што даје основу за датирање.

[5] R. S. Young, o. c. табл. 25, сл. 15 и табл. 27, сл. 22. R. S. Young, Gordion 1956: Preliminary Report, AJA vol. 61, бр. 4, 1957, табл. 93, сл. 31.

[6] Paulys — Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Bd. XIX, 2, стр. 2062.

[7] Ch. Dugas, Le trésor céramique de Délos, Paris 1930, тб. LXX бр. 641 и 642.

[8] Списак свих познатих налаза ових судова може се наћи у чланку: Hugh Henken, Syracuse, Etruria and the North: Some Comparisons, AJA vol. 62, бр. 3, 1958.

[9] H. Henken, o. c. стр. 259 и 261, табл. 56, сл. 4а

[10] A. Guide to the Exhibition Illustrating Greek and Roman Life, London 1920, стр. 63, сл. 53.

[11] H. Henken, o. c., стр. 259.

[12] Wissenschaftliche Mitteilungen Bosnien und Hercegovina (при даљем навођењу WMBH) VI, 1899, табл. II—III; стр. 63—65.

гласиначке, ни ове кнемиде нису имале никаквих украса. Колена и мишићи листова били су рељефно означени. По величини су такође блиске гласиначким (око 0,50 м). Датирање кнемида из Санског Моста дато је врло широко (крај VII—краја V века старе ере.)

Представу о грчком типу кнемида VII—VI в. ст. е. дају нам — поред многобројних цртежа на црнофигурним и црвенофигурним вазама — и бронзане статуете војника из Додоне[13] и из Олимпије.[14] Статуета из Додоне представља војника са навученим оклопом, испод којега се спуштају строги набори кратке тунике, набрани по архајском систему „ластиног репа"; на глави је шлем коринтског типа с високом перјаницом. У левој, напред испруженој руци он држи штит (без умбоа), а десна рука је високо подигнута; у њој је вероватно било копље, представљено у замаху. Цела статуета још чува црте архајског стила, и спада у крај VI в. ст. е. Олимпијска фигурица војника, која по третирању тела и укочености и невештом изражавању покрета вероватно спада у ранији период, такође нам даје представу о тешко наоружаном хоплиту, са оклопом, шлемом на глави и кнемидама на ногама.

Како се тип грчких кнемида током дугог времена скоро није мењао, датирање гласиначких кнемида по типолошким карактеристикама није могућно. Ипак, узимајући у обзир остале налазе у гр. 5 х. I у Читлуцима, а пре свега умбо од штита о којему ће бити речи ниже, могу се наше кнемиде приписати најранијем периоду (крај VII—VI в.). Што се тиче места њихове производње, ово питање не може бити решено услед њихове широке распрострањености у свим грчким центрима.[15]

У истом гробу хумке I у Читлуцима где су биле нађене кнемиде нађен је такође *бронзани умбо од штита* (инв. 2852) пречника око 16 см, с узаним пољем покривеним са неколико редова испупчења полулоптастог облика (четири велика, а међу њима ситна). У средини се налази полулоптасти степенасти испуст. На средини тог испуста уздиже се ливени четворострани шиљак (сл. 1, 8). Аналогни умбои, донекле различити од гласиначког по орнаментици и величини (пречника 28—38 см), нађени су у некрополи Доње Долине.

Проблему порекла умбоа аналогних примерку из Читлука посвећено је доста места у раду Г. Мерхарта.[16] По његову мишљењу умбои нађени на територији Југославије несумњиво показују црте сличности са грчким поимерцима.[17] И доиста су у атинској некрополи Kerameikos (гроб 24 и 40) били нађени умбои врло блиски по облику и орнаментици. Поље једног од њих било је украшено низом испупчења, а други је имао врло близак облик шиљка, са шестостраном основом.[18] Још ближе аналогије налазе се у материјалу Олимпије који је објавио А. Фуртвенглер.[19] Од њих је нарочито занимљив бр. 515, нађен поред статуе богиње Нике, рада вајара Пеонија, као и бр. 516, нађен источно од Зевсова олтара. Но пољу умбоа 515 били су украси у виду округлих испупчења, а средњи полулоптасти испуст имао је два степеника. Оба примерка необично су блиски гласиначком умбоу чак и по величини (преч. 16 см).

А. Фуртвенглер није схватио значај предмета који је описао него их је сматрао музичким инструментима — цимбалама,[20] што је апсолутно погрешно.

Сем ових налаза умбои сличног типа познати су и на острвима Егејског архипелага (на пример на острву Скиросу и др.).

Све ово несумњиво потврђује мишљење Г. Мерхарта о грчком пореклу ових умбоа.

Датирање ових споменика изазива знатне тешкоће. Умбои нађени на територији Босне могу се датирати не раније од друге половине VII в. или почетком VI в. У исто време умбои с територије Грчке по мишљењу истог аутора морају се датирати најмање 200 година раније,[21] а егејски умбои датирају се још раније (око XII в.).[22] Аутор остаје у недоумици како да објасни тај огромни прекид.

Овде је, по мом мишљењу, неопходно узети у обзир умбое из Олимпије, који показују највећу сличност са нашим примерцима. Сви су они нађени у близини Зевсовог храма, тачније између Зевсовог олтара и Метроона. Основна маса материјала нађеног на култном простору између храмова Хере и Зевса и Метроона датирају се по мишљењу већине научника X—VII в.[23] А. Furtvengler, објављујући горе описане „кимбале", напомиње да оне вероватно „спадају у епоху каснију него основна маса налаза поред олтара јужно од Херајона".[24] То би могло значити да умбое из Олимпије који нас интересују можемо датирати VII в. ст. е. или и нешто ранијим временом, али ипак доста блиским датирању босанских умбоа.

Бронзани шлем из Арареве Громиле (инв. 272), с непокретним образним штитовима и штитом за нос, са испустима на челу и на потиљку за причвршћивање пера, обично се узима за шлем коринтског типа. (сл. 1,5). Међутим Фуртвенглер, објављујући налазе из Олимпије, издваја такве шлемове из чистог коринтског типа.[25] И збиља, иако је по општем облику тај шлем доста близак коринтском, ипак се он од њега и разликује. Разлика је у томе што прелаз од горњег дела према доњем није ничим означен, док код коринтског шлема овде увек имамо рељефну траку.[26] Сем тога на правим коринтским шлемовима обично нема трагова причвршћивања пера, а и на аргоском новцу, на пример, види се тај шлем такође без пера. Врло често се на чисто коринтским шлемовима могу наћи рељефно означене обрве и други детаљи којих нема на нашем шлему.[27]

Занимљиву аналогију нашем шлему представља шлем из Требеништа (гр. 1).[28] По пропорцијама и облику, по одсуству рељефне ознаке прелаза од горњег дела ка доњем, а такође по одсуству рељефних обрва и других детаља шлем из Требеништа најближе одговара шлему из Арареве Громиле. Он се разликује само тиме што је дуж целог обода украшен резаним орнаментом.

Шлемови аналогни оваквима широко су заступљени у цртежима на атичким керамичким вазама VI—V в. ст. е. Тако је на лицу црнофигурне амфоре — рад вазосликара Ексекија из средине VI в. — представљена сцена хероја у Аулиди. Ахил и Ајант представљени су при игри „даме". Ахил је наоружан, са шлемом на глави, а Ајантово оружје лежи уза њега на гомили.[29] На другој црнофигурној амфори истог мајстора представљена је сцена Ајантовог самоубиства. Он је скинуо оклоп и намешта мач на којему ће наћи смрт. Копље, штит и шлем леже му са стране.[30] На оба цртежа Ајантов шлем тачно одговара нашему. Занимљив је такође црвенофигурни псиктер — рад вазосликара Еуфемида (крај VI-прва пол. V в.), на којему је представљена сцена наоружавања младог Хектора. Херој је представљен у тренутку навлачења оклопа. С једне стране му стоји стари Пријам, а са друге Хекуба, која му пружа коринтски шлем.[31]

Све нам то даје извесног основа за предпоставку да шлем из Арареве Громиле припада специјализованом типу коринтских шлемова, нарочито широко распрострањеном у Атици; могли бисмо га зато назвати атичко-коринтским типом. Његово датирање не прелази границе VI или почетка V в. ст. е.

У х. II, гр. 1 у Илијаку заједно са многобројним другим бронзаним судовима нађен је омањи суд који по облику подсећа на *дубоки киликс или скифос* архајског доба (инв. 5413). Тело му је било скоро купастог облика, са меком линијом рамена и вертикалним ободом. Ножице нема, него је уместо ње ониско пљоснато постоље. Високо, под самим ободом налазе се трагови двеју хоризонталних ручица, које су вероватно биле гвоздене (сл. 1, 6).

Доста близак по облику бронзани суд нађен је при откопавању атинског Акропоља.[32] Аутор га назива скифосом. Од нашег суда одликује се тиме што је имао слабо профиловану ножицу, а такође и нешто друкчијим пропорцијама тела. Акропољски скифос несумњиво је атички производ и треба га датирати најкасније VI в. ст. е., јер сав материјал који А. Ридер у свом каталогу објављује не прелази крајњу границу VI в., а већи део спада и у ранији период — VII—VI в.[33]

Напоредни налази у хумци II у Илијаку дају могућност да се наш суд датира још VII в. ст. е.

Један од најинтересантнијих предмета грчког порекла на Гласинцу несумњиво представља *фигура вепра* (сл. 2), изрезана по контурној линији од сребрне плоче (из Заграђа, х. I).[34] Мишићи и сва истакнута места означени су рељефно. Допунски детаљи главе и чекиње изражени су резбарењем.

Сл. 2. Сребрна плочица у облику вепра (Заграђе, хумка I) — Рис. 2. Серебряная пластинка с изображением вепря (Заградье, курган I)

Реп је спирално савијен и пребачен на бут с леве стране. Тело животиње окренуто је улево. Предње ноге су напрегнуте и испружене а задње растављене (десна напред а лева назад). Глава је доле погнута. Цела фигура вепра показује да он не напада нити трчи, него се брани, трудећи се да се задржи на месту[35]. О томе сведочи положај предњих ногу, које као да су укопане у земљу, што ствара утисак да су сразмерно краће него задње.

Судећи по позиви вепра, ова фигура несумњиво је у вези са сценом лова на вепра, која је тако честа на сликама архајских ваза. Почевши отприлике од друге четвртине VI в. (око 580—570 г. ст. е.) у архајској уметности уопште — укључујући и важно сликарство постаје обичан сиже који је у вези са митом о борби хероја с Калидонским вепром.[36] Уметничка интерпретација овог сижеа на атичким, коринтским и јонским вазама разнолика је. Разлике се запажају како у композицији цртежа, тако и у третирању појединих детаља. За нас је нарочито важно различито представљање вепра на цртежима ових школа.[37] Вепар из Заграђа све до најситнијих детаља подудара се са фигурама вепрова на коринтским вазама.[38] Први аутор публикације о вепру из Заграђа, Ф. Фијала такође је истакао његову сличност са цртежима ове животиње на коринтским вазама средине VI века ст. е.[39]

---

[13] A. Guide to the Exhibition Illustrating Greek and Roman Life, стр. 75, сл. 66.

[14] A. Böticher, Olympia, 1886, стр. 172, сл. 26.

[15] А. Бенац, и Б. Човић не изјашњавају се изричито у прилог увозног карактера читлучких кнемида, него их пореде са ранијим, равним кнемидама са урезаним и рељефним орнаментом (из илијачких хумки II, III, XIII), које они сматрају за локалне производе иако под утицајем и по узору средњоиталских кнемида (Glasinac II, стр. 37 и 47). Треба, међутим, имати у виду да читлучке кнемиде немају никаквих локалних црта ни по техници производње ни по облику, па их треба признати за увозни предмет, стран локалним типовима.

[16] G. von Merhart, Über blecherne Zierbuckel (Faleren), Jahrbuch des R. G. Zentralmuseums, Mainz, бр. 3 (1956), стр. 79.

[17] Ib., стр. 80; стр. 114, сл. 10, 4—6; стр. 116, сл. 12, 3, 5, 8—9.

[18] Ib., стр. 80.

[19] A. Furtwängler, Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia, Olympia IV, Berlin 1890, стр. 70, табл. XXVI.

[20] Ib., стр. 70—71.

[21] G. Merhart, o.c., стр. 80.

[22] Ib., стр. 102.

[23] Paulys—Wissowa, Real—Encyklopädie . . ., Bd. XVIII, 1, 1939, стр. 78.

[24] A. Furtwängler, o. c. стр. 71.

[25] Ib., стр. 166; табл. LXII, бр. 1015 и 1016.

[26] Olympia IV, стр. 168; табл. LXIII, бр. 1029. A Guide to . . . Greek and Roman Life, L. 1920, стр. 75, сл. 66 и стр. 76, сл. 67. На додонској статуети војника, о којој се говорило горе, такође се види прави тип коринтског шлема.

[27] Olympia IV, стр. 168, бр. 1029.

[28] B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte . . ., табл. XIV.

[29] E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, III, 1924, табл. 57, 229. В. Д. Блаватский, История античной расписной керамики, М. 1953, стр. 136.

[30] E. Pfuhl, o. c., табл. 59, 234. В. Д. Блаватский, о. с., стр. 139.

[31] E. Pfuhl, o. c. табл. 105, 364. В. Д. Блаватский, о. с., стр. 181.

[32] A. de Ridder, Catalogue des bronzes trouvés sur l'Acropole d'Athènes, Paris 1896, стр. 38, сл. 12.

[33] Ib., стр. III.

[34] WMBH VI, стр. 51, сл. 51.

[35] P. de La Coste—Messelière, Au musée de Delphes, Paris 1936, стр. 122.

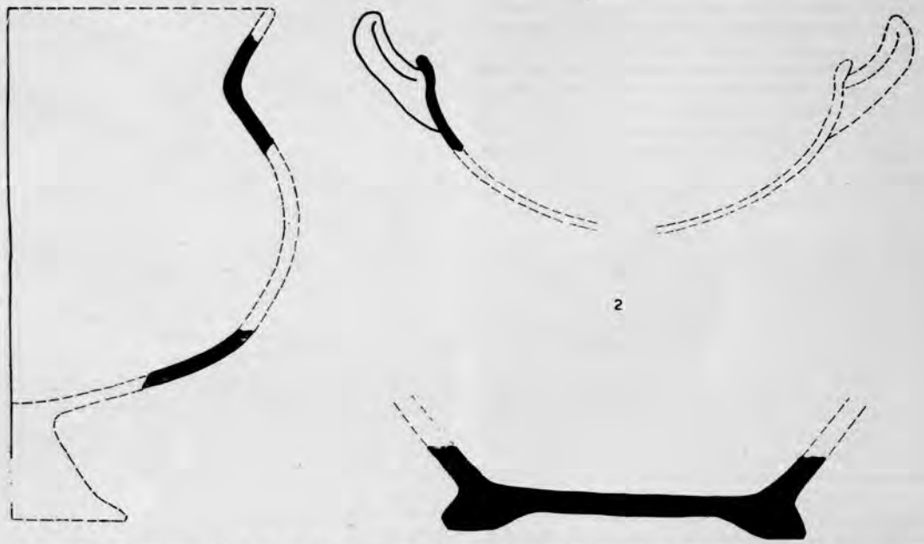
[36] Ib., стр. 130—131.

[37] Врло подробно претресају се ове разлике у књизи P. de La Coste—Messelière, Au musée de Delphes, стр. 122—126, у вези са ликом вепра на метопи сикионског трезора у Делфима.

[38] Ib., табл. IV, 4.

[39] WMBH VI, стр. 51.

На тај начин, вепар из Загрђа представља леп примерак коринтске уметничке школе средине VI в. ст. е. Значај овог налаза тим је већи што он представља непосредну аналогију лику вепра на једној од јаподских урна које је објавио Д. Сергејевски.[40] Сем тога, аналогна фигура вепра нађена је у Атеници, такође у хумци с илирским материјалом, и налази се у музеју у Чачку.[41]

Сл. 3. Архајска керамика, VI в. ст. е. (1: Сјеверско, хумка VII; 2: Илијак, хумка VI; 3: Русановићи, хумка VIII) — Рис. 3. Архаическая керамика, VI в. до н. э. (1: Северско, курган VII; 2: Илияк, курган VI; 3: Русановичи, курган VIII)

Архајска керамика из гласиначке некрополе припада циклусу такозване родоско-јонске и просте јонске керамике и потиче с почетка VI в. ст. е., а један одломак дна високог затвореног суда из х. II у Осову припада можда још VII веку. Одломци циклуса касне родоско-јонске керамике одликују се тиме што је на спољашњој страни суда био орнаментат у виду вертикалних црта у боји које се сужавају надоле или у виду правих или валовитих хоризонталних линија, док је са унутрашње стране суд био лакиран (фирнисан); по лаку су обично биле нацртане белом и црвеном бојом концентричне линије, које на нашим судовима нису сачуване. Орнаментат је био нацртан црвенкастомрким лаком, без сјаја, врло сличним боји. Нађено је три таква одломка. Један од њих је нађен у осовској хумци IX, а о друга два нема детаљнијих података сем да потичу из гласиначе некрополе.

1. *Одломак из хумке IX у Осову* (инв. 14047). То је незнатан по размерима одломак зида отвореног суда, вероватно плитког киликса. Припада типу такозваних јонских здела, које су обично украшене са спољашње стране наизменичним појасевима (појас од тачкастих розета и вертикалних трака којих је пет до седам груписано заједно смењује се са појасом хоризонталних линија).[42] На нашем одломку виде се шест вертикалних трака. Глина је светла, мркожута, са искрицама лискуна. Лак је тамномрк. Дебљина зида је 4 мм.

2. *Одломак зида суда.* Орнамент је у виду напоредних усправних потеза кичицом, направљених доста непажљиво разблаженим црвенкастомрким лаком без сјаја. Дебљина зида је 2,5 мм. Сблик суда не да се успоставити.

3. *Одломак обода велике отворене зделе.* Обод је био висок и купаст, са лаким ширењем. На унутрашњој страни суда чувају се остаци лака, што је типично за судове јонске групе.[43] На спољашњој страни виде се врло слаби трагови орнамента у виду паралелних лучних линија. Глина је светла, с ретким искрицама лискуна. Лак је црвенкастомрк, без сјаја. Зид је дебео 2,5 мм. Овде се орнаментат нешто разликује од других, али облик суда и боја глине и лака одговарају групи касне родоско-јонске керамике (почетак VI в. ст. е.).[44]

Остали многобројни одломци архајске керамике припадају циклусу просте *јонске керамике*, украшене само концентричним појасима лака и светле глине. На нашим одломцима орнаменат је нанесен само са спољашње стране. Светлог премаза — ангоба нема, него је орнаменат нанесен

[40] D. Sergejevskij, Japodske urne, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, н. с. IV—V (1950), табл. IV, 2.

[41] Илирске хумке у Атеници, Чачак 1960.

[42] M. Lambriono, Les vases archaïques d' Histria, Bucureşti 1938, стр. 48, сл. 17 и стр. 49, сл. 19.

[43] Ib., стр. 84, сл. 54; стр. 85, сл. 55.

[44] M. Lambrino, La céramique d'Histria, Dacia III—IV, 1933, стр. 369.

непосредно на глину. Лак је на овим одломцима тамномрк, са слабим сјајем, и прелази каткад у различите нијансе од црне до светломрке. Неки одломци ове керамике још чувају стару орнаментику у виду вертикалних црта.

Да се задржимо пре свега на одломцима суда нејасног облика нађеним у хумци VII у Сјеверском (инв. 14172).

1. *Одломак зида отвореног суда* великог пречника. Са унутрашње стране нема лака, а са спољне је орнаменат у виду низа усправних зрака. Глина је светла, жућкастомрка, са доста лискунових искрица. Лак је тамномрк, са тамним сјајем. Зид је дебео 6 мм.

2. *Одломак зида суда украшен двема широким водоравним тракама,* прекривеним тамномрким, скоро црним лаком. Глина је светла, са много искрица, жућкастомрка.

3. *Одломак зида истог суда,* са траговима места причвршћивања ручице, која је била постављена мало косо. Орнаменат је у виду поменутих широких трака са тамним лаком. Глина је светла, са доста искрица.

4. *Одломак ручице* округлог пресека, превучене са спољне стране тамним лаком, од светле искричаве глине.

Међу керамичким материјалом архајске групе налази се такође велики број одломака без тачно означеног места налаза и без инвентарског броја. Овде се могу срести одломци зидова отворених судова украшени широким и уским водоравним тракама лака. За њих је карактеристична велика излизаност изломљеног обода, што би могло сведочити да су они били изложени дуготрајном дејству воде, или — налазећи се близу површине земље — трвењу услед обраде земље.

Треба такође поменути још неколико одломака. У х. VIII у Русановићима (инв. 11897) нађен је *одломак дна великог и високог суда*, вероватно ћупа или ојнохоје, са ниским, прстенастим постољем и доста дебелим зидовима (до 6 мм). По карактеру глине (светла, са лискуновим искрицама) треба га сврстати у исту групу јонске керамике. (сл. 3, 3)

Одломак дна суда од црвенкасте глине (инв. 11515), у виду доста високог, прстенастог постоља без допунског профиловања, вероватно представља најранији међу примерцима грчке керамике са Гласинца. Он је нађен у х. II у Осову, и треба га датирати очигледно још VII в. ст. е. Облик високог прстенастог постоља широко је заступљен у групи јонске керамике.[45]

По облику исто такво дно нађено је у х. III у Годомиљу (инв. 14075). Глина је врло светла, жућосива, с ретким лискуновим искрама.

Донекле особено стоји један налаз из илијачке х. VI (инв. 5634) — *одломак малог отвореног суда (киликса)* са косо постављеном ручицом, причвршћеном готово непосредно испод обода. Ручица је кружног пресека, извијена у облику ћирилског слова П. Састав глине доста је близак јонској групи, нарочито по присуству ситних лискунових искрица. Боја глине је доста тамна, мркосива. И по облику се овај суд издваја, јер подсећа на ране атичке киликсе (сл. 3, 2).

Цела ова група касне јонске керамике обично се датира VI в. ст. е. Неки облици залазе и у V в.[46]

Центар производње јонске керамике с појасевима не може се тачно одредити услед њене веома широке распрострањености. Разноликост фактуре даје основа претпоставци да се оваква керамика производила у разним јонским градовима. Она се среће у великој количини на острву Родосу, у Наукратису, на острву Тери, на острву Самосу и у сицилијанским колонијама.[47] Доста широко је распрострањена и у јонским колонијама црноморског приморја: у Истросу, Олбији, на острву Березањи, у Пантикапеју и у такозваним „малим" градовима Боспора — Мирмекију и Тиритаки.[48]

Одломци архајске керамике нађене на Гласинцу међусобно су доста блиски по саставу глине. Глина је обично светла, мркожута, понекад жућосива или мркосива, са мање или више лискунових искрица, тј. глина карактеристична за јонске малазијске центре. Неки одломци — са мркожутом глином и великом количином лискуна — доста су блиски фактури карактеристичној за производњу острва Самоса.[49]

Већином су одломци јонских судова врло ситни, тако да је тешко реконструисати облике. Ипак се дају реконструисати три типа отворених судова — киликса. Тако је одломак обода киликса са косо постављеном дршком нађен у х. VI у Илијаку. Одломак из осовске х. IX дозвољава да се овде претпостави пљоснати облик киликса са ивицом нешто подвијеном унутра, а одломци судова из х. VII у Сјеверском вероватно могу помоћи да се реконструише облик дубоког киликса с разведеним ободом и косо постављеним ручицама. (сл. 3, 1) Аналогни облици судова могу се наћи међу одломцима архајске керамике Боспора и Истроса.[50]

Сводећи закључке описа архајске групе увозног грчког материјала нађеног на Гласинцу, могу се одредити неколика центра производње чија се роба извози у унутрашње области Балканског Полуострва. То су пре свега јужна и средња Италија, одакле су се увозили неки типови бронзаног посуђа, затим Јонија, одакле потичу бронзане фибуле и архајска керамика. Ове две области, а нарочито Јонија, несумњиво представљају најважније центре економског живота грчких држава у осврт њихове историје. Управо у VII и VI веку грчки градови у Малој Азији и на острвима доживљавају економски и културни процват. Градови Јоније, а нарочито богати Милет, тргују у то време са целим тада познатим светом и свуда оснивају своје трговачке факторије-емпорије и колоније.

Почев од VI в. ст. е. на Гласинцу се већ појављује увоз из занатских и трговачких средишта

[45] M. Lambrino, Les vases archaïques..., стр. 83, сл. 51 и 52; стр. 84, сл. 53.

[46] Р. В. Шмидт, Греческая архаическая керамика Мирмекия и Тиритаки, МИА 25, М. — Л. 1952, стр. 239; M. Lambrino, o. c., Dacia III—IV, стр. 369—371.

[47] Р. В. Шмидт, о. с., стр. 239.

[48] M. Lambrino, Les vases archaïques...; Г. А. Цветаева, К вопросу о торговых связях Пантикапея (по материалам привозной расписной керамики из раскопок Пантикапея 1945—1949 г.г.), МИА 56, 1957; Р. В. Шмидт, о. с.

[49] О карактеру самоске фактуре в. Р. В. Шмидт, о. с., стр. 241.

[50] Р. В. Шмидт, о. с., стр. 239, сл. 8.

континенталне Грчке. Овде се већ могу наћи предмети израђени у атинским и коринтским радионицама, иако још у малом броју. Они представљају претходнице у једном процесу који ће се нарочито развити у V в. — када атинска трговина свуда постепено потискује јонску робу.

2. *Класична група*

За разлику од архајске групе, предмети грчког порекла из V и IV в. ст. е. сразмерно су малобројни на Гласинцу. То ниуколико не смањује њихов значај за изучавање трговачких веза гласиначких Илира са грчким светом. Исто као и архајска, и класична група је заступљена разноликим предметима, почев од оружја — па до предмета тоалете и керамике. Ипак, већ у самом саставу увозних предмета класичног периода могу се запазити црте по којима се они одликују од претходне групе: смањује се број предмета наоружања и бронзаних судова и јавља се велики број украса, којих раније није било (укоснице, фибуле, прстенови).

Преглед налаза класичног доба почећемо од *гвозденог мача*, нађеног у х. I у Штрпцима. То је одломак сечива једносеклог мача, који се према врху постепено ширио, а затим поново сужавао. Очуваност је слаба. Дршка мача није се сачувала. Сечиво се сачувало у дужини од нешто преко 30 см, а његова највећа ширина достиже 6 см. Услед тога што није сасвим јасно је ли доњи крај мача место прелома или представља готов облик оштрице махајре, може се сумњати да ли је правилна реконструкција овог мача као грчке махајре. Ипак изгледа да и садашње стање одломка дозвољава закључак о великој сличности овога мача са грчком махајром, што се потврђује и димензијама. Наиме, махајра је представљала кратки (45—50 см) мач са сечивом које се постепено шири и усиљено извијеном дршком.[51] Врло леп увозни примерак грчке махајре нађен је у некрополи Доње Долине на локалитету Греда за време откопавања 1908 г. Овај мач се сад налази у Земаљском музеју у Сарајеву (инв. 30369). Аналогије махајри из Штрбаца налажене су по многим местима на територији Југославије. Један такав мач нађен је у Горици поред Љубушког заједно са шлемом грчко-илирског типа.[52] У некрополи Санског Моста у једном од разорених гробова такође је нађена махајра са добро сачуваним сечивом и дршком на којој се виде клинци за причвршћивање облоге.[53] Дршка типична за махајру, са одломком сечива, нађена је у гробу 55 у истој некрополи.[54] Податке о одлично очуваном примерку махајре објавила је Р. Бижић са јаподским материјалом градишта у Лици.[55] Она међутим не признаје грчко порекло овога мача (и других сличних овоме, али слабије сачуваних) и убраја га у илирске криве ножеве, у што је оправдано сумњати. Мачеви типа махајре срећу се и на другим местима, од којих ћемо поменути налаз одломака оваквог мача у хумци Големата Могила у некрополи Дуванлиј у Тракији.[56]

Време појаве махајре као оружја грчког пешака не може се тачно одредити. Несумњиво се то догодило пре Херодотове епохе.[57] Највећу распрострањеност оне су достигле од V до III в. ст. е. О томе сведоче и многобројни цртежи на црвенофигурним вазама.[58]

Најстарији примерак у Југославији нађен је у некрополи Санског Моста. То је дршка махајре из гроба 55, коју вероватно треба датирати VII или најкасније VI в. ст. е. Мач из х. Големата Могила у Дуванлију датира се почетком V в. ст. е.[59], а и налази ових мачева у Горици[60] и Доњој Долини приближавају се овом датирању. Треба сматрати највероватнијим да и наш мач из Гласинца потиче из V в. ст. е. У сваком случају не можемо се сагласити са мишљењем А. Цермановић да сви мачеви типа махајре нађени у Југославији припадају најраније IV веку ст. е.[61] Та тврдња заснива се на једностраној и зато неодрживој претпоставци да грчки утицај у западним областима Југославије може бити у вези само са грчким колонијама на Јадранском мору, које не ничу пре почетка IV в. ст. е.,[62] при чему А. Цермановић не узима у обзир могућност и других путева продирања грчког утицаја и грчког материјала; о овоме ће бити речи ниже.

Што се тиче места производње мачева типа махајре и центра из којега су доспевали на Балканско Полуострво, било би највероватније претпоставити један од занатских и трговачких центара континенталне Грчке. Наиме, утицај јонских градова знатно се смањио у V в. ст. е., нарочито после разорења Милета у доба грчко-персијских ратова, а градови Велике Грчке још нису имали упоришта на острвима и на јадранској обали. У време грчко-персијских ратова и после њих све већи значај добија Атина, нарочито после стварања Делоског савеза. У то време је главни трговачки супарник Атине био Коринт. Треба мислити да је један од ова два велика трговачка града ан-

[51] A. Cermanović, Grčki tip krivog mača u našoj zemlji, Vesnik Vojnog muzeja JNA бр. 4, 1957, стр. 87, табл. III.

[52] Ć. Truhelka, Zwei prähistorische Funde aus Gorica (Bezirk Ljubuški), WMBH VIII, 1902, стр. 11, сл. 7.

[53] WMBH VI, 1899, стр. 110, сл. 175.

[54] Ib., стр. 80, сл. 66.

[55] R. Drechsler—Bižić, Gradine u Lici, Vesnik Vojnog muzeja JNA бр. 3, 1956, стр. 49, табл. II, 2.

[56] B. Filow, Die Grabhügelnekropole..., стр. 116, сл. 140.

[57] Paulys—Wissowa, Real—Encyklopädie..., XIV, 1, 1928, стр. 138.

[58] A Guide to... Greek and Roman Life, стр. 102, сл. 105.

[59] B. Filow, о. с., стр. 116, сл. 140; стр. 190.

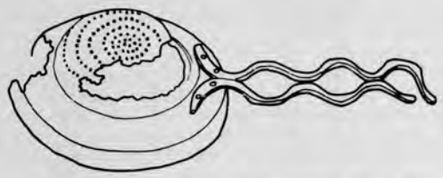
[60] Мач из Горице нађен је заједно са грчко-илирским шлемом, који се по мишљењу испитивача не може датирати касније од средине V в. ст. е. Ови шлемови нађени су и у самој Грчкој (у Солуну), где се такође датирају крајем VI или почетком V в. ст. е. (L. Rey, Tombeaux macédoniens découverts à Zeitenlik, près de Salonique, Albania II, 1927, стр. 36, сл. 9; в. такође Albania III, 1928, стр. 64, сл. 49).

[61] A. Cermanović, о. с., стр. 81—82.

[62] Нажалост, питање грчке колонизације обала Јадранског мора још је недовољно проучено. Врло су слабо проучена места бивших грчких колонија — Нароне, о којој се скоро ништа не зна, и Бутхое, где су извођена само незнатна откопавања, чији резултати још нису објављени. Међутим, присуство грчког материјала несумњиво раније од IV в. ст. е. на територији Херцеговине (Горица, Качањ, поред Билеће) упућује можда на закључак да је овде постојао неки емпорион или колонија и раније од IV в. ст. е. Нарочито погодан био би у том погледу положај Нароне. Разуме се, ова претпоставка могла би бити потврђена само археолошким истраживањима на месту где се претпоставља да је била Нарона, а и на другим местима.

тичке Грчке и био у класично доба центар трговине са илирским племенима.

Од бронзаних предмета грчког порекла треба поменути и доста слабо очувано *цедило* (сл. 4) из х. V у Читлуцима (инв. 2971). Она представља округао суд пречника 9,2 см, са удубљењем на средини (пречник удубљења је 4,6 см). По дну удубљења су ситни отвори, распоређени у виду четири концентрична круга. Део дна и обод цедила нису се сачували. За доњи део цедила клинчићима је причвршћена дугачка, змијолико извијена двострука ручица од жице округлог пресека, али са спљоштеним крајевима који се разилазе на месту спајања са судом. Слободни крај ручице је одломљен. Са стране супротне месту где је била причвршћена ручица морала се налазити друга, мања ручица од исто такве жице, извијена кружно, у облику уха. Она је била одбијена заједно са делом зида суда.[63] Ово цедило представља врло фини рад искусног мајстора. Нису ми познате аналогије овом цедилу на територији Југославије. Међутим, исто такво цедило, чак и по размерама блиско нашему, нађено је у Украјини, у х. 153 на месту Криворуково поред села Журовке.[64] За разлику од цедила из Читлука, цедило из Украјине у потпуности се сачувало и даје представу о првобитном облику оваквих судова.

Сл. 4. Бронзано цедило (Читлуци, хумка V) — Рис. 4. Бронзовая цедилка (Читлуки, курган V)

Цео комплекс гробовског инвентара х. 153 (Криворуково) говори у прилог датирања овог цедила почетком V в. ст. е. О томе сведочи и тамо нађена црнолакирана здела са ониским постољем и без ручица. Аналогно цедило нађено је и у једном гробу некрополе Олбије, и датира се V в. ст. е. О месту производње ових цедила засад је тешко судити.

У истој читлучкој хумци V у гр. 1 нађен је *пехар са једном дршком* (сл. 5),[65] направљен од бронзе и посребрен, о чему сведочи црна патина (инв. 2969). Пехар има широк грлић са јако разведеним ободом, тело широких рамена и постепено сужено надоле, а нема ножице. Ручица је двострука, а у горњем делу се раздваја на две гране, које су се причвршћивале уз обод сребрним жицама провученим кроз нарочите отворе. На телу је урезани орнаменат — имитација канелура, које су карактеристичне за керамичке производе овога типа. Потпуно аналоган пехар нађен је у некрополи Дуванлиј у хумци Башова Могила,[66] где се он датира V веком ст. е. Ту је нађен и керамички суд истог типа.[67] Орнаменат — имитација канелура у резбарској техници види се на сребрној амфори из хумке Кукува Могила у истој некрополи.[68]

У питању датирања и одређивања порекла судова овога типа не може бити крупнијих разилажења. Они представљају типичну производњу атичких радионица V в. ст. е., о чему сведочи и врста глине пехара из Башове Могиле. Такви пехари широко су заступљени у ископинама античких градова на северним обалама Црног Мора и на другим местима.

Сл. 5. Посребрени атички пехар (Читлуци, хумка V) — Рис. 5. Посеребренный аттический кубок (Читлуки, курган V)

У гр. 1 х. 58 у Русановићима нађена је *велика сребрна фибула* широко распрострањеног типа Штрпци (сл. 6, 1). На њеном луку налазило се пет звездастих испупчења, глава је украшена нешто схематизованим ликом палмете, а пријемна ножица је имала необичан облик, који подсећа на главу змије. Фибуле овога типа нађене су у многим местима, како у Босни и Херцеговини (Горица,[69] Штрпци,[70] Дебело Брдо поред Сарајева), тако и на територији Србије у Подунављу[71] (Чукарица у Београду, Чуруг, Сремска Митровица, Костолац, Нови Бановци, Ружићи и др.). Осим тога исто такве фибуле нађене су и у Требеништу за време откопавања 1953. и 1954. године.[72]

[63] Гласник Земаљског музеја IV, 1892, табл. IV, 5.

[64] А. Бобринский, Отчет о раскопках, произведенных в Чигиринском уезде Киевской губернии, ИАК 14, 1905, стр. 23, сл. 53.

[65] Гласник Земаљског музеја IV, 1892, табл. I, 1.

[66] B. Filow, Die Grabhügelnekropole..., стр. 67, сл. 84.

[67] Ib., стр. 78, сл. 100.

[68] Ib., табл. III.

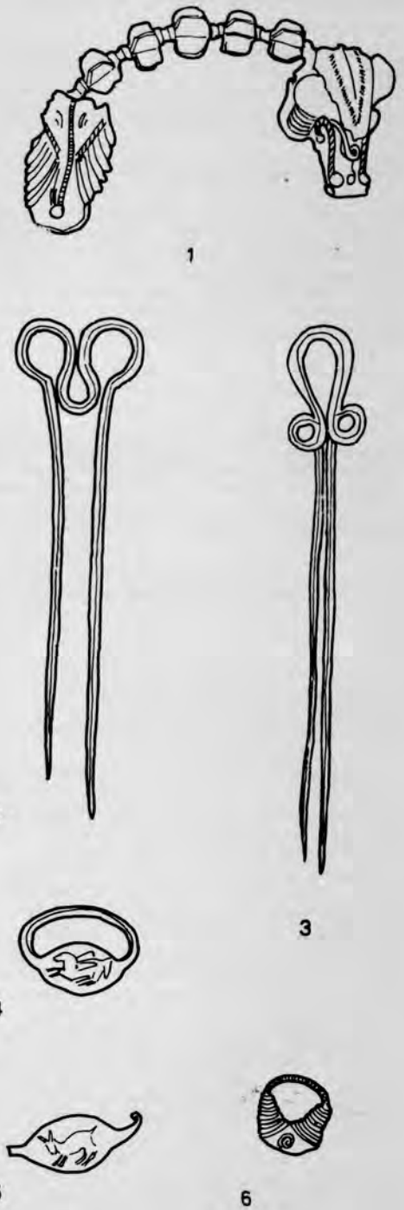
[69] Ć. Truhelka, Zwei prähistorische Funde..., WMBH VIII, 1902, стр. 25, сл. 40.

[70] M. Hoernes, Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca u Bosni, Гласник Земаљског музеја XIII, 1901, стр. 532, сл. 11 и 12; стр. 533, сл. 13 и 15.

[71] Каталог метала I, табл. XLVIII, 3—9; табл. XXX, 1—4. М. и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Вгд. 1951, стр. 53, 76, 99, 101 и др.

[72] В. Лахтов и Ј. Кастелиц, Нови истражувања на некрополата „Требениште" 1953—1954. г., Годишен зборник на народниот музеј во Охрид, 1957, табл. II, 1—3.

Питање порекла ових фибула изазвало је велику дискусију. Почев од Хернеса који је први објавио податке о остави нађеној у Штрбцима, већина научника придржава се мишљења да фибуле овога типа представљају варварско опонашање грчких узорака.[73] Међутим у последње време све се чешће јављају гласови у корист грчког порекла фибула из Штрбаца (и са Гласинца). Тако А. Бенац и Б. Човић у својој књизи о Гласинцу пишу да је сребрни примерак из Русановића (као и из оставе у Штрпцима) по свој прилици увозног порекла.[74] Њима се придружују и аутори материјала о последњим ископавањима у Требеништу, који се још одлучније изјашњавају у прилог грчког, прецизније пелопонеског порекла ових фибула.[75] Остављајући по страни последњу претпоставку (о пелопонеском пореклу ових предмета) може се рећи да је тврдња о грчком пореклу фибула типа Штрпци основана. Пре свега пада у очи необична финоћа и прецизност облика, коју би било неуобичајено видети код предмета варварског порекла. Сем тога, многи елементи као на пример украшавање главе фибуле палметом или фигурице лавова на штрбачким фибулама, несумњиво су грчки. Налази ових фибула на територији саме Грчке такође су доста чести.[76] Између грчких налаза које није узео у обзир Ф. Мајер у свом раду скреће на себе пажњу сребрна фибула из Метрополитен-музеја у Њујорку,[77] за коју није означено тачно место налаза. Облик и број звездоликих испупчења и пријемна ножица њујоршке фибуле потпуно су аналогни штрбачким и гласиначким фибулама. Међутим њена глава је украшена не палметом него квадратним штитићем, на којему је био рељефни лик Медузине главе. Нема места сумњи у грчко порекло ове фибуле. Лик Медузине главе није до сада сретан на илирским споменицима, ако се изузму златне сандале из Требеништа, чије илирско порекло остаје врло сумњиво.[78] Према томе орнаментика фибула нађених у Грчкој одликује се разноликошћу облика, док је на босанским примерцима, као и на фибулама из Србије, Румуније и Бугарске глава увек украшена палметом. Разноликост и богатство облика увек је карактеристично за првобитне типове, док опонашање и понављање облика доводи до њиховог осиромашења. Занимљиво је да грубе, схематизоване имитације фибула штрбачког типа које су нађене у Требеништу[79] и у Србији[80] (Чуруг, Чукарица) садрже обавезно један исти елеменат — палмету, као и схематски изведена испупчења на луку. Очигледно је палмета представљала онај елеменат типично грчког орнамента који је најбоље одговарао укусу Илира. Орнаменат у виду палмете среће се и на другим предметима, на пример на бронзаној игли из Горице.[81] У истом комплексу у Горици нађена је лучна фибула халштатског типа која је имала главу у виду палмете.[82]

Сл. 6. Метални украси, V—IV в. ст. е. (1: Русановићи, хумка LVIII, гр. 1; 2: Госиња планина, хумка XXXVII, гр. 2; 3: Потпећине, хумка II, гр. 1; 4—5: Бранковићи, хумка III; 6: Рудине—Русановићи, хумка III, гр. 2) — Рис. 6. Металлические украшения, V—IV в. до н. э. (1: Русановичи, курган LVIII, мог. 1; 2: Госинья планина, курган XXXVII, мог. 2; Потпечине, курган II, мог. 1; 4—5: Бранковићи, курган III; 6: Рудине—Русановичи, курган III, мог. 2)

[73] F. Maier, Zu einigen bosnisch-hercegowinischen Bronzen in Griechenland, Germania 1—2, 1956, стр. 70—71 — са кратким прегледом целе литературе о овом питању.

[74] A. Benac i B. Čović, Glasinac II, str. 53.

[75] В. Лахтов и Ј. Кастелиц, о. с., стр. 47.

[76] Списак ових налаза дао је Ф. Мајер у поменутом раду. То су Додона, Елида, Олимпија, Олинт, острво Тера, Темпе и околина Солуна (69—71).

[77] Thomas Graven, The Packet Book of Greek Art, New York, 1950, сл. 29.

[78] Љ. Поповић, Каталог налаза из некрополе код Требеништа, 1956, табл. III и IV.

[79] В. Лахтов и Ј. Кастелиц, о. с., табл. II, 1—3.

[80] Каталог метала I, табл. 30, 1—4.

Што се тиче времена из којега потичу фибуле овог типа, већина налаза може се датирати раздобљем од почетка V до друге половине IV в. ст. е.[84]. Наш налаз из хумке у Русановићима вероватно се може приписати већ V веку ст. е.

Од осталих предмета треба обратити пажњу на *двоструке игле* или — по опису А. Бенца и Б. Човића — „омега"-укоснице и укоснице са две петље. Такозваних омега-укосница на Гласинцу је нађено 12 примерака, целих или у одломцима, на локалитетима Госиња планина, Читлуци, Бандин оџак, Русановићи и Рудине-Русановићи (сл. 6, 2). У литератури влада мишљење да су овакви украси месни, илирски, македонско-босански производ.[85] Ф. Мајер је посветио нарочити рад украсима босанско-македонског типа нађеним у Грчкој.

Треба признати да су ови украси доиста необично широко распрострањени у Југославији. Сем Гласинца, они су нађени и у требенишкој некрополи, у Језеринама, у Горици, у Санском Мосту и на многим другим местима. Ипак треба напоменути да се они готово у свим случајевима налазе или заједно са другим грчким предметима, или тамо где је грчки утицај довољно јак. Јасан пример за то представљају Гласинац, Требениште, Сански Мост и др. Сем тога је познато да су украси овог типа налажени и у самој Грчкој. Мајер указује на неколико таквих налаза из Делоса, Итаке, Линдоса, Олимпије, Фигалије, Солуна итд.[86]

За решење питања порекла украса овог типа неопходно је узети у обзир једну значајну чињеницу, која је нажалост остала непозната у досадашњој дискусији о овом проблему. Наиме, омега-укоснице нађене су у доста великом броју међу скитским старинама, и то не само у хумкама него и у насељима. Према подацима Е. Ф. Покровске,[87] која је проучавала раноскитске хумке на десној обали Дњепра, двоструке игле са главом у облику изврнуте омеге нађене су у једној хумци крај Макејевке (Черкаска област) и у сливу реке Тјасмина (није познато тачно место налаза),[88] а такође и у Поросју, поред села Воробјовке и Пекара, затим у х. 22 крај села Куриловке недалеко од града Смеле (откопавања А. А. Бобринског[89]) и у насељу крај села Лубенаца (Черкаска област) — откопавања А. И. Тереношкина.[90] Налази у хумци крај Макејевке и у Лубенцима датирају се V в. ст. е. Од интереса је да се двоструке игле у скитским хумкама готово увек налазе заједно с другим предметима грчког порекла. Ако бисмо примили претпоставку о илирском пореклу ових игала, морали бисмо признати и њихов увоз из илирских области у северно црноморско приморје. То би, међутим, тешко било претпоставити, док се претпоставка о њиховом увозу из грчких градова природно намеће.

На тај начин, распрострањеност двоструких игала на територији Грчке и на северним обалама Црног мора и веза са грчким материјалом при многобројним налазима у Југославији дозвољавају нам да изнесемо претпоставку о њиховом грчком пореклу. Што се тиче њихове стварно широке распрострањености у Југославији, изгледа да би била сасвим вероватна претпоставка да су грчки мајстори израђивали ове предмете првенствено за извоз у варварске области, прилагођавајући се укусу потрошача. Многобројни примери таквог прилагођавања грчких мајстора укусу варвара — потрошача могу се наћи у уметничком занатству грчких градова у северном црноморском приморју.[91] Један од јасних примера представљају такозване „керчске" пелике, које су се производиле у атинским радионицама са специјалном наменом да се извозе у Боспорско царство.[92] Према томе, ни производња поменутих бронзаних украса у грчким центрима не би представљала нешто особено, нешто што не би било карактеристично за грчко занатство класичног доба.

О датирању бронзаних омега-укосница у литератури је већ више пута било речи. Ф. Мајер се при свом датирању ослањао на материјал из Требеништа, што му је дало основа да их припише још другој половини VI в.[93]. Изгледа да је вероватније да ове укоснице не потичу раније од почетка V в., што потврђују налази у скитским хумкама (овде се оне срећу и у IV в.). Вероватно је ипак да сребрне двоструке игле из Требеништа (гробови I, III, VI и VII), које се одликују и сложенијом израдом главице, могу припадати и VI в., прецизније — самом крају VI в. ст. е.

[81] WMBH VIII, 1902, стр. 31, сл. 55.

[82] Ib., стр. 25, сл. 39.

[83] Занимљиво је напоменути да палмете на игли и фибуле из Горице показују необично блиску сродност са типом палмете који налазимо на производима атичких радионица за израду бронзаних предмета с краја VI века (A. Ridder, Catalogue des bronzes trouvés sur l'Acropole d'Athènes, стр. 34, сл. 9; стр. 44, сл. 17; стр. 252, сл. 224; стр. 253, сл. 225; стр. 256, сл. 230). Нарочито је чест такав лик палмете на ручицама бронзаних огледала.

[84] F. Maier, стр. 70.

[85] F. Maier, о. с., стр. 68; B. Filow, Die archaïsche Nekropole . . ., стр. 33; *В. Лахтов* и *Ј. Кастелиц*, о. с., стр. 48; A. Benac i B. Čović, о. с., стр. 51.

[86] Списак налаза и карту њихове распрострањености в. код Ф. Мајера, о. с., стр. 63 и 69.

[87] *Е. Ф. Покровська, Розкопки курганів V ст. до н. е. поблизу м. Шполи, Археологія*, XI Київ 1957, стр. 151.

[88] Ib., стр. 150, сл. 2, 13—14; *Древности Приднепровья* III, табл. XLIV.

[89] *А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*, т. III, стр. 104.

[90] *Краткие сообщения Института археологии* 3, 1954, *Киев*, стр. 75, табл. II, 9.

[91] Тако су у VI и V в. ст. е. олбијске радионице за израду бронзаних предмета производиле бронзана огледала са дршкама украшеним схематизованим животињским фигурицама и крстолике украсе у истом скитском стилу, који су били намењени специјално за трговину са Скитијом, а такође са даљим областима Поволжја, околине Урала и др. (*Б. Граков, Чимала Ольвий, торговельни зносини з Поволжям і Приуралям в архаїчну и класичну епохи?, Археологія I, 1947, Київ*, стр. 28—37).

[92] *В. Д. Блаватский*, о. с., стр. 270.

[93] F. Maier, о. с., стр. 68.

Што се тиче укоснице са две петље, и на њих се може применити претпоставка о грчком пореклу. Оне су се можда појавиле раније (једна таква укосница нађена је у Осову), али ће крај VI и V век и за њих представљати доба широке примене (сл. 6, 3).

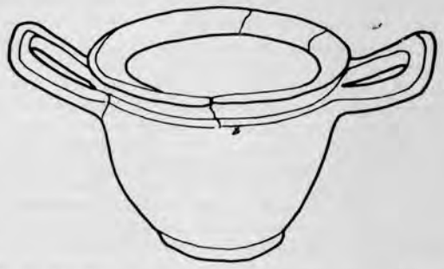
У гр. 2 х. III у месту Рудине-Русановићи, као и у гр. 1 х. III и у х. V у Бранковићима нађени су *бронзани прстенови* са овалним штитовима на којима су уграviрани ликови (сл. 6, 4—5). Ови ликови су врло често нејасни. Јасно се види само лик крилатог коња — пегаза на прстену из хумке III у Бранковићима. Ф. Фијала такође указује на лик краве која клечи на предњим ногама на другом прстену из ове хумке, и дечака који свира на двојној флаути — на штиту прстена из х. V у Бранковићима.[94]

Сви гласиначки прстенови са резаним ликовима на штитовима припадају несумњиво грчком типу украса ове врсте. По облику они су аналогни прстеновима из Олимпије о којима је податке објавио А. Фуртвенглер[95] и одликују се само величином и сижеом лика. Занимљиво је да на нашим прстеновима ликови — уколико се могу распознати — представљају већином фигурице животиња или биљни орнаменат. Вероватно ово може послужити као доказ релативно каснијег порекла, јер су на прстеновима ранијег доба чести ликови људи, чак и појединих сцена. Фуртвенглер датира прстенове из Олимпије IV веком ст. е., ослањајући се на стилску анализу.[96] То даје основа претпоставци да већи део гласиначких прстенова спада у другу половину IV в. Прстенови са резаним орнаментима на овалним штитовима срећу се и касније, у доба хеленизма, иако не тако често као у V и IV в. ст. е.

Треба такође обратити пажњу на *бронзану наушницу* из х. III, гр. 2 у месту Рудине-Русановићи (сл. 6, 6). Њено тело је шупље, по облику налик на полумесец, а направљено је од бронзане плочице. За горње крајеве је причвршћен мостић од усукане жице, помоћу којега се наушница продевала кроз ухо. Наушница је украшена у филигранској техници: око тела се обавија залемљена бронзана жица. На средини тела је залемљена спирална жица.

Овај примерак је представник врло старог типа наушница налик на мех, типа који је поникао већ у уметности древне Месопотамије. Даљи развој је довео до распростирања мехоликих наушница по целом старом истоку. Феничани су их пренели на острва Егејског мора и у Јонију, одакле су прешле у све грчке државе. Сем тога су ове наушнице преко области Кавказа продрле и у скитске степе црноморског приморја.[97] Далеке аналогије нашој наушници могу се наћи у Сирији,[98] на територији царства Урарту,[99] у скитској хумци поред града Ромни недалеко од Полтаве[100] и у хумци III поред Нимфеја, откопаној 1877 г.[101] Налази у скитским хумкама датирају се још VI веком ст.е. Ипак они показују несумњиву генетичку везу са поменутом гласиначком наушницом, која представља крајњу карику у развитку тог типа. Она не може бити датирана раније него крајем V в., а још је вероватније да је из IV в. ст. е. Место производње ове наушнице тешко је одредити. Несумњиво је само да је она грчког порекла.

Поред побројаних металних предмета, класична група гласиначких налаза садржи и *керамичке израђевине*. Од њих су најзанимљивији скифоси из Читлука и Храстоваче.

Сл. 7: Скифос из хумке V у Храстовачи — Скифос из кургана V в Храстоваче

1. *Скифос* нађен у х. V у Храстовачи (инв. 2598) представља онижи суд на ниском прстенастом постољу, са две косо постављене ручице, извијене у облику ћирилског слова П (сл. 7). Обод суда је доста нагло разведен, а непосредно под њим су оштра рамена. Скифос је прилично оштећен приликом реставрације, па је зато немогуће тачно одредити боју и фактуру лака, којим је суд био премазан са свих страна. Вероватно је имао црвенкастомрку нијансу. Глина је црвенкасте боје. Узимајући у обзир све ове особености, тешко је нешто закључити о месту производње овог суда. Ипак је несумњиво да је то производ грчког занатства. По облику је доста близак архајском беотијском скифосу из Националног музеја у Атини.[102] Скифос из Атинског музеја нађен је у Танагри, и покривен је црвенофигурним шарама. Непосредних аналогија нашем скифосу нисам успела наћи. Може се само претпоставити да суд представља производ из неког несумњиво грчког центра и да се мајстор при његовој изради придржавао касноархајских беотијских узорака. Сагласно с тим, време производње овог скифоса могли бисмо одредити, само оријентационо, као прву половину V в., тј. доба са доста јаким архајским традицијама.

2. *Црвенофигурни скифос* с ликом сове нађен је у х. V, гр. 1 у Читлуцима (сл. 8). То је омањи суд на ниском прстенастом постољу са две водо-

Сл. 8. Црвенофигурни атички скифос (Читлуци, хумка V, гр. 1) — Рис. 8. Краснофигурный аттический скифос (Читлуки, курган V, мог. 1)

равне ручице. Са обе стране су врло слабо очувани украсни цртежи у виду сове са главом окренутом анфас а телом у профилу (удесно окренуто). Десно и лево од фигуре сове целом висином суда пружа се дуго и узано маслиново лишће. Могуће је да су очи, кљун и репно перје били обојени белом бојом.

Скифос из Читлука представља несумњиво производ атичких керамичких радионица. О томе сведочи како облик и украсни цртежи, тако и састав глине и карактер лака (сјајан, црне боје са маслинастом нијансом).

Судови аналогног облика врло често се срећу у грчким црноморским колонијама и у Тракији, где је атички увоз био врло јак. Тако је скифос истог типа нађен у некрополи Аполоније на Црном мору.[103] Он је датиран крајем V в. ст. е. У требенишкој некрополи у време откопавања 1953—1954. г. такође су били нађени судови сличног типа.[104] Аналогије скифосу из Читлука (како по облику, тако и по украсним цртежима) срећу се и међу ископинама са острва Делоса.[105] Тај исти мотив са ликом сове, на атичком ћупу из средине V в. (нађеном у граду Одесу), објавио је Х. Данов.[106] Лик сове и маслинове гранчице врло је чест и на атинском новцу IV—III в. ст. е. Остава таквог новца нађена је у Македонији у селу Прилепцу крај града Прилепа 1950. г.[107] На тај начин, скифос из Читлука може се датирати V в. ст. е., што потврђују и напоредо нађени предмети (бронзано цедило, посребрени пехар и др.).

3. Врло леп пример атичке керамике на Гласинцу представља такође одломак дна дубоког отвореног суда, вероватно *скифоса*, на ниском, врло фино профилованом прстенастом постољу. Одломак је прекривен сјајним црним лаком дубоког тона, како са спољашње, тако и са унутрашње стране (сл. 9, 1). Нађен је у х. I у Годомиљу (инв. 14059). Како облик, тако и високи квалитет лака сведоче да се одломак из Годомиља може приписати добу развијене класике (V или почетак IV в. ст. е.).[107а]

4. Сем увозних атичких судова у гласиначким хумкама нађене су такође месне имитације грчке керамике. Тако су у х. II у Сјеверском (инв. 14136а) и у х. III, гр. 1 у Бранковићима нађени одломци судова од сиве глине израђених на грнчарском точку; ови судови понављају облик грчких судова. Оба одломка очигледно представљају остатке дубоких *киликса* на ниском прстенастом постољу, са облим водоравним ручицама извијеним у облику ћирилског слова П, који представљају карактеристичну производњу Атике у V и почетком IV в. ст. е. (сл. 9, 3). Ови киликси представљају имитацију тога типа, а израђени су вероватно у некој од грчких колонија на Јадрану. Нажалост, месна занатска производња грчких колонија на териотрији Југославије још није проучена. Зато нам отсуство основних појмова о фактури глине и техници производње у разним месним центрима не дозвољава да одредимо из чијих керамичких радионица потичу наши одломци.

Завршавајући преглед предмета друге, класичне групе треба рећи неколико речи о одломцима *бронзане зделе* нађене у хумци V у Бранковићима (инв. 13841). Сачувало се пет одломака обода, од којих се може саставити скоро цео круг (са приближним пречником од 19 см). Одломци су доста слабо сачувани изузев један, према којему се може добити представа како о орнаментици тако и о облику суда. По облику је то била скоро полулоптаста (нешто спљоштена) зделa са унутра подвијеним ободом (можда фијала). Танки зидови су украшени утиснутим орнаментом, распоређеним у неколико појасева: два горња појаса била су од стилизованог лишћа, а под њима се налазио фигурни фриз, од којега су се сачували само незнатни трагови (вероватно лик птице или неког другог крилатог бића, можда сирене). Нажалост, нема довољно сигурног ослонца који би нам помогао да одредимо место и време производње ове зделе. По сачуваним остацима фигурног лика можда би се могло претпоставити да она припада још епоси строгог стила (почетак V в.).

Требало би такође обратити пажњу на налаз *бронзане стрелице* скитског типа у х. XV у Илијаку (инв. 5701).[108] Ова стрела — иако није предмет грчке производње — несумњиво је увезена са стране. Она припада типу стрела са три крилца и скривеним тулцем (једно од крилаца је пробушено). Висина стрелице је 2,2 см, а растојање међу крилцима 1 см. Стрелица са Гласинца при-

---

[94] WMBH VI, 1899, стр. 35, сл. 2 и стр. 36, сл. 5.

[95] Olymp'a IV, стр. 186—187, бр. 1185—1187.

[96] Ib.

[97] E. Coche de la Ferté, Les bijoux antiques, Paris 1956, стр. 36.

[98] E. Coche de la Ferté, о. с., табл.. II, 3.

[99] E. Coche de la Ferté, о. с., стр. 37. сл. 4.

[100] E. H. Minns, Scythians and Greeks, Cambridge 1913, стр. 191, сл. 83.

[101] E. H. Minns, о. с., стр. 106, сл. 42.

[102] M. Coll'gnon et L. Couve, Catalogue des vases peintes du Musée National d'Athènes, Paris 1904, табл. XXXII, 794. Раноатички црнофигурни скифоси такође пружају далеке аналогије с нашим судом (Ch. Dugas, Le trésor de céramique de Delphes, табл. XLVI и XLVII). Они су такође могли послужити као прототип скифоса из Храстоваче.

[103] *Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония*, Разкопки и проучвания II, *София*, 1948, стр. 41, сл. 43.

[104] *В. Лахтов и Ј. Костелиц*, о. с., табл. XVIII, 10—11.

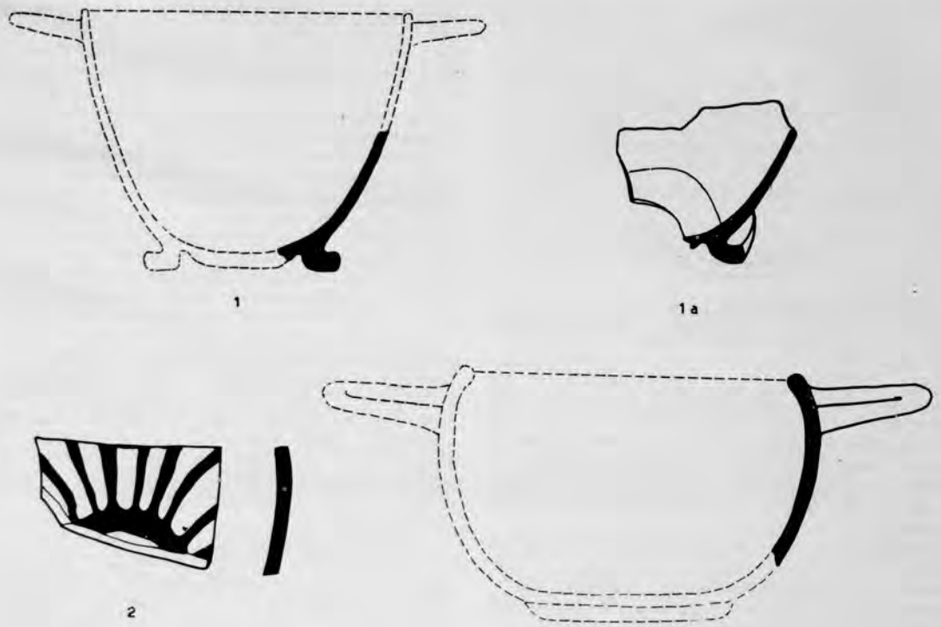
[105] Ch. Dugas, Les vases attiques à figures rouges, Délos, fasc. XXI, табл. XL, бр. 112; ib., стр. 28.

[106] *Известия на Българския археологически институт* XII, св. 2, 1938, стр. 193, сл. 50; в. такође S. Reinach, Répertoire des vases peintes grecs et etrusques II², 1924, стр. 244.

[107] Д. Вучковић-Тодоровић, Остава грчког новца из с. Прилепец код Прилепа, Гласник на муз. конз. друштво 12, т. 1, 1958, табл. 16, бр. 189—192 и табл. 17, бр. 193—204.

[107а] У налазе атичке керамике V или самог почетка IV в. несумњиво треба убројити такође мањи одломак црвенофигурног суда са делимично сачуваним ликом палмете. Одломак је нашао случајно 1953. г. асистент Археолошког института САН В. Трбуховић на локалитету Хан Гласинац поред х. III по Трухелкиној ознаци (сл. 9, 2). Топло захваљујемо В. Трбуховићу и Д. Вучковић-Тодоровић, који су ми пружили могућност да искористим овај одломак у свом раду.

[108] WMBH III, 1896, стр. 17, сл. 44.

Сл. 9. Атичка керамика V—IV в. ст. е. (1—1а: Годомиље, хумка I; 2: Хан Гласинац, хумка III — случајни налаз; 3: Бранковићи, хумка III, гр. 1) — Рис. 9. Аттическая керамика V—IV в. до н. э. (1—1а: Годомилье, крган I; 2: Хан Гласинац, курган III — случайная находка; з: Бранковичи, курган III, мог. 1)

пада релативно раном типу и потиче вероватно из V в. ст. е. (сл. 10).[109]

Сл. 10. Бронзана стрелица скитског типа (Илијак, хумка XV) — Рис. 10. Бронзовая стрелка скифского типа (Илияк, курган XV)

На основу проучавања грчког увозног материјала класичне групе нађеног на Гласинцу могу се направити нека занимљива запажања. Пре свега је очигледно да се — за разлику од претходног периода — увоз из Италије и Јоније прекида. Уместо тога развија се трговина са занатско-трговачким центрима континенталне Грчке, међу којима најважнију улогу игра Атина. На тај начин, продирање атинског извоза у унутрашње области Балкана, које је започело још у VI веку, постепено доводи до истискивања јонске и италске трговине. Несумњиво је велику улогу у том погледу одиграла пропаст богатих јонских градова крајем VI века и њихово поробљавање од стране Персијанаца. После угушења устанка јонских градова и освојења Бизанта, Персијско царство је загосподарило мореузима, што је довело да смањења јонске трговине са црноморским колонијама и до општег назадовања Милета и других трговачких средишта Јоније.

Од прве четвртине VI века ст. е., кад социјални и економски развој атичког друштва у борби против родовских односа доводи до учвршћења робовласничког система и до унутрашњег јачања полиса, атинско занатство и трговина добијају огроман подстрек за своје напредовање. Слабљење главних супарника — Јоније и Коринта — помогло је атинским трговцима у овладавању свe нових и нових тржишта. Тај процес постепеног истискивања јонских трговаца од стране Атињана нарочито се јасно може пратити у грчким колонијама западног и северног црноморског приморја. Тако је у градовима Аполоније и Истросу на западној обали Црног мора атински увоз средином VI века био већ скоро равноправан с јонским, а почев од краја VI века он несумњиво преовладава.[110]

Напоредо са овим може се запазити још једна занимљива појава. Отприлике од краја V, или вероватније од IV века ст. е. напоредо са атичким увозом јављају се предмети несумњиво месне производње, али направљени по широко распрострањеним грчким узорима. Ови предмети представљају очигледно израђевине грчких мајстора и тачно понављају облике грчких судова. Ипак фактура, грубља обрада и одсуство лака одају производе периферијских занатских радионица.

Четврти век је доба појаве великог броја грчких градова, како на јадранском приморју, тако и у Македонији. Основни циљ грчких колониста и овде — као и на многим другим местима — представљала је посредничка трговина са варварским племенима, која у овом случају није још довољно подробно проучена.

3. *Хеленистичка група*

Последња хронолошка група грчког материјала или материјала произведеног под грчким утицајем састоји се из неизразитих ситних одломака керамике који често не дају представу о облику суда. Међу њима су нарочито многобројна дна малих зделе. Овде нема ни бронзаних предмета ни целих очуваних судова. Дајемо кратки преглед најизразитијих одломака.

1. Врлазије, х. V (инв. 13881) — Одломак дна мале зделе полулоптастог облика на врло ниском постољу. На спољној површини одломка сачувани су трагови црног, тамног премаза, који подсећа на касни хеленистички лак слабог квалитета. Глина је сива. Зидови су дебели 4 мм. Зделица је направљена на грнчарском точку; израда је фина, несумњиво дело руку грчког мајстора.[111]

2. Врлазије, х. V (инв. 13881) — одломак дна плитког тањира на ниском прстенастом постољу. На дну су се сачували остаци тамносивог, скоро црног лака са слабим сјајем. Глина је сива, зидови су дебели 3 мм.

3. Јаревичко Брдо, х. I (инв. 6996) — одломак дна суда. Дно је имало облик прстенастог фино профилованог постоља. Споља и изнутра прекривено је црвенкастомрким лаком без сјаја. У истој хумци нађен је други одломак, такође прекривен тамномрким лаком; одломак је вероватно припадао истом суду којему и описано дно. Овај одломак представља део високог ваљкастог грлића, који прелази у нагло изражена обла рамена, одвојена од грлића рељефним прстеном. Зидови су дебели 4 мм. По облику суд је вероватно представљао ћуп, а квалитет лака и фино профиловање прстенастог дна сведоче о доста раном времену (вероватно III в. ст. е.).

4. Рудине-Русановићи, х. VII, гр. 1 (без инв. бр.) — дно мањег суда (пречника 3,8 см) у виду прстенастог постоља без допунског профиловања, косо срезано са унутрашње стране. Глина је сива. Зидови су дебели 2 мм. Израда врло пажљива, несумњиво грчка.

5. Рудине, х. IV (инв. 7565) — одломак дна врло плитког тањира на ниском прстенастом постољу. Сачували су се остаци премаза без сјаја, налик на каснохеленистички лак. Одломак је од сиве глине, са зидовима дебелим 5 мм.

6. Рудине, х. III (инв. 13622) — одломак двоструко профилованог масивног обода велике зделе од сиве глине. Дебљина зидова 8 мм.

7. Округло, х. III (инв. 14273) — дно чашице танких зидова, на доста високом прстенастом постољу. Постоље није профиловано. Глина је сива, са врло ситним искрицама. Дебљина зидова је 3,5 мм. Израда је врло пажљива, по грчком узору.

8. Русановићи, х. 18 (инв. 13633) — одломак дна са сачуваним зидовима, од доста дубоке зделе или друкчијег суда. Дно је у облику прстенастог постоља. Суд је врло пажљиво израђен, од сиве глине, танких зидова (3,5 мм). Дубоке зделе доста су распрострањене у хеленистичко доба.

9. Русановићи, х. 92 (без инв. бр.) — одломак обода полулоптасте зделе са заобљеним ободом и са три водоравна ребра — канелуре испод обода. По ободу и хоризонталним ребрима урезане су косе линије. Одломак је под ободом пробушен, што представља траг причвршћивања суда, који је био разбијен још у старо време. Глина је тамносива, шупљикава, слабо очишћена. Зидови су дебели 4,5 мм. Облик полулоптасте зделе са хоризонталним ребрима — канелурама познат је у хеленистичко доба у разним местима. Посуђе овог типа произвођено је на пример у Олбији у II в. ст. е.

10. Русановићи, х. 92 (без инв. бр.) — одломак зида и обода плитке зделе. Обод је вертикалан, одвојен од тела оштрим ребром. Зидови се постепено сужавају надоле. Глина је светлосива, са великом количином ситних искрица. Дебљина зидова је 4,5 мм. Овај облик зделе јавља се већ у I в. ст. е., а нарочито је распрострањен у римско доба.

Како видимо, у материјалу ове групе преовлађују одломци посуђа направљеног од сиве глине, што их одваја од керамике ранијег доба. Посуђе од сиве глине постоји и у архајско и класично доба у свим или у готово свим грчким центрима, али оно обично служи за домаћу употребу и ретко представља предмет извоза. Грчко посуђе од сиве глине може се, међутим, наћи рецимо на скитским градиштима која се налазе близу неке од црноморских колонија. Тако је на градишту Широка Балка и на другим местима олбијске периферије нађено посуђе од сиве глине произведено у Олбији, а сличних примера могло би се наћи још. Могло би се према томе претпоставити да и гласиначко посуђе од сиве глине потиче из неког од грчких јадранских центара где, је почев од IV века ст. е. никао већи број колонија и мањих насеља трговачког карактера.

* * *

Остало нам је још да кажемо неколико речи о перлама од стакла или стакласте масе, нађеним у гласиначким гробовима. Ови украси јављају се врло рано, у доба касног геометријског стила, а у употреби су све до краја рјмске епохе. Утврђено је да они — уосталом као и велики број других грчких украса — воде порекло са истока, по свој прилици из Египта. Распрострвши се у свим грчким центрима, ови украси одатле продиру у Тракију, Скитију и на Балканско полуострво.

---

[109] *И. В. Фабрициус, Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, Киев* 1951, табл. XXI, 8; типове скитских стрела V века в. у *„Нариси стародавньої історії Української РСР" Київ* 1957, стр. 144, сл. 2.

[110] *Т. В. Блаватская, Западнопонтийские города в VII-I веках до нашей эры*, М. 1952, стр. 44—45.

[111] Облик судова о којему дају представу ови одломци по своме карактеру је општегрчки. Међутим, ми не наводимо овде непосредне аналогије, јер су поменути одломци толико фрагментарни да не дају могућност позивања на одређене типове грчких хеленистичких судова.

На Гласинцу се стаклене перле јављају заједно са првим увозним предметима грчког или италског порекла. Тако су у гр. 2 осовске хумке II и у хумци II у Брезју нађене у средини пробушене стаклене перле, које одступају од округлог облика у правцу троугла. Ове перле обично су тамноплаве са жутим концентричним појасевима на истуреним угловима. Ове перле по мишљењу А. Фуртвенглера[112] припадају времену ранијем од VI в. ст. е., што потврђују напоредни налази у гробовима (VII в. ст. е.).

У х. II у Крижевцима, затим у х. IV, гр. 1 у Потпечињу и у х. XXII, гр. 1 у Илијаку нађене су стаклене ребрасте перле од светлозеленог или плавкастог стакла. У х. III у Загрђу нађене су две ребрасте перле направљене не — као обично — од стакла него од ћилибара. Ове перле такође су широко распрострањене у разним местима. А. Фуртвенглер [113] претпоставља да се оне могу датирати временом после V в. ст. е., али нас наши налази приморавају да претпоставимо раније датирање. Њихова појава вероватно пада још у VI в. ст. е., а у V в. оне су већ широко распрострањене. Као потврда за ово може служити налаз великог броја стаклених ребрастих перли у Атеници (крај Чачка), чије хумке треба датирати најкасније почетком V в. ст. е. Овај тип перли постоји и даље, све до хеленистичког доба. Није познато у које време ишчезавају.

На Гласинцу су у великом броју заступљене такозване перле са окцима. Ове перле, различите по облику и величини, направљене су од стакласте масе и обојене разним бојама. Често су на тамној основи плава или жута окца, или на плавој основи жута или бела окца итд. Доба њихове појаве није познато. У V и IV в. ст. е. оне су већ врло широко распрострањене по целој Скитији, Тракији, Грчкој и другим областима.[114] На Гласинцу оне су нађене у Потпечињу (х. IV, гр. 1), у Илијаку (х. XXII, гр. 1) и другде. Ове перле употребљавају се врло дуго и време њиховог ишчезавања није тачно познато.

На локалитету Рудине — Русановићи (х. III, гр. 2) нађено је такође неколико примерака украсних привесака од стакласте масе, који су имали облик минијатурних судова (малих ћупова или амфорискоса). И овај тип привесака за ниске широко је познат и у Грчкој и у Скитији.[115] Најчешће се срећу заједно са перлама са окцима и очигледно их треба приписати истом времену — после V—IV в. ст. е. На жалост тачније датирање засад је немогуће дати.

* * *

Проучавање грчког увозног материјала нађеног у илирским хумкама Гласинца омогућава ове закључке:

1. Везе илирског племена којему је припадала гласиначка некропола са грчким светом успостављене су врло рано. Почев од краја VIII века оне се не прекидају све до доба освајања Илирије од стране Римљана. Нарочито се добро оне прате у архајско и класично доба.

2. У VII и VI веку на Гласинцу се срећу с једне стране етрурски производи и производи грчких колонија у јужној Италији и на Сицилији, а с друге стране — увозни материјал из Јоније, која је у то време средиште економског и културног живота грчког света.

3. У V и IV веку, кад водећу улогу у економици и трговини Грчке преузима Атина, и на Гласинцу се срећу скоро искључиво рукотворине атичких мајстора или месне имитације атинске производње.

4. Од краја IV века старе ере по свој прилици трговина са унутрашњим областима Балкана прелази у руке неке од грчких колонија на територији Југославије, а та колонија пласира овамо своју производњу. У ово време на Гласинцу већ не налазимо предмете увезене из саме Грчке.

II

Већ прва археолошка истраживања у Босни и Херцеговини крајем прошлог века и доста велики број грчких налаза поставили су пред испитиваче питање путева продирања грчког материјала. Проучавајући распрострањеност грчког новца Аполоније и Дирахиона на територији Босне, К. Пач је запазио да — иако је основна маса налаза овога новца концентрисана у западној Херцеговини (округ Љубушки) и око ушћа Неретве — ипак велики број ових налаза срећемо по свој Босни, све до Саве на северу. То му је дало основа да закључи да је у хеленистичко и рано римско доба трговачки пут од Јадрана ишао у Босну дуж долине Неретве, на чијем се ушћу налазила грчка трговачка колонија Нарона.[116] Широка распрострањеност аполонијског и дирахионског новца северно од Саве и Дунава — у Хрватској, Мађарској и Румунији, као и у Бугарској, била је позната и самом Пачу. Ипак он из тога није извукао закључак о настављању овог трговачког пута притокама Саве (нарочито Врбасом и Босном) и самом Савом према Дунаву. За његово време ово би био сувише смео закључак. Зато је Пач, који је углавном проучавао релативно касне натписе и друге налазе римског доба, само опрезно скренуо пажњу на то да далматинско-дакијске везе касноримске епохе „ипак дају могућност за обрнути закључак о много ранијим узајамним везама".[117]

Идеју К. Пача о трговачком путу кроз долину Неретве прихватили су научници који су се из различитих разлога дотицали питања трговачких путева грчких и римских трговаца у Босни.[118] Г. Сергејевски назива овај пут најзначајнијим.[119] Г. Новак иде још даље и тврди да је долина Неретве била једини пут продирања коринтских предмета

[112] Furtwängler, Olympia IV, стр. 207, бр. 1333.

[113] Ib., бр. 1334.

[114] A. Furtwängler, Olympia IV, стр. 207; E. H. Minns, o. c., стр. 65, сл. 16.

[115] E. H. Minns, o. c., стр. 65, сл. 16.

[116] C. Patsch, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien III, WMBH VI, 1899, стр. 213.

[117] C. Patsch, o. c., стр. 263.

[118] G. Novak, Prethistoriski Hvar. Zagreb 1955, стр. 4—5; Novak, Prošlost Dalmacije, Zgb. 1944, стр. 22; D. Sergejevski, Japodske urne, Гласник Земаљског музеја н. с. IV—V, 1950, стр. 78; A. Cermanović, o. c., стр. 81—82 и др.

[119] D. Sergejevski, o. c., стр. 78.

у Босну.[120] Међутим на другом месту он већ опрезније помиње могућност продирања грчког оружја на Гласинац и сувоземним путем.[121] Исто тако и П. Лисичар сматра пут дуж Неретве једином трговачком артеријом која је везала Босну и Херцеговину са грчким светом.[122]

Сви остали путеви, о којима се нејасне напомене могу наћи код разних аутора, потискују се у други план као мање важни. Разлози за ово доста су јасни

Трговачки пут долином Неретве у непосредној је вези са ницањем Нароне и колонизацијом острва средњег Јадрана. Прва писмена сведочанства о реци Неретви и истоименом граду сграђеном на 17 стадија од мора налазимо у периплосу Псеудо-Скилакса (Ps. — Skylax, 24). Потпуно је оправдано запажање П. Лисичара — да подробност и тачност Псеудо-Скилаксових података о Нарони несумњиво сведоче да су грчки трговци и морепловци били добро упознати са овом облашћу још доста пре средине IV в. ст. е., када је написан Псеудо-Скилаксов периплос.[123] Тачан датум ницања града засад нажалост остаје непознат. Чести налази предмета из V в. ст. е. у непосредној близини Неретве (у Горици, Качању, Љубомирпољу) наводе нас да претпоставимо управо V век (можда његов почетак) као време оснивања колоније на Неретви.

Несумњиво је међутим да посебан значај трговина дуж Неретве добија после настајања (почетком IV в. ст. е.) грчких колонија на острвима средњег Јадрана, а у првом реду колоније Исе на данашњем острву Вису. Од IV века дуж целог тока Неретве, а такође дуж многих притока Саве налазе се примерци аполонијског и дирахионског новца као и доста велика количина керамике италског типа.

Признајући ову чињеницу, неки научници понекад непотребно преувеличавају размере трговине која је ишла реком Неретвом. Жеља да се подвуче значај овог пута доводи и до неоправданих закључака. Тако П. Лисичар, говорећи о налазима јужноиталске керамике у Босни и Херцеговини, убраја овамо и керамику нађену на Гласинцу.[124] Ова тврдња не може бити у потпуности прихваћена. У првом делу овог рада настојала сам да покажем да скоро сва старија гласиначка керамика која се да одредити или потиче из Јоније, Атике, можда и Беотије, или представља имитацију ових производа. Напротив, керамика IV и III века и каснијег доба представља вероватно производњу грчких колонија на Јадрану.

Сем тога, настојање да се грчки извоз у Босну доведе у везу са јужном Италијом и колонијама на Вису и на Хвару наводи ауторе на погрешно датирање појединих увозних предмета. Тако исти испитивач (П. Лисичар) у свом чланку о грчким вазама у Далмацији одбацује рано датирање скифоса из Санског Моста и предлаже датирање „не касније од IV или III в. пре н .е.",[125] што не може бити прихваћено. Исто тако и А. Цермановић у чланку о грчким мачевима типа махајра (в. у првом делу овог рада, у одељку о класичној групи) тврди да се овакви мачеви са територије Југославије не могу датирати раније од IV в. ст. е. Чињенице, међутим, оповргавају овакво датирање.

Неопходно је признати да је грчки материјал продирао на Гласинац и у друга од мора удаљенија места Балканског полуострва давно пре оснивања од стране Дионисија Сиракуског прве колоније на острву Вису па чак и пре него што су биле основане колоније Нарона и Бутхое (данашња Будва). Испитивање места и времена производње грчког материјала на Гласинцу, о чему је било речи у првом делу овог рада, неоспорно сведочи да доба најинтензивнијег увоза на Гласинац пада у VII и VI век ст. е., тј. управо у оно време кад трговачки пут Неретвом још није функционисао. У V в. ст. е. размере увоза увелико се смањују и он више није тако разноврстан као раније, јер се углавном усмерава на једно средиште — на Атину.

Сем тога је очигледно да грчки предмети са Гласинца — у свим епохама његова развитка — показују релативно мало веза са италским грчким центрима (ово се запажа само код бронзаног посуђа с краја VIII и из VII в. ст. е.), док трговина са Јонијом и континенталном Грчком (Коринт, Атина, можда и Беотија) има отсудан значај. Ово несумњиво зближава грчки материјал са Гласинца са налазима унутар Балканског Полуострва — у Македонији и у Србији. Не само грчки, него и илирски материјал из гласиначких хумки показује велику сличност са налазима из Требеништа, Новог Пазара, Мраморца и других места Србије и Македоније. Веома је изразита и чињеница да шлемови грчко-илирског типа, тако чести у ископинама западне Босне и Далмације, уопште нису нађени на Гласинцу. То још једном показује сродност Гласинца са српским налазиштима, где се овај тип шлема врло ретко среће (Ражана и Трстеник). С друге стране, и за Нови Пазар и за Требениште карактеристичан је увоз из Атине и Коринта, што — како смо видели — вреди и за Гласинац.

Све нам то даје права да претпоставимо да је Гласинац у погледу својих трговачких веза ближи континенталном делу Балканског Полуострва него приморју, од којега је он одвојен ланцем и данас тешко проходних планина. То нас приморава да потражимо друге путеве који су могли везати Гласинац са грчким трговачко-занатским центрима.

У вези са овим неопходно је да још једном обратимо пажњу на порекло појединих увозних предмета, тј. на место њихове производње. Како се може видети из првог дела овога рада, гласиначки увозни материјал VII—V в. ст. е. можемо поделити на неколико група: 1. италска, 2. јонска, 3. атичко-коринтска и 4. месне имитације увезених узорака. Да се задржимо пре свега на италској групи која је несумњиво и хронолошки најранија.

Како је горе показано, велике зделе са усправним испупченим ребрима на телу и нагло

[120] G. Novak, Prethistoriski Hvar, стр. 5.

[121] G. Novak, Prošlost Dalmacije, стр. 22.

[122] P. Lisičar, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951, стр. 44—45.

[123] Ib., стр. 10 и 12.

[124] Ib., стр. 38.

[125] P. Lisičar, O prethistorijskim i grčkim vazama nađenim u Dalmaciji, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII, 1949, стр. 3.

разведеним ободом карактеристичне су за материјалну културу Етрураца, и широко су распрострањене не само у средњој него и у северној Италији, а такође и у алпским областима. Исто такву широку распрострањеност имале су и велике и дубоке зделе са равним дном и украсима у виду глава клинаца по водоравној површини обода нагло посувраћеног надоле. Судове овога типа, заступљене у знатном броју у Етрурији и северњим областима, треба довести у везу са грчким колонијама јужне Италије и Сицилије.

Намеће се питање: на који су начин и којим путевима ови судови допрли дубоко у Босну? При одговору на ово питање треба имати у виду да су северна Италија (Есте) и источна обала средње Италије (Пиценум) већ у самом почетку I миленијума ст. е. биле насељене сродним илирским племенима, која су одржавала тесне везе с приморјем и унутрашњим областима Балкана.[126] Отуда се неки елементи карактеристични за гласиначка илирска племена запажају и у старинама Пиценума. Овамо спадају неки типови фибула и украса и др.[127] Сем тога су Бенац и Човић показали да праве бронзане кнемиде украшене резаним геометријским орнаментом и утискивањем сведоче о несумњивој вези са средњом Италијом, где се такве кнемиде срећу знатно раније.[128] Истина, аутори не говоре о непосредном увозу ових кнемида, него о раду месних, гласиначких мајстора на основу италског узора.[129]

Све ове чињенице сведоче о трговачкој вези Гласинца са средњом Италијом већ у самом почетку I миленија ст. е.

Чињенице несумњиво доказују постојање другог пута — преко северне Италије и Алпа. О овоме сведочи распрострањеност појединих типова металних судова. Да узмемо као пример бронзане зделе с појасом рељефних испупчења по ободу, која потсећају на главе клинаца.[130] Ако изузмемо налазе ових здела у ужој Грчкој и у Сиракузи, распоред оваквих налаза показује следећу слику. Најчешће се оне срећу на територији Етрурије: Бизентио, Тарквинија, Вулћи, Капена, Кијузи, Орвието, Брољо, Сатурнија, а такође у другим областима Италије: Корополи у покрајини Абруцо, Суесула у покр. Кампања и Каракупа у покр. Лацијум. Ови налази се великом већином датирају VII в. Сем у Италији, бронзане зделе сличног типа нађене су и у Немачкој: Pflugfeldern и Hunderzingen (покр. Virtemberg), затим у јужној Баварској, а такође у Швајцарској крај језера Нешател и у јужној Француској. Занимљиво је да се налазиван Италије датирају каснијим временом (VI в. ст. е.).

Као допуна овим сведочанствима могу послужити подаци о налазима бронзаних ситула типа Вач у Словенији,[131] које по мишљењу многих научника припадају циклусу културе Есте-Чертоза у околини Болоње — тј. на територији где су била илирска племена Венети. За ситулу из Вача срећу се многе паралеле како у северној Италији, тако и на територији Аустрије (у Корушкој, Штајерској, Горњој и Доњој Аустрији) и у Истри.[132] У самој Словенији аналогне ситуле нађене су на Магдаленској Гори крај Шмарја, у Новом Месту и на Винковом Врху поред Двора.[133]

Све ове чињенице још једном потврђују претпоставку о постојању сувоземног трговачког пута, који је водио од средње Италије и Етрурије преко северне Италије у Словенију, где је већина места налаза ситула типа Вач распоређена дуж реке Саве и њених притока. Из овога се може извести закључак да је северноитални пут у крајњој линији тежио реци Сави, која је несумњиво представљала врло згодан трговачки пут, јер су захваљујући њеним многобројним притокама трговци могли продирати дубоко у оне делове Балкана који су одвојени од мора високим планинама.

О италској трговини дуж реке Саве и њених притока сведоче такође два шлема етрурско-италског типа нађена на територији Југославије. Један од њих нађен је у некрополи Вача,[134] а други у северозападној Босни, недалеко од Цазина (у долини Уне).[135]

Сводећи све што је горе речено може се закључити да је трговачки пут који је везао средњу Италију и Гласинац ишао преко северне Италије и Словеније до извора Саве, затим долином Саве до ушћа Дрине, а онда уз долину Дрине вероватно до негде поред Вишеграда. Одавде се пут могао и одвојити од реке и ићи можда управо оним правцем којим иде и данашњи пут од Вишеграда до Рогатице, а могао је до Рогатице доспевати и дуж Дрине, Праче и Прачине притоке поред које лежи Рогатица.

Бенац и Човић такође долазе до закључка о увозу бронзаног посуђа из средње и северне Италије у VIII и VII в.[136] Као пример они узимају зделе са усправним ребрима на телу. Они међутим не прецизирају сами пут којим је средњеиталска роба могла продирати на Гласинац.

О времену настајања северног трговачког пута тешко је рећи нешто одређеније. Вероватно његово настајање треба приписати већ самом почетку I миленија ст. е. Налази италског посуђа с краја VIII и из VII века на Гласинцу очигледно сведоче да је у то време овај пут већ функционисао и био добро познат. Касније, у току VI века, не срећемо предмете италског порекла тако дубоко на територији Босне, али налази етрурских шлемова и северноиталских ситула у Словенији и северозападној Босни сведоче о постојању овога пута и у V в. ст. е. Могуће је да се стара традиција сачувала све до римске епохе.

---

[126] Литературу и преглед основних података о овом питању в. у чланку М. Суића: Prilog poznavanju odnosa L burnije i Picenuma u starije željezno doba, Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku LV, 1953, стр. 71—97.

[127] M. Suić, о. с., стр. 83—97, сл. 2—5.

[128] Ове кнемиде нађене су у Илијаку у хумкама II, III и XIII (Glasinac II, стр. 37, сл. 1; такође табл. XVI, 2—3 и табл. XIX, 1—2).

[129] Glasinac II, стр. 37.

[130] Списак налаза ових судова в. у наведеном раду Х. Хенкена, стр. 265—267.

[131] V. Molé, Umetnost situle iz Vača, Старинар II, 1923; F. Starè, Vače, Ljubljana 1955; ж. Кастелиц, Ситула са Вача, Бгд. 1956.

[132] V. Molé, о. с., стр. 83—84.

[133] V. Molé, о. с., стр. 82.

[134] F. Starè, о. с., табл. XIX и С.

[135] F. Fiala, Über einige Wallbauten in nordwestlichen Bosnien, WMBH IV, 1896, стр. 95, сл. 3—4.

[136] Glasinac II, стр. 35.

* * *

Јонска група увозних грчких рукотворина нађених на Гласинцу (керамика, бронзане фијале раних типова — VII и VI в.) поставља пред испитивача врло значајно и сложено питање пута продирања ових производа на Балкан. Јонски градови малоазијске обале, првенствено Милет — као најкрупнији трговачко-занатски и културни центар грчког света од VIII до VI в. ст. е. оријентисали су се углавном на север, на обале Црног Мора. Колонизација црноморских обала отварала је широке могућности за развитак јонске трговине.

Унутрашњи, социјално-економски узроци: привредни процват, пораст становништва, развитак ропства, тим условљена оштра социјална и — као њен одраз — политичка борба олигархијске и демократске партије праћена честим превратима и изгнанствима политичких противника — непрекидно су стварали такозвану „релативну пренасељеност" грчких полиса, која је омогућила Милету да током VII и VI в. насели велики број колонија. Већина их се налазила по обалама Црног Мора.

Први покушај оснивања колоније у Синопи још крајем VIII в. завршио се неуспешно. Међутим, почев од прве четвртине VII в., кад су основане прве две колоније — Абидос на Хелеспонту (око 670 г.) и Кизик на Пропонтиди (Мраморно Море), Јонцима је био отворен пут према Црном Мору. Током VII и VI в. основане су колоније на јужној обали (Синопа — друга колонизација крајем VII в.), а затим на западном (Истрос, Аполонија, Одес, Томи, Тира) и северном приморју, где је крајем VII века основан емпорион на острву Березању, а почетком VI в. Олбија, Теодосија, Пантикапеј и други градови.[137] Грчки колонисти су по правилу одабирали место за нове градове на ушћима великих или мањих река, које су им помагале у одржавању трговачких веза са непрегледним пространствима Скитије или Тракије. Херодот нарочито истиче значај Дунава, Дњепра и Дњестра за јонске колоније црноморског приморја. Значај река као саобраћајних и трговачких артерија види се и по томе што се врло често име новом граду давало према имену реке: Истрос (Дунав), Тирас (Дњестар), Танаис (Дон) итд.

Откопавања грчких колонија на црноморском приморју јасно су показала да крај VII и VI век у свима градовима — како на северном тако и на западном црноморском приморју — претстављају доба преовладавања јонске трговине и занатства.[138] Природно је претпоставити да је и на територију Балканског Полуострва јонска роба продирала посредством грчких црноморских колонија, првенствено Истроса, који је сграђен (око 650. г.) недалеко од ушћа Дунава.

Географски положај Дунава на Балканском Полуострву, који заједно са реком Савом пресеца читаво полуострво са запада на исток, као и постојање великих пловних притока како са северне тако и са јужне стране стварају неограничене могућности за продирање и у најудаљеније кутове Балканског Полуострва. Велики значај Дунава и његових притока за грчку трговину био је не једном истакнут у историографији. Нарочито велику пажњу овом питању посветио је М. Васић,[139] а у новије време Р. Марић.[140] Оба аутора заснивају своје мишљење на Херодотовом тексту у књизи IV (48—49) и V (10), где он описује реку Истрос и њене притоке, а такође и области око ње и народе који их насељавају. Овај опис је доста нејасан. Аутор пише по причањима јонских Грка, па је могао помешати називе река. Ипак се ствара утисак да је Херодот релативно тачно описао северне и јужне притоке Дунава. Р. Марић је направио занимљив покушај сравњивања Херодотовог текста са стварним стањем и настојао је да идентификује Херодотове називе са савременим рекама.[141] По његовом мишљењу Херодот је имао доста јасну претставу о току Дунава и о његовим јужним притокама. Од Херодотових назива он идентификује реку Мораву Βράγγος), Ибар или Јужну Мораву ("Αγγρος) Мориш (Μάρις), који по Херодоту утиче у Дунав а не у Тису.[142] Марић штавише претпоставља да Херодотов опис Дунава представља својеврсни итинерар, који описује пут до значајних налазишта метала (злато, бакар, сребро, гвожђе) на Балканском Полуострву.[143] Оваква тврдња је можда исувише смела. Сасвим је вероватно, међутим, да су јонски трговци пловили далеко уз Дунав, па и уз Саву. О томе сведочи не само Херодотов текст у књ. IV, 48—49, него и опис путовања посланика Хиперборејаца, који су живели — по Херодотовој претстави — на крајњем северу (IV, 33).

Узимајући у обзир Херодотов опис, можемо се сагласити са проф. М. Васићем да је јонска керамика VII—VI века могла продирати на територију Југославије посредством Истроса. Неопходно се овде оградити да претпоставка проф. Васића о грчкој, јонској колонији у Винчи, на којој је он упорно инсистирао, никако не може бити прихваћена. Данас нико и не покушава да утврђује јонски а не неолитски карактер насеља у Винчи, како је то радио Васић.[144] Међутим, то не значи да одбацујући претпоставку о јонској колонији у Винчи треба порицати и постојање старог трговачког пута Дунавом и његовим притокама, на који упућују новија археолошка истраживања Подунавља.

---

[137] *В. Ф. Гайдукевич, История античных городов северного Причерноморья, у зборнику Античные города северного Причерноморья, М. Л.* 1955, стр. 27—28; *Т. В. Блаватская*, о. с., стр. 22 и даље

[138] M. Lambrino, Les vases archaïques . . ., str. 23 и д.; *Т. В. Блаватская*, о. с., стр. 43—45; *Г. А. Цветаева, К вопросу о торговых связях Пантикапея (по материалам привозной расписной керамики из раскопок Пантикапея 1945—1949. г. г.), МИА* 56, 1957, стр. 183—187 и др.; *Р. В. Шмидт*, о. с., стр. 224—226, 239—240 и др.

[139] М. Васић, Дунавска долина и Италија у гвозденом добу, Старинар XIII, 1938, стр. 28—30; М. Васић, Фрагменат јонске вазе из Винче, Старинар XIII, 1938, стр. 231; М. Васић, Јонска колонија Винча, Зборник Филозофског факултета I, 1948, стр. 207—209 и на другим местима.

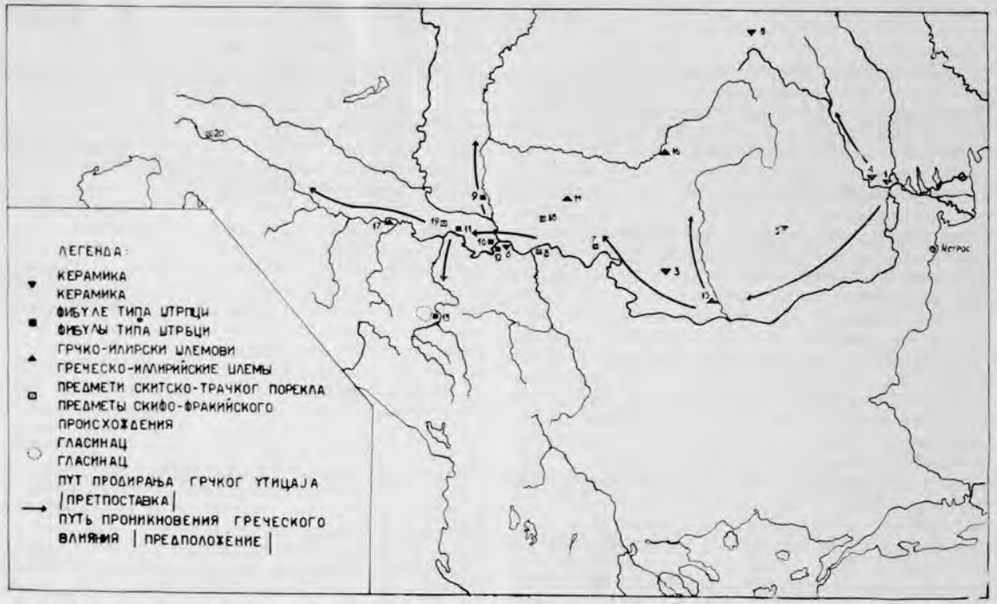
[140] Р. Марић, Прилози античкој историји Србије, Старинар н. с. III—IV, 1952—1953, стр. 25—42; Р. Марић, Περὶ τοῦ Ἴστρου ἔρημος χώρη, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II, 1957, стр. 7—9.

[141] Р. Марић, Прилози античкој историји Србије, стр. 25—34.

[142] Р. Марић, о. с., стр. 26, 32.

[143] Р. Марић, о. с., стр. 33—34.

[144] М. Васић, Јонска колонија Винча, стр. 86 и д.

Сл. 11. Грчки налази у Подунављу и на реци Сави — Рис. 11. Греческие находки в Подунавье и на реке Саве.

О трговини Истроса дуж Дунава писао је још двадесетих година овога века румунски научник Василиј Прван (V. Pârvan). Он указује на налазе атичке црнофигурне керамике VI в. на градишту Бербош (Bărboşi) на Серету (притока Дунава) недалеко од његовог ушћа, као и јонске бронзане хидрије из VI в. у месту Бене у северним Карпатима — далеко на север од Дунава.[145] Нова испитивања на територији Румуније показала су да су налази грчке керамике у Подунављу сразмерно честа појава, при чему све више података сведоче о раном освајању трговачког пута Дунавом. Ово показује налаз црвено фигурне и црнолакиране керамике V в. ст. е. у околини Букурешта крај места Теи (Tei), затим северно од Крајове, крај градиња Коцофенија (Koţofeni) на реци Жију (притока Дунава), најзад поред града Фрумушице (Frumuşiţe) на Серету, недалеко од његовог ушћа у Дунав.[146] (Сл. 11).

Са румунским налазима иде и одломак јонског суда, нађен 1937. г. у Винчи, који је изазвао велика неслагања у интерпретацији.[147] Јонски одломак из Винче нађен је случајно, и то је нарочито појачало неповерење према налазу. Одломак је несумњиво грчке, јонске производње. У прилог томе сведочи како фактура глине — светла, сивкасте боје, с лискуновим искрицама, тако и карактер украсних шара. Јасно је да тај одломак нема никакве везе с неолитским насељем у Винчи, али зато он може послужити као доказ да је много после епохе неолита, крајем VII и у VI веку ст. е., у ово место продирала трговина из далеког Истроса.

Да размотримо друге налазе грчког порекла у Подунављу. Они су доста бројни. Тако су на територији Румуније познати налази шлемова грчко-илирског типа, који се обично датирају VI и V веком ст. е. Аутор рада о грчко-илирским шлемовима на територији Румуније, Д. Берчу[148] указује на следећа места налаза: 1. Гостовец (Gostovăţ), поред града Каракала, између река Жију и Олт; 2. Жидовин (Jidovin), поред града Решице, на реци Берзовији, недалеко од румунско-југословенске границе; 3. Окна Мурешулуј (Ocna Mureşului) у Трансилванији, недалеко од града Ајуда. Овде треба поменути и знатан број налаза фибула типа Штрпци у Србији; о грчком пореклу ових фибула било је речи у првом делу овога рада. Овакве фибуле нађене су у овим местима: 1. Костолац (на Дунаву, недалеко од ушћа Мораве); 2. Чуруг (на реци Тиси); 3. Нови Бановци (на Дунаву, северно од Београда); 4. Београд (Чукарица, на реци Сави); 5. Сремска Митровица (на Сави).[149] (Сл. 11)

Ако се овоме додају још Штрпци, који се налазе на Дрини, недалеко од Вишеграда, као и сам Гласинац, тада ће се моћи сасвим јасно сагледати трговачки пут од Дунава до Гласинца: он је ишао Дунавом до ушћа Саве, затим уз Саву до Дрине и Дрином до Вишеграда, а одатле на Гласинац.

Као посредан доказ постојања трговачког пута Дунавом и његовим притокама још у врло старо време, могу послужити предмети скитског и трачког порекла нађени на територији Југославије. Њих је мало, али и само њихово присуство несумњиво доказује постојање међуплеменских односа између Скита, Трачана и Илира. Тако М. и Д. Гарашанин констатују налаз скитског мача — акинака у Вршцу[150] и фибуле трачког типа у Кузмину (срез сомборски).[151] Сем тога, међу ископинама из некрополе места Вече (Словенија) запажа се неколико стрела скитског типа.[152] Стрела скитског типа нађена је у Атеници поред Чачка, као и на Гласинцу.

Налаз скитских стрела у Вачама — у горњем току Саве могао би се узети као посредна потврда Херодотовог текста о путовању дарова и посланика Хиперборејаца на острво Делос (IV, 33). По Херодотовом опису Хиперборејци су своје дарове увијали у сламу и слали Скитима, од Скита су ови дарови прелазили њиховим суседима, и тако од народа до народа, док нису доспевали далеко на запад до Јадранског Мора. Затим су Јадранским Морем пловили на југ, и прва њихова станица у Грчкој била је Додона у Епиру. Даље су, путујући од града до града, они стизали на острво Еубеју, а одатле на Делос.

Да се осврнемо на први део ове Херодотове приче, где он говори о предаји хиперборејских дарова Скитима и његовим суседима. Познато је из других навода Херодотове „Историје" да су непосредни суседи Скита били Трачани (IV, 80 и 99). Њих је раздвајала река Истрос, који по његовим речима тече у Скитији (IV, 51). Како је пут о коме говори Херодот у причи о Хиперборејцима ишао са истока на запад, следећа племена којима су Трачани предали дарове Хиперборејаца могла су бити само Илири који су живели западно од Мораве.

Изгледа очигледно да овде имамо најстарији спомен постојања трговачког пута реком Дунавом. Херодотова прича о Хиперборејцима врло је стара. О томе сведочи и то што у његово време нико изузев становника Делоса није могао дати тачне податке о Хиперборејцима. И самом Херодоту ово предање изгледа сумњиво и митско. По његовом сведочењу о Хиперборејцима су писали Хомер и Хесиод (IV, 32). Могуће је да су у ово време (пре краја VIII в., кад је живео Хесиод још била позната нека сведочанства о Хиперборејцима, што би могло упућивати на почетке трговине Дунавом још почетком I миленија ст. е., пре доласка Јонаца на обале Црног Мора (у другој половини VII века). Јонски трговци могли су искористити већ познату трговачку магистралу за продају своје робе у дубљим областима Балкана.

Трговина Дунавом и његовим притокама није се касније прекидала све до римске епохе. У прилог томе изразито сведоче налази грчког аполонијског и дирахионског новца, којих има не само у Босни и Србији, него и у Румунији (сл. 12).[153] Занимљив је такође декрет о проксенији који је нађен у Варни (стари Одес). Декрет је издат у част Филократа, сина Леонидова, становника града Епидамна (или Дирахиона).[154] Овај декрет пада у средину II в. ст. е., и несумњиво сведочи о трговачким везама између два града смештена на супротним обалама Балканског Полуострва.

Откако је римска војска освојила Балканско Полуострво, трговачке, административне и друге везе између Дакије, Илирије и Тракије још су се више учврстиле. О томе сведоче доста бројни натписи углавном из доба после II в. н. е., који говоре о везама римске Далмације и Дакије.[155] У доба касноримског царства нарочито се повећава значај путева између Јадранског Мора и Дунава захваљујући огромном војно-стратегијском значају дунавског лимеса. Осим речних саобраћајних путева, римски легиони пробијају густу мрежу сувоземних друмова.

На тај начин, трговачки пут Дунавом и његовим притокама, који је настао вероватно у првим вековима I миленија ст. е., играо је велику улогу у снабдевању грчком робом илирских, трачких и гетско-дачких племена током више од хиљаду година. Јонски трговци из града Истроса развили су овим трговачким путем живу трговину још крајем VII века. Нарочито интензивна трговина Дунавом почиње од V в. ст. е., о чему сведоче налази грчке керамике, фибула типа Штрпци, новца и грчко-илирских шлемова. Значај Дунава и његових притока, нарочито Саве, одржава се и у касније, хеленистичко и римско доба. Вероватно управо у ово време долази до спајања двеју великих трговачких артерија — пута дуж Неретве и Савиних притока, који је настао вероватно не раније од V в. ст. е. — с једне стране,

[145] V. Pârvan, La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube, Bulletin de la section historique, Academie Roumanie, т. X, 1923; V. Pârvan, Dacia, An outline of the early civilisation of the Carpatho-Danubian countries, Cambridge 1928. Ниједан од ова два рада није ми био доступан. Међутим, њих је искористила *Т. В. Блаватская* у књизи *„Западнопонтийские города в VII—I веках до нашей эры"*, по којој и наводим ове податке (в. стр. 42).

[146] C. Preda, Triburile geto-dace şi circulatia monedelor lui Filipal I-ea la Nord de Dynare, Studii şi cercetari de istorie veche, br. 3—4, 1956, стр. 281—282. У овом раду аутор претреса питање распрострањености новца Филипа II северно од Дунава и у Трансилванији. Аутор долази до закључка да се у IV—III в. ст. е. у знатној мери појачавају везе гето-дачких племена са Грчком и Македонијом при чему се знатно смањује трговина ових области са грчким колонијама у Добруџи — између осталих и Истросом — које су раније држале трговину дуж Дунава у својим рукама (стр. 286).

[147] М. Васић, Старинар XIII, 1938, стр. 230, сл. 1—2.

[148] D. Berciu, Le casque gréco-illyrien de Gostovăt Dacia н. с. II, 1958, стр. 441—442.

[149] М. и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, стр. 53, 76, 99, 101.

[150] М и Д. Гарашанин, о. с., стр. 73.

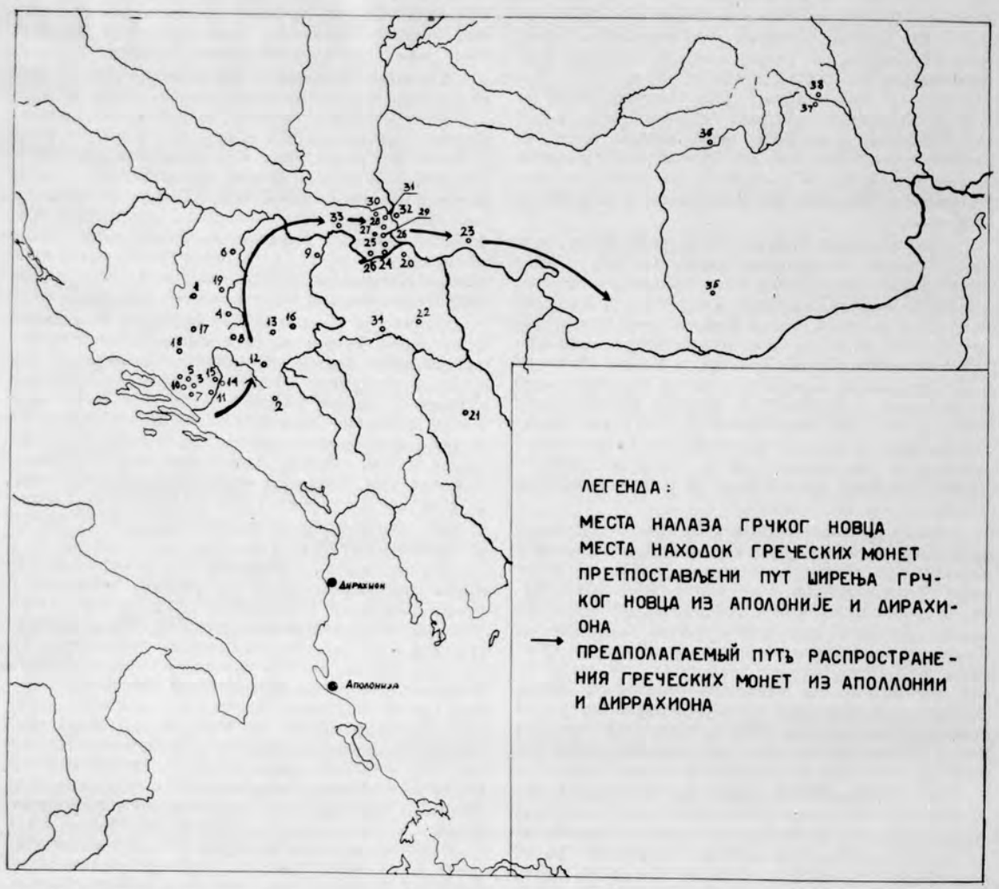
[151] М и Д. Гарашанин, о. с., стр. 99.

[152] F. Starè, Vače, табл. VII, 3—6.

[153] Налази монета Аполоније и Дирахиона: *у Босни:* 1. Градац, округ Љубушки, 2. Витина, округ Љубушки, 3. Ракитно, окр. Љубушки, 4. Љубушки, 5. Гацко, 6. Тасовчић, на Неретви, 7. Јасеница, поред Мостара, 8. Околина Мостара, 9. Умољани, источно од Коњица, 10. Фојница, 11. Јања, у долини Дрине, 12. Пале, поред Сарајева, 13. Дебело Брдо, поред Сарајева, 14. Прозор, 15. Вир, Дувно-поље, 16. Зеница, 17. Бугојно, 18. Путичево, на Лашви, 19. Тешањ, на Усори, 20. Вранкамен, поред Босанске Крупе (према К. Пачу, WMBH IV, 1896, стр. 113 и WMBH VI, 1899, стр. 212—213); *У Србији:* 1. Заклопача, 2. Куршумлија, 3. Топола, у Шумадији, 4. Кличевац, 5. Алибунар, 6. Врачевгај, 7. Бољевци, 8. Купиново, 9. Михаљевци, 10. Голубинци, 11. Нови Сланкамен, 12. Стари Сланкамен, 13. Стара Пазова, 14. Нова Пазова, 15. Сурдук, 16. Кукујевци (в. М. и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, стр. 64, 151, 167, 178, 185, 217, 219, 220, 222, 231, 232, 233; Р. Марић, Из нумизматичке збирке Уметничког музеја, Музеји 3—4, 1949, стр. 129—130); *У Румунији:* 1. Чинку (Cincu), поред града Стаљин на реци Олт, 2. Вишоара (Vlişoara), поред града Бечеу, недалеко од Серета, 3. Грозешти (Grozesti), у истој области, 4. Виволиţа), рејон Букурешта (v. B. Mitrea, Descoperiri recenti de monede antice pe teritoriul R. P. R., Studii şi cercetări . . . 1, 1958, стр. 153 и 157).

[154] Хр. Данов, Из древната икономическа история . . . , ИАИ XII, св. 2, 1938, стр. 233.

[155] C. Patsch, WMBH VI, 1899, стр. 263.

Сл. 12. Налази грчког новца из Аполоније и Дирахиона на територији Босне и у Подунављу — Рис. 12. Находки греческих монет из Аполлонии и Диррахиона в Боснии и в Подунавье

и дунавске магистрале — с друге стране, чиме је настао један велики пут, који је имао и огроман стратегијски значај.

Узимајући у обзир да је постојање трговачких веза реком Дунавом у нашој археолошкој литератури дуго занемаривано, у овом раду се настојало да се истакне њихов значај и улога.

* * *

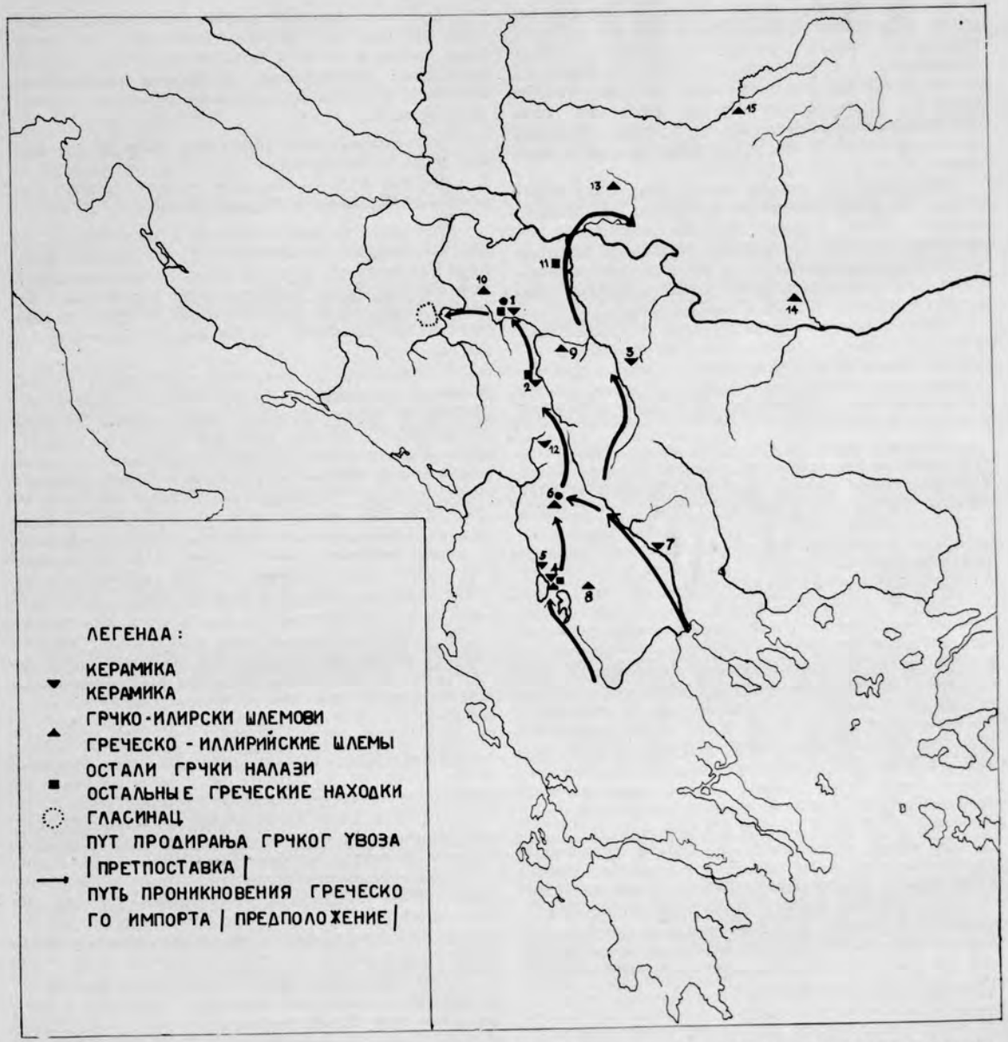
Од VI века старе ере међу увозним предметима са Гласинца срећу се нови елементи, који сведоче о трговачкој вези са континенталном Грчком, првенствено са Коринтом и Атином.

Присуство коринтских производа на Гласинцу и другим босанским локалитетима обично се објашњавало увозом из коринтских колонија на Јадрану — Аполоније и Епидамна (Дирахиона).[156]

[156] Grga Novak, Prethistorijski Hvar, стр. 5

У последње време, међутим, све се чешће говори о путу Вардар-Морава као вези између континенталне Грчке, Македоније и Србије. Велику блискост између налаза са Гласинца и македонских (Требениште) и србијанских (Нови Пазар, Мраморац, Чачак) налаза већ смо истакли. То нас приморава да посветимо велику пажњу грчким налазима у Поморављу. Они нису многобројни, али су значајни управо захваљујући ванредној блискости са гласиначким налазима.

Овамо спадају пре свега налази црнофигурних атичких ваза у Новом Пазару, као и одломка црнофигурне атичке вазе у Великој Хумској Чуки крај Ниша. Сем тога, последње две године археолошких откопавања у Атеници поред Чачка дала су неколико одломака који вероватно спадају у касну јонску керамику. На жалост, сви ови налази нису досад објављени (материјал нађен приликом ових откопавања налази се у београдском Народном музеју и у Народном музеју Чачка). Што се тиче навопазарског материјала, већ се сад

Сл. 13. Грчки налази у долини Вардара и у сливу Мораве.Рис 13. Греческие находки в долине Вардара и в бассейне Великой Моравы.

може тврдити да су и илирски и грчки елементи у овим налазима врло сродни с једне стране с требенишким а с друге са гласиначким материјалом.

Сем грчке керамике, да поменемо овде и налаз два грчко-илирска шлема у Ражани (поред Косјерића) и у Трстенику.[157] У вези са шлемовима грчко-илирског типа нађеним на територији западне Србије М. Гарашанин претпоставља да су они овамо могли доспети из Босне.[158] Рекла бих да оваква претпоставка није неопходна. Истина, огромна већина оваквих шлемова нађена је у непосредној близини Јадранског Мора (Херцеговина и Далмација); у североисточној Босни познато је само три налаза дуж реке Босне (Доња Долина — крај Босанске Градишке, Путичево и Подстијење — поред Киселјака). На Гласинцу и у целом Подрињу ових налаза нема. Зато се — с друге стране — западносрбијански налази могу довести у везу са налазима оваквих шлемова у Македонији (Требениште, Тетово, Речица, Битољ) и у румунској Трансилванији. Зато изгледа прихватљивијом претпоставка да су ти шлемови проди-

[157] M. Garašanin, Ilirsko-grčki šlem iz Ražane, Vesnik Vojnog Muzeja JNA 4, 1957, стр. 39, сл. 1.

[158] M. Garašanin, o. c., стр. 47.

рали из Македоније преко Ибра и Мораве на Дунав, а Дунавом до реке Олт и дуж ње у Трансилванију. Овакав пут претпоставља и аутор публикације о румунским налазима, Д. Берчу.[159] На тај начин налази шлемова у западној Србији могли би служити као потврда постојања трговачког пута дуж Мораве, а с друге стране близина ових налазишта Дрини и Гласинцу могла би сведочити о некој вези међу њима.

Занимљив је такође налаз крај села Мраморца (на реци Јасеници, недалеко од Младеновца).[160] Тамо нађене сребрне наруквице са змијским главама и појасеви украшени резаним орнаментом несумњиво су у вези са грчким утицајем. Аналогија има како у Македонији, тако и у Србији (Нови Пазар) и на Гласинцу.

Овим се исцрпљују наши подаци о продирању грчке културе у Поморавље. Можда би се — упркос њиховој малобројности — могао претпоставити пут од Егејског Мора на Дунав, који би ишао дуж Вардара, а даље на Јужну и Велику Мораву. (Сл. 13).

Међутим, врло је вероватно да је осим овога пута постојао и други, западнији, који је везао Требениште са Новим Пазаром, Чачком и Гласинцем. Он би могао ићи од Охрида на Кичево и Тетово и преко широких пространстава Косова избијати у долину Ибра и на Западну Мораву. Такав пут могао би довести трговца и на Дрину и Гласинац. Пут од Охрида преко долине Ибра на запад могао је бити везан са континенталном Грчком непосредно, сувоземним путем, кроз западну Грчку (Охрид — Св. Наум — Корча — Касторија на реци Халиакмону — долина Халиакмона — Тесалија — средња Грчка).

Треба признати да сведочанства за ове претпоставке има врло мало. Ипак претпоставка о сувоземном путу кроз западну Грчку и Македонију на Ибар и Гласинац не изгледа немогућном. Она се сама собом намеће ако се узме у обзир велика сродност између споменика Македоније, Поморавља, западне Србије и Гласинца.

Не може се оставити по страни могућност још једног пута — од грчких колонија Аполоније и Дирахиона дуж Дрима и Белог Дрима на Ибар и даље у западну Србију. Нова археолошка ископавања на Косову и у Метохији, а такође и у долини Ибра и Мораве помоћи ће да се реше сва ова, још увек нејасна питања, и да се уместо претпоставки дође до извесности.

* * *

Изложени материјал омогућава извођење ових претходних закључака:

1. У току читавог времена постојања илирских племена на Гласинцу континентална трговина имала је за њих првенствен значај, што се објашњава географским положајем гласиначког платоа и његовом одвојеношћу од мора планинским венцима.

2. Успостављање трговачких веза са приморјем пада у сразмерно касно доба (не раније од V в. ст. е.), када се оснивају грчке колоније Нарона (на Неретви) и Бутхое (Будва).

3. Вероватно већ почетком I миленија ст. е. настаје северни трговачки пут: из средње Италије на север, па преко Алпа и Словеније, затим дуж Саве и Дрине до Вишеграда и даље на Гласинац. Овај пут је дуго постојао, о чему сведоче налази на Гласинцу, у Цазину, у Словенији и другде.

4. Напоредо са северним трговачким путем, током I миленија ст. е. и знатно касније постојале су живе трговачке везе између јонских колонија на западној црноморској обали и Илирије. Овај источни пут ишао је Дунавом, Савом и њеним притокама ка Гласинцу и другим босанским местима. Отприлике од IV или III в. ст. е. спајају се два велика пута: дуж Неретве и дуж Дунава, Саве и њених притока (нарочито Босне) у једну трговачку магистралу, која је везала Јадранско Море с Црним. О томе сведоче налази грчке керамике, украса и новца у Босни, у долини Саве и у Подунављу.

5. Континентална Грчка, а пре свега Атина, Коринт и Беотија, могли су се повезивати са унутрашњим областима Балкана како континенталним тако и морским путевима. Један од њих могао је водити од Халкидика дуж Вардара и Мораве до Дунава, где се спајао с дунавском магистралом. Исти пут је дуж Западне Мораве могао избијати на Дрину и у источну Босну. Други пут могао је водити од средње Грчке кроз Тесалију и долину Халиакмона, па преко Касторије, Корче и Св. Наума на Охрид, и даље, преко Кичева, Тетова и Косова Поља, затим дуж Ибра и Западне Мораве избијати на Дрину и на Гласинац. Нова откопавања у Поморављу, у долини Ибра и на Косову можда ће дати довољно материјала за потврду тога пута, који се засад само нејасно оцртава.

6. Не треба испустити из вида могућност пута од грчких колонија на Јадрану (Аполоније и Дирахиона) дуж Дрима и Белог Дрима према Ибру и даље према западној Србији и источној Босни.

Маја ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН

[159] D. Berciu, o. c., стр. 441—442.

[160] М. Гарашанин, Налаз првог гвозденог доба у Мраморцу и проблем Илира у Србији, Музеји 2, 1949, стр. 127. сл. 1.

О ХАРАКТЕРЕ ГРЕЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА НА ГЛАСИНЦЕ И ПУТЯХ ЕГО ПРОНИКНОВЕНИЯ

Среди могильных находок в иллирийских курганах Гласинца найдено довольно большое число предметов греческого происхождения. Они представлены различными типами бронзовых сосудов и керамикой. Кроме того, здесь имеется небольшое количество предметов вооружения (шлем, кнемиды, умбон от щита) и бронзовые украшения (фибулы, кольца, иглы—шпильки).

В хронологическом отношении их можно разделить на несколько групп: 1. архаическая (V11 — V1 в. до н. э.), 2. классическая (V — IV в.) и 3. Эллинистческая (конец 1V — 1 в. до н. э.) группы. Наиболее многочисленный и богатый материал относится к первой, архаической группе. В дальнейшем число привозных изделий уменьшается. Эллинистическая группа очень невыразительна и представлена лишь фрагментами керамики, слабо поддающейся определению.

Изучение привозных изделий греческого происхождения из иллирийских курганов Гласинца позволяет сделать следующие выводы:

1. Связи иллирийских племен, к которым относился гласинский некрополь, с греческим миром установлены очень рано. Начиная с конца V111 в. они не прерываются вплоть до времени завоевания Иллирии римлянами. Особенно хорошо они прослеживаются в архаическую и классическую эпохи.

2. В. V11 и V1 веках на Гласинце встречаются с одной стороны этрурские изделия и предметы производства греческих колоний в Южной Италии и Сицилии, а с другой стороны — импорт из Ионии, которая в то время была центром экономической и культурной жизни греческого мира. В. V1 в. до н. с. можно проследить процесс постепенного проникновения изделий из материковой Греции: Коринфа, Афин, а может быть и Беотии.

3. В. V и 1V в., когда ведущая роль в экономике и торговле Греции переходит к Афинам, и на Гласинце встречаются почти исключительно изделия аттических мастеров или местные подражания афинским образцам.

4. С 1V века до н. э. по всей вероятности торговля с внутренними областями п-ва переходит в руки одной из греческих колоний на территории Югославии, которая ввозит сюда продукты своего производства. В это время на Гласинце уже не встречаются предметы, привезенные из собственно Греции.

5. В течение целого времени существования иллирийских племен на Гласинце *континентальная* торговля имела для них первостепенное значение, что об'ясняется географическим положением гласинского плато и его отделенностью от моря горами.

6. Установление торговых связей с побережьем Адриатического моря относится к сравнительно позднему времени (вероятно не раньше V в. н. э.), когда возникают греческие колонии Нарона на Неретве и Бутхое (Будва) на морском побережье к югу от Боки Которской.

7. Вероятно уже в начале 1 тыс. до н. э. возникает северный торговый путь: из средней Италии, через северную Италию и Альпы в Словению, а оттуда по реке Саве и ее притокам (по Дрине до Вышеграда) до Гласинца и других мест в Боснии. Этот путь существовал долгое время, о чем свидетельствуют находки на Гласинце, в Цазине, Словении и др.

8. Наряду с северным торговым путем на протяжении всего 1 тысячелетия до н. э. и много позднее существовали тесные связи между греческими ионийскими колониями западного Причерноморья и Иллирией. Этот восточный путь шел по Дунаю, Саве и ее притокам до Гласинца и других мест в Югославии. Примерно с 1V — 111 вв. до н. э. об'единяются два больших торговых пути: по Неретве и по Дунаю, Саве и их притокам (особенно по р. Босне) в одну торговую магистраль, связывающую Адриатическое море с Черным.

9. Материковая Греция, а прежде всего Афины и Коринф, могли связываться с внутренними областями Балканского п-ва как континентальными, так и морскими путями. Один из них шел из п-ва Халкидики вверх по р. Вардару и Мораве до Дуная, где связывался с дунайской магистралью. Этот же путь через Зап. Мораву и ее притоки мог выводить на Дрину и в восточную Боснию. Другой путь мог вести из средней Греции через Фессалию и долину реки Галиакмон на Касторию, Корчу и Св. Наум на Охридском озере. Далее от Охрида через Кичево, Тетово и Косово поле он выходил в долину Ибра и на Зап. Мораву, Дрину и Гласинац.

10. Нельзя выпускать из виду и путь из греческих колоний на территории современной Албании (Аполонии и Диррахия) через долины рек Дрим и Белый Дрим на Ибр и далее в западную Сербию и восточную Боснию.

Мая ПАРОВИЧ—ПЕШИКАН

ТРИ ПРАИСТОРИСКЕ ОСТАВЕ ИЗ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Музеј у Неготину чува три праисториске оставе бронзаних предмета: из Алуна, Уровице и Брзе Паланке. Заједно с неколико сродних појединачних налаза, случајно откривених на територији крајинског среза, ове оставе дају прве одређеније податке за крај бронзаног и почетак старијег гвозденог доба у овом делу Источне Србије. Иако релативно бројно сиромашан, овај се материјал срећном комбинацијом облика везује за сличне налазе распрострањене од Егеје до средње Европе карактеристичне за време великих етничких померања и почетке првих историјских и протоисторијских култура.

Остава из Алуна Сл. 1 садржи десет објеката од бронзе, превучених тамнозеленом патином с примесама смеђег и сивог тона и то: две бронзане вазе, четири гривне од којих је једна фрагментована, две шупље секире — келта и два копља. Оставу је 1950. г. пронашао Петар Костић у пукотини једне стене на месту Мали Корњет, северозападно од засеока Алуна, удаљеног око 10 км од Брзе Паланке. Данас је ова остава изложена у праисторијском одељењу неготинског музеја и инвентарисана под бројевима од 189 до 198.[1] По саопштењу налазача предмти у остави били су специјално груписани: у већој бронзаној вази биле су смештене гривне и оба келта, мања ваза с дршком употребљена је као поклопац, док је мање копље лежало с леве, а веће с десне стране веће бронзане вазе.

Пошто су предмети из ове оставе хетерогени по намени, овде их описујемо по реду њихових инвентарских бројева:

1. Бронзани келт (инв. бр. 189) с ободом извученим у облику кљуна и лепезастом сечицом. Два једва наглашена лучно повијена ребра полазе испод обода и прате спољне контуре келта, остављајући празним шире стране секире. Патина тамнозелена. Дужина 10,5 см, ширина сечице 5,5 см. сл. 2b.

2. Бронзани келт (инв. бр. 190) са задебљаним ободом на коме се изнад хоризонтално бушене ушице и према њој налазе призматична ојачања. Линија сечице с лучно повијеним ребрима, која прате бочне стране келта, затвара трапезоидно поље на широј страни. Патина тамнозелена. Дужина 10 см, ширина сечице 5,8 см. сл. 2a.

3. Бронзано копље (инв. бр. 192) с дугачким, елегантно издуженим листом на кратком тулцу кружног пресека на коме су две рупице за причвршћивање постављене непосредно испод прелаза листа копља у дршку. Контура листа копља ломи се под правим углом према тулцу који је украшен с три снопа хоризонталних паралелних линија. Патина тамнозелена. Дужина 43,2 см. сл. 3.

4. Бронзано копље (инв. бр. 191) у облику ловоровог листа на кратком тулцу кружног пресека с рупицама за причвршћивање. Патина тамнозелена с тоновима риђе боје. Дужина 23,8 см. сл. 4.

5. Отворена бронзана гривна с проширеним крајевима у облику печата (инв. бр. 193). Спољна благо конвексна површина издељена је сноповима вертикалних паралелних линија на метопска поља. Патина тамнозелена. Дужина 19,5 см, а највећа ширина 1,3 см. сл. 5.

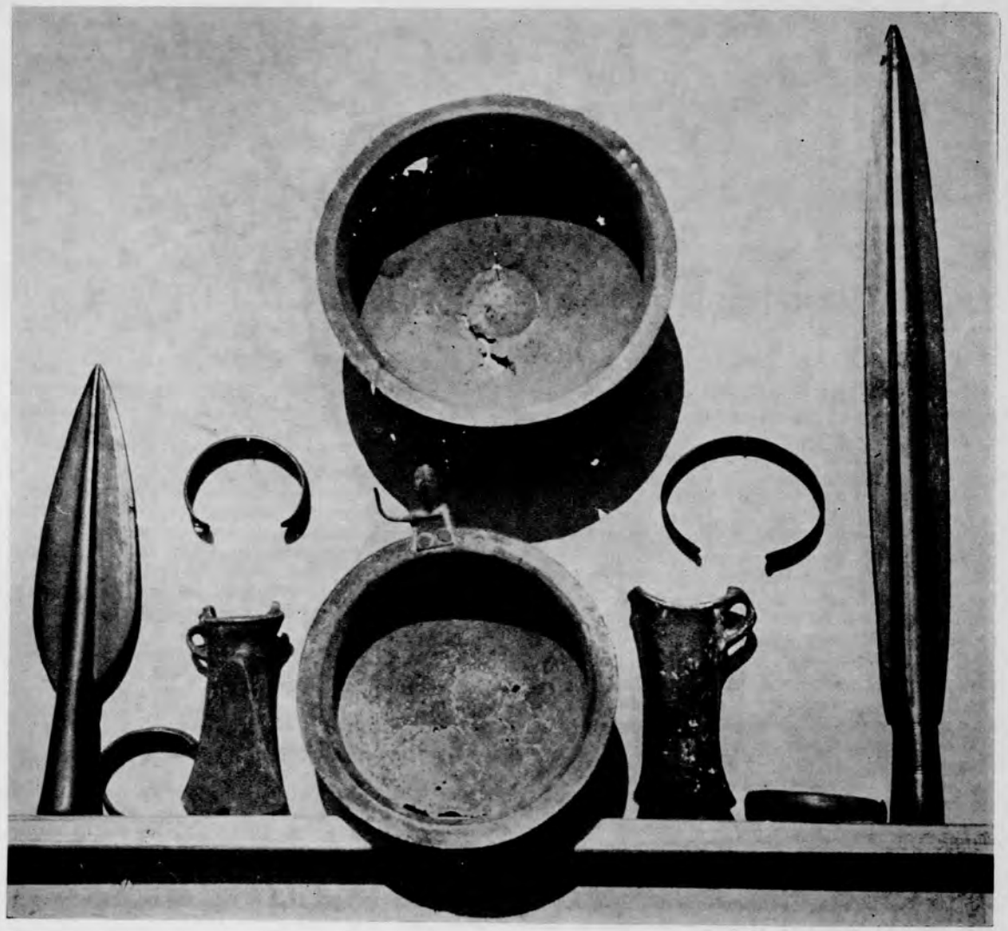
6. Отворена бронзана гривна украшена на спољној страни уздужним рељефним ребрима која граде два конвексна поља (инв. бр. 194). Патина тамнозелена. Дужина 14 см, ширина 1,5 см. сл. 6.

7. Отворена бронзана гривна слична претходној, али фрагментована (инв. бр. 195). Патина тамнозелена. Очувана дужина 9,5 см, ширина 1,5 см. сл. 7.

8. Отворена бронзана гривна с проширеним крајевима (инв. бр. 196). Спољна површина издељена је сноповима вертикалних линија на метопска поља неједнаких величина. У већим метопским пољима уграviрани су шрафирани равнокраки троуглови који се додирују теменима, док су мања метопска поља остављена без украса. Лепезасто проширени крајеви гривне украшени су по једним шрафираним прутом. Патина тамнозелена. Дужина 18,5 см, а највећа ширина 1,8 см. сл. 8.

9. Бронзана ваза ливена у једном делу и касније чекићем дефинитивно обрађена (инв. бр. 197). Тело вазе је оштро издељено на биконични трбух, кратак левкасти врат и хоризонтално развраћен обод. На ободу се налазе два округла отвора за причвршћивање дршке. Обод је украшен плитко уграviраним орнаментима, који се састоје из реда пунктираних тачака одвојених

[1] Публиковање овог материјала омогућили су ми проф. Р. Младеновић, управник Музеја Крајине, С. Радовац, службеник Музеја и И. Јанковић, кустос Музеја Крајине на чему им овом приликом најтоплије захваљујем. С. Радовцу дугујем и све приложене цртеже Алунске, Уровичке и Брзопаланачке оставе. Подаци о налазу узети су из књиге инвентара праисторијског одељења.

Сл. 1. Остава из Алуна — Fig. 1. Dépôt d'Alun

од таласастог гирланд-мотива с две паралелне линије. Дно је конвексно. Ваза је оштећена на прелазу из трбуха у раме и на доњем конусу. Патина је зеленкастосивог тона. Висина 7,2 см, пречник трбуха 17 см, пречник обода 17,8 см, пречник дна 3,6 см, ширина развраћеног обода 1 см. сл. 9.

10. Бронзана ваза по техници, патини, облику и орнаментици слична претходној, али с очуваном дршком и нешто мањих димензија (инв. бр. 198). Доњи конус је знатно виши од горњег, који благо прелази у врло кратак левкасти врат.. Профилација је знатно блажа у односу на претходну вазу. Развраћени обод знатно прелази ширину трбуха, док је орнаменат на њему по техници и мотиву идентичан с украсом на већој бронзаној вази. Дршка, која се састоји из стилизоване главе рогате животиње (вола) и вертикалне траке, посебно је рађена и с по две нитне спојена за обод и доњи конус вазе. Хоризонтални део дршке је украшен. Патина зеленосивог тона. Димензије: висина 5,7 см, пречник трбуха 13,5 см, пречник конвексног дна 2,7 см, пречник отвора 15,5 см и ширина орнаментисаног обода 1,2 см. Сл. 10.

За највећи део облика заступљених у алунској остави постоје бројне аналогије с подручја наше земље и суседних области. На жалост, рад на проучавању металног доба Србије, нарочито њеног источног дела, налази се још у почетној фази.[2] Слична је ситуација и са систематизацијом

[2] Доскора је рад на проучавању металног доба Србије био углавном везан за материјал из Војводине и ужег Подунавља (уп. M. Grbić—N. Vulić, Corpus vasorum antiquorum, fasc. 3 (1937), 3—5; М. Васић, Жуто Брдо, Старинар 1907, 1910—1911; Б. Гавела, Један прилог етничкој и хронолошкој детерминацији панонске керамике у Подунављу, Рад војв. музеја, 2, 59—66; М. Гарашанин, Један прилог хронологији бронзаног доба у Војводини, Рад војв. музеја, 3 (1954), 57—65). Тек у последње време ради се систематски и на проучавању металног доба Србије (уп. М. Гарашанин, Скица хронологије металног доба Србије,

сродних налаза из Бугарске и Румуније, а богат материјал откривен у Босни, Херцеговини, Хрватској и Македонији тек је последњих година стручно систематизован и објављен.[3] Из тих разлога материјал из Мађарске и средњоевропског подручја, прегледно класифициран, служи још као реперна тачка за коју се везује већина остава из наше земље, па и остава из Алуна.

Келт на сл. 2b припада тзв. „угарском" типу, нарочито честом у оставама Мађарске. По подели Andrieşescu-a то је тип II шупљих бронзаних секира.[4] Овај тип келта одомаћен у карпатској области[5] познат је с шире територије, из остава Аустрије, Румуније, Чешке, Бугарске и наше земље.[6] Из Србије Народни музеј у Београду поседује два слична келта: из оставе Привина Глава и из Дубравице.[7] С подручја Хрватске овај тип келта налази се у оставама Бизовац, Оток Привлака и Подцркавље — Славонски Брод.[8] За датовање овог облик, сем поменутих остава из наше земље, нарочито су значајне оставе Drajna de-jos, Tartlau и Moigrad у Румунији и Мађарске оставе Korad, Nagy Kajdacs, Jaszkarajemo, Gušterita и Olcsvaapati.[9]

Други келт из Алунске оставе припада рећем типу који се јаче везује за источне области, нарочито келтове откривене у Бугарској.[10]

[10] V. Mikov, Station et trouveilles prehistoriques en Bulgarie, 1933, fig. 56, 57. Аналогије из Србије: Д. Гарашанин, op. cit., T. XXXV, 5, XXXVI, 2.

Историски гласник 1951, 45—65; Д. Гарашанин, Прилог проучавању бронзаног доба Србије и Војводине, Рад војв. музеја 3 (1954), 67—72).

[3] Z. Vinski i K. Vinski—Gasparini, Prolegomena k statistici i kronologiji prethistoriskih ostava u Hrvatskoj, Opuscula archaeologica I (1956), 77—99; A. Benac i B. Ćović, Glasinac I—II, Sarajevo 1957; М. Гарашанин, Разматрања о македонском халштату, Старинар Н. С. V—VI (1954—55), 29—39.

[4] Dacia II, 345 sqq.

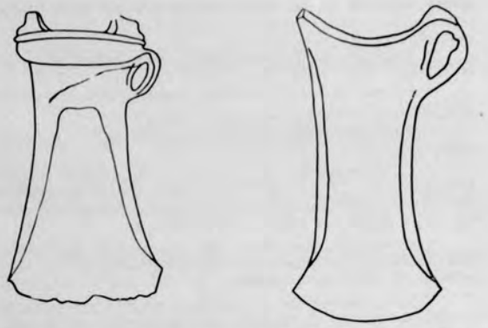
[5] Dacia II, 360, нап. 2; F. Holste, Zur jüngeren Urnenfelderzeit in Ostalpingebiet, Präh Zeitschrift B. XXVI (1935) 76.

[6] F. Holste, Hortfunde Südosteuropas, Marburg/Lahn 1951, T. 5, 5; T. 7, 3; T. 23, 10; T. 28, 21; T. 30, 1—2; T. 34, 17—21; T. 40, 8.

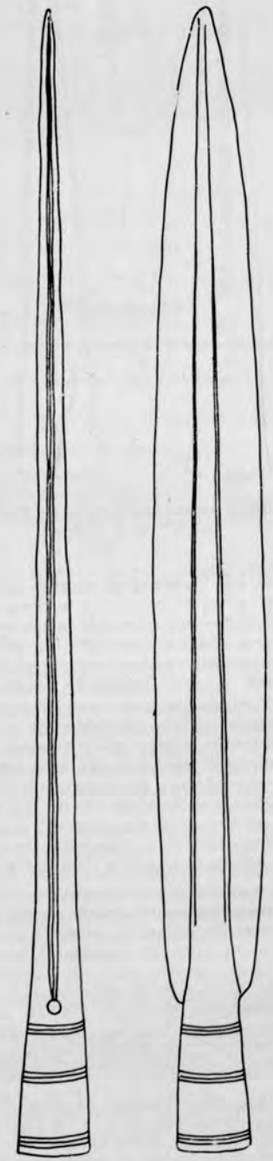
[7] Д. Гарашанин, Каталог метала, Народни музеј Београд, 1954, T. XXXVI, 10 и T. XV, 3.

[8] Z. Vinski i Ks. Vinski, op. cit., 81, 85, 86.

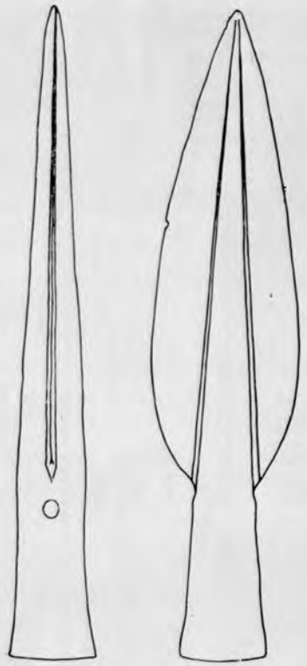
[9] J. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, 22 Bericht d. Röm. — germ. Komission (1933), T. XVI, 16, Abb. 31; J. Nestor, Eine Bronze Depot aus Moigrad, Präh. Zeitschrift B. XXVI (1935), 24—57; F. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 24/25 Bericht d. Röm. — germ. Komission (1934/35), T. 52, 1—16; T. 49, 24—30; F. Holste, Hortfunde Südosteurops T. 23, 9—11, T. 32, 8—15.

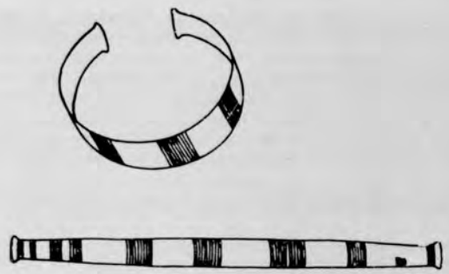
Сл. 2. а, б Бронзани келтови из Алунске оставе — Fig. 2. a, b Cognées de bronze provenant du dépôt d'Alun

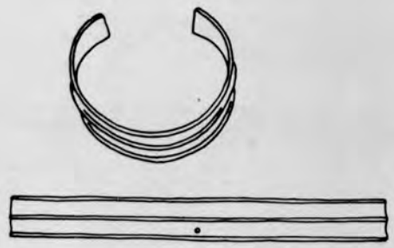
Сл. 3. Бронзано копље из Алуна — Fig. 3. Lance en bronze d'Alun

Сл. 4. Бронзано копље из Алуна — Fig. 4. Lance en bronze d'Alun

Сл. 5. Гривна с проширеним крајевима из Алуна — Fig. 5. Bracelet à extrémités élargies d'Alun

Сл. 6. Отворена гривна из Алуна — Fig. 6. Bracelet ouvert d'Alun

Док се оба поменута келта везују готово искључиво за територију коју можемо обележити као средњоподунавску, из које је искључена Грчка и Италија, за оба копља из Алуна налазимо аналогије на знатно ширем подручју, укључујући ту и егејску област. Најближу аналогију мањем копљу из Алунске оставе чини копље с непознатог налазишта у Народном Музеју у Београду.[11] Остале аналогије крећу се углавном према југу што је нарочито значајно из хронолошких разлога. Копље у облику ловоровог листа и кратким тулцем среће се у Делфима и на Криту,[12] али је познато и из Босне (Доња Долина), Хрватске (Беравци), Мађарске (Tura, Popesti), Румуније (Moigrad, Capusul-de-Campie) и Чешке (Lesne).[13]

Други тип копља с издуженим листом има углавном исту распрострањеност као и копље у облику ловоровог листа, мада се ређе среће. Овај тип, познат и у егејској области,[14] чест је у пределу Алпа,[15] а нађен је и у великом депоу из Скочјана (St. Kanzian) у Истри.[16]

Две гривне из Алунске оставе (сл. 5,8) припадају познатом типу отворених гривни с проширеним крајевима, чија најранија појава на средњоевропском подручју пада у фазу B-1 бронзаног доба.[17] Ова врста накита распрострањена је од Пољске, Чешке и Шлезије, па преко Аустрије, Мађарске и Румуније све до Босне и Србије.[18] У Мађарској се овај тип јавља у фази Tocer C-D.[19] У Италији се отворене гривне налазе с материјалом бронзаног доба, а у Грчкој у најнижим слојевима грчких светилишта.[20] Међутим, наше гривне се по карактеристичним пресецима

[11] Д. Гарашанин, op. cit., T. XXXIX, 1.

[12] O. Montelius, La Grece preclassique, Stockholm 1924, fig. 648; V. Milojčić, Die Dorische Wanderung im Lichte des Vorgeschichtlichen Funde, Arch. Anzeiger 1948/49, Abb. 2, 3.

[13] Глас. Зем. Муз. (Сарајево 1914) 95, сл. 73; F. Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 2, 23—24; T. 37, 9—10; T. 48, 1; Präh. Zeitschrift B. XXVI (1935) Abb. 2, 3; J. Nestor, Stand d. Vorgeschichtsf. in Rumänien, Abb. 26; Arch. Rozschledy 1 (1954), obr. 29.

[14] O. Montelius, op. cit., fig. 651.

[15] Jahrbuch d. Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte, 1952, T. VIII, 4.

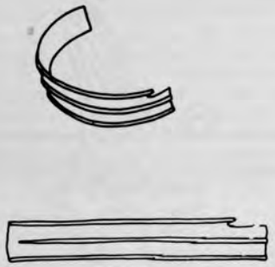
[16] Szombathy, Mitt. d. Prah. Komm., Wien 1913, II, 127 sqq.

[17] K. Willfonseder, Die mittlere Bronzezeit in Österreich, Wien 1937, I, 127—128.

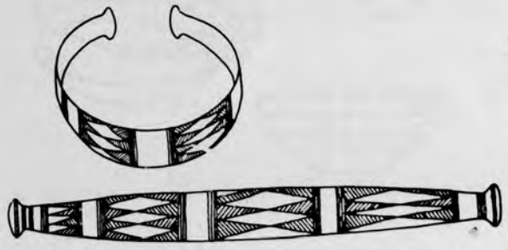
[18] K. Willvonseder, op. cit., 127; J. Pič, Česhy prethistoricke, Praha 1900, T. II, 7, 14, 15; M. Ebert, Reallexikon Bd. XII, 441. Сличне гривне с Гласинца Бенац и Човић (op. cit., I, 26) датују у фазу Гласинац II а.

[19] V. Milojčić, Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn, Actes de la III-e sesson, Zürich 1950, 271—274.

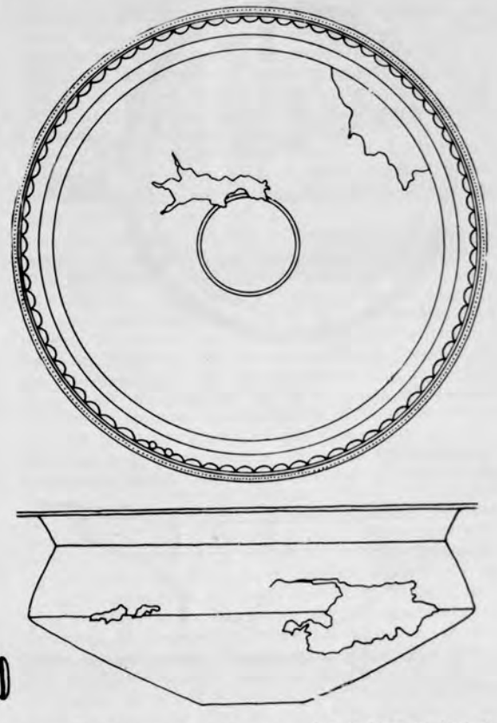
[20] O. Montelius, La civilisation primitive en Italie II, Pl. 118, 10, Pl. 121, 1; Olympia, Herausgegeben von E. Curtius und T. Adler, Berlin 1890, Tafelband IV, T. XXIII, 383, 384, 396, 397.

Сл. 7. Отворена гривна из Алуна (фрагмент) — Fig. 7. Bracelet ouvert d'Alun (fragment)

Сл. 8. Гривна с проширеним крајевима из Алуна (фрагмент) — Fig. 8. Bravelet à extrémités élargies d'Alun (fragment)

Сл. 9. Бронзана ваза из Алуна — Fig. 9. Vase en bronze d'Alun

не смеју упоређивати са средњоевропским аналогијама троугаоног или полукружног пресека, већ представљају најмлађу форму у еволуцији овог типа накита. Својим пресеком у облику уског кружног сегмента алунске гривне контрастирају према старијим масивним средњоевропским облицима. Поред разлике у пресецима, алунске гривне и по украсним мотивима припадају „каснијој развојној фази, тзв. „северобалканском геометриском стилу".[21] Мада се аналогне гривне могу наћи од Босне до Чешке и од Италије до Црног Мора, обе алунске гривне карактеришу једну ужу област Подунавља. Најближе аналогије налазе се у оставама из Гаја, Београда, Костолца, Брестовика, Јајчића, Барајева, и Гучева.[22]

Друге две гривне с хоризонталним пластичним ребрима представљају већ знатно чешћу и утолико мање карактеристичну врсту накита. Овај тип је познат с територије коју захвата „угарски" тип келта, тј. сем наше земље среће се у Румунији, Мађарској, Чешкој, Аустрији и Немачкој.[23] За датирање су значајне аналогије с Гласинца и из остава Оток — Привлака и Гај.[24]

Најзад, за тип бронзаних ваза из Алунске оставе засада постоји само једна директна аналогија у остави Хајду Самсон.[25] По профилу, тракастој дршци и конкавном дну вазама овог типа су сродне шоље типа Friedrichsruhe, док се у великом депоу из Coste dell Marano налази бронзана ваза са сличном дршком стилизованом у облику волујске главе.[26]

Сви предмети из Алунске оставе везују се својим облицима и орнаментиком за низ остава бронзаних предмета карактеристичних за онај важан период европске праисторије испуњен значајним етничким миграцијама при крају бронзаног доба. Ово време је окарактерисано великим пољима урни (Urnenfelder култура), тј. материјалом

[21] Овим термином обележава G. v. Merhart (Bonner Jahrbucher, Heft 147, 10) орнаментални стил на бронзаним предметима с територије Балканског Полуострва који припадају халштату A/B.

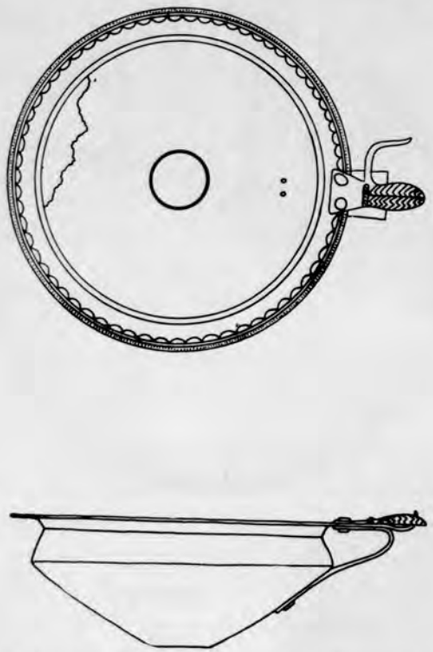
[22] Р. Веселиновић, Бронзана остава из Гаја, Рад војв. музеја I, 42—43; Д. Гарашанин, op. cit., T. LIV, 1—12; T. LV, 1—10; T. LVI, 9; T. LVII, 1, 10.

[23] Dacia I (1924), 352, fig. 47, 51; Hampel, Bronzkor emlekei magyarhonban, Budapest 1896, 1, T. LXXXVII, 6; G. Childe, The Danube in Prehistory, Oxford 1929, Pl. VIII; Бенац и Човић, op. cit., I, T. XIII, 1.

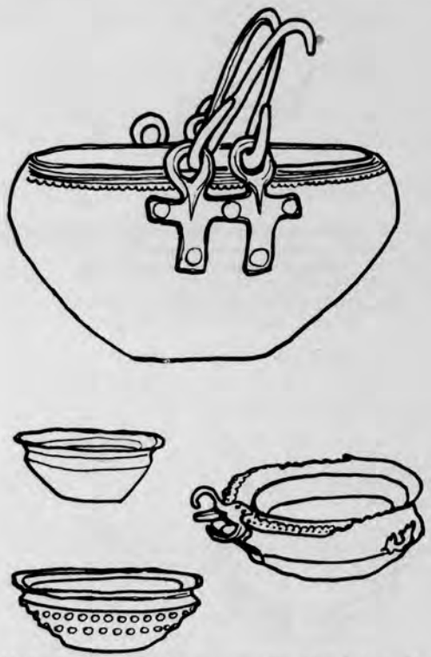
[24] Z. Vinski i Ks. Vinski, op. cit., 85.

[25] Man (1926), 130; N. Aberg, Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Hronologie V, 1932, 88, Abb. 6, 7; G. Childe, op. cit., fig. 210.

[26] G. Childe, Prehistoric Migration in Europe, Oslo 1950, fig. 160 b; R. Mac Iver, Villanovans and Early Etruscans, Oxford 1924, Pl. 18, 2.

Сл. 10. Бронзана ваза из Алуна — Fig. 10. Vase en bronze d'Alun

Сл. 11. Остава из Хајду Самсона — Fig. 11. Dépôt de Hajdu Samson

фаза D и халштат А — В по Рајнекеовом систему за Средњу Европу. Док је материјал из овог периода добро познат и детаљно систематизован у јужној Немачкој и алпиској области, ситуација у југоисточној Европи, у Мађарској, Румунији и на Балкану и поред богатог материјала није потпуно јасна. Источна Србија с доњим Подунављем представља још празно поље на археолошкој карти овог временског раздобља. Слична је ситуација и с осталим деловима Србије и југословенског дела Македоније, док материјал из Бугарске, тако важан због веза с М. Азијом и предњим Истоком, не пружа могућност за финију систематизацију с прецизним хронолошким границама. Налази бронзаних предмета ове епохе из ближе околине Алуна, тј. из Источне Србије, релативно су ретки. Ова чињеница још више отежава прецизно одређивање места Алунској остави у општем развоју праисторијских култура у овом делу наше земље.

За утврђивање релативне хронологије предмета из Алунске оставе најзначајнији је тип бронзане вазе с дршком у облику стилизоване волујске главе, а за апсолутну хронологију облици копаља с листом у облику врбовог и ловоровог листа.

Бронзана ваза идентична примерцима из Алуна нађена је у Мађарској у остави Хајду Самсон (Сл. 11). Пошто даље директне аналогије овом типу бронзаног посуђа нису за сада познате, сме се помишљати на сасвим изузетну локалну продукцију. Међутим, појава овог типа у остави Хајду Самсон везује ове вазе с осталим карактеристичним облицима металног посуђа, тј. утврђује њихову истовременост с казанчићима Мерхартове групе В-1 и шољама Kirkendrup типа.[27] Ова два облика везана за културу поља с урнама покривају територију од источне Румуније до Француске и од Словеније до Данске где се срећу у најразноврснијим комбинацијама, које омогућују прилично прецизно релативно датовање.[28] Досада је остава из Хајду Самсона обично датирана у халштат А, тј. у старију фазу културе поља с урнама.[29] Међутим, Мерхарт је показао да се карактеристични тип казанчића из оставе Хајду Самсон углавном везује с материјалом млађе културе поља с урнама или за сам крај њене старије фазе, тј. да припада фази халштат A_2 — халштат В.[30] То показују оставе Kántorjánosi, Egyek-Kendertag, Bradut, Lučky и друге.[31] Слична је ситуација и с оставама Linz-Freinberg, Hajdu

[27] Карту распрострањености казанчића типа В—1 даје Мерхарт у Festschrift d. Röm, — germ. Zentralmuzeums in Mainz, Bd. II (1952), 11, Карта 1. О распрострањености шоља Киркендруп типа види карту код G. Childe, Preh. M'gr. in Europe, fig. 157.

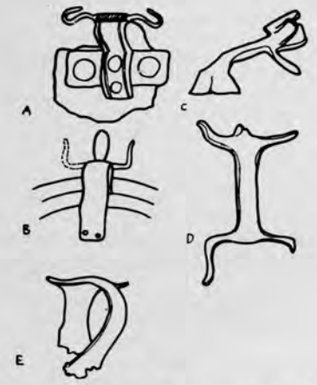
[28] G. v. Merhart, Festschrift Zentralmuzeums in Mainz, Bd. II, 5, 24.

[29] Нпр. G. Childe, Man, 1926, 132.

[30] Festschrift Zentralmuzeums in Mainz, Bd. II, 5. Оставу Hajdu Samson Мерхарт (Ibid., 24) датује у млађу фазу Urnenfelder културе (хал. В).

[31] Ib'd., 5.

Bősörmény и Niedzielska које све садрже елементе млађе урненфелдер културе.[32] Што се тиче шоља Kirkendrup типа, изгледа да се оне сигурно везују за позну фазу халштата А и за халштат В.[33] Посматрано и типолошки, бронзане вазе из Алуна и Хајду Самсона могу се датирати најраније у фазу халштат A_2. Стилизована дршка на вазама овог типа — која је вероватно у вези, како је нагласио Мерхарт,[34] с познатим обликом биконичних бокалчића халштата С с дршком у облику говечета — има аналогију у једној бронзаној дршци откривеној у гробу бр. 48 на Керамејкосу.[35] Овај гроб је датиран у другу половину десетог века, тј. у време млађе културе поља с урнама. У Компољу (Лика), у гробу 128, нађен је такође један предмет од гвожђа, стилизован у облику главе говечета.[36] Р. Бижић-Дрекслер сматра да гроб припада халштату В. Из Тешња је позната дршка бронзаног суда с роговима која типолошки стоји између дршки типа Алун — Хајду Самсон — Керамејкос — Компоље и дршки на бокалчићима халштата С.[37] Првој групи припада и дршка на ситу из Фалкенберга из једног тумула лужичке културе (Сл. 12, A-D).

Сл. 12. А-Дршка на ситу из Флакенберга, Б-дршка на вази из Алуна, В-дршка из гроба 48 на Керамејкосу, Г-дршка из гроба 128 из Компоља и Д-дршка из Тешња — Fig. 12. A-Anse de tamis de Flakenberg, B-anse de vase d'Alun, C-anse provenant de la tombe 48 de Karameikos, D-anse provenant de la tombe 128 de Kompolje et E-anse de Tešanj

Прву оријентациону тачку за одређивање апсолутне хронологије добијена је аналогијом из гроба 48 на Керамејкосу. Аналогије за облике алунских копаља крећу се у истом правцу и ка истом временском периоду. У том смислу нарочито је значајан један протогеометријски гроб из Моулиане на Криту у коме је нађено копље у облику ловоровог листа, слично алунском.[38] Исти облик је познат из Делфа, где је нађено и копље с издуженим елипсоидним листом.[39] Оба типа су позната и из пећине Шкоцјан у Истри.[40] Веће копље из Алуна већ и по оштром, готово правоугаоном прелазу листа у тулац, припада несумњиво хоризонту халштата В.[41]

Што се тиче алунских гривни, већ је напоменуто да се најближе аналогије налазе у оставама Гај, Београд и Јајчић. Већина сличних остава датирана је у халштат А[42], што се не би слагало с датирањем бронзаних ваза и копаља из Алунске оставе. То се исто односи и на аналогије алунских келтова, мада се оне срећу углавном у оставама где су измешани облици халштата А и В. Међутим, треба напоменути да се и поред сличности алунских гривни и келтова с аналогним предметима из поменутих остава, примећују извесне разлике које могу бити и резултат хронолошког диференцирања. Карактеристично је да готово све оставе с територије наше земље, од Загорја до Тимока, показују, слично алунској остави, мешавину облика халштата А и В, па су због тога и датиране или оквирно у фазу халштат А—В, или у халштат A_2.[43] Датовање ових остава у фазу халштат A_2 чини се одвећ механичко због недостатка осталог пропратног археолошког материјала (керамике), који би дозволио овако фино нијансирање. Посматрана у ширем контексту културе поља с урнама, Алунска остава би се морала датирати у њен млађи период али да се тиме не одрекне веза са старијим слојем, тј. са хоризонтом халштата А.

Остаје још проблем апсолутне хронологије Алунске оставе. Одмах треба напоменути да се решавањем овог питања улази у област отворених хипотеза, у компликовану дискусију о пореклу и генези урненфелдер културе, нарочито њене балканске варијанте, за коју се везује и остава из Алуна.

Из претходног излагања сигурно се може утврдити да наведене аналогије предметима из Алунске оставе воде, с једне стране, према средњој Европи, а, с друге, према Егеји у време протогеометријског и геометријског стила. Италија остаје по страни, што потврђује самосталност средњоевропских металуршких радионица од утицаја староиталске тореутике.[44] Услед недовољне испитаности југоисточне Европе још није сасвим

[32] Ibid.

[33] Ibid., 24; уп. E. Sprockhoff у Reinecke Festschrift; Mainz 1950, 137 sqq. Holste у Wiener Präh. Zeitschrift 27 (1940), 14 sqq.; 30 (1943) 156 sqq.; Präh. Zeitschrift 26 (1935) 72 sqq.

[34] Festschrift Zentralmuzeums in Mainz, Bd. II, 22—26.

[35] K. Kübler, Kerameikos IV, 29, T. 39.

[36] Р. Бижић-Дрекслер, Компоље — некропола праисторијских Јапода (рукопис). Љубазношћу Р. Бижић—Дрекслер овде дајем цртеж нађене дршке (Сл. 12, D).

[37] Глас. Зем. муз., XIX (1907), 67. Интересантно је напоменути да се стилизоване главе рогатих животиња јављају и на босанским фибулама (в. Глас. Зем. муз. 1914, 129, fig. 126).

[38] Xanthudides, Efemer. arch., 1904, 21, fig. 11.

[39] O. Montelius, La Grèce préclassique, fig. 638, 651.

[40] Mitt. d. Präh. Komm., Wien 2 (1913), 127 sqq.

[41] Уп. F. Holste, Präh. Zeitschrift, Bd. XXVI (1935), 77.

[42] Д. Гарашанин, op. cit., passim; М. Гарашанин, Весник војног музеја, 3 (1956), 11; Z. Vinski i Ks. Vinski, op. cit., 69.

[43] Д. Гарашанин, op. cit., 16, 17, 19, 25; Z. Vinski i Ks. Vinski, op. cit., 71—72.

[44] N. Åberg, op. cit., V, passim; J. A. Forssander, Europäische Bronzezeit 1938/39, 102 sqq.; F. Holste у Praehistorica 5 (1939), passim; G. v. Merhrt у Festschrift Zentralmuzeums in Mainz, Bd. II (1952), 1—3.

јасно да ли су метални предмети нађени у средњој Европи резултат аутохтоног развоја металуршке индустрије, или се преко Тракије, односно јужне Русије, везују даље за југоисток и исток, у првом реду за предњу Азију и Понтијску област. Дефинитиван суд о односу предмета из Алунске оставе и сродних остава Подунавља према егејским и италским аналогијама нарочито је отежан врло различитим закључцима у вези с апсолутном хронологијом културе поља с урнама, односно фаза халштат А—В.[45] Представници „трансалпијске" тезе узимају као доказану чињеницу известан временски приоритет средњоевропских налаза у односу на егејске и италске, док „оријенталисти" инсистирају на утврђеним датумима егејске хронологије према којима се нивелишу средњоевропски налази.[46] У овој дискусији између „трансалписта" и „оријенталиста" археолошки материјал из северних и средњобалканских области заузима централно место.

Предмети из Алунске оставе својом орнаментиком везују се, као и највећи број подунавских остава, за украсне мотиве на керамици дубовачко-жутобрдског типа, тако да ове оставе несумњиво припадају носиоцима овог керамичког стила.[47] В. Милојчић и М. Гарашанин су уочили везу између ове подунавске керамике и керамичких налаза из протогеометријске некрополе на Керамејкосу.[48] Мерхарт је орнаментику везану за металне објекте нађене на Балкану и суседним областима, за коју се везују украсни мотиви на дубовачко-жутобрдским вазама, назвао „северно-балканским геометријским стилом".[49] Овај термин се не поклапа у потпуности с украсним мотивима на керамици и тореутским производима овог доба, на којима, поред чисто геометријске декорације, срећемо слободно, готово барокно украшавање површина врежама, лозицама, волутама и спиралама, које не срећемо нигде у савременом протогеометријском и геометријском стилу Грчке. Репертоар орнаменталних мотива на предметима Алунске оставе је идентичан декорацији дубровачко-жутобрдских ваза,[50] а среће се и на босанској керамици која би се по металним налазима могла датирати од халштата А до халштата С—D. На великој вази и постољу из Дубровца (сл. 13) заступљени су сви орнаментални мотиви познати тореуту алунских ваза и гривни: шрафирани троуглови, редови пунктираних тачкица, паралелне хоризонталне линије и мотив гирланда. Исте шрафиране троуглове налазимо на керамици и бронзаним предметима из Тешња, Собунара, Дебелог Брда, Језерина и Рипча.[51] Мотив гирланда комбинован с низом тачкица и сноповима паралелних линија познат је са штита из Великог Мошуња, на бронзаним предметима из Тешња и

Сл. 13. Урна с постољем изДубовца — Fig. 13. Urne à support de Dubovac

[45] По Мерхарту (Bonner Jahrb., 1942., 147) халштат А траје од 1250. до 1100/1050. По Милојчићу од 1125. до после 1050. (Jahrbuch Röm—germ. Zentralmuseums II (1955), 169). Kossack и Hawkes предлажу знатно ниже датуме за халштат А—В. По Kossack-y (Problemi cronologici della prima eta del ferro in Italia e nell'Europa Centrale, Atti del I congr. di preist. e protost. Mediterranea, 368—390) халштат А—Б траје од 1075. до 750, док Ch. F. C. Hawkes (Chronology of the Bronze and Early Iron Age, Greek, Italian and Transalpine, Atti d. I° congr. inter. . . . , 256) узима 1000. г. за почетак халштата А, док халштат В по њему траје од 800. до 650. г. З. Вински и Кс. Вински (op. cit., 99) предлажу за оставе типа хал. А, време између 1125. и 1050. г.

[46] Овим терминима Hawkes (op. cit., 263) обележава спор око порекла и датовања Urnenfelder културе.

[47] На ову везу први је указао М. Васић у Старинару II (1907), 30.

[48] Arch. Anzeiger 1948/49, 33—34; М. Гарашанин, Банат—Српско Подунавље—Керамејкос, Рад војв. музеја 2 (1953.) 67—72. Contra: G. Childe, The Final Bronze Age in the Near East and in Temperate Europe, Proc. Preh. Soc., N. S. vol XIV (1948.), 192, нап. 5.

[49] Bonner Jahrb., Bd. 147.

[50] Уп. Vulić—Grbić, op. cit., Pl. 28—1, 2, 4—5, 6; Pl. 29—1, 7, 8; Pl. 31, 6; M. Vosinsky, Die inkrustirte Keramik der Stein und Bronzezeit, Berlin 1904. T. LXIV, LXIX, LXXVII, LXXXVII, LXXXVIII, XCV, XCVI, XVIX, C.

[51] Глас. Зем. муз. (1914/1), T. IV 78, сл. 47, 106, сл. 93h, 94a, 129; Wiss. Mitteil. Bosn. Herc. (1879), B. V T. XXXV, 274, T. XLVIII, 13; Wiss. Mitteil. Bosn. Herc. (1895) B. III, 85, 90, fig. 145, 160.

на керамици из Рипча и Санског Моста,[52] док се орнаменат „вучји зуби", односно мотив јелових гранчица, налази на керамици из Собунара и Дебелог Брда, као и на низу бронзаних украсних предмета од средњег Подунавља до Крита.[53] Идентичан декоративни систем као на алунској гривни на сл. 5 примењен је на фибулама из Штрбца, Винче и Коњуше, на мачу из Великог Мошуња и керамици из Штрбца.[54] Велике шакасте гривне, које изгледа припадају млађој урненфелдер култури, украшене су истим орнаментима као и предмети из Алунске оставе и керамика дубовачко-жутобрдског типа.[55] Засада је још тешко одредити однос овог, тачније речено, подунавског геометријском стилу према протогеометријском и геометријском стилу Грчке. Ако се прихвати „трансалпијска" теза, тешко је ускладити репертоар орнаменталних мотива на грчкој керамици геометријског стила с украсним мотивима подунавских остава и истовремене керамике, док би с друге стране прихватање тезе „оријенталиста" довело до радикалног снижења апсолутне хронологије фаза халштат А—В и старијих култура бронзаног доба у Подунављу. У том случају остава из Алуна и њој сродни депои и керамичке групе зависиле би од појаве и ширења грчког геометријског стила. А. Åkerstrom[56] је показао да се геометријски стил из Грчке раширио у суседне области релативно позно и да тај утицај временски коинцидира с појавом оријентализирајућег стила. Ова чињеница би објаснила истовремену појаву геометријских и оријентализирајућих мотива на вазама дубовачко-жутобрдске групе и предметима из савремених депоа да истовремено не стоји у супротности с општом оценом старости подунавских праисторијских култура. Тек будућа истраживања, нарочито у Србији, Бугарској и Македонији, пружиће вероватно грађу за коначну оцену културних односа између Дунавске долине и Грчке, од чега зависи и апсолутна хронологија Алунске оставе. Засада, налаз из Алуна је значајан првенствено за проучавање источних огранака урненфелдер културе, односно њених специфичних манифестација у доњем Подунављу.

За разлику од Алунске оставе која садржи предмете разноврсне по намени, у Уровици је нађена остава која се састоји искључиво од бронзаних секира и то од двадесет шупљих и једне с посувраћеним ободом. (Сл. 14). Остава је већ раније публикована.[57] С. Радовац је дао типолошку класификацију основних облика и указао на главне аналогије. Овом приликом је потребно истаћи однос ове оставе према налазу из Алуна и Брзе Паланке и указати на извесне специфичне облике уровичких секира.

Највећи број келтова из Уровице припада једноставном типу шупљих бронзаних секира са задебљаним ободом, хоризонтално бушеном ушицом и два бочна ребра која се према ободу лучно везују тако да образују више или мање издужено троугаоно поље сечице. Овај широко распрострањен, али не и чест облик келта, јавља се с материјалом изразито раног халштата (хал. A$_1$)[58] и развијеног гвозденог доба (хал. С).[59] У означеном временском оквиру овај тип трпи одређену еволуцију. У раном халштату (хал. А) бочне стране теку готово паралелно, а сечица готово праволинијски прати незнатно задебљали обод, тако да се спољне контуре келта приближавају издуженом четвороугаонику. Бочна ребра се спајају у луку непосредно испод обода, тако да је поље сечице издужено. Међутим, секире овог типа из развијеног халштата (хал. С) имају сасвим другојачију основну контуру: обод је јако задебљан и често појачан с већим бројем хоризонталних ребара, линија бочних страна је конкавна, а сечица има лепезаст облик. Ребра која прате бочне стране спајају се ниско, тако да је поље сечице изразито кратко. Све познате варијанте овог типа шупљих секира крећу се између ова два основна облика и њихово датовање зависи од блискости почетној, односно завршној еволутивној форми. Значајно је да овај тип није нарочито чест на нашој територији, мада се спорадично јавља у Србији, Босни и Хрватској.[60] Остава из Уровице је први депо у коме је овај облик бројније заступљен, што значи да и порекло овог типа треба тражити ван наших територија. Ни у Мађарској и Румунији овај облик келта није омиљен, мада је знатно чешћи. Неколико великих остава као Шпалнаке, Drajna de-jos и Szentes садрже неколико келтова овог типа.[61] Е. Шпрокоф[62] је показао да се овај облик често среће у оставама јужне зоне нордијског културног круга. Из приложене карте распрострањености секира овог типа чини се да је он везан пре свега за средњу и северну Европу где је нарочито чест у периоду V бронзаног доба (хал. В).[63] Шпрокоф сматра овај облик нордијским, мада се он, изгледа, јавља истовремено и у Подунављу.

Шупље секире с украсима на ширим странама, мада се на први поглед чине као варијанта претходног типа, представљају специфичан облик изванредно редак у оставама с територије наше земље и суседних области. Овај тип келта окарактерисан је украсним вертикалним ребрима с дугметастим проширењима на крајевима (Uhrpendelmu-

[52] Глас. зем. муз. (1913), 327, fig. 2; Глас. Зем. муз. (1907), 67; Глас. Зем. муз. (1914), T. V, IX, 1; Wiss. Mitteil. Bosn. Herc. (1889), B. VI, fig. 83; Wiss. Mitteil. Bosn. Herc. (1897), Bd. V T. XXXIV, 272.

[53] Wiss. Mitteil. Bosn. Herc. (1897) Bd. V. T. L. 11; Глас. Зем. муз. (1913), сл. 2; Глас. Зем. муз. (1914), сл. 50; Wiss. Mitteil. Bosn. Herc. (1899), B. VI, T. VI; Д. Гарашанин, op. cit., T. LIX, 2, T. LV, 5.

[54] Глас. Зем. муз. (1914), 136, сл. 133; Глас. Зем. муз. (1913), 328; Wiss. Mitteil. Bosn. Herc. (1899) Bd. VI, 57; Д. Гарашанин, op. cit., T. LIII, 1; Старинар (1890), T. VII, 1—3.

[55] Д. Гарашанин, op. cit., T. LXI.

[56] A. Åkerstrom, Der geometrische Stil in Italien, Skrifter Svenska Inst., Rom 1943, passim.

[57] С. Радовац, Праисториски депо из Уровице, Развитак 1 (1957) 159—164.

[58] F. Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 5—6.

[59] J. Nestor, Stand d. Vorgeschichtf. in Rumänien, Abb. 28.

[60] Д. Гарашанин, op. cit., T. XXXV, 6; T. XXXVI, 2; Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. V, 6; T. XIX, 7. Naturhistorisches Museum у Бечу поседује келт овог типа из Пожаревца инвентарисан под бр. 45788.

[61] Dacia V—VI (1938), 203 sqq., fig. 4, 12 и fig. 5, 4, J. Nestor, Stand . . . , T. 16—14; Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 35 и 36.

[62] E. Sprockhoff, Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises (Period V), Mainz 1956, I, 88—90.

[63] Ibid., карта 6 и 7.

Сл. 14. Остава из Уровице — Fig. 14. Dépôt d'Urovica

ster). Сем два примерка из Уровице, познат је један примерак из Врбице у северној Бугарској.[64] У оставама средњоевропског и нордијског круга овако украшене секире јављају се у току периода V бронзаног доба и то као стран елемент. Sprockhoff сматра да је ово чисто западноевропски тип.[65]

Посебну групу чине секире окарактерисане пластичним бочним ребрима која се међусобно не спајају испод обода, већ се повијају према спољној страни секире тако да подсећају на узана крилца. Испод обода се налазе неправилни ребрасти украси.

За разлику од претходна два типа, секире ове групе честе су у румунским и мађарским оставама, а спорадично се појављују и на нашој територији. Готово идентични келтови примерцима из Уровице потичу из остава Шпалнаке, Gusterita, Uiora de Sus, Ticud и Drajna de-jos.[66] Нестор сматра да келтови овог типа представљају карактеристичну источну варијанту чији су центри распростирања Ердељ и Олтенија.[67] Слични клетови су познати и из области горњег и средњег Дњепра.[68] С друге стране, слично моделовање бочних ребара у облику крилца, срећемо често на северноевропским келтовима периода V бронзаног доба.[69]

Најзад, четврту групу келтова из Уровице чине секире чије су шире стране украшене вертикалним паралелним ребрима било ван поља сечице или на њему. Овај начин украшавања (једна врста канелирања) често се примењује већ на секирама ране фазе халштата А (хал. A_1 — пер. IV), али је омиљен и касније, током млађе урнен-

[64] Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 24, 17; V. Mikov, op. cit., fig. 54.

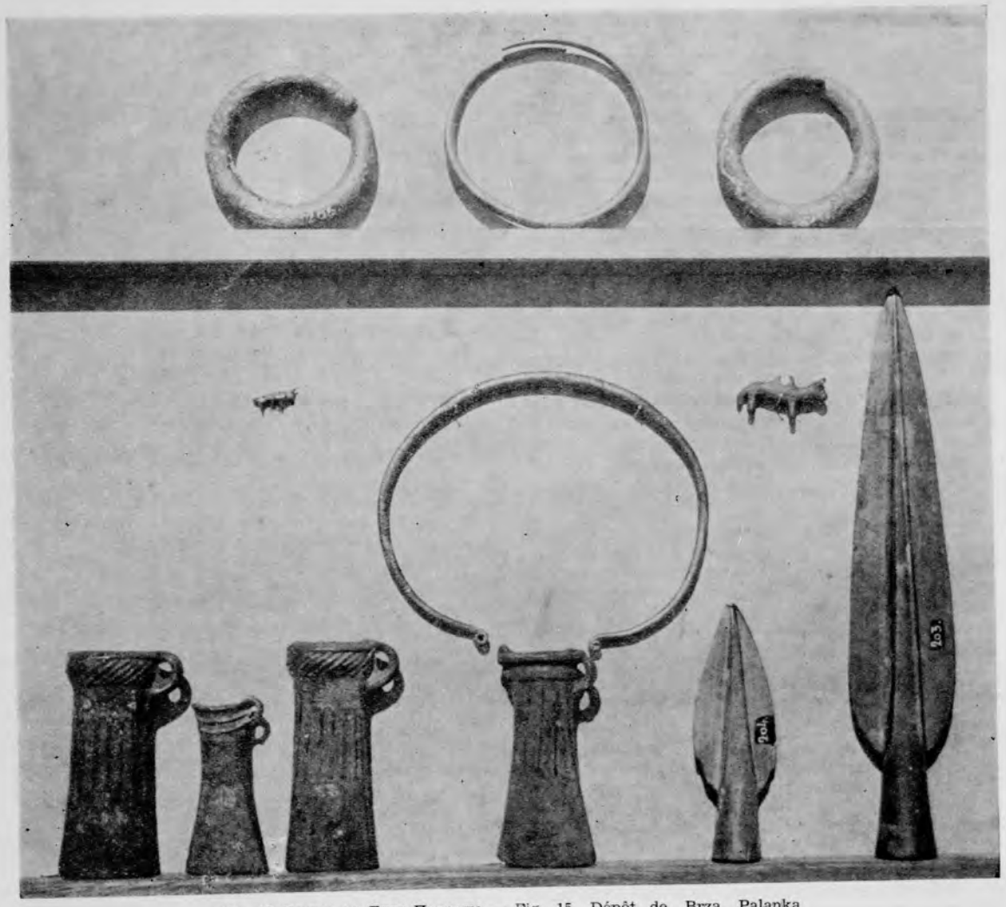
[65] Op. cit., I, 93 sqq.

[66] Dacia V—VI (1938), 203 sqq., fig. 5, 9—11, fig. 4, 2; Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 24—25, T. 45, T. 42; J. Nestor, Stand d. Vorgeschichtsf. in Romänien, T. 16, 15.

[67] J. Nestor. Stand d. Vorgeschichtsf. in Romänien, 131.

[68] Euroasia Septentrionala Antiqua 2, Abb. 105, 106.

[69] E. Sprockhoff, op. cit., II, T. VI, 15, 9.

Сл. 15 Остава из Брзе Паланке — Fig. 15. Dépôt de Brza Palanka

фелдер културе (хал. В — пер. V) и у првој фази развијеног гвозденог доба (хал. С). [70] На келтовима раног халштата вертикална ребра почињу непосредно испод обода и обично су уска и дугачка тако да прате највећом дужином бочне стране. Касније вертикална ребра постају шира, грубља и краћа и ограничена су обично само на врх или средину шире стране секире. Овај тип келта је широко распрострањен. У оставама с територије наше земље је релативно редак, али је зато бројно заступљен у оставама из Румуније и Мађарске.[71] У северној Европи канелирање је омиљено кроз цео четврти и пети период бронзаног доба и Sprockhoff ову појаву сматра изразитим утицајем из карпатске области.[72] Директне аналогије келтовима ове групе из Уровице налазе се у оставама Шпалнаке, Gusterita, Uiora de Sus.[73]

Оно што највише изненађује при прегледу облика келтова из Уровице јесте потпуно отсуство типичних средњоподунавских облика с разноврсним украсима на широј страни секире који се иначе редовно срећу у оставама с нашег подручја и суседних области. С друге стране, у остави из Уровице заступљени су релативно ретки облици карактеристични за удаљене металуршке центре.[74]

[70] E. Sprockhoff, Jungbronzezeitliche Hortfunde Norddeutschlands (Per. IV), Mainz 1937, 29, T. IV, 12; Holste Hortfunde Südosteuropas, T. 3, 17.

[71] Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 24—25, 29, 33, 44—45.

[72] Jungbronzezeitliche Hortf. Norddeut., 30.

[73] Dacia V—VI (1938), 203 sqq., fig. 5, 2; Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 24—25, 44.

[74] Сасвим изузетну појаву у нашим областима представља и секира са повијеним ивицама. Изгледа да се овај тип развио из облика Randleistenbeil-а старијег бронзаног доба (уп. K. Kersten, Die Funde älteren Bronzezeit in Pomern, Hamburg 1958, T. 52 (535), 63, 64 (625), 97 (861) и R. Hachmann, Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropeischen Beziehungen, Hamburg 1957, T. 53). Зато се овај облик донекле удаљава од типа Lappenbeil-а карактеристичних за Pfahlbau културе (в. E. Sprockhoff, Jungbronzezeitliche Horfunde der südzone des nordischen Kreises, I, 98 sqq., II, T. 10).

За датовање оставе свакако је најважнија чињеница да се готово сви келтови својим праволинијским контурама и неизразито профилисаним ободима везују за облике старије урненфелдер културе. Међутим извесни елементи, као изразито лепезаста сечица на појединим примерцима, кратке канелуре и појава Uhrpendil мотива, указују на нешто млађи временски период. Ако се прихвати мишљење Sprockhoff-a да се Uhrpendil мотив везује за западноевропске облике и узме у обзир чињеница да се келтови с овим украсом појављују у средњоевропским депоима тек у периоду V бронзаног доба, онда је немогуће датовати оставу из Уровице пре почетка халштата В. Сродност с румунским оставама, пре свега с оставом Шпалнаке, такође би говорила за ниже датовање. Посматрана у целини остава из Уровице показује сличну мешавину старијих и млађих облика као и остава из Алуна, што значи да припада времену прелаза из старије у млађу фазу урненфелдер културе (хал. A_2/B_1).

Остава нађена 1939. г. недалеко од Брзе Паланке (Сл. 15)[75] садржи следеће предмете:

1. Бронзани келт с јако задебљаним, проширеним ободом и хоризонтално бушеном ушицом (инв. бр. 199). Готово паралелне бочне стране прате пластична ребра која с праволинијском сечицом стварају издужене трапезоидне површине на ширим странама секире украшене у средњем делу вертикалним ребрима. Проширен обод је такође украшен укошеним ребрима. Патина тамнозелена. Дужина 11 см, ширина сечице 4,3 см. Сл. 16.

2. Бронзани келт, готово идентичан с предходним (инв. бр. 200). Патина тамнозелена. Дужина 11 см, ширина сечице 4,5 см. Сл. 17.

3. Бронзани келт с ојачаним ободом на коме се према хоризонтално бушеној ушици налази дугметасто испупчење (инв. бр. 201). Испод обода хоризонтално пластично ребро од којег се спуштају на трапезоидно поље сечице три вертикална ребра. Патина тамнозелена. Дужина 10,3 см, ширина сечице 4,7 см. Сл. 18.

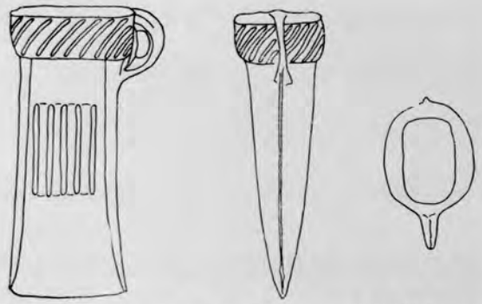
4. Бронзани келт с лучно повијеним ојачаним ободом и хоризонтално бушеном ушицом (инв. бр. 202). Испод обода два хоризонтална паралелна ребра. Патина зелена. Дужина 8 см, ширина сечице 4 см. Сл. 19.

5. Бронзано копље с кратким тулцем и листом на коме су истакнута средишна ребра (инв. бр. 203). Тулац је украшен хоризонталним паралелним линијама распоређеним у траке од којих је доња испуњена орнаментима јелове гранчице. На листу копља, дуж истакнутих средишних ребара, тече плитка тремолирана линија. Патина тамнозелена. Дужина 28 см. Сл. 20.

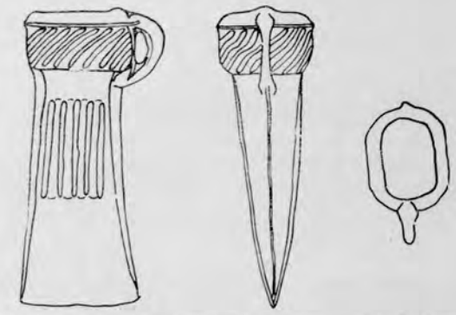
6. Кратко бронзано копље с истакнутим средишним ребрима (инв. бр. 204). Патина тамнозелена. Дужина 12,3 см. Сл. 21.

7. Масивна бронзана гривна, кружног пресека, с крајевима који прелазе један преко другог (инв. бр. 205). Крајеви су стањени и украшени са седам плићих канелура. Патина светлозелена. Пречник 8 см. Сл. 22.

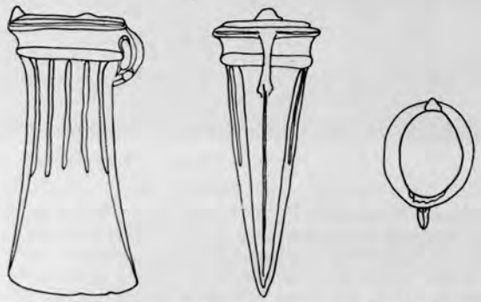
[75] Тачни подаци о месту налаза ове оставе недостају. Оставу је нашао шумар Марко Пејић на петом километру од Брзе Паланке према Алуну.

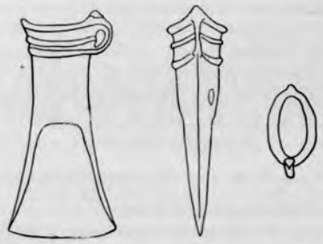
Сл. 16. Бронзани келт из Брзе Паланке — Fig 16. Cognée en bronze de Brza Palanka

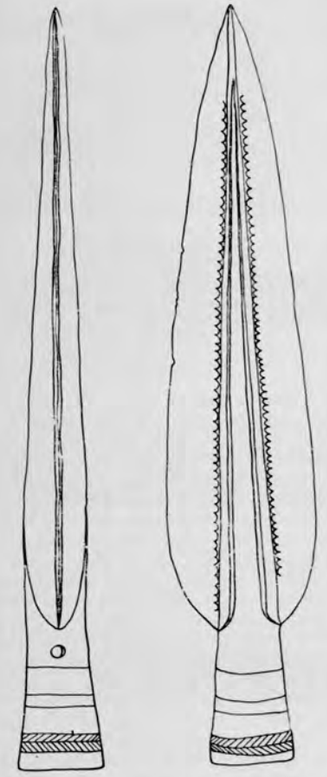
Сл. 17. Бронзани келт из Брзе Паланке — Fig. 17. Cognée en bronze de Brza Palanka

Сл. 18. Бронзани келт из Брзе Паланке — Fig. 18. Cognée en bronze de Brza Palanka

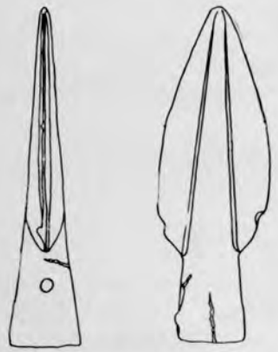

Сл. 19. Бронзани келт из Брзе Паланке — Fig. 19. Cognée en bronze de Brza Palanka

Сл. 20. Бронзано копље из Брзе Паланке — Fig. 20 Lance en bronze de Brza Palanka

8. Масивна бронзана гривна идентична с претходном (инв. бр. 206). Патина зелена. Пречник 8 см. Сл. 23.

Сл. 21. Бронзано копље из Брзе Паланке — Fig. 21. Lance en bronze de Brza Palanka

9. Бронзана гривна с пребаченим крајевима (инв. бр. 207). Гривна се приметно стањује према крајевима. Пресек је трапезоидан. Патина светлозелена. Пречник 10 см. Сл. 24.

10. Отворена бронзана огрлица — торквес са завинутим крајевима, кружног пресека (инв. бр. 209). Спољна површина је сноповима урезаних линија издељена на неједнака метопска поља украшена шрафираним тракама, јеловим гранчицама и вучјим зубима. Патина светлосмеђа. Пречник 16 см. Сл. 25.

11. Бронзани привесак у облику стилизованог вочића (инв. бр. 208). Оштећена је лева предња нога и десни рог. Патина тамнозелена. Дужина 4,5 см. Сл. 26а.

12. Бронзани привесак, јако стилизован, тако да није могуће одредити коју животињу представља (инв. бр. 211). Означене су јасно две ноге и један напред повијен рог. Патина тамнозелена. Дужина 1,2 см. Сл. 26б.

13. Оштећен калуп за ливење келта и игле с ушицом од црвенкастог шкриљастог пешчара (инв. бр. 211). Очувана дужина 11 см, а ширина 10,5 см. Дебљина 4 см. Сл. 27.

Сва четири келта из Брзе Паланке окарактерисана су специјално профилисаним ободима који су или проширени и канелирани или ојачани хоризонталним паралелним ребрима. Већ ова одлика довољно указује на њихов релативно позни датум настанка. Посматран чисто типолошки најстарији би облик имао келт на сл. 18 пошто се он својим основним карактеристикама (једним хоризонталним ребром испод обода и релативно кратким канелурама) добро везује за облике млађе урненфелдер културе, тј. халштата В. То потврђује појава овог облика у остави Бизовац.[76] Међутим овај тип келта среће се и у остави Банатски Карловац што доказује и његову каснију употребу.[77] Богато канелирани келтови на сл. 16, 17 представљају за сада усамљене примерке с територије Србије. Косе канелуре на ободу имитирају тордирање и сигурно обележавају последњу фазу у развоју ове врсте декорације.

Облик кратког бронзаног копља такође обележава декаденцију раније омиљеног типа. Ако се ово копље упореди са сродним алунским (Сл. 4) постаје јасна развојна линија овог облика од хоризонта халштата А до првих фаза развијеног гвозденог доба (халш. С—D).

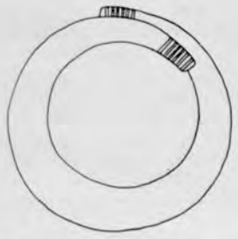
Много је интересантније копље с украсима на листу и тулцу. На сродним средњоевропским типовима слична, мада много богатија декорација, јавља се релативно рано, већ у фази A_2/B_1 бронзаног доба.[78] Јужније, нарочито на Балканском Полуострву, овај облик је редак у млађим оставама. Из оставе Оток Привлака (хал. А) познато је неколико примерака с готово идентичном декорацијом на тулцу.[79] Међутим, ова копља имају пламенасти лист и дугачак тулац чиме је истакнут њихов временски приоритет у односу на копље из Брзе Паланке. Из оставе Доња Бебрина потиче копље с кратким декорисаним тулцем и листом

[76] F. Holste, Hortfunde. Südosteuropas, T. 3 (16).

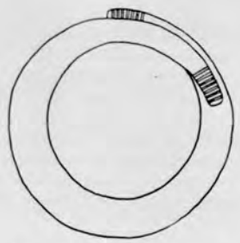
[77] Ibid., T. 17 (13).

[78] K. Kersten, op. cit., T. 52 (540), 53 (543), 54 (552a); R. Hachmann, op. cit., T. 56.

[79] F. Holste, Hortfunde. Südosteuropas, T. 6 (1—5).

Сл. 22. Бронзана гривна с пребаченим крајевима из Брзе Паланке — Fig. 22. Bracelet en bronze à extrémités croisées de Brza Palanka

Сл. 23. Бронзана гривна с пребаченим крајевима — из Брзе Паланке — Fig. 23. Bracelet en bronze à extrémités croisées de Brza Palanka

Сл. 24. Бронзана гривна с пребаченим крајевима из Брзе Паланке — Fig. 24. Bracelet en bronze à extrémités croisées de Brza Palanka

сличним као на копљу из Брзе Паланке.[80] Ова остава се може датовати у халштат В. Слично копље је нађено у Са Morta (сев. Италија) с материјалом периода Benacci I.[81]

Три гривне с украшеним крајевима представљају добро познати тип накита карактеристичан пре свега за Гласинац.[82] Сличне гривне налажене су од Словеније до Источне Србије и Македоније.[83] Изван граница наше земље познат је цео низ директних аналогија, из средњеевропских области, Румуније, Бугарске, Грчке и Италије.[84]

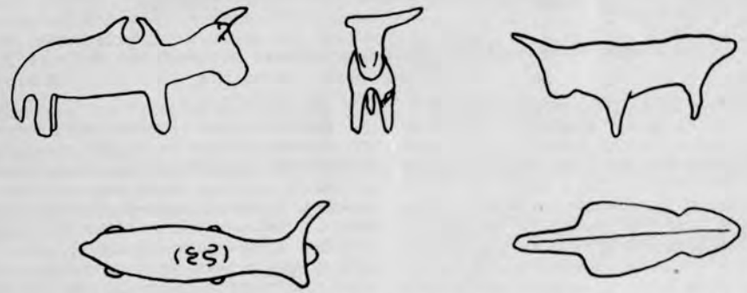
Украшен бронзани торквес представља, као и копље с орнаментима на тулцу и листу, изузетну појаву којој је тешко наћи директних аналогија у географски ближем подручју. Неоспорно је да се торквес из Брзе Паланке идејно везује за богато украшене торквесе из Босне (Живаљевић, Маравић, Млађ),[85] али је тешко доказати да је од пљоснатих босанских примерака настао украшен торквес кружног пресека. Значајно је да је декорисан торквес кружног пресека нађен у секундарној употреби у остави Оток Привлака.[86] Босански примерци припадају периоду Гласинац III b што значи да су истовремено с торквесом кружног пресека из оставе Оток Привлака (хал. А).[87] Чињеница да је у Лучанима нађена фрагментована бронзана огрлица с завинутим крајевима, украшена урезаним орнаментима у метопама, с материјалом старијим од фазе халштат А, показује да се мора рачунати са старијим локалним традицијама.[88]

Маколико биле ретке аналогије за брзопаланачки тип торквеса важно је да се његова орнаментика понавља врло често на накиту с наше територије и суседних области, нарочито на отвореним гривнама. На брзопаланачком торквесу примењен је исти декоративни систем као на алунским и њима сродним гривнама с проширеним крајевима, али су орнаментални мотиви другојачији, односно примећује се приметно осиромашење и дегенерација основних декоративних елемената. Снопови вертикалних линија и даље су задржани за поделу на метопска поља, али уместо комбинација шрафираних троуглова или гирланд мотива, на брзопаланачком торквесу и копљу среће се искључиво орнамент јелове гранчице или једноставно шрафиране траке. Правилан гирланд мотив који украшава ободе алунских ваза претвара се у несигурну тремолирану линију. Исто осиромашење и несигурност у извођењу украсних мотива запажа се и на једној групи отворених гривни. На гривнама типа Брестовик—Костолоц[89] ранија богата геометријска декорација, заступљена на гривнама типа Београд—Барајево—Јајчић,[90] замењена је нешто слободнијим, али знатно млитавијим украсима међу којима доминира мотив јелове гранчице комбинован са сноповима паралених линија. Очигледно је да ове гривне чине прелаз ка каснијој, сасвим поједностављеној декорацији на гривнама типа Јањево.[90a] Значи да гривне из Београда, Гучева и Јајчића морају бити старије од

[80] Ibid., T. 15 (1).
[81] R. Mac Iver, The Iron Age in Italy, Oxford 1937, Pl. 17, 10.
[82] Benac i Čović, op. cit., II, 29 sqq., 33, 44.
[83] F. Stare, Vače, Ljubljana 1955, T. LXXVI, 2, 4; Holste. Hortfunde. Südosteuropas, T. 4 (25); М. Гарашанин, Старинар V—VI (1954—55), 30 sqq., Д. Гарашанин, op. cit., XVI.
[84] Germania 1956, Heft 1/2, 52, Abb. 2 (3); Albania 4, 59, fig. 11; V. Mikov, op. cit., fig. 71, 82, 84; R. Mac Iver, Villanovans and Early Etruscans, Oxford 1924, Pl. 5, 7.
[85] Benac i Čović, op. cit., I, T. XXX, XXXI, XXXII.
[86] F. Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 6 (31).
[87] Benac i Čović, op. cit., I, 31.
[88] Д. Гарашанин, op. cit., T. VI, 7.
[89] Ibid., T. LV и LVI.
[90] Ibid., T. LIV; Старинар, II (1951), 101 sqq.
[90a] Ibid., 72, T. XII.

Сл. 25. Бронзана огрлица — торквес из Брзе Паланке — Fig. 25. Collier en bronze — torques de Brza Palanka

Сл. 26. Териоморфне бронзане фигуре из Брзе Паланке —Fig. 26. Figures terriomorphes de Brza Palanka.

гривни из Брестовика, Винче и Косталца. Овим је добијена и основа за релативну хронологију декорације на брзопаланачком копљу и торквесу. У развоју северобалканског геометријског стила од фазе халштата А до халштата С—D, брзопаланачки торквес је украшен у тренутку када је овај стил био коначно нарушен, вероватно негде при крају млађе урненфелдер културе, односно почетку културе развијеног гвозденог доба (хал. B_2/C_1).

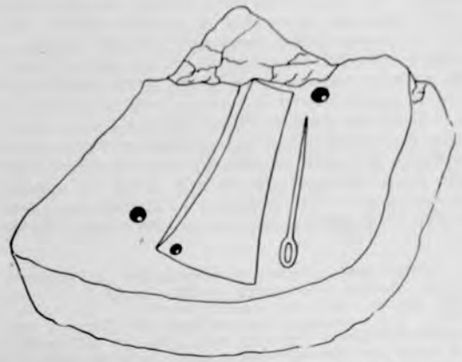
За два пуноизливена бронзана привеска, посебно привесак у облику стилизованог вочића, постоје аналогије с наше територије и једног ширег географског подручја од Пелопонеза и јужне Италије до северозападне Европе. Идентичне фигуре вочића нађене су у Барајеву и Костолцу.[91] За сличне средњоевропске налазе E. Sprockhoff је покушао да докаже да потичу већ из периода IV бронзаног доба, али засада не постоји ниједан затворен налаз који би ову претпоставку потврђивао.[92] Сигурно датоване бронзане териоморфне фигуре потичу из свих дубина културног слоја Олимпијског алтиса и из грчких колонија у јужној Италији.[93] P. Orlandini је показао за италске примерке да су израђивани под директним грчким утицајем.[94] С обзиром на временски приоритет наведених аналогија из Олимпије може се исто тврдити и за примерке с територије Србије.

Калуп за ливење нађен у остави из Брзе Паланке значајан је пре свега као документ који потврђује постојање локалне металуршке радионице и објашњава карактер оставе. Док се за оставе из Алуна и Уровице због специјалног груписања предмета и места налаза може сумњати да су култне (вотивне), остава из Брзе Паланке припада некој локалној радионици или путујућем трговцу. Због оштећености калупа није могуће утврдити тачан облик келта који је изливан, али се он сигурно није много разликовао од келта на сл. 18. Облик игле с ушицом је редак и неуобичајен и нема нарочито хронолошке вредости.[95]

На основу главних карактеристика нађених предмета и горе наведених аналогија, јасно је да остава из Брзе Паланке мора бити млађа од оставе из Алуна и Уровице. У њој се с једне стране примећује даље развијање старијих облика (келтови, копља, орнаментални мотиви), а с друге појава сасвим нових елемената (гривне с пребаченим крајевима, териоморфне вотивне фигуре). Пошто су оставе из Алуна и Уровице датоване у прелаз из старије у млађу фазу урненфелдер културе (хал. A_2/B_1), фаза халштат B_1 мора служити као terminus post quem за оставу из Брзе Паланке.

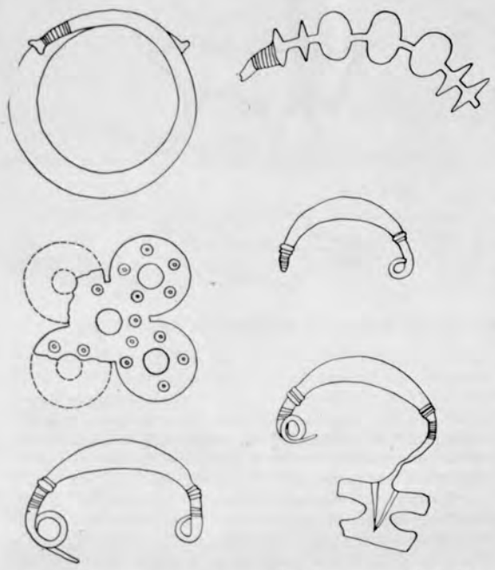
За тачно датовање налаза из Брзе Паланке најзначајнија је група гривни с пребаченим крајевима. У нашој земљи је овај тип накита добро познат с Гласинца и из Доње Долине. На Гласинцу се појављује у фази Гласинац IV А и то без претходног развоја.[96] С незнатним изменама овај тип живи на Гласинцу све до периода Гласинац V b. Бенац и Човић сматрају да је овај облик настао под утицајем са стране, вероватно из средње Европе.[97] Значајно је да се овај тип накита јавља и у

[91] Ibid., T. LVIII.
[92] Jungbronzezeitliche Hortf. Norddeut. (Per. IV), 55 sqq., T. 30.

Сл. 27. Оштећен калуп за ливење из Брзе Паланке — Fig. 27. Moule à fondre endommagé de Brza Palanka

[93] A. Furtwengler, Die Bronzen von Olympia, Berlin 1890, 28 sqq; Rev. arch., XLIX (1957), fig. 29.
[94] P'coli bronzi in forma di animali rivennti a Gela e Butera, Arch. class. VIII, 3—7.
[95] в. S. Ljubić, Popis arkeologičkog odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu, Osjek 1889, I, T, X, 33; F. Tompa, op. cit., T. 45 (26) и 46 (22).
[96] Benac i Čović, op. cit., II, 29 sqq.
[97] Ibid., 30.

Сл. 28. Остава или гробни налаз с локалитеа Дуб (Ново Село) код Беле Паланке — Fig. 28. Dépôt ou inventaire sépulcural de la localité de Dub (Novo Selo) près de Bela Palanka

Италији релативно рано, већ у некрополама IX—VIII века.[98] Сличне гривне из Македоније датују се у прелазну фазу халштат B/C, док се у Бугарској везују углавном за материјал халштата C.[99]

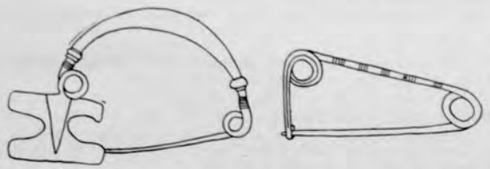
Географски најближе аналогије брзопаланачким гривнама потичу из Новог Села (локалитет Дуб) и Вртишта. Налаз из Дуба (сл. 28) поред бронзане гривне с пребаченим крајевима садржи једну украсну бронзану плочу, делове спирално увијене бронзане жице и четири фибуле[100] које омогућавају прецизно датовање целог налаза. „Гласиначки" тип фибуле (Сл. 28, f) сигурно повезује цео налаз из Дуба с гласиначком фазом IV с.[101] Недавно су у Вртишту откривена два гроба из којих потичу две гривне с пребаченим крајевима

[98] У некрополама Osteria и Costro.

[99] Види детаљан преглед код М. Гарашанин, Старинар V—VI (1954—55), 30 и даље.

[100] М. Гарашанин и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951, 24.

[101] Benac i Čović, op. cit., II, 40 sqq.

Сл. 29. Две бронзане фибуле из Корбова — Fig. 29. Deux fibules en bronze de Korbovo

сличне брзопаланачким.[102] Гривне су нађене заједно с материјалом „трако-кимерске групе" (бронзаним фалерама и перфорираним корицама за бодеж какве су познате из Јарчина, Хртковаца и Доње Долине). Цео налаз делује нешто архаичније од оног из Дуба.

Брзопаланачке гривне округлог пресека су нешто масивније од наведених примерака из Дуба и Вртишта. Сем тога, оне имају мање стањене крајеве који се не завршавају печатастим проширењима. По свему судећи изгледа да масивност и начин профилисања пребачених крајева имају одређен хронолошки значај, тј. да се из масивних гривни с незнатно сужеником и непрофилисаним крајевима развијају елегантнији типови с јако стањеним и на различите начине профилисаним завршецима. Тако би и гривне из Брзе Паланке биле старије од оних из Дуба и Вртишта. Чињеница да се извесни облици из брзопаланачке оставе везују још тесно за материјал Urnenfelder културе говорила би такође о извесном временском приоритету ове оставе према налазима из Дуба и Вртишта, односно према фази Гласинац IVc. Остава из Брзе Паланке доспела је у земљу највероватније на прелазу фазе халштата B у фазу халштата C, што значи да је истовремена с гласиначким материјалом периода Гласинац IVa. Изражено у апсолутним датумима то би било време око 800 г. (Reinecke), односно 625 г. (Aberg, Hawkes).

Три оставе из Неготинског музеја показују да је раније створен утисак о изолованости источних делова Србије од компликованих догађаја крајем II и у првим вековима првог миленија био погрешан. Додуше датовањем дубовачко-жутобрдске културне групе у старију фазу Urnenfelder културе (хал. A),[103] већ је указано на значајна културна струјања на овој територији али се и даље постављало питање млађе фазе културе поља са урнама и почетака развијеног гвозденог доба. Чињеница да се у алунској и уровичкој остави мешају елементи халштата A и B не изгледа безначајна ни за решавање овог проблема. Уколико се покаже да све оставе и појединачни налази с ове територије показују сличну мешавину облика, тј. да се овде сажимају фазе халштата A и B, тада је логично да дубовачко-жутобрдска група испуњава цео прелазни период из бронзаног у гвоздено доба. Засада с ове територије није познат ниједан већи налаз изразитог халштата A. У Неготинском музеју се налази једна бронзана фибула нађена у Корбову (Сл. 29). То је варијанта коленасте пескиера фибуле украшене на луку сноповима паралелних линија слично пескиера фибулама из Винче и Коњуше. Овај за наше области редак облик може се повезати за старију фазу културе поља с урнама. Међутим за разлику од познатих облика овог типа, распрострањеног од Егеје до средње Европе, корбовски примерак је двопетљаст, што указује на касније време његовог настанка. Такође

[102] На овим подацима се захваљујем А. Симовићу, кустосу Археолошког музеја у Нишу који је на овом месту вршио мање заштитно ископавање. Археолошки музеј у Нишу поседује још две бронзане гривне с пребаченим крајевима. Једна од њих (инв. бр. 4507) нађена је у гробу код Нишке Бање, а друга (инв. бр. 4526) потиче с Новог насеља на десној обали Нишаве.

[103] М. Гарашанин, Датовање дубавачко-жутобрдске групе, Зборник Матице српске 2, Нови Сад 1951, 1 sqq.

Сл. 30. Бронзана игла из Горњана —Fig. 30. Aiguille en bronze de Gornjane

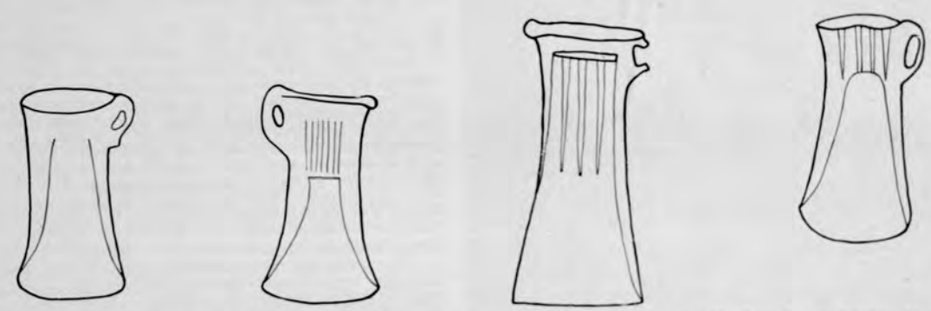
и велика бронзана игла с локалитета Горњане (Сл. 30) чува донекле профилацију игала халштата A, али се орнаментиком везује за касније облике халштата B.[104] Иста неиздиференцираност облика халштата A и B запажа се и на случајно нађеним келтовима из Тополнице, Мироча, Мосне и Бољетина (Сл. 31).[105]

[104] Уп. R. Pittioni, Urgeschichte des Oesterreichischen Raumes, Wien 1954, Abb. 292 (18), 325 (1), 366 (34); F. Holste, Hortfunde Südosteuropas, T. 30 (32); W. Kimmig, Die Urnenfelderkultur in Baden. Berlin 1940, T. 37 (3); Müller—Karpe, München Urnenfelder, München 1954, T. 8; P. Jasobsthal, Greek Pins and their connexions with Europe and Asia, Oxford 1956, fig. 53, 132, 556, 555.

[105] Келт из Тополнице (инв. бр. 213) 7,5 см; келт из Мироча (инв. бр. 215), дужина 8 см; келт из Мосне (инв. бр. 212), дужина 11 см; келт из Бољетина (инв. бр. 435), дужина 8,5 см.

Досад познати материјал из Источне Србије, посматран у целини, пружа утисак да се на овој територији сажима материјал хал. A с облицима хал. B у једну фазу, тако да имамо старије оставе типа хал. A_2/B_1 и млађе типа хал. B_2/C. Изгледа да је слична ситуација и у суседним областима, нарочито у Румунији. Док се у јужној Немачкој и алпијској области јасно деле оставе хал. A од остава хал. B, даље према истоку среће се мешање типова оба ступња у затвореним налазима, док „тракокимерски" и скитски материјал често садржи елементе халштата B. Да би се објаснила оваква ситуација потребно је располагати с много више материјала. Сигурна решења донеће тек будућа открића.

Драгослав СРЕЈОВИЋ

Сл. 31. Бронзани келтови а) из Тополице, б) Мироча, в) Мосне г) Бољетина — Fig. 31. Cognées en bronze de a) Topolica, b) Miroč, c) Mosna et d) Boljetin

TROIS DÉPÔTS PRÉHISTORIQUES DE LA SERBIE ORIENTALE

Le Musée de Negotin garde trois dépôts préhistoriques consistant en objets de bronze, à savoir: celui d'Alun (Fig. 1) et ceux d'Urovica (Fig. 14) et de Brza Palanka (Fig. 15).

Le dépôt d'Alun renferme dix objets en bronze: deux vases (Fig. 9 et 10), quatre bracelets (Fig. 5—8), deux haches creuses (Fig. 2 a-b) et deux lances (Fig. 3 et 4).

Par opposition au dépôt d'Alun, composé d'objets à destinations variées, le dépôt découvert à Urovica ne contient que des haches en bronze dont vingt haches creuses (Fig. 14) et une hache à rebord retroussé.

Le dépôt de Brza Palanka contient quatre haches creuses en bronze (Fig. 16—19), deux lances en bronze (Fig. 20 et 21), trois bracelets en bronze à extrémités croisées (Fig. 22—24) un torques en bronze (Fig. 25), deux figures teriomorphes en bronze (Fig. 26 a, b) et un moule de grès pour la fonte des haches creuses et une aiguille à chas (Fig. 27).

Prenant pour base de détermination les formes caractéristiques des vases en bronze (Fig. 9 et 10) et celle de la longue lance en bronze, le dépôt d'Alun doit être daté comme appartenant à la phase récente de la culture d'Urnenfeld. Ce dépôt contient également des formes typiques de la culture d'Urnenfeld ancienne, de sorte que le dépôt entier peut être daté plus précisément comme appartenant à la phase A_2 B_1 d'Hallstatt. L'ornementation des objects provenant du dépôt d'Alun est identique à celle sur les vases du groupe de Dubovac-Žuto Brdo (Fig. 13), ce qui veut dire que ce groupe habitait cette partie de la région danubienne à l'époque de la culture d'Urnenfeld (Hallstatt A/B).

Le dépôt d'Urovica se rattache aux dépôts analogues de Roumanie. [66], [67] L'apparition des haches creuses, ornées de la soi-disant Uhrpendelmuster relie ce dépôt aux trouvailles appartenant à la V période de l'âge du bronze dans la région nordique.[65] Ce dépôt montre aussi un mélange de formes anciennes et récentes en vertu desquelles il peut être déterminé comme appartenant à la phase A_2/B_1 d'Hallstatt.

Dans le dépôt de Brza Palanka les formes d'Hallstatt B sont mêlées à celles d'Hallstatt C. Comme les dépôts contenant les matériaux typiques d,Hallstatt C (Fig. 28) apparaissent sur le territoire de la Serbie Orientale, cette période de l'âge du fer ancien dans cette région doit être distinguée en une phase plus ancienne (Hal. B_2C_1) et une phase plus récente (Hal. C_2). Le dépôt de Brza Palanka appartient à la phase plus ancienne d'Hallstatt C (Hal. B_2/C_1).

L'ornementation des objets provenant de Brza Palanka se rattache à celle du dépôt d'Alun et à l'ornementation de la céramique du groupe de Dubovac—Žuto Brdo, quoiqu'elle manifeste un appauvrissement et une dégénération sensible d'éléments décoratifs essentiels du style géométrique »des Balkans« plus ancien. Dans le développement de ce style géométrique »des Balkans« on distingue trois phases: la plus ancienne, celle qui est représentée sur les objets provenant du dépôt d'Alun et sur les bracelets appartenant au type Beograd—Barajevo—Jajčići[90] (Hal. A_2/B_1), plus récente, sur les objets provenant du dépôt de Brza Palanka et sur les bracelets appartenant au type de Brestovik—Kostolac[89] (Hal. B_2/C_1), tandis que la plus récente est caractérisée par l'ornementation sur les bracelets appartenant au type de Janjevo[90a] (Hal. C_2).

Les matériaux connus jusqu'ici, provenant de la Serbie Orientale, vus en leur ensemble, donnent l'impression que sur ce territoire les matériaux d'Hal. A se confondent avec les formes d'Hal. B en une seule phase, de sorte qu'on y trouve des dépôts plus anciens du type Hal. A_2/B_1 et des dépôts plus récents du type Hal. B_2/C_1. Il paraît qu'une situation analogue existe aussi dans les régions sud-orientales de Hongrie et de Roumanie.

Dragoslav SREJOVIĆ

СКУЛПТУРА ТРОГЛАВА ИЗ ВАЋАНА КОД БРИБИРА

У музеју Хрватских старина у Сплиту чува се једна веома интересантна фигура поликефалног божанства од камена, којом се овом приликом мислимо специјално позабавити.

У питању је стубаст објекат ваљкастог облика, рађен од кречњака, који је на доњем делу одломљен, тако да се његова првобитна висина не може одредити. На горњем делу објекат је заобљен, на начин сличан омфалосу, тако да није могао имати конструктивне намене. Испод овога, на странама, налазе се представе људских глава израђене у рељефу, од којих су сачуване две, али их је несумњиво првобитно било три: трећа је међутим, одбијена заједно са делом стуба, тако да од ње нема трага.[1] У ствари се ради само о представама лица, без врата нити других делова тела, које делују као аплициране маске. Лица су овална, са широким, ниским челом без представе косе, као што недостаје и представа браде и бркова. Нису приказане ни уши, већ само буљаве и испупчене очи кружног облика, нос који је одбијен, али се јасно види да је био троугласт и при врху проширен, и уста, изведена у форми дугог хоризонталног уреза. Целокупном примитивношћу израде фигура потсећа на рад у дрвету из кога је вероватно пренета у камен. Укупна сачувана висина објекта 34 см.; висина очуваних глава 23 см. и 17,5 см. Највећа ширина очуваних лица 15 см. и 12 см. Одстојање између лица 5 см. (сл. 1).

Сл. 1. Фигура троглава из Ваћана код Брибира. Музеј хрватских старина у Сплиту. — Fig. 1. Figure tricéphale de Vaćani près de Bribir. Musée des antiquités croates

Упркос свом необично интересантном карактеру ова фигура дуго времена није на одговарајући начин проучена и испитана. Први је на њу скренуо пажњу фра Л. Марун,[2] који наводи да је фигура, обележена као глава Свевида, нађена у близини брда Севида ваћанског. Сличан податак касније је дао и Ђ. Ивековић,[3] који тврди да је фигура нађена у близини поменутог брежуљка, који назива Сувид, недалеко од Ждрапња. Неухватљиво је међутим тврђење Ивековића да би се радило о фигури четвороглавог божанства. После другог светског рата почела се овој фигури придавати већа важност и обраћати већа пажња. Ово у првом реду треба захвалити старању директора музеја Хрватских старина др. С. Гуњаче који је заинтересованим колегама посебно скретао пажњу на ову скулптуру. Тако се и догодило да је за збирку Народног музеја у Београду израђен један одлив фигуре, који је данас изложен у сали са материјалом раног средњег века.[4] Такође је Ђ. Бошковић унео слику наше скулптуре у свој уџбеник средњовековне архитектуре, са кратким коментаром и објашњењем да би се радило о словенском божанству Свевиду, Свантовиду, односно Троглаву.[5] У свим овим случајевима, иден-

[1] Ипак је могуће несумњиво утврдити, с обзиром на величину одбијеног дела, највећу ширину глава и њихово највеће међусобно одстојање, да је скулптура могла имати само три главе.

[2] Proglas Hrvatskog starinarskog društva u Kninu za pomoć (1925), 4—5.

[3] Grobovi otaca, Narodna starina III бр. 7, 9, сл. 7; 18.

[4] Овај одлив обележен је такође као примерак словенске пластике.

[5] Основи средњовековне архитектуре, Београд 1957, 114—115, сл. 155.

тификација саме скулптуре извршена је без детаљнијег удубљивања у саму постојећу проблематику. Као да је троглав из Ваћана добио особиту вредност у очима наших стручњака баш због тога што је тумачен као словенски. При томе се међутим заборављало да основна одлика по којој је ова идентификација извршена, поликефалија, а посебно и троглавост, није никако искључиво словенска појава. Она је позната и старим Грцима у облику њихове троглаве Хекате или врло старог зооморфног божанства Кербера, Римљанима у форми двоглавог Јануса, Трачанима у извесним видовима манифестације њиховог познатог божанства трачког коњаника, како изгледа и Германима, а особито добро Келтима.[6] Отуда се и намеће проблем једне прецизније идентификације и интерпретације нашег троглава. На ову потребу већ је указивано од стране појединих наших стручњака. При томе мислим на К. Пријатеља који говорећи о фигури из Ваћана код Ждрапња дословно каже: „Врло широка је још отворена проблематика, коју отвара тај значајан споменик, који још увијек чека, да о њему наука каже своју дефинитивну ријеч . . .“[7]. У вези са тим и сматрамо потребним да на овом месту извршимо детаљнију анализу овога споменика, како са тачке гледишта његове културне интерпретације, тако и с обзиром на карактеристичне црте и стил, уколико се о овоме може говорити, и на могућности историјске интерпретације и везивање за одређени етнички елемент. Одмах морамо истаћи да се постављени проблем у ствари може свести на алтернативу словенско или келтско: везивање за Грке искључује већ сама примитивност рада, веза са Трачанима такође се не може узети у обзир када се има у виду да Пачова гледишта о првобитној великој распрострањености Трачана нису нашла научне потврде[8] док се и на Германе у поменутом подручју једва може помислити. После ових нужних претходних напомена, прелазимо на саму обраду постављеног проблема.

I

Пре свега о могућности идентификације на основу историје религије.

Несумњиво је да су старим Словенима била позната поликефална, па, према томе, и троглава божанства. Ипак је занимљиво, да како је показао још L. Niederle,[9] култ таквих божанстава није био опште познат свим Словенима, тако да о њему нема података за источне Словене: Тројан који се код њих помиње представља, по свој прилици деификацију цара Трајана, чија је слава, као освајача Дакије, могле доспети и до Словена. Напротив, код западних Словена, нарочито код балтичких, које су у XII веку дефинитивно потисли и уништили Германи, овакви култови били су широко распрострањени. Тако постоји низ локалних поликефалних божанстава, поштованих у разним локалним светилиштима, и то божанстава са три, као Штетински Троглав, четири па и више глава, као Ругевит из Коренице на острву Rügen-у.[10] У ред ових божанстава спада и арконски Свантовид, чији је култ такође примарно локалног карактера, док се његова већа слава међу балтичким Словенима има по свему судећи приписати угледу његова оракула.[11] Но одмах морамо истаћи да се при идентификацији ваћанског троглава са овим словенским божанством смела с ума чињеница да је Арконски Свантовид четвороглав, како то изричито каже Saxo Grammaticus, очевидац рушења арконског светлишта 1167. или 1168. године.[12] У вези са овим поликефалним божанствима код балтичких Словена занимљива је и примедба В. О. Unbegana који истиче да се у нешто старијим изворима још увек врло нејасно помиње поликефалност словенских божанстава, док је она очигледно добро позната тек у XII веку писцима као што су Саxo или биограф Отона Бамбершког,[13] из чега би се могло закључити да поликефалност представља тек једну касну манифестацију последње етапе развитка паганизма балтичких Словена. Без обзира на то у којој се мери може прихватити ова духовита претпоставка, остаје ипак јасно, када се има у виду и непостојање поликефалности у опште словенском пантеону, да је повезивање појава на територији јужних Словена са локалним словенским културима једне веома удаљене територије, више него проблематично. Ово утолико пре, када се има у виду да се у том случају прилике код Балтичких Словена у једној епохи када на југу већ потпуно влада хришћанство морају пројицирати неколико векова у назад, у даљу прошлост у време када је код јужних Словена још владао паганизам.

Да пређемо сада на саме јужне Словене. Несумњиво је да се у њиховим традицијама, веровањима и фолклору сачувао траг постојања неког поликефалног, троглавог божанства, који се изражава у мање више шире распрострањеним или локалним легендама, као оној о Троглавом Арапину или о ширинградском Трајану у Мачви.[14] Ипак, и овде остаје отворено питање у којој се мери ове традиције могу повезати са веровањем самих старих Словена у овим крајевима, или се можда ради о преузимању елемената једног још старијег, пресловенског култа, који би био преузет у словенској скаски и миту. Решење овога питања не може донети сама археологија. Можда би у том погледу велику помоћ могла пружити етнологија, анализом и раслојавањем елемената разних веровања у разне етапе друштвеног развитка, у ком би се случају дало утврдити и приближно време и друштвене формације у којима је овакав култ могао настати. Иако је у овом смислу код нас још увек врло мало рађено, оно мало што је учињено пружило је занимљиве и убедљиве резултате.[15] У сваком случају може се рећи да код јужних Словена такође немамо поузданих елемената који би омогућивали утврђивање постојања поликефалног божанства у њиховој религији. Ни топонимије које евентуално постоје не могу нам у том смислу пружити одлучујуће решење.[16]

Узето у целини, сме се дакле истаћи, да се уопште не могу установити поуздани и довољно убедљиви докази који би утврдили словенски карактер ваћанског троглава, иако се та могућност у принципу не би могла потпуно одбацити.

На овом месту потребно је осврнути се на још једно питање: име и корен Вид, који се налази како у имену Свантовида, тако и у корену имена брда у чијој је близини наводно нађен ваћански троглав. Без обзира на чињеницу да не постоје докази да је та фигура нађена на поменутом брду, што уосталом досада нико није ни тврдио, потребно је указати на следеће. Као и троглава, фантастична бића, тако и Вид игра улогу у јужнословенском фолклору.[17] Отуда би се могло претпоставити да би ово име, као и велика улога Светог Вида можда стајали у вези са словенским Свантовидом. С друге стране међутим ова сличност дала је повода још Helmold-у (I, 6; II, 12), да име Свантовида доведе у везу са именом Светог Вида, од кога би ово било настало, када су га IX веку монаси манастира Corvey пренели на Rügen.[18] Према ономе што је малочас изнето о локалном карактеру поликефалних манифестација божанстава код балтичких Словена, укључујући ту и Свантовида, и комбинације у вези са именом Вида код јужних Словена мало су вероватне. Сем тога се мора подвући следеће: иако нисам лингвиста, те се ни у ком случају не могу усудити да о лингвистичком материјалу доносим макакав самостални суд, позвао бих се на гледишта компетентнијих од мене у тој области. Тако је Чајкановић, говорећи о имену Вида, указао и на грчку форму Ἄφιδες као старије име Хада.[19] По Д. Рендићу-Миочевићу исто се име јавља и као илирско божанско име у случају Vidasus-a, једне локалне форме опште илирско-далматинског Силвана.[20] Исти корен, који налазимо и у јаком грчком аористу εἶδον (ἔφιδον) (видех), познат је и Келтима, где се појављује и у имену друида од првобитног druvid, као и у ирској речи sui, од првобитног *suvid — који добро зна.[21] Како се из овога може закључити поменути корен не може се искључиво везати за старе Словене, а појављује се међу балканским Илирима још у пресловенско доба, исто онако како је познат и Келтима који су такође, бар делимично, живели у унутрашњости Балкана. Под таквим условима и са ове стране доводи се у сумњу могућност макаквог директног повезивања са словенским Свантовидом.

*

Да пређемо сада на религију старих Келта. Одмах морамо истаћи да код њих елеменат поликефалног, и то првенствено троглавог божанства игра у религији веома истакнуту улогу. Тако су троглави богови или тријаде познати код племена Remii, Suessiones, као и у виду познатих matres-nutrices код Тревира, чији нам је култ познат и из Птуја.[22] У исту групу спада свакако и божанска претстава бика са три ждрала — trigeranos.[23] И у келтској уметности и представама божанстава често је приказивање троглава. Тако је P. Lambrechts, сакупивши у западној Европи претставе глава везаних за посебне видове келтских култова, о којима ћемо даље говорити, скупио тридесет таквих представа у скулптури,[24] док представу троглавог божанства, или тријаде налазимо и на келтским вазама, а ван западне територије и у много удаљенијим крајевима, као првенствено у Корушкој, или на познатом сребрном котлу из Гундеструпа, који је протумачен као израђевина келтске уметности са доњег Дунава.[25] Другу особиту карактеристику у келтској религији и уметности чини посебно издвајање главе, на коју се, врло често, како у једноставним, тако и у поликефалним представама, ограничава приказивање људске фигуре.[26]

И једна и друга од ових појава које, то одмах можемо истаћи, одговарају и концепцији ваћан-

---

[6] В. Чајкановић, О српском врховном богу, Београд 1941, 58—60, даје детаљнији преглед оваквих појава код разних народа са тачке гледишта историје религије. За представе троглавог трачког коњаника уп. G. I. Kazarov, Denkmäler des thrakischen Reiters in Bulgarien, Dissertationes Pannonicae II, 14 (1938), 41, №. 148, сл. 64 (Червен Брег); 43, No. 159, сл. 72 (Чехлаково); 103, No. 533, сл. 272 (Коматево). Не могу се сложити са мишљењем оних научника (Buday, Вулић), којима се у последње време са извесним отступањем у интерпретацији придружује и Ђ. Бошковић, Прилог проучавању трачког коњаника, Старинар Н. С. VII—VIII (1956—1957), 159 и д., по коме трачки коњаник не би био представа божанства но покојника или дедиканта. Поред оних аргумената које сам противу те тезе изнео а које је у свом раду навео Бошковић, указујем и на Чајкановићеве податке, loc. cit. из којих се види да трачки коњаник сједињује у себи низ општих особина карактеристичних за врховно божанство разних индоевропских групација.

[7] Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, Starohrvatska prosvjeta III, 3 (1954), 68 и сл. 1.

[8] C. Patch;Thrakische Spuren an der Adria, Jahrt. des öesterr. arch. Inst. Bd. X/1907 S. 169.

[9] L. Niederle — J. Eisner, Rukovet slovanských starožitností, Praha 1953. (Превод Нидерле-овог дела Manuel de l'antiquité slave I—II, Paris, 1923, 1926), 297—299. Уп. и 294—297.

[10] Ibid., 299—303; уп. такође B. O. Unbeganu y Mana, Les religions de l'Europe ancienne III, Paris 1948, 411 и д.

[11] Niederle — Eisner, op. cit. 300.

[12] Saxonis Grammatici, Gesta Donnorum, ed. A. Holder, Strassburg 1886, 564—566: Ingens in ede simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens, quattuor capitibus totidemque cervicibus mirandum perstabat . . . Цео текст Саxa који се односи на Аркону пренет је код нас у делу J. Korošca, Slovensko svetište na Ptujskem gradu, Ljubljana 1948, 7—9.

[13] Umbeganu, op. cit., 423.

[14] Чајкановић, op. cit., 58 и д.

[15] Уп. нарочито Ш. Кулишић, Порекло и значење божићног обредног хлеба код Јужних Словена, Гласник Земаљског музеја Н. С. VIII (1953), 7 и д.

[16] J. Korošec, op. cit., 41, позива се на податак птујског урбара из 1322. године у коме се помиње lapis Triglaw, истичући међутим и мишљење M. Kosa да се може радити о неком античком споменику са три фигуре какви су чести у птујском крају, што нам изгледа особито вероватно.

[17] Чајкановић, op. cit. 158.

[18] Niederle—Eisner, op. cit. 301.

[19] Чајкановић, loc. cit.

[20] D. Rendić—Miočević, Ilirske predstave Silvana na kultnim slikama sa područja Dalmacije, Glasnik Zemaljskog muzeja N. S. X (1955), 8. С друге стране Kalinka и Swoboda сматрали су ово име као келтско од корена *Veid, уп. Р. Марић, Антички култови у нашој земљи, Београд 1933, 14—15.

[21] J. Vendries y Mana, Les religions de l'Europe ancienne III, 291.

[22] Ibid, 248—249.

[23] Duval, Les dieux de la Gaule, (Paris 1958), 38.

[24] P. Lambrechts, L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celtes, (Brugge 1954), 83—86.

[25] За претставу на керамичким вазама уп. напр. A. Varagnac и др., L'Art gaulois, изд. Zodiaque-la nuit des temps (1956), 272, сл. 63, каталог 275 (суд из Bavay); За Gundestrup уп. F. Drexel, Der Silberkessel von Gundestrup. Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts XXX (1915), 1 и д., сл. 1 и табла Beil. 1. За налазе из Корушке уп. наше даље излагање у поглављу о антропоморфним претставама код старих Келта.

[26] Посебно обрађено у поменутом делу Lambrechts-a, op. cit., passim.

ског троглава, налазе своје дубоке корене у келтским веровањима и култу. Умножавање јединице као израз давања веће духовне и физичке снаге добро је познато и другим народима. Не би се могло рећи ни да је број три везан у том умножавању искључиво за Келте. Ипак је значајна чињеница да се утростручавање код њих особито јако развило. Оно се манифестује и у груписању украсних зрнаца на разним облицима типичног келтског накита, у стварању троједних протома, дакле у низу манифестација, чак и оних које нису директно везане за култне објекте иако несумњиво и у овим случајевима имају свој дубљи магични смисао.[27] При томе је особито значајна чињеница за нас, да се овакве појаве у нашим крајевима углавном имају везати за Келте,[28] пошто, како је са лингвистичким материјалом успео да покаже М. Будимир, код старобалканских народа посебно значајну улогу игра не број три него број четири и његови производи.[29]

Још већи значај има посебно истицање главе. Оно је свакако израз веровања у коме се примењује принцип pars pro toto, при чему се глава сматра као центар и седиште како духовних, тако и физичких особина.[30] Као израз овога веровања јавља се код Келта и познати обичај лова на главе, о коме нам, на основу података очевица Посејдонија говоре Диодор (V, 29, 4—5) и Страбон (IV, 4—5),[31] који наводе да су Келти чували на нарочити начин балсамоване главе убијених непријатеља, при чему су главе истакнутих непријатељских вођа особито поштоване и држане у засебним ковчезима. Ни за какву цену Келти не би пристали да се одвоје од ових, за њих изузетно драгоцених, објеката. Занимљив је и податак Ливија (X, 26, 11) да су у бици код Сентина (295. године пре н. е.), келтски коњаници везивали на груди својих коња главе непријатеља или их утврђивали на копља и да су тако ишли на јуриш.[32] У уметности ово веровање и обичај, нашло је такође свој израз. Тако су на довратницима познатог светилишта у Roquepertuse, удубљене нише у неким од којих су се до данас очувале људске лобање. Слични налази у новије време учињени су и на Entremont, Saint Blaise и Glanum-у.[33] Другу, одговарајућу појаву представљају ликови келтских божанстава једно или поликефалних, представљени искључиво главом, и без икаквих других делова тела, тако да се са правом може говорити о боговима — главама, dieux-têtes.[34]

Како показују многи случајеви оваквих неоштећених споменика несумњиво је да се овде ради стварно о ограничавању целе претставе искључиво на главу.

Ово келтско схватање везано за култове старих келтских племена задржало се и у касније време. Тако овде треба поменути римске споменике са портретним медаљоном у коме се претстава ограничава на главу и врат, без икаквих других делова тела. И стара келтска литература, позната литература старих Ираца, пружа нам о томе података у разним митовима о исеченим главама које учествују и даље равноправно у животу, у легендама о поновном оживљавању мртвих када се на труп опет постави исечена глава, у разним скаскама као неким из циклуса краља Артура или оној о Cuchulainn-у.[35]

Да поменемо такође да се трагови ових култова тријаде и главе, налазе не само на подручју уже домовине Келта, већ и у широј области њихове експанзије. У томе погледу занимљив је податак који нам пружа један фрагменат атичког комедиографа Филемона, који, у време после неуспелог келтског похода на Делфе, износи предлог да се једном Селеукиду који је Атињанима поклонио тигра, као уздарије пошље један trigeranos, што свакако претставља алузију на непријатни продор Келта у Малу Азију, али показује да су Грцима била позната келтска божанства карактера тријаде, вероватно у вези са њиховим ужим контактом са Келтима на Балкану у ово време.[36] Не мање значајан је и податак код Помпеја Трога (XXIV, 5),[37] да су Келти, убивши македонског краља Птолемеја, исекли његову главу, натакли је на копље и тако носили по бојном пољу.[38]

Као што из свега горе изнетог видимо, култ поликефалног и посебно троглавог божанства, играо је код старих Келта видну улогу, исто као и посебан култ који је одаван глави. Ове су појаве у подручју Келта биле широко распрострањење и одговарају у многоме карактеру претставе ваћанског троглава.

II

Други проблем којим се морамо овде позабавити јесте питање и концепција антропоморфне пластике код старих Словена и Келта. Природно да се при томе мора повести рачуна и о чињеници да у многим случајевима веома примитивне скулптуре не одају узете у целини неки посебан стил, већ се, на први поглед и чисто формално, могу уврстити у општу примитивну пластику. Ипак, једна детаљнија студија како извесне опште основне концепције у претстави, тако и начина извођења појединих детаља, омогућује и овде утврђивање неких битних разлика, које могу помоћи и ближем опредељивању појединих оваквих претстава.

[27] Општи преглед ове појаве даје J. Dechelette, Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine IV, (Paris 1927), 1033 и д. Код нас се овим питањем посебно позабавила Д. Гарашанин у једној студији предатој за штампу у Зборнику Народног музеја у Београду II.

[28] Разрађено у горе поменутој студији Д. Гарашанин.

[29] М. Будимир, Несторов кондир и хомеров depas amphikupellon, Старинар Н. С. VII—VIII, 24 и д.

[30] Lambrechts, op. cit., особито 21—22.

[31] Овим подацима користи се и Lambrechts, op. cit. 38 и нап. 2.

[32] »Gallorum equites pectoribus equorum capita et lanceis infixa , ovantesque sui moris...«. На овај податак указује и W. Deonna, Phalères celtiques et gallo-romaines avec décor de têtes humaines, Revue archéologique NS. XXXV, 2 (1950), 39 и д.

[33] Lambrechts, op. cit. 39—44.

[34] Ibid., 67 и д. са детаљним прегледом разних варијаната ових претстава и доста богатим каталогом налаза са илустрацијама.

[35] Ibid., 105—121.

[36] Овај податак наводи Duval, op. cit. 32.

[37] Lambrechts, op. cit. 39

[38] Податак Помпеја Трога да је глава ношена ради застрашивања непријатеља свакако је само његово објашњење, док се у суштини догађај има повезати са старим култом главе.

Најпре ћемо се задржати на словенској пластици. Она нам је данас позната по приличном броју поузданих налаза са којима можемо са сигурношћу оперисати.[39]

Једна од основних одлика старе словенске антропоморфне пластике састоји се у тежњи за приказивањем целе људске фигуре са главом, вратом, трупом и удовима. Ова појава јасно је видљива на фигурама као што су познати идол из Збруча или тзв. стела из Altenkirchena.[40] И код примитивнијих идола иста тенденција долази до изражаја претстављањем макар извесних детаља тела, као на познатим т. зв. бамбершким стелама са карактеристичном претставом руку.[41] У вези са овом тенденцијом, на словенским антропоморфним фигурама и рељефима долази до изражаја још једна одлика манифестована у начину повезивања претставе људског лика са материјалом, каменом у коме је фигура рађена, а који бисмо могли назвати оживљавањем или антропоморфизацијом камена. Фигуре су наиме чак и онда када имају карактер рељефа, повезане за основу, камен, тако да у крајњој линији имају карактер антропоморфне претставе. На примерку из Збруча, на коме су делови тела израђени као рељефи на камену који је у доњим зонама богато украшен другим рељефима, главе су горе измоделоване као слободне, што ствара једну комбинацију рељефа и округле фигуре у којој камен на коме се врши приказивање добија овим издвајањем главе антропоморфни карактер. Сличан је случај и са бамбершким стелама, код којих је такође глава у горњем делу посебно измоделована, док иста тенденција, мада нешто слабије налази свој израз и на стели из Altenkirchen-а, где је свакако у питању најчистији рељеф, али је ипак у горњем делу камена направљен полукружни испуст за главу, чиме је обрађени камен опет добио у извесној мери антропоморфни карактер. Овакво схватање као целе људске фигуре са изразитом тенденцијом антропоморфизације налазимо и на врло примитивном четвороглавом примерку из Iwankovce.[42] Од других карактеристика словенске пластике треба посебно поменути и извесне детаље. Један од њих је врло карактеристичан начин претстављања руку, које су по правилу обе савијене у лакту и то тако да је једна спуштана на ниже а друга положена на груди, где обично држи известан објекат, особито рог, као код примерка из Збруча или оног из Altenkirchen-а.[43] Овај положај руку са савијањем у лакту изгледа да уопште претставља појаву особито типичну за уметничку концепцију Словена. Његову прву претставу сусрећемо већ на познатим антропоморфним фигурицама из Мартиновке,[44] док се поменути став задржава и касније у словенској пластици, и то и у средњем веку, дакле у пуном историском периоду. У овом погледу желимо да укажемо особито на претставе на нашим средњевековним гробним каменовима и стећцима, као на познатом примеру из Докмира,[45] на камену из Липеновића, датираном у XIV—XV век,[46] као и на извесним претставама са стећака из Радимље,[47] или Олова.[48] У ову групу можда би требало уврстити и недавно откривени камен из Гунице у Тесалији[49] који показује исти положај руку, док по свом облику и типу највише потсећа на споменике из Докмира и Олова-Влашковца.[50] Да поменемо најзад да се исти детаљ одржава и до најновијих времена у наивној уметности сеоских надгробних споменика Србије, како то показују на пример споменици депутата из Виче (1862) или кириције из Ариља (1911).[51] Уопште нам се чини да се у овој уметности која се скоро до наших дана одржала у нашем народу, са њеним невештим а ипак живахним претставама, са њеном полихромијом, познатом како изгледа и код старих Словена,[52] па и са оном за словенску уметност типичном антропоморфизацијом камена, као на споменицима Уроша Симеоновића из Богојевића или оном из Саса-Рашка,[53] сачувао у многоме дух старе словенске уметности најранијих времена.

Од других детаља треба поменути честу појаву претставе браде и бркова, као што је нала-

[39] За преглед словенске пластике уопште уп. Niederle—Eisner, op. cit. 303 и д. (са илустрацијама); 433—434, сл. 138—140; L. Niederle — М. Грбић, Словенске старине, Нови Сад 1954, 227 и д. (Превод дела Rukovět slovanske archeologie, Praha 1931). Код нас је на пластику Словена указао J. Korošec. Uvod v materialno kulturo Južnih Sovena v zgodnjem srednjem veku, (Ljubljana 1952), 380 и д. Занимљиво је да Корошец при томе не помиње ваћанског троглава, што вероватно указује да га није са сигурношћу могао сматрати као словенског. За допуне материјала наведених у горе поменутој литератури, цитираће се у даљем излагању у вези са појединим новим налазима и публикације у којима су они објављени. У погледу аутентичности појединих фигура треба истаћи да не видимо разлога за сумњу у статуу из Збруча, Niederle — Eisner, op. cit. 306—307, сл. 52—53, на шта указује и њен општи стил, четвороглавост и атрибути, рог и коњ који играју видну улогу у словенској религији. У истом смислу указује и Б. Рибаков у История русского искуства I (Москва 1953), 75—79, што истичемо без обзира на његово философско-религијско тумачење ове претставе. Напротив, фигура из Holzgerlingen, по својим стилским одликама и карактеру, као и по подручју где је нађена свакако ће бити келтска а не словенска. Уп. W. Kimmig — H. Hell, Vorzeit an Rhein und Donau (1958) 126, сл. 142. И К. Bittel, Die Kelten in Württemberg, Frankfurt a. M. 1934, 79 ставља фигуру из Holzgerlingen у Латен D. За репродукцију ове фигуре уп. и Niederle — Eisner, op. cit. 311, сл. 56.

[40] Уп. Niederle — Eisner, op. cit. 434, сл. 138. C. Schuchhardt, Alteuropa 4 (1941), 336, сл. 215.

[41] Niederle — Eisner, op. cit. 310, сл. 55; Niederle — Грбић, op. cit., 229 сл. 107.

[42] J. Machnik, Nowe odkrycie posagov kamiennych W ZSRR Z Otchtani wiekow XXII (1953), 240—250, сл. 1. Ово налазиште лежи код Kamenjec Podolska.

[43] Niederle — Eisner, op. cit. 306—307, сл. 52—53 (Збруч); 434, сл. 138 (Altenkirchen), Niederle — Грбић, op. cit. 228 сл. 106 (Збруч).

[44] Рибаков, op. cit., сл. на стр. 55. За одржавање сличног мотива у много каснијој руској народној уметности уп. ibid. сл. на стр. 57 (на ћилиму).

[45] Р. Љубинковић — М. Љубинковић, Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Западна Србија, Београд 1953, 176, сл. 254 S. V. Докмир.

[46] М. Влаховић — П. Милосављевић, Сеоски надгробни споменици у Србији, Београд 1956, сл. на стр. 10.

[47] A. Benac, Radimlja (Sarajevo 1950), T. III, 5; VI, 12; VII, 14; VIII, 15; XI, 22. Претставе обе руке као на руским примерцима (уп. нап. 44) налазимо ibid., T. XXIII, 68.

[48] Benac, Olovo (Sarajevo 1952), T. XXI, сл. 32б.

[49] Репродуповано у Chronique des fouilles y Bulletin de correspondance hellénique LXXXII (1958), 755—756, сл. 10.

[50] Benac, op. cit., T. XVI. Објекат потиче из XV века.

[51] Влаховић — Милосављевић, op. cit., сл на стр. 27—28.

[52] За полихромију на старим словенским антропоморфним скулптурама уп. Рибаков, op. cit., 76—77.

[53] Влаховић — Милосављевић, op. cit., слика у боји уз стр. 8 и сл. на стр. 15.

зимо на бамбершким стелама, на оној из Altenkirchen-a, на фигури из Lubova у Пољској, на познатој глави из Јанкова.[54] У извесној мери карактеристичан детаљ претстављa и шешир какав налазимо на фигури из Збруча и на новгородском идолу,[55] а чији облик Рибаков доводи у везу са руским бојарским капама.[56]

Сл. 2. Фигура из Плавна код Неготина. Народни музеј у Неготину. — Fig. 2. Figure de Plavna près de Negotin. Musée de Negotin

На овом месту потребно је још посебно се осврнути на две фигуре ранословенске пластике. а наиме на познату фигуру из Акулинина у Подолском рејону код Москве[57] и на досада непубликовану фигуру из села Плавне код Неготина, која се чува у неготинском музеју.[58] Ова последња претставља врло примитивно израђену људску фигуру која је, ипак, замишљена као цела. Глава је сведена на јајасто лице које је са трупом спојено кратким вратом. Нема претставе косе, браде ни бркова, већ су приказане само очи у облику издужених полукругова, нос који је одбијен и кратка уста изведена као урез. На глави постоји и претстава ушију, на трупу пак, приказане су руке од којих је лева савијена у лакту и положена на груди. Висина фигуре износи 183 см. (Сл. 2). Посебан проблем претставља намена ове фигуре, на чијој се глави налази дугуљаста четвртаста плинта, што би указивало на намену објекта као неке врсте атланта.[59]

Својим стилским одликама у претстави лица ова фигура готово је идентична са идолом из Акулињина, од кога је међутим сачувана само глава, јер је фигура оштећена. Не може се ни спорити извесна формална сличност са ваћанским троглавом, коју је уочио и Бошковић.[60] Но, овде је потребно поново подвући оно што је истакнуто и на почетку овога поглавља, а наиме да се код примитивних претстава и фигура, тешко може говорити о извесним специфичним одликама стила, већ се више мора обратити пажња или на извесне детаље или општу концепцију претставе. При томе се мора подвући да фигура из Плавне претставља изразити пример људске фигуре схваћене као целе са посебним издвајањем главе и људским уобличавањем самог камена на коме су приказани детаљи, и са карактеристичним начином приказивања руку. Сви ови елементи концепције везују фигуру из Плавне за словенску пластику а одвајају је од ваћанског троглава и изразитог приказивања главе и лица као маске који одликују овај последњи споменик. Да поменемо и још један детаљ: начин приказивања очију, идентичан са оним на примерку из Акулињина, као и постојање претставе ушију. По својој концепцији и карактеру поменута фигура била би према томе такође словенска.

Како показује горње излагање, упркос општем примитивном карактеру, словенска антропоморфна пластика, својом специфичном концепцијом и низом карактеристичних детаља, може се потпуно сигурно дефинисати и определити. На њој се налазе одређене карактеристике које у принципу омогућују њену сигурну идентификацију. Тим својим специфичним одликама концепције и детаља она се битно разликује од троглава из Ваћана.

*

Осврнимо се сада на антропоморфну пластику старих Келта. И у њој се могу истаћи извесне основне заједничке одлике. Поред врло честе претставе саме главе, без трупа, као израза одређених верских концепција старих Келта о чему је у горњем излагању већ било довољно говора, овде треба истаћи и извесне одређене стилске одлике или детаље. На њих су већ указивали R. Lantier и P. Jacobsthal, при чему се први више држи извесних општих карактерних црта, док

[54] W. Filipowiak, Stowianskie miejsca kultowe z Trzebiatowa, Materiały zahodnio-pomorskie III (1957), 85—86, сл. 7 (Lubovo). Niederle — Eisner, op. cit. 435, сл. 140 (Јанково).

[55] W. Hensel Słowianszezyzna wczesnośradniewieczna, (Warszawa 1956), 391—392, нап. 1 и сл. 381.

[56] Op. cit. 76.

[57] Ibid. 74—75, са сликом.

[58] Ову фигуру лично сам видео приликом рекогносцирања терена у околини Неготина 1956 године. За фотографију коју овде публикујем захвалан сам проф. Ђ. Бошковићу који ми је љубазно ставио на расположење.

[59] Да су атланти били у извесној мери познати у старих Словена, показују и претставе на фигури из Збруча, Niederle — Eisner, op. cit 307, сл. 52.

[60] Бошковић, Основи средњовековне архитектуре, коментар уз сл. 155.

други приступа анализирању појединих изразито типичних детаља.[61] Тако Lantier истиче исти облик лица са назначеним јагодицама, исти начин претстављања буљавих очију, исти облик носа и исту фризуру, који карактеришу производе келтске уметности. Jacobsthal пак подвлачи фронталан начин приказивања лица, често без ушију, троугласти, на врху проширени нос, претставу затворених или буљавих очију, различит начин приказивања уста, недостатак браде и честу појаву орнамената или дупле круне на челу.

Наравно да све поменуте елементе не морамо увек налазити на једној јединој фигури, већ се, мање или више, на појединим скулптурама истичу само поједине од ових карактеристичних одлика. При томе треба такође водити рачуна о чињеници да у келтској пластици постоји и извесна неуједначеност у квалитету која се манифестује особито у томе да су извесне фигуре, поготову оне рађене на југу Француске, често изразито бољег квалитета, што је свакако последица јачег утицаја античког, првенствено грчког света у овом подручју.[62] Напротив, делом у овим крајевима а поготову у областима удаљеним од непосредног утицаја античког света, постоје још увек много примитивније фигуре, које претстављају најнепосреднију манифестацију келтске уметности, још неизмењене, да не кажемо неоплемењене утицајима са стране. Међутим, и у једном и у другом случају долазе до изражаја исте основне одлике, исте битне карактеристике концепције, које се у суштини уско везују за нашег ваћанског троглава. Тако, да наведемо само неколико примера, у првом случају можемо поменути познату двоглаву претставу из Roquepertuse, са истим принципом истицања главе и са, мада финије израђеним истим основним цртама у начину схватања претставе очију, уста, као и у недостатку приказивања косе, ушију, браде и бркова.[63] На истом принципу почивају несумњиво и претставе исечених глава, као оне из Entremont, упркос суровом реализму који се манифестује у вештом наговештавању полуотворених очију на мртвоме лицу.[64] Па чак и у бронзаним маскама које се чувају у музеју у Tarbes, у облику лица, контурама очију, форми носа и начину претставе уста, наилазимо опет у основи на исте основне принципе приказивања.[65] Једну у неколико прелазну форму у карактеру претставе обележава глава из Msecke Zebrovice, са у основи истом претставом извесних елемената на лицу, које се допуњава изразито орнаменталним начином приказивања бркова, обрва и косе.[66] Још више, сасвим непосредних и упечатљивих аналогија, налазимо у оној другој, примитивној, неизмењеној форми келтских антропоморфних скулптура. У првом реду овде ваља на западу поменути главу из Corbridge у Northumeberland-y, која у свим детаљима израде, у свим одликама стила, потпуно одговара ваћанском троглаву.[67] Сличан је случај и са троглавом из Corleck у Ирској, иако у односу глава на самој основи камена, овде постоји извесна разлика, која међутим ни у чему не умањује основну и врло блиску сродност.[68] Примерци истог карактера нису нам непознати ни са терена Француске, како показује позната претстава ратника из Sainte Anasthasie (dép. Gard), идентична у грубом начину стилизовања детаља лица, без обзира на необични објект којим је покривена његова глава.[69] Помињући само узгред, да у основи исте стилске одлике пренете у метал претстављају и фигуре са већ поменутог суда из Gundestrupa,[70] задржаћемо се још посебно на неколико непосредних аналогија из Корушке. Овде у првом реду треба поменути камено корито са представом троглава са Magdalensberg-a чије јајасто лице, урезана уста, и округле очи потпуно одговарају ваћанској претстави, иако овде налазимо и претставу врата и фризуре око једне од приказаних глава.[71] Углавном сличан је случај и са примерком из Semlack-a на коме су сачуване две главе,[72] као и са оним из Launsdorf-a.[73]

Поред ових аналогија, међу којима оне из друге групе претстављају добрим делом и најдиректније паралеле ваћанског троглава, потребно је укратко се осврнути и на неке друге антропоморфне претставе келтске уметности, у којима се такође могу утврдити блиске паралеле. Такав је случај у првом реду на фалерама, као на пример оним келтским фалерама из Manerbio, са територије Insubra.[74] Поред општих, заједничких одлика, разлике у односу на ваћанског троглава овде се манифестују само у извесним детаљима као у претстави косе и начину приказивања уста, чији се крајеви савијају на ниже. Па и на келтским новцима постоје несумњиве аналогије, како у принципу издвојеног претстављања главе, тако и у стилу, при чему је, упркос извесној разлици у начину претстављања очију,[75] од особитог значаја факат да се главе често приказују без косе, што потпуно одговара ономе што запажамо и на ваћанској скулптури.[76] Да истакнемо најзад да у крајњој линији извесну паралелу претстављају и познате маске као украси келтских фибула, и накита које у суштини својим стилом и карактеристичним

[61] Карактеристике келтске уметности које су дали Lanter и Jacobsthal пренели су такође Varagnac и др., op. cit., 77 и Lambrechts, op. cit., 19.

[62] Не може се прихватити гледиште Varagnac-a, op. cit. 78—79 о независности келтске уметности од Медитерана. Против њега говоре и многобројни, делом и прелатенски импорти са југа у келтску територију, као у Vix-u или Heuneburg-u, који су само израз једног општег процеса везаног за друштвено-историски развој варварских народа од VI века пре н. е. Уп. и нашу критику споменутог дела у овом броју Старинара.

[63] Varagnac и др., op. cit., табла у боји уз стр. 64; 93 и сл. 10—11.

[64] Ibid. 94 и сл. 19—20.

[65] Ibid. 92—93 и сл. 2—5.

[66] Ibid. 92 и сл. 1.

[67] Lambrechts, op. cit. сл. 29.

[68] Ibid. сл. 37.

[69] Varagnac и др., op. cit. 94 и сл. 14—16.

[70] Уп. и нап. 25. За добре репродукције које пружају увид у карактер фигура уп. и Varagnac и др., op. cit. 236 и сл. 3—9.

[71] H. Kenner, Das Dreikopfbecken vov Magdalensberg, Carinthia I, 144 (1954), 11 и д. сл. 1—2.

[72] Leber, Neue archäolog'sche Funde in Kärnten, Carinthia I, 140 (1950), 239 и д., сл. 5.

[73] Kenner, Carinthia I, 144, 11 и д., сл. 6.

[74] Deonna, op. cit. 37 и д., сл. 4—5.

[75] Ibid. 153, сл. 20, 1. У суштини сличан начин претставе очију налазимо и на већ помињаном примерку из Holzgerlingen, уп. нап. 39.

[76] Ibid. Ову појаву Deonna тумачи тиме да се можда ради о претстави скалпиране главе, ibid. 150—151, што је свакако могуће у колико су у питању исечене главе, али је теже прихватљиво ако се, као код ваћанског троглава ради о претстави божанства.

третирањем детаља, као и самом концепцијом издвајања главе, улазе у круг истих уметничких схватања.[77]

Из свега горе реченог произилази, дакле, да ваљански троглав, у концепцији и стилским одликама потпуно улази у један широки круг келтског уметничког стварања, чије одлике и концепцију упркос извесној неуједначености, налазимо на низу уметничких творевина старих Келта, на којима ,између осталог, можемо наћи у већем броју случајева и потпуно директних аналогија, које готово иду до идентичности. У овом оквиру међутим потребно је указати на још једну карактеристику. У питању је сам облик ваљанске скулптуре, истакнут већ у нашем опису, на почетку овога рада: стубасти објекат, због своје заобљености на горњем делу, није могао имати конструктивни карактер и намену стуба, већ најпре потсећа на омфалос. Како истиче и H. Kenner, облик омфалоса добро је познат код Келта, код којих је скоро свако племе имало свој омфалос, за шта постоји података и у самом археолошком материјалу.[78] Па и примитивни карактер стила који потсећа на рад у дрвету, одлика која се уосталом налази и на другим производима келтске уметности, само је израз једне транспозиције примарне дрвене скулптуре у други материјал-камен. У суштини претстава ваљанског троглава, несумњива претстава божанства, пример је овакве транспозиције примитивних келтских идола, рађених грубо у дрвету, какви су били познати и античким писцима и чији нам опис пружа Lucan, Pharsalia у својим стиховима у опису једног келтског светилишта.

... simulacraque maesta deorum,
arte carent, caesique extant informia truncis.

III.

У досадашњем излагању показано је, мислимо, довољно јасно да се фигура ваљанског троглава, својом концепцијом и општим стилским одликама најпре може повезати са творевинама келтске уметности. Остаје међутим да се још кратко осврнемо на питање у којој се мери историски може на територији којој припада наш налаз рачунати са келтским елементом. Иако су историски извори прилично оскудни, те пружају углавном мали и недовољан број података, остаје несумњиво да се на постављено питање и према овом материјалу којим располажемо, може одговорити позитивно.

Тако сазнајемо из Аријана (I, 4, 6) и Страбона (VII, 3, 8), да су Келти чија је делегација на доњем Дунаву изашла пред Александра приликом његовог похода на Трибале били са Јадранског мора.[79] Помпеј Трог (XXIV, 4) наводи да је један део Келта, предвођен птицама, дошао у област Илира и опустошивши је продро до Панониje.[80] Већ наведени подаци несумњиво нам показују да су Келти морали продрети и у подручје око Јадранског мора и у унутрашњост Балканског полуострва, у област насељену илирским племенима.

Остаје међутим да се утврди, где се од прилике може тражити центар овог келтског боравишта у области Илира. И у томе погледу постоје извесни подаци који базирају делом на обавештењима која нам пружају антички писци и закључцима који су у вези са тим дају извести, а делом и на исказу епиграфских споменика. Овде посебно ваља указати на следеће моменте:

1. Познати податак Страбона (IV, 207; VII, 313) о Јаподима као мешавини илирског и келтског становништва. Несумњиво да овај податак није у потпуности потврђен археолошким материјалом: како су показала истраживања у јаподским некрополама, велику већину налаза чине илирски елементи, док се келтски карактер манифестује углавном у извесним врстама накита. Ипак, ова чињеница не мора бити пресудна у погледу етничког опредељења, ако је паралелишемо са оним што знамо о етничким односима у другим областима. Тако, првенствено, треба потсетити на чињеницу да су Скордисци примарно не мешавина Илира и Келта већ директни потомци Баталатових Келта који се враћају на север после неуспелог похода на Делфе. Међутим, врло брзо, они се мешају са староседеоцима у тој мери да се од њих више и не дају разликовати са пуном сигурношћу, а и у материјалној култури примају многе елементе старе домородачке културе.[81] Када је то код њих тако, могу се слични односи, чији само магловити израз можемо наћи у остацима материјалне културе, још пре очекивати код племена за која је у античко доба изричито речено да претстављају мешавину разних етничких елемената.

2. Податак из Атенејевог фрагмента X, 443a, b који говори о победи Келта над Ардијеима, благодарећи једном ратном лукавству. Овај податак односи се на време око краја IV века.[82] Он у сваком случају недвосмислено потврђује да су Келти, поред осталих крајева морали насељавати и једно подручје у коме су стајали у директном контакту са Ардијеима. У вези са тим помишља се такође

[77] Међу обилним карактеристичним материјалом ове врсте упућујемо примера ради на случајеве код J. Filip, Keltové v střední Evrope (Praha 1956), особито примерке 48, сл. 13, 1, 2, као и сличну концепцију код примерака из Malomefice, ibid., 49, сл. 14. Уп. за карактеристике стила овог последњег налаза и O. Klindt — Jensen Bronzekedelen fra Brå (Aarhus 1953), 68—70 (за људске главе особито 69) и одговарајуће слике. У начину приказивања лица и главе углавном сличне одлике могу се наћи и на ситној келтској пластици од бронзе. Уп. примере код R. Pittioni, »Keltische« Bronzefiguren. Wiener prähistorische Zeitschrift XVIII (1931), 54—58 и за материјал у нашој земљи Д. Гарашанин, Каталог метала, Каталози Народног музеја у Београду, Праисторија I, (Београд 1954), T. L. 1.

[78] Kenner, op. cit. 26—27. Уп. такође за илустрацију оваквих објеката Dechelette, op. cit. 1028—1029 и сл. 700, особито 700, 1, који међутим оставља отворено питање намене ових каменова.

[79] Н. Вулић, Келти у нашој земљи, Глас СКА CXXI (1926), 273 и д. И Кацаров и Дечев сматрају да се Аријанов податак о Јонском заливу односи на Келте са јадранске обале. Уп. Кацаров, Извори за старата история и география на Тракий и Македония (София 1949), 308, нап. 24.

[80] Вулић loc. cit.: »... ex his (тј. Гала) portio in Italia consedit, quae et urbem romanam captam incendit, portio Illyricos sinus ducibus avibus... par strages barbarorum penetravit et in Pannonia consedit.«

[81] М. Гарашанин, Ка проблематици касног латена у Србији и Војводини, Научни зборник Матице српске 18 (1957), 78 и д.

[82] Вулић, op. cit. 74. За ове и друге историске податке о Келтима на Балкану уп. такође H. Hubert, Les Celtes et la civilisation celtique depuis l'époque de Latène (Paris 1950), 40—45; Filip, op. cit., 22—29; М. Гарашанин, Из историје Келта у Србији, Историски Гласник 1953, 3—4, и д.; Б. Гавела, Келтски опидум Жидевар (Београд 1952), 43 и д.

да је познато померање Аутаријата које их је довело далеко на југ Балканског Полуострва и у контакт са Пеонцима, наступило у вези са притиском Келта, са којима су они дошли у додир[83].

3. Према податку Пача натписи са келтским именима показују да су Келти допирали све до подручја Ливањског поља и Неретве.[84]

Горе наведена факта пружају нам прилично елемената за локализовање Келта у унутрашњости западног Балкана и на Јадрану. Знамо да су Ардијеи примарно насељени у подручју западно од Неретве, према острву Хвару.[85] Такође је познато да су они били у директном контакту са Аутаријатима, са којима су били у сукобу око неких слапних извора за које су се стално спорили. Претпоставља се да су се ови извори налазили у околини Коњица.[86] У том случају највероватније је да се контакт између Аутаријата и Ардијеа остварио негде око Неретве, то ће рећи у подручју где и иначе на споменицима налазимо келтских имена. С друге стране, границе Јапода у правцу југоистока допирале су према Либурнима до реке Зрмање, а према Далматима до реке Крке,[87] у чијем се подручју налази и место налаза нашег Троглава. Наравно да су питања племенских граница овде још увек нешто конфузна. Вероватно је, како мисли и Мауер, да се податак о граници на Крки односи на горњи ток ове реке, док би се по свему могло очекивати да налазиште нашег Троглава лежи пре у земљи Либурна. Ипак, ово се не може сасвим афирмативно тврдити, као што се код несигурних услова налаза наше фигуре не може знати ни да ли је она лежала на примарном месту налаза, или негде у секундарном положају, и као што је такође немогуће тврдити да ли се заиста, бар у једној раној епохи, не може код Либурна рачунати са извесним келтским утицајем, иако засада не располажемо никаквим подацима у томе смислу.[88]

У сваком случају, како произилази из горњег излагања, несумњиво је да се на подручјима о којима је овде реч мора већ и према изворима рачунати са келтским елементом. Отуда се само још више даје утврдити оно на шта нас упућује и археолошки материјал. Ваљански троглав, по свим својим одликама не може се уврстити у оквир словенске паганске пластике, којој не одговара ни по својој концепцији ни по основним карактеристикама извођења. Све напротив говори у прилог схватању, коме се не противе ни оскудни историски подаци којима располажемо да ова скулптура претставља једну творевину уметности Келта на нашој територији, везану за њихове култне и религиозне претставе.

Милутин ГАРАШАНИН

[83] Уп. Вулић, op. cit. 75—76 и нап. 2.

[84] Patsch, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegowina IX (1902), 241—242.

[85] Strab. VII, 5,5. Уп. Вулић, Нешто о римској Далмацији, Глас СКА. CXIV (1925), 71 и д., особито 72.

[86] Strab. VII, 5, 11. Вулић, op. cit. 74—75.

[87] A. Mayer, De Japodibus populo illyrico cum Celtis commixto, Serta Hoffilloriana (1940), 191.

[88] Тако се засада морамо држати мишљења Z. Vinskog, Liburnischer Depotfund aus Bačka, Archaeologia Iugoslavica II (1956), 26—27 да се код Либурна не може са сигурношћу говорити о келтском утицају, иако би се у принципу могло поставити питање да ли ипак у омиљености маска на либурнском накиту не треба можда рачунати и са извесним келтским утицајем.

LA FIGURE TRICÉPHALE DE VAĆANI PRÈS DE BRIBIR

La figure en question, conservée aujourd'hui au Musée des antiquités croates à Split, représente un bloc cylindrique en calcaire, arrondi à son extrémité supérieure en forme d'omphalos et décoré de trois têtes humaines dont deux seulement sont conservées. Ces têtes se bornent à la représentation du visage en forme de masque, à front bas, sans représentation des cheveux, de la barbe et des moustaches. L'exécution très rudimentaire rappelle le travail du bois (Fig. 1).

La figure en question a été d'ordinaire considérée par les savants yougoslaves comme un objet d'origine slave et rattachée au culte des divinités polycéphales comme notemment Svantovid[2–5]. Cette supposition a toutefois été mise en doute par K. Prijatelj[7].

En tenant compte des représentations religieuse manifestées par notre figure, il est nécessaire de noter tout d'abord que la polycéphalie n'est aucunement un trait exclusivement typique du panthéon slave. Nous la retrouvons au contraire chez les Grecs, les Romains, les Thraces et les Germains[6]. Dans la région où il a été découvert, l'exemplaire dont il est question ici ne peut être que celtique ou slave.

Les études de Niederle et d'autres savants, basées entre autres sur les données des sources écrites, démontrent tout d'abord que les divinités de ce genre étaient inconnues à l'origine aux Slaves de l'Est et n'apparaissent que tard chez ceux de l'Ouest[9–10]. L'identification à Svantovid est randue impossible du fait que cette divinité possédait quatre têtes[12]. Chez les Slaves du Sud il existe des légendes relatives à des divinités païennes tricéphales, tel celle de Trajan dans la Mačva et celle de l'Arabe tricéphale dans la poésie populaire[14]. Il est toutefois impossible de prouver que ces légendes soient d'origine slave: elles peuvent aussi bien provenir des cultes anciens des populations autochtones du pays. Quant au nom de Vid, dont la racine se trouve aussi dans celui de Svantovid, il est certain qu'il joue lui aussi un rôle important dans les régions slaves. Il est certainement digne d'attention de noter que notre figure tricéphale a été découverte près d'une colline nommée Suvid (Saint Vid). Notons toutefois que Helmold expliquait le nom de Svantovid par une influence chrétienne à Rügen[16], et que la racine indoeuropéenne Vid apparait dans des idiomes indoeuropéens différents (Hades- Ἀιδῆς; Vidasus divinité illyrienne; druide de druvid; irlandais sui de *suvid etc.)[19–21]. L'origine slave de notre divinité ne peut donc être prouvée dans ce domaine.

Par contre, dans la religion celtique la tricéphalie, de même qu'en général le nombre trois joue un rôle fort important. Mentionnons entre autre les divinités tricéphales ou les triades divines chez les Remii et les Suessiones, de même que le culte des matres-nutrices, connu aussi dans notre pays (Ptuj) et la divinité celtique trigeranos[22–23]. Nous en trouvons aussi quelques preuves dans l'art celtique[24], notemment à Gundestrup[25]. Il est digne d'attention également que le nombre trois ne semble pas à l'origine avoir joué un rôle aussi important dans les cultes des populations autochtones des Balkans[29]. Un autre trait particulier de l'ancienne religion celtique est le pars pro toto, qui se manifeste dans le culte des têtes coupées, attesté par les données des sources écrites[30–32], et par celles de l'archéologie (Roquepertuse, Entremont, Saint Blaise, Glanum)[33]. Nous retrouvons les traces de cette conception religiuse dans les monuments d'époque romaine influencés par l'élément celtique, de même que dans la littérature celtique[35]. Les données fournies par les auteurs grecs à ce sujet (Philémon, Pompieus Trogus), démontrent que ce culte devait être aussi typique pour les Celtes établis sur le Bas Danube et dans les Balkans[36–38].

Du point de vue de la représentation des divinités tricéphales, il faut noter que chez les Slaves le trait le plus caractéristique de ces sculptures est la tendence à représenter la figure entière, allant même jusqu'à une sorte d'anthropomorphisation de la pierre, comme nous la voyons entre autre à Altenkirchen, Bamberg, Zbruč et même dans la figure très primitive d'Ivankowce[40–42]. La position des mains, ainsi que parfois l'attribut de la corne sont également typique de l'art plastique slave[43], et se retrouve même parfois à des époques bien plus tardives, notemment sur les »stećaks« du Moyen-âge et sur les monuments funéraires des villages de Serbie encore au XIX siècle[46–53]. Cette position des bras se trouve déjà sur les figurines slaves très anciennes du type de Martinovka[45]. Il est à noter de même que les monuments figurés des Slaves portent pour la plupart la barbe et les moustaches[54]. La figure incontestablement slave d'Akulinjino près de Moscou, se rapproche absolument d'un exemplaire de Yougoslavie, trouvé à Plavna près de Negotin, et qui par les traits caractéristique de son exécution et par sa concéption serait également slave[58–59] (fig. 2). La plastique anthropomorphe slave se distingue donc en nombre de point de notre exemplaire de Vaćani.

Par contre, celui-ci se rattache assurément par sa conception, ainsi que par certains traits de son exécution à l'art celtique. C'est-là que nous trouvons en premier lieu la concéption du pars pro toto, du dieux-tête, menant souvant à la représentation bornée à une sorte de masque. C'est ici aussi que nous retrouvons le plus souvent le manque de la barbe et des moustaches, la forme ovale du visage, les yeux saillants et la forme triangulaire du nez[61]. Outre les exemplaires d'un art plus élevé influencé assurément par l'art classique (Roquepertuse, Entremont, Tarbes, en partie aussi Msecke Zebrovice)[63–66] ce sont surtout les examplaires d'un art rudimentaire qui sont en partie identiques à celui de Vaćani (Corbridge, Corlock, Magdalenensberg, Semlack, Launsdorf, en partie aussi Sainte Anasthasie et Gundestrup)[67–73]. Des représentations semblables se trouvent aussi sur les phalères celtiques[74], ainsi que sur d'autres objets, tel les parures décorées de têtes ayant le caractère de masques[75–77]. Toutes les analogies mantionnées viennent donc à l'appui du caractère celtique de le figure tricéphale de Vaćani.

La région où se trouve le lieu de découverte de notre figure appartient probablement au territoire des Liburnes. Bien que nous n'ayons pas de preuves d'une influence celtique dans la civilisation de cette région, les données des sources écrites nous confirment que les Celtes se trouvaient aussi sur les bords de l'Adriatique et dans les régions avoisinantes[79–88]: Il est donc possible de s'attendre ici à des découvertes de caractère celtique, auxquelles appartiendrait aussi l'exemplaire tricéphale de Vaćani.

Milutin GARAŠANIN

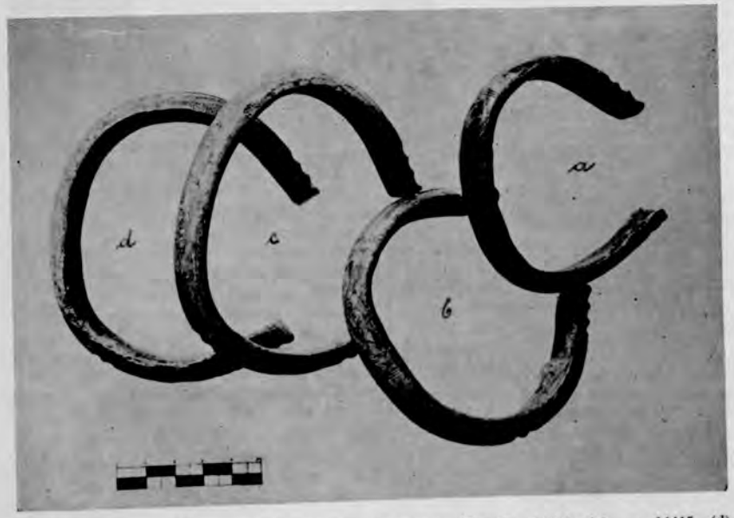
СТУДИЈЕ ИЗ МЕТАЛНОГ ДОБА СРБИЈЕ

VI. ЈЕДНА ПРАИСТОРИСКА ЛИВНИЦА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

Поред остава и гробова, једну специјално значајну врсту налаза праисториског доба претстављају ливнице. У релативно мали број оваквих групних налаза са наше територије, и то са територије Србије у ужем смислу други по реду,[1] спада и недавно откривена група предмета из Трлића, недалеко од Уба, са локалитета „Рт“ на имању Љубице Марковић. Према исказу налазача Добривоја Старчића земљорадника из Трлића, налаз је учињен случајно, приликом орања, а био је смештен у један ћуп који је, по његовим речима, био веома трошан и од кога је сачувано само неколико фрагмената које ће налазач накнадно доставити музеју. Поред објеката које ливница садржи и који су доспели у музеј, а чији ћемо опис ниже дати, ливница је садржала још две гривне, које треба накнадно да буду предате музеју.

Према датом опису услова налаза, ово је први поуздан случај где знамо да су се објекти из ливнице налазили скупљени у једном суду.[2]

Налаз о коме је реч састоји се од већег броја гривни, делова изломљених справа као и делова гривни, вероватно два торквеса, једног сломљеног копља, једног очуваног длета, једног целог и неколико фрагмената шупљих бронзаних секирa-келтова, једне секире са крилцима (Lappenbeil), делова вероватно три мача од којих су сачуване две дршке, делова вероватно једног ножа са алком на завршетку језичка, делова тестерица, као и аморфних слитака поред оних код којих се може наслутити од којих су облика предмета можда претопљени.

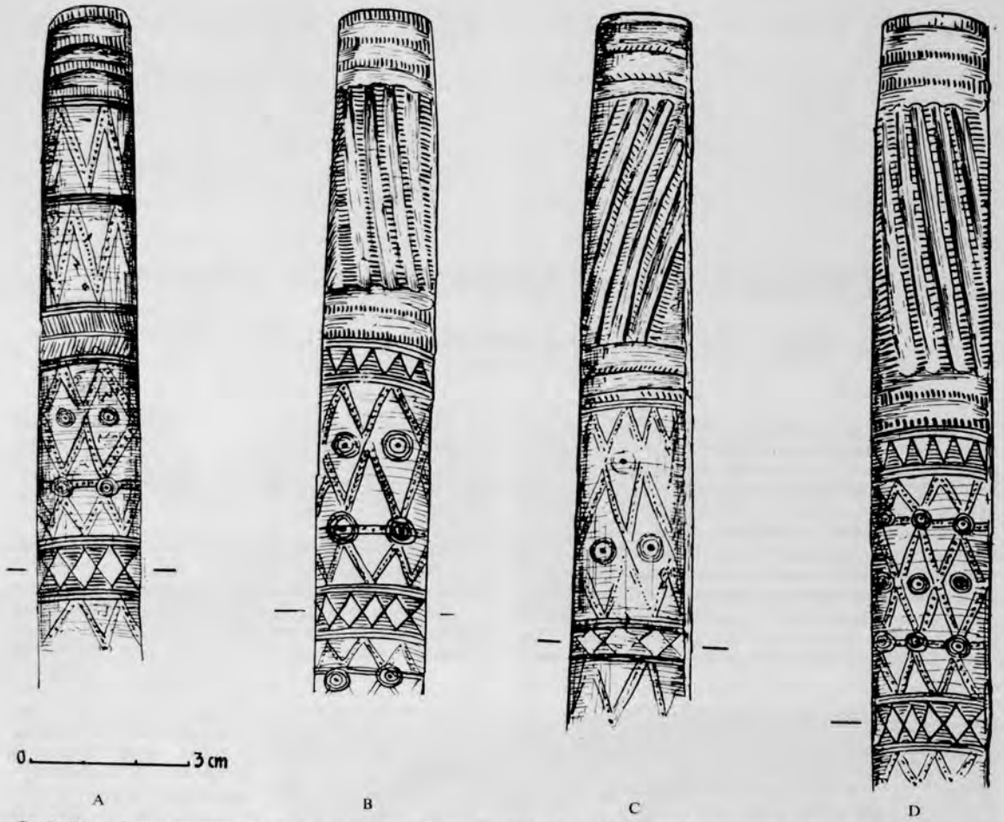

Сл. 1. Гривне са различитом богатом орнаментиком. Инв.бр. 14412 (a) — 14415 (d). Трлић. — Fig. 1. Bracelets à ornements différents. Inv. №14412 (a) — 14415 (d). Trlić

Оно што ову оставу чини особито интересантном, јесу типови гривни и варијанте њихових орнамената. Ове гривне блиске су неким од раније познатих гривни из ранијих остава са прелаза из бронзаног доба у халштат а на овом месту налазе се заједно скупљене. Поред тога важни су и фрагменти мачева који припадају типичним облицима, у заједници са келтовима, срповима и секиром са крилцима. Неки од примерака овде нађеног накита релативно су

[1] Као сигурна ливница може се према карактеру материјала свакако третирати налаз из Привине Главе. Д. Гарашанин, Каталог метала, Народни музеј у Београду, Праисторија I (1954), 25 и д. Т. 13—15. Могуће је међутим да се ради о ливници и у случају Рудника, где су нађени фрагменти слитака. Уп. ibidem, 31, Т. XVI, 45.

[2] Ни за ливнице, као ни за оставе из Србије, нису углавном познати услови налаза.

Сл. 2. Детаљи орнаментике појединих гривни: a- Инв. бр. 14412; b—14413; c—14414; d—14415. — Fig. 2. Détails de l'ornementation des bracelets: a—14412; b—14413; c—14414; d—14415.

ретки, какав је случај са фрагментом једне ребрасто жљебљене гривне и фрагментом једне широке гривне полукружног пресека.

У даљем излагању прелазимо на опис појединих објеката при чему ће гривне које су у овом налазу најмногобројније, бити груписане према својој орнаментици.

Инв. бр. 14412—14415, (сл. 1, 2a—d) претстављају групу од четири гривне које су веома богато орнаментисане, које се својом орнаментиком приближују делимично осталим групама гривни, иако ни са једном нису идентичне, а не постоји ни идентичност између њих самих.

Бр. 14412 (сл. 1a, 2a) је мала гривна неправилно елипсоидне форме, са заравњеним крајевима од којих је један при вађењу из земље оштећен. Такође су је налазачи чистили неком киселином којом су са ње скинули патину, те данас има жуту боју бронзе. При завршецима, ова гривна има четири изрецкана жљеба на које се настављa у две метопе, растављене вертикалним снопом од три урезане линије, цик-цак орнаменат, израђен двема урезаним линијама испуњеним једним низом убода. Од следећег орнаменталног поља до центра гривне, први орнаментални мотив подељен је са два система хоризонталних уреза, одвојених такође вертикалним урезима, док се следеће орнаментално поље састоји од ромбова изведених на начин као предходни орнамент, у чијим се центрима налазе концентрични кружићи од по три линије и тачке у средини. Остатак орнамента који чине троуглови, има исте такве кружиће на врху троуглова, на местима где се они теменом спајају за темена ромбова, а сече их трострука вертикално урезана линија. Централни, уски појас орнамента оивичен са обе стране троструким урезаним линијама претставља неукрашене ромбове, док су троугли који остају између тих орнамената, испуњени вертикалним цртицама. Отвор гривне на спољним ивицама 4,1 см. Највећи пречник, мерен изнутра, по ивицама полукружног пресека 6,9 см.

Бр. 14413 (сл. 1b, 2b) је нешто већа гривна, такође полукружног пресека и сличне орнаментике. И ова гривна има заравњене крајеве од којих иду три рецкана жљеба који се даље настављају косо постављеним рецканим жљебовима, иза којих се понова јављају два вертикално рецкана жљеба, затим тројним урезаним линијама ограничена уска орнаментална трака од наизменично, вертикалним цртицама испуњених и празних хоризонтално постављених троуглова. После следеће тројне урезане линије налази се мотив троуглова и ромбова са концентричним круговима као код претходне гривне, а за овим опет уска трака централног мотива, такође као код претходне гривне. Ширина отвора 5 cm.; највећа ширина 7.6 cm.

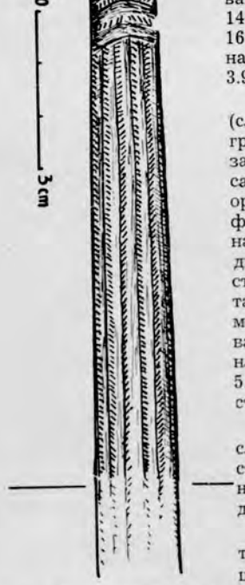

Сл. 3. Група гривни идентично орнаментисаних, Трлић. Инв. бр. 14416 (a) — 14418 (c). — Fig. 3. Groupe de bracelets à ornements identiques. Trlić. Inv. № 144416 (a) — 14418 (c)

Бр. 14414 (сл. 1c, 2c). Велика бронзана гривна, на исти начин завршена и истог пресека као и претходне, са истим системом вертикалних и косих жљебова који су изрецкани, после којих следују два вертикална жљеба и идентичан централни мотив. Жљебови са централним мотивом ограничавају, у овом случају нешто већу централну метопу, у коју су стала два реда ромбова у чијим центрима леже концентрични кругови. И овде су линије изведене двојним линијама и испуњене тачкама. Ширина отвора 5.7 cm.; највећа ширина 9 cm.

Бр. 14415 (сл. 1d, 2d). Гривна у свему слична претходној, но са највећим орнаменталним пољем које претставља комбинацију претходно описане гривне и броја 14412. Концентрични кругови налазе се у центрима три ромба на средини и на теменима ромбова са леве и десне стране, који су пресечени вертикалним двојним урезима такође са тачкицама. Пречник отвора 5.2 cm.; највећи пречник 8.8 cm.

Другу групу гривни чине инв. бр. 14416—14418 сл. 3a—c). У питању је група од три готово идентичне гривне са заравњеним крајевима и полукружног пресека, које осим три вертикално постављена изрецкана жљеба код завршетака, имају само један орнаменат косо постављених изрецканих жљебова, који иду дуж целих гривни. Бр. 14416 (сл. 3a) има светло зелену патину, док је код других ова угаситије боје. Код примерка бр. 14418 (сл. 3c, 4) делимично је очувана веома лепа браункаста, сјајна површина. Бр. 14416: пречник отвора 3.7 cm.; највећи пречник 16.6 cm.; бр. 14417 (сл. 3b): пречник отвора 3.3 cm.; највећи пречник 5.9 cm.; бр. 14418: пречник отвора 3.9 cm.; највећи пречник 6.8 cm.

Сл. 4. Детаљ орнаментике гривне из Трлића, инв. бр. 14418. — Fig. 4. Détail de l'ornementation du bracelet Inv. № 14418 de Trlić

У трећу групу спадају инв. бр. 14419—14420 (сл. 5) коју чине једна цела и једна фрагментована гривна. Бр. 14419 је цела гривна (сл. 6), по облику завршетака и пресеку слична групи 14412—14415, са две врсте жљебова као бр. 14415 и централном орнаменталном траком од празних ромбова и шрафираних троуглова, док се лево и десно од ње налазе поља са једним јако издуженим ромбом и двема половинама ромбова, на горњој и доњој страни. Са обе стране централног ромба налазе се такође шрафирани троугли, а у средини поља самог ромба, једна линија од сасвим ситних троуглова. На горњем и доњем темену централног ромба налазе се концентрични кругови. Пречник отвора 5.2 cm.; највећа ширина 7.1 cm. Са горње и доње стране гривна је заравњена.

Бр. 14420 је фрагменат јако оштећене, сасвим сличне гривне, којој у односу на претходну недостаје шрафирање бочних троуглова и урезана линија у средини ромба. Највећи пречник очуваног дела 8.1 cm.

Гривне инв. бр. 14421—14422 (сл. 7) чине исто тако засебну групу. Бр. 14421 (сл. 8) има завршетке и пресек као бр. 14415, са две врсте жљебљења, а такође, као код ове гривне, и одговарајућом централном уском траком. Највеће орнаментално поље испуњено је са два ромба у чијим се срединама налазе концентрични кружићи. Са

Сл. 5. Цела (Инв. бр. 14419) и сломљена (Инв. бр. 14420) гривна из Трлића, скоро идентичне орнаментике. — Fig. 5. Bracelet entier (Inv. № 14419) et endommagé (Inv. № 14420) à ornements semblables de Trlić

Сл. 6. Детаљ орнаментике гривне из Трлића, инв. бр. 14419. — Fig. 6. Détail de l'ornementation du bracelet de Trlić, Inv. № 14419

орнаментална поља од двојних широких цикцак линија хоризонтално постављених и испуњених вертикалним зарезима. Ова два поља издвојена су међу собом двема тракама хоризонталних зареза ограничених тројним линијама, са крајева, и пресечених двојном линијом, у средини. Пречник отвора 4.7 cm.; највећи пречник 7.7 cm.

Бр. 14424 у свему је слична претходној од које се разликује само тиме што су вертикалне линије које издвајају поља са цик-цак орнаментом нешто повијене. Пречник отвора 4 cm.; највећи пречник 7.1 cm.

Инв. бр. 14425—14426 (сл. 11). Овој групи припада цео примерак гривне бр. 14425 (сл. 12), чији су облик и орнаментика слични са бр. 14414. Централни орнаменат изведен у виду две зарезима испуњене траке оивичене и прекинуте тројним урезом. Ромбична су поља неправилна. У центрима неправилних ромбова, ближе средини гривлеве и десне стране, код линија које завршавају метопу, налази се по један полукруг од двојне урезане линије. И овде су урези изведени у истој техници двојне урезане линије са тачкицама. Пречник отвора 3.8 cm.; највећи пречник 7.2 cm.

Бр. 14422 је идентичан са претходним примерком. Пречник отвора 5 cm.; највећи пречник 8.3 cm.

Инв. бр. 14423—14424 (сл. 9a—b) сачињавају групу у којој бр. 14423 (сл. 10) има заравњене крајеве и полукружан пресек са по четири изрецкана жљеба на крајевима и централним мотивом као код бр. 14415. Са сваке стране налази се по два

Сл. 7. Гривне идентичне орнаментике инв. бр. 14421 (лево) и 14422 из Трлића. — Fig. 7. Bracelets à ornements identiques Inv. № 14421 (gauche) et 14422. Trlić

Сл. 8. Детаљ орнаментике бронзане гривне из Трлића бр. 14421. — Fig. 8. Détail de l'ornamentation du bracelet de Trlić, Inv. № 14421

не, налази се по један концентричан круг, док се друга три концентрична круга налазе на местима пресека ромбова. Урези су овде изведени у већ раније описаној техници. Пречник отвора 4.9 cm.; највећи пречник 7.1 cm.

Фрагментовани примерак бр. 14426 је сличан а сачувано је мање од њене половине. Остаци орнамента на средњем делу гривне изведени су у виду малих зарезима испуњених троуглова. Највећи очувани пречник 8.4 cm.

Следећу групу сачињавају примерци гривни инв. бр. 14427—14429 (сл. 13 и последња гривна на сл. 9). Овде припадају две целе и једна на пола преломљена гривна, орнаментике сличне са бр. 14423, с том разликом што у неиспуњеним пољима постоји низ тачкастих уреза као под бр. 14419, који иду на концентрични полукруг ка жљебљеном делу, а једноставно на централни орнаменат ка средини гривне. Бр. 14427: пречник отвора 5 cm.; највећи пречник 8.5 cm.; бр. 14428 (сл. 14): пречник отвора 4.4 cm.; највећи пречник 8.2 cm. бр. 14429: пречник отвора 4.3 cm.; највећи пречник 6.8 cm. Последња гривна је на једном крају најизразитије заравњена.

Инв. бр. 14430 (сл. 15) је мала, на двоје преломљена гривна, скоро четвороуглог пресека, са равним крајевима. Орнаментика се састоји од три система вертикалних уреза, који ограничавају две метопе са косо шрафираним троугловима ближе крајевима гривни. Трећи, најдужи систем уреза, обухвата највећи део гривне. Пречник отвора 1.8 cm. Највећи пречник 5.1 cm.

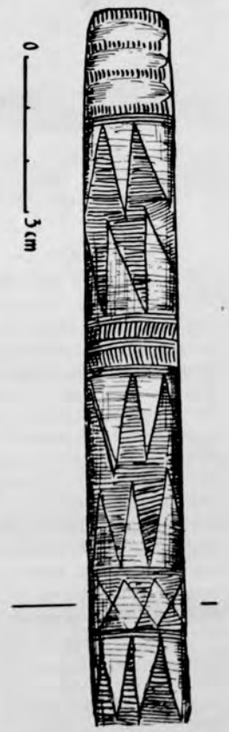
Инв. бр. 14431 (сл. 16 лево). Фрагменат гривне скоро четвороуглог пресека, на крају спљоштен, без орнаментике. Највећи очувани пречник 5.5 cm.

Инв. бр. 14432 (сл. 16 средина). Фрагменат бронзаног лима, вероватно део гривне или појаса, украшен уздужно постављеним жљебовима од којих су крајњи и један претпоследњи, изрецкани. Примерак је незнатно лучно савијен. Дужина 5.8 cm.; ширина 2.5 cm.

Инв. бр. 14433 (сл. 16 десно). Фрагменат гривне конкавног пресека од бронзаног лима, са оба краја одломљена. Без орнамената. Највећи пречник 4 cm.; највећа ширина 2.1 cm.

Сл. 9. Гривне скоро идентичне орнаментике: a—инв. бр.14423; b—инв. бр. 14424 (Трлић). Сломљена гривна инв. бр. 14429 припада групи у сл. 13. — Fig. 9. Bracelets à ornements presque identiques: a—Inv. № 14423; b—14424. L'exemplaire endommagé appartient au groupe de la fig. 13

Сл. 10. Детаљ орнаментике гривне из Трлића, инв. бр. 14423. — Fig. 10. Détail de l'ornamentation du bracelet Inv. № 14423 de Trlić

Сл. 11. Гривне скоро идентичне орнаментике из Трлића, инв. бр. 14425 и 14426 (фрагменат) — Fig. 11. Bracelet à ornements presque indentiques, Inv. № 14425 et 14426

Инв. бр. 14434 (сл. 17 доњи). Фрагменат бронзане жице троуглог пресека делимично тордиране. Дужина 5.3 cm. Вероватно се ради о делу торквеса.

Инв. бр. 14435 (сл. 18 у средини). Фрагменат копља са нешто спљоштеним тулцем, са једном рупицом, из кога иде јако централно ребро праћено са два бочна жљеба, који се према одбијеном врху лучно савијају, приближујући се ребру, и вероватно наглашавају првенствено пламенасти облик листа. Очувана дужина 9.5 cm.; ширина листа при дну 3.2 cm. Ивице листа су са обе стране искрзане.

Инв. бр. 14436 (сл. 18 лево). Фрагментовано фино длето копљастог облика, са тулцем и наглашеним бочним странама, које се на обе стране издижу у односу на унутрашњост предмета. Тулац фрагментован. Дужина 10.4 cm.

Инв. бр. 14437 (сл. 19a). Бронзана секира са крилцима од којих је једно оштећено. Доњи део искуцан је у проширену оштрицу, која је искрзана. Горњи део нешто конкаван са мало извученим крајевима. Крилца повијена на унутра, полукружног су облика. Дужина објекта (мерена средином) 10.7 cm.; ширина изнад крилаца 2.8 cm.

Инв. бр. 14438 (сл. 19b). Шупља бронзана секира-келт са двојним жљебом и ушицом код отвора. Сечиво лучно извијено. Од другог хоризонталног жљеба иду са сваке стране по три вертикална, као и по један на саставима. Отвор овалан и профилисан. Дужина 10.7 cm.; дужи пречник отвора 3.3 cm.

Инв. бр. 14439 (сл. 19c). Шупља бронзана секира-келт, фрагментована. Очуван је горњи део са профилисаним отвором, ушицом и два хоризонтална жљеба испод отвора. Од другог хоризонталног жљеба полазе три групе жљебова које чине тројни орнамент у облику слова V. На саставима се такође налази по један жљеб. Отвор елипсоидан. Највећа дужина 6.5 cm.; највећи пречник отвора 3.9 cm.

Инв. бр. 14440 (сл. 19 d). Фрагментована бронзана секира-келт са отвором који је профилисан, без ушице. Испод отвора је један хоризонталан жљеб, од кога полазе жљебовима изведена три орнамента у облику слова V. У центру најмањег и од темена доњег-највећег, полази по једно вертикално, мало ребро. На саставцима и са обе њихове стране налази се по једно вертикално ребро. Дужина 9.1 cm.; највећи пречник елиптичног отвора 3.8 cm.

Инв. бр. 14441 (сл. 19e). Фрагменат сечива шупље бронзане секире-келта, са слабо повијеном оштрицом и жљебовима на бочним странама. Највећа дужина 4.7 cm.; ширина оштрице 4.8 cm.

Сл. 12. Детаљ орнаментике гривне из Трлића, инв. бр. 14425. — Fig. 12. Détail de l'ornamentation du bracelet de Trlić, Inv. br. 14425

Инв. бр. 14442 (сл. 19f). Фрагменат сличан претходном, но много мањи. Највећа висина 3.5 cm.; ширина оштрице 5.6 cm.

Инв. бр. 14443 (сл. 20a). Срп, преломљен на два дела, са два језичка од којих је један одбијен. Дршка угласто засечена. На централном ребру у правцу доњег језичка налази се рупица. Централно ребро завршава се на почетку правилног и јако повијеног лука. Унутрашње ребро иде целом дужином оштрице. Појачана леђа украшена су искуцавањем. Највећи пречник са горњим језичком 17.5 cm. Ширина на луку 3.3 cm.

Инв. бр. 14444 (сл. 20b). Фрагменат дршке српа са језичком и централним ребром које иде до леђа на почетку лука. Леђа појачана, унутрашње ребро јако наглашено. Ово последње се под углом савија ка одбијеном врху, пратећи лук српа. Највећи очувани пречник 12.1 cm.; ширина на прелому 2.9 cm.

Инв. бр. 14445 (сл. 20c). Фрагменат дршке српа са једним језичком, скроз пробушен на почетку лука. Леђно и унутрашње ребро украшена су искуцавањем. На дршци су постојала четири ребра, од којих се само три продужују на лук српа. Највећи очувани пречник. 4.3 cm.; највећа ширина 2.9 cm.

Сл. 13. Група гривни исте орнаментике из Трлића. Инв. бр. 14427 (доња), 14428, док је инв. 14429 последња на десној страни у сл. 9. — Fig. 13. Groupe de bracelets à ornements identiques de Trlić. Inv. № 14427 (en bas), 14428. L'exemplaire Inv. № 14429 et reproduit dans la fig. 9 à droite

Инв. бр. 14446 (сл. 20d). Фрагменат дршке српа са једним језичком и три ребра од којих су леђно и унутрашње украшена зарезима. Дужина 6.5 cm.; ширина на дну 2.3 cm.

Инв. бр. 14447 (сл. 20 e). Фрагменат леђног дела српа са троуглим језичком и делом средњег ребра које не продужује уз лук. Дужина 12.2 cm.; највећа ширина 3.6 cm.

Инв. бр. 14448 (сл. 20f). Фрагменат врха српа са једним ребром, осим леђног. Највећа дужина 9.7 cm.; највећа ширина 2.8 cm.

Инв. бр. 14449 (сл. 20g). Део врха српа са два централна ребра поред леђног. Дужина 9.5 cm. највећа ширина 2.7 cm.

Инв. бр. 14450. Фрагменат заравњеног врха српа, само са леђним ребром. Дужина 4.8 cm. Највећа ширина 2.5 cm.

Инв. бр. 14451 (сл. 17 горе). Фрагментована (у четири дела), изувијана, тордирана бронзана жица, са стањеним крајевима, без орнамената. Један од крајева је фрагментован. Вероватно део торквеса.

Инв. бр. 14452a, b (сл. 21 лево) Фрагменти ножа од бронзе. Фрагменат a је дршка у виду језичка са два ивична жљеба и профилисаним прстенастим завршетком. Дужина 8.5 cm.; ширина дршке 1.6 cm. Фрагменат b је сечиво ножа, повијено са проширеним леђним делом и зашиљеним врхом. Искрзано. Дужина 8.7 cm.

Инв. бр. 14453 (сл. 21 средина). Дршка мача типа са језичком (Griffzungenschwert), са добро очуваном средњом рупицом у којој се налази бронзани закивак. Ивична ребра украшена су вертикалним ситним зарезима. Дршка се на горе сужава. Дужина 8.2 cm.; ширина преко закивка 2.1 cm.

Инв. бр. 14454 (сл. 21 средина). Фрагмент сечива мача без дршке, са наглашеним централним ребром и два ивична, лучна ребра, која прелазе у језичак. Највећа дужина 8.2 cm.; ширина код прелаза у сечиво 2.1 cm.

Сл. 14. Детаљ орнаментике бронзане гривне из Трлића, инв. бр. 14428. — Fig. 14. Détail de l'ornementation du bracelet Inv. № 14428 de Trlić.

Инв. бр. 14455 (сл. 21 средина). Фрагментовани врх мача са централним, слабо наглашеним ребром, спљоштеним искуцавањем. Бледо зелена лоша патина. Дужина 5.7 cm. Највећа ширина 2.3 cm.

Инв. бр. 14456 (сл. 22 m). Фрагменат врха сечива од бронзаног лима, са слабо видљивим жљебовима. Дужина 8.2 cm.; највећа ширина 2.3 cm.

Инв. бр. 14457 (сл. 21 десно). Дршка мача типа са језичком, са пет рупица за учвршћивање и појачаним ивицама, на оба краја извученим. Највећа дужина 8.6 cm.; ширина 2.2 cm.

Инв. бр. 14458a—e (сл. 21 десно). Пет фрагмената једног мача (можда у вези са дршком бр. 14457), са широким, спљоштеним појачањем на средини које иде до самог врха сечива. Дужина: a 6.8 cm; b 8.9 cm; c 5.6 cm; d 6.9 cm; e 9.6 cm. Ширина фрагмента a износи 3.1 cm.

Сл. 15. Мала гривна из Трлића, инв. бр. 14430. — Fig. 15. Petit bracelet de Trlić, Inv. № 14430

Инв. бр. 14459a, b (сл. 22 n). На двоје сломљена тестерица од бронзаног лима са рупицом на једном од фрагмената и једва наглашеним жљебом. Дужина a 6.4 cm; b 5.2 cm. Ширина код рупица 1.8 cm.

Сл. 16. Фрагменти разних типова гривни из Трлића. С лева инв. бр. 14431—14433 — Fig. 16. Différents types de bracelets de Trlić. De gauche à droite: Inv. № 14431—14433

Инв. бр. 14460 a, b (сл. 22 o). Два фрагмента тестерице — нов прелом. Дужина: a 2.3 cm; b 3.5 cm. Највећа ширина (b) 1.8 cm.

Инв. бр. 14461 (сл. 22 p). Фрагменат тестерице, са назупченим ивицама. Деформисана. Највећа дужина 5.5 cm; највећа ширина 1.5 cm.

Инв. бр. 14462 сл. 18 десно). Фрагменат (можда од листа од копља? — У том случају и вертикално и хоризонтално фрагментован), са високим средњим ребром и стањеним крајем. Највећа дужина 8.8 cm; највећа ширина 2 cm.

Инв. бр. 14463 a—c (сл. 22q). Три фрагмента тестерице, ситна и безначајна.

Инв. бр. 14464 (сл. 23). Четири слитка од бронзе дугуљастог зашиљеног облика код којих као да се даје наслутити форма претопљених сечива.

Инв. бр. 14465 (сл. 23). Шест аморфних бронзаних слитака.

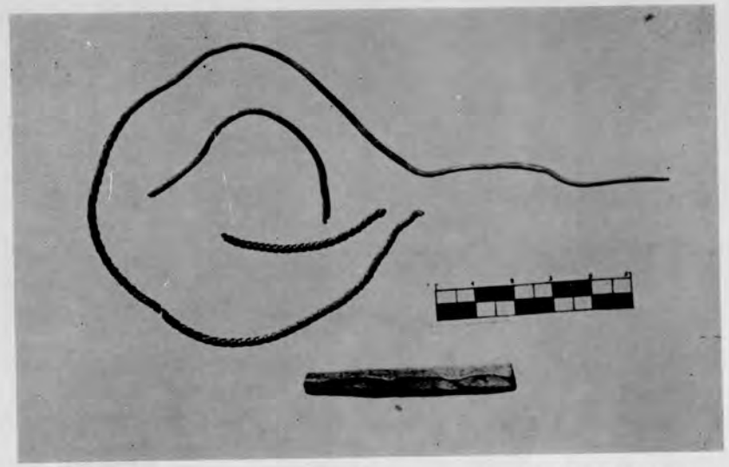
Како се већ може видети на основу самог описа, већина предмета нађених у овој остави припадају халштату А, док се само незнатан број може приписати нешто каснијем периоду-халштату В. Тако се овде имају уврстити келтови са орнаментом у облику слова V који су типични за халштат А, фрагментовани нож,[3] свакако у принципу и мач у фрагментима бр. 14458, а особито његов језичак, који га несумњиво увршћује у мачеве типа Коњуша, везане са сигурношћу за халштат А. Напротив српови са ребром које средином српа иде до самог врха, несумњиво су типични за период халштат В. Овамо спада готово цео сачуван срп. инв. бр. 14443, као и фрагменти врхова српова код којих се јасно види да је ребро допирало до врха оштрице. Халштату А свакако би се имало приписати и фрагментовано копље бр. 14435, код кога се може са доста вероватноће претпоставити да је припадало пламенастом типу. Тако би налаз, узет у целини, припадао периоду халштата А—В, тј. већ сасвим развијеном добу поља са урнама.

Гривне заступљене у Трлићу припадају облику који је, како формом, тако и орнаментом врло типичан, а према налазима у појединим појудано датираним оставама досада су с правом приписиване искључиво халштату А, како то показују и налази из Обајгоре код Титовог Ужица и Брзаске.[4]

[3] Уп. R. Pittioni, Die urgeschichtlichen Grundlagen der europäischen Kultur (1949), 159, сл. 66, 22. У остави у Привиној глави која припада халштату А-В, нађен је такође сличан фрагментован нож, са рупицама за закивке на дршци. Д. Гарашанин, op. cit., T. XIII, 15.

[4] Налаз из Обајгоре непубликован у Музеју Т. Ужице. За Брзаску уп. F. Holste Hortfunde Südosteuropas (1951), 12, T. 21, 1—11. Сличан садржај има и остава из Брзаске коју је публиковао M. Moga, Annuarul instituti di studii classice IV (1941—1943), 262. Није искључено да се ради о деловима једне исте оставе.

У ред, за наше крајеве нешто необичнијих облика, треба уврстити карактеристичну форму длета, облике језичака мачева, или бодежа, са јако наглашеним ребром, као бр. 14.453 и 14.454, затим гривну са хоризонталним ребрима и секиру са крилцима типа Lappenbeil. Ипак се и за ове објекте могу пронаћи извесне аналогије. Овде треба поменути у вези са длетом оставе из Месића и Горње Врбе,[5] као и ону из Sioagard—Léanyvár.[6] Прва остава може се несумњиво приписати још чистом халштату А, како то показу'у облици келтова, фрагментовани српови и у извесној мери мач са језичком.[7] И фрагменти копаља из ове оставе припадају истом периоду.

Сл. 17. Фрагменти делимично тордираних бронзаних жица из Трлића. Дебља инв. бр. 14434, танка инв. бр. 14451. — Fig. 17. Fragments de fil de bronze partiellement tordus. Inv. № 14434 (plus massif) et inv. No 14451

Занимљиво је да из ове оставе потиче и једна секира са крилцима типа Lappenbeil, која је према Холстеовом цртежу слична нашима.

У исти период могла би се уврстити и остава из Горње Врбе,[8] иако је она можда и нешто каснија и хронолошки ближа налазу из Трлића, с обзиром на један фрагменат српа правилно лучно повијен, код кога је централно ребро свакако ишло до врха.[9] У остави Sioagard—Léanyvár налазе се опет келтови, српови и копља халштата А.[10]

За поменуте облике језичака мача најближе аналогије представљају примерци из Привине главе, Поцркавља код Броа[11] и из Марине[12] Обе поменуте оставе припадале би већ периоду халштат А—Б, како то код Поцркавља особито показује фрагменат копља халштата В,[13] а код Марине српови у чијем се облику већ огледа тенденција ка формама халштата. В.[14]

[5] Holste, op.cit., T. 16, 7; T. 19, 5, 8.

[6] Ibidem, T. 42, 7. У народном музеју у Београду чува се и једно длето сличног типа са непознатог налазишта у Србији. Д. Гарашанин, op. cit., **T. XXXV, 3.**

[7] Holste, op. cit., T. 19, 1—27.

[8] Ibidem, T. 16, 1—33.

[9] Ibidem, T. 16, 25. Уп. и фрагментовани срп са дугметом T. 16, 30.

[10] Ibidem, T. XLII, 1—2

[11] Д. Гарашанин, op. cit. T. 8, 3.

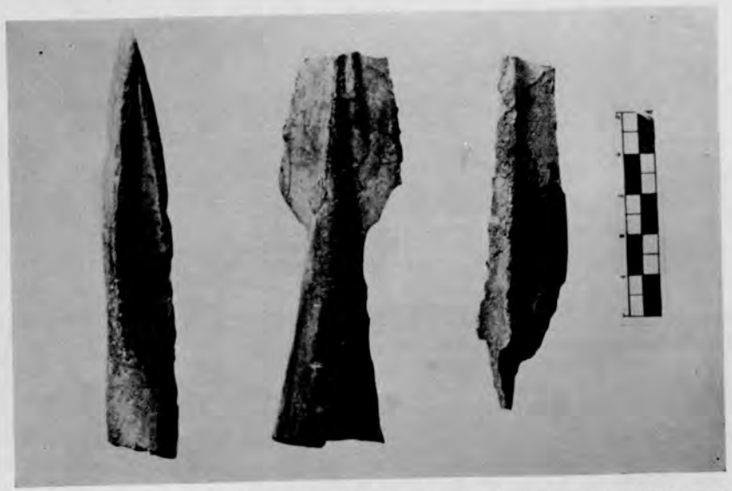
[12] Holste, op. cit., T. 17,

[13] Ibidem, T. 7, 32.

[14] Ibidem, T. 17, 8, 9.

Гривне са хоризонталним ребрима представљају, бар за епоху о којој је реч, ретку појаву. Као аналогија могла би се навести гривна из оставе Sioagard која међутим, поред ребрасто појачаних ивица има само једно централно ребро.[15] Чињеница да је у овој остави нађен и фрагменат

[15] G. Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefässen, Festschrift des Römisch — Germanischen Zentrallmuseums II (1952), 1 и д. Уп. осбито Мерхартова излагања о овом проблему у чланку Geschnürte Schinen, 37—38 Bericht der Römisch—germanischen Komission (1956-57), 91 и даље.

Сл. 18. Фрагментовано копље инв. бр. 14435 (средина); фрагментовано длето, инв. бр. 14436 (лево); можда фрагменат копља инв. бр. 14462 (десно). — Fig. 18. Fragment de pointe de lance (au centre), Inv. № 14435: fragment de burin (à gauche), inv. № 14436; fragment de pointe de lance (?), Inv. № 14462 (à droite). Tout de Trlić

Сл. 19. Бронзана секира са крилцима (a), инв. бр. 14437, бронзани келт (b), инв. бр. 14438 и фрагменти келтова: c—инв. бр. 14439; d—инв. бр. 14440; e—инв. бр. 14441; f-инв. бр. 14442, све из Трлића. — Fig 19. Hache à ailerons (a) Inv. № 14437; hache à douille en bronze (b), Inv. № 14438 et fragments de haches sembables: c—Inv. № 14439: d—Inv. No 14440; e—Inv. № 14441; f—Inv. No 14442. Tout de Trlić

posamenterie фибуле старијег типа, допушта њено поуздано датирање у ранији халштат B.[16]

У погледу секира са крилцима сличнога типа, као једина аналогија са територије уже Србије, може се навести она из београдске оставе,[17] која такође спада у период поља са урнама. Ван тога подручја могу се поменути примерци оваквих секира из Мачковца[18] и особито из Бизовца[19] Прва од ових остава припада периоду прелаза из Халштата A, коме припада типичан облик келта, у халштат Б, за који се нарочито везује један срп.[20] Остава из Бизовца пак, која садржи према Холстеовим цртежима и једну гривну у принципу сличну нашима,[21] може се још увек приписати по типичним облицима келтова, српова и копаља, чистом халштату A.[22] Из ове последње оставе је позната и тестерица, која иначе представља типичну форму на низу локалитета периода поља са урнама.[23]

На проблем гривни типа Гучево, Барајево, Јајчић и особито на питање њихове орнаментике, већ смо указивали у ранијим радовима.[24] Неке од гривни које смо описали у орнаментици су чак иден тичне са гривнама са других налазишта.[25] У овом оквиру треба поменути, нарочито у вези са иначе помало необичним гривнама бр. 14.416—14.418 и досада непубликовану оставу из Брајковића код Косјерића, која поред гривни типа Гучево, Барајево, Јајчић, садржи и гривне са жљебљеном орнаментиком.[26] Порекло гравиране орнаментике

[16] Ibidem, T. 43, 36. Уп. A. Mozsolics, Der Goldfund von Velem Szent Vid, 1950, passim.

[17] О. Шафарик, Једна остава бронзаног доба из Београда, Старинар Н. С. II (1951) 99 и д., сл. 1.

[18] Holste, op. cit., T. 9, 3.

[19] Ibidem, T. 3, 18.

[20] Ibidem, T. 9, 1 (келт); T. 9, 16 (срп).

[21] Ibidem, T. 4, 17. Слична гривна позната је и из налаза из Маркушице, без других елемената за датирање. Уп. Holste, op. cit., T. 14, 19.

[22] Ibidem, T. 3; 4, 1—17.

[23] Ibidem, T. 4, 16. Облици тестерица познати су на пример из великих остава у Брестовику, Д. Гарашанин, op. cit., T. IX, 1, Винчи, ibidem T. X, 2, 3, Привиној Глави, ibidem, T. XIII, 6 и д., у остави са Рудника, ibidem, T. XVI, 10—22.

Сл. 20. Један цео срп (a), инв. бр. 14443 и фрагмент српова (b—g), инв. бр. 14444—14449 из Трлића. — Fig. 20. Faucille entière (a), Inv. № 14443, et fragments de faucilles (b—g), Inv. № 14444—14449. Tout de Trlić

[24] Уп. Д. Гарашанин, Студије из металног доба Србије IV, Старинар Н. С. IX—X (1958—1959), 37 и д.

[25] Уп. Д. Гарашанин, op. cit., T. LIV (орнаментика на гривнама типа Гучево, Барајево, Јајчић).

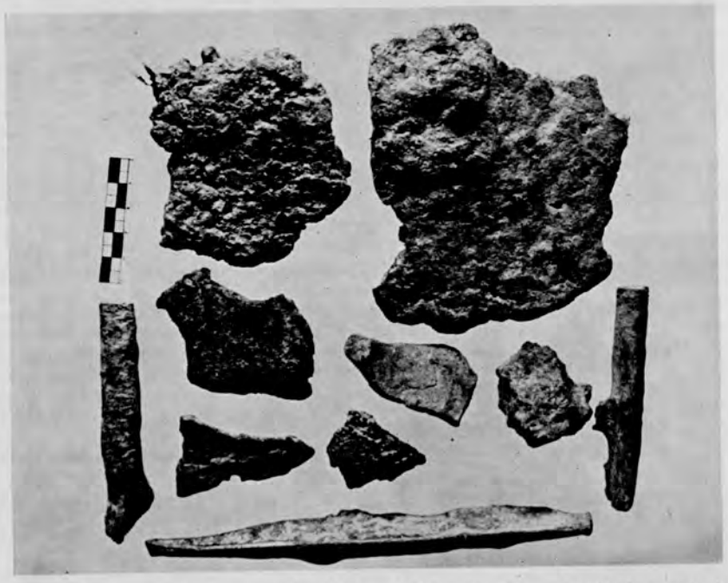
[26] Непубликовано у музеју у Т. Ужицу. За овај податк захваљујем др Мирјани Љубинковић—Ђоровић.

Сл. 21. Фрагменти бронзаног ножа, инв. бр. 14452 a—b; дршка мача са језичком, инв. бр. 14453; фрагмент сечива, инв. бр. 14454; врх мача, инв. бр. 14455; дршка мача са језичком, инв. бр. 14457; фрагменти сечива можда истог мача, инв. бр. 14458 a—e из Трлића. — Fig. 21. Fragments de couteau en bronze, Inv. № 14452 a—b; fragments d'une épé à soie, Inv. № 14453; fragment d'une épé à soie, Inv. № 14454; pointe d'épé, Inv. № 14455; fragment d'une épé à soie, Inv. № 14457; fragments de lame (de la même épé?) Inv. № 14458 a—e. Tout de Trlić.

Сл. 22. Фрагменти бронзаних тестерица (n—q), инв. бр. 14459—14463 из Трлића. — Fig. 22. Fragments de scies en bronze (n—q), Inv. № 14459—14463 de Trlić

Сл. 23. Слитци од бронзе, инв. бр. 14464 и 14465 из Трлића. — Fig. 23. fragments de lingots en bronze, Inv. № 14464—14465

на гривнама треба тражити још у бронзано доба, уоквиру дубовачко-жутобрдске групе, при чему је ова орнаментика, прелазећи у периоду поља са урнама на метал, постала једна од типичних одлика балканског геометријског стила, који се данас све јасније почиње издвајати.[27] Да поменемо још и гривну бр. 14.430, чију најближу аналогују имамо у познатој остави (или гробу?) из Жаркова, који се налаз са сигурношћу може датирати у халштат A.[28]

[27] Д. Гарашанин, Старинар loc. cit.

[28] Д. Гарашанин, Каталог метала, 23, T. LVI, 7—8.

И налаз из Трлића може се према горе изнетом уврстити у ред оних, за наше крајеве особито типичних остава, у којима се уз елементе типичног халштата A већ почињу појављивати и форме особито карактеристичне за халштат B. Ово међутим, не значи да се цела остава, као ни остале оставе истога карактера, може приписати халштату B, јер би за овакву датацију требало очекивати већи број типичних појава овог последњег периода, односно њихово претезање.

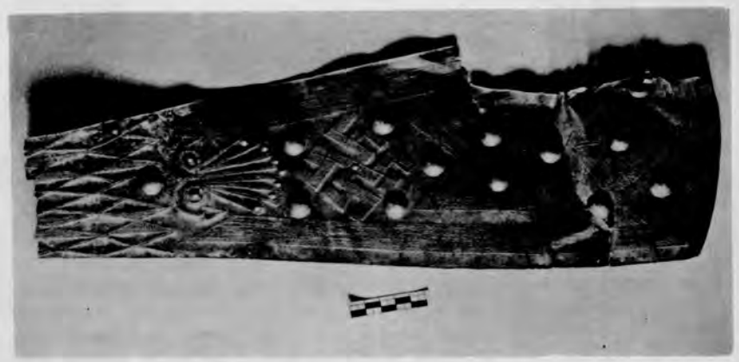
VII. СРЕБРНИ ИЛИРСКИ НАКИТ ИЗ УМЧАРА

Године 1957, добио је Народни музеј у Београду велики фрагмент сребрног илирског појаса, рађеног у техници искуцавања, који је нађен на локалитету „Манастирско" у селу Умчари код Смедерева. После неколико месеци, исти налазач, Живан Пантелић из Умчара, донео је у Музеј још један фрагменат скоро идентичног појаса, са истог локалитета, но овом приликом, уз овај објекат, донео је и две сребрне двојне игле ω типа, једну фибулу са четвртастом плочастом ногом и дугме-

Сл. 1. Део сребрног појаса из Умчара, Инв. бр. 10419 — Fig. 1. Fragment d'une ceinture en argent d'Umčari, Inv. № 10419

том на горњем крају плоче, један биконичан бронзани пршљен за вретено, као и четири целе биконичне сребрне перле од увијене жице, неколико жичица вероватно од фрагмената перли, и једну перлу од жуте стаклене пасте. Уз ове објекте донео је налазач и делове људске лубање, за које тврди да их је заједно са поменутим објектима нашао на једном месту, а да других костију није било, односно да су евентуални остаци костију којих је још било, били у сувише трошном стању.

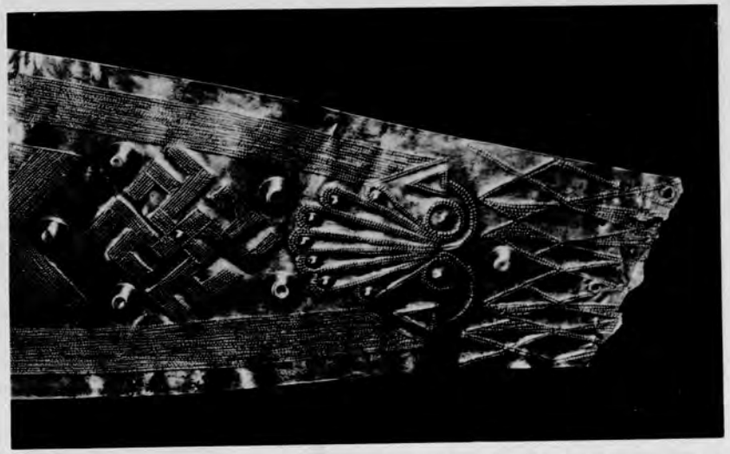
Сл. 2. Део сребрног појаса из Умчара, Инв. бр. 11130 — Fig. 2. Fragment d'une ceinture en argent d'Umčari, Inv. № 11130

Обиласком терена није могла бити установљена никаква типична конфигурација, која би говорила за неку другу врсту сахрањивања сем у равним гробовима. Тако смо склони цео налаз приписати типу илирских некропола са равним гробовима.

Дајемо најпре опис нађених објеката понаособ.

Инв. бр. 10419 (сл. 1). Фрагменат ширег дела појаса од сребрног лима. Дуж ивица налази се по осамнаест редова паралелно постављених искуцаних тачкица. Са једне стране (унутрашње) ови низови се завршавају косо засечено, са два реда искуцаних перлица до врха најмањих листова палмете, док се на ширем делу појаса (на његовом крају) низ искуцаних тачкица лучно повија, пратећи облик завршетка самог појаса. На ужем крају овај орнаментални систем ограничен је једном палметом са седам издужених листова, који су на врху заобљени. При дну палмета, са обе стране, орнаменат је завршен концетричним круговима са по два низа тачкица, док се из средњег листа непосредно издвајају са обе стране лучне линије, изведене опет двојним низом тачкица, које се такође на оба краја, завршавају стреласто (сл. 3). Остали део орнаменталног система на ширем делу појаса, при самом широком лучном завршетку, има систем две, под углом савијене траке од по петнаест до осамнаест редова тачкица (перлица) које су искуцане, и секу се градећи неправилан четвороугао. На прелому ових трака налази се по један попречни ред тачкица, које спајају спољне и унутрашње теме углова сваке траке. Одговарајући систем постављен на исти начин, налази се и код суседног мотива, ка ужем делу појаса, који има облик пешчаног сата, ограниченог тракама од по дванаест и осамнаест искуцаних тачкица. Празан простор у центру ових мотива представљају рав нокраки троуглови. Следећи орнаменат састављен је од четири свастике, којима увек недостаје по један крак, тако да су трокраке. Централни краци заједнички су за сва четири спојена мотива свастике. У њиховој средини налази се неиспуњен ромб. Краци ових мотива састоје се од по шест до

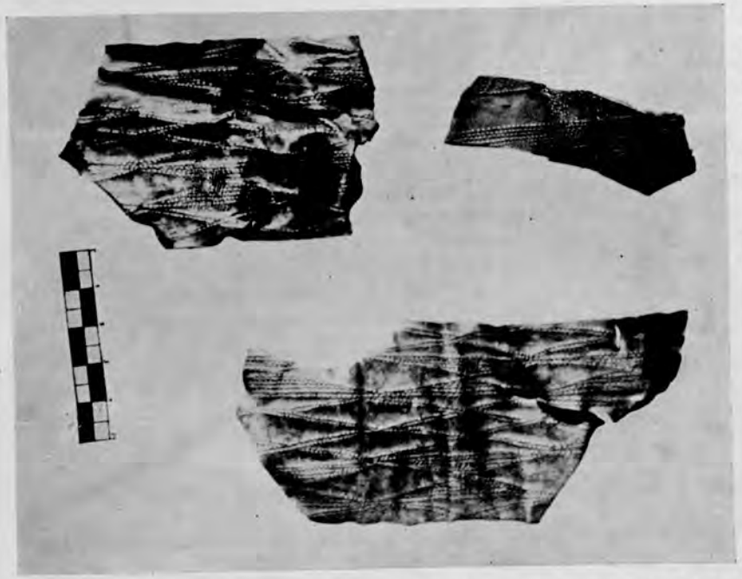
осам низова искуцаних тачкица. Иза већ описане палмете, на делу где се појас даље сужава, израђен је систем ромбова са по два реда искуцаних тачкица с тим што су троуглови, ограничени дијагоналама ромбова, наизменично испуњени подужним низовима искуцаних тачкица, или празни. Поједини орнаментални мотиви растављени су крупним, калотним испупчењима, која испуњавају и празне просторе у оквиру орнамената код ширег краја, док су центар система свастика, крајеви листова палмета и центри концетричних кругова при њеном дну, испуњени по једним мањим таквим испупчењем.

Сл. 3. Детаљи орнаментике примерка Инв. бр. 10419 — Fig. 3. Détail de l'ornementation de l'exemplaire Inv. № 10419

Интересантно је напоменути, да се на задњем делу овог појаса виде у лим урезане линије, које су очигледно служиле уметнику као оријентација за искуцавање које је вршено са те стране. При томе је свуда строго вођено рачуна о симетричности распореда орнамената, што се особито манифестује у линији која је, са ове стране бронзаног лима, обележена као урезана симетрала, испрекидана већим испупчењима, ближе ширем крају појаса. Очигледно је да се појас налазио у употреби дуго времена, јер се на његовом ужем делу налази више рупица (укупно седам), неправилно распоређених, које су служиле крпљењу. Дужина 45 cm; највећа ширина 17.4 cm, ширина на најужем одломљеном делу 8.6 cm.

Инв. 11130 (сл. 2). Фрагментован појас у свему сличан претходном, са знатним оштећењем на ширем делу дуж једне ивице и сегментног завршетка. Фрагменат је лошије очуван од претходног. Једина разлика према претходном примерку постоји у завршетку палмете, где су концентрични кругови на дну палмете спојени хоризонталним низовима тачкица којима је палмета завршена, тако да од ње, а не из централног листа, полазе полукружне линије завршене стрелицама. На ужој страни појаса која је одломљена, налазе се такође рупице везане за крпљење, у нешто већем броју. На једном месту при ивици налази се и закрпа причвршћена двема нитнама. Рупице на ширем делу указују да је вероватно и он крпљен на сличан начин, па је закрпа испала. Највећа дужина 45.3 cm; највећа ширина на ужем делу 8.1 cm.

Сл. 4. Фрагменти делова појаса из Умчара — Fig. 4. Fragments de ceintures d'Umčari

Овоме треба додати још три фрагмента сребрног лима (сл. 4), од којих два већа припадају ужим деловима оваквих појасева, а мањи има орнаментику која одговара ширем делу појаса. Не можемо тврдити да ли се ради о деловима описаних појаса, или о фраг-

ментима трећег, који није до нас доспео. На два већа фрагмента, као и на појасу 11130, налазе се тамније мрље за које не можемо са сигурношћу тврдити да ли су настали под утицајем ватре или неке оксидације.

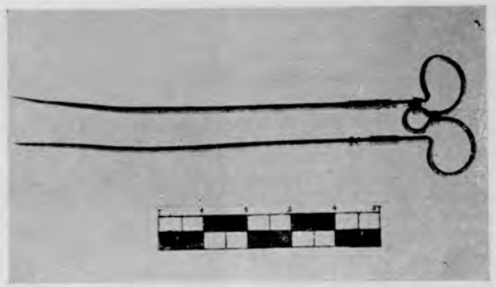
Инв. бр. 11131 (сл. 5). Лучна фибула од сребра са једном петљом и четвртастом ногом, од лима који је по дужини доње ивице повијен за лежиште игле, док му је горњи крај, на спољњем темену, нагоре извучен и завршен дугметом. При прелазу у петљу и иглу жица је четвртастог пресека и искуцана је, док је на луку кружна, са ентазом на највишем делу. Крајеви лука ка нози и петљи украшени су вертикалним, гравираним цртама. На најиспупченијем делу лука, овакве црте постављене су паралелно и подужно. Квадратна плоча на нози фибуле украшена је дуж ивице са три стране извученим цик-цак системом, док је средина овог квадрата испуњена са два таква подужна система и три подужна, паралелна низа удубљених кружића. Дужина 5.4 cm. Висина код лука 2.8 cm.

Инв. бр. 11132 (сл. 6).Двојна игла од сребрне жице кружног пресека, са главом у облику грчког слова ω. Једна петља на глави је нешто спљоштена, те је њен овал нешто деформисан. Петље, као и један крак игле и петље, спојени су спирално увијеном, танком сребрном жичицом. Иста таква сребрна увијена жица у више низова налази се на обе игле. Дужина 10.5 cm; највећа ширина петљи 2 cm.

Инв. бр. 11133 (сл. 7). Игла у свему слична претходној, такође са једном деформисаном петљом. Дужина 10.7 cm; највећа ширина петљи 2.7 cm.

Инв. бр. 11134 (сл. 8). Четири биконичне перле од хоризонтално увијене сребрне жице која се код једне раставила при завршетку. Пречник перли 0.8 cm; пречник отвора 0.4 cm. Вероватно је да једној перли-петој, припада део кружно увијене жице, док овој, или једној од описаних, треба приписати три реда увијене сребрне жице.

Под овим бројем инвентарисана је и мала пљосната и вертикално бушена перла од стаклене масе жуте боје. Пречник 0.6 cm; пречник отвора 0.2 cm.

Сл. 6. Сребрна игла из Умчара, инв. бр. 11132 — Fig. 6. Aiguille en argent d'Umčari, Inv. № 11132

Инв. бр. 11135 (сл. 9). Низак биконичан и скроз вертикално бушен пршљен за вретено од бронзе. На прелому трагови двојног хоризонталног уреза. Ивице отвора на оба краја су појачане. Висина 2.9 cm; пречник 3.3 cm.

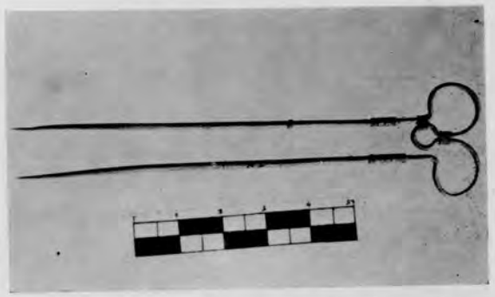
Као што се из горе извршеног описа предмета види, овај налаз не излази из оквира од раније познатих налаза сличног карактера, међу којима су неки и публиковани. Тако на пример, знамо за добро познати илирски налаз, вероватно гроб, из Мраморца (сл. 10 — велики појаси са левог и десног краја), који садржи два сребрна појаса истог карактера као горе описани, од којих је међутим један готово потпуно сачуван. Ови предмети нађени су вероватно у гробу, заједно са једном златном гривном са завршецима у облику змијских глава.[1] Поред тога познат је и налаз из Колара (сл. 10 фрагмент у средини), који садржи само ужи део сличног појаса, а није искључено, према непотпуним подацима из старије археолошке литературе, да у овај комплекс налаза треба уврстити и предмете из Милошевца, који се данас не налазе у Народном музеју.[2] Могуће је наиме да овде треба уврстити „сребрни накит са филигранском орнаментиком“ који помиње М. М. Васић. Још један појас од сребрног лима, идентичан са поменутим примерцима, раније погрешно опредељен као нађен у Ердељу, потиче из Тителa.[3] У новије време појаси истог карактера, но рађени од златног лима, као и прстенасти накит, вероватно наушнице, откривени су у непубликованом, богатом налазу из Новог Пазара. О карактеру овога налаза (остава или гроб?), засада се још не може ништа рећи, пошто он, судећи по пратећем материјалу, може бити како једна, тако и друга врста налаза.[4] Прстенасти накит истог типа, сличан оном из Новог Пазара познат је и из гласиначких тумула и из Доње Долине.[5] Сличан фрагменат потиче и из тумула у Љубомиру у Херцеговини, где се ради о фрагменту сребрног лима, орнаментисаном на исти начин.[6]

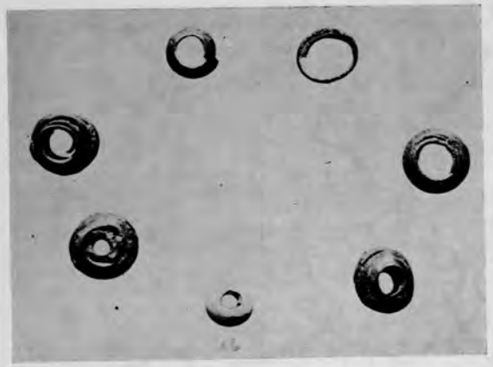
Сл. 5. Сребрна фибула из Умчара, Инв. бр. 11131 — Fig. 5. Fibule en argent d'Umčari, Inv. № 11131

[1] М. Гарашанин, Налаз првог гвозденог доба из Мраморца и проблем Илира у Србији, Музеји 2 (1949), 126 и д.

[2] М. Гарашанин — Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији (1951), 54.

Сл. 7. Сребрна игла из Умчара, Инв. бр. 11133 — Fig. 7. Aiguille en argent d'Umčari, Inv. № 11133

Сл. 8. Перле од сребрне жице; а) перла од жуте стаклене масе. Инв. бр. 11134. Умчари — Fig. 8. Perles en fil d'argent; a) perle en verre, jaune; Inv. № 11134. Umčari

Сл. 9. Бронзани пршљенак из Умчара. Инв. бр. 11135 — Fig. 9. Fusaïole en bronze d'Umčari. Inv. № 11135

Из горе изнетих података јасно се види да су предмети о којима је реч изразито илирског карактера и да њихову појаву можемо очекивати у свим пределима наше земље који су били настањени Илирима. И поред малих варијаната у орнаментици, веома би тешко било рећи где се налазио центар за израду појасева оваквог типа. С друге пак стране, њихова веома типична орнаментика, специјално у случају појасева из Умчара, потврђује извесну везу и утицај са грчким подручјем, при чему специјално помишљамо на типични украс у облику палмета, поред других далеко убедљивијих доказа које ће, када буде публикован, пружити налаз из Новог Пазара.

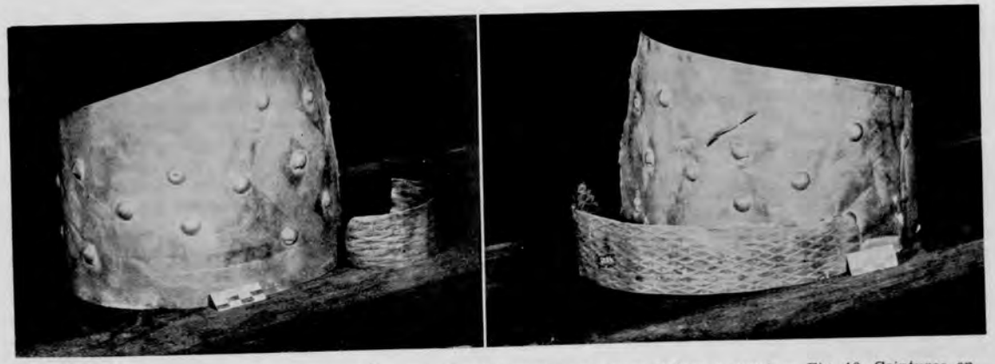
Да су те везе са грчком територијом ишле дубоко у српску територију, без обзира да ли преко Босне или старим путевима праисторијских саобраћајница Балкана, показују, између осталог, и налази грчко-илирских типова шлемова, какви су познати из једног гроба у Ражани, као и из Трстеника. Док је овај последњи примерак нађен под непознатим условима, онај из Ражане потиче из

[3] М. Гарашанин, op. cit., 129; уп. и V. Parvan, Getica o protoistorie a Daciei (1926), 462 i d., сл. 320.

[4] Материјал у Народном музеју, непубликован.

[5] М. Гарашанин, op. cit., 126 и д.

[6] Материјал у музеју у Требињу, непубликован. На овом месту захваљујем В. Трбуховићу, који ми је предмет дао на увид.

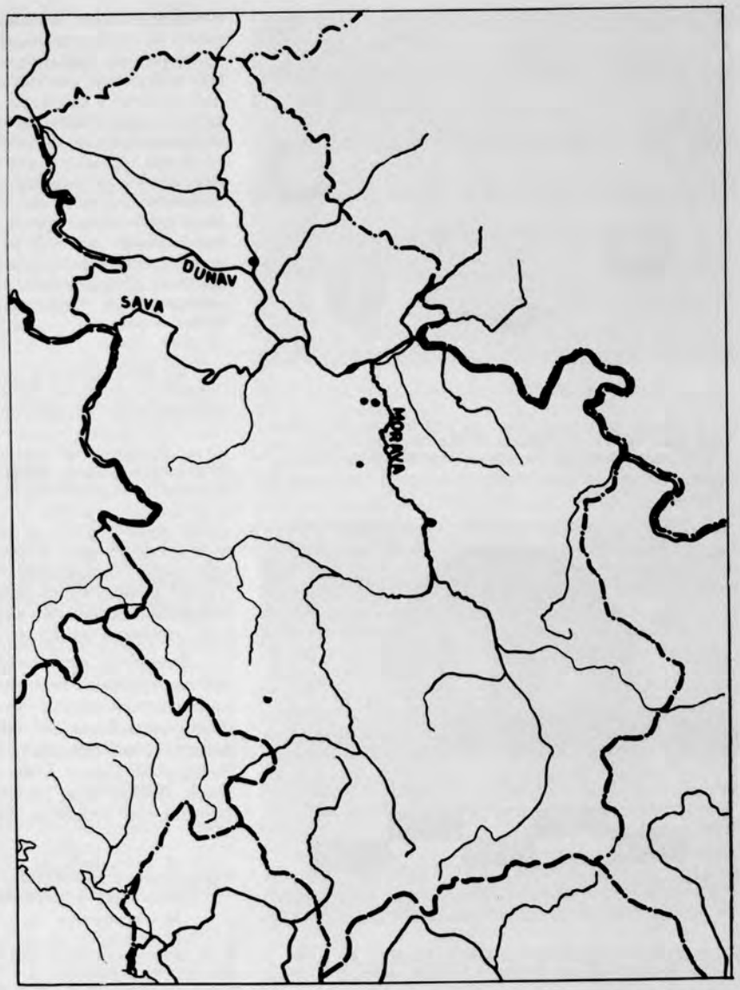
Сл. 10. Сребрни појаси из Мраморца и фрагменат из Колара (поред првог појаса с леве) — Fig. 10. Ceintures en argent de Mramorac et fragment de ceinture de Kolari (auprès de la première ceinture de gauche)

несумњивог, поуздано датираног, илирског тумула.[7]

Занимљива је појава да се, изузимајући налаза из Титела и Новог Пазара, појасеви овога типа, увек у скоро идентичном облику, групишу у подручју око Смедерева. Налази халштатско-илирског карактера познати су мада у нешто другом облику и вероватно нешто ранији, и са других налазишта истог подручја. Овде треба поменути налазе из Вранова,[8] вероватно из тумула, као и један привезак из Радинаца, за који није искључено да би такође потицао из тумула, јер на једном месту Васић помиње тумуле у овој области.[9]

Илирски карактер овога налаза потврђују и двојне игле, познате такође из Босне и Македоније, и чији је проблем у најновије време посебно третиран у археолошкој литератури.[10] У истом смислу најзад указује и типични примерак фибуле који је исто тако добро познат са територије Илира.[11]

Иако је илирски карактер нашег налаза несумњив, историјски извори не пружају нам никакве податке о томе којим је племенима овај крај у то доба био настањен. Публикујући одговарајући налаз из Мраморца, М. Гарашанин је покушао да га препише Аутаријатима, у вези са њиховим продором ка истоку и југу Балкана, изазваном нападима Келта.[12] У својој експанзији, ово моћно илирско племе превазишло је границе

Сл. 11. Налази сребрних (и златних) илирских појасева у Србији — Fig. 11. Découvertes de ceintures en argent et en or en Serbie

овога матичног подручја. То је уједно и једино племе за које располажемо поузданијим подацима о његовом кретању, док за околна илирска племена, Десидијате, Бреуке или Партине, који би још долазили у обзир да су се евентуално ширили на ову територију не располажемо ни изблиза поузданим индицијама. У сваком случају, изгледа нам да можемо закључити да Дарданци не би долазили у обзир, због свог релативно тачно фиксираног географског положаја, према коме би област о којој је говор, била чак и ван крајње периферије њиховог подручја. Да овде постоје два халштатска хронолошка комплекса, индицирају разлике, културне и хронолошке, између налаза типа Врановo—Радинци, као старијих, и наше групе објеката.

[7] М. Гарашанин, Илирско-грчки шлем из Ражане, Весн. вој. муз. 4 (1957), 37 и д.

[8] Д. Гарашанин, Каталог метала, Народни музеј, Праисторија I (1954), 34, Т. XIX.

[9] М. Гарашанин — Д. Гарашанин, op. cit., 52. Недавно је у Народном музеју могао бити идентификован и један бронзани привесак са овога локалитета. Инв. бр. 11.411.

[10] F. Maier, Zu einigen bosnisch-herzegovinischen Bronzen in Griechenland, Germania 34 (1956), 63 и д.

[11] Д. Гарашанин, op. cit., 76—77, XLIX, сл. 3, 6, 8, 15, 17. М. Гарашанин, Једна скица хронологије металног доба Србије, Ист. глас. 1951, 3—4, 64 и д. са наведеном литературом.

[12] М. Гарашанин, Музеји 2, 126 и д.

Обрађујући налаз из Мраморца, М. Гарашанин га је приписао халштату D, стављајући га у V—IV век.[13] Ова датација показује се данас као релативно хронолошки тачна, но се апсолутно хронолошки мора у извесној мери исправити, тј. налази појасева типа Мраморац и одговарајућих пратећих појава, морају се приписати нешто старијој епохи краја VI или почетка V века. У овом смислу указују данас налази из Новог Пазара, који садрже овакве објекте, док се с друге стране толико уско везују за Требениште, укључујући ту и објекте грчког импорта, да се овај налаз мора временски изједначити са епохом Требеништа. Овим се долази и у колизију са приписивањем Аутаријатима, чији је продор из историјских разлога морао бити доцније фиксиран,[14] те би на тај начин они дефинитивно отпали као носиоци овог стила и ове врсте објеката.

Без обзира на тачније етничко опредељивање у оквиру илирског елемента, потребно је осврнути се на још један моменат, у вези са врстом орнаментике примењене на овим објектима. Реч је о тзв. Perl-Buckel мотиву, карактеристичном за период поља са урнама.[15] Почеци ове орнаментике могу се у доњем Подунављу пратити у вези са микенским утицајима још од средњег бронзаног доба. Њихов даљи живот и у илирско време, међутим, потпуно је евидентан. Можемо га пратити у читавом његовом току, преко појаса из Коњуше, из периода халштата A[16] и илирских кнемида на Гласинцу.[17] Наши налази представљају засада последњи изданак тога илирско-балканског стила, чији се корени имају тражити још у бронзанодопској прошлости.

Овај интересантан налаз треба да послужи као подстрек за проучавање Илира и њихове културе на овом подручју, које ће можда једном довести и до неког стварнијег податка о етничком опредељењу носилаца илирске културе у средњем делу српског Подунавља.

Драга ГАРАШАНИН

POST SCRIPTUM. По завршетку овога рада имала сам прилике да видим два недавно откривена сребрна илирска појаса из села Батинца код Ћуприје. Они су истог типа као остали који се у овом раду обрађују, али им је орнаментика обогаћена са две палмете. Предмети се чувају у Градском музеју у Ћуприји, чијем управнику, Игору Парфјонову, дугујем захвалност за податке и могућност да предмете видим.

Д. Г.

[13] Ibidem.

[14] Ibidem.

[15] G. Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefässen, Festschrift des Römisch—germanischen Zentrallmuzeums II (1952), 1 и д. Уп. особито Мерхартова излагања о овом проблему у чланку Geschnürte Schienen, 37—38 Bericht der Römisch—germanischen Komission (1956—57), 91 и д.

[16] Д. Гарашанин, op. cit., 24, Т. III, 1; XI, 1—3 (са наведеном литературом).

[17] Merhart, loc. cit.

ETUDES SUR L'AGE DES METAUX EN SERBIE

VI. UN NOUVEL ATELIER DE FONDERIE EN SERBIE DE L'OUEST

La découverte publiée ici a été faite recemment à Trlić, près de Ub, au lieu-dit »Rt« (promontoire)[1]. D'après les informations obtenues cette découverte parait provenir d'un vase en céramique[2]. Les objets en métal trouvés à cette occasion sont illustrés dans les figures[1-23]. Ils appartiennent pour la plupart à la période Hallstatt A du systhème chronologique de P. Reinecke (haches à douille à rainure en forme de V, fragment de couteau, ainsi que l'épé № 14458, fig. 21)[3]. Il en est de même de la pointe de lance fig. 11, № 14435, tandis que les faucilles se rattachent par leur type à la période de Hallstatt B. Les bracelets de notre découverte appartiennent au type connu de Berseasca et d'Obaj Gora, près de Titovo Užice, et pouvant être attribués exclusivement à la période de Hallstatt A. La hache à ailerons, les fragments de poignards ou d'épée à soie et à forte rainure ainsi que le burin en bronze, sont des formes moins usitées en Serbie dont on retrouve toutefois des analogies à Mesić, Gornja Vrba et Sloagard L'anyv'r[5-6]. Les bracelets à rainures horizontales se rattachent à l'exemplaire de Sloagard, daté de la période Hallstatt B[16]. Les dépots cités ci-dessus, appartiennent par contre à la période Hallstatt A[8-10], tandis que ceux de Privina Glava, Pocrkavlje et Marina, contenant les analogies des poignards dont il vient d'être question, contiennent des objets des périodes Hallstatt A et B[11-14]. Quant à la hache à ailerons, elle est apparentée à celle du dépôt de Beograd, ainsi qu'aux exemplaires de Mačkovac (Hallstatt A-B) et de Bizovac (Hallstatt A)[17-22]. Les autres types de bracelets connus de notre découverte sont également tous de la période Hallstatt A. La découverte entière appartient donc au type de celles bien connues de notre territoire et contenant des éléments des périodes Hallstatt A et B. D'après le caractère et l'état de conservation des objets qu'elle contenait, on peut la considérer comme une fonderie.

VII. LES PARURES D'ARGENT ILLYRIENNES DE UMČARI

Le Musée National de Beograd a acquis en 1957 les objets en question, découverts au lieu-dit »Manastirsko« à Umčari. Il s'agit de deux ceintures en argent endommagées, d'un type identique à celui connu de Mramorac (fig. 1—3), ainsi que de quelques fragments de ceintures semblables, (fig. 4), d'une fibule en argent (fig. 5), de deux épingles doubles du type ω (figg. 6—7), ainsi que de quatre perles et d'une fusaïole en bronze, toutes de formes biconique (figg. 8—9).

Parmi les objets plus ou moins semblables connues jusqu'ici, il est nécessaire de mentionner d'abord les ceintures plus ou moins bien conservées en argent de Mramorac et de Kolari[1-2]. Il est possible que certains objets aujourd'hui disparus et mentionnés autrefois par Vasić, aient appartenu au même type, connu aussi de Titel[3] (inexactement publié par Parvan comme provenant de la Transylvanie), ainsi que de la découverte illyrienne de Novi Pazar (en or)[4]. Des fragments de bagues du même type sont connus de Glasinac, Donja Dolina, ainsi que de Ljubomir en Hercégovine[4-6]. Les exemplaires d'Umčari de distiguent surtout par leur ornement de palmettes dénotant assurément une influence grécque et des rapports avec la Grèce. Des rapports de ce genre sont prouvés par plusieurs découvertes importantes dans l'intérieur de notre teritoire, notemment par les casques de Trstenik et de Ražana[7]. Il est digne d'attention aussi que des objets en question sont concentrés en premier lieu dans la région de Smederevo, d'où l'on connait par contre d'autres découvertes illyrienne provenant probablement d'une période plus ancienne (Vranovo, Radinci)[8-9].

Le caractère illyrien de la découverte d'Umčari est prouvé aussi par les épingles doubles[10-11]. Nous ne pouvons toutefois préciser la tribu illyrienne à laquelle on pourait l'attribuer. Les Dardaniens ne nous paraissent pas venir en question, leur territoire étant sufisemment bien connu et se trouvant hors de la région d'extention de notre type de ceinture connu jusqu'ici. L'attribution de la découverte de Mramorac aux Autariates fuyant les Celtes[12], ne semble également pas pouvoir être admise, ce fait appartenant à une époque plus récente que la date de nos ceintures[14]. Celles-ci devrait de fait, d'après la découverte de Novi Pazar étroitement rattachée à celles de la célèbre nécropole de Trebenište, appartenir aux VI me — V me siècles.

Ajoutons encore que la décoration dans le style dit »Perl-Buckel«[15], est particulièrement importante. Elle apparait dans les régions danubiennes et balcaniques en rapport avec les influences mycéniennes, pour pouvoir être suivie plus tard à l'époque de Hallstatt A (ceinturon de Konjuša), ainsi que sur les cnémides illyriennes de Glasinac[16-17]. Il s'agirait donc de la manifestation la plus récente connue jusqu'ici de ce style rattaché étroitement au territoire des Illyriens.

Draga GARAŠANIN

POST SCRIPTUM. L'article ci-dessus était déjà terminé, lorsque, grâce à l'amabilité de Mr. Igor Parfjonov, il m'a été possible de prendre connaissance de deux nouveaux exemplaires de ceintures, identiques à ceux dont il est question ici. Leur ornementation s'enrichit toutefois de deux palmettes. Les objets sont conservés au Musée de Čuprija.

D. G.

TATO ILIRSKI *DEVS PATRIVS*

U ovom kratkom prilogu namjeravam raspravljati o gornjoj temi u povodu revizije čitanja teksta s jednog natpisa iz Buljesovaca u jugoistočnoj Srbiji, što ga je našao i nedavno objelodanio prof. Đurđe Bošković u posljednjem svesku »Starinara«.[1] Odmah na početku treba upozoriti na veliko značenje koje s više aspekata ima ovaj Boškovićev nalaz. Ponajprije on obogaćuje danas ne više tako skromnu zbirku likovnih predstava tzv. »Tračkih konjanika« nađenih na teritoriju naše zemlje. On donosi i epigrafički tekst, inače dosta rijedak uz likovne predstave ove kategorije. Nadalje, sadrži elemente za pouzdano uže datiranje, a to je za problem sistematizacije i za studij kronološkog razvoja ovih likovnih spomenika od ne male koristi.[2] Napokon, natpis Buljesovaca pruža niz vrlo važnih i zanimljivih podataka u vezi s duhovnom kulturom naših predstanovnika Ilira, a to upravo i razmatram u ovom prilogu.

Natpis, votivni kako se vidi po formuli u trećoj brazdi, uklesan je ispod reljefa jednog diviniziranog heroja — konjanika. Ne želeći na ovom mjestu ulaziti u ikonografsku interpretaciju spomenika, već iz razloga, što se u tom pogledu bitno ne odvaja od nekih ranije nađenih, bilo na području naše zemlje, bilo drugdje,[3] prelazim na tumačenje samog natpisa, koji, prema slici i crtežu koje je Bošković objelodanio, glasi:

DEO · ĀTONIPAL · PET · AVRELIA
NVS · MIL · LEG · VII · CLA
V L P

Đ. Bošković je vrlo dobro uočio znatnu vrijednost ovog epigrafičkog teksta pa je nastojao da iskoristi sve kulturno historijske momente što ih natpis pruža. Njegovo tumačenje sadržaja natpisa temelji se, naravno, na čitanju koje je sâm predložio, osobito na čitanju prvog retka natpisa, koji bi po njegovu prijedlogu lekcije trebao da glasi:[5]

Reljef sa natpisom iz Buljesovaca — Le relief avec inscription de Buljesovci

deo Attonipal pet(itor) Aurelia/nus . . .

Na osnovu takova čitanja on izvodi, ukratko, slijedeće zaključke: Natpis je posvećen nekom božanstvu profilaktičkih funkcija koje se zvalo Attonipal, razriješivši onu ligaturu iza *deo* u AT, što je teoretski posve u redu, mada kasnije dopušta i varijantu TA. Nadalje on je sklon pretpostavci, da je dedikant u isto vrijeme i dedikand, prikazan u relijefu na spomeniku, a taj da bi bio možda sam rimski car Klaudije II. Poveden prividnom homofonijom onoga Attonipal obraća se i daljnjoj predpostavci te podrijetlo imena ovakova oblika traži u repertoaru poznatih orijentalnih imena s početkom *-pal*. Odlučivši se za soluciju navedene ligature u AT dobiva u prvom dijelu riječi Attonipal elemente, da je veže s isto tako po-

[1] Starinar N. S. VII—VIII (1956—1957) str. 159—162.

[2] O tim pitanjima u vezi s predstavama okonjenih božanstava upor. M. Abramić, Novi votivni reljefi okonjenih božanstava iz Dalmacije, »Serta Hoffilleriana« Zagreb 1940. str. 296 i d., osobito str. 306.

[3] F. Benoit, L'heroïsation équestre, Aix en Provence 1954. donosi na Tabli IX, 1 reprodukciju jedne predstave okonjene heroizacije iz Tasosa, koja u cjelini i u mnogim detaljima odgovara našem: položaj konjanika, stav i obrada konja, psa i vepra, modelacija zmije i dr.

[4] Sp. dj. str. 160.

znatim imenom orijentalnog egipatskog božanstva Atona, u kasnijem sinkretizmu približenog grčkom Apolonu. Vođen i dalje ovakovom konjekturom u tumačenju onoga *Attonipal*, više nego nesigurnom kako će se vidjeti, pomišlja na mogućnost da i postanje samog kulta i kultnih predstava »Tračkog konjanika« traži u dalekom svijetu antičkog Orijenta.[6] Polazeći čak od pretpostavke da je čitanje Attonipal posve pouzdano, radilo bi se još uvijek o jednom unikumu u epigrafičkim spomenicima iz naše i iz drugih zemalja, jer bi to bila usamljena pojava ovakove posvete uz kultnu sliku »Tračkog konjanika«, koji u repertoaru antičke plastike s Balkanskog poluotoka, u domeni grčkoj, tračkoj i ilirskoj, nije tako rijedak, pa se postavlja pitanje, da li bi se i u tom slučaju mogli izvoditi ovako dalekosežni zaključci. Ali takovo čitanje ne može se održati, kako ću odmah ukazati.

Protiv autorove interpretacije teksta u natpisu vojuju formalni i sadržajni elementi što ih on sadrži, u prvom redu onomastički. Kod rastavljanja pojedinih riječi iz natpisa autor se rukovodio rasporedom distingvensa te je na taj način došao do imena *Attonipal*, između *deo* i *pet*. Ali, na nesreću epigrafičara, za razlučivanje pojedinih riječi u natpisima ne moraju i ne mogu uvijek biti mjerilom ti znakovi. Oni se ponekad postavljaju (čak po nekoliko puta) i unutar jedne te iste riječi, a vrlo često ih nema između dvije i više susjednih riječi, što izaziva aglomerate koje nije uvijek lako rastaviti.[7] U takovim slučajevima interpretacija natpisa mora se rukovoditi analizom pojedinih elemenata od kojih se takav aglomerat sastoji. Primjera ovakovom postupku možemo naći nekoliko i u natpisima nađenim u našim krajevima.[8] Pokušat ćemo to učiniti i na ovome mjestu.

Prva stvar koju moramo uočiti jest ta, da je dedikant jedan vojnik, pripadnik VII legije Klaudijevske (vjerojatno običan legionar, a ne konjanik),[9] dakle jedne posve regularne vojne jedinice. Prema tome on uživa i potpuno rimsko građansko pravo. Ta činjenica pak uvjetuje i elemente njegove onomastičke formule, u kojoj treba tražiti pojavu sva tri člana punog imena rimskog građanina: *praenomen, nomen* i *cognomen*. Gentilno ime dedikanta autor je bio pravilno naslutio u skraćenici *Pet* kao *Pet(ilius)*, ali se ipak napokon odlučio, da u toj abreviji vidi prepozna dedikantov atribut *petitor*,[10] što je neodrživo već zbog samog mjesta, na kome se ova riječ nalazi u sklopu natpisa. Kognomen našega vojnika donesen je čitav u imenu *Aurelianus*, dok je gentilicij, kako se vidi, donesen pokraćeno. Pojava pokraćivanja gentilnog imena (*Pet* umjesto *Petilius* u našem slučaju) može se registrirati već u natpisima iz ranijeg carstva (pokraćuju se *IVL- Iulii, CLAVD- Claudii, FL- Flavii, AEL- Aelii* i mnogi dr.), a kasnije je sve češća.[11] Kako je Thylander pokazao u novije vrijeme,[12] to je posljedica dubokih socijalnih previranja kojima je rimska država bila izložena krajem republike i nastupom carstva, kad dolazi do čestih oslobađanja robova i masovnog stjecanja civiteta od strane domorodaca (peregrina) iz raznih provincija na području rimskog imperija. Dobivanjem građanskog prava oni obavezno uzimaju prenomen i gentilno ime od osobe (odnosno ustanove) koja im je udijelila civitet odnosno slobodu. Budući da ti onomastički elementi, stečeni iz oficijelnih razloga, nemaju nikakva značenja za lični život onoga koji ih dobiva, njemu je sada najvažniji treći član onomastičke formule, kognomen, jer je to, redovito, njegovo lično ime, koje je nosio i ranije, dok još nije uživao građanska prava odnosno slobodu. Tako se on u društvu nazivao i ranije, to je bio njegov pravi *nomen*, koji zadržava i u novim uvjetima društvenog položaja pa je to glavni razlog, zašto u kasnoj antici kao glavno lično ime[13] (a u romanskim jezicima kao lično ime)[14] ostaje i u oficijelnoj ulozi sami kognomen. Kao masovna pojava ona se odrazila i na ostale rimske građane, koji nisu bili ni libertinskog ni peregrinskog podrijetla. Ta nova uloga kognomena uvjetuje pokraćivanje gentilicija, kao što je to u natpisu što ga obrađujemo, a onda napokon i njegovo potpuno izostavljanje. Kod interpretacije našeg natpisa najvažnije je pitanje prenomena. Dedikant ga je sigurno morao registrirati, jer ga ono, s obzirom na onomastičku formulu barem, potpuno kvalificira kao rimskog građanina. On ga je zaista i u našem natpisu zabilježio. Slovo *L*, posljednje u onom aglomeratu ATTONIPAL kako ga Bošković čita, zapravo je prenomen Petilija Aurelijana, naznačen uobičajenom abrevijaturom za rimsko predime *L(ucius)*. Prema tome čitavo ime našeg vojnika VII legije Klaudijevske glasi: *L(ucius) Pet(ilius) Aurelianus*. Treba upozoriti na odsustvo filijacije, naznake tribusa i domicila, koje ranији vojnički natpisi, osobito legionarа, redovito donose.[15] Mislim da nije potrebno da potanje dokazujem točnost svoje lekcije. Samo dodajem, kao daljnju potvrdu njezine ispravnosti, da većina pripadnika Petilijevskom gensu ima predime *L(ucius)*, što se može lako razabrati u Indeksima uz razne volumene CIL.[16] Kako se zna, to je odraz sistema stjecanja civiteta i o tome ne bi trebalo mnogo govoriti. Zbog toga je prenomen *L(ucius)* karakterističan uz gentilicij *Petilius* upravo kao *C(aius)* uz *Iulius*.

Odredivši tako prenomen dedikanta znatno smo okrnjili onaj aglomerat sastavljen od više riječi, na samom početku natpisa (ATTONIPAL ili TATONIPAL) i već sama ta činjenica uvjetuje novu interpretaciju teksta, pošto se ona koju je Bošković pružio ne može više održati. Očito je međutim, da se taj preostatak aglomerata još uvijek sastoji od dvije riječi, koje neće biti teško razlučiti. Posveta božanstvu je, kao i uvijek, u dativu: *deo* . . . Logično slijedi, da je drugi dativ, kongruentan s *deo*, oblik *tatoni*, tipičan dativ treće konzonantske deklinacije.[17] Preostaju još dva slova, *pa*, u kojima se nesumnjivo krije jedna česta epigrafička kratica, kako će se dalje vidjeti. Prema tome prva brazda s našeg natpisa sadrži slijedeće odvojene riječi, pune ili skraćene: *deo Tatoni pa L(ucius) Pet(ilius) Aurelia/nus*. Ovakovom lekcijom natpis dobiva pravu fizionomiju jedne votivne posvete, kakva se obično susreće u latinskoj epigrafiji. Skraćenicu *pa* također neće biti teško razriješiti, analogno brojnim slučajevima gdje se ona javlja uz ime pojedinih božanstava (npr.: *Iano patri* i sl.), ali o toj stvari namjeravam reći nešto više, uvijek u vezi s našim natpisom.

Postavlja se pitanje, kakvo je to božanstvo *deus Tato* (dativ *deo Tatoni;* kasnije ću navesti zašto ne *Attoni*). Izvjesno je, da ga treba odvojiti iz kruga dalekih orijentalnih imena bogova (uostalom, nakon mog tumačenja za takovo povezivanje s orijentalnim imenima ne postoji više nikakav temelj) i dovesti ga u vezu s terenom, na kome je nastalo i kome pripada. Mišljenja sam, da se ovdje radi o jednom epihorskom[18] božanstvu kojemu, na temelju elemenata što ih sam natpis pruža, možemo odrediti značenje i funkciju. Ovo dvoje je usko povezano, pak ćemo ih i zajedno razmotriti.

Osnovni element (Grundelement) imena *Tato* javlja se vrlo često u onomastici ilirskog područja, u raznim varijantama i izvedenicama ličnih imena: *Tata, Tatta, Tato, Tatto, Tattaia, Tatoia, Tattuia, Tatulo, Tatianus* (uz *Tattius, Tatulus* i dr.).[19] Upravo dativ nekih od ovih imena *(Tato, Tatto)* javlja se tri puta na natpisima u CIL III, u oblicima: *Tatoni* (identično našem natpisu), *Tattoni* i *Tattuni*.[20] Gotovo sva ona potječu iz ilirskog jezičnog izvora, kako će se vidjeti, a pogotovo baš ovaj naš oblik *Tato*.[21] Uočivši semantičku vrijednost osnovnog elementa u navedenim imenima ne mogu se oteti kombinaciji, da u apoziciji *patri*, ili bolje u atributu *patrio* koji slijedi iza *Tatoni* u natpisu, ne pomislim na još jedan slučaj rimske interpretacije *(interpretatio Romana)* jednog epihorskog božanstva, kao što je to Taton u ovom slučaju. Pojave rimske interpretacije nekih ilirskih božanstava poznate su već odavna, na pr. u posvetama japodskom božanstvu voda i izvora *Bindo Neptuno*[22] i dr. Međutim u posveti našem božanstvu *deo Tatoni patri/patrio* ne radi se o potpuno analognom slučaju *interpretatio Romana*-e kao kod Binda Neptuna. Smatram naime, da ono *patri/patrio* nije epitet božanstvu Tatonu, već njegov adekvatni prijevod na latinski jezik, ili da se točnije izrazim, njegov calque sémantique (Lehnübersetzung) kako lingvisti nazivaju ovu pojavu. Takav slučaj »prevođenja« smisla ličnih imena s ilirskog na latinski jezik nije usamljen.[23] U prilog mom shvaćanju odnosa između imena ovog ilirskog božanstva i njegova latinskog kalka govori činjenica, da korijen *tat-* u svim indoevropskim jezicima figurira u tvorbi hipokorističkih naziva za »otac« u dječjem govoru, dakle za lat. *pater*. Već je P. Kretschmer utvrdio,[24] da je ovaj korijen veoma čest u tvorbi imena od milja (Lallnamen) u svim starim indoevropskim jezicima, npr. u: st. ind. *tatáh-*; grč. τάτα; lat. *tata;* st. prus. *thetis* i t.d., a istu ulogu on ima i u suvremenim jezicima: alb. *tatë;* rus. тата; bug. táto; lit. *tėtis;* srp. hrv. *tata* i t.d.[25] Ovamo pripada i naziv *teta* u srednjevjekovnom dubrovačkom romanitetu, koji sada nije više hipokoristik već ima značenje otac *(pater)*.[26] Kod tako brojnih

---

[5] Sp. dj. str. 160, bilj. 7.

[6] Sp. dj. str. 161.

[7] Takvih primjera možemo naći mnoštvo u svim volumenima CIL, pa i u CIL III. O tome i R. Cagnat, Cours d'épigraphie latine, Paris 1898. str. 28 i d.

[8] Kao primjer navodim čitanje imena *Darmo Caturi f.* u CIL III 2779 koje je bio prihvatio i H. Krahe, Lexikon altillyrischer Personennamen (PN), Heidelberg 1929, str. 34 i mnogi drugi. Studijem ilirske onomastike D. Rendić je pravilno razlučio ova dva imena i predložio čitanje *Darmoca Turi f.* Upor. njegovo djelo: Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII Split (1948), Prilog III, str. 35, bilj. 33.

[9] Da je dedikant bio konjanik misli Bošković, sp. dj. str. 160. Osobito je teško dopustiti da je reljefom predstavljen sam dedikant i da bi taj mogao biti sam car Klaudije II. Takovo mišljenje da li je »Tračkim konjanikom« bio predstavljen dedikant doduše nije novo, ali ovdje se radi o jednom votivnom spomeniku i natpisu (ne sepulkralnom) te se javlja pitanje, kako bi čovjek sam sebi postavljao takav spomenik. Upor. o tome i N. Vulić, Spomenik SAN XCVIII, str. 248.

[10] Sp. dj. str. 160 i 162.

[11] Na pokraćivanje gentilicija u našem natpisu, kao i na izostavljanje distingvensa na dva mjesta, mogli su utjecati i posve tehnički razlozi, tj. skučenost prostora u prvoj brazdi, a to je izazvalo u njoj i pojavu tri ligature: DE u *deo*, TA u *Tatoni* i AVR u *Aurelianus*. Gentilno ime PET dopunjujem u *Petilius* jer je takova konjektura najvjerojatnija, kako će se vidjeti, ali našoj općoj interpretaciji natpisa ništa ne oduzima ni neka druga varijanta gentilnog imena.

[12] Primjere pokraćivanja gentilicija i uzroke toj pojavi upor. u djelu H. Thylander, Études sur l'épigraphie latine, Lund 1952. str. 97 i d. Proces razvoja rimske onomastičke formule od najranijih vremena do kraja rimskog carstva obrađuje passim, a reasumira na str. 128—133.

[13] Thylander, sp. dj. str. 131.

[14] Na pr. Donato, Guiliana, Marcello i td. Thylander sp. dj. i mj.

[15] Vojnici pripadnici na pr. XI legije CPF, koji se javljaju u natpisima nađenim u njihovu logoru u Burnumu (Ivoševci kod Kistanja) redovito imaju te elemente. Upor. M. Abramić, Militaria Burnensia u »Strena Buliciana« Zagreb — Split 1924, str. 221 i d., passim, a pogotovo u brojnim natpisima nađenim nedavno prilkom gradnje željezničke pruge, koji će uskoro biti objelodanjeni.

[16] Upor. *Indices* uz CIL III, str. 2364.

[17] M. Budimir je prihvatio čitanje koje Bošković predlaže (tako navodi Bošković, sp. dj. str. 162 bilj. 35) pa je logično morao odbaciti epihorsku pripadnost imena Attonipal i tretirati ga kao indeklinabile, jer se tako i javljaju često u latinskim natpisima imena orijentalnih semita. Našim čitanjem situacija se i u tom pogledu bitno mijenja.

[18] Bošković na str. 161, bilj. 7 napominje, da i M. Garašanin . . . »dodaje ovome i mogućnost veze s ilirskim TATA, . . .«

[19] Upor. *Indices* uz CIL III str. 2636 i 2414.

[20] Epihorsko ime *Tato*, identično ovome iz našeg natpisa, javlja se tri puta u CIL III (8095; 2749; 843); dativ *Tatoni* i sl. CIL III 843; 11600.

[21] H. Krahe, PN str. 111 i A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier, Beč 1953., str. 229 i s. donose ona imena, koja su gore navedena izvan zagrada, kao ilirska. Za ista imena upor. i Holder, Altcelticher Sprachschatz, Leipzig, 1896, kol. 1753 i s. No vrlo je vjerojatno, da se i ona ostala, navedena u zagradama, mogu smatrati ilirskima. Kad bi i bila rimska, njihov susret s ilirskim onomastičkim izo- i homonimijama mogao je u domaćoj svijesti uvjetovati osjećaj njihove epihorske pripadnosti, posredstvom »pučke etimologije«, koja bi u ovom slučaju bila posve na mjestu. H. Krahe npr., u djelu Die Sprache der Illyrier I, Wiesbaden 1955. str. 67 pokazuje, kako se ilirsko ime *Longarus* moglo približiti po značenju latinskoj riječi *longus*, i ako po postanju nemaju nikakve veze. Za naše pitanje posebno je važan njegov navod u istom djelu str. 79: »Zu *Tatta* wurde nicht nur *Tato* oder *Tattu*, sondern auch *Tattaia, Tattuia* oder *Tataris* . . . gebildet u dgl. mehr.«

[22] CIL III 14325; 14323; 14329; 15068 i dr. Upor. i K. Patsch u Glasn. Zemalj. muz. B. H. 1896. str. 113 i 1898. str. 375 i d.; H. Krahe, PN str. 21.

[23] CIL V 2036 i 8110 (ovaj poslednji iz Istre); prvi glasi *Iturius Secundinus* pa A. Mayer smatra, da je Iturius (upor. lat. *iterum*) po značenju srodan lat. *Secundinus*. Postoji mišljenje, da je ime keltsko, Holder sp. dj. s. v. i Krahe PN str. 59 s. v.

[24] P. Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen 1896. str. 348 i d.

[25] Više primjera u Walde-Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch 3. izd. II str. 650 s. v. *tata;* posebno za slavenske jezike upor. M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, 20. Lief., Heidelberg 1956. str. 81 s. v.

[26] F. de Diversis piše za Dubrovčane: »Panem vocant *pen*, patrem dicunt *teta* . . .« Upor. Ž. Muljačić, O nekim zadacima naše romanistike, u »Filozofski fakultet u Zadru«, Zadar 1958. str. 118.

pojava ličnih imena načinjenih ovim istim korijenom na području Ilira ne može biti sumnje, da je on ne samo postojao u ilirskom jeziku, već da je pružao velike mogućnosti stvaranja različitih varijacija, jer, kako je nedavno napisao H. Krahe, upravo ilirski jezik posjeduje neobično bogatstvo imena od milja za nazivanje oca i majke u dječjem govoru.[27]

Gornji zaključci, koje nam omogućuju rezultati ilirološke lingvistike, daju ujedno ključ za tumačenje atribucije našeg božanstva Tatona.[28] Nju određuje sama rimska interpretacija Tatona data u kalku *patri/patrio*. Po tome bi *Tato* bio božanstvo roditelja, praotaca, predaka uopće, začetnik roda i zaštitnik njegove reprodukcije i t.d., kojih je kult, kako se zna, postojao u mnogih starih naroda i imao veliko značenje u njihovu privatnom i društvenom životu te se kod mnogih sačuvao u raznim formalnim elementima do novijih vremena. Upravo zbog toga predlažem čitanje *deo Tatoni pa(trio)* radije nego li *deo Tatoni pa(tri)*. Smatram da je ovaj oblik bio bliži rimskoj interpretaciji, jer je takova kategorija božanstava postojala u rimskoj (a i u grčkoj) religiji i imala znatnog udjela u privatnom, a i u javnom životu. To su poznati *dii patrii*. Oni se javljaju nekad općenito, nekad vrlo određeno, čas kolektivno a ponekada i individualno, te je često i sam *Jupiter deus patrius*. Oni štite *aras, focos, larem familiarem*, njih zazivaju u opasnostima, oni *praesunt civitatibus*, oni su *patrii penates familiaresque* i *dii patrii indigetes*.[29] U Grčkoj mitologiji odgovaraju im θεοὶ πατρῷοι, πάτριοι θεοί. Ne može biti sumnje, da je kult božanstava te kategorije postojao i u Ilira. On je i u sadržajnom, a vjerovatno i u formalno ritualnom pogledu bio vrlo bliz srodnom rimskom kultu, kakvog poznamo iz izvora, jer je upravo taj kult i u sadržajnom i u formalnom pogledu bio vrlo konzervativan i čuvao tradicionalna obilježja. Takva uska srodnost bila je preduvjetom da se pojavi uz ime Epihorskog božanstva Tatona rimska interpretacija, koja je daleko opravdanija na ovom mjestu, nego li na pr. u spomenutom slučaju Binda i Neptuna. Sada nam je prilično razumljivo, kako se ime ilirskog Tatona moglo pojaviti uz jednu likovnu predstavu, na kojoj je prikazana heroizacija, u ovom slučaju jedna »okonjena heroizacija«, koju konvencionalno nazivamo »Tračkim konjanikom«. Od sporedne je važnosti na ovom mjestu navoditi, koja je sve svojstva imalo naše božanstvo. Vjerojatno i profilaktička i apotropejska,[30] kao što su ih imali i *dii patrii* u Rimu. Na području naše zemlje oni se pojavljuju kao: *dii patrii conservatores, dii reduces patrii* i sl.[31]

Ako je ova moja interpretacija natpisa točna, a napose ako je točno moje tumačenje imena božanstva Tatona, njegova značenja i funkcije, onda time stječemo nekoliko novih veoma važnih spoznaja. U tom slučaju ponajprije obogaćujemo skromni ilirski Olimp još jednim, dosad nepoznatim božanstvom, što je za poznavanje duhovne kulture tog za nas veoma interesantnog naroda od ne male vrijednosti.[32] Na poseban način spomenik o kome je riječ mogao bi poslužiti kao čvrsta potvrda mišljenju o postanku ovog, još uvijek zagonetnog, kulta i predstava koje su njegov likovni odraz. To je pitanje, koje već prelazi okvire ove radnje. Upozoravam samo, da pored N. Vulića[33] i dr. u novije vrijeme i F. Benoit opširno razrađuje misao,[34] da postanje »okonjenim heroizacijama« treba tražiti u kultu predaka, iako je izvjesno, kako i sâm na mnogo mjesta navodi, da je likovna predodžba tog kulta u svom razvoju doživjela niz interpretacija u raznim religijama.

Za nas je, na kraju, važno jedno pitanje: da li postoji unutrašnja organska veza između likovne i epigrafičke komponente na spomeniku iz Buljesovaca, da li je *Tato*, ilirski *deus patrius*, onaj heroizirani konjanik prikazan u reljefu? Ako postoji, onda bi naš spomenik pružao još jednu potvrdu, da heroizirani lik u kompoziciji »Tračkog konjanika« predstavlja, pored ostalih slučajeva, i jedno božanstvo, koje je najuže povezano s kultom predaka na području balkanskih Ilira, a posebno na onom užem području gdje je spomenik bio nađen.

Mate SUIĆ

[27] H. Krahe, Die Sprache d. Illyr. str. 79. Isto i P. Kretschmer, sp. d. str. 334 i d., naročito str. 356. I kad bismo se odlučili za čitanje *Attoni* (što ne uzimamo u obzir je *Tato* i sl. neusporedivo češći na području Ilira) smisao se moje interpretacije ne bi mijenjao. U i. e. jezicima (a i u nekim drugim) postoji i osnovni element *att-* (npr. lat *atta*), od kojega su također izvedeni hipokoristici za »otac« u dječjem govoru. Upor. Walde-Hofmann, sp. dj. I str. 77 s. v.; H. Krahe, sp. d. str. 79.

[28] Kod Runovića *(Municipium Magnum)* nađen je ulomak votivne are, CIL III 14958, koja je, sudeći po fragmentarnom natpisu, bila možda posvećena božanstvu *Tetus* (upor. bilj. 26 uz ovaj rad). Moglo bi se postaviti pitanje nije li po koje od onih brojnih ličnih epihovskih imena *Tato* i sl., iz Dalmacije, Dacije i Mezije, bilo teoforično. O problemu ilirskih ličnih imena te kategorije upor. H. Krahe, Die Sprache d. Illyr. I str. 74.

[29] Upor. Roscher, Ausführliche Lexikon d. griech. u. röm. Mythologie str. 863 s. v. *patrii dii*.

[30] O tome i Dj. Bošković sp. dj. str. 160.

[31] CIL III 15156; 3429. Upozoravam na podudaran poredaj riječi u CIL III 3429 *(dii reduces patrii)* s našim natpisom *(deus Tato patrius)*.

[32] Poslije čitava izlaganja i Bošković na kraju svog spomenuta djela (str. 162) dopušta pretpostavku: »Ili je možda još jednostavnije zamisliti, da se pod ATTONIPAL-om ili TATONIPAL-om krije kakvo lokalno božanstvo, tračkog ili ilirskog porekla, koje je svakako i samo imalo izvesna zaštitna svojstva.«

[33] N. Vulić, Spomenik SAN XCVIII str. 285; Glas SAN CXIV str. 88.

[34] F. Benoit, sp. dj. passim. Kako isti autor navodi na str. 63 ovo je božanstvo na području Balkanskog poluotoka bilo: »l'ancêtre divinisé«, »père de la race«, "πατρῷος", „πάτριος" ,"γενικός", dakle *patrius* u punom smislu riječi kao i naš *Tato*.

TATO — DEUS PATRIUS DER ILLYRIER

Im vorliegenden Beitrag zieht der Verfasser nochmals den Text einer lateinischen Inschrift in Betracht, welche unterhalb eines Reliefs mit der Darstellung des heroisierten Reiters (des sog. Thrakischen Ritters) eingehauen und im Starinar VII—VIII (S. 159—162) veröffentlicht wurde. Die von Dj. Bošković an der obenangeführten Stelle vorgeschlagene Lektion: *deo Attonipal pet (itor) Aurelianus* usw. lehnt der Verfasser ab, sondern liest die erste Zeile der Inschrift so: *deo Tatoni pa(trio) L(ucius) Pet(ilius) Aurelianus* usw. Er schlägt lieber die Lektion *patrio* als *patri* vor und beweist, dass das Attribut *patrio* die römische Interpretation *(interpretatio Romana)* der epichorischen Gottheit *Tato* selbst darstellt. In Anlehnung an die Ansicht der Sprachforscher Illyrologen, nimmt der Verfasser an, dass zwischen dem Namen *Tato* und dem lateinischen *pater, patrius* eine enge semasiologische Beziehung bestehe, d. h. dass *patrius* die lateinische Lehnübersetzung vom illyrischen *Tato* darstelle. Seiner Meinung nach wäre *Tato* die Benennung einer epichorischen (illyrischen) Gottheit, deren Name vom illyrischen, zur Benennung vom *Vater* in der Kindersprache üblichen Lallnamen stamme, nach dem Vorbild ähnlicher Benennungen in vielen indogermanischen Sprachen. Zur gleichen Zeit deutet er auf das häufige Vorkommen von Personennamen aus dem Gebiet der Illyrier, welche mit dem Grundelement *Tat-* gebildet wurden. Auf Grund einer solchen semasiologischen Interpretation des Namens *Tato*, an welchen, als eine Gottheit, die Votivwidmung in unserer Inschrift gerichtet wird, kann man den Schluss ziehen, dass diese Gottheit bei den Illyriern »den divinisierten Ahnen, den Stammvater des Geschlechts« bezeichnete, in gleicher Weise wie der griechische *theós pátrios*, der römische *deus patrius* und dgl., mit ähnlichen Eigenschaften.

Der Verfasser ist der Meinung, dass bei diesem Denkmal auch eine enge innere Beziehung zwischen dem Inhalt des Texts in der Inschrift und der in der Komposition des »Thrakischen Ritters« dargestellten Figur selbst bestehe, welche Figur, obwohl nicht immer und unter allen Umständen, doch in gewissen genetischen Zusammenhängen zu dem Ahnenkultus steht, wie es auch mit unseren Gottheit *Tato*, wenigstens im engeren illyrischen Gebiet, wo dieses Denkmal entdeckt wurde, der Fall ist.

Mate SUIĆ

ЗАШТИТНА ИСКОПАВАЊА У СЕЛУ РАДОИЊИ

Изградња система брана за хидроцентралу Кокин Брод на реци Увцу, проузроковала је заштитне радове на територији села Радоиње. Атар овога села је још 1951. године рекогносциран, при чему је утврђено да се ту налази више археолошких налазишта из разних периода. Нотирано је једно праисторијско насеље Пљосна Стијена, затим више локалитета са тумулима и то: локалитет Бјелин са једном хумком, лежао је 15 м. североисточно од старе основне школе. Источно од Бјелина налази се локалитет Јолцово Поље, са две хумке. У продужетку овога локалитета, са десне стране пута Радоиња—Кокин Брод, лежи у једном низу 6 мањих хумки. У околним засеоцима и селима на падинама брда која затварају котлину забележено је неколико локалитета на којима се налазе групе од 8—16 хумки заједно. Из римског периода није констатован ниједан већи објекат, сем што се у дворишту старе основне школе налазе трагови трасе римског пута, и то само доња конструкција. На јужној страни данашњег гробља, у непосредној близини школе, лежи неколико постоља за стеле као и фрагменти капитела и архитрава. На истом гробљу се и данас налази лепо очуван средњовековни стећак са орнаментом мача. На половини пута од старе основне школе према брани на Увцу, при ширењу пута, откривен је један словенски гроб, са две бронзане наушнице са по три јагоде као прилог.

Године 1952. ујесен започето је са првим истраживачким радовима за потребе хидрограђе. Том приликом су на локалитету Пљосна Стијена, при усецању платоа за постављање компресора, уништени остаци једне праисторијске куће, а прикупљен је керамички и коштани материјал. О овом налазу обавештен је тадашњи учитељ Светомир Лојанчић, те је преко њега, посредним путем преко Музеја у Титовом Ужицу, обавештен Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије. Предузете су мере за организацију заштитних ископавања и јуна месеца 1953. године отпочети су радови, који су на почетку били ограничени само на локалитет Пљосну Стијену. Према плану изградње потребних објеката за хидроцентралу, то није био једини угрожени локалитет, него је и на локалитету Бјелин требало да се заравни хумка да би се поставила барака градилишта. Такође је и једна хумка на локалитету Јолцово Поље била пресечена трасом новога пута. Радови хидроцентрале су диктирали да се испитају само угрожена места и да се археолошка ископавања продуже и у идућој години.

Овом приликом желим да истакнем да је Управа градилишта Кокин Брод пружила пуну помоћ и разумевање археолошкој екипи приликом радова, а истовремено да се захвалим Музеју у Титовом Ужицу, који је радове финансирао и подједнако са Заводом учествовао на заштити угрожених терена, не изостављајући ни све остале сараднике који су овде били ангажовани.

I. ПЉОСНА СТИЈЕНА

Да би се објаснио континуитет живота на подручју села Радоиње потребно је истаћи повољан географски положај котлине у којој лежи данашње насеље. То је долина реке Увца која дели планину Златар и Златибор. Огранци ових планина затварају плодну котлину која се по дужини пружа у правцу ји—сз, на чијем завршетку као крајња тачка лежи изоловани брег, назван Пљосна Стијена, а доминира целом околином (сл. 1). Назив локалитета је вероватно настао због геолошке структуре, пошто је цело узвишење састављено од компактне кречне стене. Својом северном, северозападном а делимично и западном падином лежи изнад самог Увца, са странама које се као литица руше до самог нивоа реке. Остале стране су врло косе, сем југоисточне, која је вероватно у доба насељености била прилаз, те је и данас то једина страна преко које се може доспети на плато (сл. 2). Она је била утврђена сухозидом. Плато брега је елиптичног облика, мањих димензија, са кога је културни слој спран, а местимично се задржао дебљине од око 0,50 м. Трагови насеља су се видели на југозападној, јужној и источној страни падине у близини платоа, док су у подножју нађени фрагменти ту доспели спирањем.

Сл. 1. Општи изглед локалитета са источне стране — Fig. 1. Vue générale de la localité, du côté est

Сл. 2. Општи изглед локалитета са западне стране — Fig. 2. Vue générale de la localité, du côté, ouest

Културни слој на целом локалитету није био равномерне дебљине, те је таква ситуација диктирала облик и димензије сонди. Потреба да се испитају они делови терена, где се на површини налазио кућни леп, била је један од главних разлога за одабирање места за сонде.

Тако је сонда I постављена на југозападној падини, димензија 6×5 м. (са падом од 0,53 м. на један метар). Дебљина културног слоја је варирала од 0,27—0,80 м. а на појединим местима стена је избијала на површину. У овој сонди је поред покретног материјала откривено и једно огњиште.

Сондом II, постављеном на самом платоу, констатовано је да је постојао само хумусни слој дебљине око 0,50 м. у коме су се налазили атипични фрагменти керамике.

Сонда III отворена је на југозападној страни у самом подножју брега и требало је да пружи податке о томе да ли се насеље протеже и у подножје. Прикупљени материјал је измешан а овде је стигао спирањем.

Сонда IV је постављена на јужној страни брега, на граници падине и платоа, димензија 8×6 м. Дебљина њеног слоја износила је 0,35—0,85 м. (са падом од 0,79 м. на један метар). У овој сонди откривен је слој набоја, неправилно овалног облика, са фрагментима већег суда, здела и коштаним објектима ин ситу. На основу нађеног материјала може се закључити да је ту највероватније било место становања.

Све ове сонде су испитиване у току 1953. године, док је сонда V отворена исте године била мањих димензија, а имала је карактер пробне сонде, којом би се проверила стратиграфија терена, на шта је упућивао прикупљени материјал.

У току радова 1954. године поред сонде V отворена је сонда VI одвојена од претходне преградним зидом дебљине 0,50 м. Обе сонде лежале су на источној падини изнад бетонираног платоа за компресор. После скидања преградног зида, ове две сонде износиле су у дужини 12,50 м. а у ширини 6 м. Треба нагласити да је овде културни слој на појединим местима, уз западни профил, достигао дебљину од 3—4 м. Пад терена по једном метру био је 0,66 м. На источној страни сонде културног слоја није било.

Сав нађени материјал из ових сонди показује известан ред у појављивању сличних објеката као и карактеристичних појава на керамици. У западном профилу сонде јасно се запажа смењивање слојева, који се издвајају по боји и чврстини земље. Као највишљи јавља се хумусни слој дебљине од 0,20—0,50 м., затим слој сивкасте растресите земље дебљине од 0,50—1,10 м. који је садржавао гро керамичког и коштаног материјала, па слој црвенкасте компактне земље са доста фрагмената угља дебљине 1,25 м. У овом слоју керамика се јавља у много мањем броју и скоро је без изузетка црвене боје, што није случај са керамиком горњег слоја. Као најнижи ниво јавља се нивелисани слој дебљине око 1,20 м. који је у овој сонди специјално јасно изражен, потпуно стерилан, а на појединим местима у хоризонтали се додирује са здравицом тј. равном површином стене (сл. 3).

Што се тиче издвајања материјала по слојевима, може се констатовати да се у растреситом слоју сиве земље јављају примерци здела са тордираним ободом, фрагменти украшени урезаним инкрустираним орнаментом и судови са две дршке. У нижим нивоима овога слоја, на граници према црвенкастој компактној земљи нађени су примерци мањих судова са засеченим ободом, фрагменти трбуха судова са дубоким косим канелурама, а зделе са тордираним ободом се и овде појављују. Керамика која припада пуном слоју црвенкасте компактне земље има карактер грубље керамике за свакодневну употребу, што се може објаснити карактером слоја који индицира постојање зграде.

И поред изложеног несме се заборавити да је сав нађени материјал овде лежао у секундарном положају, те да овако издвојени слојеви не значе истовремено и хронолошко издвајање. Појава највећег броја нађеног материјала баш на овом месту може се објаснити само на тај начин, да је сухозид, задржао процес клизања и спирања.

Сл. 3. Профил сонде VI, план 1 — Fig. 3. Profil de la tranchée VI, plan 1

Уопште о првобитним културним слојевима, односно њиховом реду смењивања не може се са сигурношћу говорити, пошто су они сачувани само на појединим местима и то у најнижем нивоу, заједно са архитектонским остацима, деловима подова кућа и поменутим огњиштем.

Уз то се мора истаћи да се и у просторној стратиграфији могу донекле издвојити слојеви. Тако се на југоисточној страни у сонди I, поред огњишта налазе судови који својим облицима и фактуром одговарају искључиво најмлађој фази неолита, односно винчанском слоју 4—3 м. Исти је случај са материјалом са пода у сонди IV. Материјал из сонде V и VI показује други карактер, и припада пуном бронзаном добу са јако наглашеним елементима еволуције на трећој групи керамике која припада прелазном периоду између горе наведених група.

Посматрајући карактеристичне појаве на материјалу и рачунајући на просторе где је тај материјал лежао долази се до закључка да је на местима која су била вишља, тј. ближа платоу (сонда I и IV) у доњем нивоу био најстарији касноенеолитски слој, који се својим већим делом задржао у примарном положају. Ниже на падини налазио се материјал млађих периода и то: у вишим нивоима онај који по својим облицима одговара прелазном периоду, а у оним нижим млађи материјал који припада пуном бронзаном добу.

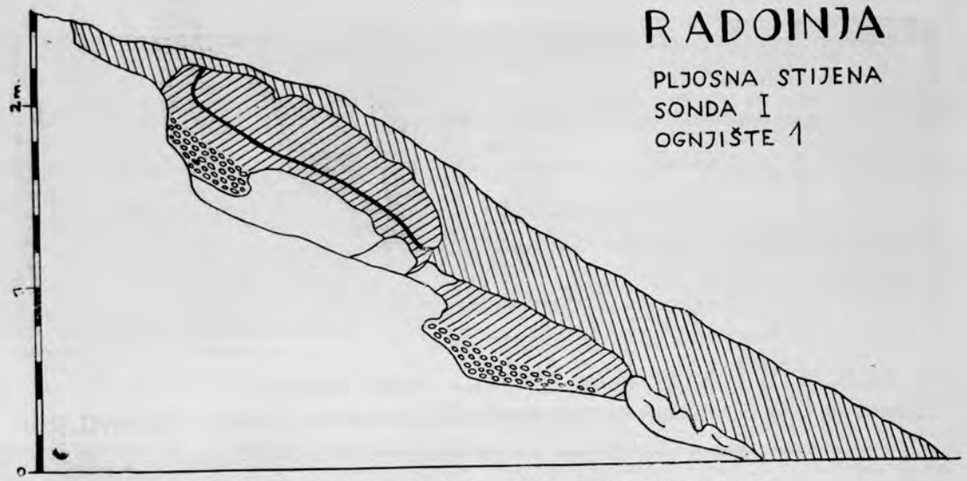
Архитектонски остаци. И ако оскудни архитектонски остаци на овом локалитету показују да је било надземних кућа, које су због клизања терена и велике тежине стења уништене, тако да су се очувала само једино језгра пода и спорадични комади зидног лепа. Због овакве ситуације облик и димензије кућа није било могуће констатовати.

О сонди IV откривен је на простору 1,30×1,50 м неправилно овалног облика слој испечене земље са фрагментима керамике, већим бројем тегова заједно са три коштана шила и неколико кремених ножева разних димензија. Појава фрагмената керамике и осталог материјала ин ситу, даје могућност претпоставци да је ово био под куће, чија је субструкција била равна површина стене, преко које је био превучен танак слој премаза. У односу на зидове, њихову конструкцију и стабилност, постоји више могућих начина реконструкције. Реконструкција Милутина и Драге Гарашанин, дата у публикацији праисторијског насеља у Жаркову, неприхватљива је за локалитет Пљосну Стијену.[1] Конструктивни елеменат, учвр-

[1] М. Гарашанин и Д. Гарашанин, Неолитско насеље у Жаркову, Старинар, III—IV (1952—1953), 109, сл. 3.

Сл. 4. Сухозид — бедем — Fig. 4. Muraille — rempart

Сл. 5. Профил огњишта, план 2 — Fig. 5. Profil du foyer. plan 2

шћивање угаоних кочева камењем како то објашњавају аутори Жаркова, неможе се применити, зато што би кућа на овај начин сграђена, била нестабилна, поготову када се узме у обзир да овде лежи на равној површини стене и да је незаклоњена од ветра. Како на овом локалитету нема никаквих поузданих података о зидовима кућа, сва домишљања о њиховој конструкцији била би чиста претпоставка.

У сонди V није било архитектонских остатака, сем на једном месту и то фрагменат пода размера 8×12 см. Пресек кроз под даје податке за утврђивање нивелисања подлоге, тамо где је недостајала равна површина, која се на овом локалитету јавља на више места. Овде је нивелисање вршено ситним туцаним каменом измешаним са земљом, изнад кога се налази слој чврсте набијене земље црвенкасте боје.

Остатака кућа у сонди VI није било, сем појединих усамљених језгра лепа. У овој сонди је откривен нов архитектонски објекат, бедем-суви зид (сл. 4). Оријентација сонде си—јз је истовремено правац протезања зида југоисточном ивицом. Откривени део је био дужине 12,5 м а ширине 3,60 м очуване висине 0,85 м. У основи је шири те се купасто сужава нагоре. Висина није првобитна, јер је и она као цео културни слој била изложена спирању и клизању терена, према подножју Североисточна страна откривеног зида била је оштећена постављањем компресора. Профил пресека кроз бедем даје следећу слику, преко формираног бедема од земље набацивано је веће речно камење. Потребно је нагласити да се овај зид налазио само на југоисточној и источној падини локалитета, које су и данас једино приступачне. На основу овога се може закључити да је ова конструкција произишла из потребе за осигурањем од непријатеља и звери.

Једино је у сонди I очувано цело огњиште кружног облика, које је као и сви остали објекти претрпело померање. Западна страна је нешто била оштећена и склизнула, док је југозападна била сасвим одвојена од целине. Огњиште је било димензија: у правцу јз—си 2 м и у правцу сз—ји 1,45 м рачунајући на положај делова у тренутку када је било откривено. Направљено од земље са плевом, са зидом висине око 30 см а дебљине до 10 см. Под је био превучен танким слојем премаза који је прелазио и на зидове. Премаз је био дебљине 1,5 см испод кога се налазио слој лепа дебљине 10—15 см. Субструкција је и овде била истовремено нивелација терена и то ситним речним шљунком (сл. 5). На поду није било никаквог материјала ни пепела. На северној страни уз сам зид огњишта нађен је комад печене земље коничног облика (сл. 6), а на другој страни такође комад од печене земље облика диска. Поред ових предмета на зидовима и око огњишта налазила се велика количина фрагмената керамике, са видним

Сл. 6. Објекат од печене земље, нађен крај огњишта — Fig. 6. Objet en terre cuite, découvert près du foyer

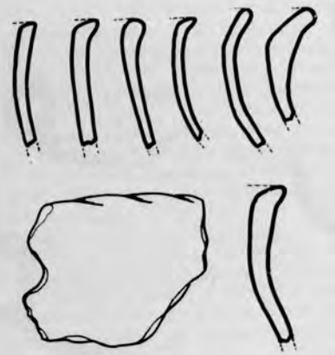

Сл. 7. Пехар на три ноге — Fig. 7. Coupe à trois pieds

траговима поновног горења, као и доста животињских костију. Међу материјалом овде се нарочито истичу пехар на три ноге (сл. 7), биконичне зделе и полулоптасти суд са цилиндричним вратом.

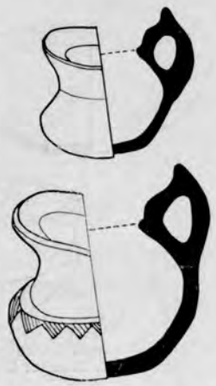
За сав покретни керамички, камени и коштани материјал, како је раније речено, нема поуздане стратиграфије, те се стога мора извршити типолошко издвајање, а временски опредељивати на основу поузданих аналогија са материјалом који је везан за јасно издвојене слојеве на другим локалитетима.

Керамика. Керамички материјал дели се у две основне групе, грубу и фину. Груба керамика има само у појединим случајевима једну површину глачану. Дебелих је зидова са доста зрнаца песка, припада судовима већих димензија. Фина керамика је танких зидова, без песка, обе су површине глачане. У односу на грубу керамику процентуално се јавља у већем броју. У техници фине обраде јављају се подједнако мали судови као и они већих димензија. У овој групи се нарочито истиче неколико примера са јако глачаном површином која даје утисак полирања, а изразито је црне боје. Између ове две основне групе, налазе се ређи примерци керамике танких зидова, боје сиво-црне са зрнцима песка, глачане површине. Сем керамике са изразитим траговима накнадног печења, основна боја ове врсте материјала варира од светлосмеђе до црно-сиве. За скоро све судове може се констатовати да су добро печени, мада се појављују и примерци са мрљама од неједнаке температуре.

Сл. 8. Профили обода судова — Fig. 8. Profils des bords de vases

Облици судова се деле на: 1) веће и мање судове са две дршке, 2) судове са косо засеченим вратом и једном дршком, мањих димензија, 3) мање судове са цилиндричним вратом без дршки, 4) плитке шоље са дршком која прелази преко обода, 5) коничне зделе и оне са повијеним ободом унутра, на коме се налазе канелуре или тордирање, 6) биконичне зделе са малим горњим конусом, 7) биконичне зделе са нижим или вишим цилиндричним вратом, 8) само један примерак пехара на три ноге и 9) минијатурни судови. Сви ови облици имају својих варијанти.

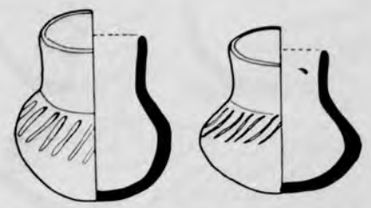

Сл. 9. Судови са косо засеченим вратом и дршком која се завршава крилцима — Fig. 9. Vases à col coupé obliquement et à anse se terminant en ailettes

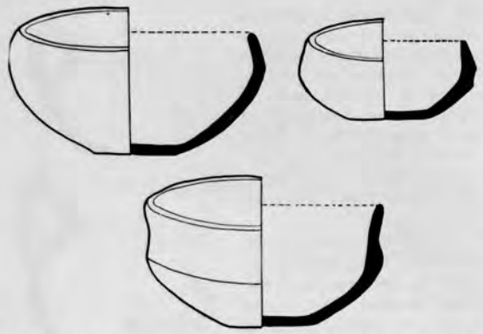
Судови са две дршке су биконичног облика са цилиндричним вратом, јаче или слабије разгрнут, као и задебљалог обода (сл. 8). Ивица обода је у највећем броју равно засечена. Тракасте дршке су правоуглог пресека и полазе од обода. Дна ових судова су без или са благом профилацијом. Појављује се варијанта јако разгрнутог обода са спољном ивицом украшеном тордирањем.

Мали судови са једном дршком су луковичастог облика са цилиндричним вратом косо засеченим према дршки (сл. 9). Дршка се благо издиже изнад обода и завршава се крилцем. Прелаз из рамена у врат је наглашен и на месту испод најистакнутијег дела обода налази се благо брадавичасто испупчење. Суд се завршава полукружно без издвојеног дна. На прелому трбуха, целом периферијом налазе се урезани шрафирани троуглови надоле окренути. У корену дршке је урезан орнаменат од две цик-цак линије. Код овог типа судова појављују се и широке канелуре преко целог трбуха.

Затим долазе мали судови са цилиндричним вратом мало повијеним напоље и наглашеним

Сл. 10. Мали судови са цилиндричним вратом без дршки — Fig. 10. Petits vases à cou cylindriques sans anses

Сл. 11. Биконичне зделе са благо наглашеним прелазом — Fig. 11. Ecuelles biconiques à courbure douce

прелазом из рамена у врат. На рамену косе дубоке кенелуре или без икаквог украса. Дно благо наглашено (сл. 10).

Зделе се деле у више подгрупа и то: Биконичне зделе су разноврсније и јављају се у већем броју. Могу се поделити у више типова; а) зделе са благо наглашеним прелазом из конуса у конус (сл. 11); б) са израженим прелазом из конуса у конус, а на горњем мањем налазе се канелуре које полазе од обода; ц) зделе са јаче наглашеним прелазом или са скоро заобљеним, са нижим или вишим цилиндричним вратом, на рамену имају широке канелуре, а јављају се равно засечени ободи. Коничне зделе су полулоптастог облика са равним дном или врло плитке са тек наглашеном ногом. У првој варијанти има оних са ободом украшеним тордирањем (сл. 12).

На прелазу између ове две јасно изражене групе налази се тип зделa са ободом повијеним унутра, где је украшавање сконцентрисано на горњем делу. Ту припадају зделе са тордираним ободом и оне које на горњем делу имају канеловане или урезане орнаменте. Код ове врсте судова брадавичасте дршке су врло честа појава, а налазе се на самом ободу, испод њега или на трбуху. Поред брадавичастих дршки јављају се хоризонтално или вертикално постављени језичасти украси на ободу или испод њега.

Пехар на три ноге је усамљена појава. Реципијент је биконична здела са благим прелазом и ниским цилиндричним вратом. На рамену и прелазу у трбух налази се орнаменат плитких канелура. Ноге полазе од највеће периферије, а у корену се налазе три пластична испупчења распоређена у троуглу. Крајеви ногу благо профилирани. Пехар као и све биконичне зделе су светло црвене боје са видним траговима од накнадног горења.

Минијатуни судови задржавају облик великих судова а појављују се са или без дршки (сл. 13).

Сл. 13. Минијатурни судови — Fig. 13. Vases m'nuscules

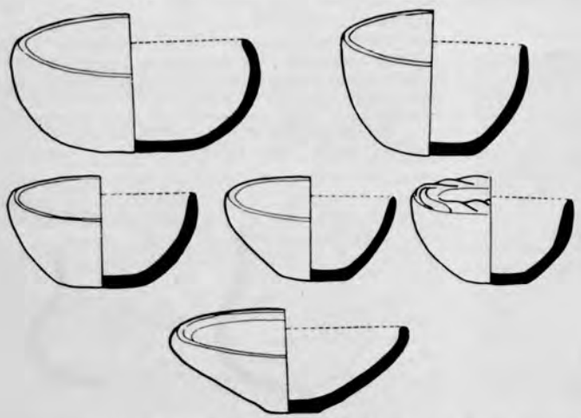
Шоље имају облик малих зделa, са једном дршком која прелази преко обода (сл. 14).

Судови облика сита су малих димензија са рупицама које се ограничавају на простору дна (сл. 15).

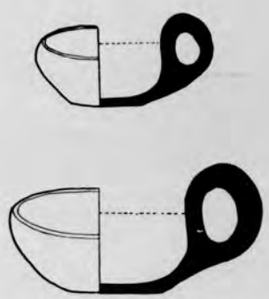
Усамљени примерак је мали конични суд са дужим сиском и брадавичастом дршком на супротној страни.

О осталом керамичком материјалу биће говора само толико колико је потребно да се истакну карактеристичне појаве.

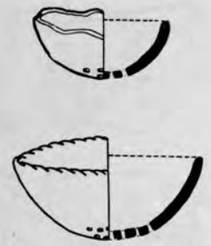
Дршке. Поред горе поменутих тракастих дршки са правоуглим пресеком има и оних са полукружним. Код првог типа поједини примерци су украшени полукружним пластичним ребрима, која полазе са обе стране дршке и у корену чине затворен круг (сл. 16). Појављују се и дршке које

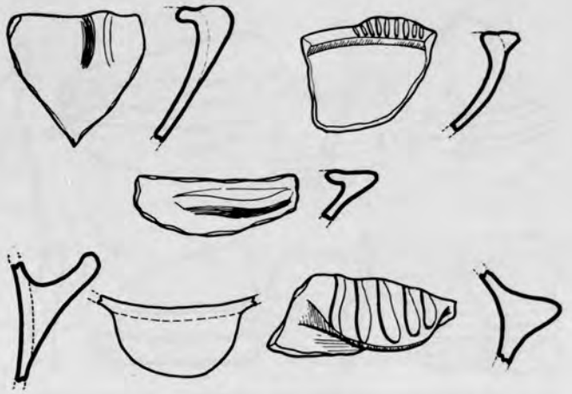
Сл. 12. Коничне зделе — Fig. 12. Ecuelles coniques

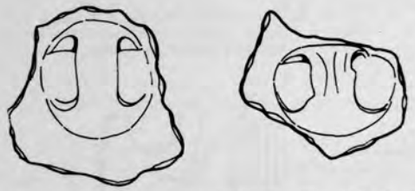
Сл. 14. Шоље са једном дршком — Fig. 14. Tasses à une seule anse

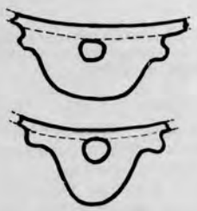
Сл. 15. Сита — Fig. 15. Cribles

Сл. 18. Језичасте дршке — Fig. 18. Anses en forme de langue

Сл. 16. Тракасте дршке са полукружним ребром — Fig. 16. Anses bandées à côté semicirculaire

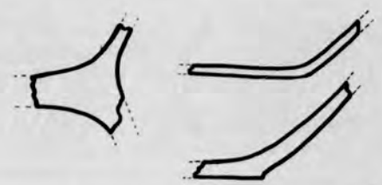

Сл. 17. Дршке хоризонтално постављене — Fig. 17. Anses posés horizontalement

полазе од обода а завршавају се на трбуху и по своме типу одговарају дршкама из Плочника.[2] Затим оне са трапезоидним пресеком, које имају по средини пластично ребро у више случајева украшено тордирањем. Такође се јављају оне које су украшене вертикалним или хоризонталним канелурама. Запажена је појава тунеластих дршки. Од ове групе одступају масивне дршке хоризонтално постављене, вертикално пробушене, са по два пластична испупчења на крајевима у корену (сл. 17). Поред горе наведених врста дршки јављају се у великом броју и пластични украси са функцијом дршки. То су рожасте дршке великих димензија, налазе се на трбуху или испод обода, а припадају судовима грубе фактуре, док је на једном фрагменту појачање видно на унутрашњој страни, а има их украшених широким канелурама. Језичасте дршке су постављене одмах испод обода, а само један примерак је са дубоким канелурама (сл. 18). Дугмасте дршке се јављају одмах испод обода. Брадавичасти украси су најмногобројнији и налазе се искључиво на зделама. Честа је појава да се у корену око оваквог украса утискују кругови. Овој врсти украса припадају и они који су се развили највероватније из брадавичасте дршке а нешто су више извучени. Украшавани су на више начина, са две стране уштинути те дају утисак ромба, или уштинути са све четири стране. Ови украси су орнаментисани вертикалним или хоризонталним канелурама.

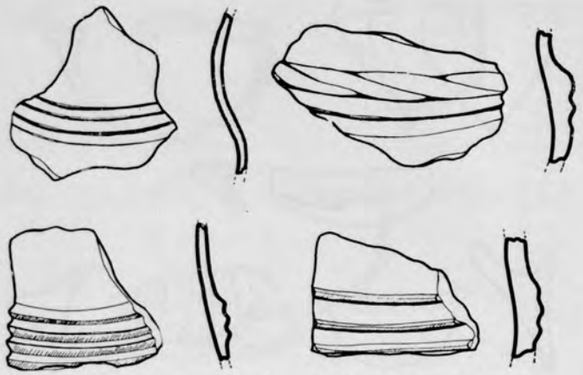
Дна. Сумарно посматрајући дна, она су скоро сва равна, ретко се јављају благо наглашена, док се спорадично јављају судови са шупљом ногом (сл. 19).

Орнаментика. Што се тиче украшавања керамике она се своди на више техника и то: канеловање, тордирање, урезивање, утискивање и аплицирање. Канеловање се јавља на горњем конусу биконичних зделa, а код мањих судова на простору рамена и трбуха. Канелуре су хоризонталне, вертикалне и косе са полукружним завршецима. Широке хоризонталне канелуре јављају се на прелазу из рамена у трбух, по две или више паралелних, понекад су тако широке да подсећају на пластично ребро (сл. 20). Код вертикалних канелура има више комбинација у орнаменталном мотиву. На мањим судовима налазе се на прелазу из рамена у трбух и спуштају се до дна, а често распоређене у зонама (сл. 21). Канелуре косо постављене иду преко целог трбуха суда, распоређене у сноповима, који се сусрећу и затварају троугао (сл. 22). Такође се јављају косе канелуре на пластичним дршкама. Све ове три врсте канелура појављују се у комбинацији са полукружним у корену тракастих дршки (сл. 23), док су дршке са продужетком у облику крилца украшене вер-

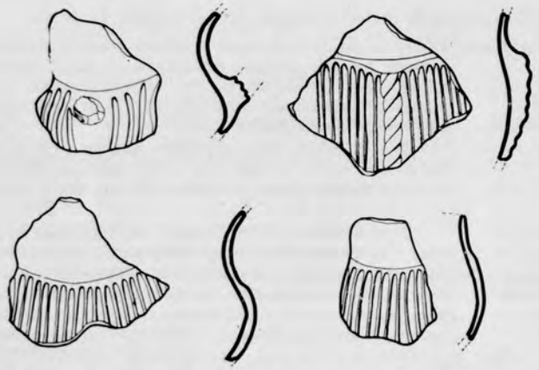

Сл. 19. Равна дна и фрагменат шупље ноге — Fig. 19. Culs de vase plats et fragment de pied creux

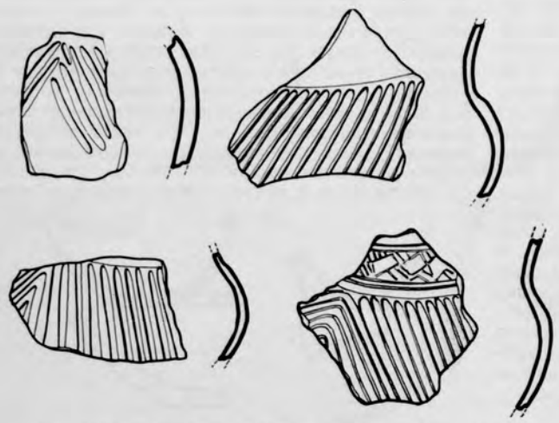
[2] N. Vulić et M. Grbić, Corpus Vasorum Antiquorum, fasc, 3, Pločnik, pl. 9, fig. 2 et 5; Vinča, pl. 6 fig. 6, 8.

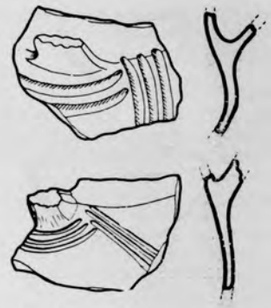
Сл. 20. Широке хоризонталне канелуре — Fig. 20. Larges cannelures horizontales

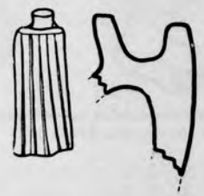
Сл. 21. Вертикалне канелуре распоређене у зонама — Fig. 21. Canelures verticales disposées en zones

Сл. 22. Косе канелуре које чине троугао — Fig. 22. Cannelures obliques formant un triangle

Сл. 23. Комбинације канелуре у корену дршке — Fig. 23. Combinasion de cannelures dans la racine de l'anse

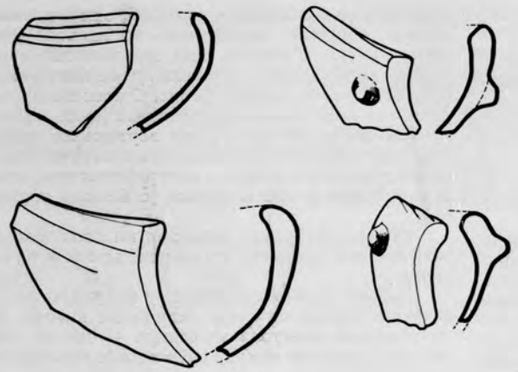

Сл. 24. Вертикалне канелуре на дршкама са крилцима — Fig. 24. Cannelures verticales sur les anses à ailettes

тикалним канелурама (сл. 24). Ова врста орнаментисања примењивана је само на судовима фине фактуре, глачане површине.

Тордирање као техника украшавања јавља се тако многобројно, на судовима разних облика и димензија, да се добија утисак да је ово најомиљенији начин орнаментисања. Посматрајући начин тордирања, намеће се закључак да је оно на овом локалитету доживело своју еволуцију и то, од повијеног обода преломљеног на више делова, преко прелома косо постављених, па благо увијених скоро неприметних, затим се увијање изводи све интензивније до врло дубоког тордирања које даје утисак конопца (сл. 25 а—б). Цео развој ове врсте украшавања може се пратити на ободима зделе, где се јавља у највећем броју. Затим га има на ободима већих судова, дршкама, пластичним ребрима, ободима сита и пршљеницима.

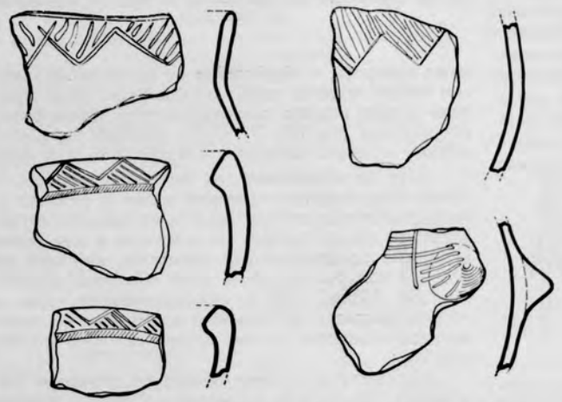
Урезани орнаменти карактеристични су по белој инкрустацији, а извођени су оштрим предметом у техници дубореза, дебљим или плићим зарезима, пажљивије или немарније изведено (сл. 26). Како су орнаменти извођени јачим или слабијим зарезима линија на многим примерцима није равномерна. Орнаментални мотиви су следећи: паралелне линије хоризонтално постављене, паралелне цик-

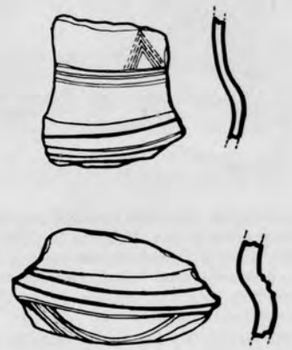
А

В

Сл. 25. Преглед развитка тордираних обода — Fig. 25 Aperçu du développement des bords tordus

Сл. 26. Дуборезни орнамент — Fig. 26. Ornement gravé

Сл. 27. Урезане хоризонталне линије — Fig. 27. Lignes horizontales incisées

Сл. 28. Паралелне цик-цак линије и шрафирани ромбови — Fig. 28. Lignes parallèles en zigzak et losanges hachés

цак линије (сл. 27), шрафирани троуглови, шрафирани ромбови (сл. 28), немарно изведена шаховска поља

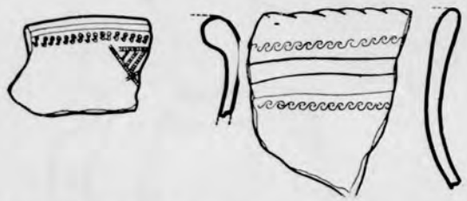
Утиснути орнаменти изведени су у две технике, жигосање и лажни шнур. Орнамент гирланда или трака у техници жигосања изведен је алатком и то S спиралом хоризонтално постављеном (сл. 30, 31). У техници лажног шнура орнаментални мотив је гирланд, вертикалне или хоризонталне траке или ове две у комбинацији (сл. 32).

Аплицирање је извођено на судовима грубље фактуре и то: на трбуху хоризонтална пластична ребра украшена дубљим или плићим зарезима ноктом, а понекад и алатком (сл. 33). Затим пластичне траке на трбуху суда са уштинутим орнаментом. Јављају се краћа пластична ребра која полазе од обода и спуштају се према рамену суда са отисцима нокта. Зарези нокта јављају се на ивици обода већих судова или на ивици дршке.

Сл. 29. Немарно изведена шрафирана поља — Fig. 29. Champs hachés exécutés négligemment

Пластика. На овом локалитету пластичне представе су врло ретке. Нађено је само неколико примерака и то: фрагментована нога и део трбуха статуете реалистичког типа, са пластичним коленом и почетком стопала. Испод колена су урезане две хоризонталне паралелне линије. Горња страна колена украшена је са три зареза, радијално распоређених. Са бочне стране на почетку стопала, тј. на месту где треба да се налази зглоб урезан је почетак спирале. Статуета је прављена из делова, јер се јасно виде места где су делови спајани. Боје црне, глачане површине (сл. 34). Затим фрагментована статуета у стојећем ставу, недостаје глава. Овај примерак припада типу пљоснатих статуета са благо наглашеном стеатопигијом и малим патрљцима наместо руку, са растављеним ногама. Глачане површине, боје сиво-црне (сл. 35). Типу стојећих статуета припада и доњи део фрагментоване фигурине, са наглашеним глутеима и пуним звонастим постољем. Тип седеће статуете заступљен је само једним примерком и то очуван само доњи део седеће фигуре на постољу. Стеатомерија наглашена, кроз кукове пробушене хоризонталне рупице. Цела очувана површина статуете украшена је дериватом меандра, полуспиралом и орнаментом рибље кости. Глачане површине, боје сиго-црне (сл. 36). Овој групи припада фрагменат врата суда са пластичном представом људског лица. Нос је пластичан и издужен, очи бадемастог облика, изведене урезивањем, постављене непосредно уз нос. У корену носа су пластичне обрве, које се косо уздижу а завршавају се испупчењим која дају утисак малих рогова. Одмах испод носа налазе се мале пластичне груди. Са једне стране у висини груди урезане су две вертикалне линије. Боје сиво-црне (сл. 37). Сем ноге статуете, која је нађена заједно са осталим материјалом крај огњишта у сонди I, сва пластика је била у спраном слоју.

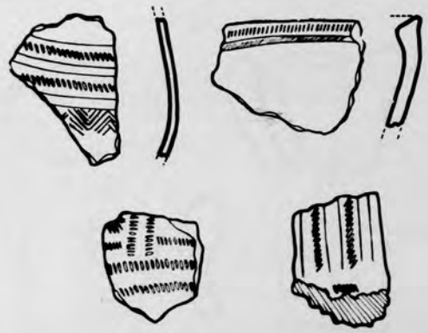
Сл. 30. Гирланди и траке изведени утискивањем орнамента S спирале — Fig. 30. Guirlandes et bandes exécutées par l'empreinte de l'ornament S de spirale

Сл. 31. Гирланди и траке изведени утискивањем орнамента S спирале — Fig. 31. Guirlandes et bandes exécutées par l'empreinte de l'ornament S de spirale

Остали материјал откривен на овом локалитету садржи предмете од камена, кости и печене земље.

Нађени камени предмети су калупасте и трапезоидне секире од лаког беличастог камена, док су примерци фасетованих секира — чекића израђивани у чврстом камену . Димензије камених но-

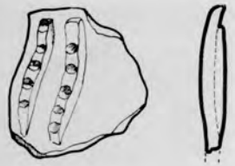

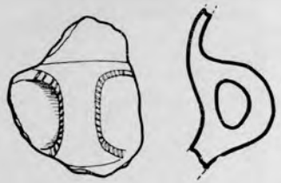
Сл. 32. Орнаменти лажног шнура — Fig. 32. Ornements de faux lacet

жева варирају, а обрађивани су на касно неолитски начин, понегде ивице ретуширане. Овде припада и једна камена стрелица, чије су ивице благо ретуширане (сл. 38). У групу каменог предмета спадају и тегови пљоснатог облика, као и батови.

Кост је обрађивана са великом пажњом, а према броју нађених предмета може се рећи да је била омиљени материјал од кога се правило оруђе. Коштани предмети могу се поделити у две групе и то: оне за свакодневну употребу, као што су игле са или без ушице и лепо обрађена кашика (сл. 39). Шила, копља, мањеви-чекићи, као и остали предмети од обрађене кости могу се истовремено објаснити и као оруђе или као оружје (сл. 40).

Предмети од печене земље су тегови и пршљенци. Тегови имају пљоснати облик, са рупама на средини. Нађено их је 14 комада груписаних

Сл. 33. Аплицирани орнаменти — Fig. 33. Ornement appliqués

на једном месту у сонди IV на поду, те им се може приписати и функција тегова за рибарску мрежу. Пршљенци се јављају биконичног и коничног облика, као и они са извученим деловима око от-

Сл. 34. Фрагментована нога статуете — Fig. 34. Fragment de pied de la statuette

вора (сл. 41). Међу коничним има примерака са тордираном ивицом, док су сви остали без орнаментике.

Сл. 35. Фрагментована статуета у стојећем ставу — Fig. 35. Fragment d'une statuette en station verticale

Сл. 36. Фрагментована седећа статуета — Fig. 36. Fragment d'une statuette assise

Сл. 37. Фрагменат врата суда са пластичном представом људског лика — Fig. 37. Fragment de col d'un vase à représentation de la figure humaine en relief

Овде би требало поменути да је у самом хумусном слоју у непосредној близини платоа нађено једно гвоздено копље, са савијеним врхом, као и једна мала гвоздена мамуза (сл. 42). Поред тога под истим условима нађен је и један фрагменат мање гривне од бронзаног лима са суженим крајем. Како су сви ови налази били врло близу површини и у хумусу, морају се третирати као површински материјал, те се не могу узимати у обзир за датирање.

Сумирајући све резултате добијене ископавањима на локалитету Пљосна Стијена као и резултате анализе материјала, са специјалним осврtом на керамички материјал кога има највише, добија се следећа слика:

Сл. 38. Камена стрелица — Fig. 38. Petite flèche en pierre

Сл. 39. Коштана кашика — Fig. 39. Cuillère en os

1. Локалитет Пљосна Стијена својим доминантним положајем над већом котлином, у непосредној близини реке, а са стрмим странама од којих је само једина приступачна утврђена сувим зидом, одговара врсти насеља градинског типа.

2. Географски положај села Радоиње, односно локалитета Пљосна Стијена, у односу према реци

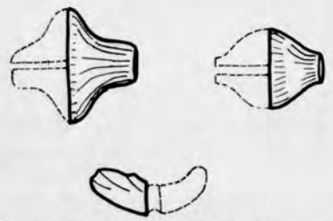

Сл. 40. Коштана шила и стрелица — Fig. 40. Poinçons et petite flèche en os

Дрини преко Увца и Лима везује се за сличне локалитете у Босни и Херцеговини.[3]

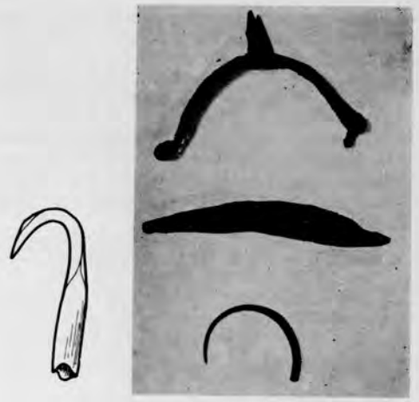
3. Што се тиче керамичког материјала и његовог како временског опредељивања тако и везивања за поједине културне групе, на првом месту се мора водити рачуна о овде непоузданој стратиграфији. Анализа ове врсте материјала пружила је могућност да се изврши издвајање у три веће групе, у касни неолит, затим у прелазни период у метално доба и треће, у развијено бронзано доба. Због већ раније изложене ситуације, не може се извршити детаљнија подела по фазама у односу на горе наведене групе.

У прву групу касног неолита спадају примерци биконичних здела, са јаче израженим прелазом из конуса у конус или оне са ниским цилиндричним вратом, као и пехар на три ноге. Аналогни материјал се налази у Винчи на дубини 4—3 м.[4] Овој групи би припадали и примерци пластике узевши у обзир и представу лица на врату суда, мада је овај објекат ближи по своме реализму пластици са Валача него из Винче.[5] Временски би био нешто старији примерак фрагментоване ноге статуете али како се на овом локалитету не појављују елементи старијих винчиних слојева, те се стога ова усамљена појава не може издвајати. Што се тиче каменог материјала, ножева и трапезоидних, односно, калупастих секира, он се уклапа у ову групу, мада је познато да се овакви облици каменог материјала јављају и касније.

Сл. 41. Пршљенци са извученим крајевима — Fig. 41. Fusaïoles à bouts allongés

Другој групи, прелазном периоду, припада материјал који се својим облицима судова са две дршке везује за овакве примерке из Плочника. Зделе са ободом повијеним унутра и са језичастим дршкама на њему, хоризонтално или вертикално постављеним, пружају могућност паралелисања са оваквим појавама на локалитетима Бубањ, Градац, Варвара, Хрустовача,[6] као и другим локалитетима истог временског периода. Затим мањи судови са цилиндричним вратом и луковичастим трбухом, одговарали би појави оваквих судова у баденској културној групи.[7] Овој групи би припадале још две карактеристичне појаве и то, мањи судови са косо засеченим вратом, и зделе са тордираним ободом, али само оне које показују еволуирање овог елемента. Говорећи о тордираним ободима мисли се на појаве од само преломљених површина до тек наглашеног увијања. У досадашњим студијама о слојевима градинске културе у Босни и Херцеговини, појава тордираних обода датира се у период када се почну мешати слојеви славонске културе и оних каснијих.[8] За ове две последње врсте материјала из прелазног периода потребно је истаћи прво, да је облик суда са косо засеченим вратом доживео видне измене у развитку облика у односу на његов основни тип, суда луковичастог облика, који се јавља у баденској култури, те га треба ставити у нешто касније време. Док је са зделама чији су ободи украшени првим фазама тордирања обрнут случај, ова појава се у развијеном облику јавља касније. У исто време се мора нагласити да појава дуборезне технике орнаментисања одговара вучедолској орнаментици, тј. орнаментима који се појављују у слоју славонске културне групе на локалитетима Зецови и Вису код села Градине у Босни.[9] Ово поређење се односи на орнаменте шрафираних троуглова, и указују на пут продирања овакве врсте елемената у област Централне Србије.[10]

Сл. 42. Предмети од гвожђа и бронзе из хумусног слоја — Fig. 42. Objets en ter et en bronze provenant de la couche d'humus

[3] Локалитети градинског типа у Босни и Херцеговини су: Дебело Брдо, Зецови код Приједора, Фортица на Бакијама, Кусаче, Варвара на врелу Раме и др.

[4] М. Васић, Преисториска Винча IV табл. LXV, сл. 180; табл. LXIV, сл. 178; 179; табл. LXV, сл. 183.

[5] N. Tasić, Praistorisko naselje kod Valača, Glas. Muz. Kosova i Metohije, II, (Priština 1957), 17—29, tabl. XI, sl. 3 i tabl. XII, sl. 1. 2.

[6] М. Гарашанин, Неки проблеми хронологије и генезе у балканско—подунавској праисторији на прелазу у метално доба, Рад војв. муз. 4 (Нови Сад 1955); Б. Сталио, Злокућани—Градац. Каталог керамике I (Београд MCMLV), табл. XXVIII, сл. 1, 6, 7, 8; Ћурчић, Градина на врелу Раме, Глас. Зем. муз. XII, (Сарајево 1900), 99 и даље; Пећина Хрустовача, материјал у Земаљском музеју у Сарајеву, инв. бр. 34351, 34309, 34381, 34356.

[7] J. Banner, Der Peceler Kultur, (Budapest 1956), tabl. XLIX, sl. 21 i tabl. LVIII, sl. 14 i 19.

[8] A. Benac, Završna istraživanja u pećini Hrustovači, Glas. Zem. muz. III, (Sarajevo 1948); Materijal u Zemaljskom muzeju u Sarajevu inv. br. 34252, 34309.

[9] A. Benac, Prehistoriska gradina Zecovi kod Prijedora, Glas. Zem. muz. XI (Sarajevo 1956), tabl. X, sl. 2; A. Benac Zelena Pećina, Glas. Zem. muz. XII, (Sarajevo 1957) tabl. II, sl. 1; Z. Marić, Neki novi manji nalazi u Bosni i Hercegovini, Nalaz sa Visa kod sela Gradine, Glas. Zem. muz. XIII (Sarajevo 1958), tabl. II, sl. 7.

[10] Б. Сталио и А. Јуришић, Јасик — Горња Комарица, Види чланак у овом броју Старинара.

Трећој групи би припадао материјал који по својим облицима и карактеристичним елементима одговара развијеном бронзаном добу. Ти елементи су: зделе са тордираним ободом, које као елеменат украшавања досежу чак до халштатског периода, као што је случај са некрополом у Дољу.[11] Овакав начин украшавања судова је примењиван у великом временском периоду, узимајући у обзир прве појаве у Винчи са 4 м[12] где се појављују спорадично, што је случај уопште за Србију. У Босни је обрнут случај и јављају се интензивније и то на локалитетима изразито градинског типа, као на Зецовима, у Хрустовачи и многим другим местима.

Као други значајан елеменат за одређивање материјала у трећу групу, била би појава косих широких канелура, као и оних широких хоризонталних које дају утисак пластичних ребара. Ова појава је слична појавама на локалитетима Омољица и Панчево.[13] Орнаменат гирланда на трбуху суда такође се може поредити са материјалом из Панчева,[14] као и са материјалом са локалитета Варвара у Босни.[15] Овој групи би припадале и велике тракасте дршке са полукружним ребрима у корену, као и оне са завршетком у облику крилца. На супрот раније поменутим елементима чије се аналогије налазе у долини Дунава, за ове појаве дршки је највероватније да су на локалитет Пљосну Стијену доспеле из Босне са локалитета Дебело Брдо,[16] Кусаче,[17] Варваре,[18] као и многих других.

4. Да ли је континуитет живота на локалитету Пљосна Стијена био без прекида или са малим прекидом остаје неразјашњено питање. Исто тако су неразјашњене везе са локалитетима из истих временских периода, као и питање путева којима су ти утицаји овде доспели. Сви постављени проблеми захтевају систематска испитивања сродних налазишта у Западној Србији, па тек на основу добијених резултата могу се доносити закључци.

Александра ЈУРИШИЋ

[11] V. Hoffiller, Corpus. Vasorum Antiquorum, fasc. 2, Dalj, pl. 30, 31.

[12] М. Васић, Преисториска Винча IV, сл. 206, № 1514, 1515, 1516.

[13] Corpus Vasorum Antiquorum, fasc. 3, Omoljica, pl. 20 fig. 11; Pančevo, pl. 24, fig. 12, 9, 6.

[14] Corpus Vasorum Antiquorum, fasc. 3, Pančevo, pl. 20 fig. 8.

[15] V. Ćurčić, Gradina na vrelu Rame, Glas. Zem. muz. XII, (Sarajevo 1900), tabl. VI, sl. 3, 5.

[16] F. Fiala, Izveštaj o iskopavanjima na Debelom Brdu kod Sarajeva god. 1894, Glas. Zem. muz. VII (Sarajevo 1985), tabl. IV, sl. 7.

[17] Кусаче, Материјал у Земаљском музеју у Сарајеву инв. бр. 558.

[18] Варвара, Материјал у Земаљском музеју у Сарајеву, инв. бр. 19621.

FOUILES DE PROTECTION AU VILLAGE DE RADOINJA

La construction du système des digues pour la centrale hydroélectrique de Kokin Brod sur la rivière d'Uvac a provoqué les fouilles de protection dans trois localités au village de Radoinja. Les fouilles de protection ont été effectuées au cours des années 1953 et 1954 dans les localités suivantes: Pljosna Stijena, Bjelin et Joldžovo Polje.

I *Pljosna Stijena*

La localité de Pljosna Stijena est située à l'extrémité du défilé de la rivière d'Uvac. C'est une colline dominante aux pentes abruptes s'élevant au-dessus de la rivière, abordable uniquement du côté sud-est et en même temps fortifiée d'une enceinte sèche. On y a ouvert 6 tranchées de dimensions différentes et fait les observations suivantes: 1. La couche archéologique était très mince et n'occupait qu' exceptionnellement sa position originalle. 2. Quoique la majeure partie de la couche archéologique se trouvât dans une position secondaire, les matériaux découverts apparaissaient selon un certain ordre. 3. En examinant les manifestations caractéristiques sur les matériaux et en tenant compte de l'espace où ceux-ci étaient situés, on arrive à la conclusion que c'est dans les endroits plus élevés, c. à d. plus proches du plateau au niveau inférieur, que se trouvait la couche la plus ancienne du bas néolithique, ayant conservé sa position primitive. Situés plus bas sur la pente se trouvent des matériaux appartenant aux périodes plus récentes, à savoir: aux niveaux plus élevés, ceux qui d'après leur forme correspondent à la période de transition et aux niveaux plus bas, les matériaux plus récents qui appartiennent à l'âge du bronze développé.

Les restes architecturaux sont assez pauvres, mais ils signalent, tout de même, l'existence des habitations construites au-dessus du sol, détruites par le glissement du terrain et de grands rochers. Il n'en reste que quelques noyaux de mortier de mur et de plancher, un foyer oval en terre cuite et une muraille sèche, faite d'un amas de pierres transportées par la rivière.

Les matériaux céramiques ont été séparés et classés en plusieurs groupes: 1) vases à deux anses, 2) vases à col coupé obliquement et une seule anse, 3) vases de moindres dimensions à col cylindrique et sans anses, 4) tasses peu profondes à anse dépassant la bordure, 5) écuelles coniques et celles à bord retroussé vers l'intérieur, 6) écuelles biconiques a col cylindrique, plus ou moins haut, 8) coupe à trois pieds, 9) vases minuscules. L'ornementation des produits céramiques se réduit aux techniques suivantes: cannelure, torsion, incision et application. La plastique y apparaît fort rarement, représentée pour la plupart par des statuettes en station verticale et assises.

Si l'on résume tous les résultats des fouilles, on obtient le tableau suivant:

1. La localité de Pljosna Stijena, par se position dominante au-dessus d'une assez vaste vallée encaissée, à proximité de la rivière, aux pentes abruptes dont l'unique qui soit abordable, est fortifiée d'une enceinte sèche, correspond au type d'habitat fortifié, qu'on appelle gradina.

2. La situation géographique du village de Radoinja, ou bien de la localité de Pljosna Stijena, par rapport à la rivière de Drina au-delà des rivières d'Uvac et de Lim, se rattache aux localités analogues en Bosnie—Herzégovine.

3. Quant aux matériaux céramiques, leur détermination chronologique et l'établissement de leurs rapports avec les groupes de culture individuels, doit tenir compte, en premier lieu, de la stratigraphie incertaine. L'analyse des matériaux offre la possibilité de les diviser en trois groupes importants: bas néolithique, période de transition en âge des métaux et finalement, bronze développé. Au premier groupe, celui du bas néolithique, appartiennent les exemplaires des écuelles biconiques à courbure marquée, ainsi que celles à col bas en forme de cylindre et la coupe à trois pieds. A ce même groupe appartiennent aussi les exemplaires de la plastique. Au second groupe, celui de la période de transition, appartiennent les matériaux qui, par les formes de leurs vases à deux anses, se rattachent aux exemplaires analogues de Pločnik. Ensuite les écuelles à bord retroussé vers l'antérieur et à anse en forme de langue, les vases de dimensions plus petites à col cylindrique et panse en forme d'oignon, plus les petits vases à col coupé obliquement et les écuelles à bord tordu, mais seulement celles qui démontren l'évolution de cet élément-ci. Quant à deux dernières catégories de matériaux appartenant à la période de transition, il est nécessaire de souligner, tout d'abord, que la forme des vases à col coupé obliquement a subi des transformations considérables dans l'évolution de la forme par rapport à leur prototype, le vase en forme d'oignon qui apparaît dans la culture de Bade et, par conséquent, doit être attribué à une époque ultérieure. Chez les écuelles dont les bords sont ornés des premières phases de torsion c'est juste le contraire, ce phénomène n'apparaît dans sa forme développée que plus tard. En même temps, l'apparition de la technique de gravure dans l'ornementation correspond au bronze développé. Ces éléments sont: écuelles à bord tordu, cannelures larges et obliques ainsi que les cannelures larges horizontales qui donnent l'impression des côtes plastiques. Au même groupe appartiennent aussi les anses à côtes semicirculaires plastiques dans la racine.

4. Le problème, si l'existence des hommes dans la localité de Pljosna Stijena était continue ou bien avec quelques courtes interruptions, reste sans solution. De la même façon il est impossible d'expliquer les rapports avec les localités contemporaines ainsi que le problème des voies par lesquelles ces influences s'infiltraient dans cette région. Les problèmes posés exigent des recherches systématiques des localités apparentés dans la Serbie Occidentale.

Aleksandra JURIŠIĆ

ЕНЕОЛИТСКО НАСЕЉЕ НА КОРМАДИНУ КОД ЈАКОВА

Локалитет Кормадин налази се у атару села Јакова, у ближој околини Земуна и представља невисок брежуљак на десној обали каналисаног потока Галовице. Некада окружен мочваром, али ван домашаја високих вода, брежуљак је послужио као погодно место за подизање насеља, које је касније обухватило читаву његову површину. Слични повољни услови искоришћени су и на локалитету Бршљенак, недалеко од Кормадина, само овог пута ближе Сави, где је на једној узвишици у риту такође постојало винчанско насеље.

Локалитет Кормадин познат је још пре светског рата, када су на њему вршена мања несистематска ископавања а материјал прикупљен у Археолошком музеју у Загребу.[1] Између два рата и после ослобођења локалитет је био једним делом уништен цигларским радовима, због чега је Народни музеј у Земуну извршио овде заштитна ископавања у времену 1956—1958. године.[2]

У току трогодишњих радова истраживане су површине дуж цигларских профила, док је већи комплекс земљишта, на северној периферији насеља, обухватила једино сонда 1. (сл. 1; 2). Овде су откривене релативно најбоље очуване куће 1 и 2. У квадрату С ове сонде, у контролном профилу, утврђени су такође делови пода куће уништене цигларским радовима, док се постојање још једне куће може само да претпоставља у квадрату А. Делимично очувано огњиште, вероватно отворено, било је такође откривено у квадрату Е. На јужној периферији ископан је само један квадрат сонде 2, где је такође утврђена делимично очувана основа куће. У сонди 3, постављеној на средишњем, највишем делу терена, откопани су остаци куће већ на дубини од 0,45 м. Сонда 4, постављена на нижем делу терена од сонде 3, дала је исто тако местимично очуван под куће, са основом једне потковичасте пећи, али већ на дубини од 1,15 м.

Сонде су копане по квадратима величине 4+4 м. са контролним профилима дебљине 0,50 м. Касније су квадрати сонде 1 захватали већу површину и дељени на квадранте, задржавајући ради једнообразности раније означавање азбучним редоследом (сл. 2).

II

На досада истраженим деловима насеља установљен је само један хоризонт становања са четвороугаоним кућама уништеним у пожару. Стога се у слоју на Кормадину могу да разликују три зоне, не по различитој културној садржини, већ по грађевинским објектима који су постојали у насељу. Испод хумуса, тачније речено измешан са њим, дошао би слој изнад кућа, сасвим непоуздан, испревртан риголовањем и различитим укопавањима. Затим следује хоризонт са кућама, укључујући ту и ниво првобитног хумуса, или насипања којима су поједине површине нивелисане за градњу, док на последњем месту долазе јаме укопане у здравицу коју овде сачињава лес (сл. 3).

Дебљина хумуса и слоја изнад кућа разликује се према конфигурацији терена — на падинама узвишења износи до 0,50 м а на платоу, којим је брежуљак заравњен, и до 0,30 м. Слој са кућама има отворенију, сиву нијансу, са хоризонтима лепа различитог интензитета или остацима горења, док се при дну одваја мрка трака првобитног хумуса са малобројним налазима. Дебљина овог слоја креће се око 1—1,40 м што и овог пута зависи од првобитног нагиба узвишице у време када је насеље основано. Узимајући у обзир многобројна насипања и нивелисања вршена у насељу приликом изградње кућа или других објеката, добијају се различите дубине на којима се јавља здравица и варирају од 1,60—2,20 м (сл. 3; 5).

На северној периферији насеља била је укопана германска некропола, чији су гробови обично допирали до дубине подова кућа, па су ови неки пут коришћени и као подлога на коју је покојник полаган. Ископано је укупно 26 гробова, ограничених само на квадрате сонде 1.

[1] Историјат радова на овом локалитету изнео је М. Šeper, Neolitičko naselje na Kormadinu, Arh. Vest. III/1 (1952), 25. О налазима у кући 1 поднет је извештај Археолошком Институту САН, Ј. Глишић, Б. Јовановић, В. Трбуховић, Праисториско култно место на локалитету Кормадин код Јакова, Гласник САН, X, 1 (Београд 1958) 79.

[2] На овим радовима су учествовали: Трбуховић Војислав, Јанковић Живан, Кашиковић Слободан, Глишић Јован, Димитријевић Дана, Др. Ковачевић Јован, Мозер Олга, Глигоровић Бисерка, Гирић Милорад и Јовановић Борислав.

Сл. 3. Профил културног слоја на Кормадину — Fig. 3. Profil de la couche archéologique à Kormadin

Сл. 4. Јаме испод куће 1 — Fig. 4. Fosse au-dessous de la maison 1

дичне типолошке одлике на керамици и пластици. За сада је сигурно постојање само једног слоја кућа и јама укопаних са нивоа првобитног хумуса.

Читаво насеље страдало је у општем пожару, тако да су рушевине кућа, које нису пореметила касније укопавања, остале недирнуте од часа свог уништења. Ово је уједно значило и потпуни престанак живота на насељу, јер никакви трагови обнављања нису до сада утврђени.

IV

Основне карактеристике кормадинске керамике, што уосталом важи и за остали покретни материјал, већ су познате из ранијих публикација.[4] То је омогућило да се пре систематских ископавања насеље на Кормадину, сасвим оправдано стави у млађу фазу винчанске културе.[5] Овде се сада може да потражи његово тачније место у односу на винчанску стратиграфију и да се обрати пажња на оне локалне појаве на керамици које могу да употпуне њено познавање.

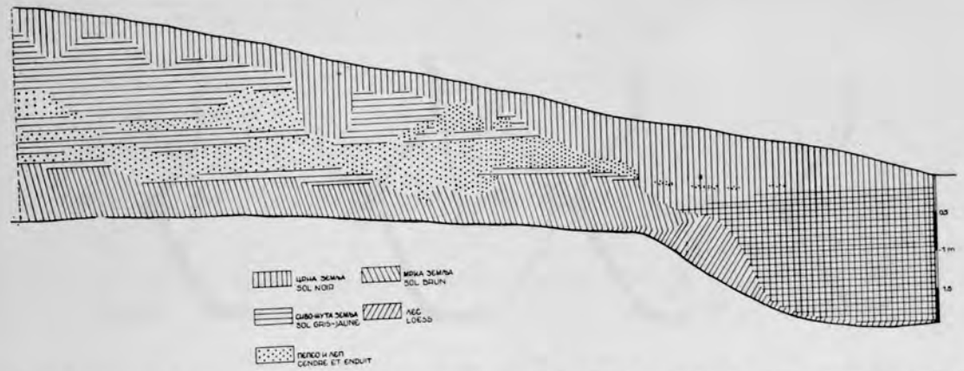
Једну од карактеристичних особина кормадинске керамике, што се уосталом односи и на читаво насеље, представља одсуство бојења. На судовима се срећу једино нијансе сивих и мрких тонова, док су рецимо судови црвене боје права реткост (изузимајући, наравно, керамику страдалу у пожару). Пада такође у очи честа употреба ваљкасте дршке, укошене или вертикално постављене на месту где се трбух суда прелама, са дугмастим завршетком, неки пут удвојеним или утројеним. Овај облик се среће и на другим локалитетима млађе винчанске културе и сматра се за утицај раног бронзаног доба.[6] Један прилично омиљени варијетет биковачке зделе, чији је обод лучно повијен ка унутрашњости суда, готово је по правилу сиве боје.[7] Тај облик може да има и обод ојачан извесним задебљањем нарочито када је зделa била плитка, што је приближава изгледу тањира са задебљалим ободом. Ови последњи, иако са свега два сигурна фрагмента, откривени су такође на Кормадину а један од фрагмената чак у слоју испод куће 1, на нивоу јама. На оба примерка обод задебљао са унутрашње стране

[4] Ibid., R. R. Schmidt, Die Burg Vučedol, Zagreb, 1945, 119, сл. 70, 76—77.

[5] M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana, 1951, 94. М. Гарашанин и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд, 1941, 77.

[6] Б. Сталио, Р. Галовић, Каталог керамике, Београд 1955, Липовац „Дизаљка", Т. VII, 4, 6, 7, Т. VIII, 3, Т. XXIV, 2; Злокућани „Градац", 28, Т. V, 8; Б. Сталио, Р. Галовић, „Напреље" неолитско насеље код Новог Пазара, Београд 1956, 21.

[7] M. Šeper, Arh. Vest. III/1 (1952) T. II, 3; Васић Преисториска Винча IV (ПВ), Београд, 1936, Т. LXVI, 191 б.

Сл. 5. Западни профил квадрата I са одбранбеним ровом — Fig. 5. Profil occidental du carreau I avec le fossé de protection

био је украшен плитким канелурама. Тањири са задебљаним ободом јављају се исто тако на локалитетима млађе винчанске културе, али су бројно заступљени и у бубањско-хумској групи раног бронзаног доба,[8] тако да се и они могу узети као доказ за продирање металнодопских утицаја с краја млађе фазе винчанске културе. Међу осталим, релативно малобројним облицима судова, најчешће су заступљене дубоке, левкасте зделе са ојачаним раменом и пластичним дршкама, лонци сличног облика са два пара наспрамно постављених дршки, крушколике амфоре и масивне плитке чиније, често са кљунастим изливом.[9]

У украшавању судова потпуно доминирају технике глачаних орнамената и плитког канеловања са богатом применом спиралоидних мотива. На конкавно завршеним ободима неких зделa изведено је и плитко тордирање (сл. 6а). Ређи случај представља пластична, тордирана трака на прелому конуса код биконичних зделa (сл. 6с). Употреба технике жигосања и урезивања упадљиво је ретка, тако да се осим налаза из куће 2 (сл. 9), могу навести свега неколико фрагмената украшених линеарним и спиралним мотивима.[10]

Поуздано опредељење стратиграфског односа кормадинског насеља према Винчи пружа упоређење затворених налаза из основа кућа са оба локалитета. Керамички материјал ове врсте са Кормадина може се узети као једна целина јер су све куће страдале у истом пожару, при чему треба узети у обзир и то, да је једино кућа 2 остала потпуно очувана после рушења. Остале куће су у већој или мањој мери уништене, али керамика која улази у њихове целине увек је нађена на поду, без обзира колика је његова преостала површина.

[8] Б. Сталио, Р. Галовић, Каталог, „Градац", 28, Т. XXVI, 1а, 16; „Караш", Т. VI, 6, 7; М. Гарашанин, Ископавања на Бубњу код Ниша, Старинар VII—VIII (1956—1957) 272, 2; исти, Kontrollgrabung in Bubanj bei Niš, Praehist. Zeitschr. XXXVI (1958), 228, Taf. I 4—5.

[9] M. Šeper, Arh. Vest. III/1 (1952) T. I 1—4, T. III 1—2,4.

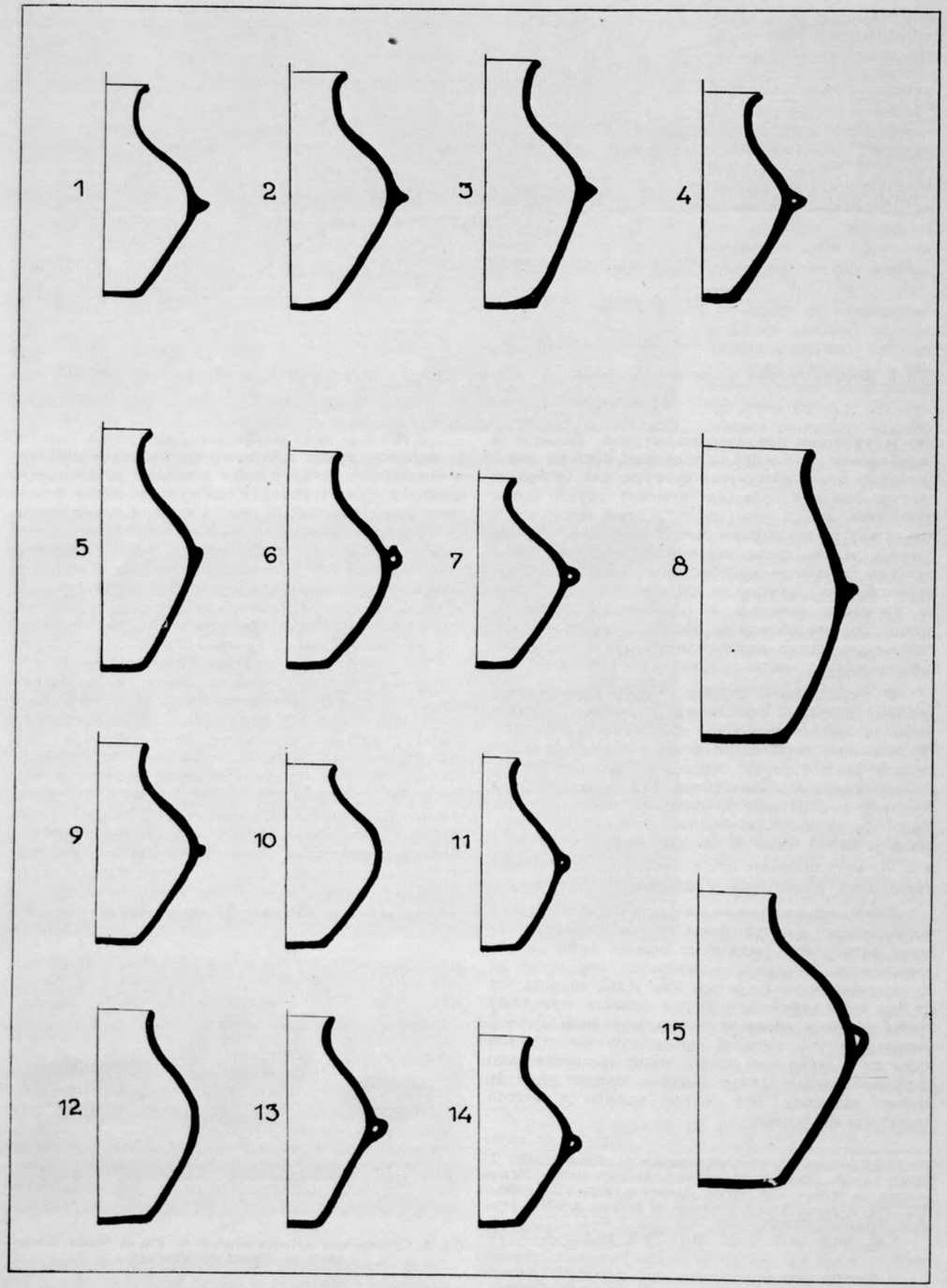
[10] Слични мотиви и техника орнаментисања заступљени су и на Грацу, Б. Сталио и Р. Галовић, Каталог, „Градац", 15, Т. VI, 6, 4, Т. VII, 5, 2.

Кућа 2 је дала најбројнији материјал, али то је већином груба керамика-крушколике амфоре и питоси (сл. 7; 8); у кући 1 нађено је неколико финијих судова (сл. 11); из куће у сонди 2 потиче мањи биконични суд са ситним канелурама на рамену преко којих је плитко изведен спирални орнаменат, као и суд са високим левкастим вратом (сл. 12а-с); остатак пода куће у контролном профилу квадрата С сонде 1 сачувао је један од најлепших примерака зделa са заобљеним раменом, плитко канелованим, цилиндричним вратом (сл. 12 в); на огњишту у квадрату Е сонде 1, вероватно отвореном, нађене су две фрагментоване дубоке левкасте зделе, које једино нису биле изложене пожару, тако да су задржале своју сиво-мрку боју (сл. 13). Сви ови судови, нарочито крушкасте амфоре, биконичне и левкасте зделе, мање амфоре и плитке чиније, типолошки потпуно одговарају, неки пут до идентичности групним налазима ваза из основа зграда на котама 2,98/3,48/м и 2,3/4,1/м насеља у Винчи.[11] Тако нема потребе за тражењем појединачних аналогија, јер се сви облици керамике на Кормадину лако могу да сведу на оне који сачињавају кућне целине. То значи да је кормадинско насеље, непосредно пред својим униште-

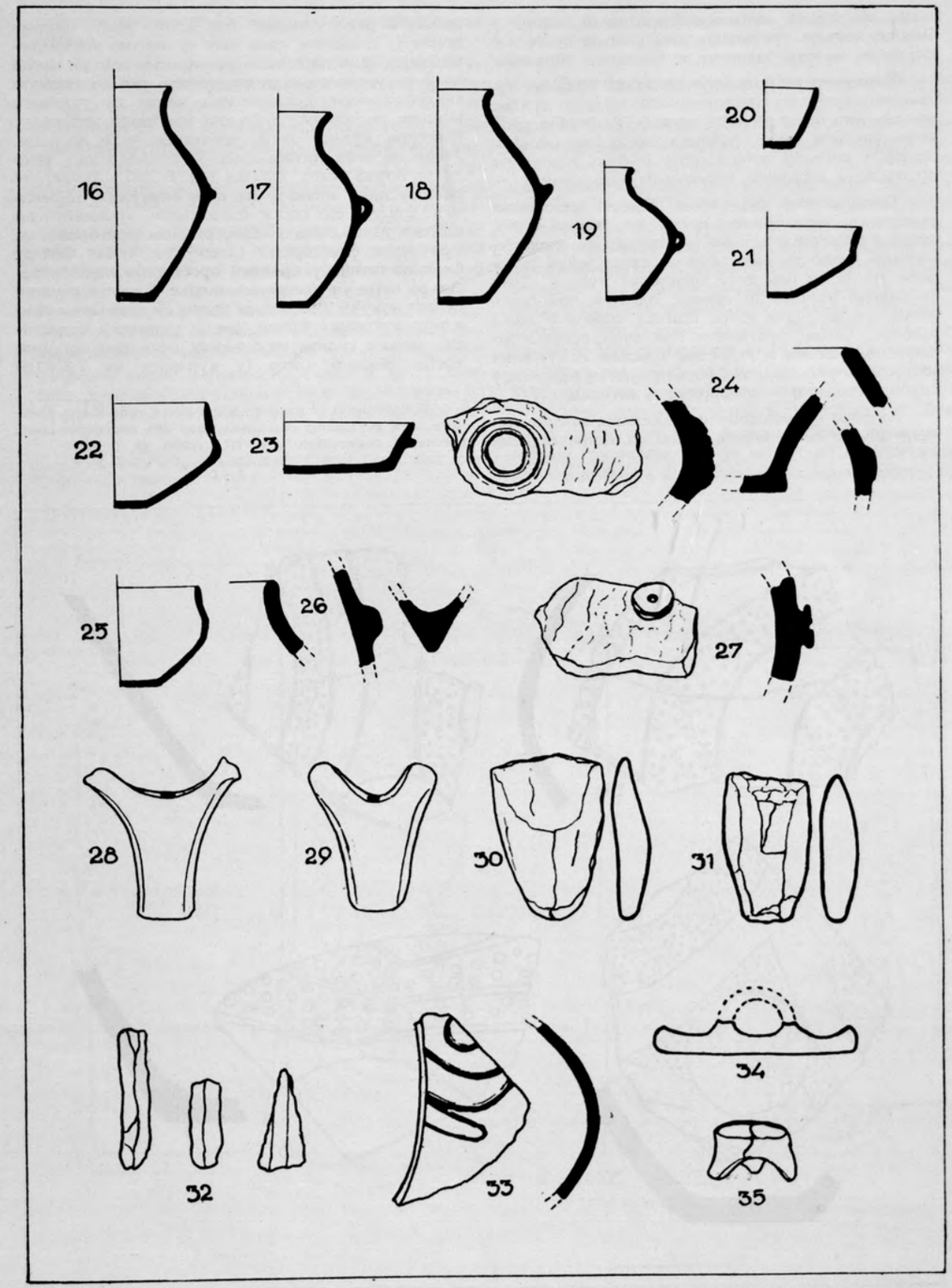

Сл. 6. Судови ван кућних целина — Fig. 6. Vases découverts en dehors des masions

[11] М. Васић, ПВ IV, 73, 108, сл. 99—112, сл. 168—184.

Сл. 7. Судови из куће 2 — Fig. 7. Vases provenant de la masion 2

Сл. 8. Судови и остали налази из куће 2 — Fig. 8. Vases et autres objets découverts dans la masion 2 (28—32 cca 1:2; 34 cca 1:3; 35 cca 1:1)

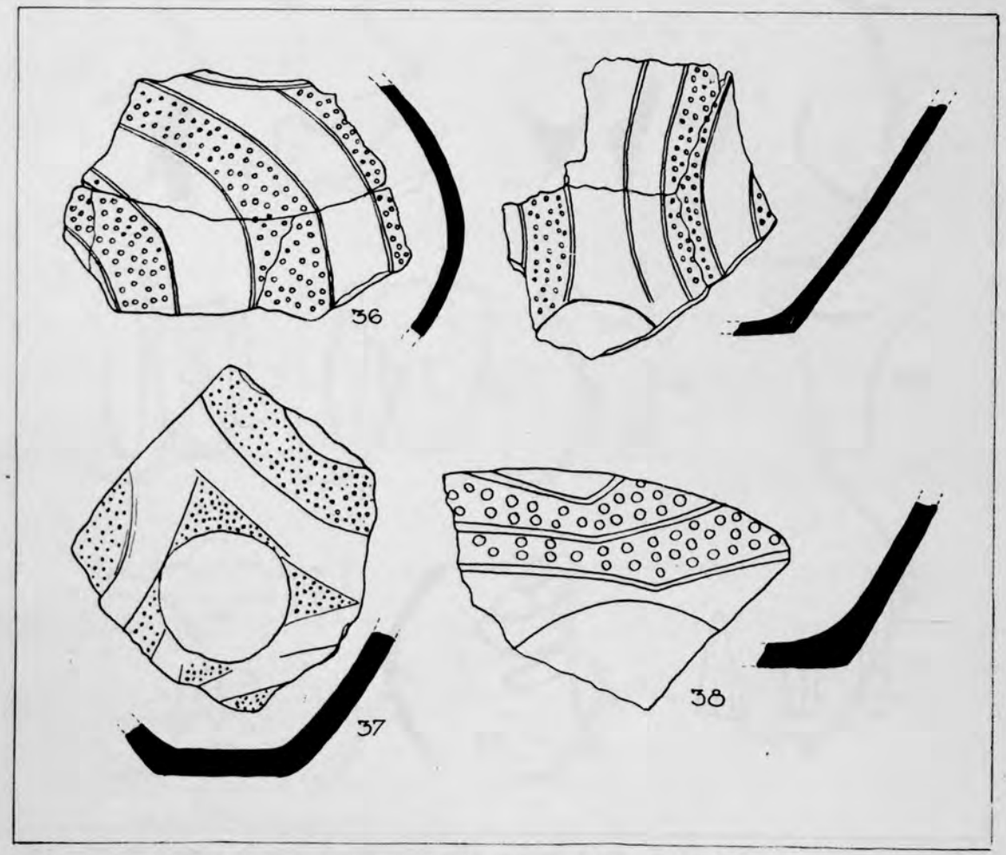
њем припадало стратиграфски оном слоју у Винчи, који је претходио, или у коме су се већ појавили налази баденске и панонске керамике.

Керамика из јама није показала никакву типолошку разлику у односу на налазе кућних целина или оних у слоју, иако се из стратиграфских разлога таква разлика могла да очекује, на пр. у случају куће 1, која је била подигнута на подлози добијеној насипањем над јамама.

Остављајући по страни чисто типолошке вредности керамичких група из основа кућа, могуће је истаћи и неке њихове друге карактеристике, иако за сада постоји свега једна целовита група — она која потиче из куће 2. Тамо је нађено укупно 30 судова, од тога три биконичне зделе, једна купа, плитка чинија и мања амфора, затим фрагменти три суда орнаментисаних спиралним и угластим тракама испуњених жигосаним убодима, док остали судови припадају грубој керамици — амфорама и питосима.

Амфоре су различитих величина, висине између 30—40 см израђене махом од непречишћене земље и ређе глачане (сл. 7; 8). Исте одлике показују и питоси, само што су знатно већих димензија. Оним највећим примерцима није ни могао да буде установљен тачан облик, већ се само по профилисаним фрагментима могло да установи њихово постојање. Дебљина њихових зидова, у фактури кућног лепа, износила је и до 5 см. Један од ових питоса имао је шиљато дно, тако да је морао бити укопан (сл. 8; 26). Други, са равним дном, носио је два пара округлих, пљоснатих дршки, од којих само један орнаментисан плитко удубљеним концентричним круговима, са пречником саме дршке 12 см[12] (сл. 8; 24). Оба су била смештена у предњој просторији, лево и десно од пећи уз преградне зидове. Уопште узевши судови у кући 2 највећим делом су намењени смештају и чувању хране, док је приметан недостатак мањих судова намењених свакодневној употреби, рецимо зделa (у кућишту на 2,3/4,1/м

[12] Вероватно се ради о дршци истог типа и код предмета кога М. Шепер објашњава као део консекративних рогова, M. Šeper, Arh. Vest. III/1 (1952), 42, T. VI, 1.

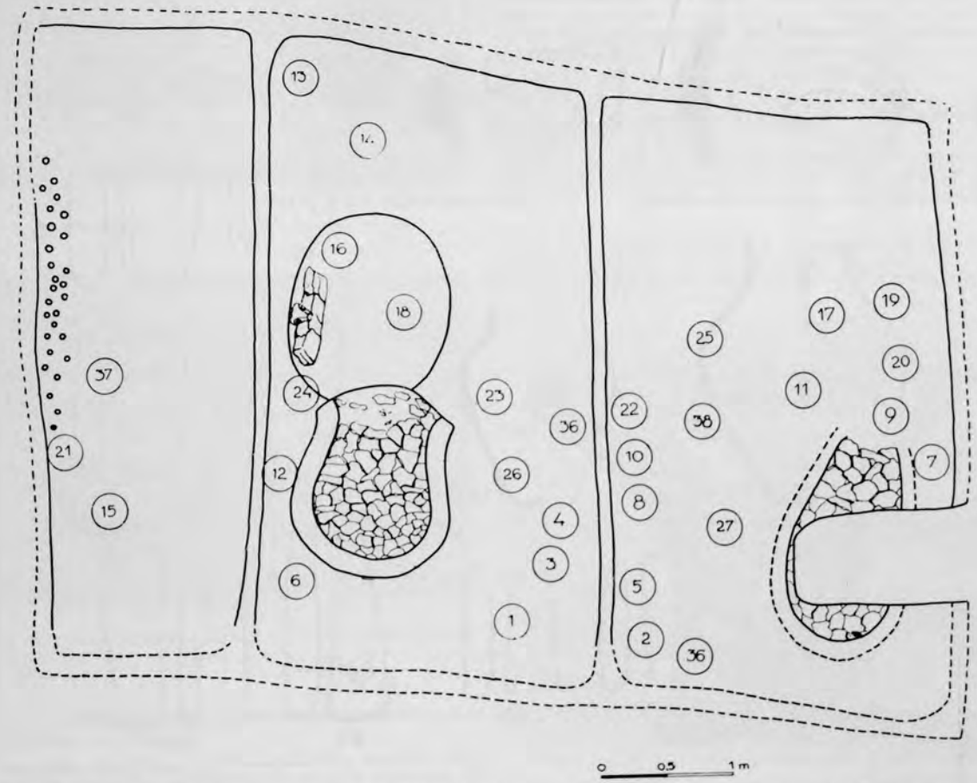
Сл. 9. Траката керамика из куће 2 — Fig. 9. Potterie bandée (cca 1:2)

у Винчи нађено је 24 зделе)[13] као и фине керамике.

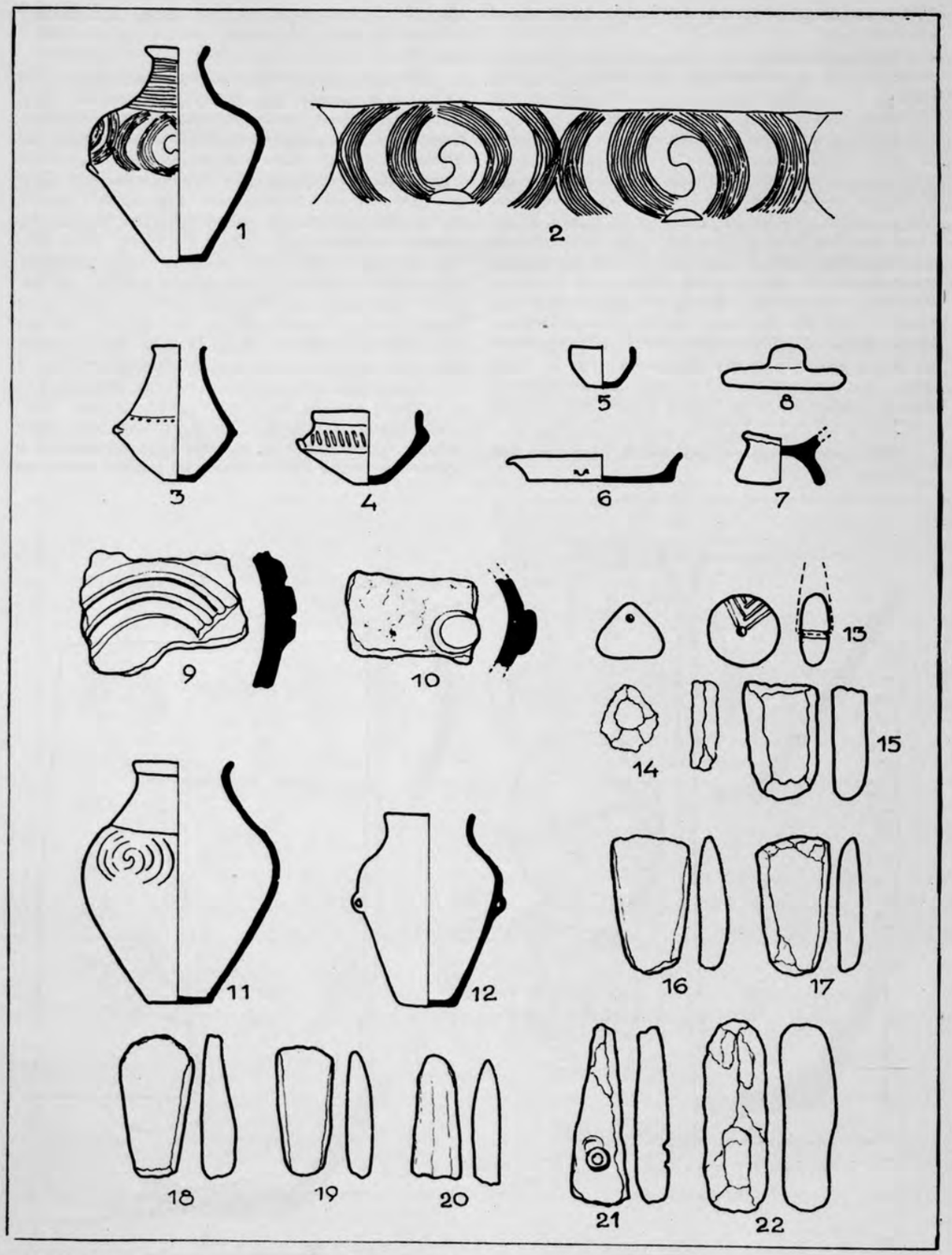
Фрагменти тракасте керамике припадају судовима који су изломљени пре пожара, јер су нађени на различитим местима у кући (сл. 9). Малобројност ове керамике подудара се са недостатком других квалитетнијих предмета типичних за кућне целине: изузев два амулета нема уопште пластике, изузев две оштећене секире нема разноврснијег оруђа и оружја од камена, о украшавању зидова или монументалним култним објектима нема ни говора, али, насупрот томе, читава конструкција куће 2 изведена је тако брижљиво и темељито да она по томе надмашује кућу 1. Распоред керамичких налаза по одељењима није могао да пружи сигурније податке о њиховој намени, може се једино напоменути да је западно одељење имало најмање керамике и да су само овде, дуж западног спољњег зида нађене кугле од печене земље (сл. 21). Обиље судова за смештај зрнасте и течне хране говори такође за знатнију економску снагу породице настањене у кући 2 (сл. 10).

Приметна је разлика у карактеру налаза из куће 1, иако они не репрезентују јединствену кућну целину. Поред монументалних култних објеката овде је најзапаженија фина керамика, заступљена једном амфором, биконичним судом са издуженим вратом, мањом биконичном зделом и пехаром, од кога је очувана само кратка прстенаста нога, типолошко неуобичајена за винчанске пехаре ове фазе (сл. 11,1—4,7; сл. 14). Нарочито леп примерак представља амфора, сјајно углачане површине, са фризом раздвојених спирала на рамену, изведених жљебљеним тракама, тако да се центар сваке спирале налази над пластичном полумесечастом дршком (сл. 11,1—2; сл. 14). Од грубе керамике нађене су две амфоре, затим, судећи по дршкама, два питоса, једна плитка чинија, док су камене секире бројније и разноврсније. Земљане кугле, присутне у свим кућама, овде нису нађене груписане, али је већи број пљоснатих и купастих тегова био скупљен на једном месту, од

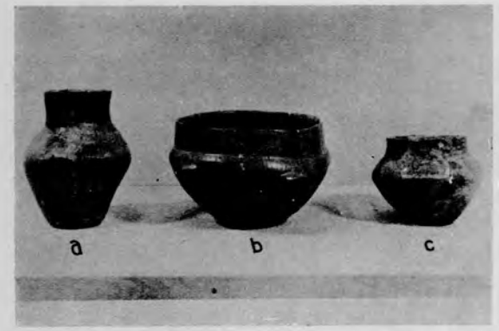
[13] М. Васић, Јонска колонија Винча, Збор. Фил. фак. I, (Београд 1948), 147.

Сл. 10. Распоред налаза керамике у кући 2 — Fig. 10. Disposition des endroits dans la maison 2 où furent découverts les objets de potterie

Сл. 11. Судови и остали налази из куће 1 — Fig. 11. Vases et autres objets découverts dans la maison 1 (1, 3, 5, 8, 13 — cca 1:6; 6, 11, 12 — cca 1:8; 7 — cca 1:4; 14, 18, 20 — cca 1:2; 15, 16, 17, 21, 22 — cca 1:3)

Сл. 12. Судови из кућа у сонди 2 и 1 — Fig. 12. Vases provenant des maisons situées dans les tranchées 2 et 1

Сл. 13. Зделе са огњишта у квадрату Е — Fig. 13. Ecuelles provenant du foyer dans le carreau E

Сл. 14. Судови из куће 1 — Fig. 14. Vases provenant de la maison 1

којих су три примерка имала исти урезани угласти знак. (сл. 11, 13)

Како је кућа 1 само делимично очувана, не могу се доносити одређени закључци о керамичкој целини која је у њој нађена, иако је разлика у квалитету судова према кући 2 сасвим евидентна, као што је то случај и са култним објектима. На тај начин се може говорити о индивидуализацији групних налаза из кућа 1 и 2, која се јавља како у типолошком погледу, тако и по квантитету. Међутим број кућа откопаних до сада сувише је мали да би се могло утврдити у коликој мери је то општи случај на кормадинском насељу, иако се већ сада може сматрати да су куће припадале издвојеним породицама.

V

Кормадинској пластици припадају људске и животињске представе а исто тако и теракоте познате као амулети или вотивне фигуре. Својим облицима, представом детаља и општим одликама, скоро сва људска фигурална пластика из Кормадина показује одлике својствене пластици млађе винчанске културе са насеља из Подунавља и уже Србије. Зато се може рећи да она углавном не уноси никакву значајнију новину у типологији ове врсте материјала.[14] Но утолико се више издвајају примерци (сл. 15; 16), који својом орнаментиком, а нарочито обликом, имају само површне аналогије са винчанским примерцима, па би се чак могло рећи да представљају прототип познијој металнодопској пластици. Људским представама са овог насеља припадају и два необична примерка са птичјим лицем, јако наглашеним задњим делом који је пробушен вертикалним каналићем и издвојеним ногама, које су тако постављене, да се добија изглед фигуре која седи на земљи (сл. 17).

Кормадинске теракоте налажене су углавном у порушеним кућама или у њиховој непосредној близини. У том смислу треба споменути и један занимљив групни налаз. У јужном одељењу куће 1, ближе преградном зиду, нађене су недалеко

[14] Упореди примерке са ▽ 5—3 м у Винчи, М. Васић, ПВ III, Београд 1936, 42; M. Garašanin, Hronologija, 61—65; Б. Гавела, Енеолитска насеља у Гривцу, Старинар VII—VIII, (1956—1957), 263—264.

Сл. 15. Пљосната стојећа статуета — Fig. 15. Statuette aplatie en station verticale

Сл. 16. Део стојеће статуете — Fig. 16. Fragment de statuette en station verticale

Сл. 17. Седећа статуета — Fig. 17. Statuette assise

једна од друге три различите теракоте: седећа фигура на престолу,[15] једна теракота са птичијим лицем, као и један амулет (сл. 18).

Другој групи пластичних представа припадају вертикално пробушени ваљкасти амулети, са подигнутим патрљцима који се често завршавају птичјим лицем.[16]

Зооморфним представама припадају два примерка животињских фигура, од којих је један нађен раније,[17] а овде спада и занимљива глава јарца (?), која је скоро идентична са једним знатно старијим примерком из Винче.[18]

VI

Каменог оруђа и оружја нађено је на Кормадину укупно 168 примерака, од чега камених секира 86, док остало отпада на кремене ножеве и стругаче. Међу каменим секирама било је свега осам примерака бојних и то оштећених, од којих је само једна сачувала свој првобитни облик. Њен дужи крај је имао клинасту оштрицу, док је краћи био равно завршен а на средњем, проширеном делу, био је пробијен отвор за држање (сл. 19). Слична бојна секира, фрагментована, нађена је и у Винчи на коти 1,9 м.[19] Ако се изузму фрагментоване секире, односно 20 примерака, добија се 50 комада распоређених на остале типове. Најбројнији је Б-тип (језичасте секире), којих је било 34 комада, тако да се овде поновио однос добијен код винчанских секира, где је на Б-тип дошло 64,6% од њиховог укупног броја.[20] То указује на њихову широку употребу, најпре у земљорадњи. Остали облици заступљени су на следећи начин: секире Ц-типа (тучкови) 4 примерка, Д-типа (трапезоидне и троугаоне секире мањих димензија) 10 примерака, секире Е-типа (длета) 6 примерака, секире А-типа (калупасте) 4 примерка. Кремени ножеви заступљени су углавном у две варијанте-прави ножеви, најбројнији, 54 комада и криви ножеви, 12 комада. Стругачи, овални и трапезоидни, заступљени су са 16 примерака. Ножеви, као и стругачи, често су ретуширани са једне или са обе стране сечице.

Коштана оруђа чине углавном шила, чији број износи 51 примерак, од чега округлих шила 38, пљоснатих 13. Нађени су и поједини предмети од обрађених јеленских рогова, као што је фрагментован усадник за камено оруђе, фрагментована стругалица и длето лепезастог облика. Удице су затупљене са три фрагментована примерка, чији

[15] Овај примерак припада декадентном облику седећих фигура на престолу, M. Garašanin, Hronologija, 64; и има директну аналогију у Винчи, М. Васић, ПВ III, сл. 541, ▽ 4, 1 м.

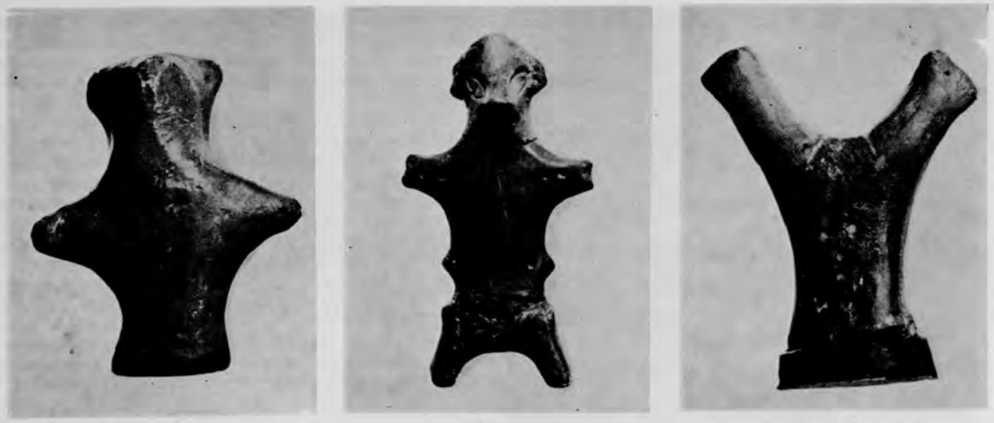
[16] Овакви примерци у Винчи се појављују у слоју после ▽ 5, 2 м (5, 7), М. Васић, ПВ III, 148, сл. 524—526.

[17] M. Šeper, Arh. Vest. III/1, (1952), T. VII сл. 5.

[18] М. Васић, ПВ III, 141, сл. 603 ▽ 7,6 м.

[19] D. Srejović i B. Jovanović, Pregled kamenog oruđa i oružja iz Vinče, Arh. Vest. VIII/3—4 (1957) T. XXIV, 181.

[20] Ibid., 262.

A B C

Сл. 18. Групни налаз пластике из куће 1 — Fig. 18. Découverte d'un groupe d'objets plastiques dans la maison 1

је облик већ познат из горњих слојева Винче.[21] Нађен је такође и један фрагменат коштане спатуле.

Посебну пажњу заслужује једна секира А-типа, уколико је назив секира оправдан за овај примерак. Својом величином (27+7 см)она је могла једино да служи као оруђе за обраду земље и то вероватно као нека врста примитивног плуга (сл. 20).

Два фрагментована модела глинених секира, мањих димензија, ваљкастог облика, могу да имају и култну намену, али није искључено ни да су представљали играчке. Занимљиву аналогију има минијатурна секира од углачаног ахата са започетим бушењем на теменој страни. Идентичан примерак нађен је у Бугарској, на могили код села Султан, такође од глачаног зеленог камена, само је овде задњи крај био пробушен, тако да је В. Миков сматра за амулет.[22]

Насупрот керамици, налази камених предмета у кућама нису нарочито бројни. Жрвњеви, у облику елипсоидних, незнатно конвексних плоча, налажени су обично у близини пећи. Највише камених секира дала је кућа 1, и то 5 примерака Б-типа и по један примерак Е и Ц-типа. Занимљива је недовршена бојна секира на којој су остали трагови двоструког бушења (сл. 11, 14—22). У кући 2 нађена су свега два примерка камених секира Б-типа (сл. 8, 30—31). Упадљив је такође недостатак кремених оруђа у налазима из кућа.

Као посебна и врло омиљена врста оружја на Кормадину употребљаване су и глинене лопте за праћке, неправилног облика, различитих величина. Њихово присуство у слоју ван кућа било је такође врло често (сл. 21). Судећи по једном примерку, раније публикованом, становници Кормадина познавали су и стрелу.[23]

Камени и коштани предмети са Кормадина не пружају ону разноврсност облика којима су заступљени у Винчи. Изузев мањих земљаних перли, или фрагмената обрађених шкољки, нема бројнијег накита. Коштани предмети сведени су углавном на шила и алатке већих димензија. Недостатак квалитетнијих оруђа, слично млађој фази насеља у Винчи, може се објаснити само постепе-

[21] М. Васић, ПВ IV, Т. LXXVII, 240 f, i.

[22] В. Миковъ, Могилата при с. Султань (Поповско), Годишникъ на народния музей 1922/25, София 1926, 29, сл. 35.

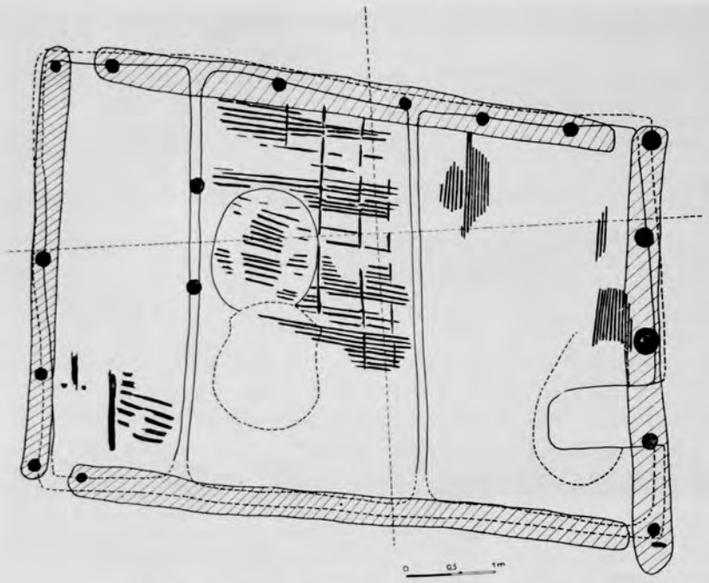
[23] M. Šeper, Arh. Vest. III/1, (1952), T. XII, 2.

Сл. 19. Камена бојна секира — Fig. 19. Hache de guerre en pierre (cca 1:2)

Сл. 20. Калупаста камена секира (плуг?) — Fig. 20. Hache de pierre en forme de moule (soc?) (cca 1:3)

Сл. 25. Основа куће 2 — Fig. 25. Plan de la maison 2

били укопани темељи, широки између 30—40 см са просечном дубином од 80—60 см (сл. 28). Њих је попуњавао чврст набој жуто мрке земље, измешане са ситним фрагментима лепа (сл. 29). Темељи нису образовали непрекинути четвороугао, можда зато што су као целине боље примали сам набој (сл. 30).Стубови, чији су остаци нађени у сва четири темеља, сачињавали су основни конструктивни скелет куће, на које се надовезивало коље спољних зидова (сл. 25). У западном темељу било је пет стубова, постављених на размаку од приближно једног метра, са пречником око 20 см док је средишни стуб, најмасивнији (пречник 30 см) био постављен у оси куће. Сличан распоред стубова установљен је и у источном темељу, што значи да су средишни стубови били главни носачи кровне конструкције, изведене у овом случају на две воде. У темељима дужих зидова није могао да буде установљен тачан број стубова, али их је било вероватно седам или осам. У унутрашњости куће, поред пепелишта, утврђенн су остаци још два стуба, постављених на растојању од 1,10 м (пречник око 20 см) у правцу пружања западног преградног зида (сл. 25). Како на овом преградном зиду нису установљени отисци стубова ове величине, како они уједно стоје асиметрично у односу на стубове из источног и западног темеља а пепелиште испред њих не допушта им улогу довратника, то је њехова конструктивна намена у односу на саму кућу мало вероватна.

Њихова појава добија међутим своје потпуно објашњење када се доведе у везу са налазом јединог примерка букраниона у кући 2. Ово је зачуђујуће сиромаштво у односу на култне објекте нађене у кући 1, али је несумњиво, јер је кућа 2 остала недирнута после рушења. Захваљујући овом последњем, могуће је утврдити место на коме се букранион првобитно налазио у кући. 2. Букранион стилски сасвим одговара примерцима из Винче, нађеним у основи кућа на котама 3,64 м и 2,98 м,[26] а не оним из куће, 1, која се налазила у непосредној близини. Сачуван је само делимично, завршетак снажно профилисане њушке је одбијен, очи су представљене урезаним концентричним круговима (димензије очуваног дела износе 36+22 см), (сл. 31; 37, 1а—с). Откривен је у средњем одеље-

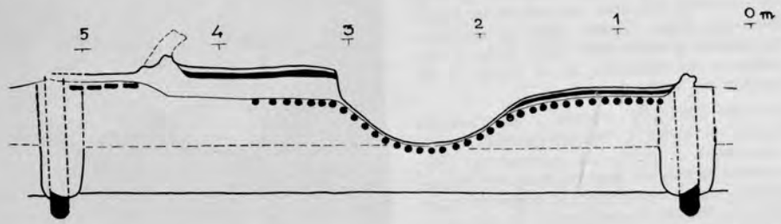
Сл. 26. Предњи део пећи у средњем одељењу куће 2 — Fig. 26. Partie de front du poêle dans la pièce du milieu dans la maison 2

[26] М. Васић, ПВ II, Београд 1935, 50, сл. 85—87.

Сл. 27. Јама пепелишта испред пећи у кући 2 — Fig. 27. Cendrier devant le poêle dans la maison 2

јер се иначе не би очували у часу рушења конструкције на којој је букранион био постављен, што такође говори против пада са веће висине и против превртања. У самом букраниону сачували су се и већи фрагменти чеоног дела воловске лобање.[27] На задњој страни налазе се отисци неравне површине једне или две талпе, уз које су удвојеним конопцем били чврсто привезани део лобање и основа рогова (сл. 37, 1в). На тај начин букранион је био моделован на унапред одређеном носачу, што није без значаја, јер на западном преградном зиду није био установљен отисак цепаног дрвета. Поред тога, плетер преградног зида тешко да би поднео такво оптерећење као што је букранион на подлози од масивних талпи, које су вероватно сачињавале једну целину са гредом од лепа. Судећи по величини и масивности својих фрагмената, греда је међутим могла да одговара распону стубова поред преградног зида. Шут који је под букранионом и остацима греде испуњавао пепели-

Сл. 28. Попречни пресек средњег одељења куће 2 — Fig. 28. Coupe de la pièce du mil'eu dans la maison 2

њу, над наслагом шута у пепелишту, у подножју стубова постављених уз западни преградни зид. Букранион је лежао на полеђини, са њушком окренутом на горе и то на једној фрагментованој и масивној греди од лепа, нажалост тако оштећеној, да њене димензије нису могле да буду тачно одређене (сл. 32; 10). Букранион је морао заједно са гредом да склизне са места на коме се налазио, што потврђују, поред положаја у коме је нађен, и фрагменти рогова очуваних при основи и то са обе његове стране. Рогови су изгорели тек после пада, што, доказ је да су се ови објекти срушили задњи у односу на унутрашњост куће, што је било могуће једино ако се читава конструкција налазила на стубовима уз сам преградни зид.

[27] Према мишљењу Владимира Живанчевића, стручног сарадника Музеја шумарства и лова, фрагменти лобање из букраниона из куће 2 потичу од шупљорошца (Cavicornia) из фамилије Bovidae, а не би могла да припадају туру (Bos primigenius). Ми се овде захваљујемо колеги В. Живанчевићу на учињеној експертизи.

Сл. 29. Део темеља куће 2 са отиском стуба — Fig. 29. Partie de fondement de la maison 2 avec l'empreinte de la colonne

Сл. 30. Темељи куће 2 — Fig. 30. Fondements de la maison 2

Све ове чињенице говоре о потпуно одређеној локацији букраниона у кући 2. Он је био смештен у унутрашњости куће (и његова фактура говори за такво место), у средњем одељењу, у близини пећи, непосредно над пепелиштем. Моделован је премазима лепа на чеони део воловске лобање, претходно привезане на носач од цепаног дрвета, па је затим постављен на извесној висини између два стуба побијена у ову сврху уз западни преградни зид. Масивна греда, моделована такође у лепу, највероватније је служила као постоље букраниона, али како је тачније изгледао њихов међусобни однос то је тешко рећи.

У сваком случају овде се ради о одређеном месту у кући, оформљеном на такав начин, да његова култна намена не долази у питање. То место се налази у близини ватришта, у одаји где су становници куће најчешће боравили, издвојено својом висином од свакодневних кућних радњи. Јама пепелишта отежавала је донекле прилаз букраниону, док је у односу на пећ имала највероватније функционално значење. Колико је она служила некој култној намени, за сада се не може ништа одређено да каже. Таква јама не постоји, рецимо, уз ватриште у очуваном делу куће 1, где су култни објекти надмашили и по броју и по квалитету налазе из куће 2.

У току радова 1957—58. године, у квадратима Г и И откопана је кућа 1, оријентисана север-југ, знатно оштећена и подељена делимично очуваним преградним зидом на две просторије. Након скидања масивног слоја лепа, који је достизао просечну дебљину од 30—40 см, откривен је низ отисака дрвених облица, пречника 8—10 см, које су претстављале део правоугаоне основе куће. Њени спољни зидови су рађени у техници плетера, са једним низом облица, међу којима се истицао масивнији дирек (13+14 см) који је ојачавао конструкцију на југозападном углу. Преградни зид, који се укошено ослањао на западни зид куће, рађен је у истој техници, али се разликовао својом арматуром од два низа танких кочића и плетера од ситног прућа. Тачан облик куће 1, као и димензије њених зидова, нису могли да се у потпуности утврде, пошто је њен северни део уништен познијим ровом, док је на југоисточној страни у њу дубоко залазило цигларско иловиште. Западни зид је утврђен у дужини од 5,50 м, колико је приближно износила и његова укупна дужина, јужни 2,20 m, док је преградни био очуван у дужини од око 2,30 м (сл. 2; 33).

Оба одељења била су патосана паралелно постављеним облицама преко којих се налазио земљани премаз. Читава зграда, као и кућа 2, уништена је снажним пожаром.

Насупрот добро очуваној пећи из куће 2, овде је само у источном делу северног одељења откривена већа количина пепела и гари, ограничена масивним, лучним блоковима лепа који су свакако припадали огњишту или пећи чији се облик није могао да утврди. Поред ове површине откривен је отисак масивног дрвеног стуба пречника 20 см који је био учвршћен земљаним набојем дебелим између 10—15 см. Обзиром да на овом делу под није био сигурно утврђен, отисак стуба је био констатован тек у слоју испод куће, где је био укопан на 40 см. испод нивоа пода. Његова масивност, као и чињеница да се налази приближно у оси куће,

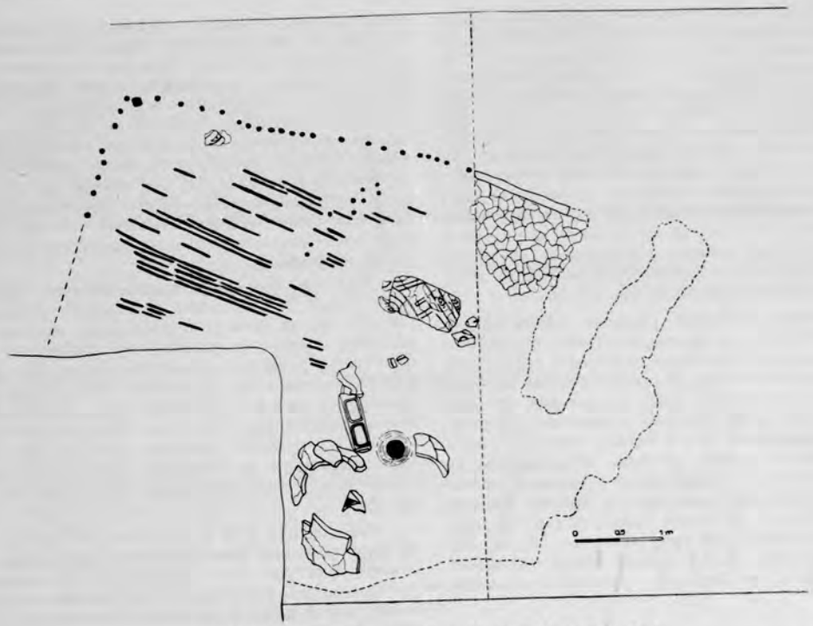
Сл. 31. Букранион из куће 2 — Fig. 31. Bucrâne de la maison 2

дозвољавају да му се припише улога подупирача-кровне конструкције, при чему се, како ће се то касније видети, на њему налазио можда и један букранион (сл. 34;33).

Кућа 1 је подигнута на терену са знатним нагибом који је пре грађења нивелисан и попуњава простор готово до самог одбрамбеног рова, што

Сл. 32. Букранион из куће 2 на месту налаза — Fig. 32. Bucrâne de la maison 2 à l'endroit où il fut découvert

Сл. 33. Основа куће 1 — Fig. 33. Plan de la maison 1

значи да она вероватно припада најмлађим грађевинама у насељу. Њеној архитектонској целини припадају и остаци култно-декоративних елемената, као и један оштећен монументалан жртвеник, по облику и димензијама до сада непознат у винчанској култури. (сл. 35).

Сл. 34. Отисак стуба у источном одељењу куће 1 — Fig. 34. Empre'nte de la colonne dans la pièce orientale de la maison 1

У јужном одељењу, у близини југозападног угла куће, нађен је на дубини од 1,29 м један фрагментован букранион који се својом фактуром није разликовао од кућног лепа. На петоугаоном лицу са високим лучним челом и масивним носом троугаоног пресека, налазе се лучно постављене бадемасте очи са издубљеним зеницама, изведене широким жљебовима, као и обрве које су претстављене са два жљебљена полулука (сл. 36). На оштећеној задњој страни налазе се отисци воловске лобање, поред којих су очувани још и отисци длака са чеоне кости. Овај букранион је био постављен на ваљкасти стуб, чији је отисак очуван сегментом од 11 см. тако да би пречник самог стуба износио између 15—18 см. Стуб са овим димензијама нађен је једино у северном одељењу, у близини огњишта-пећи, тако да му се поред улоге подупирача кровне конструкције може приписати и улога носача букраниона, поготово када се има у виду локација букраниона у кући 2 (сл. 33; 10).

Сл. 35. Монументални жртвеник из куће 1 — Fig. 35. Autel des sacrifices monumental de la maison 1

Техником израде букранион из куће 1 одговара примерцима из Винче као и букраниону из куће 2. Важан податак претставља међутим сачувани отисци длака са чеоне кости, што несумњиво води закључку да је у овом случају употребљена лобања са тек убијене животиње. Међутим, да ли се у овом случају ради о ритуалном клању бика које би претходило изради букраниона, или је можда у питању само занимљива случајност, то је за сада проблем у који се не можемо упуштати. Такође треба истаћи да својим стилским одликама овај букранион представља изузетак у односу на досада познате примерке и, насупрот њима, показује много заједничких одлика са људском фигуралном пластиком (сл. 37, 2а—с).

У северном одељењу, удаљена 1,20 м од западног и око 1 м од преградног зида, на дубини 1,04 м налазила се оштећена површина украшеног кућног лепа (89+78 см) са орнаментиком окренутом на горе. На једној ивици ограничена отиском укошене талпе а на суседној пластичним первазом, ова површина је на задњој страни имала отиске ситног и густог плетера. Украшавање је изведено широким жљебовима у облику геометријских мотива састављених од кривих линија, праволинијских и угластих трака, док се на первазу налазе жљебљени троуглови (сл. 38; 39; 33). Овај перваз, који искаче изнад нивоа украшене површине за 1,5 см да би се заобљеном спољном ивицом спустио скоро до арматуре плетера, доказује да је ова површина искакала у односу на своју подлогу око 5 см. Обзиром да је она припадала одељењу са монументалним жртвеником, могло би се претпоставити и постојање неке посебне конструкције, на коме се налазила и она, заједно са бројним фрагментима украшеног лепа, који су такође нађени у средини одељења и око жртвеника (сл. 40-1). Но без обзира на првобитно место украшеног лепа, остаје чињеница да је он припадао само северном одељењу, где му је функција елемента декоративног карактера уз култно место несумњива.

Сл. 36. Букранион из куће 1 — Fig. 36 Bucrâne de la maison 1

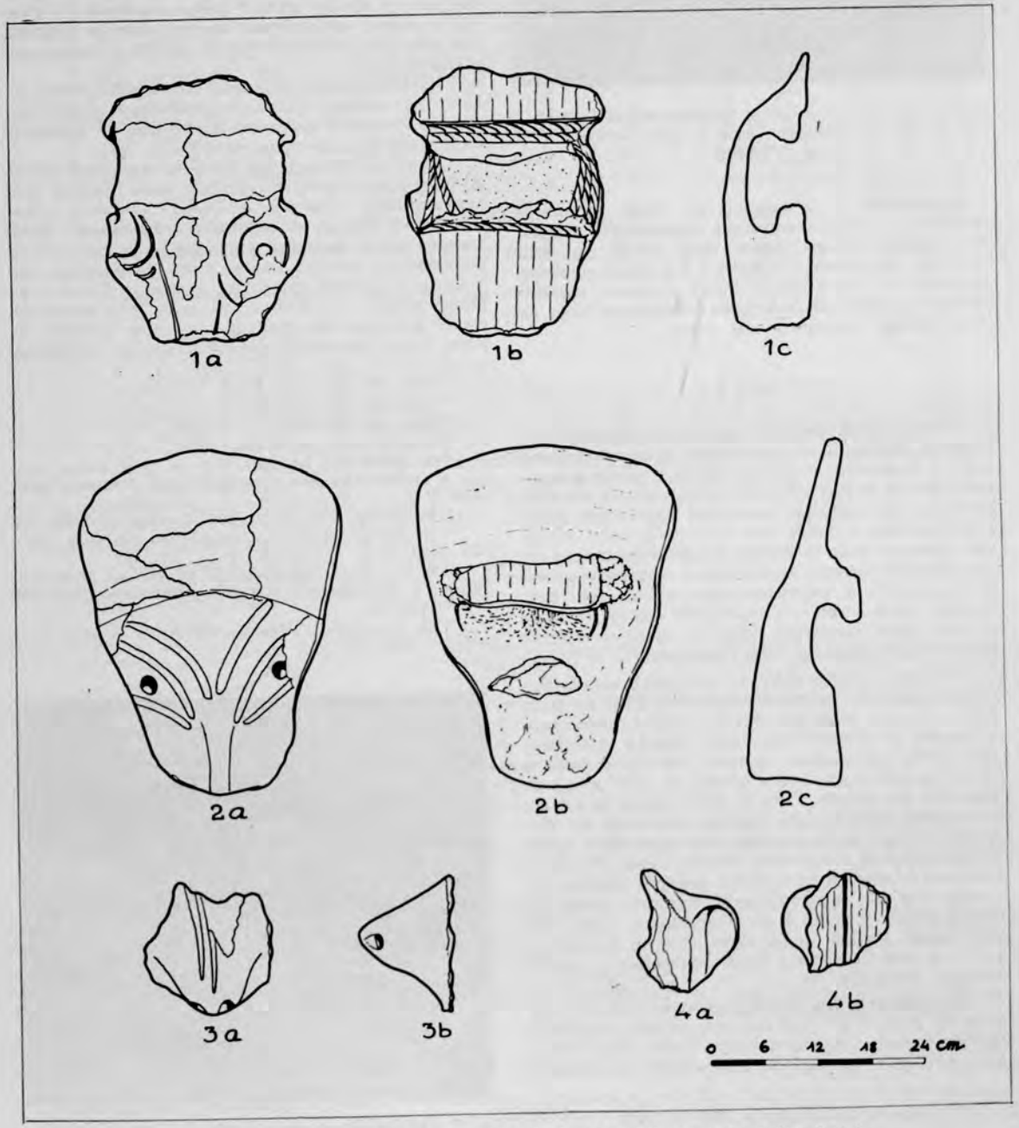
Код северног руба орнаментисане површине лепа нађен је фрагмент још једног букраниона (16+12 см) од кога је очуван само шиљасти врх масивне њушке са удубљеним ноздрвама. Овом фрагменту је можда припадало, недалеко од њега нађено масивно уво са делом главе (?) од печене земље, на чијем се задњем делу налази лучни отисак дрвета (сл. 37, 4а-в). Заједно са букранионом из јужног одељења, ово би био други букранион који је припадао кући 1, али чије се место у њој није могло да утврди (сл. 37, 3а-в; сл. 33).

Удаљен око 2,70 м од западног зида налазио се фрагментован монументални жртвеник рађен у истој фактури као и кућни леп. Састављен од два фрагмента, жртвеник је лежао нешто издигнут изнад нивоа пода и укошено се ослањао на блокове лепа, тако да се уствари појавио на дубинама од 0,74 и 0,85 од површине земље. Реконструкцијом је утврђено да је имао четвороугаони облик, са две, мање очуване наспрамне стране, лучно повијене у односу на дужу, изведену у облику масивне правоугаоне греде. На спољној страни жртвеника налази се низ правоугаоних метопских поља, која се прво била удубљена а затим попуњена апликацијама истих димензија и уоквирена жљебовима. На једној од бочних страна, која је in situ била окренута према западу (сл. 41, 42), налази се део израсли у облику повијеног рога. Овај пластични остатак спушта се према нивоу реципијента за 6 см, који је дубок 10 см, показујући тиме да је горња ивица жртвеника на овој страни била изведена у облику улегнућа између два наспрамно постављена пластична завршетка. На тај начин чеони део жртвеника би добио облик веома сличан представи консекративних рогова, али то за сада може да буде само претпоставка (сл. 35; 41; 40—4а-в).

На доњој ивици жртвеника налазе се отисци цепаног дрвета, што је несумњиви доказ да се жртвеник налазио на извесном постаменту и на тај начин био уздигнут изнад нивоа пода. Овоме у прилог иде и чињеница да су скоро сви орнаментисани фрагменти лепа са равном површином углавном налажени око жртвеника (сл. 43; 1—11), а њима припада и један фрагмент са первазом троугаоног пресека (сл. 43, 2). Постаменту жртвеника припада можда и украшени фрагмент лепа нађен на 60 см од југоисточног угла жртвеника а који сачуваним отиском дрвета показује да се налазио на конструкцији са нешто заобљеним углом (сл. 40, 3). Слични фрагменти нађени су између преградног зида и поменуте површине украшеног лепа и на њима се такође налазе угласти отисци дрвета (сл. 40, 2). Најзад, треба споменути и мање комаде украшеног лепа са

лучним отисцима дрвета који су налажени на простору између жртвеника и веће површине украшеног лепа. Њихово првобитно место није могло да се установи, али је њихова декоративна намена у простору око жртвеника несумњива (сл. 43, 12—33).

Није било такође могућности да се тачније утврди ни првобитан изглед жртвеника, ни место које је он заузимао у кући. Може се сматрати као поуздано једино то, да се налазио на некој врсти постамента, вероватно украшеног, у непосредној близини огњишта. Изнад жртвеника, или недалеко од њега, налазио се букранион постављен на стубу, који је вероватно био оплаћен лепом, што потврђују и масивнији комади лепа са грубо изведеном декорацијом и лучним отисцима на позадини, који по димензијама ни изблиза не одговарају облицима у плетеру зидова (сл. 43, 13). Оваквај положај букраниона био би потврђен тачније одређеним местом примерка нађеног у кући

Сл. 37. Букраниони из кућа 1 и 2 — Fig. 37. Bucrânes provenant des maison 1 et 2

Сл. 38. Орнаментисани леп у централном делу куће 1 — Fig. 38. Mortier ornementé dans la pièce, centrale de la maison 1

2. Жртвеник и букранион су били вероватно окружени и орнаментисаним површинама зидова, али њихов ближи однос није могао да буде утврђен. Оба места у кућама 1 и 2, овако уређена, служила су несумњиво истој култној намени, упркос осетним квалитетним разликама које им дају снажан индивидуални израз.

VIII

Насеље на Кормадину налази се у непосредној близини Винче, па је разумљива уска повезаност, која за Кормадин у сваком случају значи и одређени степен зависности. Из тог разлога се сигурно може да претпостави постојање одређених места у винчанским кућама намењених култним сврхама. Тако је још професор Васић утврдио да су поједини примерци винчанских букраниона морали да стоје у унутрашњости кућа. Већ тада нужна претпоставка о одређеном месту на коме су они били смештени, сада је само потврђена налазима из кућа 1 и 2 на Кормадину.

Извесну вероватноћу за постојање таквог места пружила би међутим винчанска кућа на коти 3,20 м, са две пећи смештене у мањој просторији и једном у већој.[28] Нарочиту пажњу привлаче два стуба постављена испред пећи у источном углу, на међусобном отстојању од 1,50 м а ван уздужне осе зграде, тако да нису могли да служе као кровни подупирачи. Они не припадају ни преградном зиду, па је њихова конструктивна улога мало вероватна. Напротив, овакав њихов положај, потпуно независан од дрвеног скелета зграде, одговара сличној конструкцији култног места са букранионом у кући 2 на Кормадину. Сама пећ није тиме добила искључиви култни карактер, јер је и пећ из куће 2 била очигледно у свакодневној употреби.

Најранији примерак букраниона у Винчи потиче са коте 7 м[29] али њихова појава је одлика млађег периода, односно слоја изнад 4-ог метра. Као што је то случај на Кормадину и поједине куће у Винчи имале су по два или више букраниона, а проф. Васић сматра да су поред оваквих у Винчи употребљавана још и природна букранија.[30] Неки од винчанских примерака били су украшени црвеном, плавом и белом бојом, док је на једном очуван и црвено обојени троугао на челу,[31] што се на кормадинским примерцима није могло да установи. Зидна орнаментика није нађена у Винчи, осим ако јој са доста резерве не припишемо познату „таблу за игру“,[32] мада би на основу Myres питоса[33] и једног објекта који је проф. Васић прво протумачио као шлем а затим као урну у облику куће,[34] могло говорити и о употреби зидне орнаментике на винчанским кућама, тим пре што је бојење зидова такође установљено у Винчи.[35]

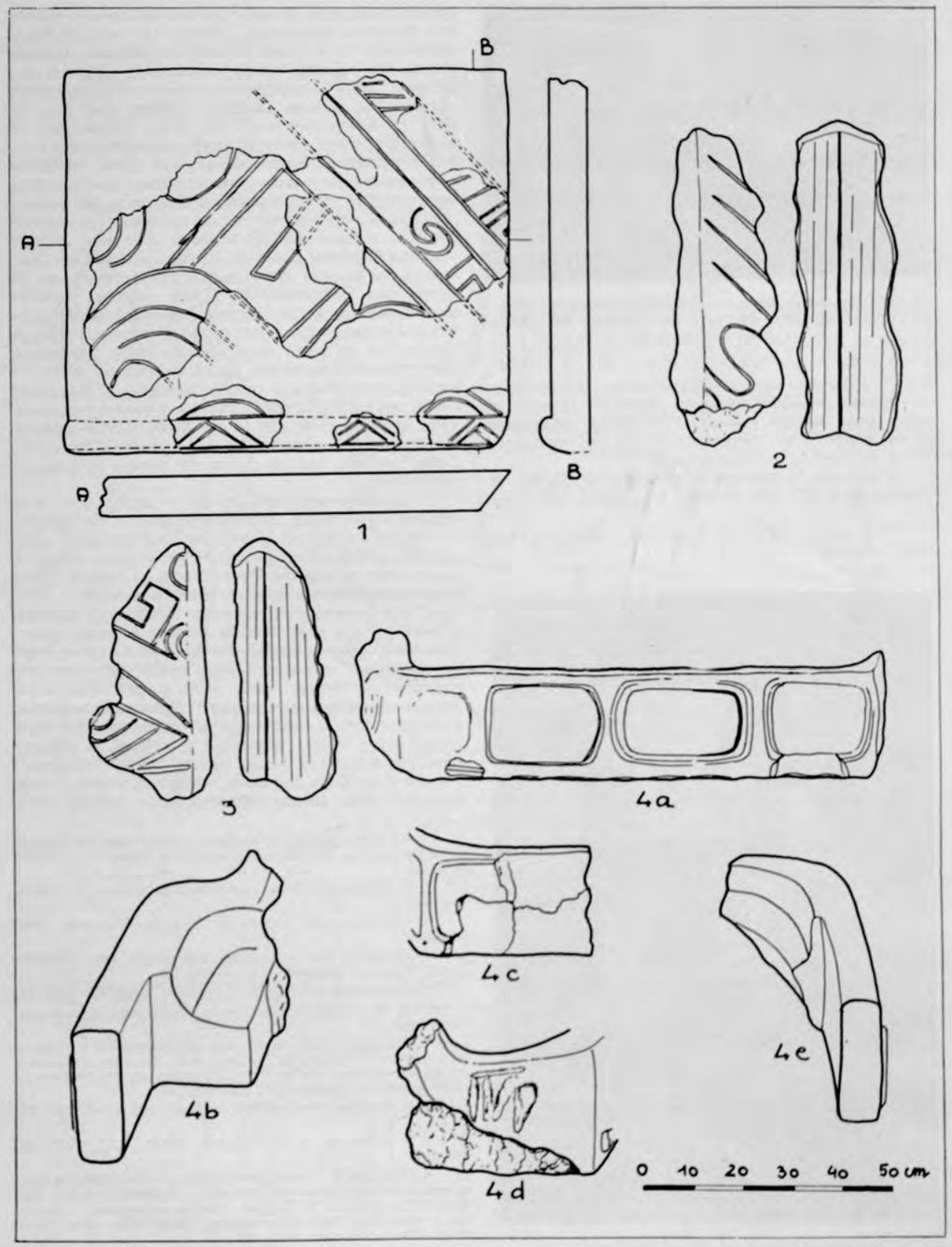
На Гомоглави у близини Хртковаца, нађен је, како се наводи, један букранион у неолитској кући, заједно са судовима на којима су израђене пластичне људске представе.[36]

Куће са материјалом потиске културне групе на Матејском Броду пружају у овом погледу још занимљивије податке, поготову начином орнаментике у облику пластичних испупчења.[37] Исто тако су веома значајни и налази пиластра који су украшавали спољне зидове кућа, са висином око 2 метра.[38] Слични пиластри налазили би се и на Myres питосу из Винче, за кога је у последње време доказано да припада потиском импорту на коти 7,4 м Винчиног слоја.[39] Још је професор

Сл. 39. Орнаментисани леп из куће 1 — Fig. 39. Mortier ornementé de la maison 1

[28] М. Васић, ПВ I, Београд, 1932, 12, сл. 8.
[29] М. Васић, ПВ II, 50—52.
[30] Ib'd., 51.
[31] Ibid., 52.
[32] Ibid., 101, сл. 193.
[33] Ibid., 37 и д., сл. 61—68.
[34] М. Васић, ПВ III, XXI, Т. I, сл. 1, М. Васић, Италија и дунавска долина у гвоздено доба, Старинар XIII, (1938), 21.
[35] М. Васић, Збор. Фил. фак. Београд I, (1948), 102.
[36] Ш. Нађ, Гомолава код Хртковаца, Старинар, VII—VIII (1958), 404.
[37] Р. Рашајски, Праисториско насеље на Матејском Броду, Рад војвођанских музеја 1, (Нови Сад), (1952), 109.
[38] Ibid., 110.
[39] М. Гарашанин, Потиска култура у Банату, Старинар, I (1950), 20.

Сл. 40. Профили орнаментисаног лепа и монументалног жртвеника из куће 1 — Fig. 40. Profils du mortier ornementé et de l'autel des sacrifices de la maison 1

Сл. 41. Фрагменти монументалног жртвеника из куће 1 — Fig. 41. Fragments de l'autel des sacrifices monumental dans la maison 1

Васић, тумачећи намену Myres питоса, уочио архитектонско порекло његових украса,[40] за које се сада после налаза у Матејском Броду, оправдано може тврдити да представљају мотив позајмљен из архитектуре потиских кућа.

Говорећи о кућама на Матејском Броду, Р. Рашајски и Ш. Нађ наводе и један налаз украшеног лепа, који се међутим не спомиње у њиховом следећем извештају.[41] Исто тако, овим кућама припадала је и једна шематски урађена коњска глава, као и једна плоча украшена угластим меандром,[42] која је протумачена као горња површина жртвеника, можда сличног облика, као што је онај из Kokenydomb-a.[43] На овом локалитету у Мађарској, који припада потиској културној групи, међу већим бројем откопаних кућа, спомиње се и једна чији је забат био украшен меандрастим мотивом.[44] Иста орнаментика се налази на горњој површини већ поменутог жртвеника, троугаоног облика, заједно са представом људског лица,[45] стилски блиском оном на Myres питосу. Ова аналогија би можда дозволила претпоставку да је целокупна представа на Myres питосу уствари шематизовани изглед култног места у некој грађевини потиске културне групе. Сем тога, Г. Чајлд наводи да су куће овог насеља биле украшене претставама воловских глава од печене земље,[46] што би значило, као што је показао и Матејски Брод, да се букранион налазе и у конструкцијама кућа потиске културне групе. Иако за сада култна места тамо нису могла да буду сигурно установљена, сви ови подаци убедљиво говоре за њихово постојање.

Украшавање зидова често је заступљено и у кућама Гумелница културне групе у Бугарској. Уз раније налазе из Каранова[47] и Султана,[48] сада се могу навести и примерци украшеног лепа из једне куће са насеља Русе,[49] чији су зидови били украшени тракама црвене, жуте и беле боје, због чега јој Георгијев и Ангелов приписују култни карактер.[50] Са овог насеља потиче и један фрагментован објект протумачен као модел куће, који је нарочито значајан због своје орнаментике изведене у облику низа метопа, сличним оним на кормадинском жртвенику.[51] Кућама Гумелница културне групе припадају и ограђени простори поред пећи, т. зв. „мелнице" у којима је обично смештен жрвањ. У једној од две такве „мелнице" у кући 2 из Коца Дермена, нађена су и два кућна модела,[52] тако да ова ограђена места поред пећи,

Сл. 42. Фрагменти жртвеника и кружни блокови лепа у источном делу куће 1 — Fig. 42. Fragment de l'autel des sacrifices et blocs circulaires de mortier dans la partie orientale de la maison 1

[40] М. Васић, ПВ II, 41; Исти, Збор. Фил. фак. Београд I, (1948), 105.

[41] Ш. Нађ, Насеље из млађег каменог доба на Матејском Броду, Рад војвођанских музеја 2, (Нови Сад), (1953), 107—116.

[42] Р. Рашајски, Рад војвођанских музеја 1 (1952), 111—112.

[43] Arhaeologische Funde in Ungarn, Budapest 1956, 58—59.

[44] J. Baner, Die neolitische Ansiedlung von Kokenydomb, Prächist. Zeitschr. XXI (1930), 185.

[45] Archeologische Funde in Ungarn, Budapest 1956, 59.

[46] V. G. Childe, L'aube de la civilisation europeenne, Paris 1949, 126.

[47] Овај материјал се налази непубликован у Народном музеју у Софији, Г. Георгиев и Н. Ангелов, Раскопки на селишната могила до Русе, Известия на Археологическия институт (ИАИ), XXI, София, 1957, 57.

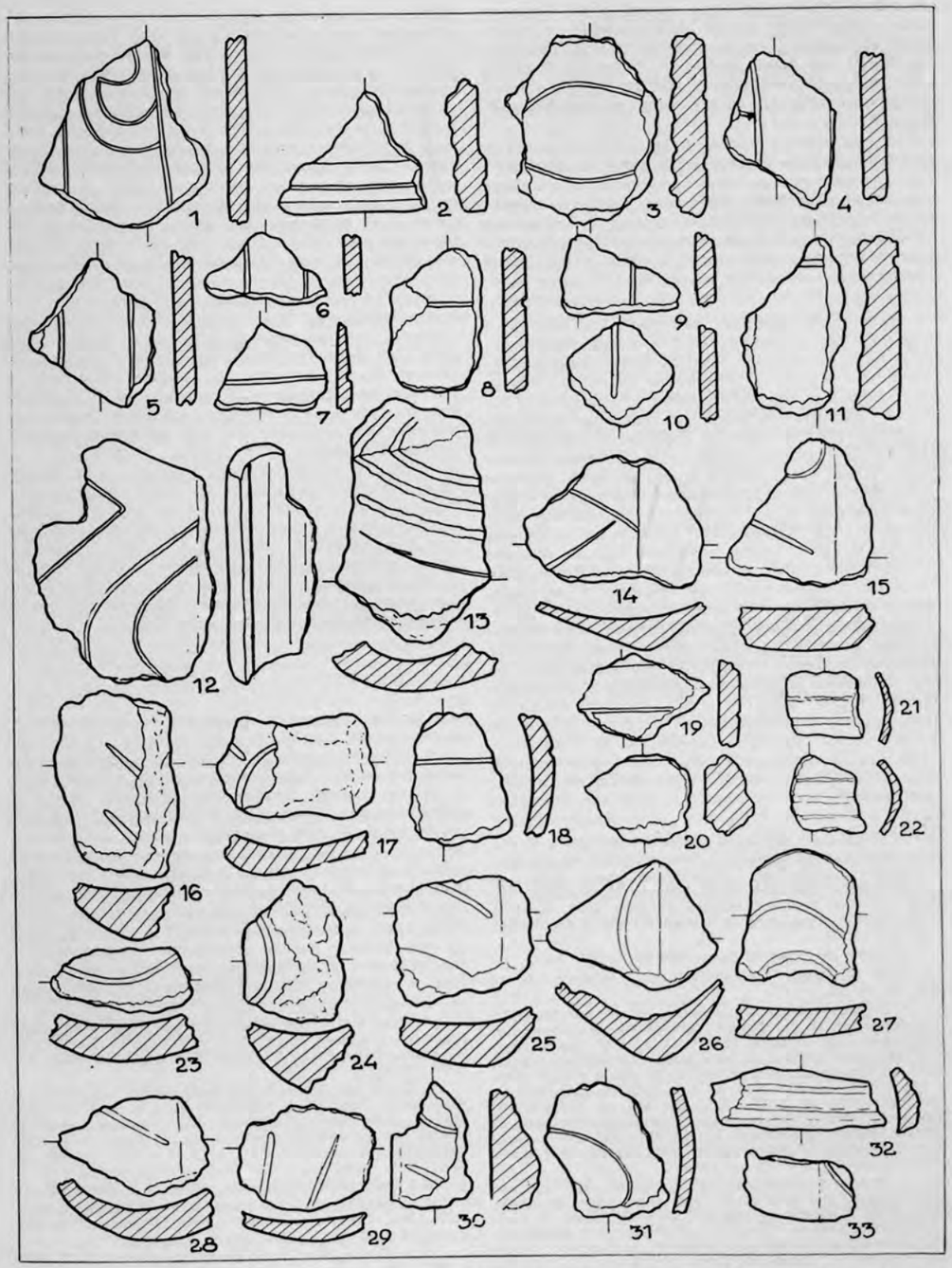
[48] В. Миковъ, Годишникъ на народния музей 1922/25, Т. I.

[49] Г. Георгиев и Н. Ангелов, ИАИ, XXI, 1957, 56, сл. 19.

[50] Ibid., Др. Б. Гавела наводи да се полихромно украшавање зидова колиба задржало и у протоисториској архитектури Европе, Б. Гавела, Specus subterranei i tuguria у преисторијској архитектури, Збор. Фил. фак. Београд, IV—1 (Београд 1956), 62.

[51] К. Георгиев и Н. Ангелов, ИАИ, XXI, 1957, 58—59.

[52] Р. Поповъ, Коджа—Дерменската могила при гр. Шумень, Известия на Българското археологическо дружество, VI, 1916—1918, 76—77, сл. 56—57.

Сл. 43. Орнаментисани леп различито профилисан, кућа 1 — Fig. 43. Différents profils du mortier ornementé, maison 1 (5, 8, 19, 20 — cca 1:3; 1, 2, 4, 7, 11, 14, 17, 18, 22,24, 25. 28, 30, 32, 33 — cca 1:4 3, 6, 9, 10, 12, 15, 21, 23, 26, 27, 29, 31 — cca 1:5; 13, 16 — cca 1:6)

нарочито када су удвојена, можда нису служила само у практичне сврхе. Правоугаоне куће из слоја Караново II, који припада позном неолиту, имале су два мања одељења, једно за смештај пећи, жрвњева или чување зрнасте хране, а друго је служило, како В. Миков каже, култним циљевима.[53]

У трипољској култури, где су у потпуности испитане не само познате дуге куће „плошчадке", већ и читава насеља, сасвим су сигурно утврђена и култна места. Њих сачињавају крстасти жртвеници, израђени непосредно на поду куће, високи 20—25 см,[54] чији број изгледа зависи од унутрашње поделе породице која живи у једној кући. Зидна орнаментика овде није утврђена, али неки украшени модели кућа упућују и на овакву могућност.

Ова врста предмета заслужује такође више пажње када се говори о култним објектима везаним за архитектуру. Модели кућа нарочито су често заступљени у Гумелница културној групи, али њихова појава је утврђена и у другим областима, као што то показују примерци из Стрелица[55] у Чехословачкој и Тордоша у Румунији.[56] На ова два модела налазе се и претставе букраниона изнад улаза, док је модел из Коца Дермена у Бугарској украшен орнаментиком која показује сличан мотив као и површина украшеног лепа из куће 1 на Кормадину.[57] Присуство украсних елемената на спољним деловима модела свакако је занимљиво, али су ископавања на Кормадину показала да њих треба пре тражити у унутрашњости куће.[58] Зато се може предпоставити да је украшавање спољне стране модела само најпогодније решење за истицање његовог нарочитог значења. Најбољу потврду за ово мишљење пружа упоређење модела из Попудније и Коломишчине,[59] док је први без крова, са представљеном пећи, крстастим жртвеником и орнаментиком на унутрашњим зидовима, примерак из Коломишчине има кров, али зато и орнаментику на спољној површини зидова. Модели кућа вероватно истичу религиозну улогу куће, која је тада представљала најважније место за вршење култних радњи, судећи бар по досада утврђеним култним местима

Сасвим другог карактера су култна места, недавно откривена у кућама бронзаног доба у Beycesultan-у, у Анадолији.[60] Насеље је овде већ урбанизирано, са издвојеним комплексом палате, док се куће састоје из већег броја одељења, тако да и за култно место постоје засебне одаје. Једна таква култна просторија која је припадала XV-ом хоризонту, тј. раном бронзаном добу (око 2500 ст. е.) садржавала је две раздвојене стеле, испред којих су се налазили консекративни рогови од печене земље,[61] док су два питоса била уграђена иза стела. На овом простору је нађен и већи број вотивних судова са очуваним траговима течних жртава.[62] Слично култно место је нађено и у следећем хоризонту. У приватној кући из II-ог хоризонта, који је датован у позно бронзано доба (око 1300 ст. е) такође је откривен кућни олтар у коме су се сачувале, уз остале елементе, и извесне модификације консекративних рогова.[63] Ово указује на дуготрајно поштовање појединих религиозних симбола, као што су консекративни рогови, букранион, или двојна секира, чије је хронолошко и територијално везивање за Медитеран добро познато. Зато се ближа сродност или одређена хронолошка зависност између појава култних места у малоазиским областима и великих пространстава Балкана и Источне Европе тешко може да утврди. Напротив, локалне разлике које показују култни објекти у овим областима, пре указују на специфичан развитак у оквиру сличне друштвено-економске основе.

IX

Поред појединих типолошких елемената у кормадинској керамици који указују на утицаје раног бронзаног доба, могућност за ширу употребу метала у млађој винчанској култури поткрепљују и други докази. Статистичка анализа оруђа и оружја из Винче показала је например да је изразито опадање ове индустрије после 4-ог метра могло да буде проузроковано једино коришћењем метала као нове сировине.[64] На градини Стапарима код Титовог Ужица, у слоју са материјалом млађе винчанске културе, нађена је у близини једне куће гривна од бакарне жице.[65] У Гривцу, чија су енеолитска насеља временски паралелна са македонским и хеладским бронзаним добом, нађен је такође у блоку „Варице I А„ фрагмент

[53] В. Миковъ, Культура неолита и бронзи в Болгарии, Советская Археология, 1, Москва (1958), 48, сл. 2.

[54] І. Г. Шовкопляс, Археологічні дослідження на Україні, Київ, 1957, 106; Т. С. Пассек, Трипольские модели жилища, Вестник древней истории, 1938, № 4; М. Gimbutas, The Prehistory of Eastern Europe, I, Cambridge, 1956, 103, сл. 55.

[55] Kunst der Vorzeit, Prag, 1956, 18, сл. 61.

[56] V. G. Childe, The Danube in Prehistory, Oxford 1929, 30, сл. 16.

[57] Р. Поповъ, Коджадерменската могила при град Шумен, Известия, на българското археологическо дружество VI, София, 1916—1918, сл. 136, Т. VI, сл. 9. Г. Чајлд међутим погрешно наводи да овај модел потиче из Денева, V. G. Childe, op. cit., 156, сл. 66; јер су као и у Коца Дермену, Р. Попов, Известия на блъгарското археологическо дружество, VI (1916—1918), 131—135, сл. 133 а-б, 137 а-б; и у Деневој могили нађени неукрашени модели, Р. Попов, Предисторическата Денева Могила при Саламаново, Известия на българското археологическо дружество, IV, (1914), 197—198, сл. 180 а-с.

[58] Велики број модела из Румуније нема никакве орнаментике, као што нису били украшени ни зидови куће 2 на Кормадину, иако је она садржавала култно место. Уп. моделе из Гумелнице, V. Dumitrescu, Fouilles de Gumelnitza, Dacia II, Bucarest, 1925, 42, сл. 9—10; G. Stefan, Les Fouilles de Casciorale, Dacia II, 1925, 145, сл. 22—23, при чему се истовремено спомиње један украшен модел који није публикован.

[59] M. Gimbutas, op. cit., 103, сл. 56, 1—2.

[60] Lloyd and J. Mellart, Beycesultan Excavations—First Preliminary Report, Anat. Stud., V (1955), 39, Pl. VI a-b; W. Lamb, Some early Anatolian Shrines, Anat. Stud. VII (1957), 87—95.

[61] Lloyd and Mellaart, An early bronze age shrine at Beycesultan, Anat. Stud., VII (1957), Pl. I a, fig. 2—3. Упореди и светилиште из млађег, XIV хоризонта, које је испред консекративних рогова имало и један стуб; исти, Beycesultan Excavations, Anat. Stud., VIII (1958), Pl. XX, XXI.

[62] Lloyd and Mellaart, Anat. Stud., VII, (1957), 27—37.

[63] Исти, Anat. Stud., V (1955), 44, Pl. VI a; Anat. Stud., VIII (1958), 110—111, Pl. XXV b, fig. 7; а исто тако и у другом хоризонту, Pl. XXIV, b.

[64] Д. Срејовић и Б. Јовановић, Старинар IX—X (1958—1959), 189.

[65] Према саопштењу А. Јуришић, кустоса Завода за заштиту и проучавање споменика културе НРС, којој се захваљујемо за пружене податке.

бакра или бронзе.[66] Најзад, на локалитету Горња Тузла, где је ископано насеље са културним слојем дебљине 5,50 м нађени су бакрени предмети и трагови прерађивања бакра од дубине 4,02 па до 0,90 м тј. у слоју винчанске културе, која стратиграфски одговара насељу у Винчи од 7-ог метра па до његове завршне фазе. Поред многобројних остатака бакрене троске, нађене су у већем броју бакрене перле и разни предмети од бакра, као што једна удица, игла, прстен, фрагментовано шило, итд. Испод овог слоја налазило се старчевачко насеље, док је горњи слој припадао раном бронзаном добу.[67] На крају може да се помене и примена идентичне технике грађења на кући 2 са Кормадина и куће из хоризонта I на локалитету Бубањ, које су донекле сличне и по унутрашњем распореду.[68] На основу ових чињеница, млађој винчанској култури може да се припише не само временска паралелност са раним бронзаним добом, већ и шира употреба метала, што за собом повлачи и одређене друштвено-економске промене. Неке од њих могу се уочити и на кормадинском насељу.

Куће на Кормадину су грађене као самосталне стамбене јединице — што потврђују и налази кућних целина — а нарочито постојање пећи и издвојених култних места. Може се истаћи да за сада нису откривене куће већих димензија које би указивале на заједнички живот више сродних породица. У трипољском насељу Коломишчина, откопаном у целости, куће су имале не само различиту величину у односу на бројност породица које су у њима живеле, већ се то огледало и у унутрашњем распореду. Веће куће су имале или неколико заједничких одељења, тако да је у једном било смештено више пећи, или су биле подељене на посебне одаје, свака са својом пећи а неки пут и са култним местом.[69] Како сматрају Т. Пасек и Е. Кричевски, у првом случају се ради о већој породици која живи заједнички, док код кућа са више одељења долазе у обзир породице парова, иако и за једне и за друге вреди заједничко газдинство у власништво крупних добара унутар рода.[70] На исти начин би се могле објаснити и оне винчанске куће које су подељене на више одаја и имају више од једне пећи, мада по величини заостају у односу на трипољске куће. Од домаћих археолога Др. М. Гарашанин мисли такође да неолитска четвороугаона кућа представља зграду за породицу пара унутар агрикултурног рода.[71] Процес формирања породице парова у роду је веома дуготрајан и он у крајњој линији води ка прелазу од матријархалног рода у патријархални. Овај процес се врши на оном друштвеном ступњу када родовска матријархална заједница почиње да упознаје све ширу примену метала, повећавајући самим тим своју производњу, и, што је нарочито важно, када настаје прва имовинска неједнакост.[72] Постепено увођење приватне својине, најтешње повезане са знатним развитком производње врши се такође у овом периоду, где је раније индивидуално власништво подразумевало једино предмете израђене властитим радом.[73] Ова противуречност матријархалног рода између колективног власништва и све јаче тежње за личним присвајањем вероватно је већ деловала унутар земљорадничке родовске општине коју је представљало насеље на Кормадину. Несумњиве разлике између кућа 1 и 2, насељене очигледно породицама парова, могу једино на тај начин да добију задовољавајуће тумачење. Упоређујући обе куће и као грађевинске целине, а њихове налазе као показатеље економске снаге и духовног живота њихових становника, може се одмах уочити одређени индивидуални израз, чак најприметнији тамо где је отпор одувек био најјачи — у религиозним веровањима, што јасно потврђује и сам изглед оба култна места. Рат такође није био непознат на кормадинском насељу и то у размерама које су изгледа угрожиле сва земљорадничка насеља млађе винчанске групе. Само насеље у Винчи скраћује се у ово време копањем другог одбранбеног рова[74] и Кормадин се такође обезбеђује ровом. Напад на овако утврђено насеље предузет је свакако због богатства које је оно поседовало у стоци, пољопривредним производима а вероватно и металу. Број откопаних кућа на Кормадину још увек је недовољан за опсежније закључке ове врсте али може да послужи као несумњиви доказ коренитих друштвених промена у прелазу од енеолита на изразито метално доба, које нису остале без утицаја и на религиозни конзерватизам млађе винчанске културе.

Борислав ЈОВАНОВИЋ

Јован ГЛИШИЋ

[66] Б. Гавела, Старинар VII—VIII, (1956—1957), 265.

[67] Према саопштењу Б. Човића, кустоса Земаљског музеја у Сарајеву, коме се захваљујемо за коришћење резултата ископавања са овог локалитета.

[68] М. Гарашанин, Бубањ, Старинар VII—VIII, (1956—1957), 271.

[69] Т. С. Пассек и Ю. У. Кричевский, Трипольское поселение Коломищина, Краткие сообщения Интс. ист. мат. культ. XII, (1946), 20.

[70] Ibid.

[71] М. Гарашанин, Насеље и стан првобитног човека неолитског доба у Србији, Ист. Глас. 2, (1949), 64.

[72] Ф. Енгелс, Порекло породице, приватног власништва и државе, Загреб 1958, 185—190.

[73] Б. Зихерл, Дијалектички и историски материјализам (рукопис), II, 45.

[74] М. Васић, Збор. Филоз. фак. Београд I, (1948), 100.

STATION ÉNÉOLITHIQUE DANS LA LOCALITÉ DE KORMADIN PRÈS DE JAKOVO

I

La localité de Kormadin est située aux environs de Zemun, sur une colline primitivement entourée d'un marécage. Avant la Première guerre mondiale on a effectué dans cette localité des fouilles peu systématique et les matériaux recueillis a cette occasion ont été remis au Musée archéologique de Zagreb. Plus tard, dans cette même localité s'installa une tuilerie, ce qui détermina le Musée national de Zemun à entreprendre les fouilles de protection dans l'intervalle de 1956 à 1958 (Fig. 1, 2).

II

La couche contenant les restes de la civilisation dans la localité de Kormadin peut être divisée en trois zones: la couche d'humus aux excavations ultérieures, de 0,50—0,30 cm d'épaisseur; la couche aux habitations et aux horizons de mortier de diverses intensités, de 1—1,40 m d'épaisseur. Près de la base se distingue une bande brunâtre de l'humus originaire aux fosses excavées dans le loess qui apparaît aux profondeurs de 1,60—2,20 m (Fig. 3, 5). Sur la périphérie nord, où était excavée la nécropole germanique, on a découvert 26 tombes en tout, limitées exclusivement aux carreaux de la tranchée 1.

III

Les fosses ont été observées uniquement dans la tranchée 1. La plus grande est celle du carreau A, mais elle n'est conservée que partiellement. Le groupe de fosses au-dessous de la maison 1 fut recouvert plus tard par le remblayage de la base pour sa construction (Fig. 2, 4). La fosse centrale de ce groupe (a) pénétrait jusqu'à 2,95 m de profondeur à partir de la surface (Fig. 4). La fosse dan le carreau K, excavée 1,27 m du niveau du sol vierge, fut tout de suite enfermée par les blocs du mortier torréfié par l'incendie (Fig. 2). Toutes ces fosses ont été excavées dans le sol vierge, en premier lieu, pour procurer de la terre pour la construction. Leurs formes et dimensions, très inégaux, dépendaient du besoin actuel. Sur la périphérie nord, à proximité de la maison 1, on a découvert une partie de la tranchée de défense, excavée du niveau de remblayage — d'une profondeur de 1,10 m jusqu'à 2,20 m, de largeur incomplète de 2,90 m (Fig. 2, 5).

IV

Les caractéristiques essentielles de la céramique de Kormadin ont été connues déjà des publications antérieures. Cela nous a permis de déterminer la station de Kormadin comme appartenant à la phase récente du groupe de Vinča. D'après ses ensembles céramiques provenant des maisons découvertes lors des fouilles de protection (Fig. 7—9, 11, 12), la station de Kormadin correspond aux couches les plus récentes de la station de Vinča, ou bien plus précisément aux maisons situées aux profondeurs de 2,98 (3,48) m et 2,3 (4,1) m.

Sur la céramique de Kormadin se fait remarquer l'absence de polychromie, aussi bien que le nombre restreint de vases ornés par l'incision. Par contre les techniques de cannelure et de polissage jouissent d'une grande popularité. On a établi l'existence de certains éléments du bronze ancien, tels que les assiettes et écuelles à bord renforcé ou les anses cylindriques se terminant en forme de bouton. Un groupe intégral de céramique provient de la maison 2, déblayée complètement (Fig. 7—10). Il consiste en 30 vases, pour la plupart de la céramique grossière, mais on remarque une certaine différence dans les objets découverts de la maison 1, où la céramique fine est la plus caractéristique (Fig. 11, 14). Ici l'on peut déjà penser à une individualisation des découvertes en groupe provenant des maisons 1 et 2, qui se manifeste non seulement au point de vue de type, mais aussi au point de vue de quantité. Quoique le nombre de maisons déblayées dans la localité de Kormadin soit pour le moment trop petit pour permettre certaines conclusions générales, on peut, tout de même, présumer que ces maisons appartenaient déjà aux familles isolées.

V

Par ses formes, par la représentation des détails et les caractéristiques générales, presque toute la plastique humaine de Kormadin montre des propriétés particulières à la plastique de la culture récente de Vinča des stations situées dans la région danubienne et la Serbie proprement dite (Fig. 17, 18). Il n'y a que les exemplaires rappelant par leur ornementation et surtout par leur forme la plastique ultérieure de l'âge métallique qui se distinguent (Fig. 15, 16).

VI

On a trouvé à Kormadin 168 exemplaires d'armes et d'outils en pierre, dont 86 haches, tandis que le reste sont des couteaux de silex et des racloirs. Leur typologie a été exécutée d'après la classification déjà existante des outils et des armes de Vinča (Fig. 19, 20).

Parmi les outils en os le plus nombreaux sont les poinçons, au nombre de 51. Comme une espèce particulière et populaire d'armes on utilisait à Kormadin les boules d'argiles pour les frondes, de forme irrégulière et de dimensions différentes.

Les objets en pierre et en os de Kormadin n'offrent pas cette variété des formes, avec laquelle ils sont représentés à Vinča. L'absence des armes de meilleure qualité, analoguement à la phase récente de la station de Vinča, peut être expliquée uniquement par l'introduction graduelle des métaux dans l'usage général. Cette constatation est aussi confirmée par l'absence, autant qu'on le sache, pour le moment totale, des harpons à Kormadin, ce qui correspond également aux couches supérieure de la station de Vinča.

La quantité minime des outils et armes en pierre découverts dans les maisons, pour la plupart endommagés, témoigne que ces maisons étaient ou pillées ou bien désertées subitement (Fig. 8, 11). Les armes représentaient indubitalement, dans les conditions de cette désertion forcée, les objets les plus précieux, ce qui explique le fait, qu'aucune hache de guerre en état de pouvoir être utilisée, n'a pas été découverte dans les fondements des maisons. Un tel rapport entre les découvertes des outils et des armes confirme l'hypothèse que la station de Kormadin a été détruite d'une façon violente et un pas par un incendie accidentel.

VII

La maison 2, découverte en 1958 dans les carreaux L et M de la tranchée 1 (Fig. 2, 22, 23) représente l'unique maison de Kormadin entièrement étudiée. De même que les autres maisons, elle fut détruite par l'incendie, ayant eu lieu simultanément dans toute la station. Ses ruines ont apparu sur ∇ 0,95 m et le plancher sur ∇ 1,20 m. La maison 2 était orientée dans la direction est-ouest, sa base avait la forme d'un quadrilatère irrégulier, aux dimensions 6,70 x 4,70 m. Les cloisons partageaient la base en trois compartiments: occidental, large d'environ 1,60 m, central, large d'environ 2,40 m et oriental, large d'environ 2,60 m (Fig. 25). Le plancher était composé de trois enduits sur une lambourde en bois (compartiments central et occidental), tandis que dans le compartimentsoriental il n'y avait, paraît-il, que deux enduits. La construction de la lambourde était aussi différente dans chacun des trois compartiments (Fig. 25).

Le poêle découvert dans le compartiment central, ayant la forme de fer à cheval, avait les dimensions 140 x 120 cm. Immédiatement devant le poêle il y avait une fosse ovale, recouverte du même enduit que le plancher. Elle pouvait servir de cendrier, mais en même temps elle facilitait le maniement du poêle et il faut ajouter qu'une solution pareille de l'accès représente une rareté dans les maisons appartenant à la culture de Vinča (Fig. 25—28).

Au-desous des murs de la maison 2 étaient excavés les fondements, de 30—40 cm larges, avec une profondeur moyenne de 80—60 cm. Les piliers, dont les restes ont été trouvés dans tous les quatre compartiments, formaient la charpente fondamentale pour la construction de la maison, à laquelle se rattachaient les pieux et le treillis des murs extérieurs. Les piliers du milieu dans les fondements oriental et occidental représentaient les principaux supports des combles à deux égouts. A l'intérieur de la maison, à côté du cendrier, on a établi les restes de deux autres piliers, posés près de la cloison accidentale, à 1, 10 m de distance l'un de l'autre (Fig. 29, 30, 25). Ils ont aussi une destination constructive déterminée par rapport au bucrâne, trouvé au pied de ceux-ci, sur une poutre massive, mais fragmentée, en mortier (Fig. 31, 32). Au point de vue de son style, le bucrâne correspond entièrement aux exemplaires de Vinča, trouvés dans les maisons à ∇ 3,64 m et ∇ 2,98, m. (Fig. 37, 1a-c). Le bucrâne avait indubitablement une localisation déterminée dans la maison 2. Il était logé dans le compartiment central, à proximité du poêle, directement au-dessus du cendrier. Il était modelé par les enduits de mortier sur la partie frontale du crâne de boeuf, préalablement attaché à un support de bois taillé et ensuite placé, à une certaine hauteur, entre les deux piliers susmentionnés qui, à cette fin, étaient enfoncés près de la cloison occidentale. La poutre massive, également modelée en mortier, servait le plus probablement de piédestal au bucrâne, mais il est difficile de se prononcer plus précisément sur leur raport mutuel.

En tout cas, il s'agit ici d'un endroit déterminé de la maison, formé de telle façon que sa destination au culte n'est pas douteuse. Cet endroit se trouve à proximité du foyer, dans la pièce où les habitants de la maison demeuraient le plus souvent, séparé par sa position élevée des activités quotidiennes du ménage. La fosse du cendrier avait, par rapport au poêle, selon toute probabilité, une signification fonctionnelle tandis qu'il est, pour le moment, impossible de se prononcer d'une façon déterminée sur sa destination au culte.

En 1957, dans le carreaux G et I de la tranchée 1, on a déterré la maison 1, orientée dans la direction nord-sud, à 1- 1,20 m de profondeur, considérablement endommagée, de forme rectangulaire, divise en deux compartiments, construite aussi en treillis. Dans la partie orientale du compartiment nord on a découvert des blocs massifs arqués de mortier, de la suie et des cendres, ayant appartenu, selon toute probabilité au poêle. La maison 1 était bâtie sur le terrain dont la pente avait été nivelée, placée près de la tranchée de défense, ce qui veut dire qu'elle appartient aux bâtiments les plus récents de la localité. Les parties formant son ensemble architectural sont également les restes des éléments du culte et de la décoration, ainsi qu'un autel des sacrifices monumental endommagé, inconnu jusqu'ici dans la culture de Vinča par sa forme et ses dimensions (Fig. 2, 33, 35).

Dans le compartiment sud on a trouvé un bucrâne fragmenté, apparenté au point de vue de style aux représentations de la plastique des figures humaines. Sur son côté de derrière, outre l'empreinte du pilier support, se trouvent conservées aussi les empreintes des poils provenant de la partie frontale du crâne de boeuf (Fig. 36, 37 2a-c).

Dans le compartiment nord on a découvert une surface assez vaste de mortier ornementé (89—78 cm). Les ornements représentent des motifs géométriques exécutés au moyen de larges rainures (Fig. 38, 39, 40-I). A proximité du mortier ornementé on a trouvé un fragment d'un autre bucrâne au museau massif et pointu et aux narines creusées (Fig. 37, 3a-b).

Environ 2,70 m éloignés du mur occidental se trouvaient aussi les fragments de l'autel des sacrifices monumental, exécuté en mortier (Fig. 41, 42, 40). L'autel avait, selon toute probabilité, la forme quadrilatérale, orné à l'extérieur d'une série de métopes rectangulaires. Sur un des côtés latéraux se trouvait une partie de l'excroissance rappelant la représentation des cornes de consécration. L'intérieur de l'autel était exécuté en forme de récipient peu profond, jusqu,à 10 cm de profondeur.

A proximité de l'autel des sacrifices on a découvert également de nombreux fragments de mortier ornementé, différents par leurs motifs ornementaux et leurs profils (Fig. 43).

Il n'était possible d'établir plus précisément ni l'aspect primitif de l'autel ni la place qu'il occupait dans la maison. On peut présumer uniquement qu'il se trouvait sur une espèce de piédestal, tout près du foyer. Au-dessus de l'autel ou non loin de celui-ci, se trouvait le bucrâne, placé sur un pilier, également ornementé de mortier à la décoration grossière. L'autel et le bucrâne étaient entourés de surfaces murales ornementées, amis leur rapport mutuel n'a pas pu être établi avec plus de précision. Les deux endroits dans les maisons 1 et 2, arrangés de cette façon-ci, servaient indubitablement à la même destination, se rapportant au culte, malgré les considérables différences qualitatives qui leur prêtent une puissante expression d'individualité.

VIII

Vinča, à proximité de laquelle se trouve la station de Kormadin, devait aussi avoir, dans ses maisons, un endroit déterminé, destiné aux pratiques religieuses. Le prof. Vasić a déjà établi que les exemplaires particuliers des bucrânes de Vinča avaient dû être placés à l'intérieur de la maison. La maison de Vinča à ∇ 3,20 m, à deux piliers placés devant le poêle au coin oriental et éloignés l'un de l'autre de 1,50 m, sans aucune destination constructive justifiée, fait ressortir la probabilité de l'existence d'un tel endroit. La situation de ces deux piliers correspond à la construction du lieu du culte à bucrâne dans la maison 2 de Kormadin. On a établi également que les murs et les bucrânes étaient peints à Vinča.

Les maisons des stations appartenant au groupe de la culture de Potisje, situées dans la localité de Matejski Brod ont aussi été ornementées. C'est là que fut découvert le fragment de l'autel des sacrifices orné de méandres, analoguement, peut être, à celui de Kokenydomb. Sur ce fragment on retrouve un ornement représentant la figure humaine, apparenté au point de vue de style à celui sur le pythos Myres de Vinča. Cette analogie permet l'hypothèse que la représentation sur le pythos Myres n'est en effet, autre chose que l'aspect schématique du lieu du culte dans un bâtiment appartenant au groupe de la culture de Potisje.

L'ornementation des murs est assez fréquente dans les maison du groupe culturel de Gumelnița en Bulgarie (Karanovo, Sultan, Ruse). Les maisons rectangulaires de la couche Karanovo II, appartenant au néolithique récent, avaient deux compartiments de petites dimensions, l'un renfermant le foyer ou moulin à bras et l'autre destiné aux pratiques du culte.

Dans la culture de Tripolje on a établi d'une façon certaine l'existence des lieux du culte dans les maisons. Ils sont représentés par les autels des sacrifices en forme de croix, élevés sur le plancher même, dont le nombre dépendait de la division de la famille habitant la maison en question.

De même est-il nécessaire de s'occuper davantage de modèles des maison, lorsqu'on parle des objets du culte, se rattachant à l'architecture. Répandus dans toute une série de groupes culturels néolithiques et énéolithiques, les modèles des maisons font probablement ressortir le rôle religieux de la maison même, qui, à juger du moins par les lieux du culte établis jusqu'ici, avait une grande importance dans les pratiques religieuses.

D'un caractère tout à fait différent sont les lieux du culte, récemment découverts dans les maisons de l'âge du bronze à Beycesultan en Anadolie. L'agglomération y est déjà urbanisée, les maisons sont composées d'un nombre plus grand de pièces, de sorte que les lieux du culte y sont logés dans les compartiments particuliers. On y a établi, pourtant, une longue vénération pour les symboles religieux particuliers, tels que les cornes de consécration, les bucrânes et les haches doubles, dont l'appartenance au cercle méditerranéen de culture est bien connue.

A la base des données recueillies jusqu'ici, il est difficile d'établir une proche parenté ou bien l'interdépendance chronologique déterminée entre l'apparition des lieux du culte dans les régions de l'Asie Mineure et des vastes espaces des Balkans et de l'Europe Orientale. Bien au contraire, les différences locales manifestées par les objets du culte dans ces régions, indiquent plutôt un développement spécifique dans le cadre d'une base sociale et économique analogue.

IX

Les possibilités pour l'emploi général de métaux dans la culture récente de Vinča ont été récemment confirmées par de faits nouveaux. L'analyse statistique des outils et des armes de Vinča a démontré que le déclin prononcé de cette industrie après le 4-ième mètre de la station de Vinča peut être causé par l'utilisation des métaux comme nouvelle matière première. Dans les localités de Stapari et de Grivac en Serbie on a établi aussi l'emploi du cuivre et du bronze. Dans la localité de Gornja Tuzla en Bosnie, où fut déterrée une station préhistorique, dont la couche archéologique atteint 5,5 m d'épaisseur, on a trouvé des objets en cuivre et les traces du traitement métallurgique du cuivre à partir de 4,02 m jusqu'à 0,90 m de profondeur, c. à d. dans la couche appartenant à la culture de Vinča qui correspond, au point de vue stratigraphique à la station de Vinča à partir du 7-ième mètre jusqu'à la phase finale. C'est à cause de cela qu'on peut attribuer à la culture récente de Vinča non seulement un parallèlisme chronologique avec le bronze ancien, mais aussi un emploi plus généralisé de métaux, ce qui a pour résultat aussi certains changements sociaux et économiques. Certains de ces changements peuvent justement être observés dans la station de Kormadin.

Les maisons de Kormadin ont été bâties comme unité indépendante d'habitation ce qui est surtout confirmé par l'existence du poêle et la séparation des lieux du culte. Cela mène d'abord à la conclusion que ce sont les maisons destinées à l'habitation des familles des couples, isolés à l'intérieur d'une gens agricole. Le processus de la formation de la famille des couples dans une gens est très lent et il amène, en dernière conséquence, la transition de la gens matriarcale à la gens patriarcale. Ce processus est intimement lié à l'apparition de l'inégalité économique et il résulte d'une augmentation de la production ou plutôt d'une généralisation croissante de l'emploi des métaux par la communauté matriarcale. Ce contraste entre la propriété collective et la tendance de plus en plus marquée vers la propriété individuelle, agissait, selon toute probabilité, déjà au sein de la commune agricole de la gens, représentée par la station de Kormadin. Les différences considérables entre les maisons 1 et 2, habitées évidemment par les familles des couples, ne peuvent être expliquées que de cette façon-ci. En comparant les deux maisons, on observe immédiatement un aspect individuel déterminé, même le plus évident là où cette résistance était depuis toujours la plus forte — en matière de religion, ce qui est nettement confirmé par l'aspect même des deux lieux du culte. La fortification de l'agglomération d'une tranchée de défense indique déjà l'existence des guerres, provoquées probablement par le désir de réaliser les gains matériaux. Le nombre des maisons étudiées à Kormadin est encore insuffisant, mais il peut, tout de même, servir de témoignage, que les changements sociaux profonds incontestables s'étaient produits à l'époque de transition entre l'énéolithique et l'âge métallique proprement dit et que ces changements aussi n'ont pas manqué de produire une influence sur le conservatisme religieux de la culture récente de Vinča.

Borislav JOVANOVIĆ

Jovan GLIŠIĆ

ЂУРЂЕВАЧКА ГЛАВИЦА

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ВУЧЕДОЛСКЕ ГРУПЕ ЈУЖНО ОД САВЕ И ДУНАВА

Од Хоернеса и Менгина па преко Schmidta и Willvonsedera, скоро до наших дана за јужну границу распрострањености вучедолске културне групе сматране су обале Саве и Дунава.[1] На северу, налазе вучедолске групе можемо пратити преко Драве, до у Средњу Европу где се њена керамика налази у разним варијантама почев од Мађарске, преко Аустрије и Чешке до Немачке, одакле, према поборницима нордистичке теорије (Schuchardtom и Schmidtom)[2] води своје порекло. Из ових крајева, како они сматрају, вучедолска група се у оквиру једне миграције спустила у поречје Саве, Драве и Дунава, ту доживела зенит у свом развоју, а затим нестала са појавом нових културних група. Откривањем насеља са вучедолском керамиком у Босни, најпре у Хрустовачи[3] а затим у Зецовима[4] и на другим насељима (Црквина на Турбету), јужна граница се помера до у брдовите пределе централне Босне. Са друге стране и теорија „северног порекла" вучедолске керамике доживела је са радовима G. Child-a,[5] P. Patay-a,[6] A. Moszolicz,[7] J. Корошца,[8] С. Димитријевића[9] и др. озбиљну критику и ревизију тако да је у својој основи неприхватљива.

Сл. 1. Фрагменат суда са „пунктираним" орнаментом — Fig. 1. Fragment de vase ornementé au »pointillé«

Док је хрустовачко насеље одкривено још 1938. год., после чега су следила одкрића других босанских налазишта вучедолске групе, у Србији јужно од Саве и Дунава, учињена су тек 1954 год. прва одкрића вучедолске керамике на насељима која су несумњиво припадала носиоцима ове групе. Једно насеље је одкривено на Јасичкој Чуки код Горњих Комарица, 6 км источно од Крагујевца,[10] а друго код села Ђурђева,[11] 12 км западно од Раче Крагујевачке. Ова новоодкривена

[1] K. Willvonseder. Funde des Kreises Vučedol—Leibach in Oestereich, Serta Hoffilleriana. Zagreb 1940, 20.

[2] C. Schuchart, је први ударио темељ теорији нордиског порекла вучедолске керамике (уп. Alteuropa, zweite Ausg. 153). Ово мишљење прихватио је и разрадио R. Schmidt при публиковању материјала са ископавања у Вучедолу (уп. Die Burg Vučedol, Загреб 1945); У истом правцу писали су P. Reinecke (Vučedol—Vinča und Altheim—Remedello. Serta Hoffilleriana, Загреб 1940, 31 и даље), G. Wilke (у Ebert Reallexikon, под Вучедол) а у новије време за северно порекло изјаснио се и V. Miloјčić u Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel und Südosteuropa, Berlin 1949, 84.

[3] Ј. Корошец, Пећина Хрустовача нови локалитет славонске културе, Глас. Зем. муз. I (1946). А. Бенац, Завршна истраживања у пећини Хрустовачи, Глас. Зем. муз. III (1948), 5 и даље.

[4] А. Бенац Преисториска градина Зецови код Приједора. Глас. Зем. муз. XI (1956), 147—166.

После припреме овог рада за штампу, изашао је обиман рад А. Бенца о даљим радовима на Зецовима (уп. Славонска и илирска култура на прехисторијској градини Зецови код Приједора, Глас. Зем. муз. XIV (1959), 13—51. У основи ми се разликујемо од гледишта А. Бенца који славонску културу у Босни датује у енеолит те је на тај начин сматра истовременом са славонском групом у Славонији (Уп. нашу напомену 92).

[5] G. Childe, The Danube in Prehistory, Oxford 1929, 212—214.

[6] P. Patay, Frübronzenzeitliche Kulturen in Ungarn, Diss. Pann. II (1938), 24 и даље.

[7] A. Mozsolicz, Die Vučedolkultur in Ungarn, Serta Hoffilleriana, Загреб 1940, 25—29.

[8] Ј. Корошец, Нове прилоге к датирању „славонске" културе в Југославији, Serta Kacaroviana, Софија 1950, 131 и даље.

[9] С. Димитријевић, Прилог даљем упознавању вучедолске културе, Opuscula Archaeologica I (1956), 5 и даље.

[10] Резултати са ископавања на Јасичкој чуки код Крагујевца публиковани су у овој свесци Старинара.

[11] Са овог терена приликом рекогносцирања прикупљен је већи број фрагмената вучедолске керамике, док се у Музеју у Крагујевцу, налазе две шакасте гривне, јухорског типа. Какав је њихов однос према вучедолском налазишту остаће вероватно заувек неразјашњен.

Сл. 2. Фрагменат трбуха амфоре — Fig. 2. Fragment de panse d'une amphore

насеља јужно од Саве и Дунава, заслужују посебну пажњу при изучавању генезе, дужине трајања и одлика вучедолске групе у специфичним условима живота у којима су се нашли њени носиоци на брдовитом терену Централне Шумадије. Сем тога овде вучедолска група долази у додир са другим, у Подунављу непознатим културним групама, које ће свакако имати утицаја на њен даљи развој. Ове и друге особености вучедолске групе у Србији су несумњиво значајне за њено даље проучавање: за налажење њеног места на релативно хронолошкој лествици наше праисторије и посебно за одређивање њеног односа према културним групама Поморавља са једне и вучедолских насеља Славоније са друге стране. Даље, новооткривена насеља у Шумадији постављају проблем односа керамике српских и славонских насеља: да ли је разлика у квалитету украшавања, резултат дегенерације технике, која је доживела свој зенит на судовима са дуборезним орнаментом из Вучедола, Бапске и других славонских налазишта, или су можда, карактер тла и лошији економски услови, били узрок различитом квалитету у керамици? Читав низ проблема намеће насеља у Шумадији; на нека од њих се већ сада може дати одговор док ће за већи број бити потребна обимнија и систематска истраживања.

Сл. 3. Урезан ромбоидан орнамент на суду — Fig. 3. Ornement rhomboidal, gravé sur un vase

На поменута два насеља у Србији су непосредно једно за другим вршена археолошка истраживања која су дала богат керамички материјал. Нажалост то су редовно фрагменти судова, јер цели судови, обзиром на градински карактер насеља, нису могли да се сачувају. 1954 год. је најпре М. Грбић са својим сарадницима вршио ископавања у Јасичкој Чуки[12] а годину дана касније Музеј у Крагујевцу је предузео ископавање на другом насељу исте групе, Ђурђевачкој Главици код Раче. Радови мањих размера настављени су у Ђурђеву и следеће, 1956. године.[13] Оба насеља дала су сличан материјал који по начину украшавања припада групи насеља каква су код нас већ раније позната у Вучедолу,[14] Сарвашу,[15] Хрустовачи[16] и другим насељима овог културног круга.

Положај насеља

По свом положају насеља вучедолске групе јужно од Саве и Дунава у великој мери се разликују од положаја какав она имају у северним крајевима наше земље а посебно у Славонији и Срему. Подунавска насеља су обично крај река, на узвишеном лесном платоу или брдашцу које доминира пространом равницом. Босанска и српска вучедолска насеља се налазе редовно на тешко приступачним местима (Зецови,[17] Ђурђево, Јасик) или у забаченим пећинама (Хрустовача) те се просто има утисак да се вучедолска група повлачи испред неке нове групе. На овај начин насеља у Србији и Босни добијају карактер збегова. Ђурђевачко насеље можемо да обележимо као типично по свом положају за ову групу на-

[12] Као учеснику на ископавању познат ми је материјал и стратиграфија налаза те њу се уз дозволу М. Грбића, користити у даљем излагању појединим својим запажањима са ископавања.

[13] Ископавање је вршио Народни Музеј у Крагујевцу под руководством потписаног а уз сарадњу Д. Петровића, управника Музеја и Д. Михајловића, кустоса Музеја. На сарадњи се овом приликом захваљујем.

У току свих ових радова истражена је површина од 60 м². Материјал и стратиграфија налаза потврдили су и допунили раније постигнуте резултате.

[14] R. Schmidt, Vučedol, 15—30, Text bd., 1.

[15] Ibid., 127—131.

[16] А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1948), 22 и даље, Т. X, Т. XI—XIV.

[17] А. Бенац, Глас. Зем. муз. XI (1956), 147, Т. I сл. 1.

сеља; налази се северно од села Ђурђева на узвишеној, тешко приступачној чуки коју мештани називају Ђурђева Главица. Околни терен представља брдовито тле са већим бројем тешко приступачних „главица", без веће долине која би носиоцима ове културне групе пружала могућности за развој земљорадње. Тек даље, уском долином Рачанске Реке доспева се у богату равницу Доњег Поморавља и Стига. Насеље „вучедолаца" било је на платоу брда елипсоидног облика и промером од око 140 × 100 м. Стране платоа су јако стрме, скоро неприступачне сем северне која благо пада према седлу на коме се данас налази горњи део села Ђурђева. Захваљујући оваквом положају насеље на платоу није требало посебно утврђивати, мада конфигурација терена, нарочито његова северна страна, индицирају постојање одбрамбеног бедема од насуте земље што би могло да се очекује баш на северној, једино приступачној страни ка насељу. Иста одлика карактерише, поред скоро истоветног положаја, насеље на Јасичкој Чуки, мада његов бедем није тако маркантан какав је ђурђевачки.[18] Према подацима које имамо о вучедолским насељима у Босни, изузимајући Хрустовачу, чини се да је овај тип насеља, изразито градинског карактера, био распрострањен и у овим крајевима. Ова промена у положају вучедолских насеља Босне и Србије у односу на сремско-славонска упућује на већ поменуте измењене економско-социјалне услове у којима су се нашли носиоци вучедолске групе у новој домовини. Промене, изазване већим и мањим померањима током бронзаног доба које су вероватно условиле и померање вучедолске групе у Србији и Босни, оставиле су трага, сем на облицима насеља и на материјалну културу забачених крајева што се јасно демонстрира на ђурђевачком материјалу како ћемо касније видети.

Површина платоа Ђурђевачке Главице је данас већим делом под виноградом а мањим под шумом и њивом тако да је приликом ископавања простор био диктиран другим чиниоцима а не конфигурацијом терена. Радило се на слободном простору који није био тако велики и који је по свему судећи био периферни део насеља. Центар, односно централни део насеља био је у винограду на простору где је културни слој највећим делом уништен риголовањем за виноград до дубине 0,60 м. С обзирам на малу дебљину културног слоја (до 0,90 м како је показала сонда у винограду) на овом делу терена слој је у примарном положају само између 0,50 и 0,90 м. На осталом простору, ван винограда дебљина слоја је износила до 0,70 м. Стратиграфска ситуација, идентична у свим сондама показује следећи однос:

I слој — 0,0 м — 0,30 м. Овај део културног слоја чини обрадива површина земље. Материјал који се налази на површини и у слоју је секундарног карактера.

[18] Лучно елипсоидно испупчење на југозападној страни Јасичке Чуке могло би можда да се протумачи као остаци бедема.

Сл. 4. Орнаментисан део суда — Fig. 4. Part'e ornementée d'un vase

II слој — 0,30 — 0,70 (у винограду до 0,90 м). Већим делом керамика овог слоја је у примарном положају. Поред керамике налазе се и комади лепа. Слој је богатији у материјалу од претходног.

III слој — 0,70 — 0,90 м (у винограду до 1,10 м). После најбогатијег дела слоја следи зона пепела дебљине 0,20 м. Керамички материјал је у овом слоју врло редак. Компактан слој са пепелом је констатован у свим сондама а настао је вероватно у време подизања насеља када је шума на платоу крчена пожаром ради добијања веће површине.

Стратиграфска ситуација на терену показује да је насеље на платоу било једнослојно а да живот на њему није дуго трајао. Керамички мате-

Сл. 5. Неправилан орнамент на суду — Fig. 5. Ornement de forme irrégulière sur un vase

ријал из прва два слоја, секундаран и примаран, се не разликује међу собом те стратиграфија уз поменуте околности нема битног значаја и поред паралелне појаве материјала двеју група: баденске и вучедолске о чијој је хронолошкој неистовремености писано у више махова.

Остатке материјалне културе до којих се дошло ископавањем 1955. и 1956. године у Ђурђеву чине у највећој мери фрагменти керамике, са и без украса, већи број оруђа од кости а мање од камена и бронзе, и најзад, мањи комади лепа који упућују на постојање архитектонских објеката, надземних зграда, на овом насељу. Услед мале дебљине културног слоја, сталне обраде земље и јаче денудације компактни остаци архитектонских објеката нису могли да се очувају. Иста одлика прати и друга насеља ове групе у Србији и Босни, где услед градинског карактера насеља имамо лоше очуван културни слој. Поред тога вучедолска насеља у овим крајевима носе обележје краткотрајних, привремених насеља. Насеље у Хрустоваче, због мале дебљине културног слоја, појаве привремених огњишта и недостатка предмета свакодневне употребе, А. Бенац[19]

Сл. 6. Део суда — Fig. 6. Partie d'un vase

је склон да обележи као „сезонско обитавалиште" у коме су хрустовачки становници „становали, вероватно у зимском периоду". Насеље у Ђурђеву је било сличног карактера као хрустовачко; можда није служило као сезонско, онако како А. Бенац означава Хрустовачу, али у сваком случају то је насеље на коме живот није дуго трајао те хронолошко диференцирање материјала, на основу стратиграфских података нема неког битног значаја.

[19] А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1948), 27.

Керамика

Најбројнији налази на локалитету су фрагменти керамике који по својим типолошким особинама припадају баденској керамици са урезаним орнаментом и вучедолској дуборезној керамици. Но бројнија од ове је керамика без украса, грубе фактуре која означава судове профане намене. Услед лоше очуваности и редовне фрагментованости тешко је реконструисати разноврсне облике који су били у употреби на овом насељу. Поуздано се може реконструисати облик пехара на прстенастој шупљој нози какав је чест и на

Сл. 7. Ромбоидан орнамент са „пунктираним" завршецима — Fig. 7. Ornement rhomboïdal à bouts »pointillés«

другим насељима вучедолске групе.[20] Поред њега чест облик је конична здела са орнаментом на унутарњој а понекад и на спољашњој површини, затим амфора украшена урезаним преломљеним линијама[21] и здела која је имала облик терине. Ови облици карактеришу керамику нешто боље фактуре, углачаних зидова. Облици друге групе су махом већи лонци и масивни питоси понекад са пластичним тракама, апликираним или извученим из површине суда који по својим типолошким особинама немају већег значаја за датовање насеља, јер се таква керамика јавља код нас у једом ширем временском интервалу, почев од неолита па све до млађег гвозденог доба. Због овога на керамици ове врсте се нећемо дуже задржавати сем констатације да се она јавља и на осталим налазиштима вучедолског круга као

[20] R. Schmidt, Vučedol, T. 43, 10; С. Димитријевић, Opscula Archaeologica I T. III сл. 20; исти Претхисторијски налази са Гомолаве код Хртковаца. Зборник Матице српске, 15 (1956), T. VIII сл. 6.

[21] Овакав облик амфоре познат је из Добановаца (Н. Тасић, Праисториско насеље код Добановаца и прилог проучавању баденске групе у Војводини, Старинар IX—X (1958—1959), сл. 4 и 5 (Зока) непубликован материјал у Народном музеју Београд), Ушћа, (М. Васић у Старинару (1906), сл. 37 а, б и в) и др. налазишта.

на пр. Вучедолу,[22] Хрустовачи,[23] а такође је бројна и на суседном налазишту код Горњих Комарица.

У даљем излагању извршићемо анализу керамике према орнаменту уз напомену да подела на баденску и вучедолску керамику не значи постојање два слоја, већ се овде ради, како је напред поменуто о једном насељу вучедолске групе, које је у току своје егзистенције прихватила баденски начин украшавања, не губећи са друге стране основно обележје своје културе — дуборезни начин украшавања.

Орнаментика баденске групе

По фактури, керамика украшена украсима који карактеришу баденско посуђе, ни о чему се не разликује од осталог керамичког материјала. Судови су рађени од недовољно пречишћене земље са зрнима песка или лискуна у прелому или на површини суда. На таквој површини, често само овлаш углачаној, налази се орнамент изведен у техници урезивања, пунктирања или што је такође чест случај на истом суду се налази комбинација оба начина украшавања. Косе

Сл. 8. Фрагмент трбуха суда с урезаним орнаментом — Fig. 8. Fragment de panse d'un vase à ornement incisé

урезане линије компонују се у ромбична поља са тачкастим завршецима (сл. 6—7). Аналогија за овај начин декорисања површине судова имамо на бројним налазиштима баденске групе у Војводини и Славонији (Добановци,[24] Вучедол,[25] Бели Манастир,[26] Перлез и Римски Шанчеви[27] и тд.).

[22] R. Schmidt, op. cit., T. 30; T. 31.
[23] Ј. Корошец, Глас. Зем. муз. I (1946); А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1948) T. VIII и T. IX.
[24] Н. Тасић, Старинар IX—X, (1958—1959), сл. 7а.
[25] R. Schmidt, op. cit., T. 33.
[26] Ксенија Вински—Гаспарини, Искапање претхисторијског насеља у Белом Манастиру. Осјечки Зборник V (1956), T. XIII сл. 58 и T. XIV сл. 61.
[27] М. Славнић, Перлез и Римски Шанчеви, налазишта баденског типа, Зборник Матице српске 1 (1950), T. II сл. 1.

Ван наше земље керамика украшена на овај начин честа је у Мађарској[28] и Румунији где се јавља у оквиру Coţofeni групе (Baile Herkulana).[29] За жигосане кружиће који се на керамици из Хрустоваче јављају аналогно нашим налазима и самостално (сл. 1 и 2), А. Бенац[30] наводи сличне појаве на керамици из Чешке и нордијских земаља, мада како видимо и на нашим налазиштима имамо бројне фрагменте па и целе судове украшене на овај начин.

Још карактеристичнији орнамент од претходног који се јавља у оквиру баденске групе, па се често наводи као њено главно обележје, је орнамент „рибље кости" или обична преломљена линија која се завршава тачкастим убодима или утиснутим кружићима (сл. 8 и 9). Скоро иден-

Сл. 9. Орнамент „рибља кост" на суду — Fig. 9. Ornement en forme d'«arête» sur un vase

тичан мотив налази се на керамици из Добановаца,[31] Зецова[32] и Белог Манастира.[33] Позната амфора (урна) из Ушћа украшена је истим орнаментом.[34] Овај орнамент био је како изгледа везан за облик амфоре и налази се на посуђу почев од Чешке на северу па до најјужнијих насеља на којима се налази баденска керамика.

Кругу баденске керамике припада фрагменат суда украшен урезаним линијама од којих се одвајају као гране на дрвету косе линије. Овакав начин украшавања је мало необичан по својој композицији, али судећи по техници извођења орнамента, фактури и облику суда, несумњиво је да припада баденској групи (сл. 10 и 11).

Најзад треба поменути из групе баденске керамике и судове који су украшени тачкастим

[28] J. Baner, Die Peceler Kultur, Arhaeologica Hungarica XXXV (1956).
[29] S. Nicolascu—Plopsor, E. Comsa, A. Paunescu, Santierul arh. Baile Herculane, Materiali si cercetari arh. III (1957), 55 fig. 3, 8.
[30] А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1948), 20.
[31] Н. Тасић, Старинар IX—X (1958—1959), сл. 11 а.
[32] А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1956), T. V, сл. 5 и 6.
[33] К. Вински—Гаспарини, Осјечки зборник V (1956), T. X сл. 24.
[34] М. Васић, Старинар, н. р. I (1906) 119.

Сл. 10. Орнаментиран фрагмент — Fig. 10. Fragment ornamenté

Сл. 11. Орнаментиран фрагмент — Fig. 11. Fragment ornamenté

убодима или жигосаним кружићима. На једном фрагменту на коме се налазе жигосани кружићи већи део површине је огрубљен и потсећа на старчевачку ретенцију М. Грбића[35] (сл. 1).

Посебно је значајно за баденски материјал из Ђурђева да овде немамо карактеристичних облика и орнамената, који су иначе врло чести на баденским насељима од Војводине па до Чешке. У ове облике спада шоља са тракастом дршком, здела са благим прелазом из горњег у доњи конус, fischbutta, а од орнамената недостаје канелура. Ова појава је карактеристична и значајна колико за само насеље, толико и за његов релативан хронолошки однос према насељима у Подунављу. Раније смо, приликом обраде материјала из Добановаца,[36] баденску групу у Војводини поделили у три фазе на основу односа који она има према савременим групама. Овде би могли да у неким детаљима коригујемо то мишљење, тиме што би у оквиру баденске групе издвојили две фазе: старију и млађу. Старију чини самостална баденска група, (насеља у Добановцима, Белом Манастиру, Римским Шанчевима и др.), у оквиру које су главни облици шоља са тракастом дршком, поменуте зделе а млађу баденску групу представљају насеља на којима се она јавља заједно са вучедолском (Ђурђево, Јасик), костолачком (Гомолава код Хртковаца)[37] и панонском (Винча,[38] Орашје[39]). Основни облици старије фазе баденске групе у овом периоду постепено нестају, док с друге стране имамо појаву баденског начина украшавања на судовима чије форме карактеришу друге групе. Дошавши у додир са носиоцима баденске грнчарије вучедолска група није могла а да не асимилира извесне елементе, који обележавају

Сл. 12. Дуборезом украшен фрагмент суда — Fig. 12. Fragmegt ornamente en gravure

баденску групу. Стога и поред честе појаве у Ђурђеву керамике несумљиво баденског обележја, може се поуздано тврдити да се баденска група не јавља самостално на локалитету, већ она чини саставни део вучедолске, која је прихватила баденски начин украшавања. Овај закључак не односи се само на Ђурђево, већ би се он могао проширити и на остала налазишта овог периода у Србији и Босни. За сада је извесно да се баденска група у Србији не јавља самостално јужно од Саве и Дунава, већ у оквиру неке од савремених јој културних група, како се то види на насељима у Ђурђеву, Јасику па чак и много јужније где имамо баденске елементе на насељима која припадају бубањско-хумској групи (Јеленац код Алексинца,[40] Бубањ код Ниша[41]). Ни на босанским налазиштима баденска група није одкривена самостално, те би се закључак, који смо за Србију изнели могао проширити и на Босну, што с друге стране потврђују налазишта: Зецови, Хрустовача[42] и др.

[35] M. Grbić, Retention der Starčevo Kultur, Arh. Jugoslavica II (1956) 1—9.

[36] Н. Тасић, Старинар IX—X (1958—1959), 238—240.

[37] Р. Рашајски, Гомолава код Хртковаца, Рад војвођанских музеја 3 (1954), 190.

[38] М. Васић, Јонска колонија Винча, Зборник Филозофског факултета I (1948), 158 сл. 4 и 6.

[39] Ђ. М. Зиси, Р. Марић, М. Гарашанин, Ископавања на Орашју, Старинар I (1950), 146—147.

[40] Према усменом саопштењу Р. Галовића и аутопсији материјала у Народном музеју Београд.

[41] М. Гарашанин, Неки проблеми хронологије и генезе у блаканско-подунавској праисторији на прелазу у метално доба, Рад. Војв. муз. 4 (1955), 5 и даље.

[42] Као напомена 23.

Сл. 13. Дуборезом украшен фрагмент суда — Fig. 13. Fragment ornamente en gravure

Орнаментика вучедолске групе

Оно што вучедолску групу чини тако карактеристичном и јасно је издваја из комплекса претходних праисторијских група Подунавља, то је њена керамика украшена дуборезним (Kerbschnitt) орнаментом. Специфична у техници орнаментисања и у многоме независна од ранијих група она се у Славонији, Срему и Србији сматра са пуним правом као резултат појаве једног новог етничког елемента, који је са собом поред нове технике украшавања и облика посуђа донео употребу метала — бронзе, у наше крајеве. Преко ове групе дошле су и друге, најпре старија баденска, а затим остале, у додир са новом техником која је учинила велик корак напред у еволуцији структуре првобитне људске заједнице у социјалном економском па и у културном погледу.

Сл. 14. Печатом изведен орнамент на суду — Fig. 14. Ornement exécuté à l'aide de cachet un vase

Вучедолска дуборезна и Furchenstüch керамика у Ђурђеву не разликује се много у мотивима и украсној концепцији од материјала са класичног налазишта ове групе — Вучедола. R. Schmidt је при публиковању материјала са овог налазишта извршио детаљну анализу свих орнамената и система композиција, тако да сматрамо да је сасвим довољно да се укаже на аналогије за материјал из Ђурђева без дубље анализе читаве концепције на суду, јер често фрагменти с обзиром на величину то не дозвољавају.

Најчешћи орнамент на локалитету је таласаста линија изведена у дуборезу и испуњена белом инкрустацијом, где као украс суда делују контрасне црно-беле површине. Таласаста трака хоризонтално тече по трбуху суда а са неколико вертикалних сличних трака подељена је на неколико украсних зона (сл. 12 и 13). Сем поменутог орнамента таласасте линије на једном фрагменту из Ђурђева налази се типичан орнамент вучедолске орнаментике, мотив који је бројно не тако чест али зато врло карактеристичан за материјал из Вучедола,[43] Гомолаве,[44] Хрустоваче[45] и других насеља. То је метопско поље у чијој се средини налази квадрат са урезаним крстом на средини. Има се утисак да је орнамент изведен неким печатом, тако да је његов негатив остао на површини суда (сл. 14). Скоро идентичан нашем примерку из Ђурђева је један фрагменат из Гомолаве.[45a]

Групи вучедолских судова треба приписати фрагменат пехара на нози или коничне зделе који је украшен интересантним и мало необичним орнаментом. На унутрашњој страни, непосредно испод обода зделе теку три паралелне линије изведене техником која по мало подсећа на „лажни шнур". Од ових линија одвајају се према дну суда коси урези и формирају троугаону површину која је испуњена мрежастим ромбовима. Један ред утиснутих „вучјих" зуба уоквирава ову орнаменталну целину која се вероватно више пута понавља на унутрашњем делу зделе (сл. 15). За ову необичну орнаменталну композицију имамо аналогија у једном пехару из Опатовца,[46] где се на спољњој страни налазе у троугаоном пољу шрафирани ромбови, затим у пехару из Ловаса[47] и купи из Сотина.[48]

[43] R. Schmidt, op. cit., Textbd. 57.

[44] С. Димитријевић, Претхисторијски налази са Гомолаве код Хртковаца, Зборник Матице српске 15, (1956), Т. VII сл. 2.

[45] А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1948), Т. XIII сл. 2 б.

[45a] С. Димитријевић, Зборник Матице српске 15, цитирано место.

[46] Исти у Opuscula Archaeologica I, 7 сл. 20.

[47] Ibid., 8 сл. 23.

[48] Ib'd., 8 сл. 30.

Сл. 15. Део коничне зделе с урезаним и удубљеним украсом — Fig. 15. Parti d'une écuelle conique à ornement gravé et creux

Од осталих фрагмената вучедолске керамике из Ђурђева, треба поменути и фрагменте купе на прстенастој цилиндричној нози чија је унутрашња површина испуњена шрафираним ромбовима компонованим у шаховско поље. Тачкасти убоди око орнаменталног поља указују на још јаке баденске традиције. Орнамент је врло прецизно изведен у техници дубоких уреза који су богато испуњени белом инкрустацијом. Површина овог суда је нешто боља од осталих и према накнадно пробушеној рупи на фрагменту рекло би се да је суд био култне намене као уосталом и већина предмета украшена овим орнаментом (сл. 16 а-б).

Најзад би указали на фрагменат купе или коничне зделе чија је површина такође богато украшена дубљим и плићим линијама које су биле испуњене белом инкрустацијом. Урезане линије су комбиноване са полумесечастим утиснутим површинама (сл. 17).

Дуборез на Ђурђевачкој керамици је често врло добро изведен те би на основу квалитета орнамента типолошки припадао зрелој фази вучедолске групе према подели С. Димитријевића.[48a] Његова подела на четири фазе према квалитету украшавања на вучедолској керамици у основи могла би да се прихвати али само као типолошко расчлањивање вучедолске грнчарије. Давати тој подели известан хронолошки значај не изгледа сасвим оправдано. Посматран на овај начин проблем релативног односа појединих вучедолских насеља доводи често до погрешних закључака. Тако је на пример насеље у Стреимовом винограду у Вучедолу, посматрано по квалитету технике украшавања млађе од оног на Градцу, мада оба насеља припадају истом комплексу и истом времену. До разлике у квалитету дуборезног украшавања дошло је стога што се овде ради о различитом карактеру и функцији насеља. Док је једно било станиште обичног народа, утврђење на Градцу означавало је поглаварско седиште или пак светилиште људи који су становали нешто ниже на насељу у Стреимовом винограду. Разлика у квалитету керамике је на овај начин сасвим разумљива.

[48a] Ibid., 33.

Са овим би завршили овај преглед вучедолске керамике до које су дошло у току ископавања у Ђурђеву са напоменом да је орнамент често тако прецизно изведен да нам и поред великог броја грубих судова профане намене насеље на Ђурђевачкој Главици изгледа врло блиско класичним насељима ове групе у Славонији, Срему и Барањи.

Оруђа

Највећи број оруђа на локалитету направљен је од јелењских рогова који су се захваљујући свом облику лако дала прилагодити за употребу. Са малом обрадом од врха рога добијало се добро шило (сл. 18) а од његовог корена бушењем по средини и засецањем једног краја правио се инструмент који је могао да служи као примитивна секира (сл. 19 и 20а). Овакве секире су честа појава на вучедолским насељима како јужно од Саве и Дунава, тако и северно од ових река. А. Бенац[49] истиче да се слична оруђа често срећу на сојеничким насељима у Босни а специјално

А

В

Сл. 16. а и b Фрагменти пехара на прстенастој нози — Fig. 16. a et b Fragments d'une coupe à pied annulaire

у Доњој Долини. Сем јелењског рога као сировина за израду оруђа и оружја служиле су и остале кости: од ребра је начињен један леп амулет (сл. 20 b) а од инцизива неке животиње (јелен?) добро углачана спатула (сл. 20 c).

Камена оруђа, аналогно и на другим насељима овог круга су врло ретка.

Од металних предмета нађен је један нож у слоју са баденском и вучедолском керамиком (сл. 21). По свом облику и чињеници да се ради о бронзаном налазу, нож је врло значајан за датовање насеља. Као аналогију овом налазу навели би нож из оставе која је нађена у Привиној Глави.[50] Ова остава се са пуно сигурности датује у старију фазу бронзаног доба (Халштат А. по Рејнекеу). Временски налаз из Ђурђева је нешто старији од ножа из Привине Главе али по свој прилици та разлика није била велика.

На крају, после прегледа материјалне културе становника Ђурђевачке Главице, остаје нам да погледамо каквог је карактера било насеље и чиме су се бавили његови становници. Напред је истакнуто, да насеље према свом положају спада у групу вучедолских градина какве се налазе код нас јужно од Саве и Дунава (Јасик, Зецови и др.). Основно занимање ових становника био је лов на дивље животиње о чему сведоче бројни остаци животињских костији, најчешће јелена. Сем овог занимања изгледа да су се у мањој мери бавили припитомљавањем и одгајивањем већ доместificираним животињама. Нема сумње да је становништво познавало и бавило се земљорадњом али је она свакако била инфериорна у односу на лов и номадство. А. Бенац[51] је склон да, како је раније истакнуто, насеља у Босни припише номадима или ловцима који су се идући за животињама привремено настањивали у пећинама или на градинама.

И поред тога што нам Ђурђево није дало материјал квантитет вучедолских, сарвашких или бапских налаза оно има посебан значај за проучавање вучедолске групе, њене генезе, развоја и постепеног изумирања у брдовитим пределима Шумадије и Босне. Стога оно поставља и покреће нове проблеме о којима ће бити говора у даљем излагању.

* * *

Налази из Ђурђева показују извесне важне особености које се запажају и на осталим налазиштима вучедолске групе у јужном кругу њеног великог пространства. С једне стране код керамике у фактури и облицима још увек доминирају неолитске традиције, док оригинална и специфичка орнаментика показује одлике новог периода. Сем тога метални налази из Ђурђева, Хрустоваче и још неких других локалитета, говоре о млађој временској припадности ове културне групе јужно од Саве и Дунава у односу на Славонска и Љубљанска налазишта. Поменути бронзани нож из Ђурђева (сл. 21), нађен у истом слоју са вучедолском и баденском керамиком, својим аналогијама упућује на позније датовање вучедолског насеља у Ђурђеву у односу

[49] А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1948), 19.

[50] Оставу је публиковао М. Грбић у Старинару III св. VI (1931), 24 и даље. Уп. и Д. Гарашанин, Каталог метала (1954), Т. XIII сл. 1.

[51] А. Бенац, Глас. Зем. муз. III (1948), 27.

Сл. 17. Унутрашња површина коничне зделе — Fig. 17. Intérieur de l'écuelle conique

Сл. 18. Шило од јелењег рога — Fig. 18. Alêne en corne de cerf

Сл. 19. Секира од јелењег рога — Fig. 19. Hache en corne de serf

на остала насеља северно од Саве и Дунава. Поред овог бронзаног налаза из Ђурђева, у Хрустоваči је нађена једна гривна заједно са „славонском" керамиком.[52] Уколико је тачно мишљење да се овде ради о савременим бронзаним предметима вучедолској керамици (што добар део аутора одбацује услед хронолошких неслагања), налаз гривне може да буде драгоцен податак за одређивање дужине егзистенције вучедолске гру-

[52] Ibid., 11 T. IV сл. 5.

A

B

C

Сл. 20. a. Обрађен јеленји рог; b. Фрагментован коштани амулет; c. Спатула израђена од инцизива јелењег зуба — Fig. 20. a. Corne de cerf ouvragée; b. Amulette en os fragmentée; c. Spatule faite en dent incisive de cerf

пе у овим крајевима. За бронзану наруквицу А. Бенац[53] наводи аналогије из Paseka у Чешкој где имамо исти тип наруквица које се датују у средње бронзано доба тих крајева. Ф. Старе, који је обрадио бронзане налазе из Хрустоваче, за наруквицу налази аналогије такође у материјалу Чешке, затим Мађарске, Аустрије и Баварске и према њима одређује временску припадност наруквици из Хрустоваче. По њему наруквица припада типу наруквица са задебљалим крајевима (Stolarmring) које се датују у III бронзано доба по Äbergu (око 1200. г.) односно бронзи IV по Reinecke-у.[54] За налазе из Хрустоваче много ближе и значајније аналогије имамо у нашим крајевима међу материјалом из остава у Славонији и Срему. Нарочито блиске аналогије имамо у материјалу из једне непубликоване оставе из Јакова.[55] Све ове оставе припадају периоду позног бронзаног доба те се и оне уклапају у хронолошке оквире које је дао Ф. Старе за бронзане налазе из Хрустоваче. У ове оквире уклапа се и налаз бронзаног ножа из Ђурђева мада остали материјал иде у прилог и ранијем хронолошком одређивању. У овом смислу говори и стратиграфија на босанским налазиштима. У Хрустовачи, како запажа Ј. Корошец,[56] „славонска култура и илирски период не могу се одвојити једно од другог". На локалитету слојеви показују континуитет у развоју живота на насељу од славонске до халштатске и градинске културе. У овом смислу говори и Ф. Старе при публиковању бронзаних налаза из Хрустоваче. За хронолошке опредељивање вучедолске групе, на ширем подручју, важно је мишљење С. Димитријевића[57] који сматра да млађа фаза вучедолске групе „дијелом сеже већ у бронзано доба". Све ове околности показују да је потиснута вучедолска група из Славоније живела у брдовитим пределима Босне и Србије дуже од њеног краја у Подунављу. На овај начин ми смо као terminus ante quem за релативну хронологију вучедолске групе добили средњи период бронзаног доба средњег Подунавља. Као terminus post quem треба сматрати почетак млађе фазе баденске групе јер се на многим налазиштима у Србији, Срему и Славонији (а и у Мађарској) материјал баденске групе меша са вучедолском керамиком. О узајамном односу ових двеју група писано је на другом месту.[58]

Релативан однос вучедолске према другим савременим групама означен је сложеним и комплексним проблемима. Фиксирање ове групе могуће је посредством баденске са којом се она често заједно јавља. С обзиром да је на насељима у долини Мораве (Јеленац, Бубањ), утврђена синхронизација старије баденске са бубањско-хумском групом а постбаденског периода са периодом Бубањ-Хум III, а на насељима у Ђурђеву, Јасику и др. истовременост млађе баденске и вучедолске групе резултује однос који показује да је вучедолска група у Централној Србији нешто млађа од периода бубањско-хумске групе I б и да одгогара времену Бубањ-Хум II и III[59] а вероватно их и надживљује. У исто време у Шумадији егзистира керамика типа Љуљаци,[60] међутим о њиховом се односу врло мало зна с обзиром на недовољну испитаност терена и посебно љуљачке групе.

У славонском и подунавском подручју вучедолска група се јавља пре жутобрдске (њена

[53] Ib'd., 12.

[54] F. Stare, Arh. vest. IV/1 (1953) 53.

[55] Непубликован материјал у Народном музеју Земун.

[56] J. Корошец, Глас. Зем. муз. I (1946), 7.

[57] С. Димитријевић, Opuscula Archaeologica I, 36—37.

[58] Н. Тасић, Старинар IX—X (1958—1959), 239.

[59] Уп. чланак М. Гарашанина у Арх. вестнику (1956), 38.

[60] Љуљачка група бронзаног доба у Шумадији није још увек поуздано фиксирана ни територијално ни хронолошки (уп. М. Грбић у Старинар V—VI (1954—1955), 19—20).

керамика се често назива панонском) али у једном периоду њих две паралелно егзистирају на разним подручјима. Граница ових двеју група, које поред баденске, перјамошке и вршачко-ватинске испуњавају један дужи временски период смењивања енеолитских група формираним металнодобним ишла је у Војводини Дунавом а у Србији она је пролазила крајевима где се налазе Ђурђево и Јасик, у ширем смислу долином Мораве. Појава вучедолске керамике на овом подручју, објашњава чињеницу да се жутобрдска керамика не јавља у таквом броју у Србији лево од Мораве док је десно има у приличном броју.

Потпунији релативан однос вучедолске према осталим групама у Војводини можда би могла да дâ стратиграфија Гомолаве код Хртковаца. Нажалост резултати са ових ископавања су само делимично публиковани,[61] те се морају са резервом прихватити како то истиче и Р. Рашајски.[62] За нас је у овом случају веома важна појава вучедолске керамике на насељу у затвореним целинама и у културном слоју као и њен однос према керамици жутобрдског типа. Р. Рашајски[63] је на овом локалитету издвојио као целину слој са панонском керамиком који стратиграфски следује слоју славонске, односно вучедолске групе. Међутим како сам истиче, „веома је тешко издвојити следећи слој који карактерише панонска керамика" и који је означен тако „што је панонска керамика најмногобројније заступљена поред друге неоспорно старије", односно славонске. За овај узајамни однос вучедолске и панонске, како је Р. Рашајски назива, посебно је важна кућа II у блоковима 41/XXIII и 41/XXIV на Гомолави. Њен апсидан облик као и њена дубина несумњиво показују да се ради о једном добро познатом типу вучедолских надземних зграда какве су код нас познате из Вучедола. Од нивоа ове зграде спушта се једна јама чији садржај чини углавно панонска керамика.[64] Ван слоја су такође евидентни налази вучедолске и панонске керамике у једном хоризонту. Не инсистирамо на овоме месту о позданом паралелизму ових двеју група на самом насељу али ни временски размак између њих није био велики.

Шта заправо показује стратиграфија насеља у Хртковцима, ако би је са сигурношћу прихватили, за стварање релативног односа између група које су у једном узаном временском интервалу остављали трагове у културном слоју насеља на Гомолави? У овом случају она несумњиво потврђује да вучедолска група, онда када се она меша са баденском и костолачком керамиком (како то показује стратиграфија на насељу),[65] претходи жутобрдској, инкрустираној керамици и једним делом се у хронолошком погледу додирују. Анализом материјала и теренске ситуације у Беломе Манастиру могли би доћи до сличних закључака бар што се тиче временског диапазона баденске и инкрустиране керамике жутобрдског

[61] Р. Рашајски, Гомолава код Хртковаца, Рад. војв. музеја 3 (1954), 187 и даље. Резултати даљих радова који су се одвијали на овом локалитету нису публиковани (уп. Старинар VII—VIII, 403).

[62] Р. Рашајски, Рад војв. муз. 3, 189.

[63] Ibid., 190.

[64] Ibid., 191.

[65] Ibid., 195.

Сл. 21. Фрагментован бронзани нож — Fig. 21. Couteau en bronze fragmenté

типа у ширем смислу речи.[66] За хронологију вучедолске керамике овај податак је несумњиво значајан јер је, према металним налазима који је прате, облицима и орнаментици на керамици, жутобрдска група фиксирана у средње бронзано доба (по некима она припада раном халштатском периоду).[67] Вучедолска насеља јужно од Саве и Дунава с обзиром да су млађа од насеља из Подунавља и Славоније временски могу да се синхронизују са средњим бронзаним периодом Војводине (по Reineckeu то би био период од фазе B-1 бронзаног доба до бронзе C — односно до масовне појаве бронзаних остава у Славонији и Срему). Бронзани предмети из Ђурђева, Јасика (нађена је у току ископавања једна шира игла или мање длето за обраду метала) и босанских налазишта вучедолске групе иду у прилог оваквом хронолошком детерминисању вучедолских градаца у Шумадији.

О временској припадности вучедолске групе на великом подручју које је она захватала постоје различита мишљења о којима је на другом месту врло исцрпно писано.[68] На овом месту не би се детаљно задржавали анализом постојећих мишљења, јер су она мање или више тачна, иако њихов диапазон иде од краја неолита па до појаве илирских група у нашим крајевима. Овом приликом би хтели да их у неку руку систематизујемо и покажемо да вучедолска група у појединим областима егзистира у разним временским периодима, односно да она у неким крајевима живи дуже од времена када у другим нестаје (такав је случај са српско-босанским насељима у односу на славонска или љубљанска). Хронолошки, вучедолску керамику у Аустрији K. Willvonseder[69] ставља паралелно са Glockenbecher културом што

[66] На праисторијском насељу код Белог Манастира, на коме се налази материјал баденске групе и „инкрустиране керамичке групе јужне Трансданубије" (К. Вински—Гаспарини, Осјечки зборник V, 30) не налази се изразит хоризонтални културни слој већ се материјал налази у јамама укопаним из истог нивоа (loc. cit.).

[67] М. Гарашанин, Датирање дубовачко-жутобрдске групе, Зборник Мат. српске 2 (1951), 87 и цитирана литература.

[68] Упоредити чланке Ј. Корошца у Глас. Зем. муз. I (1946) и у Serta Kacarov'ana, 131 и даље; затим А. Бенца у Глас. Зем. муз. III (1948) и XI (1956); С. Димитријевића у Арх. Вестнику VII—43 (1956), Opuscula Archaeologica I (1956) и Зборник Матице српске 15 (1956), најзад најновији чланак М. Гарашанина у Старинару IX—X (1958—1959). Од страних аутора овим проблемом су се бавили P. Reinecke, A. Mozsolics, K. Willfonseder (чланци у Serta Hoffiller'ana) затим R. Schmidt op. cit., и други.

[69] K. Willfonseder, op. cit., 19.

би одговарало прелазу из неолита у бронзу. A. Mozsolics[70] и F. Tompa[71] се приближују у свом хронолошком опредељивању вучедолске групе у Угарској. Они сматрају да вучедолска керамика хронолошки припада другом периоду бронзаног доба (времену Szekzard култури по A. Mozsolics) с тим што се по Tompi њено трајање може и даље пратити. Најзад би поменули најекстермније мишљење које заступа J. Корошец[72] по коме се вучедолска (славонска) култура јавља почетком бронзаног доба а може се пратити до појаве првих илирских група у Босни. У прилог свом мишљењу он наводи ситуацију у Хрустовачи, Црквини на Турбету и др. босанским налазиштима.[73]

Ма како сва ова мишљења била супротна она нам сва понаособ изгледају тачна јер означавају уједно еволуцију вучедолске групе од њеног формирања на прелазу из неолита у метално доба, вероватно у јужноалпском подручју па до њеног краја на брдовитом тлу централне Босне и Србије. Није случајно што је вучедолска група у Аустрији и Љубљанском барју најстарија а у Србији најмлађа.

При изучавању вучедолске групе, нарочито после открића нових насеља у Србији са керамиком која припада њеном кругу, посебан проблем представља однос насеља у Србији према онима из Босне. Материјал показује изразит међусобни афинитет а положај насеља само допуњује ту блискост. Међутим стоји ту један други проблем — то је одржавање међусобних веза и комуницирање. Западна Србија још није дала материјал ове групе а сем тога она представља брдовито и планинско тле врло непогодно за одржавање блиских међусобних додира. Могуће је да је десна долина Саве у овом случају одиграла значајну улогу при преношењу утицаја из једне у другу област. Не треба овом приликом занемарити и бројна насеља вучедолске групе у околини Земуна (Градац код Белегиша, Градина код Сланкамена, Велика хумка у Батајници[73a]) која показују у хронолошком погледу особености млађег периода у односу на славонска насеља.

Вучедолска група посматрана у односу на керамички материјал и друштвену структуру предходних група својом наглом појавом представља несумњиво новину у Подунавском басену па било да се посматра само њена керамика чији облици и орнаментика немају како смо истакли аналогија у комплексу неолитских и енеолитских група Подунавља или у социјално економским основама носиоца ове групе. Орнаментика на керамици је толико специфична, нова и у композицији и у техници да је тешко а не претпоставити да она припада једном новом етничком елементу који се у ово време појављује код нас најпре у Љубљанском Барју[74] а затим у Славонији, Срему и Српском Подунављу. Извесне сличности навеле су неке ауторе, присталице аутохтоног порекла вучедолске групе у Подунављу да њено порекло траже: за облике у бапско-ленђелском комплексу а за орнаментику у Вадастра групи Румуније. Ово мишљење, нарочито што се тиче порекла орнаментике изведене дуборезном техником потиче још од времена V. Christescu-a[75] а заступају га и други румунски археолози међу којима са извесном коректуром и J. Nestor,[76] који сматра да је дуборезна техника пореклом из Тесалије а да је најпре прихваћена на румунским налазиштима. Од наших археолога слично мишљење заступа J. Корошец,[77] а у новије време изразит поборник ове теорије је С. Димитријевић[78] који у више наврата пише о пореклу дуборезне технике вучедолске групе, где је она дошла из Вадастра културе. За облике вучедолске грнчарије овај аутор сматра да своје порекло дугују бапско-ленђелској групи. Овако решење проблема генезе облика и орнаментике вучедолске керамике, посматрано са типолошког становишта, не би имало већих замерки јер сем технике буковеза, Вадастра керамику скоро редовно прати бела инкрустација што је случај и у вучедолској групи. При оваквом тумачењу порекла облика и орнаментике на керамици, налазишта у Шумадији одиграла би важну улогу под условом ако би им дали временски приоритет у односу на сремско-славонска налазишта. Међутим сем типолошке сличности, немамо других аргумената као потврду оваквој теорији. Чини се да убедљивијих доказа имамо пак на другој страни која говори против преузимања дуборезне технике из Вадастра групе и против аутохтоног порекла вучедолске групе на подручју Саве, Драве и Дунава а у прилог њене изненадне појаве на славонско-сремском подручју. Пре свега при решавању овог проблема треба имати у виду околност да вучедолска и Вадастра група, бар према знањима која данас имамо нису долазиле у ближи додир (у хронолошком погледу), нити се млађа вучедолска развила на терену који би пре ње насељавали носиоци Вадастра керамике. Источна граница распрострањености вучедолске групе ишла би долином доњег тока Мораве у Србији а у Војводини најисточније вучедолску керамику имамо у околини Земуна.[79] С друге стране, Вадастра дуборезна керамика распрострањена је у Мунтенији и Олтенији[80] где се и најзападније налази. Између ових двеју области: Олтеније и источног дела Срема, постоји не мали простор са кога нам нису позната налазишта вучедолске или Вадастра групе. С обзиром на добру истраженост овог простора тешко би се рекло да је до овог дошло услед неистражености Српског и Румунског Баната, већ се овде без сумње ради о периферијама двеју културних група које нису долазиле у додир нити је старија имала неког јачег удела при формирању млађе. На овом простору који дели две културне групе у време пуног развоја вучедолске керамике цвета

[70] A. Mozsolics, op. cit., 29.

[71] F. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936, 24/25 Ber. Röm. Germ. Komm. (1937), 61.

[72] J. Корошец, Serta Kacaroviana, 141.

[73] J. Корошец, Глас. Зем. муз. I (1946), 26.

[73a] Материјал са ових налазишта већим делом није публикован.

[74] R. Ložar, Studiji ob ljubljanski keramiki, Glasnik muz. dr. Slov. XXII 1—2, (1941), 34.

[75] V. Cristescu, La station preistoriques de Vadastra, Dacia III—IV, 204.

[76] J. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, 22 Ber. Röm. Germ. Komm. (1933), 62.

[77] Уп. чланак J. Корошца у Глас. Зем. муз. (1940), 12.

[78] С. Димитријевић, Арх. вестник VII—4; исти, Opuscula Archaeologica I (1956).

[79] Најисточније вучедолска керамика налази се на поменутим налазиштима из околине Земуна; нап. 73a.

[80] E. Comsa, Stadiul si cercetarilor cu privira la faza Giulesti a culturii Boiani, Studii si cercetari de Istorie veche VIII—1—4, (1957), 27—53.

једна друга културна група, вршачко-ватинска са својим варијантама, која никако не би могла да се сматра посредником у преношењу дуборезног орнамента у славонско-сремске крајеве. Пре жутобрдске групе у банатском подручју постоји један континуитет култура од неолита па преко баденске, односно Coţofeni групе, затим вршачко-ватинске до средњег бронзаног доба. По систему орнаментисања и техници све ове групе се толико разликују од вучедолске да је мало вероватно да су оне имале некаквог удела у преношењу и развијању дуборезног орнамента.

Сем Вадастра постоји још једна керамичка група у Румунији која се по техници украшавања типолошки такође могла повезати са дуборезном вучедолском орнаментиком. Та керамика јавља се у Ђулешти фази[81] Бојан групе а стратиграфски се јавља како је то констатовано у Gurgujul Baraulurum[82] иза слојева са Bolintianu керамиком. Према стратиграфији у Tangiru и Glini[83] слој са Ђулешти керамиком се налази испод слоја са керамиком типа Видра. Ђулешти фаза, нарочито њене етапе Aldeni и Graka (по E. Comşi)[84] су врло блиске по дуборезној техници украшавања, керамици Вадастра II групе те би се аналогно мишљењима V. Cristescu-a и С. Димитријевића[85] могле и оне повезати са вучедолском групом. Међутим из истих разлога из којих се не може прихватити развој вучедолске из Вадастра керамике не може се објаснити ни утицај Ђулешти фазе на формирање вучедолске групе. Између Ђулешти фазе и вучедолске групе у Срему и Славонији постоји велики временски и просторни вакуум који у Мунтенији испуњавају фазе Vidra, Petru Rares и Gumelnita култура а у Олтенији Вадастра II и Salcuta група.[86]

Због свега овога не изгледа нам прихватљиво тврђење да се вучедолска керамика генетски са једне стране везује својим облицима за славонско-ленђелске форме а орнаментом за Вадастра керамику. Тешко је предпоставити могућност да једна група у свом формирању узима из једне облике а из друге орнаментику, тим пре што како је већ истакнуто постоје и други елементи који иду против овакве генезе. Могуће је пак са друге стране да је на формирање дуборезног орнамента у Румунији и области вучедолске групе утицао исти, даљи центар с тим што су ти утицаји ишли разним путевима те су прво стигли у Румунију а касније, другим путем и у Славонију.

По нашем мишљењу порекло дуборезне технике и облика у вучедолској групи треба тражити како су то већ раније истакли P. Patay,[87] F. Tompa,[88] A. Mozsolics[89] у источноалпијским културним групама или можда још пре како се нама чини, у Северној Италији где су у новије време откривена налазишта чија керамика има пуно сличности са материјалом вучедолске групе.[90]

[81] Ibid., fig. 2 i 3.

[82] Ibid., 29.

[83] Loc. cit.

[84] Ibid., 30.

[85] С. Димитријевић, Opuscula Archaeologica I, 31.

[86] E. Comsa, op. cit., хронолошка табела, 46.

[87] P. Patay, op. cit., 24.

[88] F. Tompa, op. cit., 60.

[89] A. Mozsolicz, op. cit., 27.

[90] Налазишта Berge Cetona, Belvedere, Parrano, (уп. Win. Prah. Zeit. XXXIV/V, 116 i 149.

Ако прихватимо порекло вучедолске групе из јужноалпијских или северноиталских крајева онда нам одмах постаје много јаснији и релативан однос наших насеља са вучедолском керамиком и уопште вучедолске групе: круг Љубљанског Барја је нешто старији како је то истакнуто код других аутора,[91] после овога настаје цветање вучедолске керамике у Славонији и Срему и најзад њено опадање у Централној Босни и Србији. Босанско-српска фаза је најмлађа у кругу вучедолске керамике како то показују бронзани налази из Хрустоваче, Ђурђева и Јасика.[92] У измењеним економским условима у Србији и Босни вучедолска група неће још дуго живети она ће нестати под ударом новог и уступити место позно-бронзанодобним групама, новом илирском елементу, што најбоље показује стратиграфија босанских налазишта.[93]

Најзад у закључку хтели би да резимирамо основне концепције и резултате до којих се дошло истраживањем на Ђурђеву и откривањем вучедолских насеља у Шумадији са напоменом да се до њих дошло на основу материјала са малог броја систематски истражених налазишта. Рад на ширем подручју могао би вероватно унеколико да допуни и коригује неке поставке у раду што би у сваком случају значило корак ближе ка дефинитивном решавању проблема генезе и развоја вучедолске групе а посебно њене дуборезне керамике. За сада изгледају нам најприхватљивији следећи закључци:

Вучедолска група, чије је главно обележје у керамици дуборезна орнаментика, у облицима пехар на рашчлањеној нози, терина и др., а код насеља тип утврђених градаца и градина, настала је као резултат продора новог етничког елемента у Подунавље. Настала је првобитно у јужноалпском подручју а одатле се проширила на исток према Љубљанском Барју, Славонији, Мађарској, Србији и Босни. У нашој земљи њено ширење и њену еволуцију можемо пратити кроз следеће фазе између којих постоји и извесна хронолошка разлика:

I фаза — Љубљанско Барје је најстарије и одговара прелазу из неолита у бронзано доба.

[91] Поборници северног порекла вучедолске групе нарочито заступају ово мишљење (уп. R. Schmidt, op cit., 147).

[92] Против овог мишљења изјаснио се у свом последњем раду А. Бенац (Глас. Зем. муз. XIV (1959), 38). Чињеница коју наводи Бенац да на босанским налазиштима нема костолачке керамике (op. cit., 33) ишла би само у прилог нашем мишљењу да је босанско-српска фаза најмлађа у кругу вучедолских налазишта. Недалеко од Ђурђева, око 1 км ваздушне линије удаљено, налази се једно насеље са чисто костолачким материјалом на коме је Д. Петровић вршио мања заштитна ископавања (непубликован материјал налази се у Крагујевцу). Будући да на овом налазишту немамо ни трага вучедолског материјала исто онако као што на Ђурђевачкој Главици немамо костолачких, а ради се о два територијално врло блиска насеља, могуће је ову појаву објаснити хронолошком диференцијом; насеља на Главици је свакако млађе од костолачког насеља на Чоту, а вучедолска млађа од костолачке у Србији. С обзиром на раније изнете елементе који вучедолска насеља у Србији и Босни везују у једну варијанту, треба и босанска сматрати млађим од костолачких.

[93] А. Бенац, Славонска илирска култура на прехисторијској градини Зецови код Приједора, Глас. Зем. муз. XIV (1959), 28 и даље.

II фаза — Славонско-сремска — представља највећи домет у развоју орнамента и облика грнчарије. То је цветање вучедолске групе која се најбоље огледа у материјалној култури становника у Вучедолу, Бапској, Сарвашу и др. Временски овај период одговара раном бронзаном добу Подунавља.

III фаза — Босанско-српска — означена је повлачењем вучедолске групе у брдовите пределе Босне и Србије. Извесна дегенерација у орнаменту и сиромаштво у облицима и неприступачна насеља су основно обележје ове фазе. У хронолошком погледу ова фаза одговара времену средњег бронзаног периода у Подунављу.

Материјал из Ђурђева одговарао би III фази у развоју вучедолске групе, времену када се у Подунављу већ увелико употребљава бронза за израду накита, оруђа и оружја. Ти нови утицаји и проналасци нису могли да остану, и поред конзервативности, непознати носиоцима ове групе, о чему сведоче бронзани налази из Ђурђева, Хрустоваче и Јасика.

Никола ТАСИЋ

DJURDJEVAČKA GLAVICA

UNE CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DU GROUPE DE VUČEDOL AU SUD DE LA SAVE ET DU DANUBE

Le groupe culturel de Vučedol au sud de la Save et du Danube n'était connu, jusqu'à récemment, qu'en Bosnie (Hrustovača, Zecovi); quant à la Serbie, on croyait qu'elle ne fut jamais occupée par les représentants de ce groupe. Ce n'est qu'en 1954 que l'on découvrit la première agglomération contenant la céramique qui caractérise le groupe de Vučedol. Cette agglomération est l'emplacement d'une place forte près de Kragujevac. Une année plus tard l'auteur du présent article a effectué des fouilles dans un autre emplacement de place forte, dont la situation est analogue à celle-ci, qui a fourni les matériaux identiques que la place forte susmentionnée à Jasička Ćuka, près de Kragujevac.

Les résultats des recherches faites dans ces localités on démontré un certain caractère spécifique du groupe de Vučedol dans les parties méridionales de l'immense étendue qu'il avait englobée dans son expansion. Ce caractère spécifique se manifeste, en premier lieu, dans la situation des agglomérations, qui ont actuellement le caractère des places fortes, régulièrement fortifiées, situées dans les régions montagneuses à peine abordables. L'autre trait spécifique des agglomérations du groupe de Vučedol dans ces régions se manifeste dans la culture matérielle: les formes de la céramique sont moins variées par rapport aux stations de Slavonie, l'ornement est plus rustique et pour la fabrication des outils et des objets de parure on commence à se servir de bronze. D'une importance particulière est l'apparation parallèle de l'ornement grave de Vučedol et de l'ornement incis de Baden dans ces localités.

Les objets en bronze, qui furent découverts dans toutes les localités au sur de la Save et du Danube sont importans pour la détermination du rapport relatif chronologique des agglomérations du groupe de Vučedol en Serbie à celle des régions danubiennes. A Đurđevo on a trouvé un couteau en bronze, à Jasik une aiguille et à Hrustovača quelques objets en bronze, parmi lesquels aussi un bracelet du type Stolarmring. Toutes ces découvertes peuvent être datées, en lignes générales, à partir du bronze moyen jusqu'au bronze récent de la région danubienne, et, par conséquent, les agglomérations du groupe de Vučedol dans la Serbie Centrale et en Bosnie seraient considérablement plus récentes que celles de Slavonie et de Srem et correspondraient à cet intervalle.

Aprés la découverte des stations du groupe de Vučedol en Serbie, les possibilités de résoudre de nombreux problèmes se rapportant à l'origine et la pénétration du groupe de Vučedol d'une région à l'autre, devinrent plus grandes. Tout d'abord, en rapport avec l'origine de la technique d'ornementation par la gravure, les stations de Serbie contestent la possibilité de la formation du groupe de Vučedol sous l'influence ou par la voie de l'adoption directe de la gravure du complexe de Vadastra Giulesti du néolithique roumain. A cette hypothèse s'oppose la grande distance et l'hiatus chronologique entre le groupe de Vadastra Giulesti d'un côte et le groupe de Vučedol de l'autre. Outre cela, l'analyse de la céramique de Vučedol sur un territoire plus vaste montre un rapport chronologique déterminé entre les agglomérations du groupe de Vučedol au nord-ouest de notre pays et les stations en Serbie et en Bosnie, qui parle en faveur d'une plus grande ancienneté des stations nord-occidentales du cercle de Ljubljansko Barje, Si l'on admettait ce rapport chronologique relatif à l'intérieur du groupe de Vučedol, la possibilité d'adopter l'ornementation du groupe Vadastra, effectuée au moyen de la gravure, serait peu probable.

Dans le cadre du groupe de Vučedol, à la base des matériaux dont il est accompagné et de son raport envers les groupes voisins contemporains de la région danubienne, on peut distinguer trois phases dans son évolution. Ces phases indiquent son développement, commençant par sa formation dans la région des Alpes Méridionales jusqu'à son extinction dans les régions montagneuses de la Serbie Centrale et de la Bosnie. Du point de vue de chronologie, ces phases se succèdent comme suit:

La phase la plus ancienne — Ljubljansko Barje — appartient à la période de transition du néolitique à l'âge des métaux. En Autriche — Mondsee, Altersee — elle est caractérisée par son mélange avec le groupe de Baden et de Glockenbecher. Au point de vue du territoire, elle se rattache aux régions nord-occidentales de la Yougoslavie.

La phase moyenne — celle de Slavonie et de Srem — dénote la culmination dans le développement du groupe de Vučedol dans l'espace situé entre la Save et le Danube. Les stations les plus caractéristiques de cette phase sont Vučedol, Sarvaš, Babska etc. Au point de vue chronologique, cette phase appartient au bronze ancien et elle est contemporaine aux groupes de Mokrin et Perjamoš dans la région de Vojvodina.

La phase la plus récente du groupe de Vučedol — celle de Serbie et de Bosnie — représente la dégénérescence dans le développoment de ce groupe et sa retraite devat les groupes de culture plus développés et plus forts au point de vue économique. Au point de vue chronologique, elle représente la transition du bronze moyen au bronze récent, ce qui est confirmé par la découverte des objets en bronze dans les localités de Djurdjevo, Jasika et Hrustovača.

Nikola TASIĆ

ЈАСИК—ГОРЊА КОМАРИЦА

ИСКОПАВАЊЕ 1954. ГОДИНЕ

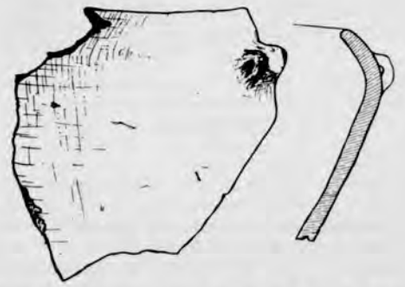
Локалитет Јасик лежи у атару села Горња Комарица код Крагујевца на североисточној страни. То је високи брег, заравњен на врху, који доминира над околином. Са југоисточне стране налази се поток Осеница према коме је оштар пад терена, док је са западне и северне стране лакши приступ због блажег нагиба.

Ископавање* је вршено на платоу величине од око 35×20 м који се данас дели у два мања, јер је северни део са блажим падом интензивније обрађиван и тако је вештачки створена нижа тераса на платоу. Отворено је шест сонди разних димензија од којих су три на горњем а три на доњем, више обрађиваном делу платоа. Сонда VI једним делом захвата северну падину брега. Према данашњој конфигурацији терена ивице платоа су благо узвишене те се добија утисак каменог венца. Међутим, ово је проверено постављањем сонди I и VI, које су показале да нема никаквог насипа или зида и да насеље није било утврђено на овај начин. Сонда I је отворена на југоисточној а сонда VI на северној ивици платоа.

Сондама III и V је извршено испитивање централног — горњег дела платоа, које су показале да је културни слој врло танак (0,25—0,50 м) и да је ранијим обрађивањем земљишта материјал поремећен, те је лежао у секундарном положају.

Остале сонде II и IV биле су постављене на нижем делу платоа, на северној страни. Дебљина њиховог културног слоја је нешто већа — до 1 м. И код ових сонди треба нагласити да су прва два откопна слоја оштећена пољским радовима. Потребно је напоменути да је разлика у дебљини културног слоја у сонди IV условљена већим падом терена.

Из свега излази да вертикални пресек терена у сондама изгледа овако: прво танак слој хумуса до 0,30 м који се састоји од тамно-мрке растресите земље са остацима корења траве у коме има доста фрагмената керамике, затим слој тамно мрке земље нешто тврђе али измешане са ситним камењем испод кога се одмах јавља камена подлога — здравица, која се према нагибу терена јавља на разним дубинама. У сонди I је здравица на дубини 0,59 м, док се у сонди VI, која има нагиб на северној страни јавља на дубини од 1 м. Истовремено треба нагласити да нема никаквих архитектонских детаља. Једино је у сонди VI нађено нешто фрагмената кућног пода и зида, али и то је све у секундарном положају те се мора установити да су сви остаци насеља уништени. Константно обрађивање земље је убрзало уништавање материјалних остатака, који су били изложени утицају атмосферских прилика што је карактеристично за многа насеља градинског типа.[1]

Сл. 1. Фрагмент биконичне зделе — Fig. 1. Fragment d'écuelle biconique

Ископани материјал састоји се од керамике, оруђа од камена и кости, као и једног бронзаног предмета.

Керамика.

Сав керамички материјал по својој фактури нема битних разлика. Земља је готово увек недовољно пречишћена, садржи ситнија или крупнија зрнца песка. Боја варира од тамно мрке, скоро црне до црвенкасте преко сиве и често са мрљама од неуједначеног печења. Превлака је танка и

* Ископавање је организовао Археолошки институт САН у сарадњи са Народним музејем у Крагујевцу. Руководилац радова др М. Грбић, научни сарадник Археолошког института САН, сарадници Блаженка Сталио, Александра Јуришић и Никола Тасић, кустоси и Теодора Томашевић, студент археологије.

[1] Упореди локалитет Ђурђевачка Главица, село Ђурђево, ископавање Н. Тасића 1955/56. године; Велика Хумска Чука код Ниша, ископавање М. Гарашанина 1956. године; Биљаница село Доња Слатина ископавање Д. Гарашанин 1952. године; Пљосна Стијена село Радоиња, ископавање А. Јуришић 1953/54 године.

Сл. 2. Фрагмент биконичне зделе са непробушеном дршком — Fig. 2. Fragment d'écuelle biconique à anse non-percée

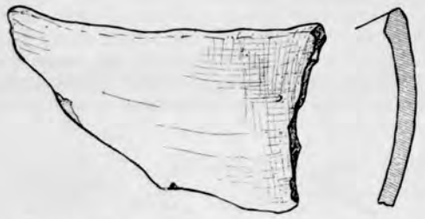

Сл. 3. Фрагмент биконичне зделе са широким левкастим вратом — Fig. 3. Fragment d'écuelle biconique à col large en forme d'entonnoir

немарно набачена, тако да се при прелому лако одваја од језгра. Издвајање керамике може се вршити једино према систему орнаментисања.

Што се тиче облика судова нађени материјал не даје много елемената, али ипак се могу одвојити две веће групе: зделе и судови са дршкама или без њих.

Зделе се деле на биконичне и коничне. Код биконичних се издвајају оне са ниским горњим конусом, благог прелома на коме се споља налази

Сл. 4. Фрагмент коничне зделе са косо засеченим ободом — Fig. 4. Fragment d'écuelle conique à bord coupé obliquement

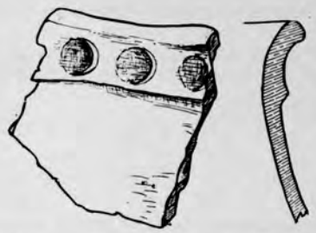
мала тунеласта дршка или брадавица а понекад пластични украс са отисцима прста (сл. 1). Затим са спољa ребрасто наглашеним преломом у горњи конус, који је такође низак и малим непробушеним дршкама (сл. 2). Један примерак се битно издваја својим кратким ниским раменом са широким левкастим вратом испод кога се налази мала дршка хоризонтално бушена (сл. 3). Као посебна варијанта су плитке биконичне зделе врло ниског горњег конуса које имају спољa на прелому малу брадавичасту хоризонтално бушену дршку (инв. број 2670).

Сл. 5. фрагментована ниска цилиндрична нога коничне зделе — Fig. 5. Fragment de pied bas en forme de cylindre d'une écuelle conique

Конične зделе имају равно или косо засечен обод са или без пластичних дршки испод њега (сл. 4). Код зделa коничног облика карактеристичан је примерак на ниској шупљој цилиндричној нози (сл. 5), очувана је само нога.

Судови су просечно већих димензија са високим цилиндричним вратом који може бити благо

Сл. 6. Фрагмент цилиндричног врата суда са пластичним задебљањем — Fig. 6. Fragment de col de vase cylindrique à renflement

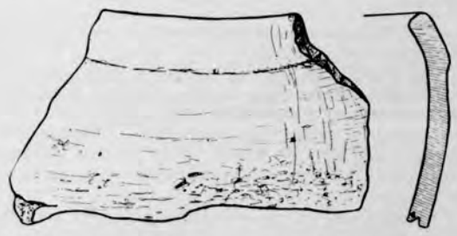
разгрнут са равно засеченом ивицом, затим спољa задебљан, на коме се понекад налазе отисци прста као украс (сл. 6), или је равно засечен (сл. 7). Др-

Сл. 7. Фрагмент цилиндричног врата суда са пластичним задебљањем — Fig. 7. Fragment de col de vase cylindrique à renflement

шке тракастог типа полазе од врата до рамена. Овакви судови са две дршке су и орнаментисани у стилу баденске керамике.

Такође су заступљени полулоптасти судови са задебљаним ободом, који је са спољашње стране мање или више наглашен (сл. 8 и 9).

Сл. 8. Фрагмент полулоптастог суда са задебљаним ободом — Fig. 8. Fragment de vase hémisphérique à bord en forme de bourrelet

Сл. 9. Фрагмент полулоптастог суда са спољa наглашеним ободом — Fig. 9. Fragment de vase hémisphérique à bord marqué à l'extérieur

Сл. 10. Профил равног дна — Fig. 10. Profil de fond plat

Сл. 11. Профил равног дна спољa благо профитисаног — Fig. 11. Fond de plat doucement profilé du dehors

Сл. 12. Тракаста дршка — Fig. 12. Anse bandée

Сл. 13. Тракаста дршка — Fig. 13. Anse bandée

Очувана је једна нога вероватно жртвеника, правоугаоног пресека (инв. број 2993).

Дна су најчешће равна (сл. 10), затим спољa благо профилисана (сл. 11) па равна дна благо удубљена (инв. број 2762) као и раније поменута ниска шупља цилиндрична нога.

Дршке су углавном тракастог типа (сл. 12, 13), мале тунеласте (сл. 14), брадавичасте (сл. 15), пластичне сличне тунеластим непробушене (сл. 16) и кратке пластичне траке хоризонтално постављене са отисцима прста (сл. 17).

Орнаментика.

Начин орнаментисања на керамици је тројак:

а. Најчешћи орнамент је онај, који даје утисак грубље обраде на спољашњој површини суда у стилу барботино керамике. Заступљене су три варијанте: набацивање (сл. 18), већи налепци (инв. број 2795) и превлачење прста (инв. број 2990). Код свих фрагмената је унутарња површина глатка, разлике у боји скоро нема а такође треба нагласити да зидови нису дебели.

б. Други мање заступљени орнамент је урезивање баденског типа. Орнаментални мотиви су: цик-цак или угласте линије у вертикалном правцу на целој површини трбуха суда а полазе из утиснутих кругова на рамену (сл. 19) или из дубљих зареза (сл. 20). Затим мрежасти орнамент доста немарно изведен (сл. 21), а као посебно су утиснути кругови. Интересантан је примерак рамена суда на коме се комбинује орнамент косо урезаних линија и жигосаних кругова у хоризонталном низу (сл. 22), који по својој концепцији иступа из уског круга баденске керамике.

Сл. 14. Тунеласта дршка — Fig. 14. Anse en forme de tunnel

Сл. 15. Фрагмент суда с брадавичастом дршком — Fig. 15. Fragment de vase à anse verruqueuse

Сл. 16. Фрагмент суда са малом непробушеном дршком, сличном тунеластим дршкама — Fig. 16. Fragment de vase à petite ble aux anses en formes de tunnel

в. Трећи је дуборезни орнамент, који по техници и мотивима у неколико одступа од класичне вучедолске керамике. Технички се одвајају две врсте: дубље урезивање које делује као дуборез (сл. 23) и плитки урези сигурно повлачени. Скоро на свим фрагментима бела инкрустација се добро очувала. Као мотиви јављају се праве или изломљене линије и зупци. Орнаменти су геометријски. Комбиновање поменутих основних мотива даје метопе (сл. 24), велике троуглове (сл. 25) као и шаховска поља (сл. 26). Издвојени примерак је већа метопа подељена у четири мања поља од којих је сваки испуњен концентричним квадратима и зупцима (сл. 27). Близак класичном типу је орнамент на рамену суда (сл. 28). Орнаменти овог типа из воде се на врату, рамену и трбуху судова, док је код коничних зделa на ниској нози украшавање вршено по целој унутрашњој површини и ивици обода изузимајући дно, које је оивичено концентричним круговима.

Остали налази.

Сачувани су фрагменти тегова и једног пршљенка. Они су пљоснати, кружног облика, пробушени у центру са профилисаним отвором на обе стране (инв. бр. 2792, 3048).

Једини архитектонски остатак је као што је већ раније наведено пар фрагмената кућног лепа и пода. Сачувани фрагмент пода (инв. бр. 3856) показује да је као субструкција служио шљунак према отисцима на доњој страни, док дебљина набоја варира од 4—5 см. Горња површина је глатка са беличастом скрамом. Фрагмент је горео, те се

Сл. 17. Фрагмент суда са пластичном траком украшеном отисцима прста — Fig. 17. Fragment de vase à bande relevée ornementée d'empreintes de doigt

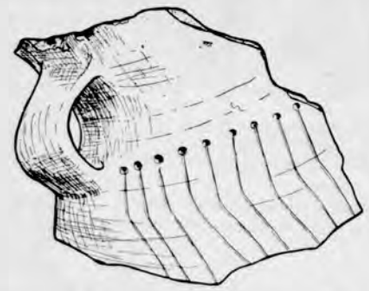

Сл. 18. Барботино орнамент— Fig. 18. Barbotino ornement

може узети као податак да је насеље можда страдало у пожару.

Од оруђа су заступљене камене секире калупастог облика (инв. бр. 2994), као и секира-чекић (инв. бр. 2904). Нађено је и иверје од кремена, прозрачне беле и црне боје (инв. бр. 2860 а и б).

Коштани материјал је заступљен гладилицама (инв. бр. 2927 и 3011), затим шилом (инв. бр. 2926) и већим алаткама, можда секире-чекићи са засеченим врхом, оштећеног отвора за држаље (инв.

Сл. 19. Баденски орнамент — Fig. 19. Ornement de Bade

Сл. 20. Баденски орнамент — Fig. 20. Ornement de Bade

Сл. 21. Баденски орнамент — Fig. 21. Ornement de Bade

бр. 2929 и 2922). Сви ови предмети су рађени углавном од јеленског рога а нађен је и један зуб, вероватно од медведа.

Једини метални налаз је дугуљасти предмет — игла или шило од бронзе (инв. бр. 3027), на горњем делу правоугаоног пресека са оштећеном главицом. Како је нађен у другом откопном слоју сонде II он је у секундарном положају те се мора третирати као и сав остали материјал, при чему се не сме заборавити чињеница да је употреба метала, конкретно бронзе, била позната становницима локалитета Јасик.

По своме карактеру локалитет Јасик припада групи насеља градинског типа на којима се у Србији до данас врло мало радило. Таква насеља по свом доминантном положају и готово увек стрмим, неприступачним странама била је природно заштићена, те је рећи случај да се она вештачки утврђују. Овакав тип насеља јавља се скоро на целој територији Србије а посматрајући њихов положај констатује се да она леже готово без изузетка на обали река или у њиховој непосредној близини. Географски локалитет Јасик лежи у комплексу налазишта крагујевачке околине, где је констатован већи број праисторијских насеља.[2] Овај терен је преко долике реке Лепенице везан за Велику Мораву, односно моравско-подунавски комплекс налазишта, а преко реке Груже за долину Западне Мораве, која долазећи са запада може имати везе са Босном ако се узме у обзир

[2] Д. и М. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951, 40; Археолошки споменици и налазишта у Србији II, Централна Србија, Београд 1956, 15—19.

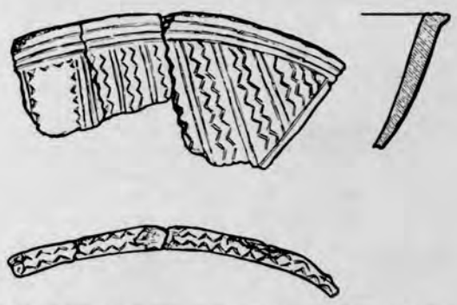
Сл. 22. Баденски орнамент — Fig. 22. Ornament de Bade

Сл. 23. Вучедолски орнамент изведен дебљим зарезима — Fig. 23. Ornement de Vuč.edol, exécuté au moyen des incisions épaisses

Сл. 24. Вучедолски орнамент изведен дебљим зарезима — Fig. 24. Ornement de Vučedol, exécuté au moyen des inoisions épaisses

Сл. 25. Вучедолски орнамент изведен дебљим зарезима — Fig. 25. Ornement de Vučedol, exécuté au moyen des incisions épaisses

Сл. 26. Вучедолски орнамент изведен плитким зарезима — Fig. 26. Ornement de Vučedol, exécuté au moyen des incisions peu profondes

Сл. 27. Вучедолски орнамент изведен плитким зарезима — Fig. 27. Ornement de Vučedol, exécuté au moyen des incisions peu profondes

Сл. 28. Вучедолски орнамент изведен плитким зарезима — Fig. 28. Ornement de Vučedol, exécuté au moyen des incisions peu profondes

низ налазишта као Расна, Стапари и Радоиња повезујући се са Прибојем на Лиму.

Анализирајући сав ископани материјал напред изложен, добија се слика једне до данас мало познате групе бронзаног доба у Субији, за сада локализиране у околини Крагујевца, која у себи садржи поред аутохтоних и два јача страна елемента, који везују овај локалитет са налазиштима географски доста удаљеним и носиоцима баш тих културних група.

На Јасику су констатовани прво домаћи елементи, односно материјал који по орнаментици спада у групу барботино керамике, затим група судова са високим цилиндричним вратом, који су при ободу прстенасто задебљани на спољашњој страни, и полулоптасти судови такође са задебљаним ободом. Треба нагласити да су ови типови судова као и орнаментика најбројнији и да у извесном смислу подсећају на облике и барботино орнаментику старчевачке културе групе,[3] али припадају много млађем периоду.

Страни елементи су чисто баденског и вучедолског порекла који се овде појављују нешто измењени. Материјала у стилу баденске керамике има мање и он по свом карактеру не иступа из целокупног комплекса баденске културе што се види упоређивањем основних облика и система орнаментисања.[4]

Вучедолски елементи, као што је већ наглашено, у принципу одговарају материјалу са налазишта у Вучедолу, али због фактуре и комбинација орнаменталних мотива, њихове аналогије треба тражити на локалитетима испод Саве и Дунава, где се такође јављају у нешто мање измењеном облику а припадају истој групи и времењском периоду.[5] У Босни се такви елементи налазе на локалитету Зецови,[6] Пећини Хрустовачи[7] и Дебелом Брду[8] док су у Србији местимично познати. Ископавања на локалитету Ђурђевачка Главица у селу Ђурђеву[9] код Раче Крагујевачке дала су материјал врло близак нашем, док су остали налази вучедолске групе на другим местима малобројни и увек праћени бројнијом баденском керамиком, што је на Јасику обрнут случај. У Западној Србији ова појава је регистрована на више места, као на Пљосној Стијени[10] у Радоињи код Кокиног Брода, на Великој Градини[11] у Стапарима код Титовог Ужица и на Шенгољској Градини[12] у Расни код Ужичке Пожеге, док налази из Прибоја на Лиму[13] леже најзападније и представљају најудаљенију тачку према Босни.

Посебни елементи, који се не могу сматрати потпуно домаћим заступљени су на коничним и биконичним зделама.

То је на првом месту појава засеченог, нешто на унутарњу страну задебљаног обода високе коничне зделе, затим биконична здела ниског, готово вертикалног горњег конуса и најзад зделица са широким левкастим ободом испод кога се налази мала хоризонтално бушена дршка. Ове појаве су опште познате са свих налазишта у долини Мораве, а прве две носе у себи још увек видне неолитске традиције иако припадају бронзаном добу. Језичаста дршка на ободу је такође елеменат који указује на исто порекло.

Према свему изнетом може се закључити да појава ових разнородних елемената дубоко у центру Србије, поготову на првом испитиваном локалитету ове врсте, поставља читав низ проблема, како у вези аутохтоног елемента-односно становништва тако и у вези страних утицаја, њихових путева, као и јачине тих утицаја, тј. Да ли је тај страни елеменат био у стању да претопи домаћи или се десило обрнуто и којим је путем дошао? Ипак се у конкретном случају може за-

[3] М. Грбић, Старчевачка ретенција, Зборник Матице српске 13/14 (1956) 13, у односу на цитирани чланак потребно је напоменути да аутори износе своја запажања без обзира на могућност ретенције у оном смислу како је поставља писац.

[4] A. Benac, Prehistoriska gradina Zecovi kod Prijedora, Glas. Zem. muz. XI (1956), tb. X, sl. 6, 7 za inv. br. 3039; J. Banner, Die Peceler Kultur, Budapest 1956, tb. II, sl. 19—21 za inv. br. 2744; V. Hoffiller, CVA I (1936) tb. 2 sl. 6 za oblik и орнаментику.

[5] A. Benac, Završna istraživanja u pećini Hrustovači, Glas. Zem. muz. III (1948) tb. X, sl. I za inv. br. 3045; tb. XIV, sl. 3 za inv. br. 2858; tb. XII, sl. 3—5 za inv. br. 2859 и 2816; A. Benac, Zecovi, tb. III, sl. 8 и tb. V, сл. 6 за мотиве на бројевима 2858, 2756 и 2857; фрагмент инв. бр. 2694 је чисто вучедолског карактера те се може упоредити са његовим материјалом, види V. Hoffiller, op. cit., tb. 2 сл. 19.

[6] A. Benac, Zecovi, 144—166.

[7] J. Korošec, Pećina Hrustovača novi lokalitet slavonske kulture, Glas. Zem. muz. I (1946), 7—38, тб. I—XVIII; A. Benac, Završna istraživanja u pećini Hrustovači, 3—42, тб. I—X.

[8] F. Fiala, Die prähistorische Ansiedlung auf dem Debelo Brdo bei Sarajevo, WMBH IV (1896), 38—73. Иако за славонски материјал на овом налазишту нема одређене стратиграфије, а Фиала га датира према налазима, ипак се мора узети у обзир као појава ове културе. Упореди слике 49—54 наведеног дела.

[9] Н. Тасић, Ђурђевачка Главица, према извештају саопштеном на седници Археолошког института САН од 28. XII 1958. године.

[10] А. Јуришић, Заштитна ископавања у селу Радоињи, чланак у овом броју Старинара.

[11] А. Јуришић, локалитет Велика Градина у селу Стапарима, ископавања 1956/57. год. непубликовани материјал у музеју у Т. Ужицу.

[12] Ископавања А. Јуришић 1955. год. непубликовани материјал се налази у музеју у Т. Ужицу.

[13] J. Korošec, Dvije vaze slavonske kulture nađene u Priboju, Glas. Zem. muz. LIV (1942), 51—56.

кључити, с обзиром да се баденско-вучедолски елементи, поготово ови последњи, јављају овде доста измењени и бројно мање заступљени, да су били слабији од домаћих. Истовремено они дају изванредне податке о продирању ових култура, које су овде могле доспети пре преко запада, односно из Босне а тамо директно из њихове централне области Славоније, док за други могући правац преко Саве, Мораве и Лепенице нема сигурнијих података о продирању ових култура, изузимајући појаву баденског и костолачког материјала у долини Велике Мораве.[14] Костолачки материјал нема никакве директне везе са нашим иако делом спада у комплекс баденске културне групе[15] и истовремено он се распростире на другом географском подручју[16].

Резимирајући горе изнете податке Локалитет Јасик временски припада крају раног бронзаног доба у односу на хронологију Балканско-анадолског комплекса, рачунајући са тиме да су овде заступљени елементи пуног бадена и вучедолске групе заједно у једном слоју,[17] као и да трећи поменути елементи из Поморавља такође одговарају већ развијеном бронзаном добу. Истовремено се не сме заборавити да се локалитет налази прилично удаљен од централних области и да је за допирање поменутих утицаја требало дуже времена, чиме се оправдава овакво временско опредељивање, што донекле употпуњава и појава поменутог бронзаног предмета.

Блаженка СТАЛИО
Александра ЈУРИШИЋ

[14] V. Milojčić, Funde der Kostolacer Kultur in der Sammlung des Vorgeschichtliches Seminar in Marburg—Lahn, Praehist. Zeitschr. XXXIV (1949/50).

[15] S. Dimitrijević, Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture, Opuscula arshaelogica I (1956) 35—36. Упореди таблу по којој баденско-костолачка група одговара фазама Вучедола 1 и 2.

[17] Напред је наглашено да је културни слој у секундарном положају, али то ипак не може да доведе до закључка да је дошло до мешања два културна слоја, јер би се при раду бар на једном месту могли запазити одвојени, што се приликом испитивања није нигде показало ни поред разлике у дебљини слојева.

[16] М. Гарашанин, Неки проблеми хронологије и генезе у балканско подунавској праисторији на прелазу у метално доба, Рад. војв. муз. 4 (1955), 6.

JASIK — GORNJA KOMARICA

FOUILLES AU COURS DE L'ANNEE 1954

Les fouilles effectuées à Jasik — agglomération du type de gradina (forteresse préhistorique) — situé dans le finage du village de Gornja Komarica, arrondissement de Kragujevac, ont fourni des données intéressantes se rapportant à l'apparition des éléments de Bade et de Vučedol dans le territoire de la Šumadija. Les investigations ont été faites sur le plateau de la colline et on a ouvert 6 tranchées de différentes dimensions. On a établi que la couche archéologique est mince et conservée dans la position secondaire, ce qui s'etait produit sous l'influence des conditions atmosphériques aussi bien que de la culture intense du sol, de sorte que son épaisseur varie de 0,25 à 0,50 m. Quant aux restes de construction, il ne se sont conservés que quelques fragments de mortier et de plancher, mais ils ne fournissent pas de données certaines sur l'architecture de l'agglomération.

Les matériaux excavés consistent en céramique, on outils de pierre et d'os et en un objet en bronze.

Parmi les matériaux céramiques, outre les éléments autochtones (céramique barbotine de facture grossière), apparaissent aussi les éléments de Bade et de Vučedol. Les matériaux de Bade sont typiques, tandis que pour ceux de Vučedol il faut souligner qu'ils s'écartent du cercle étroit de la céramique de Vučedol et se rapprochent de la soi-disant céramique slavonienne de Bosnie, surtout les objets découverts dans la localité de Zecovi et dans la caverne de Hrustovača. En Serbie, on trouve des matériaux analogues dans la localité de Đurđevačka Glavica au village de Đurđevo, également situé aux environs de Kragujevac. Le troisième groupe d'éléments représenté à Jasik est caractéristique pour l'ensemble du bronze ancien de la vallée de Morava. Ce sont les écuelles à bord rétracté, l'écuelle biconique à bord en forme d'entonnoir au-dessous duquel se trouve l'anse et les anses en forme de langue.

L'apparition des éléments aussi hétérogènes pose le problème des voies des influences qui se sont trouvées en collision à Jasik, situé en dehors des chemins de grande communication. Si l'on suit les influences du groupe de Bade et des éléments moraviens, on voit qu'ils ont pénétré dans cette région de la vallée de la Velika Morava, en traversant la riviére de Lepenica. Pour expliquer l'apparition des éléments de Vučedol, qui sont représentés ici sans avoir aucun rapport avec les matériaux de Kostolac (ni au point de vue de l'ornementation ni au point de vue de technique), il est nécessaire de chercher la voie qui conduit vers la Bosnie. Le rapport est donné par les stations dans la Serbie Occidentale, telles que la gradina de Pljosna Stijena à Radoinja près de Kokin Brod sur l'Uvac, Velika Gradina à Stapari près de Titovo Užice et Šengoljska Gradina à Rasna près d'Užička Požega, tandis que Priboj sur le Lim est le point limite de la connexion.

L'ensemble des matériaux excavés à Jasik appartient au point de vue chronologique à la fin du bronze ancien. Ici sont représentés les éléments du Bade développé et du groupe de Vučedol, se trouvant ensemble dans la même couche, ainsi que les éléments moraviens qui appartiennent également à la même période et la localité est assez éloignée des régions centrales et, par conséquent, un intervalle plus long était nécessaire pour la pénétration des influences susmentionnées.

Blaženka STALIO
Aleksandra JURIŠIĆ

ПРАИСТОРИЈСКА НЕКРОПОЛА У БЕЛЕГИШУ

Историјат истраживања

По завршеном пробно-заштитном ископавању на локалитету Градац у месту Белегишу (срез старопазовачки) у августу 1954. године прешло се на истраживање локалитета Стојића Гумно у истом месту. Ранији налази са овог места били су учињени радом циглане између 1925. и 1938. године. Но ни један суд из тих налаза није сачуван. Локалитет Белегиш међутим, поменут је као налазиште бронзанодопских судова.

У првој кампањи истраживања на локалитету Стојића Гумно, које је трајало од 17-ог до 25-ог августа 1954. године истражена је површина од 208 м² и на њој констатовано 15 оштећених или очуваних гробова са урнама. У августу 1955. године настављени су радови на истраживању ове некрополе. Овом приликом истражена је површина од 297 м² и на њој констатовано још 10 целих и више оштећених гробова са урнама.

У току радова вршено је и рекогносцирање осталих терена у овом до сада неиспитаном месту а у циљу утврђивања насеља које би било везано за ову некрополу. Приликом овог рекогносцирања утврђено је да се ова некропола може са сигурношћу везати за земљано утврђење на локалитету „Шанчине" који је око 500 м удаљен од ње (сл. 1). На томе месту налажени су као површински материјал фрагменти керамике и други објекти материјалне културе који указују на сталан живот насеља од неолита до турског периода (XVII век). Од великог интереса је свакако и чињеница да су у пролеће 1955. године при градњи пута Белегиш—Стари Бановци ,нађени гробови са урнама на локалитетима Бродић и Петриньци. Некропола је на оба ова места истовремено са остацима млађе некрополе на локалитету Стојића Гумно са којим је свакако у вези.

Сем овога на локалитету Дуварине источно од данашње школе констатоване су у профилу усека пута који води на Дунав јаме које индицирају на постојање силоса или земуница на томе месту.

Метод рада

Ископавање се у обе кампање вршило по сондажном методу. Величина сонди, уколико није била условљена специјалним теренским ограничењима, као што је ускост или дужина слободног простора, била је 8×3 м или блок сонде 5×5 м. Откованје је вршено ашовима по откопним слојевима. Налази фрагмената керамике обележавани су по таквим слојевима. Када би се наишло на урну (односно њен врат или обод) на томе месту је остављана коцка (види слику 2 и 3) као заштита од разбијања у току даљег рада. Тек по завршеном чишћењу сонде приступало би се ослобађању урни од коцке. По овом ослобађању, вршено је фотографисање урни ин ситу и тек тада би се приступало вађењу урни из сонди. Потом су узимане потребне

Сл. 1. Ситуациони план данашњег насеља у Белегишу са Локалитетима — Abb. 1. Lagephan des heutigen Dorfes Belegiš mit den Lokalitäten

Сл. 2. Поглед на сонду 2/55 са урнама у „коцкама" — Abb. 2. Blick an die Sonde 2/55 mit den Urnen in »Würfeln«

мере и то: угао са нултом осом, даљина од тачке — репера, као и дубина дна урне. За нулту осу према којој су мерени углови, узета је линија границе њиве, која се протеже у правцу северозапад-југоисток. На овој линији означена је нулта тачка са апсолутном надморском висином 108, 325 м (на плану означено као Rp). Како се на појединим местима која су била истраживана у 1955. години није могао видети овај репер, морало се приступити мерењу са помоћних репера који су на плану означени као Rp' и Rp''. Сви подаци добијени овим мерењима, било за урне или углове сонди, уношени су у елаборате сонди према којима је рађен ситуациони план.

Како у сондама није било непокретних објеката, као што су огњишта или спалишта, сонде су после узимања наведених података затрпаване.

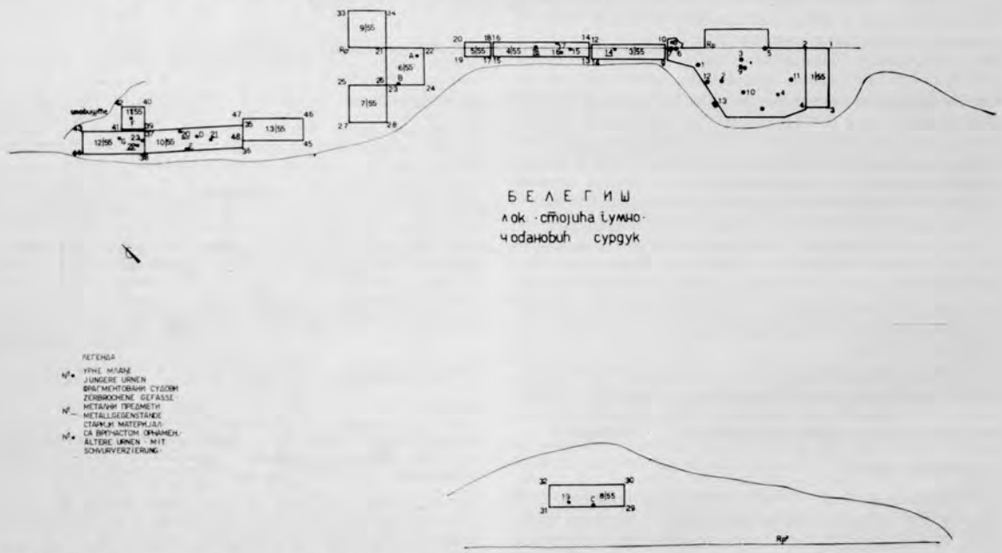
Положај локалитета

Локалитет „Стојића Гумно" — како сељаци називају терен око циглане и цигларског иловишта, лежи на „Чобанском" или „Чобановићевом" Сурдуку, најсевернијем прогону који из самог села излази ка Дунаву. На северној страни овог усека — „Сурдука" — налазила се циглана чија иловишта данас служе као пашњак. На местима на којима је терен остао непрекопан, радом циглане, орањем или копањем самог усека, урне су се добро очувале. На основу фрагмената дна у блок сонди 6/55 означених са „А" и „В" могло би се тврдити да је и сточном рампом уништен већи део ивице усека.

Пробна сонда на суседној страни усека показала је да се некропола проширује и на ту страну пошто су у сонди откопане 2 урне.

ГРОБОВИ

У току две кампање ископавања могло се констатовати да су се на локалитету налазиле, једна у другој, две некрополе, одвојене међусобно и хронолошки. Урне старије некрополе биле су украшаване „шнур — орнаментима", док су оне из млађе некрополе биле канеловане. Како се на плану може видети, урне су биле распоређиване у редовима, који су углавном одржавали правац север-југ. У даљем излагању, ради лакше прегледности, користићу се овим редовима, а при већим разликама издвајаћу материјал на млађу и старију некрополу.

Сл. 3. Општи ситуациони план локалитета Стојића Гумно — Abb. 3. Gesamtlageplan der Ausgrabungsstelle — Stojića Gumno

Сл. 4. Урна гроба бр. 14 — Abb. 4. Urne des Grabes Nr. 14

Између ових гробова, вероватно је постојао још један гроб, који је уништен при прокопавању сурдука.

III ред чине урне 15 и 17.

Гроб бр. 15. „Шнур" техником богато украшена урна биконичног облика са очуваним вратом и делом обода. (Каталог № 6). Међу костима на дну мало аморфне бронзе (сл. 5, ▽ 0,954 м).

Гроб бр. 17. Урна без орнамената на биконичном трбуху, са венцима хоризонталних „шнур" линија на врату (Каталог № 7). Обод није очуван (сл. 6 ▽ 0,898).

IV ред чине урне 16 и 18.

Гроб бр. 16. Урна биконичног облика (Каталог № 8) са очуваним вратом и ободом. Није орнаментисана. Без дарова (сл. 6, ▽ 0,877 м).

Гроб бр. 18. Потпуно очувана урна (Каталог № 9) биконичног облика са цилиндричним обликом врата и разгрнутим ободом. Међу костима аморфан комад бронзе (сл. 6 и 7, ▽ 4,035 м).

V ред чине: урна 21, фрагменти D, урна 20 и фрагменти F.

Гроб бр. 21. Урна биконичног облика (лопатаста) са цилиндричним вратом и неразвраћеним ободом. За разлику од осталих урни овог доба, ушке су постављене на рамену и спајају се са вратом. На рамену је плитко утиснут „шнур" орнаменат (Каталог № 10) међу костима на дну комади аморфне бронзе. (сл. 8, ▽ 0,684 м). Овом гробу припада и фрагментован суд амфорица (Каталог № 11) ватинског типа нађена тачно на пола

Старија некропола

I ред старије некрополе чине урне 4 и 8, као и фрагментована посуда код урне 9.

Гроб бр. 4. Урне биконичног облика (Каталог № 1), врат није очуван. У урни је као дар нађена мања купаста шоља са тракастом ушком. (▽ 0,64 м).

Група фрагмената код урне 9. При чишћењу гроба бр. 9, у његовој непосредној близини, нађена је једна већа група фрагмената који по фактури личе на урне 16 и 8. Очувани су само делови трбуха и једна ушка са утиснутим „шнур" орнаментом. Суд је био већих димензија. (▽ 0,72 м, Каталог № 2).

Гроб бр. 8. Урна биконичног облика (Каталог № 3), раме суда је јако оштећено, а врат недостаје. Међу садржајем на дну део обода и фрагменти зделе-поклопца. (▽ 0,57 м).

II ред чине урне 12 и 14, које такође припадају старијој некрополи.

Гроб бр. 12. За урну овога гроба служио је „огњишни суд" одбијених крилаца (Каталог № 4), поред кога је нађен већи број фрагмената посуде (изгледа поклопца) који се нису могли међусобно повезати, (▽ 0,583 м).

Гроб бр. 14. Урна биконичног облика са очуваним вратом без обода (Каталог № 5). При чишћењу садржаја нађени метални предмети од савијене жице (прстен или Noppenring?) сл. 4 (▽ 0,868 м).

Сл. 5. Урна гроба бр. 15 — Abb. 5. Urne des Grabes Nr. 15

Сл. 6. Поглед на сонду 2/55 са гробовима 15, 16, 17 и 18 — Abb. 6. Blick an die Sonde 2/55 mit den Gräbern 15, 16, 17 und 18

Сл. 7. Урна гроба бр. 18 — Abb. 7. Urne des Grabes Nr. 18

размака између гробова 21 и 20 (Тачка D ▽ 0,808 м).

Гроб бр. 20. Урна познатог биконичног облика са развраћеним ободом (Каталог № 12) орнаментисана у „шнур" техници. Међу недовољно спаљеним костима аморфни комади истопљеног метала (сл. 9, ▽ 0,942 м). Да ли је и овај гроб имао дарове није се могло утврдити, јер је део терена на томе правцу насут цигларским шутом.

Гроб са ознаком F. Мањи лонац (Каталог № 13) грубе фактуре и израде који је јако оштећен. На дну лонца спаљене ситне кости. (▽ 0,647 м).

Не може се тврдити, али се сме претпостављати, да су суд означен као „F" и гроб 23 сачињавали један посебан ред.

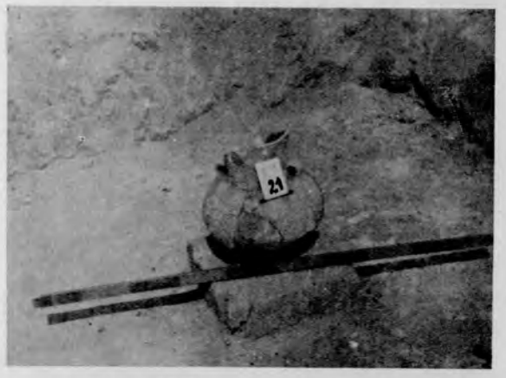
Суд „E". Лонац средње величине са очуваном једном ушком и деловима који омогућавају реконструкцију. (Каталог No. 14) (▽ 0,788 м).

Гроб бр. 23. Мањи лонац са очуваном једном ушком (Каталог No. 15) био је покривен зделом-поклопцем (Каталог No. 16) са врло ситним костима на дну (сл. 10, ▽ 0,868 м).

VI ред. Овога реда је отворен само један део — гроб 22 и његов (?) дар суд „G".

Гроб бр. 22. Урна познатог биконичног облика (Каталог No. 17). При њеном чишћењу нађено је испод врата, који се услед притиска земље разишао, неколико мањих аморфних комада метала од којих један личи на иглу (!). У урни је нађено више металних предмета но само су се поједини очували кроз ватру на којој је покојник спаљиван (каталог No. 18). (сл. 11, ▽ 1,051 м).

Суд „G" припада типу амфорица ватинске групе, коме припада и раније поменути суд „D", за који се мора нагласити да је далеко боље фактуре од „G". (Каталог No. 19, ▽ 1,032 м). Карактеристично је за ове судове да су нађени на једном растојању од урни и да су по положају паралелни њихови редови.

Сл. 8. Урна гроба бр. 21 — Abb. 8. Urne des Grabes Nr. 21

Сл. 9. Урна гроба бр. 20 — Abb. 9. Urne des Grabes Nr. 20

На суседној страни „Чобановић сурдука", у пробној сонди констатовани су такође гробови са урнама од којих је једна тако оштећена да је реставрација немогућа. Друга урна (која вероватно припада реду VI) гроб 19. Урна која својим обликом подсећа на урне поменутог типа но са орнаментима који су изведени у техници урезивања трочланих паралелних линија (Каталог No. 20) који су распоређени у „гирланд-мотиве". (▽ 0,89 м — Rp").

Млађа некропола

Од млађе некрополе се могао констатовати само један ред, као и више урни истог типа које су биле разбацане без неког нарочитог реда.

VII ред (или ред млађе некрополе) сачињавају фрагменти дна једне урне која је уништена при копању усека, затим урне 10,2, 1 и 6.

Гроб 10. Највећа урна досада нађена на овом локалитету (Каталог № 21) орнаментисана као и остале урне млађег типа канелурама на трбуху и врату. У урни је, у њеном врату нађен фрагменат веће зделе-поклопца (Каталог № 22). Како је ова урна својом величином захтевала већу јаму-раку, дубина њеног дна је највећа (▽ 1,142 м).

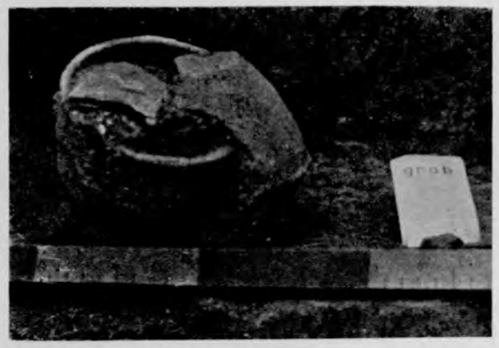
Гроб бр. 2. Урна са канелурама познатог типа (Каталог № 23) нешто мања него она из старије некрополе и са очуваним ободом на више места. (▽ 0,72 м).

Сл. 11. Урна гроба бр. 22 — Abb. 11. Urne des Grabes Nr. 22

Гроб бр. 1. Урна познатог типа са косим канелурама (Каталог No. 24) мања од урне гроба бр. 2. Добро очувана без обода. (▽ 0,836 м).

Гроб бр. 6. Од урне је доста добро очуван само врат док се трбух услед слабе фактуре керамике распао на врло ситне фрагменте (Каталог № 25). (▽ 0,616 м). Недалеко од ове урне, у зони у којој је нађена и урна 8 старије некрополе, констатован је један суд који је својим обликом личио на урне. Доцније је установљено да се не ради о гробу (овај

Сл. 10. Урна са поклопцем гроба бр. 23 — Abb. 10. Urne mit dem Deckel des Grabes Nr. 23

Сл. 12. Урна гроба бр. 9 — Abb. 12. Urne des Grabes Nr. 9

суд је означен као урна бр. 7, ▽ 0,55 м) него да је у ствари овај суд дар уз гроб бр. 6. Њега је очувана само једна половина (Каталог № 26).

Остали гробови млађе некрополе, били су, као што је већ напред било речено, раштркани без неког нарочитог реда, док је размак између гробова VII реда био по 3,40 м у истој линији.

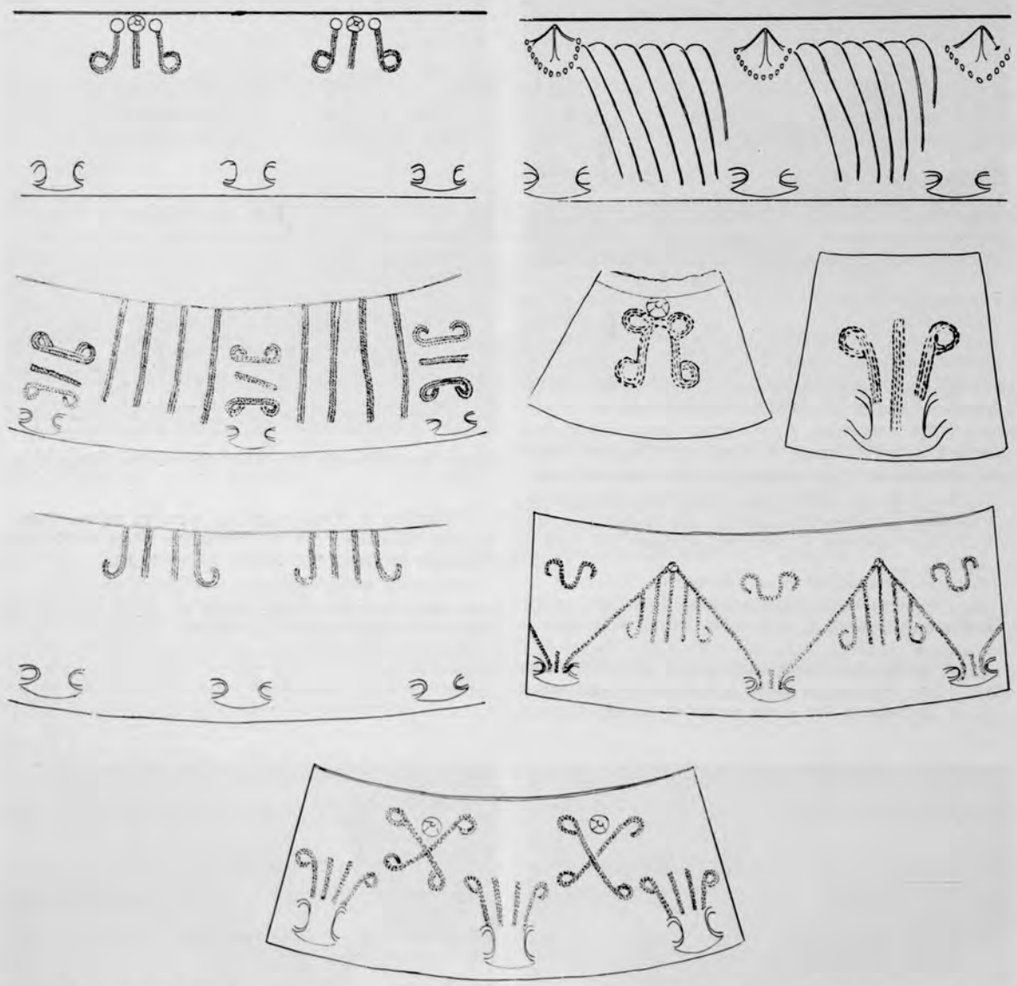
Гроб бр. 3. Урна типа млађе некрополе само без канелура. У њој се види пошто је напукла по вертикалној половини, да је у себи садржавала разбијену зделу-поклопац, који је услед притиска земље одозго упао у урну. (Каталог № 27). Изглед гроба бр. 3 in situ види се на слици 16 (▽ 0,975 м).

Гроб бр. 5. Скоро потпуно очувана урна канелованог типа (Каталог № 28) са поклопцем који је услед притиска одозго пао на раме (Каталог № 29) и који је остао без дна (▽ 0,245 м).

Гроб бр. 9. Нешто већа урна познатог типа (Каталог № 30), очувана без обода (сл. 12, ▽ 0,759 м).

Гроб бр. 11. Констатовано само дно урне са остацима костију, али је у непосредној близини нађено дно једног мањег суда, можда облика судова „D" и „G". (Каталог № 31 и 32) (сл. 19, (▽ 0,818 м).

Гроб бр. 13. Услед хидро- и термо-ерозије јако упропашћена урна која се уопште није могла ре-

Сл. 13. Развијени орнаменти са старијих урни — Abb. 13. Die aufrolenden Ornamente der älteren Urnen

Сл. 14. Мања шоља (Инв. бр. 67) —Abb. 14. Kleinere Schale (inv. № 67)

стаурисати (због тога је нема у каталогу) припадала је типу млађе некрополе са канелурама. (сл. 20. ▽ 0,818 м).

Групе фрагмената „А" и „В" су у ствари фрагменти судова типа огњишне керамике за свакодневну употребу и треба их сматрати за дарове уз оне гробове који су уништени сточном рампом. Њих је било немогуће реконструисати. Група фрагмената „С" на сектору II (како је названа суседна страна сурдука) садржавала је у остацима спаљених костију један предмет од бронзане жице — Noppenring (?) (Каталог № 33).

Поред наведених урни које смо ископали у току две кампање рада, добили смо од сељака-власника њиве поред сектора II, једну канеловану урну коју је нашао у својој њиви. (Каталог № 34).

РЕЛАТИВНА ХРОНОЛОГИЈА (АНАЛОГИЈЕ)

Две некрополе

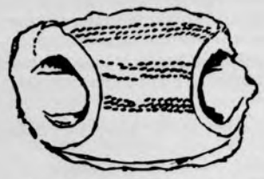
Да ли је, или не, оправдано говорити о две некрополе? То је питање које се одмах намеће још при првом погледу на план, а затим и при прегледу оријентације редова у самој некрополи. Обе некрополе су без сумње биле у довољној мери измешане да би се смела претпоставити њихова истовременост. Оријентација редова је код обе некрополе север — југ, али са различитим девијацијама у том погледу. Ова разноликост у погледу девијација, несумњиво је била један од најважнијих момената који су утицали на друге доказе о постојању две некрополе. Она је довела до тога да се редови секу, или спајају као што је то случај код урне гроба бр. 9, или код групе урни 6, 7 и 8. Приликом сечења редова старије од стране редова млађе некрополе, дошло је до уништавања гробова као што је случај са гробом код урне бр. 9 где су нађени само незнатни остаци урне старије некрополе. Приликом спајања редова дошло је код урни гробова 6 и 8 до толиког зближавања да би се могло говорити о групном гробу, да се ове урне типолошки толико не разликују да их је немогуће на било који начин повезати.

Можда бисмо смели на основу ових разноликих девијација говорити чак и о извесном померању полова земље у томе периоду (о чему је али за раније периоде писао J. Blanchard и H. Roulleaux-Dugage),[1] али би се тиме удаљили од теме о Белегишким некрополама. О овом питању говорићу на другом месту и другом приликом.

Осим ових детаља, о хронолошкој подељености ове две некрополе, говори нам и типологија на којој ћемо се овде највише задржати.

Старији гробови

Типолошки узевши старији гробови припадају типу средње-бронзанодопске керамике нашег Подунавља. Они припадају типу са шнур-орна-

Сл. 15. Ушка веће посуде (Инв. бр. 73) — Abb. 15. Henkel eines grösseren Gefässes (inv. № 73)

Сл. 16. Фрагментована урна (Инв. бр. 78) — Abb. 16. Fragmentierte Urne (inv. № 78)

ментиком, која се код нас јавља у Ватину,[2] Новој Пазови,[3] Борчи,[4] на Роспи Ћуприји,[5] и неким

[1] J. Blanchard, L'hypothèse du déplacement des poles et la chronologie du Quarternaire, Paris 1942, 160.
H. Roulleaux—Dugage, La précession des equinoxes et la déplacement de l'axe de rotation de la terre, La Géographie, T. 36 (1921) 445—446.
R. Furon, Manuel d'archéologie générale, Paris 1951, 47—50.

[2] V. G. Childe, Danube in the prehistory, London 1929, fig. 146 десно.

[3] М. и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951, 100 (изложено у Народном музеју).

[4] Ibid., 91.

[5] Усмено саопштење колеге Тодоровића, који ми је наведени материјал и показао у Музеју града Београда.

Сл. 17. Урна (Инв. бр. 153) — Abb. 17. Urne (inv. № 153)

Сл. 18. Урна (Инв. бр. 154) Abb. 18. Urne (inv. № 154)

другим местима у Подунављу. Неке урне старије некрополе (као нпр. урна гроба 21) имају своје аналогије у материјалу бронзаног доба Мађарске. За горе поменуту урну постоји као врло убедљива аналогија у Apati-puszta,[6] код чега се мора напоменути да су урне овог типа врло ретке. (Код овог бележим напомену колеге Тодоровића да је на Роспи Ћуприји нашао такву урну).

Код аналогије коју сам навео из Ватина, дужан сам да напоменем, да је на томе локалитету нађено и урни које припадају нашем млађем типу, али том приликом скрећем пажњу на то да ми ништа не можемо закључивати на основу објеката из Ватина који су у музеју у Вршцу, јер су они без неких интереса вредних података донети у тај музеј. Ослањајући се на разлике које постоје између орнаментисања ових двају типова урни може се само још више потврдити одвојеност Ватинске од Вршачко-жутобрдске фазе које, нарочито у последње време, хоће да изједначе неки аутори.[7] (Овде морам, као што сам и раније чинио, да подвучем да је несрећно изабрани термин „ватинска" изазвао можда највише полемике по том питању).

Типолошки узевши све ове урне припадају почетном делу последње фазе војвођанско-панонске групе (такође незгодно изабран назив!) тј. крају средњег и почетку касног бронзаног доба. Са таквим датирањем се углавном поклапају и налази метала из урни гробова бр. 14, 22 и групе „С".

[6] Childe, op. cit., fig. 173.

[7] М. Гарашанин, на више места у разним чланцима.

[8] Childe, op. cit., fig. 218 (горе лево) и J. Nestor, Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, Bericht der Röm.—germ. Komm. 22 (1934) T. 15, 1 и 3.

Млађи гробови

Поред већ наведене урне из Ватина треба одмах подвући да су урне овог типа налажене у Дубовцу,[8] Невши (Бугарска),[9] Сурчину,[10] на Роспи Ћуприји[11] и неким другим местима. Ове урне несумњиво припадају раном халштатском периоду код нас, а који је у керамици означен баш појавом и све чешћом употребом канелура. Овај тип урни представљао би типолошки прелаз од урни типа са „шнуром" ка урнама „Даљске фазе" пуног халштатског периода.

О питању апсолутне хронологије која је од битне важности биће говора доцније (у одељку „Закључак и неки проблеми у вези открића некрополе у Белегишу") где ћемо се укратко осврнути на еволуционе фазе кроз које су облици белегишких урни морали проћи од старије до млађе некрополе.

ОРНАМЕНТИКА

На урнама старије некрополе у Белегишу налазе се орнаменти изведени у „шнур-техници". Ова техника је, сама по себи, већ условила и пријем орнаменталне синтаксе у дужем периоду развоја облика. Поред, венцима опасаног врата, који је готово идентичан са онима на правој шнур-керамици,[12] постоје још и у распоређивању других орнамената извесне сличности: између наспрамно

[9] М. М. Васић, Жуто Брдо IV, Старинар н. р. V (1911), сл. 101.

[10] Материјал лежи непубликован у Археолошком музеју у Загребу.

[11] Изложено у Музеју града Београда.

[12] Cf. нпр. Pittioni: Grundlagen, 88 Abb. 38.

Сл. 19. Урне (Инв. бр. 155) — Abb. 19. Urne (inv. № 155)

Сл. 20. Урна (Инв. бр. 157) — Abb. 20. Urne (inv. № 157)

или унакрсно постављених ушки које служе као симетралне осе, распоређени су мотиви који имају за циљ да испуне празнину горњег дела суда, рамена. Исте појаве могу се запазити и код шнур керамике у њеним централним областима, с тога се могу сматрати за оправдане утицаји, које је претпостављамо, шнур керамике на керамичком материјалу старије некрополе са локалитета Стојића Гумно (Сл. 13).

Нешто је јаснија ситуација у погледу на орнаментику коју смо нашли на урни гроба бр. 19. Урезане линије као што их има ова урна, налазе се и на урни из Старчева,[13] која и по осталом материјалу припада вршачкој фази. Такође је ситуација јасна и у погледу канеловања којим су судови орнаментисани на истим деловима само у другој техници.

КАТАЛОГ

№ 1. Фрагментована урна (Инв. бр. 66) рађена слободном руком од сиве и сиво-мрке земље са крупним зрнцима песка са високим трбухом и раменом; без врата и са четири (очуване три) тунеласто-тракасте ушке изнад којих је врпчасти (schnur) орнамент изведен од четвороструко утиснутих линија од којих средња иде вертикално нагоре и дели ушку на два подједнака дела, а лево и десно од ње су такође четвороструке траке које се на горњим крајевима повијају у волуте. На највишој тачки рамена, на средини поља између ушки налазе се четири (очувана три) унакрсно постављена брадавичаста испупчења, испод којих се налази четвороструки врпчасти орнаменат облика: Површина урне фино је глачана. Димензије: пречник дна 9 см, пречник трбуха 31 см, пречник врата на рамену 14,2 см, очувана висина 23 см.

№ 1а. Мања шоља у облику зарубљене купе (Инв. бр. 67) са једном очуваном тракастом дршком, рађена слободном руком од недовољно пречишћене земље са плевом и зрнцима песка, тамно мрке и сиве боје са траговима механичког глачања на спољној површини. Димензије: пречник дна 3,7 см, пречник обода 8,7 см, висина 3,4 см.

№ 2. Фрагменти веће посуде (инв. бр. 73) рађена слободном руком од доста добро пречишћене земље мрке боје, неједнако печене. На спољној страни трагови превлачења прстију, међу фрагментима, једна ушка са тракама изведеним у „Schnur-техници".

№ 3. Јаче фрагментована урна (инв. бр. 71) са очуваним трбухом и делом рамена, рестаурисано. Рађено слободном руком од светло-мрке земље са крупнијим зрнцима песка и кречњака. Споља механички глачана, тањих зидова и добро печена. На најширој периферији трбуха четири унакрсно постављене мање тракасте ушке. Украс: на једном фрагменту на рамену суда, у простору између ушке налази се орнаменат криве линије који је изведен у шнур-техници четвороструко утиснутим канапом. Међу фрагментима који нису могли бити везани за састављене делове урне очуван је део обода са утиснутим канапом у четири реда на врату. Димензије: пречник дна

[13] Д. Гарашанин, Прилог проучавању бронзаног доба Србије и Војводине, Рад Војв. муз. 3 (1954), 70, сл. 12 (инв. 7735).

Сл. 21. Урна (Инв. бр. 100) — Abb. 20. Urne (inv. № 160)

Сл. 22. Фрагментована амфорица (Инв. бр. 175) — Abb. 22. Fragmentierte Kleinamphora (inv. № 175)

7,2 см, пречник трбуха 27,3 см, реконструисана висина 20 см.

№ 4. Фрагментована урна облика огњишне керамике (инв. бр. 78) са одбијеним крилцима, рађена слободном руком од пречишћене жуте иловаче превучене тањим слојем оплављене иловаче смеђе боје. Врло добро печена. Споља, нарочито код обода, местимично трагови механичког глачања. Димензије: ширина очуваног дела обода 11,2 см, реконструисана висина 19,3 см.

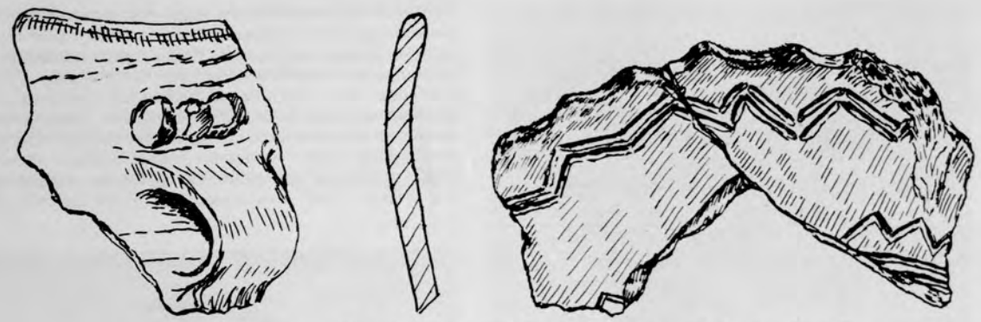
№ 5. Урна биконичног облика са очуваним цилиндричним вратом без обода (инв. бр. 153) рађена слободном руком од пречишћене земље сиво-црне боје. Врло чврсте фактуре. На крајњој периферији трбуха унакрсно су постављене четири тракасте ушке, на рамену орнаменти косо постављених крстова који се на крајевима повијају. Ови орнаменти изведени су у техници утискивања канапа. На врату се такође у истој

Сл. 23. Урна (Инв. бр. 159) — Abb. 23. Urne (inv. № 159)

техници налазе изведени пет фризова од по четири линије које иду око целог врата. Димензије: пречник дна 10,3 см, трбуха 31 см, а очувана висина 35,6 см.

№ 6. Урна биконичног облика са очуваним цилиндричним вратом и фрагментом оштро развраћеног обода (инв. бр. 154), рађена без витла од добро пречишћене земље црнкасто-сиве боје. Фактура је мекша. На крајњој периферији трбуха налазе се четири унакрсно постављене тунелске ушке. На рамену у простору између ушки налазе се орнаменти од по две волуте између којих је по једна троструко утиснута хоризонтална линија изведена као и сви орнаменти на овој урни у шнур-техници. У међупростору на рамену су по четири вертикално утиснуте троструке линије.

Сл. 24. Фрагменти лонца (Инв. бр. 179) — Abb. 24. Fragmente eines Topfes (inv. Nr. 179)

На врату су венци хоризонталних дубоко утиснутих троструких линија. Димензије: пречник дна 9,7 см, пречник трбуха 28,7 см, и висина 34,3 см.

№ 7. Фрагментована урна биконичног облика (инв. бр. 156) (очуван је само трбух и део рамена, док се делови врата не могу нигде везати!), рађена без витла од добро пречишћене сиве земље мекше фактуре. На крајњој периферији трбуха налазе се четири унакрсно постављене ушке. На једном од очуваних фрагмената врата налази се орнаменат троструких хоризонталних линија утиснутог канапа. Пречник дна 8,3 см, пречник трбуха 26,2 см, рестаурисана висина 11 см.

№ 8. Фрагментована, поуздано реконструисана урна, биконичног облика (инв. бр. 155) са очуваним цилиндричним вратом и разгрнутим ободом, рађена без витла од мрко-црне недовољно пречишћене земље, споља црвено печена а изнутра мрка. На најширој периферији трбуха налазе се четири унакрсно постављене ушке. Урна није орнаментисана. Димензије: пречник дна 7,2 см, пречник трбуха 14,1 см, пречник обода 10 см, и очувана висина 26 см.

№ 9. Урна биконичног облика са цилиндричним вратом и разгрнутим, нешто окрњеним, ободом (инв. бр. 157), рађена моделовањем од добро пречишћене земље са ситнијим зрнцима песка. Одличне је фактуре и добро печена. На крајњој периферији трбуха су четири унакрсно постављене тракасте ушке док су на рамену, нешто ниже од преласка у врат такође унакрсно постављена четири брадавичаста — купаста испупчења. Од ових испупчења косо ка ушкама утиснуте су троструке линије које стварају троугаона орнаментска поља. Поља између ушки испод брадавица, испуњена су вертикалним линијама које су изведене у истој техници утискивања канапа, од којих крајње прелазе својим доњим делом у спиралу. Изнад ушки на рамену је орнаменат двојне спојене волуте. На врату пет венаца хоризонтално утиснутих троструких линија. Ди-

Сл. 25. Лонац (Инв. бр. 176) — Abb. 25. Topf (inv. № 176)

Сл. 26. Лонац (Инв. бр. 161) — Abb. 26. Topf (inv. № 161)

Сл. 27. Фрагментована здела (Инв. бр. 163) — Abb. 27. Fragmentierte Schüssel (inv. № 163)

мензије: пречник дна 11,2 см, пречник трбуха 30,7 см, пречник обода 21,5 см, висина 35,7 см.

№ 10. Фрагментована урна биконичног облика са високим цилиндричним вратом (инв. бр. 160), рађена слободном руком од добро пречишћене сиве земље неједнако печена. На крајњој периферији трбуха налазе се четири мања пластична испупчења док се на рамену налазе два испупчења истог — брадавичастог облика — али нешто већа. На прелазу из рамена у врат налазе се две тракасте наспрамно постављене ушке. На рамену се код једне ушке налази орнаменат облика таласне линије изведен у техници отискивања канапа. Димензије: пречник дна 9 см, пречник трбуха 23 см, пречник врата и обода 14 см, висина 29,8 см.

Сл. 28. Тутулус од бронзаног лима (Инв. бр. 166) — Abb. 28. Tutulus (Bronzeblech) (inv. № 166)

№ 11. Фрагментована мања амфорица трбушастог облика са високим вратом (инв. бр. 175) и навише подигнутим ободом. Рађена моделовањем од фино печене и пречишћене сиво црне земље. Ушке су облика анса цорнута са једним јаче наглашеним вертикалним ребром. Дно је нешто удубљено и као цела површина суда фино углачано. На рамену орнаменти изведени жљебљењем помоћу тупог предмета оивичени су са горње стране низом убода. Сам орнаменат је фриз са пољима

Сл. 29. Лунуласти привесак од бронзаног лима (Инв. бр. 167) — Abb. 29. Gehänge in Form einer Lunula — Bronzeblech (inv. № 167)

која су међусобно одвојена са по два вертикална зареза. Испод низа тачака налази се у фризу и таласни орнамент. Димензије: пречник дна 3,3 см, пречник трбуха 11,4 см, пречник обода 6,2 см и висина 12,2 см.

№ 12. Фрагментована урна биконичног облика са нешто оштећеним вратом и ободом (инв. бр. 159), рађена слободном руком од добро пречишћене сиве земље, неједнако печене. На крајњој периферији трбуха суда налазе се четири наспрамно постављене тракасте ушке, на рамену код прелаза у врат на половини растојања између ушки налазе се брадавичаста испупчења поред којих су по два кружна удубљења. Од оваквог пластичног украса полази на ниже утиснути орнаменат изведен канапом. Димензије: пречник дна 9 см, пречник трбуха 28,5 см, пречник обода 20,3 см и висина 35 см.

№ 13. Фрагменти мањег коничног лонца (инв. бр. 179), рађеног слободном руком од црне земље са премазом црвене боје. Димензије: пречник дна 5,3 см, ширина тракасте ушке 2,6 см.

№ 14. Лонац коничног облика (инв. бр. 176), са две ушке од којих је једна фрагментована, рађен моделовањем од пречишћене земље мрке боје, неједнако печен, грубо глачане површине. Димензије: пречник дна 7,6 см, пречник обода 14,6 см, висина 19,2 см.

Сл. 30. Део људске спаљене кости са остатком бронзе (Инв. бр. 169) — Abb. 30. Ein Bruchstück des gebrannten menschlichen Knochens die Reste von Bronze aufweisend (inv. № 169)

№ 15. Лонац коничног облика (инв. бр. 161), добро очуван. Рађен слободном руком од сиво црне земље, црвено печен. Земља је слабије пречишћена и са траговима кречњака и песка. На трбуху лончића очувана је једна тракаста ушка а на супротној трагови језичасте дршке. Димензије: пречник дна 6,2 см, пречник обода 12 см, висина 12,3 см.

№ 16. Фрагментована здела (инв. бр. 163), коничног облика са задебљалим — зарављеним ободом. На трбуху су две мање ушке. Здела је рађена слободном руком од сиве земље са песком, накнадно црвено печена. На ободу се налазе зракасто распоређене мање траке од утиснутих линија канапа. Димензије: пречник обода 16 см, висина 8 см.

№ 17. Фрагментована урна биконичног облика (инв. бр. 161), са цилиндричним вратом и нешто разгрнутим ободом, рађена моделовањем од сиво пречишћене земље уједначено печене. На крајњој периферији трбуха четири унакрсно постављене ушке већих димензија. На рамену орнаменти изведени утискивањем канапа. Димензије: пречник дна 8,5 см, пречник трбуха 29 см, висина 35 см.

№ 18. Метални предмети нађени у урни (инв. бр. 166—169). А — Тутулус од бронзаног лима коничног облика са две наспрамно пробушене рупе, пречник 1,82 см. В — Лунуласти привесак од бронзаног лима, ширина 2,1 см, висина 2,72 см. С — Фрагменти нагорелог тутулуса мањих димензија, пречника 1,22 см, висине 1,1 см. D — Део људске спаљене кости са остатком аморфне бронзе која је при спаљивању прионула за ову кост.

№ 19. Амфорица мањих димензија (инв. бр. 177), рађена слободном руком од земље са доста песка сиво-мрке боје. Нога цилиндричног облика, трбух четвртаст, ушка типа анса цорнута. Врат ромбично развраћен. Димензије: пречник дна 3,4 см, трбуха 10,4 см, обода 6,8 см и висина 10,3 см.

№ 20. Фрагменти мање урне биконичног облика (инв. бр. 158), са четири наспрамно постављене ушке. Између ових ушки на рамену се налазе орнаменти урезани тро- и четворо чланих линија које образују систем гирланда. Површина је механички глачана.

№ 21. Нешто фрагментована већа урна (инв. бр. 74) рађена моделовањем од добро пречишћене земље са плевом, мрке и црвене боје, споља са црним премазом који је механички глачан. Прелаз из трбуха у раме је оштро наглашен и на њему су четири унакрсно постављене брадави-

Сл. 31. Мала амфора (Инв. бр. 177) — Abb. 31. Kleine Amphora (inv. № 177)

Сл. 32. Фрагментована здела (Инв. бр. 75) — Abb. 32. Fragmentierte Schüssel (inv. № 75)

часте дршке, а испод њих су на трбуху непробушене тунелске ушке. Цела површина горњег дела трбуха подељена је на мања поља која су наизменично канелована и глачана. На врату се налазе хоризонталне дубоке канелуре испод којих је венац кружних убода. Димензије: пречник 8,6 см, трбуха 43 см, очувана висина 41 см.

№ 22. Фрагменат дубље зделе (инв. бр. 75), са очуваним делом обода и једном тунеластом ушком. Рађена моделовањем од доста добро пречишћене земље мрке боје са траговима механичког глачања. Обод је нешто увучен, а на рамену у висини ушке налазе се две очуване брадавице (реконструисано). Димензије: 18 см × 12,4 см.

№ 23. Фрагментована, поуздано реконструисана урна (инв. бр. 63). На трбуху урне налазе се четири језичасте унакрсно постављене дршке на доњој ивици наглашеног профила трбуха. Рађена од мрке земље споља превучене танким слојем црне земље, механички глачана-полирана. Украс: у међу зонама између дршки вертикалне дубоке канелуре, а на врату око целе посуде хоризонталне канелуре шире и плиће од оних на трбуху. Димензије: пречник дна 8,7 см, пречник трбуха 20,7 см, обода 18,7 см, рестаурисана висина 28,2 см.

№ 24. Фрагментована урна (инв. бр. 62), са очуваним дном, трбухом и раменом, делом врата без обода, са четири унакрсно постављене мање рожасте дршке, испод којих се налазе трагови отпалих тунеластих ушки. Урна рађена моделовањем од црвене и црвенкасто сиве земље са дебелом превлаком црне шлемоване земље. Изнутра је грубља израда а споља механички глачана-полирана. Украс: на прелазу трбуха у раме као и на целом рамену у зони између ушки косе канелуре. На врату око целе посуде хоризонталне канелуре нешто шире од оних на трбуху. Димензије: пречник дна 7,4 см, трбуха 22,5 см, очувана висина 20,8 см.

№ 25. Фрагменти веће урне (инв. бр. 69), са високим вратом који је делимично могао бити реконструисан, рађене моделовањем од светломрке и црвенкасте земље са танким премазом црне земље. На врату широке хоризонталне канелуре (укупно 97 фрагмената). Међу фрагментима су очуване широке брадавичасте дршке и имитације тунеластих ушки које нису бушене. Пречник врата 17,3 см.

№ 26. Фрагменат посуде високог врата (инв. бр. 70), са нагло разгрнутим ободом, очуваним раменом и трбухом. Рађена моделовањем од пречишћене земље, примарно црне боје (сада светло мрке). Изнутра видни трагови механичког глачања. На широј територији трбуха очувано једно мање пластично испупчење. Димензије: висина 10,7 см, пречник реконструисаног обода 12,3 см.

№ 27. Потпуно очувана урна (инв. бр. 64), мање величине, рађена од смеђе иловаче са ретким траговима механичког глачања. Прелаз од рамена у врат урне је пластично наглашен. У висини тога прелаза налазе се четири унакрсно постављена рожаста испупчења а испод њих на трбуху су четири мање тунеласте ушке које нису скроз бушене. Димензије: пречник дна 6,7 см, пречник трбуха 19,5 см, пречник обода 17 см, висина 22,3 см (украса на овој урни нема!).

№ 27-а. Фрагментована здела — поклопац урне (инв. бр. 65), (податке о овој зделi немогуће је дати, јер се још увек налази са земљом и костима у урни).

№ 28. Окрњена урна са високим трбухом (инв. бр. 68), кратким раменом и високим вратом. Раме је једним хоризонталним ребром одвојено од високог врата, а на ребру су четири унакрсно постављене брадавичасте дршке, испод којих су четири (очуване три) тунеласте ушке. У простору између ових налазе се вертикалне широке канелуре које чине венац око трбуха као што четири благо заталасане хоризонталне канелуре чине венац око горњег дела врата. Димензије: пречник дна 8 см, трбуха 33 см, обода 29 см, висина 38 см,

Сл. 33. Фрагментована урна (Инв. бр. 71) — Abb. 33. Fragmentierte Urne (inv. № 71)

(публикована у Веснику Друштва музејско-конзерваторских радника бр. 15, стр. 28).

№ 29. Поклопац са урном (инв. бр. 153), који је могао бити реконструисан само као прстен обода без дна. Рађен слободном руком од добро пречишћене иловаче жуто печене. На ободу троčлана дршка.

№ 30. Урна (инв. бр. 72), са очуваним дном, трбухом и делом врата. Рађена моделовањем од недовољно пречишћене земље са крупним зрнцима кречњака. Мрко сиве и црне боје на спољној површини. На периферији трбуха налазе се четири тракасте унакрсно постављене ушке изнад којих су на рамену четири оштра рожаста израштаја. У међу зонама налазе се вертикалне плитке канелуре разних ширина. На врату венац широких, дебљих, хоризонталних канелура. Димензије: пречник дна 9,2 см, трбуха 30 см, очувана висина 31,7 см.

№ 31. Фрагменти дна урне (инв. бр. 76), већих димензија, рађене моделовањем од црне и црно-сиве земље са крупним зрнцима песка. Очувано 9 фрагмената разне величине.

№ 32. Фрагменат обода амфорице (инв. бр. 77), танких зидова, рађене од црне фино пречишћене земље са сјајно углачаном спољном површином. Димензије: пречник дна 4,5 см, очувана висина 4,8 см.

№ 33. Noppenring (?) од бронзане жице, врло малих димензија са дебљим слојем дивље патине, пречник noppenringa 0,8 см.

№ 34. Фрагментована урна (случајан налаз) типа са канелурама, рађена слободном руком од

Сл. 34. Урна (Инв. бр. 63) — Abb. 34. Urne (inv. № 63)

Сл. 35. Фрагментована урна (Инв. бр. 62) — Abb. 35. Fragmentierte Urne (inv. № 62)

мрке пречишћаване земље, неједнако печене. Карактеристични су убоди око брадавичастих израштаја на рамену у облику слова „v". Канелуре се налазе на трбуху и врату. Димензије: пречник дна 12,3 см, трбуха 31 см, висина 29 см.

ДАТИРАЊЕ (АПСОЛУТНА ХРОНОЛОГИЈА)

За хронолошка испитивања, од необичне су важности такозвани затворени налази, код којих се везују једни за друге керамички и метални предмети. При ископавању имали смо срећу да откријемо више таквих затворених налаза, који ће бацити више светла на односе гробља са урнама из Белегиша са осталим налазиштима и налазима из ближе и даље околине. Одмах морам да напоменем да су метални предмети били налажени само и искључиво у урнама које типолошки припадају старијој некрополи док у урнама млађе некрополе нису нађени ни амфорни комади истопљеног метала.

Метални предмети

Металним предметима свакако је била најбогатија урна гроба бр. 22 код које је већ и споља при чишћењу нађен комад метала који својим обликом подсећа на иглу, но толико је истопљен да се тип игле не може утврдити са сигурношћу. У урни је поред више аморфних комада метала (бронзе) од којих је један прионуо уз кост на коју је капнуо при обреду спаљивања

Сл. 36. Урна (Инв. бр. 68) — Abb. 36. Urne (inv. № 68)

Сл. 37. Фрагментована урна (Инв. бр. 72) — Abb. 37. Fragmentierte Urne (inv. № 72)

нађено је три мање оштећена метална предмета: два тутула и један лунуласти привезак.

Тутули припадају типу добро познатом са налазишта краја бронзаног доба. Идентични са примерцима из Белегиша јављају се на налазиштима Вршац[14] (некропола) и Nagy Hangos[15] (остава).

Лунуле се јављају осим на ова два већ наведена налазишта и са другим материјалом са локалитета (остава) у Ercsi[16] и Великој Врбици,[17] која ова налазишта приписују такође крају бронзаног доба.

Игла нађена код урне (уколико је уопште игла!) приближавала би се својим типом највише типу са топузастом главом какве су нађене у остави у Винчи или Брестовику[18] која се такође датира на крај бронзаног доба — почетак халштата.

Од осталих гробова очували су се предмети у гробу бр. 14 (прстен) и у групи фрагмената „C" — сектор II (један noppenring). Овај noppenring припада типу „D" — 5 из Aunietitz-ких гробова.[19]

Сви метални предмети које сам овде навео имају, дакле, своје аналогије на налазиштима за које смо сигурно утврдили да припадају крају бронзаног доба. Али типолошки узевши ови објекти који су нађени у Белегишу представљају у готово свим случајевима, само старију варијанту

Сл. 38. Фрагментована амфора (Инв. бр. 77) — Abb. 38. Fragmentierte Amphora (inv. № 77)

[14] Arch. Közlemenyek XX T. I.

[15] Childe, op. cit., fig. 149.

[16] Ibid., fig. 151.

[17] М. Матић, Праисториски златни накит из Велике Врбице, Старинар н. р. II (1907), Т. I.

[18] Д. Гарашанин, Каталог метала (Народни музеј, Праисторија I), Београд 1954, Т. LXV, 15—20.

[19] Childe, op. cit., T. XIV.

овде наведених аналогија (ово је најупадљивије у погледу лунула), те их морамо сматрати за старије од ових других. У томе погледу је баш најкорисније налазиште откривено у Белегишу, јер нам оно пружа могућност да хронолошки издвојимо неколико фаза развоја, како у облицима керамике тако и у облицима накита, крајем бронзаног доба у нашим крајевима. На ова питања вратићу се касније у закључку.

Млађу некрополу морамо, нажалост, услед недостатака других података, датирати искључиво на основу типологије у рани халштатски период.

Апсолутно датујући налазе из Белегиша мислим да не грешим ако их ставим:

старију некрополу од око 1350. до 1100. године пре н. е.

млађу некрополу од око 900. до 750. године пре н. е. Остављајући при том довољно времена за све развојне ступњеве кроз које треба да прође керамичар оног доба, да би дао од једног (старијег) облика други (млађи).

Несумњиво је да су сва ова хронолошко-типолошка датирања несигурна без стратиграфије неког вишеслојног металнодопског насеља, на коме би били заступљени сви ови керамички типови. Но надајмо се да ће такво насеље бити оно на градини „Шанчине" кон Белегиша.

ЗАКЉУЧЦИ И НЕКИ ПРОБЛЕМИ КУЛТУРА СА СПАЉИВАЊЕМ МРТВИХ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

Ископавањима некропола у Иланци и Белегишу настављен је даљи рад на проблемима култура са спаљивањем мртвих, који је започет још у прошлом веку, а прекинут првим светским ратом. Ранији радови проф М. М. Васића у Србији већ су публиковани, али и застарели, како по тематици коју обрађују, тако и по начину третирања појединих питања. Радови Felixa Millekera и његових сарадника А. Шољмашија и Вöma дали су изванредан материјал за проучавање ових култура, али без икаквих научних података о распореду гробова и другом. Ова открића поново су подстакла на размишљања о пореклу обичаја спаљивања мртвих у нашим крајевима. То је једно важно питање на коме ћемо се овде мало задржати.

Питање порекла

Одакле је пореклом обичај спаљивања, који је тако распрострањен у европској праисторији? Према до сада публикованим подацима култура гробаља са урнама распрострањена је по читавом Подунављу од раног бронзаног доба па до дубоко у Халштат. У прелазном добу од неолита ка бронзаном, још увек се покојник сахрањује у згрченом ставу (Бодрогкерестур култура — која већ има извесних додирних тачака са културама раног бронзаног доба у Подунављу). Према налазу са Градца у Белегишу[20] можемо закључити да је у бронзаном добу већ владао обичај спаљивања мртвих. Мокринско-перјамоншку групу којој иначе припада овај налаз, можемо везати за елементе бубањско-хумске групе за коју М. Гарашанин с правом тврди да је пореклом са југоистока Балканског полуострва или чак из Мале Азије.

У Малој Азији, међутим, почињу се јављати гробови са спаљеним мртвим тек у времену паралелном са трајањем Троје VI. Некропола, зависна од Троје VI, откривена је ископавањем америчке мисије, показала је да је у току велике праисторијске сеобе из времена око 1100. године пре н. е. дошао у ове крајеве нов елеменат са севера тј. са Балканског Полуострва изазивајући темељне промене у друштвеном, материјалном и духовном животу ових народа и области. Према томе, значи, немогуће би било да елементи из бубањско-хумске групе као етникон који води порекло из једнога краја који је вршио скелетно сахрањивање, доноси као новину спаљивање у Подунавље.

Елементи спаљивања могу се евентуално као најстарији трагови овог обичаја тражити у неолитском периоду, на шта је већ указао др М. Гарашанин.[21] Но вероватније је да су извесни елементи

Сл. 39. Фрагментована урна, случајно нађена — Abb. 39. Fragmentierte Urne, zufälliger Fund

који су у Подунавље дошли из јужне Русије и Украјине унели и овај обичај као и многе друге промене настале у томе времену.

Ипак је највероватније да је култ ватре доживео свој врхунац у почетку бронзаног доба у Подунављу, пошто су сви елементи културе овог доба били везани за ватру. Из извесних обичаја насталих из култа ватре произашло је и предавање ватри посмртних остатака човека. Тиме се могло симболисати и одлажење духа човековог у облику дима ка небу и предавање овоземаљских остатака Мајци земљи из којих су ти остаци и произашли.

[20] В. Трбуховић, Градац у Белегишу, Рад Војв. муз. 5 (1956), 147—150.

[21] М. Гарашанин, Сахрањивање у балканско-анадолском комплексу млађег неолита, Глас. Зем. муз. XI (1956), 226.

Развојне фазе

У Белотићу у Западној Србији нађен је под тумулом један спаљени скелет са материјалом који се с једне стране може везати за бубањско-хумску групу, а с друге стране за групу Мокрин-Перјамош.[22] Обе ове групе припадају старијем бронзаном добу коме припада и гроб са Градца у Белегишу, где је један суд облика већих питоса употребљен као урна,[23] док су поред њега као дарови нађени један већи питос, пехар типичног мокринског облика поред урне и мања шоља у урни. Два поменута случаја, онај из Белотића и овај са Градца били би до сада најстарији трагови спаљивања у нашим областима, где се још не ставља у урне или се као урна користе судови других облика и намена.

Даљи развој облика урни од Белегишког као најсавршенијим формама „a doppio cono", мора се пратити преко урни из Добраче (сл. 22) ка урнама из Рифника,[24] а отуд даље ка урнама типа гроба 21 у Белегишу, Ватину и Apati-puszta-e,[25] затим ка формама урни старије некрополе са Стојића Гумна (које стоје под утицајем праве шнур керамике). То би био први део развитка облика који обухвата период од раног до почетка позног бронзаног доба.

Други део еволуције текао би преко урни типа гроба бр. 19 из Белегиша, која показује по орнаментици велико сродство са оном из Старчева[26] ка типу дубовачких не канелованих урни са којима су сродне оне из Вршца на којима се већ јављају и канелуре.[27] Типу пре ступања са канелурама припадају и жутобрдско-кличевачки налази. Затим долазе урне типа са канелурама с једне и типа a doppio cono с друге стране а које се овде јасно повезују на једном примерку из Иланце.[28] Доцније развојни облик је дањски тип после кога се уопште губи даљи траг спаљивања у нашим областима.

Закључак

Још у неолиту добро познати и гајен култ ватре доживео је своју кулминацију на почетку бронзаног доба, када је онима који су топили метал, ватра дала она преимућства која дају метални предмети над каменим. У култ ватре је сада био уведен поред ранијих ритуала и ритуал предавања ватри посмртних остатака умрлога а често и предмета који су му припадали.

Овај обичај је као што смо видели, пореклом из друштвених момената, аутохтон у области Подунавља и ми можемо ту пратити развој од његових почетака у раном бронзаном добу до дубоко у халштатски период, када се из нама непознатих разлога губи из ове области али наставља живот у областима средње Европе.

Одавде из наших крајева он је пренет током велике праисторијске сеобе (1100.—900. године пре н. е.) у Италију, Грчку, Малу Азију и даље у земље Блиског Истока. О томе сведоче и налази које везују за Троју VI односно њену пропаст, као и пропаст наглог увођења спаљивања у праксу Малој Азији може се „држати да је у те области дошао страни етнички елеменат".[29]

[22] М. Гарашанин, Један прилог хронологије бронзаног доба у Банату, Рад Војв. муз. 3 (1954), 56.

[23] В. Трбуховић, op. cit.

[24] Cf. F. Stare, Rifnik, Arh. ves. II, 2 (1952), 185 и д. T. VI, 1 а нарочито T. VII, 1 и Mileker B. A. Vattinai östelep, Temesvár 1905, T. XV, 1.

[25] Childe, op. cit., fig. 173.

[26] Д. Гарашанин, Прилог проучавању ... сл. 12.

[27] Милекер, Arch. Közl. T. II, 33—35.

[28] Изложено у Војвођанском музеју у Новом Саду.

[29] Cl. F. A. Schaeffer, Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale, London 1948, §119.

Војислав ТРБУХОВИЋ

EINE URGESCHICHTLICHE NEKROPOLE IN BELEGIŠ, UND EINIGE PROBLEME DER URNENFELDERKULTUR IM DONAURAUM

Das Volksmuseum in Zemun führte im Laufe der Jahre 1954 und 1955 archäologische. Ausgrabungen in der Urnenekropole an der Lokalität Stojića Gumno in Beleg š (Ost Syrmien) aus. Die Arbeiten wurden, nach Beendigung der an der Lokalität Gradac in demselben Ort vorgenommenen Ausgrabungen, fortgesetzt. Das im Laufe der ersten Ausgrabungsjahres angesammelte Material gehörte vorwiegend zum Frühhallstattzeit, während die von der zweiten Etappe stammenden Funde zum mitlere Bronzezeit gehörten. Die Urnen aus der zweiten Etappe, ihrem Typ nach gehörten zur Grupe der sog. Schnurkeramik und enthielten fast regelmässig die amorphen Metallstücke, während in den aus dem Gräbern 14, und 22 stammenden Urnen, sowie in der fragmentirten Urne »C« gewisse Metallgegenstände entdeckt wurden, die von der Feuer verschont bleiben.

Die Probesonde an der anderen Seite des Einschnitts gab die Auskunft über das Bestehen der Nekropole auch an dieser Stelle. Bei der Rekognoszierung wurde auch festgestelt, dass sich die Urnen auch an den Fluren Petrinjci und Brodić, in einer Entfernung von 2 bis 3 Km befinden.

In Beziehung auf die funde aus Belegiš, stellen sich einige Probleme der Urnenfeldeukultur und ihrer Herkunft im Pannonischen Raum. Enstand diese Kultur in Pannonien oder wurde sie von Aussen eingeführt? Den Funden von der Lokalität Gradac in Belegiš nach, scheint es diese Kultur oder, besser gesagt, dieser Brauch der Leichenverbrännung ein Folge der tiefen gesellschaftl'chen Veränderungen gewesen ist, die durch Metallbenutzung in die autochtone Bevölkerung des Donaugebiets e'ngeführt und von dort nach Südosten und Westen, an den Wegen der Grossen vorgeschichitlichen Völkerwanderung (um 1200—1000) entlang verbreitet wurden.

Vojislav TRBUHOVIĆ

ИЗ ПРАИСТОРИЈЕ ДОЛИНЕ РЕСАВЕ

У овом прилогу желим да објавим неке значајније објекте са новооткривеним налазиштима у долини Ресаве. Одмах у почетку морам да напоменем да се до материјала који се у овом раду објављује, дошло углавном случајно приликом земљаних радова. Но, после рекогносцирања терена, на којима су налази учињени, могло се доћи до извесних драгоцених података како о условима налаза тако и о њиховом међусобном односу.

Приликом рекогносцирања која сам вршио у заједници са колегама Николом Тасићем и Предрагом Медовићем 1956. године,[1] констатовао сам у околини Свилајнца два локалитета — поља са урнама. Годину дана доцније, на позив Музеја Horeum Margi — Равно у Ћуприји, обишао сам трећи локалитет од ових чији материјал овде објављујем.

Током рекогносцирања 1956. г. посетили смо ради увида у познате локалитете Музеј при Ресавској библиотеци у Свилајнцу, где су моју пажњу привукли извесни метални предмети, који су били изложени са прилично атипичним фрагментима керамике, за које се једино по фактури и лоше пречишћеној земљи могло рећи да припадају бронзаном добу. Из података у теренском инвентару овог музеја, могло се видети да сва ова керамика и метални налази потичу са налазишта у Луковици код Свилајнца.

Извршеним рекогносцирањем на месту налаза и из разговора са налазачем Васом Милојевићем, могло се констатовати да је на локалитету Јазвина у Луковици постојало, па приликом дубоког прекопавања њиве за сађење винограда, уништено у већој мери једно гробље са урнама. На простору који обухвата око 500 м² власник имања је ископао 12 урни које су биле покривене зделама. Према његовим изјавама могло би се закључити да је сахрањивање вршено у мањим групама по три до четири урне (од којих су обично 2 или 3 биле веће а једна мања). Можда се код ових мањих судова сме претпостављати да су били дарови у гробу, али је налазач изричито тврдио да се у свима судовима налазио пепео и да су сви били поклопљени, што није уобичајено за дарове у гробовима.

Од целокупне керамике која се данас чува у музеју у Свилајнцу, најкарактеристичнији је по својој орнаментици и облику, фрагменат са очуваном ушком на којој се налазе жљебљењем изведени орнаменти (сл. 1), а која је имала једно дугмасто испупчење на свом највишем делу. Сви остали керамички објекти који су нађени и чувају се у музеју са овог налазишта или су толико изломљени, или су атипични у тој мери да се на основу њих не може донети никакав закључак о облику суда ком су припадали. Међутим, у једној од ових урни нађена је гривна (сл. 2) без орнамента, који су можда и постојали али су претерано грубим чишћењем од стране налазача уклоњени и уништени. Овај тип гривне је у много чему сличан, а нарочито по пресеку, гривнама које на себи носе орнаментику комбинација гирланд мотива, а који су карактеристични и уобичајени на гривнама бронзанодопског периода B. Reinecke-овог хронолошког система. Осим тога је у једној другој урни нађен и један прстен од спирално увијене жице, који је толико атипичан да се не може користити у сврху давања хронолошких граница.

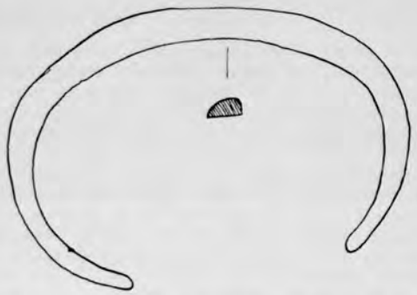
Фрагменат керамике са орнаментом подсећа, како по облику тако и по техници и мотиву орнамента, на уобичајену керамику тзв. „ватинског" типа. Сам мотив орнамента и његово место у пределу ушке, уобичајени су у керамичком материјалу тога типа на налазиштима у Војводини.[2] Ова

[1] Ова рекогносцирања вршена су према плану рада Археолошког института Српске академије наука.

[2] Упореди на пр. Mileker B., A Vatina östelep, Temesvár 1905, tab. VI и даље где су јако чести гирланд мотиви изведени у овој техници.

Сл. 1. Фрагменат урне са ушком из Луковице — Fig. 1. Fragment de l'urne à anse de Lukovica

Сл. 2. Бронзана гривна са локалитета Јазвина у Луковици — Fig. 2. Bracelet de bronze provenant de la localité Jazvina à Lukovica

Сл. 3. Здела—поклопац са урне из Ђуринца — Fig. 3. Ecuelle—couvercle de l'urne provenant de Djurinac

би се појава, прилично добро уклопила са хронологијом гривне, која је припадала баш овој групи урни којој је припадала и поменута ушка, те је према томе требало да буде истовремена.

Приликом истог рекогносцирања, сазнао сам и за постојање једног интересантног налазишта које је, према подацима које смо успели да прикупимо индицирало постојање једне некрополе сличне претходној. Како се материјал који је нађен у овој некрополи није налазио у музеју, већ је био растурен по селу, користећи прилику рекогносцирања у томе месту прикупио сам га и откупио за Народни музеј у Београду.

На самом месту налаза, у Ђуринцу (НОО Седларе), које је по својој природи и положају врло непогодно за овакву врсту некропола, констатовао сам да се ради о сличној појави као у Луковици, са том разликом што су се овде на појединим местима могле видети мање хумке. Ове хумке које немају више од 2—3 метра у пречнику и својом висином не прелазе 30 см, уствари су места на којима се могло очекивати да су гробови. Наиме из једне од ових хумки је власник имања Милан Петровић, приликом сађења воћки, извадио једну већу урну пепела, која је била покривена зделом, а на гомили пепела лежала је у урни, мања бронзана кама (криви нож). Према опису који је дао налазач, урна је припадала типу који је уобичајен у тој области, тј. типу са кратким цилиндричним вратом на високом трбуху који је од такође високог рамена одвојен једном хоризонталном пластичном траком. Ова трака спаја међусобно четири унакрсно постављене дршке. Нажалост од ове урне сачували су нам се само неки делови, али довољно јасно издвојени од осталог материјала, највише по дебљини зидова и ипак довољни да би се могло судити о облику.

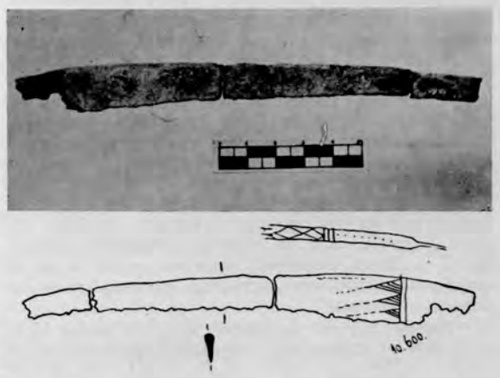
Здела, која је поклапала ову урну (сл. 3) по својим наизменично постављеним рожастим и дугмастим дршкама, такође је већ позната својим типом и са других локалитета у долини Мораве.

Приликом прикупљања налаза са овог локалитета, заинтересовао сам се и за бронзани нож из ове урне. Он се тренутно налазио у школи (где је служио као наставно средство уз предмет хемију као пример за бакар) те сам га од учитеља лако добио. Он припада типу кривих ножева са дршком од органске материје. На њему је са обе стране сачувана орнаментика коју сачињавају шрафирани троуглови, а на тупој страни се налази комбинација текућих ромбова. (сл. 4 а, б).

Код овог типа налазишта се изгледа и поред постојања хумки, ради о налазишту типа поља са урнама. Хумке су се изгледа створиле изнад ових гробова од избачене земље приликом њиховог укопавања, која због свог састава и подлоге на којој лежи није могла да буде спрана.

Годину дана касније, у децембру 1957. године, на позив Музеја Horeum-Margi — Равно у Ђуприји обишао сам терен угрожен изградњом пруге од Деспотовца ка Двориште и даље ка Сењском руднику. Код излаза из последњег тунела пред Двориштем, нађена је и уништена једна остава металних предмета, која се према једном келту који се сада налази у Музеју у Ђуприји (сл. 5) може датирати у Халштатски период. У овој остави се налазио, поред још неколико оваквих примерака и један срп који се нажалост није сачувао него је од радника поломљен да би се утврдило да ли је рађен од злата.

У истом месту је на локалитету Поље приликом просецања усека и то код проширења за колосеке станице Двориште, нађено је више гробова са урнама које су биле ограђене каменьем које је сложено у купу. На самом месту у профилу усека, могло се констатовати постојање неколико оваквих пресечених гробова од којих се могло извући нешто фрагмената урни на основу којих је могла бити реконструисана једна урна типом идентична са урном из Ђуринца, (сл. 6) са пластичним хоризонталним ребром. И ова урна је као и она из Ђуринца имала четири језичасте дршке, које су имале удубљења, али нису биле потпуно пробушене.

Сл. 4. Нож из урне из Ђуринца — Fig. 4. Couteau trouvé dans l'urne de Djurinac

Сл. 5. Бронзани келт из оставе код Дворишта — Fig. 5. Cognée de bronze provenant du dépôt près de Dvorište

На истом локалитету је нађена и урна (сл. 7), са широким вратом, канелурама на рамену и четири унакрсно постављене ушке са дугмастим пластичним додацима на највишем делу. Она се од осталих фрагмената и целих урни које су нађене на томе локалитету разликује по боји. Док су све урне имале сиву боју површине, ова је црвено печена.

Сл. 6. Урна са локалитета Поље у Двориште — Fig. 6. Urne provenant de la localité de Polje à Dvorište

Сл. 7. Урна слатинско-параћинског типа из Дворишта — Fig. 7. Urne de type de Slatina—Paraćin, provenant de Dvorište

Својим типом, урне из Ђуринца и Дворишта могу се приписати типу урни какве су нађене на локалитету Глождар у Параћину.[3] На истом локалитету је нађена и здела која је идентична са нашим поменутим примерком из Ђуринца.[4] На тај начин успостављена би била директна веза између наших локалитета и Параћина. С друге стране ови налази би се могли везати за тип урни познат из хумки код Добраче[5] где су ове нешто развијеније форме. Друга урна са локалитета у Двориште показује извесне везе са обликом урне из Лапотинца,[6] али се у свим осталим детаљима разликује од ове. Обликом ушки и украса на њима ова се урна може такође везати за налазе са локалитета Глождар у Параћину.[7]

На основу овога могло би се закључити да је у бронзаном добу у долини Ресаве, био развијен т.зв. параћински тип гробова са урнама, као и да се тај тип развио из слатинског типа бубањско-хумске групе.[8]

С друге стране можда би се смело говорити и о еволуционим фазама у којој би урна и здела из Ђуринца биле везане и за судове типа Добрача и тиме чиниле везу између параћинског типа и типа Добраче.

Војислав ТРБУХОВИЋ

[3] Inventaria Archeologica, Jugoslaviae fasc. 2, Y, 15, 1.
[4] Ibidem, Y 15, 2.
[5] Ibidem, Y 17 B 2 (1), 1; Y 17 B 2 (2), 10.
[6] М. Гарашанин и В. Ивановић, Праисторија лесковачког краја, Лесковац 1958, Т. IX, 1.
[7] Inv. Arch. Jug. Y 16 2 (L), 4; Y 16 2 (2), 5.
[8] M. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien 39 Bericht der Römisch—Germanischen Kommission (1958), 66 и даље.

SUR LA PRÉHISTOIRE DE LA RÉGION DE RESAVA

Dans ce bref rapport on publie les résultats des reconnaissances faites dans la vallée de la Resava (Serbie Orientale) qui ont abouti à la découverte des trois champs à urnes. Dans un de ces champs, celui de Lukovica, on a trouvé un bracelet dans l'urne et dans le second, à Đurinac, un couteau à lame recourbée.

A juger d'après ses éléments particuliers, l'urne de Đurinac appartiendrait au type d'urnes connu de la localité de Gložđar à Paraćin, auquel appartient indubitablement l'urne provenant de la troisième localité à Dvorište. Dans cette dernière localité fut pourtant trouvée aussi une urne qui appartiendrait au soi-disant type de Slatina du groupe de Bubanj et de Hum. Comme la forme des urnes de Đurinac et de Dvorište est déjà plus développé, elles peuvent être situées, au point de vue de leur chronologie entre les types déjà connus de Paraćin et de Dobrača. De cette façon-là, il est possible de suivre aujourd'hui la continuité du développement de la céramique sépulcrale depuis les phases anciennes de l'âge du bronze (groupe de Bubanj-Hum) jusqu'à la fin de l'age du bronze et jusqu'au début de la période d'Hallstatt (Dobrača) dans la région moravienne.

Vojislav TRBUHOVIĆ

НОВА НЕКРОПОЛА ЖУТОБРДСКЕ КУЛТУРЕ

„ПЕСАК“ КОД КОРБОВА

У Народном музеју Крајине у Неготину, налази се већи број занимљивих објеката, који су доспели у музеј 1957. године, са новооткритог локалитета жутобрдске културе код Корбова. На томе месту је извршено мање ископавање чисто заштитног карактера, које је трајало три дана.[1] Сељак Драгољуб Ивашковић, из села Корбова је 1957. године, мењајући лозу у своме винограду, на месту званом „Песак“, на дубини од 0,55—0,60 м, наишао на један већи суд, урну са спаљеним костима, део бинокл-вазе и фрагмент идола. Одмах је обавестио Народни музеј у Неготину, који је послао свог стручњака на терен. Ископавање је могло бити извршено само на местима где се лоза замењивала, и имало је само заштитни карактер. Том приликом су ископана десет гробa, оријентисана исток—запад, са мањим одступањима ка југу. Дубине гробова варирају између 0,60 м и 1,10 м. Од њих, један гроб, број 6, је вероватно из римског периода, други, број 1, је словенски, а трећи, број 8 је без прилога.[2] Остали гробови, судећи према керамичком материјалу, су из бронзаног доба, и припадају жутобрдској културној групи.

Сам локалитет „Песак“ је једна пешчана дина, дуга око 600 м и налази се на путу од Корбова према Вајуги, на неких пет километара од Корбова.[3]

Приликом описивања гробова, изоставићемо гробове број 1, 6 и 8, из наведених разлога. Напоменућемо само, да је гроб бр. 1 био по страни, и на већој дубини од осталих, 1,10 м, као и гроб број 6, на дубини од 0,92 м, са костуром детета у лежећем ставу, са згрченим ногама, без гробних прилога. Гроб је ограничен римским опекама, по једном код главе и ногу.

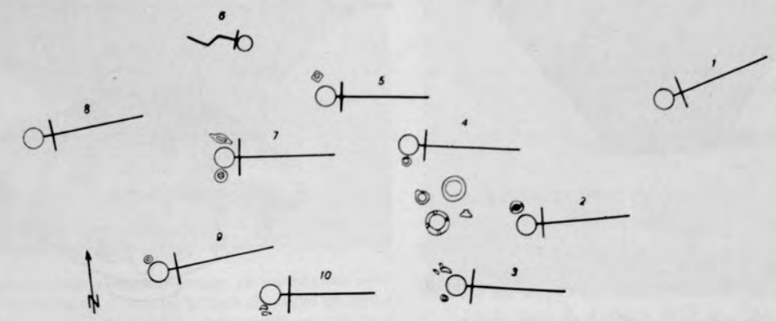
Гроб број 2, на дубини од 0,71 м, са скелетом, чије су руке опружене уз тело. С леве стране главе нађена је амфора, чије тракасте дршке спајају раме са ободом. Врат је конкаван, раме скоро хоризонтално, трбух јајаст, при дну прелази у заравњену ногу. Димензије: висина 13 см, пречник отвора 10,5 см. Боја светло мрка. (Слика 2).

Гроб број 3, са скелетом чија је лева рука опружена уз тело, док је десна на карлици. С десне стране главе налази се мали суд, да профилисаним ободом, цилиндричним вратом, биконичног облика. Суд је украшен орнаментима, испод обода је низ полумесечастих уреза, који се понављају и на нози вазе. На прелазу од врата ка рамену и на почетку трбуха по две траке у облику

[1] Овом приликом захваљујем се колеги Сави Радовцу, бившем кустосу Народног музеја у Неготину, који ми је уступио материјал за обраду и дао све потребне податке.

[2] Материјал из овог словенског гроба неће бити овом приликом објављен, јер сам га уступила колеги Илији Јанковићу, кустосу.

[3] Један локалитет „Песак“ помиње М. Васић још 1910. године, у Старинару НР V (1910) 5 на путу из Кладова за Корбово, у атару Кладова.

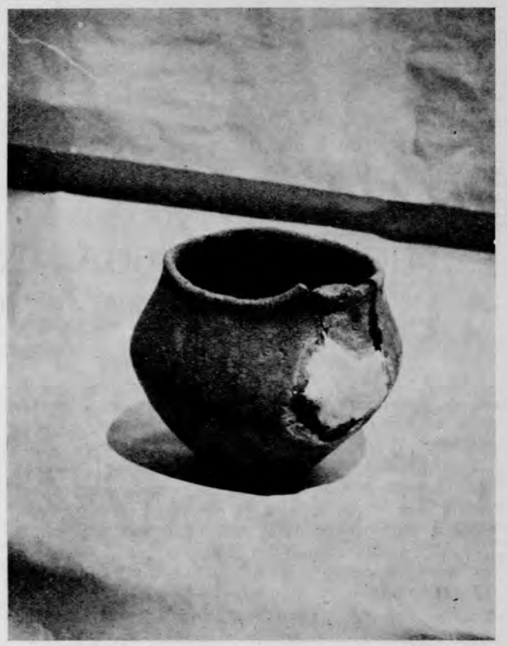
Сл. 1. Ситуација на терену после ископавања — Fig. 1. Situation sur le terrain apres les fouilles

Сл. 2. Амфора из гроба број 2 — Fig. 2. Amphore provenant de la tombe № 2

гирланди, а на самоме прелазу рамена у трбух, ред округлих удубљења од прста, испрекидани Buckel-ом. Техника урезивања, боја мрка. Димензије: висина 7 см, пречник отвора 6 см. Суд има и плитак, раван поклопац. (Слика 3).

Гроб број 4 је прво ископан, на дубини од 0,74 м. Скелет је опружен, са рукама спуштеним низ тело. С десне стране главе нађен је суд биконичног облика, са благим прелазом од рамена

Сл. 4. Фрагментован суд из гроба бр. 4 — Fig. 4. Vase fragmenté provenant de la tombe № 4

Сл. 3. Суд са поклопцем из гроба бр. 3 — Fig. 3. Vase à couvercle provenant de la tombe № 3

ка трбуху. Обод суда је профилисан, дршка која је спајала обод са раменом суда је поломљена. Суд је без икаквих орнамената. Боја мрко-жута, димензије: висина 15 см, пречник отвора 14 см. (Слика 4).

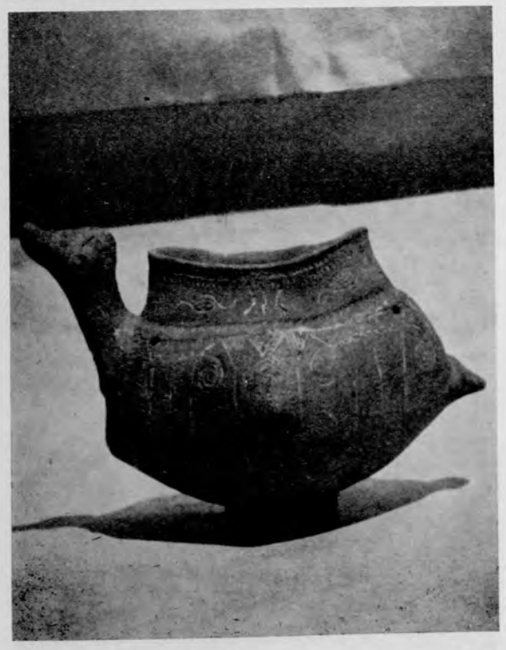
Гроб број 5, скелет са левом руком опруженом низ тело, а десном на карлици, нађен на дубини 0,78 м. С леве стране главе нађен мали суд, биконичног облика на цилиндричној нози, са профилисаним ободом, и нешто конкавним вратом. Карактеристична је четвртаста контура врата, гледана од горе. Суд је богато украшен геометријским и вегетабилним орнаментима. Испод обода се налази низ плитких округлих ореза, док се на прелазу од врата ка рамену налази други низ са полумесечастим урезима, који се понављају и на стопи вазе. Врат суда је ограничен

Сл. 5. Суд са орнаментима из гроба бр. 5 — Fig. 5 Vase ornementé provenant de la tombe № 5

Сл. 6. Суд са фалоидним поклопцем из гроба бр. 7 — Fig. 6. Vase à couvercle phalloïdal provenant de la tombe № 7

Сл. 7. Пластична ваза у облицу птице, са мистичним очима на врату из гроба бр. 7. — Fig. 7. Vase plastique en forme d'oiseau, aux yeux mystiques au cou, provenant de la tombe № 7

изнад првог низа ореза као и испод другог, тракама. Орнаментална композиција на рамену и трбуху суда се састоји од по три висећа, шрафирана троугла, од којих полазе наниже спиралне коврче. Између троуглова су по два концентрична круга са косим урезима испод. Још ниже, између спиралних коврча, налази се седмолисна розета. Цела композиција се завршава једним луком испод розете. Други део орнаменталне композиције се састоји од спиралне волуте, која полази од самог врата и испод које се, у средини, налази вертикалан ред полумесечастих зареза. Боја цр-

Сл. 8. Здела из гроба бр 9. — Fig. 8. Ecuelle provenant de la tombe № 9

венкасто-мрка, техника урезивања и бела инкрустација. Димензије: висина 8 см, пречник отвора 4,5 см. (Слика 5).

Гроб број 7, дубина 0,68 м. Скелет, са левом руком на карлици, десна савијена у лакту почива на грудима. С леве стране главе налази се пластична ваза у облику птице, а с десне стране мала ваза профилисаног обода, биконична, са јајастим трбухом, слабо израженим хоризонталним дршкама и коничним коплопцем, са фалоидним завршетком. Боја сиво-мрка, висина вазе са поклопцем 14 см. (Слика 6).

Суд у облику птице са леве стране главе скелета је богато украшен орнаментиком карактеристичном за културну групу којој припада, иако је орнаменат на врату пластичне вазе необично карактеристичан, у облику три пара очију са носем. (Слика 7).

Сл. 9. Амфора из гроба бр. 9 — Fig. 9. Amphore provenant de la tombe № 9

Гроб број 8, на дубини 0,60 м, скелет са десном шаком на карлици, без икаквих прилога.

Гроб број 9, дубина 0,72 м. Скелет са десном руком на карлици, а левом опуштеном низ тело.

Сл. 10. Фрагменти суда из гроба бр. 10. Fig. 10. Fragments de vase provenant de la tombe № 10

Сл. 12. Здела из групе са урном — Fig. 12. Ecuelle appartenant au groupe à urne

С десне стране главе налази се мала конична здела, црвено мрке боје, димензија: висина, 5 см, пречник отвора 8 см, (слика 8), и са леве стране амфора са профилисаним ободом, благо конкавним вратом, косим раменом, са две извучене језичасте дршке, без икаквих украса. Боја жуто-црвенкаста, димензије: висина 10 см, пречник отвора 8 см. (Слика 9).

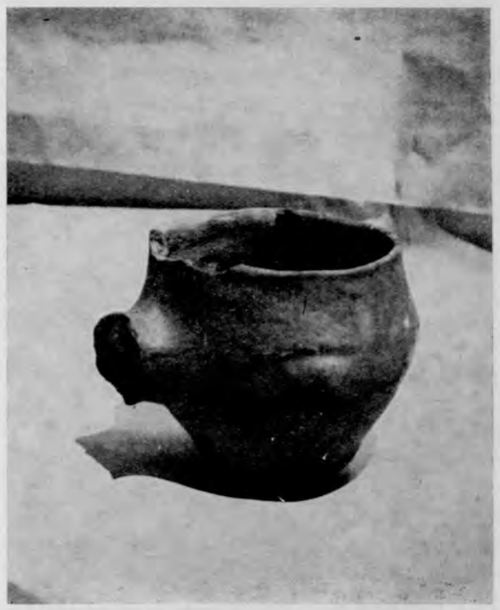
Гроб број 10, на дубини 0, 70 м. Скелет је са десном руком на карлици, а лева је спуштена низ тело. С десне стране главе скелета је фрагментован суд, биконичног облика, са развраћеним ободом, благо конкавним вратом. Суд је украшен, и то низовима плитких паралелних уреза испод обода, као и орнаменталном композицијом у облику спирала. На самоме врату је трака састављена од испрекиданих двојних уреза. Врат је од рамена одвојен траком. Података о боји суда, као и о димензијама, нема. (Слика 10).

У простору између гробова број 2, 3 и 4, где је сељак почео да копа, нађен је један гроб са урном, већом зделом, делом бинокл-вазе и фрагментом идола.

Урна, сиво-мрке боје, глачана, висине 36 см, пречник отвора 22 см, са развраћеним ободом, конкавним вратом, заобљеним раменом и трбухом, искошених зидова. На прелазу из рамена у трбух налазе се четири тракасте дршке. Урна је богато украшена. На ободу се налази ред цик-цак линија,

Сл. 11. Урна са фризовима, из групе са урном — Fig. 11. Urne à frises, appartenant au groupe à urne

Сл. 13. Фрагментована бинокл-ваза из групе са урном — Fig. 13. Vase-binocle fragmentée appartenant au groupe à urne

Сл. 14. Фрагментована теракота из групе са урном — Fig. 14. Terre cuite fragmentée appartenant au groupe à urne

а на врату вертикални низови тачака, изведених жигом. Прелаз од врата ка рамену је обележен редом вертикалних плитких уреза. Само раме је нарочито богато украшено. Оно је подељено у три хоризонтална фриза. Прва два фриза се допуњују, и имају исту орнаментику, састављену од по два већа троугла, ограничена са две линије, и са базама на самој ивици траке која дели фризове, и од по три мања троугла између њих, са издуженим врховима; ови мањи троуглови су шрафирани. У простору између два троугла, између њихових врхова, налазе се мали шрафирани троуглови. У крајевима између великих и мањих троуглова налазе се представе стилизованих птица, са дугим вратовима, вероватно лабуди или гуске. Трака која дели та два фриза, наспрамно постављена, украшена је цик-цак линијом. Трећи фриз је украшен низом полулука, у чијој средини се налазе по три вертикалне линије. Простор око дршки је издвојен. Трбух суда није украшен. (Слика 11).

Друга ваза је широка здела, плитка, са четири дршке које полазе од обода суда ка прелазу из рамена у трбух. Суд је такође богато украшен, и то испод обода низом вертикалних уреза, који се понављају и на прелазу од врата ка рамену. На врату је ред концентричних лукова, а на трбуху повезане спирале, испод којих су опет два низа лукова. Стопа је издвојена концентричним круговима. И на самим дршкама има орнамената, у виду шрафираног троугла са коврчама на бази. Боја суда је тамно мрка, глачана, димензије: висина 18 см, пречник отвора 34 см. (Слика 12).

Трећи суд је део бинокл-вазе, са мало развраћеним ободом, и одбијеном дршком. Боја црвенкасто-мрка, димензије: висина 15 см, пречник отвора 14 см. (Слика 13).

Најзад, последњи објекат из ове групе са урном је фрагменат идола, познатог жутобрдског типа. Сачуван је део груди, са орнаментиком у облику спирала, шрафираних троуглова, док се на леђима орнаменат састоји од линија, које се секу под углом, а у средини се налази полукруг.

Сл. 15. Ваза са поклопцем из Корбова — Fig. 15. Vase à couvercle de Korbovo

Сл. 16. Урна из Корбова — Fig. 16. Urne de Korbovo

Боја мрко-црна, глачано са инкрустацијом. Висина 5,5 см. (Слика 14).

На основу изнетог материјала, падају нам у очи неколико занимљивих чињеница. То су пре свега, скелетни гробови. Ако издвојимо гробове број један и шест, који су словенски и римски, и гроб број осам, који је без прилога, ми по типичном материјалу можемо ове гробове сврстати у жутобрдску културну групу, или тачније речено у корбовску варијанту жутобрдске културне групе. Међутим, према досадашњем познавању ове групе, ми у њој имамо само спаљене покојнике, што није случај код новог локалитета „Песак“, јер се ту ради о гробовима сахрањених покојника. Већ та околност је сама по себи занимљива и потврђује важност овога локалитета, те захтева и његово даље испитивање. Пошто имамо материјал из бронзаног доба, а начин сахрањивања се разликује од уобичајеног начина сахра-

Сл. 17. Урна из Корбова — Fig. 17. Urne de Korbovo

ињавања у већ поменутом периоду, морамо закључити, да на локалитету „Песак" имамо прелазни период из бронзаног у старије гвоздено доба, када су још јаке традиције старијег периода. Видимо, да тај прелаз није био нагао, него се постепено извршио, и то је дошло прво до еволуције у религиозном погледу, прелазом са спаљивања на сахрањивање, док се материјалне манифестације људске културе задржале из претходне епохе.

Посматрајући целокупан керамички материјал из гробова, видимо да је он истовремен. Аналогије за керамику су многобројне, како за облике ваза, тако и за орнаментику.[4] Облик вазе са поклопцем, без орнаментике, из гроба број 7, налази се и иначе у материјалу са Корбова, као што то показује један примерак у Нишу. (Слика 15). Он се, истина нешто разликује од нашег, по облику поклопца, дршци и орнаментици, коју наш примерак нема. И остали материјал са новога локалитета има својих директних аналогија у корбовском материјалу.[5] Тако, облик посуде са развраћеним ободом, високим вратом, обликом рамена и трбуха, положајем дршки, и нарочито карактеристичним украшавањем, које се свело на истакнуто раме вазе, налази се међу корбовским материјалом (слика 16 и 17), као и оним из Румуније, са локалитета Balta Verde.[6] И здела из гроба са урном, има аналогије у корбовском материјалу.[7] Скоро као пандан пластичној вази у облику птице из гроба број 7, је птица из Корбова, која је за време II светског рата нестала из Нишког археолошког музеја, а која је недавно публикована.[8] (слика 18). Слична птица се налази и на већ поменутом румунском локалитету Balta Verde.[9] Све ове пластичне вазе су сличне по идејној концепцији, иако је разлика у изради велика, а као најзначајнија је сигурно птица са локалитета „Песак", захваљујући својој необичној орнаментици на врату вазе. Уопште, аналогије су бројне не само код нас, него и у Румунији, на локалитетима из истога доба.

Орнаментика ваза је тесно повезана са орнаментиком жутобрдске културне групе и њене корбовске варијанте, које се налазе заступљене и на румунским локалитетима: ту има спирала, и композиција састављених од спирала и волута, шрафираних троуглова и њихових комбинација,

Сл. 18. Пластична ваза из Корбова — Fig. 18. Vase plastique de Korbovo

плитких полумесечастих уреза, повезаних двојних лукова итд.[10] Орнаментика се, дакле, не издваја много од остале из исте културне групе, иако имамо и неколико далеко млађих елемената, који говоре, као и скелетни гробови, за спуштање хронологије краја бронзаног доба. То су на првоме месту мистичне очи на пластичној вази у облику птице, за које нисмо могли наћи одговарајуће аналогије у праисторијском материјалу Балкана и Европе.[11] Једине аналогије, географски најближе, налазе се на вазама грчког архајског периода из Хистрије, где су насликане, али по своме облику и третману одговарају мистичним очима на врату птице из Корбова.[12]

[4] За орнаментику жутобрдске културне групе види М. Васић, Жуто брдо, Старинар НР V (1910), 161—188. М. Васић, Жуто брдо, Старинар НР II, (1907), 6 и даље.

[5] И овом приликом се захваљујем колеги Душану Крстићу, који ми је показао непубликовани материјал из Корбова и дао фотографије корбовског материјала.

[6] D. Berciu si E. Comsa, Sapaturile archeologice de la Balta Verde si Gogosu, Materiale si cercetari Archeologice II, 1956, сл. 9, 10, 17, 18, 37 итд.

[7] Ibid., сл. 13, 30.

[8] Ibid., сл. 27 а, 33.

[9] M. Garašanin, 39 Bericht der Roemisch-Germanischen Kommission, 1958, Taf. 17, 5.

[10] За орнаментику види М. Васић, op. cit.

[11] Постоје представе очију, али не мистичних, на материјалу из Корбова, који није публикован. Види М. Васић, Старинар НР V, табла VIII, 61. Слично и у Румунији, Berciu, op. cit., сл. 30. Упореди и представу очију на једној вази из Ватина, Wosinsky, Die inkrustierte Keramik der Stein-und Bronzezeit, 1904, Taf. LXXXVI, сл. 5.

[12] О овој пластичној вази биће више речи на другоме месту. За сада, упоредити M. Lambrino, Les vases archoiques d'Histria, Bucuresti 1938, сл. 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38.

Друго је орнаменат на урни, где имамо композицију, састављену у три фриза, која се састоји од троуглова и птица. Карактеристична је стилизација птица, која у себи има старијих елемената, јер је настала од ромба са завршецима у облику спиралних коврчи,[13] али по целокупној концепцији, је далеко млађа, и аналогије за овакву орнаменталну композицију налазимо често на вазама грчке производње, и то милетско-родске провениенције.[14] Ако узмемо у обзир обе ове чињенице повезавши их са нашим материјалом, и знајући за време настанка милетске колоније Хистрије, око 650. године старе ере, не чуде нас ови страни елементи у једном изразито жутобрдском материјалу.

Наравно да ова поставка повлачи за собом и снижавање хронологије не само Корбова и Жутог брда, него уопште целог краја бронзаног доба. Донекле сличну ситуацију имамо у Румунији, на локалитету Balta Verde, где се налазе упоредо три некрополе. Најстарија је поље са урнама из бронзаног доба тзв. Girla mare група, идентична са жутобрдском културном групом, затим поље са урнама из халштата, и најмлађа некропола са скелетним сахрањивањем испод тумула.[15] Иако постоје извесне сличности између нашег локалитета и овог румунског, разлике које се огледају у материјалу су велике. Материјал који највише одговара нашем са Корбова, потиче из некрополе бронзаног доба у Balta Verde, иако се поједини примерци налазе и у млађим некрополама. Сматрамо, да локалитет „Песак" са својим материјалом припада прелазној фази од бронзаног доба ка гвозденом, и почетку гвозденог доба, са напоменом да су још увек необично јаке традиције бронзаног доба. Ту чињеницу су уочили и Comşa и Berciu на локалитету Balta Verde,[16] када кажу, да техника, орнаментика и облици ваза гвозденодопског Urnenfelder-a базирају на локалној култури бронзаног доба.[17]

Најмлађа некропола у Balta Verde се датује у доба између 650. и 500. године старе ере.[18] Трачке тумуле са материјалом, који је сродан жутобрдском, Миков датује у VIII—VI век старе ере.[19] У новије време је Hawkes спустио халштат В у доба од 800.—625. год. старе ере, паралелно са протокоринтским стилом у Грчкој.[20] Ми смо већ напред напоменули, да треба спустити доњу границу бронзаног доба, што и сада понављамо. Уколико би било прихваћено Hawkes-ово датовање халштата В, онда би и некропола „Песак" временски припадала том раздобљу; ако се задржава старо датовање, корбовска некропола спада у време између 1050—800. год. старе ере.[21] Ми смо мишљења, да се та доња граница треба померити, да би се добило правилно решење појединих објеката са локалитета „Песак".

Александрина ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ

[13] Овај орнаменат је познат и са жутобрдског материјала, где је врло чест. Уп. М. Васић, op. cit.

[14] Lambrino, op. cit., сл. 7—12. E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, III, München 1923, сл. 112.

[15] Berciu-Comsa, op. cit.

[16] Ibid., 226.

[17] Ibid.

[18] Ibid., 234.

[19] В. Миков, Произходът на куполните гробници в Тракия, Сборник Гаврил Кацаров II, София 1955, 15 и даље.

[20] C. F. Hawkes, From Bronze Age to Iron Age: Middle Europe, Italy and the North and West, Proc. Prehist. Soc. NS XIV (1948), 196 и даље.

[21] R. Pittioni, Die urgeschichtlichen Grundlagen der Europäischen Kultur, Wien 1949, 183.

NOUVELLE NÉCROPOLE APPARTENANT À LA CULTURE DE ŽUTO BRDO

»PESAK« PRÈS DE KORBOVO

Dans le Musée national de Negotin (Serbie Orientale) se trouvent les matériaux provenant d'une nouvelle localité nommée »Pesak«, située près de Korbovo, sur le chemin qui relie Korbovo et Vajuga. Les matériaux ont été recueillis dans une nécropole, lors de l'exécution des travaux de protection et à cette occasion on a découvert dix tombes, dont une, sous le numéro 1, était slave, l'autre, sous le numéro 6, datait de l'époque romaine et la troisième, sous le numéro 8, ne contenait aucun objet.

Il est caractéristique de noter que toutes les tombes renfermaient des squelettes, ensevelis à la profondeur de 0,60 à 0,78 m, tandis que les matériaux étaient exclusivement céramiques, appartenant au groupe culturel de Žuto Brdo.

Tombe numéro 2 — à gauche de la tête du squelette trouvée une amphore (Fig. 2).

Tombe numéro 3 — à droite de la tête du squelette trouvé un petit vase ornementé (Fig. 3).

Tombe numéro 4 — à droite de la tête un vase sans ornements (Fig. 4).

Tombe numéro 5 — à gauche de la tête un petit vase richement ornementé de figures géométriques et motifs végétaux (Fig. 5).

Tombe numéro 7, contient un vase plastique en forme d'oiseau richement ornementé, aux yeux mystiques caractéristiques sur le col du vase (Fig. 7), trouvé à gauche de la tête du squelette, tandis que du côté droit fut decouvert un vase sous ornements, á couvercle se terminant en forme de phallus (Fig. 6).

Tombe numéro 9, avec une écuelle conique découverte à droite de la tête (Fig. 8).

Tombe numéro 10 — contient un fragment de vase, orné de spirales (Fig. 10).

Dans l'espace entre les tombes 2, 3 et 4 on a découvert une tombe, contenant une urne, une écuelle assez grande, un fragment de vase-binocle et un autre fragment en terre cuite. L'urne (Fig. 11) est caractérisée par son ornement qui s'étend en trois frises sur l'épaule du vase. La composition ornementale consiste en plusieurs triangles de diverses dimensions et de quelques oiseaux stylisés — oies ou cygnes.

L'écuelle (Fig. 12) est large et peu profnde, ornée de spirales liées.

Le fragment de terre cuite, à ornements en forme de spirale et de triangles hachés (Fig. 14).

D'après la description des matériaux on voit que la nécropole offre un intérêt considérable. Les matériaux céramiques provenant des tombes correspondent aux matériaux de Žuto Brdo et de Korbovo, ainsi qu'aux matériaux roumains de la localité Balta Verde. Parmi les objets trouvés se distingue le vase plastique en forme d'oiseau, ornementée des yeux mystiques sur le col du vase, aussi bien que l'urne à frises représentant les oiseaux stylisés — oies ou cygnes. Nous retrouvons les yeux mystiques analogues sur la céramique provenant de Histrie, quoiqu'on ne puisse pas, pour le moment du moins, trouver un rapport direct entre ces deux localités appartenant aux époques différentes.

La localité de »Pesak«, nouvellement découverte, contient les éléments anciens et récents et peut être datée comme appartenant à la période de transition entre la période du bronze et la période du fer, lorsque les traditions de l'ancienne culture de l'âge du bronze étaient encore assez fortes.

Aleksandrina CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ

ДВА НОВА ДЕПОА У МУЗЕЈУ У ПОЖАРЕВЦУ

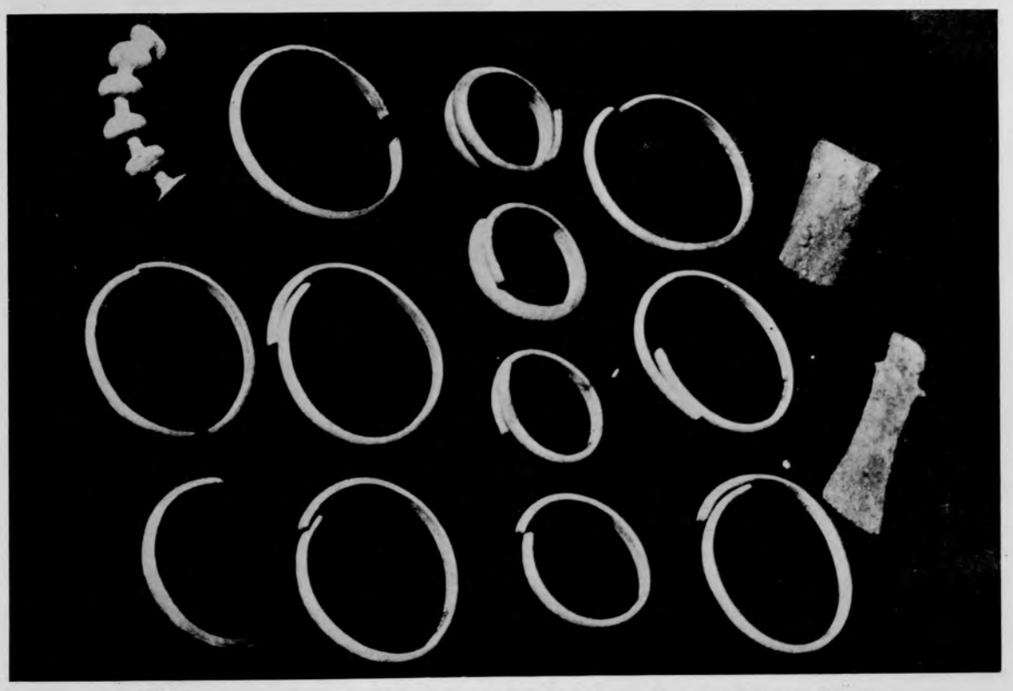
I

ДЕПО ИЗ АЉУДОВА

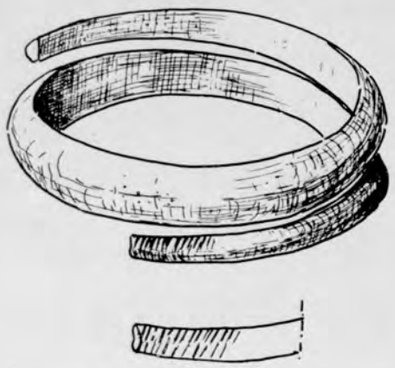
Као нов депо, у Музеју налази се један групни налаз металних објеката, који су нађени у Аљудову (НОО-е Мало Црниће). Овај налаз састоји се од 12 бронзаних наруквица, 1 фрагментоване бронзане фибуле, 1 гвозденог келта и 1 гвоздене секире. Депо је нађен на потесу „Косталу њистру", на имању Пауновић Станојла из Аљудова. Нађен је приликом орања њиве, крајем априла 1958. год., на дубини од око 12 см. Према саопштењу доносиоца, поред наведених објеката биле су још 3 до 4 бронзане наруквице истоветне са донетим наруквицама, које су загубљене.

1. Бронзане наруквице (Сл. 1, 1, 2; инв. бр. 563, 565) са наспрамним крајевима кружног су облика. Нису орнаментисане. Величине су различите, од 9,5 до 10 см. у пречнику. Попречни пресек профила је 0,9 см.

2. Бронзане наруквице (Сл. 1, 3, 4; инв. бр. 567, 568) са наспрамним крајевима који се делимично додирују кружног су облика. Нису орнаментисане. Величине су 7 и 8 см. у пречнику. Попречни пресек профила је 0,8 см.

Сл. 1. Материјал из депоа из Аљудова — Fig. 1. Matériaux provenant du dépôt d'Aljudovo

Сл. 2. Орнаментирана бронзана наруквица из депоа из Аљудова — Fig. 2. Bracelet en bronze ornementé provenant du dépôt d'Aljudovo

3. Бронзане наруквице са укрштеним крајевима (Сл. 1, 5, 6, 7, 8, 9; инв. бр. 561, 562, 564, 566, 569) кружног су облика, без орнамената су. Величине су од 5,6 см. до 9 см. у пречнику. Попречни пресек профила је 0,8 см.

4. Фрагментована бронзана наруквица (Сл. 1, 10; инв. бр. 572) са очуваним једним крајем није орнаментисана. Пречник је 7,5 см. Попречни пресек профила је 1 см.

5. Бронзана наруквица (Сл. 1, 11; инв. бр. 570), спирално увијена, са два завоја, округлог је облика. Један крај се сужава, други недостаје. Орнаментисана је на крају слабо видљивим косим урезима. Величине је 5,6 см. у пречнику. Попречни пресек профила најширег дела наруквице је 1,2 см., а најужег дела је 0,5 см.

6. Бронзана наруквица (Сл. 1, 12, Сл. 2, 1, 2; инв. бр. 571), спирално увијена, са три завоја, округлог је облика. Ка крајевима се сужава. На крајевима слабо видљив орнамент косих уреза. Величине је 5,6 см. у пречнику. Попречни пресек профила најширег дела наруквице је 1,2 см. а најужег дела је 0,5 см.

7. Лук бронзане фибуле (Сл. 1, 13; инв. бр. 573) са четири кугласта појачања на луку, и са по једним плочастим појачањем са стране. Дужине је 9 см.

8. Гвоздени келт (Сл. 1, 14; инв. бр. 574) са елипсоидним отвором, шупаљ је сем доњег дела где је оштрица келта. Дугачак је 9 см. Ширина сечице је 3,8 см. Пречник отвора је 3,5×2,5 см.

9. Гвоздена секира (Сл. 1, 15; инв. бр. 575) пљосната, крстастог је облика. Ка сечици је проширена. Дугачка је 14 см. Ширина сечице је 4 см.

Вршећи типолошку анализу материјала наћеног у овоме депоу можемо констатовати идентичност у облицима појединих објеката који потичу такође из депоа а и из гробова.

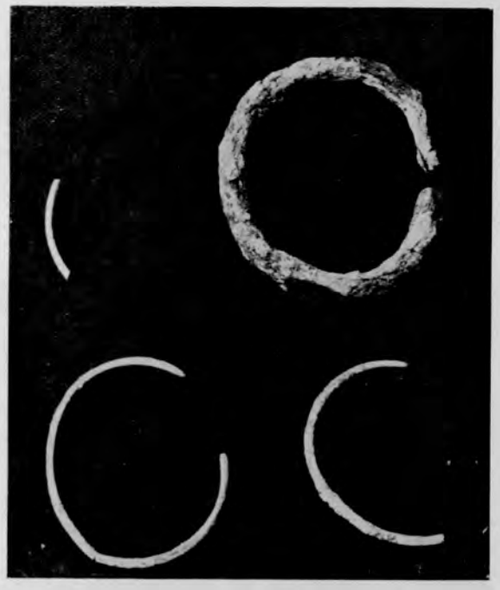
Бронзане наруквице са наспрамним и укрштеним крајевима аналогне су наруквицама наћеним у Јањеву,[1] Тешњу,[2] Новом Бечеју,[3] и једном примерку наруквице која је у Народном музеју Београд, а чије место налаза је непознато.[4] Обликом би одговарала и једна наруквица нађена у тумулу на Илијаку.[5]

Овакви облици бронзаних наруквица појављују се у халштатском периоду В. Но, такве исте облике срећемо и у касније периоду.[6]

Наруквице спирално увијене, са завојима, аналогне су обликом наруквицама које се налазе у Народном музеју Београд, а чије је место налаза непознато,[7] као и наруквицама нађеним на путу Лозница — Крупањ.[8] Такође аналогне су и наруквицама нађеним у остави у Јањеву,[9] које припадају халштатском периоду С.[10]

Фибула нађена у овоме депоу типолошки је аналогна облику фибуле нађене у Будишићима.[11] Овај тип фибуле датује се у халштат С.

Најближу аналогију гвозденом келту налазимо у келтовима нађеним у Рудовцима,[12] Илијаку[13] и Вачу.[14] Ови келтови припадају халштату С.

Сл. 3. Део материјала депоа из Манастирице, смештен у Народном музеју у Пожаревцу — Fig. 3. Une partie de matériaux provenant du dépôt de Manastirica, conservés au Musée de Požarevac

[1] Д. Гарашанин, Праисторија I, Каталог метала, Београд, 1954, 35, Т. XXI.
[2] Ibid., 31, Т. XVII.
[3] Ш. Нађ, Рад Војв. муз. IV, 1955, 44, Т. VI, 5.
[4] Д. Гарашанин, Праисторија I, 65, Т. XXXIX, 7.
[5] A. Benac — B. Čović, Glasinac II, Sarajevo, 1957, T. III, 4.
[6] М. Гарашанин, Разматрања о македонском халштату, Старинар V—VI (1954—1955), 29.
[7] Д. Гарашанин, Праисторија I, 67, Т. XLIII, 3; Т. LVII, 5.
[8] Ibid., 43, Т. LIX, 4.
[9] Ibid., 35, Т. LVIII, 7.
[10] М. Гарашанин, Једна скица хронологије металног доба Србије, Ист. глас. 3—4 (1951), 63.
[11] Д. Гарашанин, Праисторија I, 33, Т. XVIII, 5.
[12] Ibid., 37, Т. XXV, 1.
[13] A. Benac — B. Čović, Glasinac, II, 11, Т. XVII, 3.
[14] F. Starè, Vače, Ljubljana, 1955, 18, Т. XII, 3.

Индентичан примерак крстасте секире нађен је у једном гробу на Илијаку.[15] Овај тип секире припада тзв. типу Ärmchenbeil,[16] а карактеристична је за халштат С.

II

ДЕПО ИЗ МАНАСТИРИЦЕ

Музеј је откупио један групни налаз, који представља део једнога депоа нађеног у Манастирици (НОО-е Петровац), на локалитету „Сипаница".

Према саопштењу Николе Крстића, наставника из Петровца, материјал овога депоа су бронзане и гвоздене наруквице, које су приликом копања нађене у једном суду, 1956. год. Суд је разбијен. Према опису суд је био лоптастог облика, црне боје.

Од материјала овога депоа у Музеју се налази: 1 гвоздена наруквица, 1 бронзана наруквица, 1 фрагментована наруквица и 1 фрагменат бронзане наруквице.

Међутим, касније је пронађен још један део тога материјала и предат гимназији у Петровцу. Овај материјал се састоји од: 1 гвоздене наруквице, 10 фрагментованих бронзаних наруквица и 1 већег оштећеног бронзаног дугмета.

Поред овога материјала, према обавештењу, било је још бронзаних и гвоздених наруквица, које су загубљене, те се тачан број предмета нађених у овој остави незна.

1. Гвоздена наруквица (Сл. 3, 1; инв. бр. 433), елипсоидног је облика. Крајеви су наспрамно постављени. Пречник је 9,5×7,5 см. Попречни пресек профила је 1 см.

2. Бронзана наруквица (Сл. 3, 2; инв. бр. 434), елипсоидног је облика. Крајеви су наспрамно постављени. Пречник је 8×7 см. Попречни пресек профила је 0,6 см.

3. Фрагментована бронзана наруквица (Сл. 3, 3; инв. бр. 435), пречник је 7,5 см. Попречни пресек профила је 0,6 см.

4. Фрагменат бронзане наруквице (Сл. 3, 4; инв. бр. 436), пречника је 4,5 см. Попречни пресек профила је 0,8 см.

Гвоздена наруквица, која је у гимназијској збирци у Петровцу идентична је наруквици у Музеју, осим крајева који се на овој наруквици додирују. Пречник је 9×10 см. Попречни пресек профила је 1 см. (Сл. 4).

Бронзане наруквице у гимназијској збирци у Петровцу све су фрагментоване. Величина пречника се креће од 4 до 9,5 см. Попречни пресек профила креће се од 0,5 до 1 см. (Сл. 4).

Бронзано дугме, које је нађено у овоме депоу, а које се налази у гимназијској збирци у Петровцу, округлог је облика. Једна страна је оштећена. Пречник је 6 см. На наличју се налази једна ушица у виду савијеног ексера. (Сл. 4).

Анализирајући материјал овога депоа видимо да су идентични облици овога материјала познати и са других налазишта.

Сл. 4. Део материјала деопа из Манастирице, смештен у гимназијској збирци у Петровцу на Млави — Fig. 4. Une partie de matériaux provenant du dépôt de Manastirica, conservés dans la collection du Lycée de Petrovac na Mlavi

[15] A. Benac — B. Čović, Glasinac II, 11, Т. XVII, 2.
[16] Ibid., 39.

Аналогни примерци гвоздених наруквица нађени су у Вачу.[17] Датују се у халштатски период С.

Сличне облике бронзаним наруквицама налазимо у наруквицама нађеним у Тешњу[18] и Новом Бечеју.[19]

Бронзана дугмад често се налазе у оставама и гробовима. Тако, у остави из Гаја,[20] Новог Бечеја,[21] као и остави са Привине Главе,[22] налазимо индентичне облике дугмади. У некрополи код Санског Моста[23] нађена су, такође, бронзана дугмад, која су налажена и у женским и мушким како скелетним тако и гробовима са спаљеним остацима. Поред нађене дугмади различите величине и облика, нађено је овде 28 комада дугмади са ушицама. Аналогне примерке дугмати налазимо и на Гласинцу,[24] где се овакви облици појављују у фази Гласинац II, чија се употреба наставља и у даљем периоду.[25]

III

Анализирајући наведени материјал депоа из Аљудова и Манастирице и налазећи типолошке аналогије са другим материјалом, према свему изнетом, види се да материјал оба депоа припада халштатском периоду С.

Милица КОСОРИЋ

[17] F. Starè, Vače, 35, 60, 43, T. LI, 6, 8, 9; T. XCVI, 4; T. LXII, 3, 5.
[18] Д. Гарашанин, Праисторија I, 31, Т. XVII.
[19] Ш. Нађ, Рад. Војв. муз. IV, 1955, 45, T. VI, 2.
[20] Р. Веселиновић, Рад Војв. муз. 1, 1952, 38, T. V.
[21] Ш. Нађ, Рад Војв. муз. IV, 1955, 44, T. V, 19.
[22] М. Грбић, Старинар III, 1931., 24, сл. 24, 25.
[23] F. Fiala, Glas. Zem. muz., 1897, 281.
[24] A. Benac — B. Čović, Glasinac I, Sarajevo, 1956, 20, 21, T. XXX, 8, 10, T. XXXIII, 8, 12.
[25] Ibid., 31.

DEUX DÉPÔTS AU MUSÉE DE POŽAREVAC

I

DÉPÔT D'ALJUDOVO

Le Musée a acheté un groupe d'objets en métal, découverts à Aljudovo (commune de Malo Crniće).

La découverte représente un dépôt, composé de 12 bracelets en bronze, 1 fragment de fibule en bronze, 1 cognée an fer et 1 hache en fer.

Le dépôt fut découvert à l'endroit nommé »Kostalu njistru«, dans la propriété de Stanojlo Paunović, lors des travaux du labourage à une profondeur d'environ 12 cm. D'après la communication du propriétaire, parmi les objets trouvés se trouvaient, outre ceux mentionnés ci-dessus, encore 3 ou 4 bracelets en bronze, identiques à ceux qui ont été apportés au Musée, mais ils ont disparus.

II

DÉPÔT DE MANASTIRICA

Le Musée a également acheté un autre groupe d'objets trouvés, représentant une partie du dépôt découvert à Manastirica (commune de Petrovac), dans la localité nommé »Sipanica«.

Des matériaux dont ce dépôt était composé au Musée se trouvent: 1 bracelet en fer, 1 bracelet en bronze, 1 fragment de bracelet en bronze et 1 bracelet en bronze fragmenté. Pourtant, plus tard fut découverte encore une partie de ces matériaux et remise au Lycée de Petrovac. Ces matériaux se composent d'un bracelet en fer, de 10 bracelets en bronze fragmentés et d'un grand bouton en bronze endommagé. Outre ces matériaux, d'après la communication, il y avait d'autres bracelets en bronze et en fer, qui furent perdus.

L'analyse des matériaux susmentionnés provenant des dépôts d'Aljudovo et de Manastirica ainsi que les analogies typologiques avec les autres matériaux ont permis de déterminer les matériuax provenant de ces deux dépôts comme appartenant à la période C d'Hallstatt.

Milica KOSORIČ

ХУМКА КОД КОСТОЛЦА

Приликом радова на просецању земљишта за индустријски колосек у Костолцу 1942. год. разорена је једна хумка. Хумка се налазила на острву, између Дунава и Дунавца, северо-источно од електричне централе. На основу података које садржи инвентар, а и према исказу професора Николе Бошковића у хумци је нађен гроб са костуром човека, коња и пса, поред кога су била три гвоздена и један бронзани предмет. Недостају ближи подаци о самом месту хумке, као ни о положају скелета у гробу и односу човековог костура према костуру коња и пса. Такође, с обзиром на описани начин на који је хумка разорена, немамо података ни о постојању још неких налаза у поменутом гробу.

У гробу су нађени следећи предмети: гвоздено копље, гвоздене маказе, део бронзаног појаса и гвоздени нож.

1. Гвоздено копље (Сл. 1, А; инв. бр. 51), дугог листа и краћег усадника. Ширина листа је 6,5 см., а дужина копља 51 см. Од усадника се шири а при врху равномерно сужава. По средини листа иде уско пластично ребро.

2. Гвоздене маказе (Сл. 1, В; инв. бр. 52), са сечицом и дршком. Услед оксидације ивице сечица су искрзане а врхови недостају. Дугачке су 31,5 см. Ширина сечице је 2,6 см.

3. Део бронзаног астрагалоидног појаса (Сл. 1, С; инв. бр. 83). Дугачак је 10 см., а широк 4,8 см. Састоји се од 14 астрагалоидних чланака. Сваки чланак има четири кружна ребра и по три међуребра. Пет чланака је фрагментовано.

4. Гвоздени нож (Сл. 1, D; инв. бр. 112). Дугачак је 33,5 см. Ширина сечице је 4 см. Сечица и дршка израђене су изједна. Сечица је права, доста искрзана. Дршка је мало савијена и завршава се округлим отвором. Пречник отвора је 1,5×1,8 см.

Копље овога типа припада латенском периоду. Аналогни облик копља нађен је на Ритопеку,[1] Роспи Ћуприји,[2] а и у више гробова на Карабурми.[3]

Идентичан облик маказа налазимо у примерцима који су нађени у једној остави у Чешкој;[4] као и у скелетним гробовима у Харну Јатову,[5] Каменину,[6] а и на Роспи Ћуприји.[7] По Фирону, у раздобљу латен II појављују се и прве маказе у овим гробовима, које су, према Dešletu биле као тоалетни предмет придодат гробном инвентару.[8]

Сл. 1. Материјал из гроба — Fig. 1. Matériaux provenant de la tombe

[1] Д. Гарашанин, Праисторија I, Каталог метала, Београд 1954, 61, Т. LII, 3.
[2] Ј. Тодоровић, Праисториска некропола на Роспи Ћуприји, Год. Муз. Београда, III 1956, 53, сл. 39.
[3] Према усменом саопштењу колеге Ј. Тодоровића — гроб 13 и 17 (ново ископавање у 1958. години).
[4] J. Filip, Keltové ve střední Evropě, Praha 1956, 382, T. CXXI, 5.
[5] B. Benadik — E. Víček — C. Ambros, Keltske pohrebiska na jugozapadnom Slovensku, Bratislava 1957, 27, гроб 362, 460, сл. 4, 8.
[6] Ibid., 10, гроб 7, сл. 9.
[7] Према саопштењу колеге Тодоровића, гроб 37 и 31.
[8] R. Furon, Manuel de Préhistoire Générale, Paris 1951, 500.

Астрагалоидни бронзани појас, нађен у овоме гробу, има својих најближих аналогија у појасу нађеном у Никинцима,[9] Араревој Громили, Црвеној Локви.[10] Овај тип појаса хронолошки припада халштату D. Међутим, такође их налазимо на Роспи Ћуприји,[11] где се делови астрагалоидног појаса налазе у гробу са предметима келтске материјалне културе. Овај налаз указује да су Келти примили такав појас од аутохтоног становништва, а што потврђује и налаз у овоме гробу.

Гвоздени нож, нађен у овоме гробу, обликом одговара гвозденим ножевима нађеним у Чешкој, а који припадају келтском периоду.[12] Аналогне примерке овоме ножу имамо и у ножевима нађеним на Карабурми.[13]

На основу података код Фирона, видимо оријентацију скелета у ратничким гробовима овога периода, у правцу запад-исток и прилоге који се налазе у овим гробовима. Поред оружја, копља, шлема, мача, прилог ових гробова су сачињавали и делови коњске опреме.[14]

Скелетни гробови, из овога периода, у којима је поред осталих прилога нађен и костур коња, откопани су на Карабурми.[15] У неким скелетним гробовима налажени су кости и других животиња, тако се у једном гробу наводи налаз костију свиње.[16]

На основу инвентара у овоме гробу, а на основу аналогних налаза, може се претпоставити да се овде ради о једном ратничком гробу који припада латену II.

Милица КОСОРИЋ

[9] Д. Гарашанин, Праисторија I, 78, T. L, 2.

[10] M. Hoernes, Wissen. Mitt. aus Bosn. u Herc., 1893, 8, сл. 51.

[11] J. Тодоровић, Год. Муз. Београд III, 36, сл. 8.

[12] J. Filip, op. cit., 382, T. CXII, 5; T. CXXVIII, 21, 22, 24.

[13] Према саопштењу колеге J. Тодоровића, гроб 20, 12.

[14] R. Furon, op. cit., 497 — 500.

[15] Према саопштењу колеге J. Тодоровића.

[16] B. Benadik — E. Vičeк — C. Ambros, op. cit., 62 гроб 8.

TUMULUS DE KOSTOLAC

Lors des travaux de terrassement d'une voie ferrée industrielle à Kostolac en 1942, on a détruit un tumulus. Il était situé dans une île entre le cours principal du Danube et un de ses bras, Dunavac, à nord-est de la centrale électrique. D'après les données fournies par l'inventaire du tumulus et le rapport du professeur Nikola Bošković, on a trouvé, à l'intérieur du tumulus, une tombe renfermant un squelette humaine et les carcasses d'un cheval et d'un chien. A côté du squelette se trouvaient les objets suivants: une lance en fer, des ciseaux en fer, un fragment de ceinture en bronze et un couteau en fer.

Nous manquons des données plus précises sur l'emplacement du tumulus ainsi que sur la position du squelette et nous ignorons aussi si d'autres objets ont été trouvés dans la tombe susmentionnée.

A la base de l'inventaire de la tombe et des découvertes analogues on peut présumer qu'il s'agit ici d'une tombe de guerrier appartenant à La Tène II.

Milica KOSORIĆ

РАНОХАЛШТАТСКА НЕКРОПОЛА НА ЛОКАЛИТЕТУ САРАЈ У БРОДУ

Предузеће „Бетон", које је вршило радове на регулисању тока Црне Реке код села Брод (срез Битољ), обавестило је 14. II 1955. године Народни музеј у Битољу да су булдожерима откривени неки гробови. По примитку овог извештаја на терен су изашли Петар Мачкић, Драгица Симоска и Пандо Најдов, који су извршили хитне заштитне радове на томе месту, које се иначе налази јужно од самога села а под брегом званим Сарај.[1]

Гробови су се налазили непосредно поред корита Црне Реке (Сл. 1), а свега за око 50 см више од затеченог нивоа реке. Општа им је карактеристика да су грађени од монолитних шкриљастих плоча.[2] Поједини гробови су били покривени сличним плочама. Неки су имали и поплочано дно, док је код других на дну била само набијена глина. Димензије гробова варирају између 0,80 до 2,00 м, а достижу и до дубине од 0,95 м.

Сам ток рада био је у многоме отежан наглим надолажењем реке која је овлажила сву земљу у околини, тако да се приликом копања појединих гробова из њих морала црпски вода. Гробови су нумерисани по реду како су откривени и чишћени, иако је било уочљиво да се ради о неком поретку унутар саме некрополе, (Сл. 2), због тога да се не би ометао рад булдожера који су правили насип.

Радило се три дана са осам радника, и за то време откривено је и очишћено 20 гробова.

Гробови:

У овом одељку изнети су сви теренски подаци о гробовима и њиховом инвентару, као и о односу појединих предмета унутар самог гроба. Уз сваки гроб дат је и преглед материјала који је нађен у њему.

Гроб бр. 1

Оријентисан запад-исток са девијацијом од 5° ка југу. Димензије: 1,70×0,99×0,95×0,75 м.

[1] Ови заштитни радови вршени су средствима Народног музеја у Битољу у коме се чува и сав откопани материјал.

[2] Овакав начин сахрањивања карактеристичан је за целу Македонију као област, а нема никаквих хронолошких значења пошто су овакве гробне конструкције познате од бронзаног доба до у пуни средњи век.

Сл. 1. Општа ситуација локалитета — Fig. 1. Situation générale du chantier

Гроб је грађен без горње плоче засут до горе земљом. Дно, до кога се чистило по слојевима, било је израђено од набијене глине. Гроб је технички снимљен (Сл. 3).

Материјал: У гробу нису нађени никакви дарови.

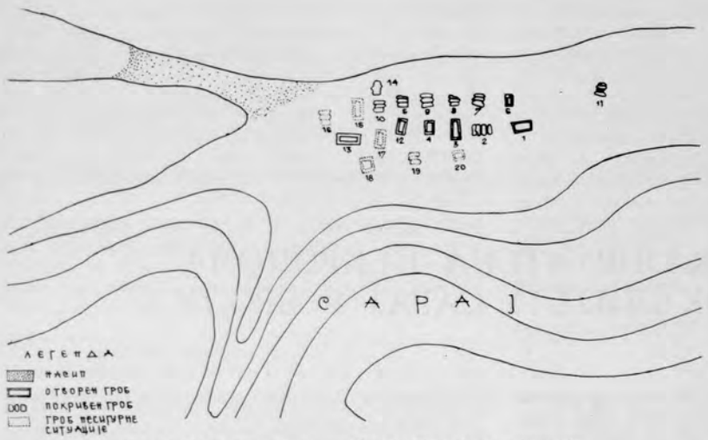
Гроб бр. 2

Оријентација запад-исток. Димензије: 1,90×1,75×0,67. Гроб је покривен са четири попречно положене плоче чије су димензије:

а) 1,18×0,44×0,07 б) 1,02×0,53×0,08

в) 1,20×0,57×0,07 г) 1,00×0,60×0,08

Као и претходни, овај је гроб такође испуњен до врха земљом, која је чишћена по слојевима. У гробу је у горњем левом углу нађен један већи суд са две ушке и високом ногом. До самог суда лежало је гвоздено копље, које је приликом вађења сломљено. У средини гроба нађени су

Сл. 2. План некрополе — Fig. 2. Plan de la nécropole

фрагменти бакарне гривне. Нису могли да се констатују никакви трагови кости. На дну су налазила плоча.

Технички снимци овога гроба дати су на слици 4.

Материјал:

Кугласти суд на конкавној нози (инв. бр. 711) моделован од недовољно пречишћене песковите земље мрко црвене боје печења. Нога је шупље рађена. Обод разгрнут и хоризонтално отсечен.

Сл. 3. Гроб бр. 1 — Fig. 3. Tombe № 1

На рамену су две наспрамно постављене вертикално-лучне ушке, које су кружног пресека и издижу се до висине обода. Димензије: пречник 20,8, висина 20,2 см. (Сл. 5.)

Инв. бр. 712 фрагменти (7 комада) бронзане гривне рађене од жице кружног пресека са обличастим задебљањем на крајевима.

Гвоздени фрагменти копља очувани су у најмањој мери.

Гроб бр. 3

Оријентисан север-југ са девијацијом од 5° на исток. Димензије: 2,00×0,70×0,65×0,55. Гроб је нађен откривен, засут до врха са земљом. Његова се конструкција разликује од претходних по начину конструкције бочних страна. Овде су стављене по две плоче на свакој страни па су чак и ове дуплиране, тако да у ствари овај гроб има укупно 10 плоча на странама, док је дно поплочано већим бројем мањих плоча. (Сл. 6.)

Скелет се за разлику од претходних у овом гробу могао добро запазити иако је он тешко оштећен — пропао. Под главом се налазила мала камета плоча.

На бутним костима одмах испод карлице, налазили су се повећи фрагменти гвоздених кружних предмета. У горњем делу гроба у левом углу нађена су два рђом слепљена гвоздена врха од копља. У доњем ћен је већи суд са цилиндричним вратом а до њега мањи бомбасти суд са две декоративне ушке.

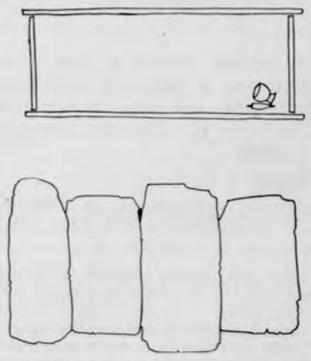
Материјал:

Суд кугластог благо спљоштеног облика (инв. бр. 713) са малом цилиндричном ногом, нешто удубљеном, цилиндричним вратом чији је обод вертикалном тракастом ушком спојен са раменом. Рађен од песковите мрко-сиве земље, врло добро печене. Пречник 23,8, висина 25,6 см. (Сл. 7.)

Мањи бомбасти суд са пуном мањом цилиндричном ногом и цилиндричним вратом (инв. бр. 714) рађен од добро пречишћене земље црвено печен. Суд је украшен двема ушкама приближно четвртастог пресека, на којима су бојене траке. На рамену и трбуху суда бојењем, мрко на црвеном, изведени су висећи шрафирани троуглови. На врату се између ових троуглова и обојеног обода на више места налазе по три паралелно обојене кратке цртице. Пречник 9,2, висина 10,9 см. (Сл. 8.)

Од металних предмета није се очувало ништа, сем једног фрагмента гвозденог тулца од копља који је врло трошан.

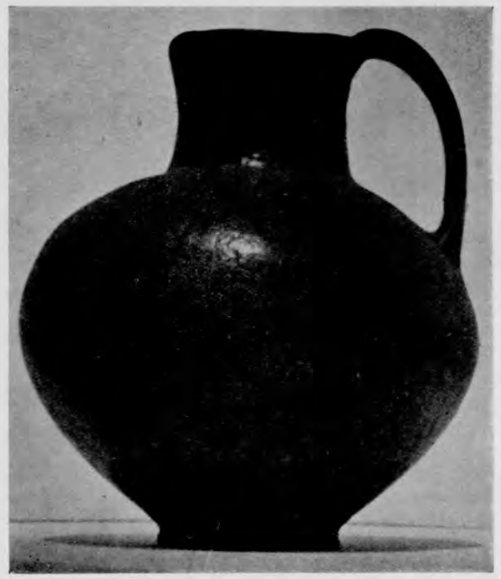
Гроб бр. 4

Сл. 4. Гроб бр. 2 — Fig. 4. Tombe № 2

Сл. 5. Кратер из гроба бр. 2 — Fig. 5. Cratère de la tombe № 2

Сл. 7. Суд из гроба бр. 3 — Fig. 7. Vase de la tombe № 3

Оријентација север-југ са девијацијом од 15° ка истоку. Димензије гроба су: 1,45×0,56×0,50×0,50 м. Конструктивно је грађен као и остали. Засут до горе са земљом која је прилично влажна. Чишћен по слојевима до дна на коме се налазила плоча, која није покривала цело дно. Од костију нађен је само јако трошан фрагменат карлице. У средњем делу, на дубини од 0,33 м нађен је суд са две ушке. (Сл. 9.)

Материјал:

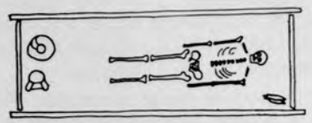
Дубока конична здела (инв. бр. 715) са благо наглашеним вратом и разгрнутим ободом, рађена моделовањем од добро пречишћене земље црвено печене. Раме суда спојено са ободом двема наспрамно постављеним тракастим ушкама док су изнад ових постављене две пластичне купасте дршке окренуте врхом наниже. На рамену суда између ушки урезан је орнаментат оштро извијених таласастих линија. Димензије: пречник 14,3; висина са дршкама 18,8 см. (Сл. 10.)

Гроб бр. 5

Оријентација север-југ са девијацијом од 25° ка истоку. Димензије гроба су: 0,80×0,60×0,55×0,40 м, покривен са три неправилне плоче чије димензије су:

а) 0,92×0,58×0,07 б) 0,90×0,42×0,07

в) 0,72×0,38×0,06

Сл. 6. Гроб бр. 3 — Fig. 6. Tombe № 3

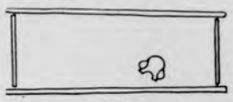

Сл. 8. Бомбасти бојени суд — Fig. 8. Vase pansu à peinture

Као и већина рађен је са монолитним плочама. На дну је имао плочу. Чишћење по слојевима и на дну је нађена дечја бутна кост и лобања. Гроб је технички снимљен. Материјала нема. (Сл. 11.)

Гроб бр. 6

Оријентација северка истоку. Димензије гроба су: 1,66×0,90×0,90×0,62 м. Гроб је вероватно у целости био покривен плочама, али су ове од булдоже-

Сл. 9. Гроб бр. 4 — Fig. 9. Tombe № 4

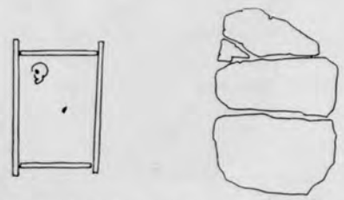
Сл. 10. Дубока конична здела — Fig. 10. Ecuelle conique

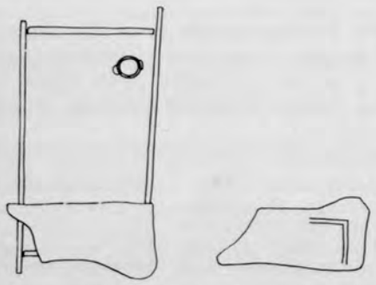
Сл. 13. Конична здела — Fig. 13. Ecuelle conique

ра биле одвучене тако да је остала само једна. На њој су очувани трагови лепљења блатом. У гробу нису нађене кости. После скидања слоја од 20 см појавила се вода која је црпљена али се није могло доћи до дна. У доњем делу гроба у десном углу нађен је суд са две ушке. Гроб је технички снимљен. (Сл. 12.)

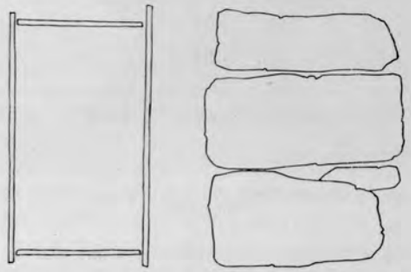
Материјал: конична здела (инв. бр. 716) средње величине рађена моделовањем од жућкастомрке земље грубље фактуре, сивкасто-печена. На суду се јасно запажа мања пластична нога и кратак врат. На малом оштро профилисаном рамену, наспрамно су постављене две хоризонталне ушке обличастог пресека које на крајњој периферији имају по једну навише налепљену брадавицу. Димензије: пречник 19,8, висина 10,7 см. (Сл. 13.)

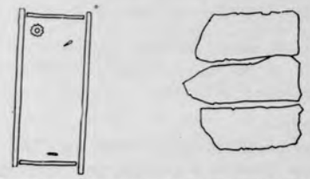
Сл. 11. Гроб бр. 5 — Fig. 11. Tombe № 5

Сл. 12. Гроб бр. 6 — Fig. 12. Tombe № 6

Сл. 14. Гроб бр. 7 — Fig. 14. Tombe № 7

Сл. 15. Гроб бр. 8 — Fig. 15. Tombe № 8

Гроб бр. 7

Оријентација север-југ са девијацијом од 10° ка истоку. Димензије гроба: 1,84×1,00×1,00×0,62 м. Покривен је са три неправилне плоче и једним каменом. Димензије плоча су:

а) 1,25×0,70×0,05 б) 1,45×0,75×0,08

в) 1,32×0,45×0,07

Гроб је био пун воде. Вода је црпљена и постепно је очишћена до дна. У гробу није било дарова. Гроб је технички снимљен. Материјала нема. (Сл. 14.)

Гроб бр. 8

Оријентисан север-југ са девијацијом од 15° ка истоку. Димензије: 1,20×0,49×0,50×0,45. Покривен са три неправилне плоче чије су димензије:

а) 0,90×0,33×0,07 б) 0,80×0,27×0,08

в) 0,80×0,30×0,07

Гроб је чишћен као и претходни. Кости нису нађене а у доњем делу гроба нађен је коштани предмет у облику копља. У горњем делу гроба

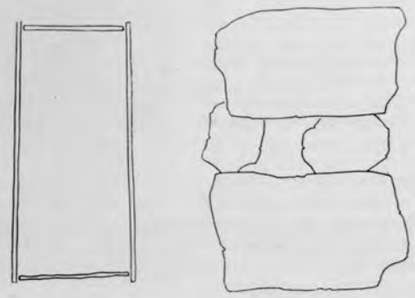
нађени су фрагменти бронзаних гривни и један спирални украс — брош. У горњем десном углу нађено је дно керамичког суда. Гроб је имао доњу плочу. Технички је снимљен. (Сл. 15.)

Сл. 16. Фрагменти броша (?) — Fig. 16. Attache fragmentée (?)

Материјал: фрагменти бронзане наруквице (инв. бр. 717) израђене од тање жице кружног пресека спирално увијене. На једном фрагменту налази се део који је омотан још тањом жицом. Пречник 6 см.

Фрагменти украса (инв. бр. 718), можда броша, од спирално увијене жице. Два мања фрагмента припадају једном (осмичастом?) привеску, а трећи, већи по својој жици која се издваја из

Сл. 17. Гроб бр. 9 — Fig. 17. Tombe № 9

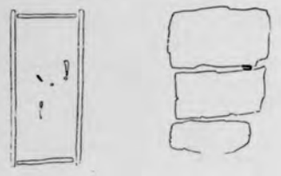
центра изгледа да је служио као игла на фибули. Пречник осмичастих привесака 1,2 см а фибуле 1,6 см. Остали фрагменти и предмети из овог гроба пропали су услед трошности. (Сл. 16.)

Гроб бр. 9

Оријентација север-југ са девијацијом од 25° ка истоку. Димензије гроба 1,95×0,92×0,84×0,56. Покривен са две плоче чије су димензије:

а) 1,44×0,90×0,08 б) 1,40×0,80×0,07

а између њих су била два већа камена. Гроб је био пун воде, која је црпљена док се није до-

Сл. 18. Гроб бр. 10 — Fig. 18. Tombe № 10

стигао ниво поплочаног дна. Нису нађени трагови костију ни било какви предмети. Технички снимак гроба је на слици 17.

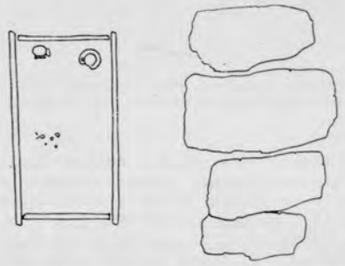
Гроб бр. 10

Оријентација север-југ са девијацијом од 20° ка истоку. Димензије гроба су: 1,15×0,54×0,52×0,40 м. Гроб је покривен са три неправилне плоче димензија:

а) 0,75×0,48×0,08 б) 0,62×0,35×0,08

в) 0,60×0,28×0,06

Гроб је чишћен као претходни и у њему су нађене кости разбацане без неког нарочитог реда. Од дарова уз покојника није нађено ништа. Дно гроба је поплачано, а његов технички снимак је на слици 18.

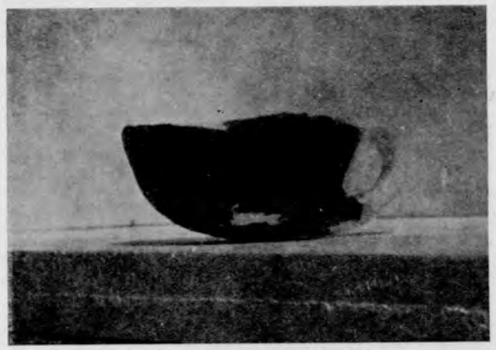
Сл. 19. Гроб бр. 11 — Fig. 19. Tombe № 11

Гроб бр. 11

Оријентација север-југ са девијацијом од 25° ка истоку. Димензије гроба: 1,40×0,80×0,75×0,38. Гроб је покривен плочама димензија:

а) 0,91×0,50×0,06 б) 1,12×0,62×0,06

в) 0,85×0,42×0,07 г) 0,78×0,28×0,07

Сл. 20. Већа шоља из гроба 11 — Fig. 20. Tasse à une anse de la tombe 11

Гроб је чишћен као и претходни тј. по слојевима. Костију није нађено. У горњем делу гроба у левом углу нађен је један повећи фрагментован плитки суд. У близини десног угла лежао је мањи суд са једном ушком. Приближно у средини гроба нађени су бронзани предмети: једна оштећена фибула и пет мањих бакарних украсних предмета, као и две наруквице. Дно гроба је од набијене глине без плоче. Гроб је технички снимљен. (Сл. 19.)

Материјал:

Суд, већа конична шоља, (инв. бр. 719), рађена моделовањем од песковите црне, неједнако

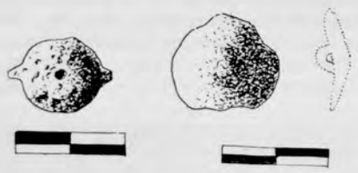

Сл. 21. Фибула пескијера типа из гроба 11 — Fig. 21. Fibule du type Peschiera, trouvée dans la tombe № 11

— местимично чак и црвено печене земље. Поуздано реконструисана дршка овалног пресека спаја обод са доњим делом трбуха. Димензије: пречник 15,7, висина 8,0 см. (Сл. 20.)

Фибула пескијера типа (инв. бр. 720) већих димензија, јаче оштећена. Дужина 9,8 см (Сл. 21.)

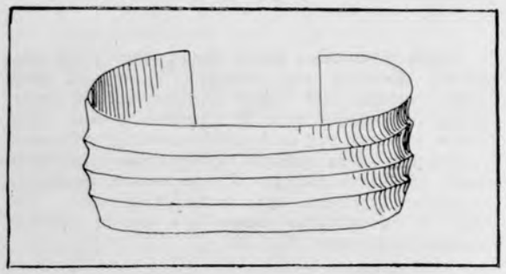
Два дугмета од бронзаног лима (инв. бр. 721), и фрагменат трећег, конвексног облика са петљом у центру. Пречник 1,9 и 1,4. см. (Сл. 22).

Сл. 22. Дугмета из гроба 11— Fig. 22. Boutons en bronze de la tombe 11

Два дугмета слична претходнима (инв. бр. 722), са наспрамно постављеним плочастим проширењима на периферији и код којих је петља замењена кружно-пробијеном рупицом. у центру. Пречник 1,6.

Две мање бронзане наруквице (Инв. бројеви 723 и 724) затворене тако да им крајеви прелазе један преко другог. Прва је од нешто дебље а друга од тање жице кружног пресека. Обе без украса. Пречник 5,5 см. (Сл. 23).

Сл. 23. Бронзана наруквица из гроба 11 — Fig. 23. Bracelet en bronze de la tombe 11

Други суд (плитка здела) није се очувао.

Гроб бр. 12.

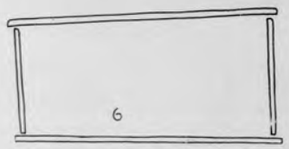
Оријентација север-југ са девијацијом од 10° ка истоку. Димензије гроба: 0,88×0,48×0,48×0,47 м. Горња плоча није нађена. Гроб је до горе био засут земљом и чишћен је слој по слој. Нађени су само делови дечје лобање без дарова. Гробница није имала доњу плочу. (Сл. 24).

Сл. 24. Гроб бр. 12 — Fig. 24. Tombe № 12

Гроб бр. 13

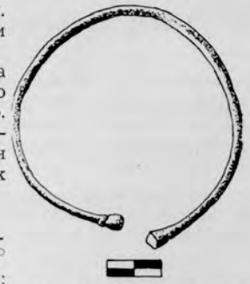
Оријентација север-југ са девијацијом од 15° ка истоку. Димензије: 1,90×1,00×0,90 м. Гроб је

Сл. 25. Гроб бр. 13 — Fig. 25. Tombe № 13

нађен откривен и био је грађен као и претходни. У унутрашњост гробнице током рада продирала је вода тако да су се последњи слојеви радили испирањем. Кости нису нађене. Нађена је једна бакарна наруквица а осталих дарова није било. Доња плоча је констатована али не и њен облик. Гробница је технички снимљена. (Сл. 25).

Материјал: бакарна (или бронзана са мало калаја) гривна (инв. бр. 725) затворена, са крајевима који прелазе један преко другог. Пречник 5,3 см (Сл. 26).

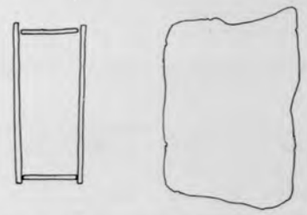

Сл. 26. Бронзана гривна из гроба бр. 13 — Fig. 26. Bracelet en bronze de la tombe № 13

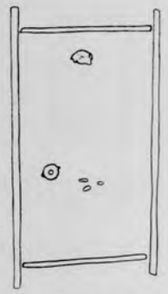
Гроб бр. 14

Оријентација север-југ са девијацијом од 8° ка истоку. Димензије: 1,13×0,54×0,50×0,35 м. Гробница је покривена плочом чије су димензије: 1,35×1,00×0,10 м. У овом гробу није нађено ни кости ни материјала а доња плоча је нејасна и несигурна. (Сл. 27).

Гроб бр. 15

Сл. 27. Гроб бр. 14 — Fig. 27. Tombe № 14

Сл. 28. Гроб бр. 15 — Fig. 28. Tombe № 15

Сл. 29. Мали суд из гроба бр. 15 — Fig. 29. Petit vase de la tombe № 15

Оријентација север-југ са девијацијом 20° ка истоку. Димензије гробнице: 2,10×1,00×0,96×0,90 м. Гроб је нађен без горње плоче, испуњен јако влажном земљом, која отежава умногоме сигурнију локацију налаза. Од костију је нађен само један део лобање. Око средине гробнице нађена је једна амфорица са сиском за изливање, две наруквице и фрагмент треће. (Сл. 28) На дну нема плоче. Материјал:

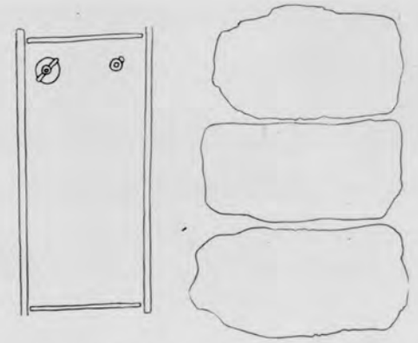
Мали суд (инв. бр. 726), издуженог биконичног облика са високим цилиндричним вратом и нешто разгрнутим ободом, рађен моделовањем од црне песковите земље. На црвенкастој страни где је јаче печен, виде се трагови једне ушке која је спајала периферију трбуха са ободом. На супрот ушке на трбуху се налази један цевасти изливник подигнут мало нагоре. (Сл. 29).

Затворена бронзана наруквица од нешто дебљег ребрастог тима (инв. бр. 727). Димензије: пречник 6,1 висина 2,4 с

Инв. бр. 728 иста таква наруквица преломљена у три фрагмента. Димензије: пречник 6,7; висина 2,3 см.

Један фрагменат (инв. бр. 729), треће наруквице истог типа као претходне. Димензије: пречник 7,0; висина 2,3 см. (Сл. 30).

Гроб бр. 16

Сл. 31. Гроб бр. 16 — Fig. 31. Tombe № 16

Оријентација север-југ са девијацијом од 15° према истоку. Димензије гробнице 2,10×1,00×0,96×0,95 м. Гробница је прекривена са три монолитне плоче шкриљца (Сл. 31.) димензија:

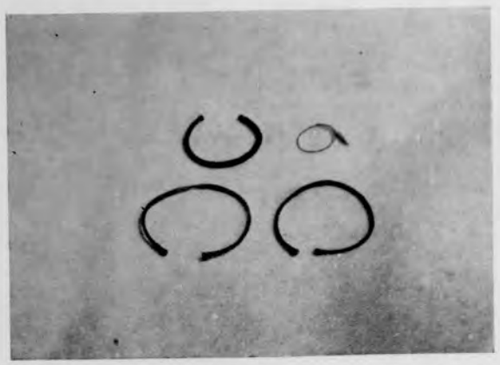
а) 1,40×0,90×0,08 б) 1.45×0,75×0,07

в) 1,60×0,85×0,09

Код овога гроба је карактеристично да је лева бочна плоча као и она на зачељу макар и примитивно обрађена длетом. Гроб је тако солидно грађен да је у њега ушло сасвим мало земље. Трагови костију се уопште не примећују. У десном углу гроба налазио се један повећи суд са две ушке а у левом углу мањи суд са једном ушком. У близини десне плоче налазио се бакарни украс и два зрна чилибара (?). Материјал:

Суд са две ушке (инв. бр. 730), дубља здела биконичног облика од сиве песковите земље рађен на виклу, споља накнадно дотериван. Ушке тракасте и прелазе цилиндрично завршен обод. Пречник 16,2, висина 12,5 см. (Сл. 32)

Плитак суд (инв. бр. 731), са јако посувраћеним ободом и благо наглашеном ногом. Рађен на виклу од сиве, доста добро пречишћене земље. На крајњој периферији трбуха налази се хоризонтално постављена ушка овалног пресека аплицирана тако да јој крајеви штрче. На рамену

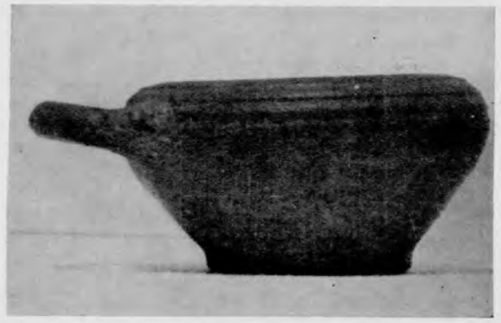

Сл. 30. Накит из гроба 15 — Fig. 30. Bijoux de la tombe № 15

Сл. 32. Суд са две ушке из гроба 16 — Fig. 32. Vase a deux anses de la tombe № 16

Сл. 33. Плитак суд из гроба бр. 16 — Fig. 33. Cothon de la tombe № 16

су концентрично утиснуте канелуре док се обод левкасто спушта ка унутрашњости реципијента. Димензије: пречник 11,8, висина 6,3 см. (Сл. 33).

лице ћилибара (инв. бр. 733), који је горењем изгубио свој првобитни облик. (Сл. 34). Димензије:

а) пречник 2,7

б) пречник 1,0 см.

Бронзана наушница (инв. бр. 732). од танке жице са једним купастим завршетком (три фрагмента). (Сл. 35).

Гроб бр. 17

Оријентација северјуг са девијацијом од 5° ка истоку. Димензије: 1,50×1,60×0,54×0,53 м. Гроб је нађен без горње плоче. Кости нису нађене, али се приликом чишћења наилазило и на тамније мрље земље, које се нажалост услед велике влажности земље нису могле пратити. У горњем левом углу нађен је црвенкаст глинени суд да две дршке. У горњој половини гроба нађене су такође и две бронзане наруквице. На дну је имао плочу. (Сл. 36) Материјал:

Сл. 34. Ћилибарске перле из гроба бр. 16 — Fig. 34. Perles d'ambre de la tombe № 16

Сл. 35. Наушница из гроба бр. 16 — Fig. 35. Boucles d'oreille de la tombe № 16

Лоптасти суд (инв. бр. 734) са конкавним вратом и обележеним раменом, рађен моделовањем од сиве грвено печене земље која је недовољно пречишћена. Испод рамена се налази цик-цак орнаменат изведен жљебљењем, а испод њега су постављене две наспрамне хоризонталне и у средини имало издигнуте ушке кружног пресека. Обод је благо разгрнут. Димензије: пречник 16,0 висина 16,5 см.

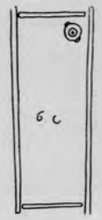
Непотпуно затворена наруквица од бронзане дебље жице. Инв. бр. 735 кружног пресека са задебљаним крајевима. Пречник 4,6 (Сл. 37.)

Наруквице од бронзане жице елипсастог пресека од које је начињен један и по круг. Пречник 4,7 см.

Гроб бр. 18

Оријентација северјуг са девијацијом од 20° ка истоку. Димензије: 1,85×0,90×0,84×0,65 м. Гроб је нађен без гробне плоче и био је пун воде, која је црпљена пошто се гроб само на тај начин могао ишчистити. Том приликом нађен је у горњем десном углу суд са високим цилиндричним вратом и једном ушком. Гроб је имао доњу плочу. Технички снимак гроба је на сл. 38. Материјал:

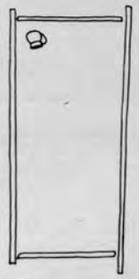
Биконична амфора са цилиндричним вратом (инв. бр. 737, сл. 39. рађена на витлу од песковите земље, жуто мрко печене, са пуно рађеном

Сл. 36. Гроб бр. 17 — Fig. 36. Tombe № 17

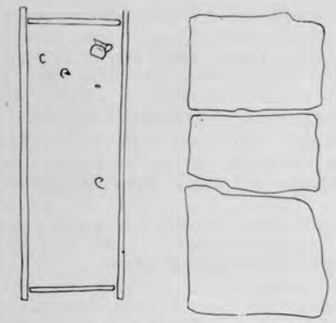
Сл. 37. Наруквица из гроба 17 — Fig. 37. Bracelet de la tombe № 17

Сл. 38. Гроб бр. 18 — Fig. 38. Tombe № 18

Сл. 39. Суд из гроба бр. 18 — Fig. 39. Vase de la tombe № 18

Сл. 40. Гроб бр. 19 — Fig. 40. Tombe № 19

Сл. 41. Суд из гроба 19 — Fig. 41. Vase de la tombe № 19

Сл. 42. Гривна из гроба 19 — Fig. 42. Bracelet de la tombe № 19

Сл. 43. Гроб бр. 20 — Fig. 43. Tombe № 20

купастом ногом. Ушка спаја највишу периферију трбуха са ободом и има средишње улегнуће. На рамену и врату суда на једном месту налазе се отисци гвоздене рђе. Цео суд је на површини орнаментисан, тј. подељен на кришке вертикалним веома плитким уским жљебљењем (стралуцидо типа). Димензије: пречник 14,5 висина 18,2 см.

Гроб бр. 19

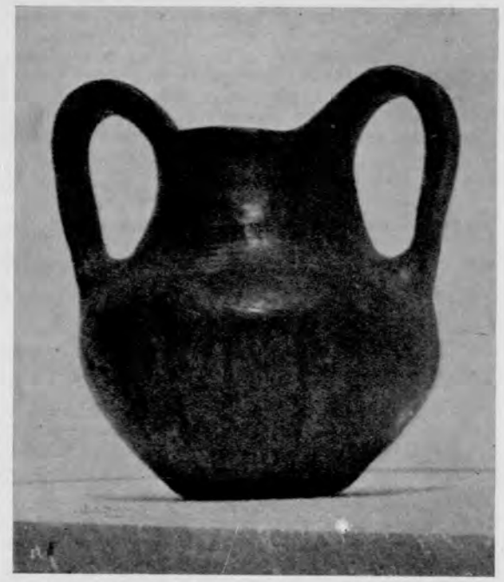
Оријентација северјуг са девијацијом од 5° према истоку. Димензије: 2,14×0,80×0,75×0,75 м. Гроб је био покривен са три приближно правоугаоне плоче димензије:

а) 1,00×0,73×0,07

б) 0,98×0,52×0,11

в) 1,03×0,34×0,09

Гроб је био пун воде, земља је била само у два горња угла. Врло су уочљиве фуге између плоча изведене глином, костију није било. У левом горњем углу нађен је суд — амфора а мало даље

Сл. 44. Суд из гроба 20 — Fig. 44. Vase de la tombe 20

две бакарне гривне, фраг-менти треће и два бакарна привеска. Гроб је имао доњу плочу. (Сл. 40.) Материјал:

Амфора са три ушке (инв. бр. 738, сл. 41.) рађена од сиве песковите земље на витлу. Обод благо разгрнут, трбух елипсасто навише издужен. На врату вертикално стралуцидо линије. Димензије: пречник трбуха 11,8 висина 17,5 см.

Пар бронзаних отворених наруквица од жице кружног пресека са пирамидалним проширењима на крајевима (инв. бр. 739 и 740, сл. 42. пречник 9,2.

Бронзана гривна (инв. бр. 741, слична предходним од дебље жице са купастим завршетком; при завршетку урезане линије, пречник 7,1 см.

Наушница (инв. бр. 742) као инв. бр. 732 — пречника 3,4 са дужином шиљка 2,0 см.

Гроб бр. 20

Оријентација од истока ка западу са деви-Димензије: 1,90×0,80× јацијом од 15° ка југу. ×0,75×0,60 м. И овај гроб је био, отворен и пун воде. Чишћење црпљењем воде и у њему није нађено костију. У левом углу у ширем делу нађен је бојени суд са две тракасте ушке. (Сл. 43.) Материјал:

Суд — амфора (инв. бр. 743, сл. 44) са две тракасте ушке крушкастог облика, рађен мо-

Сл. 45. Амфорискос — Fig. 45. Amphorisque

деловањем од црвено пе-чене земље, чија се првобитна боја не може утврдити. На суду су орнаменти изведени бојењем. На трбуху су висећи испупчени троуглови који почињу на рамену испод три паралелне хоризонталне линије, изнад којих су на прелазу из рамена у врат а испод самог обода изведени мањи мрежасти мотиви, од три хоризонталне и више вертикалних линија. Пречник 16,2 висина 18,5 см.

Приликом радова булдожером је избачен без ближе локације суд: мања амфорица (инв. бр. 744 сл. 45) са две ушке. Рађена је на витлу од каолинске земље бело печена, са траговима смоласте боје. Дно суда је пробушено. Висина 5 см.

Материјал добивен овим заштитним радовима, чисто типолошки узето, веома је разнородан. Но, некропола је својим збијеним распоредом и својом техником зидања, која је код свих гробова скоро идентична, толико монолитно да ју је тешко делити на фазе. Једини гроб који се својим материјалом издвојио хронолошки јаче од осталих је гроб 11 који се и положајем прилично издваја. То је гроб са аутохтоном грубом керамиком, пескијера фибулом и другим.

Овде је међутим важно запазити два суда бојене керамике онај из гроба 2 и други из гроба 20 на којима ћемо се дуже задржати. Својом идентичном техником израде и својом орнаментиком ови се судови могу везати за већ публиковани суд из Македоније који се чува у Народном музеју у Београду.[3] Но, овде се мора извршити и извесна коректура у погледу хронологије која је дата за бојени суд у Народном музеју. Код овога је од велике важности појава гвозденог предмета (копља) у гробу 2 заједно са бојеним судом и судом који својим обликом толико подсећа на оинохое да се тим именом мора назвати. Дакле овде се мора извршити коректура у смислу снижења апсолутне и релативне хронологије коју даје др Драга Гарашанин у свом раду о поменутом суду у Народном музеју. Могућа је, међутим, и сасвим друга интерпретација целог овог питања, али се на њој овде нећемо задржавати јер би нас одвела у сасвим друга питања, но овде ћемо га само додирнути. Радило би се наиме о питању сеобе Дораца односно о почецима гвозденог доба негде у областима око Вардара и ширењу културе овог метала на подручја јужно од данашње државне границе наше земље према Грчкој. Нажалост, начин рада грчких археолога који би могли допринети да се то питање бар приближно реши, не задовољава ни најосновније потребе.

Већ раније сам указао,[4] на извесне чињенице у вези са питањима апсолутне хронологије прве појаве гвожђа у Грчкој. Први гвоздени облици познати у Грчкој, несумњиво су пореклом из области на Балкану и једним су наглим продором, као нове тековине унети у већ јако развијену културу континенталне Грчке.

Но, да се вратимо да питање осталог материјала са ове некрополе. Појава суда са испупчењима изнад спојнице ушке и обода, која није усамљена на овом локалитету Македоније већ је има и у некрополи у Козанима, одакле нам је позната и слична оињохое, као што је наша,[5] такође је чисто северо балкански елеменат бронзаног доба који је могао бити пренет на југ током једне миграције.

Појава кратера и „cothon" - а као облика керамике у оквирима ове некрополе у једној врло архаистичној форми, као да говори у прилог оваквог постављања ствари. Наравно, могло би се говорити и о супротном утицају и струјању чему би у прилог ишао, у највећој мери накит, наочито наушница, која би својим карактером указивала на грчко порекло.

Хронолошки је несумњиво да се ова некропола може уклопити у период од 1200 године старе ере до VIII века старе ере при чему је основа за први датум пескијера фибула гроба 11 а за други датум хронологија налаза са оближњих локалитета (висови I) који се са сигурношћу могу датирати у време VII и VI века а не показују никакве везе са материјалом наше некрополе.

Петар МАЧКИЋ
Драгица СИМОСКА
Војислав ТРБУХОВИЋ

[3] Д. Гарашанин, Из бронзаног доба Македоније, Музеји 7, Београд 1952, стр. 55—59.

[4] Војислав Трбуховић, Прилог проучавању халштатске културе у средњем Подунављу, Старинар Н. С. IX—X, Београд 1958—1959, 197—201.

[5] G. Kallipotou — D. Feytmans, Arch. Eph., 1948/1949, 85—111 fig. 24, № 40 (гроб 3, у коме је нађен и један суд са две дршке и израслима изнад споја са ободом, fig. 23, № 34).

UNE NÉCROPOLE APPARTENANT A L'HALLSTATT ANCIEN DANS LA LOCALITÉ DE SARAJ PRÈS DE BROD

Lors des travaux de terrassement, entrepris en cours d'une régulation du cours de la rivière de Crna près du village de Brod, dans l'arrondissement de Bitolj, on a découvert une nécropole intéressante dans la localité de Saraj.

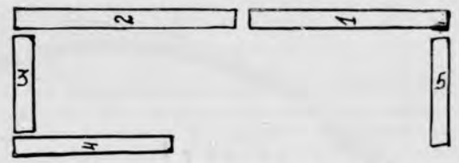
Outre la tombe numéro 11, qui se distingue nettement, non seulement par sa situation mais aussi par les matériaux qu'elle contenait, du reste de dix-neuf tombes appartenant à une époque plus récente, tous les matériaux découverts indiquent la durée relativement courte de la nécropole. Parmi les matériaux trouvés dans la tombe susmentionnée se distingue surtout par son importance une fibule du type Peschiera ainsi que la céramique autochtone grossière. Dans les autres tombes on a trouvé aussi des matériaux d'une extrême importance, dont les formes rappellent les formes primitives de la céramique archaïque gresque.

Cette découverte pose de nouveau le problème préalablement soulevé de la migration dorique et de l'origine de la métallurgie de fer dans la partie méridionale de la Péninsule Balkanique. Les matériaux mêmes provenant de cette nécropole indiquent déjà la solution de cette question, par la pénétration du groupe ethnique, représentant de ces matériaux, en Grèce simultanément avec le premier emploi du fer.

Petar MAČKIĆ
Dragica SIMOSKA
Vojislav TRBUHOVIĆ

ДВА ГРОБА ИЗ СТАРИЈЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА КОД ПРИЛЕПА

Јануара месеца 1959. године Слабакоски Трајко из села Варош у непосредној близини Прилепа, донео је у Народни музеј у Прилепу металне предмете које је нашао у гробу на месту званом „Попадин дол". Гроб је случајно откривен приликом риголовања за виноград. Предмети су откупљени, а на лицу места одмах је послат препаратор поменутог музеја. Он је затекао гроб потпуно разрушен, тако да његове праве димензије није могао установити. Пошто је овај гроб први откривен обележен је и бројем 1.

Сл. 1. Гроб бр. 2 — поглед одозго — Fig. 1. Fosse № 2 — vue d'en haut

Трећег октобра исте године потписани је недалеко од гроба бр. 1. направио сонду величине 2×4 метара и у њој открио гроб бр. 2.[1]

Локалитет „Попадин дол" налази се северно од Дуванског института или на отприлике 1000 метара такође северно од аутомобилског пута Прилеп—Кичево. Само место сасвим незнатно се издиже изнад околине. Делом је под виноградом, а делом оранице.

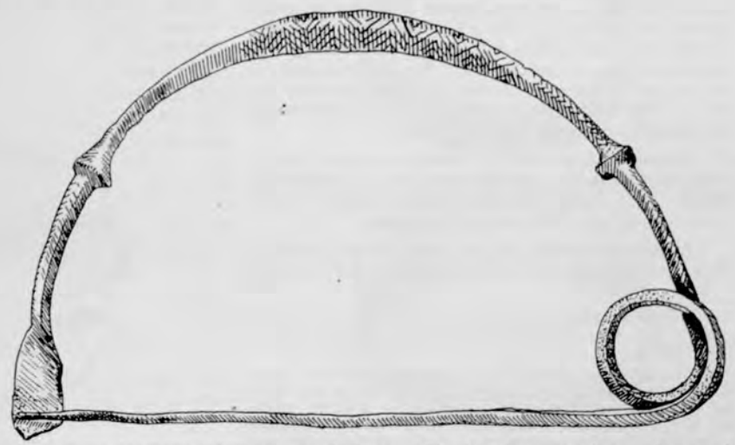
Оријентација гробова била је исток-запад. Гроб бр. 2 налази се на 30 метара западно од гроба бр. 1. И један и други били су ограђени каменим плочама са свих страна; а исто тако и покривен одозго.[2] Горње камене плоче гроба бр. 2 лежале су на дубини од 0,25 метара испод површине земље. На источној страни на 0,30 метара од краја гроба са обе његове уздужне стране биле су постављене по једна вертикална камена плоча са троугластим обликом које су надвишивале горњу хоризонталну плочу за 0,10 метара. Унутрашњост гроба била је испуњена земљом, а дно није било поплочано него је трошна стена. Дужина гроба износи 2,18 метара а ширина, која је иста свугде, 0,46 метара (сл. 1).[3] У њему од налаза није било

[1] Услед недостатка времена ископавање није даље настављено него је рашчишћен само овај гроб.

[2] Сви подаци који се односе на гроб бр. 1 узети су од Слабокоског Трајка и препаратора музеја — Ђорђиоског Александра.

[3] Камене плоче са стране како је обележено на слици 1 имале су следеће димензије:

1	0,96 × 0,43 × 0,06	м
2	1,03 × 0,48 × 0,06	м
3	0,40 × 0,22 × 0,04	м
4	0,74 × 0,27 × 0,05	м
5	0,41 × 0,30 × 0,03	м

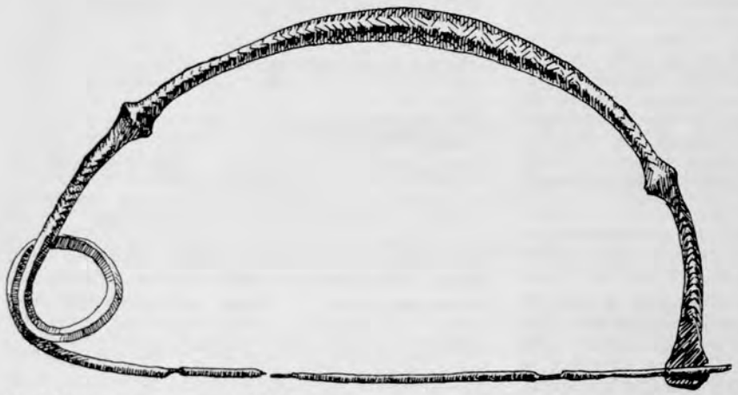

Сл. 2. Лучна бронзана једнопетљаста фибула — Fig. 2. Fibule arquée en bronze à une maille

Сл. 3. Развијени орнамент са лука фибуле на сл. 2 — Fig. 3. Ornement développé de l'arc de la fibule représentée dans la Fig. 2

ништа.[4] Дубина самог гроба износи 0,48 метара, а његово дно налази се на 0,73 метара испод површине земље. Но конструкција ових гробова није битна за одређивање њихове старости.[5]

Податке о начину сахрањивања у овим гробовима пружа нам гроб бр. 1, за чију величину, како смо већ рекли, немамо података. Наиме у њему је откривен скелет одрасле особе положен на леђа. Унутрашњост и овог гроба била је испуњена земљом.

Сл. 4. Лучна једнопетљаста фибула од бронзе — Fig. 4. Fibule arquée en bronze à une maille

Иначе у њему је нађено предмета од бронзе, ћилибара и стакла како следи:

Лучна једнопетљаста фибула направљена од бронзе са издужено искуцаном и на крају оштећеном ногом (сл. 2). На луку има два дугмаста задебљања, док је сам лук цео орнаментисан гравурама (мотив — рибља кост) (сл. 3). Ова фибула је нађена у пределу врата са десне стране костура. Њена дужина износи 13,0 см. а висина 6,9 см. Патина светлозелена.

Лучна фибула потпуно слична горњој чија је игла на три места преломљена (сл. 4). Нађена је испод левог колена. Њена дужина износи 12,8 см а висина 6,2 см. Патина светлозелена.

Спирална гривна са два цела завоја, од бронзане траке четвртастог пресека (сл. 5). Трака је широка 0,4 см. а дебела 0,2 см. Она је без икаквих орнамената. Нађена је на левој руци. Пречник гривне износи 5,6 см. Патина светлозелена.

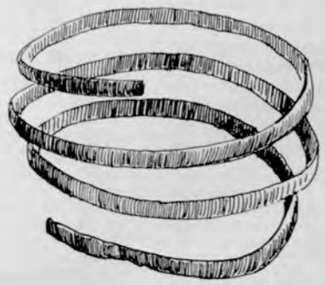
Спирална гривна слична горњој са четири цела завоја, направљена од бронзане траке четвртастог пресека а без орнамената (сл. 6). Нађена је на левој руци испод оне прве. Трака је широка 0,5 см. а дебела 0,2 см. Пречник гривне износи 5,6 см. Патина светлозелена.

Гривна од шире бронзане траке, сегментног пресека, са отвореним и нешто задебљаним крајевима од којих је један оштећен (сл. 7). Нема никаквих орнамената. Највећа дебљина траке 0,3 см а ширина 1,3 см. Гривна има пречник од 5,4 см. Нађена је на левој руци . Патина светлозелена.

Гривна од бронзане траке, троугластог пресека, са отвореним и задебљаним крајевима (сл. 8). Нађена је на десној руци. Нема никаквих орнамената. Трака је широка 1,1 см. Отвор између крајева износи 3,8 см док јој је пречник 5,8 см. Патина светлозелена.

Гривна од бронзане траке сегментног пресека, са отвореним крајевима. Нађена је на десној руци и нема никаквих орнамената. Ширина траке износи 1,2 см. а највећа дебљина 0,2 см Пречник гривне је 5,6 см. а њен отвор 2,3 см Патина светлозелена (сл. 9).

Гривна од бронзане траке троугластог пресека, са отвореним и оштећеним крајевима (сл. 10).

Сл. 5. Спирална гривна са два цела завоја — Fig. 5. Bracelet spiral à deux spires entières

[4] Како показује и сл. 1 гроб је опљачкан јер између плоче 4 и 5 недостаје таква, док је одозго цео гроб био покривен.

[5] Исти такви гробови ограђени и покривени каменим плочама познати су у Македонији све до касног средњег века. Пример: приликом ископавања која је предузео Народни музеј из Прилепа у селу Варош на старословенском насељу, откривени су у горњим слојевима гробови такве конструкције, који потичу вероватно из 13—14 века.

Сл. 6. Спирална гривна са четири цела завоја — Fig. 6. Bracelet spiral à quatre spires entières

Сл. 7. Бронзана гривна сегментног пресека — Fig. 7. Bracelet en bronze à coupe segmentaire

Сл. 8. Бронзана гривна троугластог пресека — Fig. 8. Bracelet en bronze à coupe triangulaire

Незна се у ком је делу гроба нађена. Трака која нема орнамената широка је 1,0 см а њена највећа дебљина износи 0,2 см. Отвор између крајева је 1,7 см а пречник 5,0 см. Патина светлозелена.

Гривна од бронзане траке, сегментног пресека са отвореним и нешто задебљаним крајевима (сл. 11). Један крај је оштећен док је гривна на једном месту преломљена. Место налаза у гробу непознато. Највећа дебљина траке 0,2 см. а ширина 1,1 см. Пречник гривне је 5,6 см. Патина светлозелена.

Фрагментована бронзана гривна сегментног пресека са отвореним и задебљалим крајевима. Гривна је нађена у три фрагмента а недостаје јој један крај (сл. 12). Највећа дебљина траке 0,2 см а ширина 0,9 см. Пречник се не може установити. Место налаза у гробу непознато. Патина светлозелена.

Прстен од танке бранзане траке четвртастог пресека, са суженим крајевима који се спирално мимоилазе (сл. 13). Место налаза у гробу непознато. Трака је дебела 0,1 см а широка 0,5 см. Пречник прстена износи 1,9 см. Патина светлозелена.

Ћилибарска перла јајоликог облика скроз пробушена, жућкасто браонкасте боје (сл. 14а) а нађена је у пределу врата. Њен отвор има пречник 0,2 см а висока је 0,8 см. Пречник перле износи 0,9 см.

Ћилибарска перла цилиндричног облика скроз пробушена, жућкасто браонкасте боје. Њен отвор има пречник 0,2 см а њена висина износи 0,8 см. Пречник перле је 0,9 см (сл. 14б).

Стаклена перла прстенастог облика, скроз пробушена, тамноплаве боје (сл. 14b). Нађена у пределу врата. Отвор има пречник 0,3 см а висока је 0,4 см. Њен пречник износи 0,7 см.

Спирална плочица од танке увијене бронзане жице дебеле 0,1 см (сл. 15). Место налаза у гробу непознато. Патина светлозелена. То је свакако фрагменат неког предмета, али је тешко рећи којега.

Најпоузданији елеменат овог гроба за његово датирање јесу фибуле. Пре него што пређемо на њихове аналогије, да кажемо и ово: како смо већ напоменули фибула на слици 2 нађена је у пре-

Сл. 9. Бронзана гривна сегментног пресека — Fig. 9. Bracelet en bronze à coupe segmentaire

Сл. 10. Бронзана гривна троугластог пресека — Fig. 10. Bracelet en bronze de coupe triangulaire

Сл. 11. Бронзана гривна преломљена, сегментног пресека — Fig. 11. Bracelet en bronze brisé, de coupe segmentaire

Сл. 12. Фрагментована бронзана гривна — Fig. 12. Fragment du bracelet en bronze

делу врата костура тј. испод њега, а она друга нешто мања (сл. 4), код левог колена. Ако је ово тачно (а то прича и тврди проналазач гроба), онда та чињеница упућује нас на закључак да је леш прво увијен у нешто па тек онда сахрањен. Иначе зашто би био такав распоред фибула на телу покојника? А шта би могло то да буде (чаршав, одело ли друго) тешко је рећи.

Сл. 13. Прстен од бронзане траке — Fig. 13. Anneau de bande de bronze

Иначе у НР Македонији потпуно слична фибула нашим фибулама откривена је 1947. године у Демир Капији, коју публикује Ј. Корошец.[6] Гроб у коме је она нађена био је дечији, сличне конструкције и оријентације.[7] Осим тога у њему нађене су и три стаклене перле загасито плаве боје, кружног облика.[8] Како облик и орнаментика фибуле из Демир Капије исто тако и њена димензије,[9] чине је сродном са овима из Прилепа. До сада ова фибула била је и једини познати примерак тога типа са територије Македоније.

У осталим деловима наше земље највише је има у Далмацији и то северној, у пределима настањеним Либурнима у старије гвоздено доба. Тако је позната слична фибула из некрополе код Нина близу Задра.[10] У тој некрополи нађено је више лучних фибула са или без дугмаста задебљања на луковима и са једном петљом. Понекад лукови су им орнаментисани гравурама.[11] Њихове димензије се крећу од 11,0 па до 21,3 см што их такође приближава нашим фибулама.[12] Фрањо Булић саопштава нам да је 1927. године на месту Трцела покрај Врањица код Солина откривен заједнички гроб у коме су нађене такође две лучне једнопетљасте фибуле са дугмастим задебљањима на луковима од којих је једна оштећена.[13]

На територији Босне такве фибуле, колико се може закључити по фотографији, поседује Завичајни музеј у Травнику.[14]

На другим налазиштима наше земље лучне фибуле овога типа нису познате. Да ли их стварно нема или нису откривене не може се рећи.

Ван наше земље овакве фибуле нађене су и то у приличном броју у Италији, а нарочито у Пиценуму.[15] У овој области Либурни су имали своја насеља.[16] За лучне фибуле из Пиценума М. Суић каже: „У либурнским некрополама, нарочито у Нину нађено је много других типова фибула, које по свом облику, изради и димензијама на влас одговарају идентичним типовима нађеним

Сл. 14. a, b, ћилибарске, c стаклена перла — Fig. 14. a, b, perles d'ambre, c perle de verre

у Пиценуму. То нарочито вреди за фибуле на лук (ad arco semplice, ad arco pieno).“[17] И њихове димензије одговарају нашим.[18] Даље на територији суседне Италије лучне фибуле са два или четири дугмаста задебљања на луку, нађено је и у Bismantova, Timmari, Fontanella и другим налазиштима.[19] Лучна једнопетљаста фибула са два дугмаста задебљања и гравурама на луку позната је и са налазишта Dessueri на Сицилији,[20] чија је дужина 10,0 см. Иначе лучне фибуле у Италији познате су из пре Bennacci периода, са дугмастим задебљањима или без њих.[21]

Сл. 15. Плочице од увијене бронзане жице — Fig. 15. Plaquette en fil de bronze roulé

На југу од наше земље, слична лучна фибула позната је са налазишта Muliana на Криту.[22] Њена дужина износи 13,4 см. У малој Азији таква фибула је нађена у Assarlik-у у Карији.[23] Дужина

[6] Ј. Корошец, Заштитно истраживање у Демир Капији 1948. год., Зборник на археолошкиот музеј Скопје, 1956, 104, слика 18 (Даље Зборник 1956).

[7] Ibid., 103.

[8] Ibid., 104.

[9] Ibid., (димензије су 13,2 × 7,8 см; а орнаментисана је колико се може по цртежу закључити исто као и наше).

[10] M. Suić, Arheološki muzej, Muzeji i zbirke Zadra, Zagreb 1954, 13, слика на страни 30.

[11] M. Suić, Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije železno doba, Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku LV (1953), 85, sl. 2c (даље Vjesnik LV).

[12] Ibid., 85 напомена 44).

[13] Fr. Bulić, Prehistorički brončani nalaz na Trceli pokraj Vranjica, Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, god XLIX, Split 1926—27, 115 slika 16, 17. Према слици недаје се закључити да ли су им лукови орнаментисани или не.

[14] S. Lazić, Zavičajni muzej u Travniku, Muzeji, 9 (фотографија на страни 214).

[15] Vjesnik LV, 85.

[16] Ibid., 75.

[17] Ibid., 85.

[18] Ibid.

[19] J. Sundwall, Zur Zeitbestimmung der ältesten Fibel des Forums, Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, LVI—LIX/2, 1954—1957, Split, 32 (dalje Vjesnik LVI—LIX/2).

[20] N. Åberg, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche chronologie, Teil I—Italien, Stockholm 1930, 14, Abb. 16 (Даље Bronzezeitliche I); за фибуле на Сицилији упореди и L. Bernabó Brea, La Sicilja prehistórica y sus relaciones con Oriente y con la Reninsula Ibérica, Madrid, 1954. fig. 24, 2 а нарочито 3.

[21] V. Gordon Childe, Prehistoric migrations in Europe, Oslo, 1950, fig., 172.

[22] N. Åberg, Bronzezeitliche I, Abb. 12.

[23] Ibid., Abb. 13.

јој је 11,0 см што такође одговара овима из Прилепа.

На Кипру позната је лучна једнопетљаста фибула, слична нашима али без задебљања на луку,[24] а исте такве постоје и у Егејској области.[25]

Овим свакако није исцрпљена листа налазишта лучних фибула овога типа. Њих има и у осталим деловима Европе.[26] Овим радом донекле је показана територија распрострањености таквих фибула.

Ј. Корошец је фибулу из Демир Капије датирао у старије гвоздено доба.[27] М. Сујић сматра да су Либурни били директни преносиоци предмета (међу којима и лучних фибула) на супротну обалу тј. у Пиценум.[28] Тамо њихов утицај се осећа почетком I миленија с. е. и траје кроз читав период старијег гвозденог доба.[29] Фибуле наочарке у Пиценуму датирају се у IX—VIII века с. е.[30] а исте такве у Либурнији јављају се кроз читаво старије гвоздено доба.[31] Према томе сви предмети из Либурније су старији од оних из Пиценума.

За старије италске типове лучних фибула којима припадају и оне из Bismantove, Timmari и Fontanella Ј. Sundwall каже да припадају XI веку с. е. и обележава их са B Iaa.[32] Такве фибуле на Криту и Assarlik-у у Карији датиране су у XII и XI век с. е.[33] G. Merhart мисли да се лучна фибула развила из фибуле Peschiera типа.[34] Последња изчезава крајем XII века с. е.[35] Према томе лучна фибула појављује се најраније у XII веку с. е. Овоме да додамо и то да лучне фибуле са једном петљом и дугмастим задебљањима на луку а са кратком троугластом ногом, представљају прототипове из којих су се развиле двопетљасте фибуле са великом четвртастом или троугластом ногом, карактеристичне за пуни халштат.[36] Тако је лучна фибула са кратком троугластом ногом, из Pateli-a код Островског језера[37] (иначе врло сличном нашим фибулама), датирана у халштат B.[38] У исти период стављене су и лучне фибуле са великом троугластом ногом са Гласинца.[39] Фибуле из Прилепа сматрамо старијим од оне из Pateli-a, док је она са друге стране такође старија од гласиначких.

Према свему до сада реченом мислимо да наше фибуле припадају најранијим примерцима тога типа, или периоду 1200—1000. год. с. е. То је период старијег гвозденог доба или халштат A по Reinecke-у за Мађарску[40] а касно бронзано доба по М. Гарашанину за Србију.[41]

Отворене бронзане гривне са задебљаним крајевима појављују се још у средњем бронзаном добу у фази II-а на Гласинцу.[42] Таквих има на једном великом простору Европе.[43] Најбољу аналогију за наше примерке пружа нам налаз из Штрбаца[44] тумулус I гроб бр. 1.

У њему су нађене четири отворене гривне са задебљаним крајевима, без икаквих орнамената заједно са фибулом Peschiera типа.[45] Постоји мишљење да се ова фибула прво појавила на северозападном Балкану.[46] Стога А. Бенац и Б. Човић сматрају да је Peschiera фибула на Гласинцу старија од такве фибуле у другим деловима Европе.[47] Зато они и поменути гроб из Штрпци датују у касно бронзано доба на Гласинцу — фаза III-а.[48] Карактеристично је што се овакве гривне не појављују у млађим гробовима на Гласинцу.[49]

Међутим гривне из Прилепа не можемо тако рано датирати с обзиром да су исте нађене у затвореном гробном налазу, заједно са лучним фибулама, за које смо већ рекли да су млађе од фибула Peschiera типа. Према томе наше отворене гривне са задебљаним крајевима и без икаквих орнамената, морамо ставити у исто време са лучним једнопетљастим фибулама тј. у халштат A.

Остали предмети из гроба бр. 1 (као спиралне гривне, прстен и ћилибарске и стаклене перле) немају никакву улогу за одређивање старости гроба, пошто се јављају у разним праисторијским епохама. Али пошто су нађене заједно са предметима чију смо старост већ одредили, то морамо и њих ставити у исто доба.

Што се пак тиче спиралне плочице од увијене бронзане жице, како смо је назвали, тешко је рећи ком предмету припада. Могла би да буде део наочарасте фибуле или таквог привеска. Но са сигурношћу се не може установити. Ипак без обзира на то шта је — плочица не утиче на датирање, јер предмети од увијене бронзане жице постоје још у бронзано доба.[50] Ипак и тај предмет морамо ставити у исти временски период као и остале.

Према томе временски гроб бр. 1 припадао би старијем гвозденом добу тј. халштату A.

[24] E. Gjerstad, Studies on prehistoric Cyprus, Uppsala, 1926, 236 слика 2.

[25] V. G. Childe, Prehistoric migrations, fig., 138.

[26] M. Suić, Vjesnik LV, 85.

[27] J. Корошец, Зборник 1956, 104.

[28] M. Suić, Vjesnik LV, 85.

[29] Ibid., 77.

[30] Ibid., 92.

[31] Ibid., 91.

[32] J. Sundwall, Vjesnik LVI—LIX/2, 32.

[33] N. Åberg, Bronzezeitliche, I, 13.

[34] G. Merhart, Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens, Bonner Jahrbücher 1942, S. 73 (Даље Donaulandische Beziehungen).

[35] Ibid., 72—74.

[36] W. Buttler, Bronzefunde aus Norddalmatien und ihre Bedeutung für die Chronologie der Frühhallstattzeit Mitteleuropas, Prähistorische Zeitschrift XXIV (1933), 288—289.

[37] L. Rey, Bohemica, Albania, № 4, fig., 10.

[38] М. Гарашанин, Разматрања о Македонском халштату, Старинар Н. С. књ. V—VI/1954—1955, Београд 1956, 33.

[39] A. Benac — B. Čović, Glasinac, I dio, Sarajevo 1956, 34, 38, (то је фаза III с).

[40] P. Reinecke, Tanulmányok a Magyarországi bronzkor chronologiájáról, у Archeologiai, Ertesitö, XIX, 1899, 332—335.

[41] М. Гарашанин, Једна скица хронологије металног доба Србије, Историски гласник НРС, 3—4, 1951, 49.

[42] A. Benac — B. Čović, Glasinac 1, 26, 27.

[43] Ibid., 27.

[44] Ibid., 16, T. XVII, 3, 5, 6, 7.

[45] Ibid., 16.

[46] Merhart, Donauländische Beziehungen, 6.

[47] A. Benac — B. Čović, Glasinac 1, 29.

[48] Ibid., 31, 38.

[49] Ibid., 29.

[50] Ibid., на пример у фази IIb, IIIa, IIIb (на последњој табли »Osnovni tipovi pojedinih faza na Glasincu«); Ђ. Трухелка, Археолошке белешке из Јужне Србије, Гласник Скопског Научног Друштва, књ. V, Скопље, 1929, 63.

Гроб бр. 2 како смо у почетку рекли био је опљачкан, но пошто у конструкцији нема разлике између њега и гроба бр. 1, чак и камене плоче су од истог материјала; њихова дубина испод површине била је приближно иста а такође и величина, то сматрамо да је гроб бр. 2 такође савремен са гробом бр. 1.

Значи оба гроба из Прилепа припадају старијем гвозденом добу.[51]

[51] И овом приликом захваљујем колегама из Археолошког института САН, који су ми указали свестрану помоћ при обради овог материјала.

Изгледа да се овде ради о једној некрополи. Но засада то су само претпоставке јер су откривена само два гроба.

P. S. Напомена. Овај рад је већ био готов када ми је до руке допао чланак Ružice Bižić-Drechsler, Istraživanje nekropole praistoriskih Japoda u Kompolju, и Arheološki radovi i rasprave, I, Zagreb, 1959. Овај чланак ни уколико не мења моје закључке а нарочито што се тиче хронологије лучних једнопетљастих фибула, за које и аутор поменутог чланка каже да припадају око 1100. године с. е. (стр. 269).

Благоје КИТАНОВСКИ

DEUX TOMBES APPARTENANT À L'ÂGE DU FER ANCIEN PRÈS DE PRILEP

A proximité de Prilep, environ 1 000 m vers le nord de l'Institut du tabac, ont été découvertes deux tombes. La tombe no 1 fut trouvée fortuitement et la découverte de la tombe no 2 est le résultat des fouilles entreprises par l'auteur du présent article.

La tombe no 1 contenait un squelette et les matériaux suivants: deux fibules arquées à une maille en bronze à arcs gravés (Fig. 2, 3 et 4); deux bracelets spiraux en bande de bronze à coupe quadrangulaire (Fig. 5 et 6); cinq bracelets entiers et un bracelet fragmenté en bande de bronze à bouts séparés et renforcés sans aucun ornement (Fig. 7, 8, 9, 10, 11 et 12); un anneau en bande mince de bronze à coupe quadranguliaire et à bouts rétrécis te croisés (Fig. 13); deux perles d'ambre, l'une ovoïde et l'autre cylindrique (Fig. 14a et 14b); une perle de verre annulaire (Fig. 14c) et une plaquette en fil mince de bronze roulé (fig. 15).

Les fibules arquées à une maille ayant des bouffissures en forme de bouton à l'arc ont été trouvées à Demir Kapija, en Dalmatie, en Italie, dans les îles de Sicile et de Crète, en Carie et ailleurs. Elles peuvent être attribuées à Hallstatt A (1 200—1 000 avant notre ère), ayant succédé à la fibule de type de Peschiera et étant plus anciennes que les fibules arquées semblables à pied triangulaire, que l'on date comme appartenant á Hallstatt B.

Les bracelets de Prilep à bouts séparés trouvent des analogies à Glasinac (Strpci, Tumulus I, tombe no 1) où ils furent trouvés avec une fibule du type Peschiera et par conséquent datés comme appartenant au bronze récent. Cependant, nos fibules étant plus récentes que celles de Peschiera, nous devons attribuer les bracelets à la même époque que les fibules, c. à d. à Hallstatt A.

Les autres objets (bracelets spiraux, anneau et perles d'ambre et de verre) ne jouent pas un rôle décisif dans la détermination de l'âge de la tombe, parce qu'ils apparaissent dans les différentes époques de la préhistoire. Mais, comme ils ont été découverts avec les matériaux dont nous avons déjà déterminé l'âge, nous pouvons présumer qu'ils datent de la même époque.

En ce qui concerne la plaquette en fil de bronze roulé, il est difficile d'établir à quel objet elle appartient. Nous sommes d'avis qu'elle aussi n'a pas d'importance pour la détermination chronologique, puisque les objets en fil roulé apparaissent déjà á l'âge, du bronze, mais il y en a aussi à Hallstatt. Par conséquent, elle peut être attribuée à la même époque avec les fibules et les bracelets.

La tombe no 2 a été pillée. Mais comme elle était enclose et recouverte de tables de pierre de la même façon que la tombe no 1 et qu'elles se trouvaient, l'une et l'autre, approximativement à la même profondeur, les tables de pierre étant faites de matériel identique et ayant à peu près les mêmes dimensions, nous considérons la tombe no 2 comme étant contemporaine à la tombe no 1.

Les deux tombes appartiennent, donc, à l'âge du fer ancien.

Blagoje KITANOVSKI

НЕКА ТЕРЕНСКА ИСПИТИВАЊА У ОКОЛИНИ ДУКЉЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

У јулу, августу и септембру мјесецу 1956. године био сам члан екипе, која је руководила археолошким и конзерваторским радовима на ареалу античке Дукље на саставу ријека Зете и Мораче сјеверно од Титограда. Приликом боравка на том терену мој интерес није био ограничен искључиво на уски археолошки ареал античке Дукље, већ сам доста времена посветио рекогносцирању и теренским испитивањима уже и даље њене околине и позадине. У теренским испитивањима и рекогносцирањима судјеловали су: Инж. арх. Војислав Корач, сарадник Археолошког Института САН из Београда, другарица Оливера Велимировић и друг Станко Рогановић, апсолвенти археологије и чланови екипе.

Рекогносцирано подручје (сл. 1) обухвата према секцији 1 : 50000[1] географски простор између ријека Мораче здесне и Зете слијеве стране и простире се у унутрашњост до подножја брда Стражиште (к 646); од моста преко Мораче испод брда Кукња (к 275) у планинском ланцу Вежешњик, одавде у правцу сјевера преко коте 610 до села Завала, затим према западу до села Потпече, одавде у равној црти према југозападу преко села Марковићи, брда Казнавица (к 249) и њених сјеверних падина у долини Зете и преко жељезничке пруге до њене лијеве обале на мјесту званом Доње шуме.

Реконгосцирање локалитета и прикупљене податке о археолошкој документацији[2] износим у извијештају редом по секторима: I. Тријебач (к 186) и брдовити потез Полице — Вртачка главица — Кабао изнад лијеве обале Зете у правцу сјеверозапада. II. Доње шуме 1 — Доње шуме 2; ови се локалитети настављају у правцу сјеверозапада на сектор I у самој долини Зете. III. Дољанска главица — Била. IV. Рогамске стране — Јажјак — Сука. V. Међења глава са локалитетима: Гродски бријег, Пресло, Лисице и Гомиле. VI. Штедим са издвојеним локалитетом Штедим — Црквина. VII. Међењак — Подлишје — Лиса. VIII. Вучја главица — Црквина — Марковићи село и IX. Градина, археолошки локалитет око 3,5 km зрачне линије сјеверно од града Спужа. Сектори обухватају мање и сувисле географске просторе, који се унутар цјелокупног рекогносцираног подручја издвајају као комплексни археолошки терени а на њима се често налази и више истакнутих индивидуалних археолошких налазишта.

Сл. 1. Географска карта испитиваног подручја са унешеним рекогносцираним локалитетима — Abb. 1. Karte des erforschten Gebiets mit eingetragenen rekognoszierte Lokalitäten

[1] Deutsche Heereskarte у издању OKH (Gen. St. d H Blatt 130/2 Podgorica, Alte Bezeichnung Cetinje 2 и Blatt 121/4 Danilow Grad, Alte Bezeichnung Nikšić 4.

[2] Предмете нађене на терену је писац овог извјештаја опремио са ознакама налазишта, прописно упаковао и предао у похрану Управи школе у Дукљи у којој је екипа била смјештена за вријеме радова.

Сл. 2. Периферна градинска тераса на врху брда Трије-бач — Abb. 2. Peripherische Terrasse der Burgruine am Gipfel des Trijebač—Berges

I. Тријебач и његов брдовити потез

Брдо Тријебач (к 186) издиже се стрмо из равнице зване Ловишта на којој се налази већи дио дукљанских некропола; под западним подножјем Тријепча излази жељезничка пруга, која сјече некрополу и дукљански археолошки ареал из уске долине Зете. Са јужне и источне стране рубом ове равнице пролази цеста, која се између Тријепча и источно лежећег брда Дољанске главице успиње његовим падинама и пробија се у позадину овог планинског комплекса.

Врх Тријепча представља доста раван плато, који је на сјевероисточној, источној и југоисточној страни опасан са двије степеничасто распоређене терасе; повијене према терену оне леже ексцентрично на сам врх и јасно се разпознавају (сл. 2). Највиши плато врха данас је испуњен многим и доста високим остацима рецентних сухозидова, који припадају ратовима задњих 100 година и служили су за заклон људима и оруђу.[3] На рубовима степеничасто распоређених тераса примјећују се трагови сухозидина грађени у својим темељима од великих камених блокова, које би партије још могле припадати остацима претхисторијских градинских бедема (сл. 3). На површини платоа највишег врха као и степеничасто распоређеним терасама налазе се велике количине претхисторијске керамике црне и црвене боје, грубе фактуре, порозних површина и доста слабо печене.

На сјевероисточном простору највишег платоа, на дну недавно ископане јаме, која је ограђена рецентним сухозидом, нађена је на површини камена сјекира од тврдог камена зелене боје. На мјесту налаза камене сјекире, на источном рубу дна овалне јаме (дужина јаме 5,50 шир. са 4 м, дубина јој варира од 0,45 до 0,70 м и укопана је у живу стијену) ископана је мала пробна сонда. Том су приликом нађена дања два камена предмета: предмет облика кугле од зеленкастог камена на једном мјесту раван и глачан, одломак једног другог каменог предмета од порозног трахита и један нуклеус од тамнозеленкастог кременњака. У овој малој сонди нађена су даље и два одломка рубова двију различитих посуда тамносмеђе боје. И ови су одломци посуда грубе фактуре, слабо глачаних и порозних површина стијена без икаквих трагова украшавања.

Сл. 4. Налази са градине Тријебач — Abb. 4. Funde aus der Burgruine Trijebač

Сл. 3. Остаци градинских бедема градине Тријебач — Abb. 3. Reste der Burgfestung Trijebač

[3] На Тријепчу су 6. IX. 1876. год. Црногорци разбили турску војску. И у НО рату је овај доминантни брежуљак служио као осматрачница и упориште.

Друга пробна сонда ископана је уз западни руб јаме; испод 20 см дебелог слоја црносмеђег површинског хумуса нађен је 15 см дебели слој збијене печене земље, који је допирао све до дна јаме до живе стијене. И овдје је нађено неколико ситних одломака керамике исте квалитете.

Међу површинским налазима треба споменути још одломак задебљаног руба веће посуде, затим одломак печене земље, који би могао припадати нарочито великој посуди јако дебелих стијена и изразито грубе фактуре; овај послиједњи површински налаз ради своје аморфности и атипичности највјеројатније представља комад печене земље од кућног лијепа или слично.

Налази:

1. Камена сјекира од тврдог камена зелене боје и фино глачана. Сјечиво сјекире завршава полукружно и добро је брушено, без трагова оштећења; дужина 0,09, највећа ширина код сјечива 0,055, најмања 0,035 м (сл. 4, 1).

2. Округла камена кугла од зеленкастог камена на једном мјесту равна и глачана, промјера 0,065, висине 0,055 м (сл. 4, 2).

3. Нуклеус од зеленкастосвијетлог кременњака дужине 0,055, ширине 0,035 и дебљине 0,022 м трокутног облика. На једној површини налази се нанос вапненњакових отопина: рубови имаду трагова ломљења (сл. 4, 3).

4. Одломак каменог артефакта од црвенкастосмеђег порозног трахита на двије стране глачан, на осталим странама ломљен; дужина 7, ширина 4,50 и дебљина 3 см (сл. 4, 4).

5. Одломак руба посуде земљаносмеђе боје сломљен у два сувисла комада израђен од слабо прочишћене земље порозних површина и слабог печења; дим.: 45×25×9 м/м (сл. 4, 5).

Доминантни положај узвисине, теренска конфигурација самог врха опасаног степеничасто распоређеним терасама, површински и остали налази пружају довољно поузданих ослонаца да је ту некада постојало утврђено претхисторијско градинско насеље. С обзиром на грубу фактуру и слабу израду керамичких предмета као и налазе камених артефаката, који говоре о континуитету употребе каменог оруђа, требало би ово утврђено градинско насеље прибројити старијој епохи претхисторијског градинског периода.

Полице, Вртачка главица и Кабао сачињавају брдовити потез изнад лијеве обале ријеке Зете и жељезничке пруге, који се пружа од брда Тријепча према сјеверозападу. Полице, Вртачка главица и Кабао у овом потезу представљају изоловане и истакнуте узвисине; Полице прву узвисину брду Тријебаћ на сјеверозапад, Вртачка главица средњу и Кабао најсјеверозападнију.

На изолираној истакнутој узвисини Полице, која лежи одмах испод брда Тријепча, од кога је нижа каквих 70 м и одијељена плитком овалном долином, нису примјећени никакви трагови, нити она има карактеристичан теренски облик. На падинама ове изолиране узвисине нађено је неколико површинских предмета израђених од камена, који би могли представљати камене артефакте.

Врх истакнуте изоловане узвисине Кабла, који се стрмо издиже изнад лијеве обале ријеке Зете, је раван плато, око кога се степеничасто пружају двије терасе, повијене према терену и не леже концентрично на сам врх. На самом платоу на врху Кабла и терасама нађено је неколико малих фрагмената претхисторијске керамике. Налаз оскудних одломака претхисторијске керамике и карактеристична теренска конфигурација, то је раван плато самог врха и његово степеничасто снижавање у двије ексцентрично положене терасе и његов доминантни положај изнад долине ријеке Зете на завршетку овог брдовитог потеза једине су индиције, које говоре о могућности да је на врху и на терасама овог истакнутог изолираног узвишења постојало неко претхисторијско станиште.

II. Доње шуме

Рекогносцирањем лијеве обале ријеке Зете на сектору између археолошког ареала Дукље и Спужа, а на мјесту званом Доње шуме уз саму жељезничку пругу и на лијевој обали Зете констатиран је један доста пространи антички локалитет — Доње шуме 1. Уз још добро уочљиве површинске остатке зидова на том мјесту налази се велика количина грађевинског рушевног сипа са великом количином одломака античких тегула, имбрекса, амфора различите величине као и доста одломака ситне керамике за домаћинску употребу. Остаци могу припадати античком сеоском дворцу — villa rustica или, што је још вјеројатније, неком стражарском објекту, коме је био задатак заштита слободног улаза у уску долину Зете и спречавање слободног продора до саме Дукље са сјевера.

Округло 1 км сјеверније а такође на лијевој обали Зете на основи идентичних трагова констатирани су остаци још једног античког грађевног објекта — Доње шуме 2.

III. Дољанска главица — Била

Брдо Дољанска главица налази се Тријепчу на исток изнад села Кругови и стрмо се издиже из сухог корита Шираље. Врх брда је купастог облика и испуњен остацима обрамбених шанчева и сухозидина из ратова задњих 100 година. Дољанска главица је каквих 50 м нижа од западно лежећег Тријепча.

Приликом обиласка и рекогносцирања ове узвисине на југозападном простору врха и нешто испред линије рецентних шанчева и сухозидина констатирани су остаци јаким малтером грађеног зида, на који је једном касније био надограђен сухозид. Осим тога на цијелој површини доста равног платоа, који се нагиње према југу, налази се велика количина античких керамичких остатака — одломци тегула, имбрекса и амфора различите величине — помјешаних великим количинама малтерног и рушевног сипа; на више мјеста се на површини платоа опажају краћи и дужи потези темеља зидова, који припадају једном закљученом грађевном објекту.

Испитивањем и рашчишћавањем ових зидних остатака најприје су констатирани остаци темеља

Сл. 5. Остаци темеља објекта А на Дољанској главици — Abb. 5. Reste des Fundaments des Objekts A am Hügel Doljanska glavica

објекта В, опсега 8×6 м, који је био нутарњом преградом подијељен у двије просторије сјеверну и јужну. Овај је објекат према нађеном стању остатака темеља у правцу сјевера закључен, док се зидови његове јужне фасаде одвајају у правцу истока и запада и надовезују на остатке и трагове других зидова и улазе у тлоцртну схему једног већег грађевног комплекса.

Рашчишћавањем једне веће гомиле грађевног рушевног сипа помијешаног великим количинама одломака античких тегула, имбрекса и амфора на југоисточној површини платоа откривени су темељи објекта А облика издужене пачетворине 5,20×4 м; дужа страница објекта А оријентирана је исток-запад, краћа сјевер-југ. У правцу запада од објекта А на удаљености више од 20 м налазе се темељи и остаци зидова, који уклапају угао другог објекта. Изолирањем зидног угла и рашчишћавањем негатива темеља константиран је други пачетворинасти објекат D димензија и оријентације као објекат А. Од објекта D па у правцу сјевера изолирани су негативи зидних темеља са фрагментарним остацима зидова и констатирана је просторија С површине 10×5,20 м.

Темељи ове грађевине били су примарно мјестимично укопани и у живу стијену, па је тако било могуће слиједити њихове правце. Нађени зидни остаци, који представљају само темељне партије зидова, грађени су од слабо притесаног ломљеног камена, који је полаган у јасноуочљивим једнакомјерним и хоризонталним слојевима, док су први темељни камени били било како полагани у темељну јаму, на чије је дно био набачен доста дебели слој јаког малтера. Просјечна дебљина очуваних зидова и темеља варира између 0,50 и 0,55 м. Код јужног зида просторије А са нутарње стране запажено је појачање зида за 0,30 м до укупне дебљине од 0,80 м (сл. 5). Ово се ојачање у скоро равној линији одваја од основног темељног зида; у саставу малтера, којим је ово ојачање везано, налазе се одломци тегула, имбрекса и амфора, што у саставу основних периметалних зидова и у малтеру, којим су они везани, није констатирано.

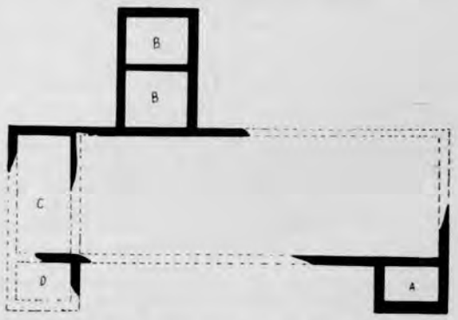
Из цјелокупног комплекса јако фрагментарно очуваних темељних зидова, њихових негатива, међусобног положаја и спајањем њихових праваца утврђено је, да је ту постојао закључени грађевни објекат већих димензија (сл. 6). Његов основни грађевни блок представљала је затворена пачетворина са страницама дужине 32 и 10 метара оријентирана дужом својом страницом исток-запад. На источном и западном крају овог затвореног средишњег грађевног блока а из његове јужне фасаде испадају као фланкирајући објекти двије једнаке пачетворинасте просторије 5,20×4 м; А на источном и D на западном крају. Са сјевернoм фасадом основне пачетворине органски се спаја објекат В, који не лежи симетрично на средишњи пачетворинасти грађевни блок; унутар цјеловитог пачетворинастог грађевног блока одређена је још и просторија С, која према нађеном стању представља западни завршетак овог средишњег грађевног блока.

Резимирајући и анализирајући цјелокупан налаз, велике количине тегула, имбрекса и амфора различите величине можемо са сигурношћу закључити, да је овдје у једном периоду античко-римске владавине на том подручју, стајао грађевни објекат већих димензија. Овај је грађевни објекат према истраженим, иако јако фрагментарним остацима зидова а такође и према добивеној закљученој тлоцртној композицији и схеми, могао у првој фази своје изградње, употребе и намјене бити антички љетниковац са пачетворинастим угаоним испадима — ризалитима А и D, који су на јужној фасади фланкирали његов средишњи архитектонски блок. Каква му је функција и намјена била у каснијим периодима прије његовог уништења ради недостатака било каквих индиција у саставу налаза и грађевним остацима, немогуће је поставити било какву прихватљиву и вјеродостојну претпоставку.

За налазе тегула, имбрекса и амфора треба напоменути још њихову добру фактуру, изванредно добар квалитет, чистоћу и добру обраду глине као и чврсто печење. Свијетло црвене, земљано жуте и земљаноземленкасте боје, ови се грнчарски производи по квалитети израде много разликују од истовјетних налаза на самом археолошком ареалу Дукље.

Налази:

Осим зидних остатака и велике количине одломака античких тегула и амфора нађени су:

Сл. 6. Тлоцрт грађевних остатака на Дољанској главици — Abb. 6. Grundriss der Bautenreste am Hügel Doljanska glavica

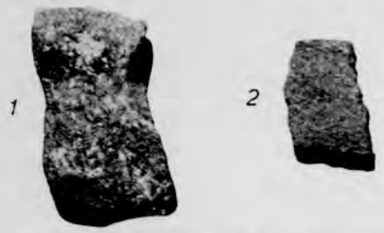
Сл. 7. Налази са локалитета Дољанска главица — Abb. 7. Funde von der Lokalität Doljanska glavica

1. Ковани жељезни чавао четвртастог пресјека дужине 7,5 см (сл. 7, 1).

2. Одломак земљане посуде дуж. 6 см, шир. 3, 7 см и дебљина стијена 3 м/м. Стијене тијела посуде највјеројатније кугластог облика прелазе са унутрашње стране оштро у мало према ван нагнути низак врат посуде 7 м/м дебелих стијена па затим у 1,7 см широк хоризонталан и задебљан руб са жлијебастим удубљењем на вертикалној површини рубног задебљања. Посуда је била жуте боје од добро обрађене глине и слабо печена (сл. 7, 2).

3. Одломак руба посуде сивоцрвенкасте боје од добро прочишћене и добро обрађене глине и добро печен; дуж. 6; шир. 2,5 см, дебљина стијене 5 м/м. Тијело посуде је прелазило право у вертикалан руб, који је са вањске стране био ојачан пластичним ребром од укупне дебљине 1,5 см (сл. 7, 3).

Брдовити потез, који је нешто нижи од Дољанске главице и протеже се у правцу сјеверозапада од ње и испуњава сав простор сјеверно од цесте, која пролази између Тријепча и Дољанске главице у правцу сјеверозапада зове се Била. Сјеверна страна овог брдовитог потеза пада доста окомито у поље Стрганица. На равном платоу овог брдовитог потеза издиже се неколико изолираних самосталних узвисина. На сјеверозападној изолираној узвисини западно од слова „и" географског назива Била нађено је неколико површинских налаза претхисторијске керамике један микролит и два аморфна комада кремена, можда нуклеуси.

Сл. 8. Налази са локалитета Јажјак у Рогамским странама — Abb. 8. Funde von der Lokalität Jažjak in Rogamske strane

IV. Рогамске стране — Јажјак — Сука

Рогамске стране обухватају брдовити ланац, који се стрмим стијенама издиже изнад уске равнице на десној обали Мораче и изнад сухог корита Ширање, која се уским просјеком између Дољанске главице и Рогамских страна пробија са поља Стрганица. Овај се ланац голих кршовитих брда пружа у правцу истока до брда Кукањ (к 275). Испод брда Кукањ ријека Морача излази из уског кањона, којим она протиче са сјевера. У правцу запад-исток овај је брдовити ланац подијељен плитком и овалном долином у два потеза сјеверни и јужни у којима се маркантније истичу изолиране узвисине. У сјеверном потезу, од запада према истоку, Сука изнад слова „о" географског имена Рогами, Јажјак код слова „В" географског назива Вежешњик и безимени плато јужно од слова „е" и „ж" истог назива, који представља нешто нижи и према западу издужени плато брда Кукањ. У јужном потезу истичу се двије истакнуте безимене узвисине код слова „а" и „м" географског имена Рогами.

Сл. 9. Брдо Међеђа глава, поглед са југа — Abb. 9. Berg Medjedja glava, Ansicht vom Süden

На врху, падинама и подножној равници истакнуте изоліране узвисине Сука нађена је раштркано већа количина одломака античких тегула, имбрекса и амфора различите величине и добре фактуре. Трагови, па и најнезнатнији, било каквог грађевног објекта нису примјећени.

Врх изолиране истакнуте узвисине Јажјак представља доста пространа и раван плато, око кога се степеничасто повијају двије терасе, прилагођене терену оне леже ексцентрично на сам врх. Поред карактеристичног теренског облика, који је уочљив на први поглед, о постојању повременог претхисторијског станишта или сталног насеља на платоу врха и терасама говоре и бројни површински налази претхисторијске керамике и грумени печене земље — остаци кућног лијепа — са уочљивим траговима утиснутог прућа.

На врховима, падинама и подножју истакнутих изолираних узвисина јужног потеза Рогамских страна налазе се многе самосталне громаче

у чијем се подручју налазе такође остаци претхисторијске керамике. Није искључено, да су те громаче у ствари гомиле — тумули са претхисторијским гробовима.

Налази:

1. Одломак камене сјекире од тврдог пјешчењака дужине 7 и ширине 4 и дебљине 2 см (сл. 8, 1).

2. Мали одломак каменог артефакта од истог камена дужине 4, дебљине 1,5 см и ширине 22 м/м (сл. 8,2). Оба су примјерка тамносмеђе боје.

V. Међеђа глава и околни локалитети

Међеђа глава је изолирана узвисина, која се издиже право из подножне равнице и сачињава источну половину брдовите бране, која затвара слободан поглед и пролаз из поља Стрганица на југу у поље Дрезга на сјеверу. Западни њезини обронци издижу се стрмо из уског пролаза Ширање, која се овдје пробија из поља Дрезга у поље Стрганица, а затим се пењу преко Гродског бријега, Лисице и Пресла до највишег врха ове брдовите бране, до Међеђе главе. Сјеверне и источне падине највишег врха падају скоро окомито у поље Дрезга и до цесте, која води источним њезиним подножјем од села Кучице у село Вуковићи (сл. 9).

На највишем врху источног дијела ове брдовите бране, на Међеђој глави налазила се доста велика претхисторијска градина са сразмјерно равним средишњим платоом. Овај највиши плато опасују три јасно уочљиве и степеничасто распоређене терасе. Терасе леже ексцентрично на највиши плато или акрополу градине и пружају се у правцу истока. Од најниже периферне терасе падају стијене брда окомито у долину, којом пролази цеста. Од сухозиданих обрамбених градинских бедема, који су се налазили на рубовима тераса нису очувани никакви изразити трагови и остаци.

На западном рубу највишег средишњег платоа, на акрополи градине, налази се велика громача промјера више од 20 м и висине преко 5 м. Да ли је громача тумулус са гробом или она крије неки други објекат ове градине, није било могуће констатирати због велике количине набацаног камења.

Међу набацаним камењем средишње громаче, на цијелој површини највишег средишњег платоа, на терасама градине и на свим падинама Међеђе главе налазе се на самој површини велике количине претхисторијске керамике. Примјерци керамичких остатака очитују просторучну израду керамичких производа грубе а и боље фактуре, они припадају посудама дебелих и танких стијена фино глачане а и порозне површине, посудама различито обојеним и различите чврстоће печења. Примјерак украшене керамике успркос великој множини површинских налаза није нађен.

На западним, југозападним и јужним падинама и обронцима Међеђе главе налазе се бројне гомиле — тумули са згрченим укопавањем покојника у каменим плочама уоквиреним гробним ракама.

а) Гродски бријег

Гродски бријег је задњи западни обронак Међеђе главе, који се стрмо издиже из корита Ширање. У непосредној близини а источно од првих кућа изнад корита Ширање налазе се двије до темеља уништене гомиле.

Гомила I. Округлог је облика, промјера 7 м и уништена до темеља. У тамносмеђем хумусу помијешаном ситним камењем нађени су многи одломци земљаних посуда различите величине. Два су одломка украшена једноставним украсом концентричких плитких жлијебова и танких пластичних ребара полукружног пресјека.

Налази:

1. Одломак земљане посуде, дуж. 5,50, шир. 3,50 и дебљина 1 см. Посуда је била израђена од земљаносмеђе, слабо прочишћене и слабо пе-

1 2

Сл. 10. Налази са локалитета Гродски бријег — Abb. 10. Funde von der Lokalität Grodski brijeg

чене земље и лако се мрви. Стијене посуде су на нутарњој површини порозне, на ванјској глачане и украшене плитким жлијебом полукружног пресјека и црвено обојене (сл. 10, 1).

2. Одломак земљане посуде сличне фактуре као бр. 1; дим.: 3×3×1 см украшен танким пластичним ребром (сл. 10, 2).

Гомила II. Промјера 6,50 м уништена је до темеља. У хумусу помијешаном ситним камењем нађени су многи одломци земљаних посуда идентични са онима из гомиле I; одломци са траговима било каквог украшавања нису нађени. Поред остатака керамике нађени су остаци паљених као и паљењем неоштећених животињских кости.

б) Лисица.

Лисица се зове терен јужно и западно од двије осамљене куће и протеже се источно од Гродског бријега до југозападних падина Међеђе главе. На том се терену такође налази већи број гомила.

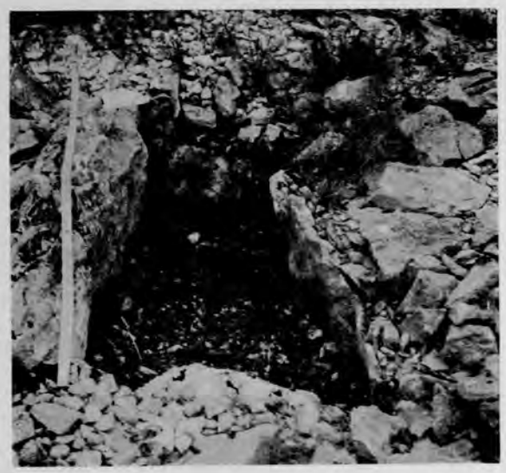
Гомила I. Промјера 6—7 м, висина очуваног каменог набачаја је виша од 1 м. Површинских налаза око гомиле нема, истраживана није.

Гомила II. Промјера 13 м, уништена до темеља; површинских налаза на простору гомиле и око ње нема.

Гомила III. Ова се гомила налази око 100 м јужније од гомиле II на средини падине. Промјера 5 м и уништена до темеља; површинских налаза на простору гомиле и око ње нема.

в) Пресло и његове падине.

Пресло се зове нижа изолирана узвисина западно од Међеђе главе; источни потез Пресла пење се све до њеног врха. Сјеверне и сјеверозападне падине Пресла доста благо падају до равнице поља Дрезга. И на том терену налази се неколико гомила.

Сл. 11. Гроб у гомили II на локалитету Пресло после чишћења — Abb. 11. Grab im Haufen II in der Lokalität Preslo nach der Reinigung

Гомила I. Промјер 5 м, уништена до темеља; површинских налаза на простору гомиле и око ње нема.

Иако у уништеним гомилама Гродског бријега, у гомилама терена Лисица и у гомили I на терену Пресло осим споменутих налаза остатака керамике и кости, никакви други остаци нису нађени а ни трагови гробова нису констатирани, потпуно је основана претпоставка да су се у њима налазили гробови уоквирени каменим плочама за покопавање покојника у згрченом положају обзиром на даље налазе.

Гомила II. Гомила промјера 5 м уништена је до темеља. У средини гомиле налази се гроб оријентиран југоисток-сјеверозапад. Гробну раку сачињавају четири грубо притесане камене плоче постављене окомито на живу стијену. Југоисточна попречна плоча прелазила је чело побочних; сјеверозападна попречна плоча била је усађена између побочних плоча и нађена је помакнута са свог првобитног положаја. Дебљина плоча варира између 0.15 и 0.09 м. Дужина гробне раке је 0,95, док ширина ради дислокације попречних плоча варира између 0,50 на југоисточном крају до 0,35 м на сјеверозападном; дубина гробне раке је 0,65 м. Поклопна плоча гроба није нађена, гроб је био већ прије отворен и прекопан. Приликом поновног чишћења гроба и истраживања његове садржине нађени су у њему испретурани остаци људског скелета, међу њима и остаци животињских кости и зуби ситне стоке козе или овце. Керамични остаци или остаци каквих других предмета нису нађени нити у гробу нити око гроба на простору уништене гомиле (сл. 11).

г) Гомиле.

Јужне падине Међеђе главе, које се благим успоном уздижу са сјевероисточног руба поља Стрганица називају домаћи становници посебним називом Гомиле. И на том се терену налази већи број гомила, од којих су многе потпуно нетакнуте.

Гомила I. Гомила I је по свом смјештају прва испод самог врха Међеђе главе, промјер јој је 6 м, уништена је до нивоа гроба, који се налазио у средини гомиле. Поклопна плоча гроба облика неправилног трапеза дужине 1,60, ширине 1,30 и 1,10 и дебљине 0,20 м нађена је уздигнута, што указује на претходно отварање гроба (сл. 12). Гроб је положен у средини гомиле и лежи у правцу југоисток-сјеверозапад по дужој својој осовини. Гробна јама је била укопана у плитак слој земље све до живе стијене и уоквирена са уздужним и попречним окомито постављеним каменим плочама. Оквирне камене плоче гробне раке биле су још утврђене набацаном громачом камења, која је покривала гроб. Сјеверна побочна плоча нађена је помакнута са свог положаја и нагнута са својим горњим рубом у гробни простор, што може бити послиједица претходног откопавања или је дошло до њезиног помицања због притиска каменог насипа. Попречне плоче гробне раке усађене су међу побочне али тако да њихова дебљина прелази крајеве побочних плоча. Након извршеног потпуног чишћење гроба добивени су ови подаци (сл. 13).

Плоче, које уоквирују гробну раку су природно ломљене и необрађене, где је било потребно оне су само грубо притесане. Дужина јужне побочне плоче је 1,65 м, ширина до дна гроба 0,90 и просјечна дебљина износи 0,18 м. Сјеверна побочна плоча дугачка је 1,70 м, ширина до дна гроба јој износи 0,70 м и просјечна дебљина 0,20 м. Димензије попречних плоча приближно су једнаке: ширине 0,50, висине 0,80 и дебљине 0,15 м. Дужина гробне раке била је 1,20, ширина 0,50 и просјечна дубина гроба до дна 0,65 м. Дно гроба налази се на живој стијени, која није равна; њене су пукотине и удубине запуњене и изравнане збијеном земљом тамносмеђе боје.

Иако је гроб нађен отворен, остаци скелета као и остали прилози нађени испретурани и измијешани, ипак се могло констатирати, да је покојник у гроб био положен тако, да се његова глава налазила на западном крају гроба; ту су нађени

Сл. 12. Терен Гомиле: громача са гробом I прије чишћења — Abb. 12. Terain Gomile: tumullus mit dem Grab I vor der Reinigung

остаци изломљене људске лубање, људски зуби и предмети, који су представљали украсне прилоге покојника. Одломци земљаних посуда, црне боје, грубе фактуре, доста дебелих стијена и не баш јаког печења, нађени су на југоисточном крају гроба код ногу са десне стране — гледано у правцу истока, и са лијеве стране на западном крају гроба гдје се налазила глава. Са одломцима керамике у гробу у висини ногу нађено је неколико зрнаца карбонизираног жита, пшенице или њој сличне житарице као и неколико карбонизираних зрнаца неке друге, вјеројатно такође храњиве биљке. У висини ногу нађено је неколико предњих зуби ситне стоке, козе или овце и један свињски зуб са пробушеним врхом за низање на конац. И у висини главе са лијеве стране гроба нађено је још неколико одломака исте земљане посуде и још два свињска зуба с пробушеним врхом.

На дну гроба на слоју тамносмеђе збијене земље, којом је било поравнано неравно дно гробне раке нађена је велика количина ситног ријечног валуња, величине нешто веће од кукуруза или граха. Овим је ситним валуњем било покривено дно гроба; на тај слој валуња био је положен покојник. Изнад слоја овог ситног валуња налазио се слој ситног хумуса, у коме су се налазили остаци скелета, керамични предмети и остали прилози. Овај се хумус створио у гробној раки секундарно.

Положај, у коме је покојник био положен у гробну раку — на леђа или на бок — није се могао констатирати због испретураности остатака скелета; гроб је био већ раније отваран.

Гроб је био након полагања покојника у гробну раку покривен великом каменом плочом, а затим затрпан гомилом камења које је вађено из околних јама и бацано на гомилу без икаквог реда; у пресјеку каменог набачаја громаче није било могуће примјетити било каквог трага правилног слагања камења, што би дало наслућивати постојање било какве надгробне грађевине округлог или четворокутног тлоцрта.

Сл. 13. Терен Гомиле: гроб I послије чишћења — Abb. 13. Terrain Gomile: Grab I nach der Reinigung

Сл. 14. Налази са гроба I на терену Гомиле — Abb. 14. Funde aus dem Grab I am Terrain Gomile

Налази.

1. Три сувисла одломка земљане посуде а) 5×2×1 см; б) 5×4×1 см; в) 4,5×2,5×1 см. Посуда је била израђена од слабо прочишћене земље помијешане са већим количинама бијелог и црвеног пијеска, црно обојена. Стијене посуде биле су равне и са нутарње стране су се стањивале према врху руба; сам руб посуде завршавао је горе полукружно. Посуда је била равних стијена, стијене су се са дна издизале ка равном и широком горњем отвору без заобљивања у трбуху (сл. 14, 1).

2. Свињски зуби с пробушеним врховима: а) 36×9×5 м/м б) 35×9 м/м, расположљен по дужини и в) 37×9×5 м/м сломљен у три комадића али потпун. Зуби припадају младој животињи (сл. 14, 2).

На подножју Лисице, Пресла, Гомиле и теренима југозападно од Међеђе главе и на самом рубу поља налазе се велике количине претхисторијске керамике, коју су атмосферске воде донијеле са врхова и падина ове брдовите бране. Међу одломцима налазе се дршци, рубови и стијене посуда најразличитије величине. Посуде су биле у главном добре али грубе фактуре, неглачаних и порозних површина, црвено обојене, док је језгра посуда била у већини примјерака црне боје. На неколико одломака ових површинских налаза видљиви су украси. Међу украсним мотивима је чешће заступљено пластично ребро, које је опасивало посуду испод самог руба, њезину највећу периферију или дршке и било испрекидано утисцима прстију или каквог другог предмета. Поред остатака земљаног посуђа налазе се многи остаци жганог кућног лијепа са јасно уочљивим траговима прућа на које је била земља набачена.

Врх Међеђа глава са својим терасама и цијели комплекс њених падина и обронака, који се спуштају најприје у стрмом а затим у доста лаганом паду ка југу и западу, терени Лисица, Пресло, Гродски бријег и Гомиле гдје се налазе многе камене громаче — гомиле или тумули од којих су многи уништени до темеља а многе још потпуно нетакнуте, представља један закључен предхисторијски локалитет од великог значаја а кога можемо по карактеристикама налаза временски опредјелити у рану брончану епоху.

VI. Штедим и издвојени локалитет Штедим—црквина.

Узвисина Штедим (к 137) представља западну половину брдовите бране, која затвара пролаз из поља Стрганица на југу у поље Дрезга на сјеверу. Уздиже се стрмо из западног бријега корита Ширање, која се овдје пробија уским усјеком између Међеђе главе и Штедима у поље Стрганица. Брдовита брана Штедима се према западу проширује и прелази са својим наставцима у брдовити потез Казнавица (к 249). На цијелом подручју брда Штедим, на његовим падинама као и на подножним равницама налазе се на самој површини велике количине претхисторијске керамике. С обзиром на многобројне површинске налазе и трагове на цијелом подручју брдовите бране Штедим, његин теренски облик, географски смјештај и стратешки положај, који је идентичан са оним Међеђе главе, и овдје је морало постојати претхисторијско насеље већих димензија, највјеројатније укључено у комплекс претхисторијског насеља на Међеђој глави.

На југозападном сектору брда Штедим, гдје се његов највиши плато проширује а затим окомито пада у поље Стрганица, налази се локалитет зван Црквина, овако прозван по остацима црквице, који се овдје налазе. Из рушевног насипа остатака црквице стрше периметрални зидови црквене лађе, док је полукружна апсида потпуно затрпана рушевином, коју је већ покрио доста дебели слој земље. Поред грађевних остатака порушене црквице међу површинским налазима бројни су одломци античких тегула и имбрекса, који су били овдје свакако у секундарној употреби, донешени овамо из археолошког ареала Дукље или са неког другог ближег и још неубицираног античког локалитета.

VII. Међеђак—Подлишје—Лиса.

Некако на пола пута између Међеђе главе и брда Лиса (к 104) а у источном подручју поља Дрезга налази се локалитет зван Међеђак. На том се локалитету на површини већој од 2 ha налази већи број изолираних а и међу собом насипима повезаних гомила, које су обрасле великим дрвећем и грмљем. Како на цијелом простору овог локалитета успркос брижљивом претраживању није нађен ниједан карактеристичан површински налаз који би коликотолико показао пут к ближем одређивању припадности овог локалитета, а за извршење сондирања није било ни прилике ни времена, немамо за сада вјеродостојан ослонац, да бисмо временски и културно поближе опредјелили овај локалитет.

Према општој теренској ситуацији и према распореду изолираних и међу собом повезаних гомила треба за овај локалитет претпоставити постојање закљученог насеља у за сада неодређеном прошлом периоду.

Испод брда Лиса (к 104) што се издиже изнад поља Дрезга налази се локалитет зван Подлишје. На том су локалитету констатирани доста велики површински остаци античких водоводних резервоара, грађени у техници античког бетона. У непосредној близини остатака ових резервоара налазе се остаци грађевног објекта већих димензија са очуваним зидовима и до висине 4 м, дебљине 0,70, м, облика издужене пачетворине дуже од 20 м.

Како приповједају, домаћи људи су овдје наилазили приликом обрађивања земље на округле земљане цијеви, које су могле припадати водоводу. С обзиром на чињеницу да је овај локалитет и налаз у непосредној близини извора Ширање, који и у највећој суши не оскудијева довољним количинама изворске воде, а ријечица Ширања протиче пољима Дрезга и Стрганица и пробија се између Дољанске главице и Рогамских страна на ареал античке Дукље, није никако искључена могућност да је сјевероисточни дио овога града добивао воду из овог извора. Остаци античких водоводних резервоара у том случају би представљали водоводне депое у којима се је акумулирала изворска вода из извора Ширање и водоводним цијевима водила лијевом обалом Ширање изравно у град.

У оквиру истраживања, која се врше на археолошком ареалу Дукље, требало би подробније испитати овај терен и локалитет; у случају да ће ова претпоставка добити материјалних доказа, добит ће се још један вриједан податак за археолошки комплекс Дукље у погледу његовог снабдијевања водом.

Лиса (к 104) издиже се стрмо изнад поља Дрезга и локалитета Подлишје и протеже се својим проширеним платоом, који је неколико нижи, све до села Потпеће изнад самог извора Ширање. На самој Лиси (к 104), врх има облик овалног доста равног платоа као и на нешто нижем платоу, који се пружа од самог врха у правцу сјевера, на самој површини налазе се многи остаци предхисторијске керамике, а у осјетно већим количинама на појединим секторима. Људи из села Потпеће приповиједају, да су приликом копања пањева, код вађења камења и пијеска и других радова на Лиси и њеном сјеверном платоу наилазили на скелетне гробове у већем броју. Подробније о гробовима, евентуалној гробној архитектури, оријентацији гробова и евентуалним гробним прилозима нису знали ништа казати.

VIII. Вучја главица—Црквина—Марковићи село.

Вучја главица зове се шумом и грмљем обрасла узвисина на средини пута између локалитета Подлишје и Црквина. По свом теренском облику је то изолирани хумак промјера више од 100 м, висине до 10 м. Ради свог својственог теренског облика и сусједног локалитета Црквина, с којим се увијек спомиње заједно, могао би овај локалитет својим евентуалним културним остацима припадати и допуњавати други свакако средњевјековни локалитет Црквину.

Црквина зове се локалитет, који лежи некако у средини сјеверозападног сектора поља Дрезга, а средиште му је мјесто, гдје се данас налази Задружни дом. Међу домаћим становништвом живи предаја, да је на том мјесту некада стајала стара црквица са гробљем, коју је према још живој предаји дао саградити Немања. Приликом градње школе прије I. свјетског рата биле су, тада још постојеће и видљиве рушевине црквице, искориштене за градњу школе и потпуно уништене и један дио школске зграде сграђен је на

темељима саме црквице. Сам назив краја — Црквина — повезан са још живом предајом указује на средњевјековни археолошки локалитет.

На сјеверозападном рубу поља Дрезга налази се село Марковићи са сеоским гробљем. На сјеверозападним падинама брда, које се овдје издиже из равнице, и изван оградних зидова данашњег сеоског гробља су људи из села Марковићи приликом крчења шуме и вађења пањева, како приповједају, наилазили на скелетне гробове. Детаљније о гробовима, гробној архитектури, положају скелета у гробовима, њиховој оријентацији и о евентуалним прилозима у гробовима нисам могао добити никаквих података.

IX. Градина.

Археолошки локалитет Градина налази се око 3,5 км ваздушне линије сјеверно од Спужа изнад истоименог села. На основи керамичких налаза на падинама освједочен је претхисторијски извор и постанак овог комплексног археолошког објекта. Највиши плато Градине данас опасују јаки перимеетрални обрамбени бедеми, највјероватније саграђени на линији, којом су пролазили бедеми овог насеља у ранијим епохама. Бедеми достижу мјестимично висину од неколико метара и појачани су на више мјеста четвороугластим кулама, које су са ванске стране призидане на бедеме.

Бедемима утврђен цјелокупни ареал највишег платоа Градине подијељен је на двије зоне, ванску, која у нешто нижем нивоу опасује средишњу и нешто повишену зону Градине или акрополу. На средишњој зони, акрополи Градине, био је саграђен средишњи објекат, чији се тлоцрт јасно распознаје и има облик пачетворине са малом разликом у дужини странице и запремао је цијелу површину средишње зоне.

Југоисточно од акрополе Градине налазе се замашни остаци базиликалне тробродне култне грађевине оријентиране исток-запад са три полукружне апсиде на источном и нартексом на западном крају грађевине. У нартексу налазе се зидане и надсвођене гробнице, које су већ биле отваране. Међу рушевинама зидова налазе се многи одломци канелираних пиластара и једноставно обрађени зидни вијенци, који по својој обради и стилским карактеристикама подсјећају на архитектонску пластику каква се налази на археолошком ареалу Дукље.

У отворима перимеетралних обрамбених бедема јасно се распознавају јужни и сјеверни улаз у ванску као и у средишњу зону Градине.

Локалитет Градина представља један од ријетких археолошких комплекса. На њему можемо слиједити континуитету живота људи и трагове свих култура од претхисторијског периода преко свих слиједећих епоха па све до времена док није живот на њој потпуно престао.

Неколико закључних опажања.

На основи ових систематски проведених теренских испитивања на уском географском простору констатирано је много постојећих предхисторијских и каснијих археолошких локалитета. Због помањкања било какве литературе о претхисторијским налазиштима Црне Горе не могу утврдити, која од њих су нова, а која су у археолошкој литератури већ позната. У колико су констатирана претхисторијска насеља и станишта нова обзиром на истражен релативно мали географски простор, она отварају свакако нове видике о богатству претхисторијских налазишта на подручју Црне Горе. У овом извјештају претпостављене као и дефинитивно констатиране античке локалитете па је потребно обрађивати и даље испитивати у комплексу археолошке обраде Дукље.

Важно је истакнути и теренску ситуацију, у којој се ова налазишта данас налазе. На свим налазиштима, изузевши оних у пољима и долинама ријека испитиваног географског простора јако се истичу са свим својим посљедицама крашке карактеристике терена. Сви су врхови брежуљака и брда испрани до живе стијене и веома су оскудни културни остаци на врховима многих локалитета. Они се налазе у највише случајева на падинама узвисина, које су голе и кршовите и на подножним равницама, куда их је испрала атмосферска вода. За идентификирање постојања претхисторијских насеља и станишта говоре најчешће и најрјечитије, поред оскудних површинских налаза предмета и керамичких остатака, сами теренски облици узвисина и врхова, то јест раван средишњи плато опасан са једном или двије концентричне или ексцентричне терасе степеничасто распоређене око највишег платоа.

Штефан МЛАКАР

EINIGE TERRAIN-FORSCHUNGEN IN DER UMGEBUNG VON DUKLJA IN MONTENEGRO

Unter der Mitwirkung von Ing. Arch. Vojislav Korać, Assistent der Serbischen Akademie der Wissenschaften aus Beograd, Olivera Velimirović und Stanko Roganović, Absolventen aus Nikšić bzw. aus Cetinje, widmete der Verfasser, als er den Ausgrabungen und Konservationsarbeiten an den Bautenresten der antik-römischen Stadt Doclea — Duklja, nördlich von Titograd beiwohnte, einen grossen Teil seiner Arbeits- und Freizeit den Rekognoszierungen und Terrainforchungen archäologischer Reste in der näheren und weiteren Umgebung des archäologischen Areals der antik-römischen Stadt Doclea.

Gewisse Fundstätten erkundete der Verfasser auch durch kleinere Terrain-Sondierungen.

Als Ergebnis dieser Forschungsarbeit wurden mehrere vorgeschichtliche, antik-römische, frühmittelalterliche und mittelalterliche archäologische Fundstätten auf Grund der Entdeckung ensprechender archäologischen Objekte fixiert.

Štefan MLAKAR

ПРЕГЛЕД АРХЕОЛОШКИХ ИСКОПАВАЊА У НР СРБИЈИ 1957 ГОДИНЕ

CHRONIQUE DES FOUILLES EN RP SERBIE AU COURS DE L'ANNÉE 1957

РИСОВАЧА КОД АРАНЂЕЛОВЦА

Палеолитска станица

У 1957. и 1958. години вршена су археолошка ископавања на палеолитском налазишту Рисовачи код Аранђеловца у току од 60 дана (сл. 1—3). Ова ископавања као и она из ранијих година, почев од 1954. године, када су извршена прва пробна ископавања, показала су јединство палеонтолошке и археолошке слике ове велике и богате станице квартарних ловаца, из периода средњег дилувијума. Рад је обављен на линији ординате, оријентисане у правцу исток—запад, на дужини од 7 до 20 метара. Ширина површине слоја, мерена по линији апсисе, варира према конфигурацији зидова пећине. Просечна дебљина слоја у растреситом материјалу износила је од 15 до 20 см, а висина профила достиже готово на целој дужини површине на којој је копање вршено 5 метара. Узимајући у обзир разлике у квалитету, садржају и боји слојева који су формирали овај профил утврђено је да се на целој његовој дебљини могу диференцирати двадесет нивоа, идући од површинског слоја до нивоа бреће, која одваја најниже слојеве, који испуњавају корито првобитне реке од слојева у којима су очувани трагови фосила и артефаката. Испод нивоа бреће, у ширем делу речног корита, нађени су у мањем броју фосили бовида и еквида, док је у ужем делу корита, који обележава почетке стварања пећине, откривени материјал скоро сасвим стерилан. Фосили карнивора, најпре урсида, а затим фелида и канида, почињу да се јављају тек изнад слоја бреће.

Резултати ископавања која су извршена у току 1957. и 1958. године показали су да се у формирању пе-

Сл. 1. Вертикални пресек дилувијалних слојева у Рисовачи — Fig. 1. Section verticale des couches diluviale de Risovača

RISOVAČA PRÈS D'ARANDJELOVAC

Station paléolithique

Au cours des années 1957 et 1958 on a effectué des fouilles archéologiques dans la station paléolithique de Risovača près d'Arandjelovac, qui ont duré 60 jours (Fig. 1-3). Ces fouilles, ainsi que celles des années précédentes, à partir de l'année 1954, lorsque les premières fouilles de sondage ont été exécutées, démontrèrent l'unité du tableau paléontologique et archéologique de cette grande et riche station des chasseurs quaternaires, de la période du diluvium moyen. Le travail a été effectué le long de la ligne de l'ordonnée, orientée dans la direction est-ouest, sur une longueur de 7 à 20 m. La largeur de la superficie de la couche, mesurée le long de l'abscisse, varie selon la configuration des murs de la caverne. L'épaisseur moyenne de la couche dans les matériaux meubles était de 15 à 20 cm, et la hauteur du profil atteint sur presque toute la longueur de la superficie où les fouilles ont été exécutées, 5 m. En tenant compte des différences de qualité, de contenu et de couleur des couches qui avaient formé ce profil, on a établi que l'on peut, sur toute son épaisseur différencier vingt niveaux, en partant de la couche superficielle jusqu'au niveau de la brèche qui sépare les couches inférieures, comblant le lit de la rivière primitive, de celles dans lesquelles ont été conservées les traces des fossiles et des artéfactes. Au-dessous du niveau de la brèche, dans la partie élargie du lit de la rivière, on a trouvé un petit nombre de fossiles de bovidés et de solipèdes, tandis que l'on a découvert dans la partie rétrécie du lit, qui désigne les débuts de la formation de la caverne, les matériaux presque complètement stériles. Les fossiles des carnivores, d'abord des ours, et ensuite des félidés et canidés, n'apparaissent qu'au-dessus de la couche de la brèche.

Les résultats des fouilles effectuées au cours de 1957 et 1958 ont démontré que dans la formation de la caverne on peut distinguer deux phases nettement séparées: la première phase, plus ancienne, au cours de laquelle il n'y avait pas de vie et de présence de l'homme, et la seconde, plus récente, qui appartient aux périodes du séjour de l'homme dans cette station de chasseurs. La première phase est indiquée par les niveaux inférieures de la caverne, le lit du courant d'eau qui, en pénétrant de la profondeur de la caverne, avait entamé la compacité des masses de calcaires crétacés et de cette façon ouvert l'accès à l'influence de l'air et des autres facteurs, qui avaient causé, au cours des périodes quaternaires, la formation de la cavité de caverne et de son contenu géologico-paléontologique et archéologique. La limite supérieure de cette phase est indiquée par la couche de brèche, dont l'épaisseur varie de 0,10 à 0,20 m, aux couches partiellement dérangées, à travers lesquelles le matériel situé au-dessus de la brèche, a pu pénétrer jusqu'aux couches au-dessous de celle-ci. Les parois de la roche datant de cette phase sont complètement lisses, ce qui indique, d'un côté, l'abondance d'eau et, par conséquent, l'influence insignifiante des autres facteurs qui auraient produit la destruction plus rapide de la masse calcaire, de l'autre.

La seconde phase, plus récente, est caractérisée, outre autres propriétés du contenus des strata, aussi par l'aspect intérieur de la caverne, déterminé par les processus résui-

ћине могу утврдити две јасно издвојене фазе: прва, старија, у току које није било живота и човековог присуства у њој, и друга, млађа, која припада периодима човековог боравка у овој ловачкој станици. Прву фазу индицирају доњи нивои пећине, корито воде која је пробијајући се из дубине пећине начела компактност кретацејских кречњачких маса и на тај начин отворила приступ утицају ваздуха и других фактора, који су у току квартарних периода довели до стварања пећинске шупљине и њеног геолошко-палеонтолошког и археолошког садржаја. Горњу границу ове фазе означава слој breče, чија дебљина варира од 0,10 до 0,20 м, са делимично поремећеним слојевима, кроз које је материјал изнад breče могао доспети и у слојеве испод ње. Зидови стене из ове фазе су потпуно глатки, што указује, с једне стране на обилату количину воде и, стога разлога, на незнатан утицај других фактора који би довели до бржег разарања кречњачке масе, с друге стране.

Другу, млађу фазу показује, поред одлика и садржаја стратума, и унутарњи изглед пећине, одређен процесима који су настали као последица деловања климатских, хемијских, биолошких и других фактора на распадање стена и на формирање пећинске шупљине. Геолошку карактеристику ове друге фазе представљају два момента: трошност и релативно слаба конзистенција масе стена које чине зидове пећине, испресецане многим пукотинама кроз које је површински материјал продирао у унутрашњост пећине и, друго, извесна правилност и континуитет у формирању слојева, који теку по том реду, без трагова већих поремећаја, од улазног дела пећине до 20 м, до кога се стигло у току садашњих ископавања.

Иако су прва ископавања једне палеолитске станице вршена у пећини, односно абриу Грацу код Крагујевца, 1951—1952. године, тек је Рисовача својом моћном и бо-

Сл. 2. Улаз у пећину: стране корита реке — Fig. 2. L'entrée de la caverne — les bords de la rivière souterraine

Сл. 3. Вертикални пресеци пећинских одељења — Fig. 3. Sections verticales des compartiments de la caverne

tant de l'action des facteurs climatiques, chimiques, biologiques et autres sur la décomposition des roches et la formation de la cavité de caverne. La caractéristique géologique de cette seconde phase est représentée par deux moments, à savoir: friabilité et consistence relativement faible de la masse des roches formant les parois de la caverne, entrecoupés de nombreuses fissures par lesquelles le matériel de la surface pénétrait dans l'intérieur de la caverne et, en second lieu, une certaine régularité et continuité dans la formation des couches, qui se succèdent dans cet ordre, sans traces de dislocations plus importantes, à partir de l'entrée de la caverne jusqu'à 20 m, distance à laquelle on a abouti au course des fouilles actuelles.

Quoique les premières fouilles d'une station paléolithique aient été effectuées dans la caverne, ou plutôt à l'abri de Gradac près de Kragujevac, en 1951—1952, c'est seulement Risovača qui a rendu possible, par sa stratification riche et puissante, l'étude directe des rapports des couches géologiques, paléontologiques et archéologiques à l'habitat de l'homme diluvial en Serbie. Tandis que dans la caverne de Gradac la stratification géologico-paléontologique a été réduite aux restes minimums du matériel qui conserve les fossiles et les artéfactes en os et en silex, concentrée principalement autour des restes du foyer, à Risovača sont conservées intactes les couches quaternaires sur une longueur de plus de 40 m, en assurant par là, la possibilité d'étudier les problèmes se rattachant à cette station du point de vue des intérêts non seulement de l'archéologie quaternaire, mais aussi au point de vue de la géologie et de paléontologie. Pour les recherches initiales d'une grande époque, telle que le paléolithique, ce moment est d'une importance primordiale.

Outre l'analyse géologique, granulométrique, chimique et de pollen, qui a été effectuée pour les besoins des fouilles à Risovača par l'Institut géologique de l'Académie serbe des

гатом стратификацијом пружила могућност за непосредно проучавање односа геолошких палеонтолошких и археолошких слојева на месту боравка дилувијалног човека у Србији. Док је у пећини у Градцу геолошко-палеонтолошка стратификација била сведена на минималне остатке материјала у коме су очувани фосили и коштана и силексна артефакта, концентрисана углавном око остатака ватришта, дотле је Рисовача сачувала интактне квартарне слојеве на дужини од преко четрдесет метара и тиме обезбедила могућност за проучавање проблема везаних за ову станицу са становишта и интереса не само квартарне археологије него и геологије и палеонтологије. За почетна истраживања једне велике епохе као што је палеолитик овај моменат је од примордиалног значаја.

Поред геолошке, гранулометријске, хемијске и поленове анализе, коју је за потребе ископавања на Рисовачи извршио Геолошки институт САН „Јован Жујовић", непосредне опсервације у току теренског рада показале су и геолошким и палеонтолошким материјалом да се формирање слојева у овој пећини вршило под утицајем и у зависности од мање или више изражених климатских осцилација. Једну од таквих појава, која захтева и потпунију анализу и експликацију, показује и седиментирани слој, који је констатован на нивоу XV—XVI откопног слоја. Његово стварање припада добу наглог захлађења, које је довело и до промене изгледа фауне у периодима који су следили после овога захлађења. Могуће је да слој овога седиментираног конгломерата означава у области Рисоваче период Würm I, а слој breče, који је откривен на нивоу XIX—XX откопног слоја представља крај епохе Riss, у току које човек није боравио у пећини, као што га нема на овоме налазишту ни у интерглацијалу Riss—Würm. Анализа целокупне стратификације Рисоваче, као и карактер културног материјала показује да Рисовача као ловачка станица припада периоду Средњег палеолитика, дакле мустијерској епохи. Као антрополошки творац ове културе овде је боравио један од развијенијих типова неандерталца сродан типу Homo Neandertalensis var. Krapinensis, али и морфолошки и културно изнад крапинца. Овакву хипотезу потврђује, с једне стране идентичност културног садржаја и нивоа између Рисоваче и Градца, на коме је нађен и један људски фосил. То је трећи горњи молар из десне стране максиле, који је dr Henri Vallois, после извршене радиографске анализе, окарактерисао као зуб, који својим димензијама, морфологијом и структуром указује на Homo Sapiens Fossil's. Фосили обеју варијаната Крапинца не показују такве одлике. С друге стране, и културни инвентар Рисоваче као и Градца, указује на потпуниј еволуцију камене и коштане индустрије као и на неке специфичне »facies«, који иначе нису чести појава у палеолитику Средње Европе.

Поред седиментног слоја климатске осцилације у стратификацији Рисоваче манифестују се и у другим феноменима. То су крупни блокови стене, који су отпали под одређеним климатским условима са стропа пећине; слојеви углачаног шљунка који се смењују са слојевима светле, сиве или мрке земље и, као веома типични, слојеви крупнијег шодера.

Ископавања у току 1957—1958. године потврдила су претпоставке и закључке о добу и карактеру културе Рисоваче и њеног односа, с једне стране, према палеолитским културама Западне и Средње Европе, и с друге стране, према палеолитику балканско-подунавске области и Источне Европе. По свом географском положају Рисовача се налази у периглацијалној области. Тиме је добрим делом одређен карактер њене фауне и флоре. У најнижим слојевима њених профила откривени су фосили еквида и бовида, који указују на флору степе и парка. Изнад слоја breče појављују се поред ових хербивора и нове врсте, углавном карнивора и омнивора: Felis leo sp. spel., Hyaena spel., Ursus spel., Canis vulpes, Arctomys marmotta и микрофауна других глодара. Потребно је истаћи да фауни Рисоваче припадају још и Elephas primig., Rhinoceros tichorinus (?), и разни цервиди.

Геолошки подаци добивени ископавањима на Рисовачи индицирају епоху влажне климе и великих флувиталних кретања која су довела до интензивног стварања алувијалних формација. Претпоставку о умереној клими овде утврђује у извесној мери и слика плеистоценске фауне. И поред тога што се ова оцена дилувијалне климе у доба човековог живота у пећини на Рисовачи не може још увек сматрати као коначан закључак,

sciences »Jovan Žujović«, les observations directes faites au cours du travail sur le terrain ont démontré par les matériaux géologiques et paléontologiques que la formation des couches dans cette caverne se faisait sous l'influence et en dépendance des oscillations climatiques plus ou moins prononcées. Un de ces phénomènes qui exigent une analyse et une explication plus complète, est démontré aussi par la couche sédimentée, observée au niveau XV—XVI de la couche d'excavation. Sa formation appartient à l'époque du refroidissement brusque qui résulta au changement de l'aspect de la faune dans les périodes qui suivirent ce refroidissement. Il est possible que la couche de ce conglomérat déposé désigne dans la région de Risovača la période Würm I, et la couche de la brèche, découverte au niveau XIX—XX de la couche d'excavation, la fin de l'époque de Riss, au cours de laquelle l'homme n'avait pas encore vécu dans la caverne, de la même façon qu'il n'apparaît dans cette station ni à l'époque interglaciaire de Riss—Würm. L'analyse de la stratification entière de Risovača, ainsi que le caractère des matériaux de culture démontrent que Risovača, comme station des chasseurs appartient à la période du paléolithique moyen, donc à l'époque moustérienne. Comme créateur anthropologique de cette culture, il demeurait ici un des types plus développé de l'homme de Néanderthal, apparenté au type de Homo Neanderthalensis var. Krapinensis, mais bien au-dessus de l'homme de Krapina au point de vue morphologique et culturelle. Une hypothèse pareille est confirmée, d'un côté par l'identité du contenu culturel et des niveaux entre Risovača et Gradac, où fut découvert aussi un fossile humain. C'est la troisième molaire supérieure du côté droit du maxille, que Henri Vallois, après en avoir fait une analyse radiographique, a caractérisée comme une dent qui, par ses dimensions, morphologie et structure, indique le Homo Sapiens Fossilis. Les fossiles des deux variantes de l'homme de Krapina ne mainfestent pas de telles propriétés. D'un autre côté, l'inventaire culturel de Risovača aussi bien que celui de Gradac, indiquent une évolution plus complète de l'indusstrie des objets en pierre et en os, ainsi que quelques »faciès« spécifiques, qui d'ailleurs n'apparaissent pas fréquemment dans le paléolithique de l'Europe Centrale.

Outre la couche de sédimentation, les oscillations climatiques dans la stratification de Risovača se manifestent aussi par d'autres phénomènes. Ce sont de gros blocs de roches, qui se sont séparés sous les conditions climatiques déterminées du plafond de la caverne; les couches des cailloux polis qui alternent avec les couches de terre claire, grise ou brune et, comme très typiques, les couches du gros cailloutis.

Les fouilles effectuées au cours de l'année 1957—1958 ont confirmé les hypothèses et les conclusions sur l'âge et le caractère de la culture de Risovača et sur son rapport, d'un côté, avec les cultures paléolithiques de l'Europe Occidentale et Centrale, et de l'autre, avec le paléolithique de la région balkanique-danubienne et de l'Europe Orientale. Par sa situation géographique Risovača se trouve dans la région périglaciaire. Par-là est déterminé, en grande partie, le caractère de sa faune et de sa flore. Dans les couches les plus basses de ses profils on a découvert les fossiles de solipèdes et de bovidés, qui indiquent la flore de steppe et de parc. Au-dessus de la couche de la brèche apparaissent outre ces herbivores, aussi de nouvelles espèces, pour la plupart carnivores et omnivores: Felis leo sp. spel., Hyaena spel. Ursus spel., Canis vulpes, Arctomys marmotta et la microfaune des autres rongeurs. Il est nécessaire de faire ressortir qu'à la faune de Risovača appartiennent encore Elephas primigenius, Rhinoceros tichorinus (?) et différents cervidés.

Les données géologiques obtenues par les fouilles à Risovača indiquent l'époque du climat humide et de grands mouvements fluviaux qui ont produit la création intense des formations alluviales. L'hypothèse sur le climat tempéré est confirmé jusqu'à un certain degré par le tableau de la faune pléistocène. Quoique cette évaluation du climat diluvien à l'époque de la vie de l'homme dans la caverne de Risovača ne puisse pas encore être considérée comme une conclusion définitive, nous sommes d'avis que le paléolithique de Risovača appartient à l'époque moustérienne du climat tempéré. Un tel moûtiers n'est pas un phénomène exceptionnel et il fut établi dans un certain nombre de stations moustériennes dans l'Europe Occidentale (Villefranche sur Saône, La Roche au Loup, Taubach et c'est probablement à cette époque au climat plus doux que correspond aussi la phase ancienne de Krapina). Cependant, la faune même ne pourrait servir que difficilement de base pour des conclusions de ce genre. Sous ce rapport, il ne faut pas

сматрамо да палеолитик Рисоваче припада мустијерској епохи умерне климе. Такав мустије није изузетна појава и он је утврђен на извесном броју мустијерских станица у Западној Европи (Villefranche sur Saône, La Roche au Loup, Taubach, а можда тој епохи са блажом климом одговара и старија фаза Крапине). Међутим, сама фауна тешко би могла да послужи као једна база за доношење оваквих закључака. У вези с тим треба имати на уму податак који у овом смислу налазимо код H. Obermaier-a: »Für feinere Gliederung versagt sie (Diluvialpaleontologie) zum Beispiel in ganz Mitteleuropa, wo die Begletfauna angefangen vom jüngeren Acheuléen bis zum Endpaläolithikum unverändert kalt, d. h. glazial bleibet« (v. Ebert., Reallex, d. Vorgsch, s. v.).

Културни инвентар откривен на ископавањима о којима је овде реч представља литична и остеоиндустрија, која одговара, једним делом, типовима мустијерске епохе у Западној и Средњој Европи, док другим делом указује на блиску сродност са протосолитрејским облицима Подунавља и Источне Европе. Проучавање ове индустрије налази се у току и она ће бити публикована у засебном раду.

Као објекат специјалног истраживања Рисовача показује изузетан научни значај са ова три разлога: 1. Површина и дубина слојева као и количина нађеног дилувијалног материјала, нарочито палеонтолошког, чине Рисовачу једном од највећих палеолитских станица у Југославији; 2. њена геолошко-палеонтолошка стратификација и њени профили сачувани су у континуираном и интактном стању, које омогућава веома детаљно и прецизно утврђивање и проучавање појава и момената карактеристичних за геолошко-палеонтолошку детерминацију овога локалитета и 3. литична и остеоиндустрија Рисоваче индицира палеолитик, који у себи уједињује одлике типичног Мустијеа, који репрезентује La Quina својим мустијерским типовима, и подунавског Селетиена. Директне аналогије овој варијанти рисовачког Мустијеа пружа селетиенска индустрија са палеолитских станица у Мађарској и Бугарској (cf. Vertes, 1., Problematika Szeletienu, Slovenska Archaeologija, SAV IV—2, 1956, 318—339; Н. Цамбазов, Нови дани за палеолита в България, Изследвания в чест на Д. Дечев, София 1958, 349—364).

Б. Гавела

НОСА — БИСЕРНА ОБАЛА

Праисторијско насеље

У 1957—1958. години вршена су систематска ископавања у Носи (село Хајдуково), на локалитету „Бисерна обала", изнад Лудошког језера.[1]

Радови су вођени првенствено због проблема тзв. „Сушене грнчарије", како су били интерпретирани објекти од непечене глине откопани на овом локалитету. Такође је требало решити нејасну стратиграфију налазишта, која није допуштала правилно хронолошко фиксирање поменутих налаза.

Систематска ископавања вршена по блоковима димензија 5 × 5 дала су у две изведене кампање решење овога проблема.

Локалитет се налази на једном незнатном узвишењу изнад Лудошког језера, између овог и речице Киреш, а северно од поменуте речице. У питању је пространо насеље старчевачке групе, у које су, на појединим местима, били укопавани гробови Bodrogkeresztur-ске групе.[2] Радови су установили постојање три хоризонта који међутим припадају истој фази, окарактерисаној претежно грубом керамиком без типичног орнамента превлачења прстима, са нешто монохромног материјала и веома мало сликаних фрагмената са мотивима белих троуглова на црвеном позању. Карактеристично је да се међу оруђима, поред глачаних секира, налази у употреби и оруђе које показује традицију мезолитских микролита. Приликом ових радова могле су бити установљене и две неолитске куће четвртастог облика са подом и делимично очуваним зидовима од непечене глине, чија се конструкција састојала од кола.[3] Куће су оријентисане у правцу северозапад—југоисток а димензије им износе 3 × 6,5 м. Утврђено је и неколико огњишта од којих је једно било три пута обнављано и припадало је најмлађем нивоу.

Што се тиче „сушене грнчарије", установљено је да се ту у ствари ради о зидовима јама за оставу укопаних у песковито тло и премазаним језерском глином. Њихов је облик цилиндричан или аскоидан, док је биконична форма појединих примерака настала можда услед притиска земље на још свежу глину. Налаз преко 50 објеката ове врсте указује да је чување хране на тај начин овде било сасвим уобичајено. За разлику од сличних објеката откопаних у Бугарској, наши примерци рађени од чисте глине нису припадали кућама, а укопавани су у земљу.[4] Временом пак, ова се глина довољно стврдла, тако да је било могуће извадити из земље читаве објекте. У овим објектима нађено је остатака проса и жира, поред примерака старчевачке грнчарије која је у њих стављана и керамичких фрагмената који су накнадно упали. Да је овакав начин чувања хране на овом тлу био особито подесан доказ је факат да је нпр. у једној сонди димензије 6 × 3, која је повезивала делове раније ископаних блокова, нађено 7 таквих објеката. Такође се види да су они укопавани са различитих нивоа, што се несумњиво дало установити у појединим профилима. Сем тога није редак случај да су млађи објекти пресецали старије, тако да се некада даје установити и тројно пресецање ове врсте.

Утврђена стратиграфија као и садржај објеката несумњиво јасно показују да се никако не може радити о судовима од непечене глине који би припадали времену старијем од старчевачког периода већ о оставама које су припадале старчевачком неолиту, а биле вероватно заједничка својина читавог насеља, поготово када се има у виду да се сви ови објекти налазе искључиво ван појединих кућа. Само налазиште, према карактеру свога материјала и аналогијама са оним из Македоније, морало би припадати првој фази старчевачке групе (Старчево I — Вршник I).

Д. Гарашанин

[1] Поред потписане у руководство радова узели су учешћа Р. Рашајски (у обе кампање) и М. Гарашанин (1958). У екипи су се налазили као сарадници Л. Секереш (1957), Д. Крстић и Р. Галовић (1958) и студенти археологије В. Санев и И. Вукичевић (1958).

[2] За налазе Bodrogkeresztur-ске групе на овом локалитету уп. М. Гарашанин, Старинар Н. С. IX—X (1958—1959), 19 и д. и Исти, 39 Bericht der Römisch—germanischen Kommission (1958), 30 и д. (оба са наведеном литературом).

perdre de vue la donnée qu'en ce sens nous trouvons chez, H. Obermaier: »Für feinere Gliederung versagt sie (Diluvialpaläontologie) zum Beispiel in ganz Mitteleuropa, wo die Begleitfauna angefangen vom jüngeren Acheuléen bis zum Endpaläolithikum unverändert hält, d. h. glazial bleibt« (v. Ebert, Reallex. d. Vorgesch. s. v.).

L'inventaire culturel, découvert lors des fouilles dont il s'agit ici, est représenté par l'industrie lithique et l'ostéoindustrie, qui correspond, en partie, aux types de l'époque moustérienne dans l'Europe Occidentale et Centrale, tandis que son autre partie indique la proche affinité avec les formes proto-solutréennes de la région danubienne et de l'Europe Occidentale. L'étude de cette industrie est en cours et elle sera publiée dans un travail spécial.

Comme objet de recherches spéciales, Risovača mérite un intérêt scientifique exceptionnel pour ces trois raisons: 1. Superficie et profondeur des couches ainsi que quantité des matériaux diluviens découverts, surtout des matériaux paléontologiques, font de Risovača une des plus grandes stations paléolithiques de Yougoslavie; 2. sa stratification géologico-paléontologique et ses profils ont été conservés à l'état continu et intact qui rend possible l'observation et l'étude très détaillées et précises des phénomènes et moments caractéristiques pour la détermination géologico-paléonthologique de cette localité; 3. industrie lithique et l'ostéoindustrie de Risovača indiquent le paléolithique, qui réunit en lui les caractéristiques du moûstiers typique, représenté par La Quina et ses types moustériens, et du celletien danubien. L'industrie celletienne des stations paléolithiques en Hongrie et en Bulgarie offre des analogies directes à cette variante du moustérien de Risovača (cf. Vertes, 1., Problematika Szeletienu, Slovenska Archaeologija, SAV IV — 2, 1956, 318—339; N. Džambazov, Novi dani za paleolita v Bulgarija, Izsledvanija v čest na D. Dečev, Sofia, 1958, 349—364).

B. Gavela

NOSA — BISERNA OBALA

Station préhistorique

En 1957—1958 ont été exécutées les fouilles systématiques à Nosa (village de Hajdukovo), dans la localité de »Biserna obala«, au-dessus de l'étang de Ludoš.[1]

Les travaux ont été entrepris, en premier lieu, à cause du problème de la soi-disant »poterie séchée«, comme on avait interprété les objets an argile non-cuite, déterrés dans cette localité. Aussi fallait-il résoudre la stratigraphie peu claire de la station, qui ne permettait pas de déterminer, d'une façon exacte, la chronologie des découvertes susmentionnées.

Les fouilles systématiques ont été effectuées au moyen des blocs de 5 × 5 m de dimensions et au cours de deux campagnes ont fourni la solution de ce problème.

La localité est située sur une éminence peu élevée, au-dessus du Lac de Ludoš, entre celui-ci et la rivière de Kireš, et au nord de la rivière susmentionnée. Il s'agit d'une vaste station appartenant au groupe de Starčevo, dans laquelle, en divers endroits, ont été excavées les tombes appartenant au groupe de Bodrogkeresztur.[2] Les travaux ont démontré l'existence de trois horizons qui, pourtant, appartient à la même phase, caractérisée par la céramique grossière sans ornementation typique exécutée à l'aide des doigts, avec une petite quantité de matériaux monochromes et très peu de fragments peints aux motifs de triangles blancs sur un fond rouge. Il est, pourtant, caractéristique que parmi les outils, outre les haches polies, on a utilisé également les outils montrant la tradition des microlithes mésolithiques. Lors de ces travaux on a pu établir également l'existence de deux maisons néolithiques de forme quadrangulaire au plancher et aux murs en argile non-cuite, partiellement conservés, dont la construction consistait en pieux.[3] Les maisons étaient orientées dans la direction nord-ouest — sud-est et leurs dimensions étaient de 3 × × 6,5 m. On a découvert aussi plusieurs foyers dont un était trois fois restauré et appartenait au niveau le plus récent.

Quant à la »poterie séchée«, on a établi qu'il s'y agissait, en effet, des murs des silos, excavés dans le sol sablonneux et enduits d'argile lacustre. Elles étaient de forme cylindrique ou ascoïde, tandis que la forme biconiques d'exemplaires particuliers représente l'effet probable de la pression que les masses de terre avaient exercée sur l'argile encore fraîche. La découverte de plus de 50 objets pareils indique que cette méthode de conservation de la nourriture était tout à fait courante dans cette localité. Par opposition aux objets analogues, déterrés en Bulgarie, nos exemplaires sont fabriqués en argile sans aucun ingrédient étranger. Ils n'appartenaient pas aux maisons et étaient enfouis dans le sol.[4] Cette argile s'étant suffisamment durcie à la longue, il devint possible d'extraire des objets entiers du sol. A l'intérieur de ces objets on a trouvé des restes de millet et des glands, outre les exemplaires de la céramique de Starčevo que l'on mettait dedans et les fragments de potterie, qui s'y sont introduits ultérieurement. Qu'une façon pareille de conserver les vivres était particulièrement appropriée aux conditions naturelles de cette région, est démontré par le fait, que, par ex. dans une seule tranchée de 6 × 3 m de dimensions, qui reliait les diverses parties des blocs antérieurement creusés, on a découvert 7 objets de ce genre. Aussi voit-on qu'ils étaient excavés partant des niveaux différents, ce qu'on a pu établir indubitablement dans certains profils. En outre, il arrive assez fréquemment que les objets plus récents coupent ceux qui sont plus anciens, de sorte qu'on a observé, en certains endroits un triple coupage de ce genre.

La stratigraphie établie, ainsi que le contenu des objets indiquent nettement qu'il ne peut s'y agir de vases en argile noncuite qui appartiendraient à une époque antérieure à la période de Starčevo, mais qu'il s'agit plutôt des dépôts ayant appartenu au néolithique de Starčevo et qui, selon toute probabilité, étaient la propriété commune de toute l'agglomération, surtout lorsqu'on prend en considération que tous ces objets apparaissent exclusivement en dehors des maisons particulières. La localité même, d'après le caractère des matériaux qu'elle contient et les analogies avec les matériaux de la Macédoine, devait appartenir à la première phase du groupe de Starčevo (Starčevo I — Vršnik I).

D. Garašanin

[1] Outre l'auteur du présent rapport ont pris part aux fouilles R. Rašajski (dans les deux campagnes) et M. Garašanin (1958). L'équipe était composée des collaborateurs suivants: L. Sekereš (1957), D. Krstić et R. Galović (1958) ainsi que des étudiants en archéologie V. Sanev et I. Vukičević (1958).

[2] Pour les découvertes du groupe de Bodrogkeresztur dans cette localité cf. M. Garašanin, Starinar, n.s. IX-X (1958—1959), p. 19 et s. et le même auteur, 39 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1958), p. 30 et s. (littérature citée dans l'un et l'autre article).

Сл. 1. Глинени зидови јама за оставу, in citu — Fig. 1. Greniers executés en glaise, in situ

[3] За идентичне типове зграда уп. В. Миков, Советская археология 1958, 1, 49, сл. 2, 1. Исп ibid., sl. 2, 3 такође одговара оној констатованој у Носи.

[4] Уп. П. Детев, Годишник на Нар. Арх. музеј—Пловдив II (1950), 2 и д. (Бањата); Исти, Ibid., III (1959), 75 (Пловдив).

[3] Pour les types identiques de bâtiments cf. V. Mikov, Sovjetskaja arheologija 1958, 1, 49, Fig. 2, 1. Le four ibid. Fig. 2, 3 correspond également à celui observé à Nosa.

[4] Cf. P. Detev, Godišnik na Nar. Arh. muzej — Plovdiv II (1950) p. 2 et s. (Banjata); le même auteur, ibid., III (1959), p. 75 (Plovdiv).

ПОТПОРАЊ — КРЕМЕЊАК, УТРИНЕ

Неолитско насеље

Завод за заштиту споменика културе АПВ у Новом Саду у сарадњи са народним музејима у Вршцу, Кикинди и Панчеву вршио је 1957. године заштитна ископавања на траси Канала Дунав—Тиса—Дунав од Ритишева до Страже.[1] На основу материјала који се налази у Народном музеју у Вршцу и резултата контролних радова на копању кинете у току 1947—49. године установљено је на локалитету Кременьак, код Потпорња насеље винчанско-тордошке фазе. Пошто је насеље било угрожено копањем Канала на површини од око 500 м² извршена су ископавања да би се утврдила његова стратиграфија и простирање. Истраживања су показала да се ради о непрекинутом културном слоју, дебљине 2,50—3,40 м и да се насеље простире на површини од око 1 км. Откривене су рушевине кућа са подом и изгорелим лепом на основу чега се може закључити да су страдале у неком пожару. Куће су надземне, правоугаоног облика, грађене од плетера. Нађена су разорена 4 огњишта и једно ватриште те је било тешко реконструисати њихов облик и величину.

Керамички материјал чине посуде за свакодневну употребу различитих облика, грубље фактуре и зделе фине фактуре чији се развој облика може пратити кроз цео културни слој. Затим, тегови за рибарску мрежу, ругаипоs-и, теракоте, жртвеници, амулети, териоморфне дршке судова, и антропоморфни поклопци. Нађене су камене секире, окресано камено оруђе, оштрени жрвњеви, тучкови, две камене ступе, коштана шила и спатуле и комади дрвета од неке мање дрвене алатке.

Овим ископавањем утврђена је стратиграфија насеља, тј. стратиграфија појединих керамичких облика што је од необичне важности за ближе познавање развоја облика у винчанско—тордошкој фази млађег неолита у Подунављу.

На локалитету Утрине који се налази у продужетку локалитета Кременьак откривене су рушевине 6 неолитских кућа од којих су 4 уништене булдожерима приликом нивелисања терена. Тако је установљено да се насеље простире и даље према североистоку те се оба локалитета могу сматрати као археолошка целина.

О. Брукнер

[1] У радовима су учествовали: Растко Рашајски, кустос Народног музеја у Вршцу, Олга Милутиновић, кустос Завода за заштиту споменика културе АПВ, Наталија Симовљевић, кустос Народног музеја у Панчеву и Милорад Гирић, кустос Народног музеја у Кикинди.

POTPORANJ — KREMENJAK, UTRINE

Station néolithique

Le Service des Monuments de la Province Autonome de Vojvodina à Novi Sad, en collaboration avec les musées de Vršac, Kikinda et Pančevo, a effectué en 1957 des fouilles de protection sur le tracé du canal Danube—Tisa—Danube à partir de Ritiševo jusqu'à Straža.[1] A la base des matériaux, conservés au musée de Vršac et des résultats des travaux de contrôle lors du creusement de la cunette au cours des années 1947—1949, on a établi l'existence d'une station appartenant à la phase de Vinča—Tordoš dans la localité Kremenjak, près de Potporanj. La station étant exposée au danger d'être détruite par le creusement du canal sur une superficie de 500 m², on y a exécuté les fouilles, afin d'établir sa stratigraphie et son extension. Les recherches ont démontré qu'il s'agissait d'une couche culturelle ininterrompue, de 2,50 à 3,40 m d'épaisseur et que la station s'étendait sur une superficie d'environ 1 km². On a découvert les ruines des maisons aux restes des planchers et du torchis brûlé, ce qui permet de conclure qu'elles ont été détruites lors de quelque incendie. Les maisons sont construites au-dessus du sol, de forme rectangulaire, faites en treillis. On a trouvé quatre foyers et un âtre, détruits à tel point qu'il était difficile de reconstruire leurs formes et dimensions.

Les matériaux céramiques sont représentés par les vases à l'usage quotidien de formes différentes et de facture grossière et les écuelles de facture fine dont l'évolution de formes peut être suivie à travers toute la couche archéolog que. Ensuite, les poids de filets de pêche, les pyraunos, terres cuites, autels des sacrifices, amulettes, anses terriomorphes de vases et couvercles anthropomorphes. On a trouvé également des haches en pierre, divers outils en pierre taillée, meules endommagées, pilons, deux mortiers, pinçons et spatules en os et morceaux de bois ayant fait partie d'un outil quelconque en bois de moindres dimensions.

Grâce à ces fouilles on a établi la stratigraphie de la station, c. à d. la stratigraphie des formes particulières de la céramique, ce qui est extrêmement important pour la connaissance plus approfondie de l'évolution des formes dans le phase de Vinča—Tordoš du bas néolithique dans la région danubienne.

Dans la locatilé d'Utrine, située dans la prolongation de la localité de Kremenjak, on a découvert les ruines de 6 maisons néolithiques dont 4 ont été détruites par les bulldozers lors du nivellement du terrain. De cette façon on a établi que la station s'étendait plus loin vers le nord-est, de sorte que les deux localités peuvent être considérées comme formant un ensemble archéologique.

O. Brukner

[1] A ces travaux ont pris part: Rastko Rašajski, conservateur du musée de Vršac, Olga Milutinović, con ervateur du Service des Monuments de la Province Autonome de Vojvodina, Natalija Simovljević, conservateur du musée de Pančevo et Milorad Girić, conservateur du musée de Kikinda.

ВЕЛИКА ГРАДИНА У СТАПАРИМА

Праисторијско насеље

У току радова 1957. године отворене су две сонде, сонда III југоисточно од највише куле и сонда IV у продужетку сонде III. Према добијеним резултатима у сонди III средњовековни слој је пореметио остатке откривене куће II. У сонди IV откривена је кућа III (димензије 6,80 × 4,20 м) са очуваним подом и остацима зидова чија се дебљина могла утврдити. Откривени налази допуштају датирање слоја у коме леже обе куће у период прелаза у метално доба са врло јаким касно—неолитским елементима (винчанска група).

Испод пода куће III налазио се слој касног неолита, чија испитивања нису завршена у 1957. години.

Радови су извођени у септембру 1957. године, под руководством А. Јуришић, кустоса Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, уз сарадњу П. Медовића, тада кустоса Музеја у Т. Ужицу, Б. Јовановића, дипломираног археолога и А. Симовића, кустоса Музеја у Нишу. Ископавања је финансирао Музеј у Титовом Ужицу где се материјал налази.

А. Јуришић

VELIKA GRADINA À STAPARI

Station préhistorique

Au cours des travaux effectués en 1957 on a ouvert deux tranchées, à savoir la tranchée III au sud-est de la tour la plus haute et la tranchée IV en prolongement de la tranchée III. D'après les résultats obtenus, la couche médiévale dans la tranchée III avait dérangé les restes de la maison découverte II. Dans la tranchée IV on a découvert la maison III (dimensions 6 80 × 4,20 m), au plancher conservé et aux restes des murs, dont l'épaisseur n'a pas pu être établie. Les découvertes faites permettent d'attribuer la couche, dans laquelle sont situées les deux maisons, comme appartenant à la période de transition à l'âge des métaux aux éléments prononcés du bas néolithique (le groupe de Vinča).

Au-dessous du plancher de la maison III se trouvait la couche du bas néolithique, dont l'investigation n'a pas été terminée en 1957.

Les travaux ont été exécutés au mois de septembre 1957, sous la direction de A. Jurišić, conservateur du Service des monuments de la RP de Serbie, en collaboration avec P. Medović, alors conservateur du Musée de T. Užice, B. Jovanović, licencié en archéologie et A. Simović, conservateur du Musée de Niš. Les fonds nécessaires pour l'exécution de ces travaux ont été mis à disposition par le Musée de Titovo Užice, dans lequel sont conservés les objets découverts.

A. Jurišić

БАЊИЦА КОД БЕОГРАДА

Праисторијско насеље

У 1957. години настављени су радови на систематском откопавању праисторијског насеља на Бањици. У овој етапи углавном су завршени радови на ископавању, и добивена је дефинитивна слика овог великог праисторијског локалитета.

За време трогодишњег ископавања од 1955. до 1957. године, на простору од око 600 м², отворено је тридесет и четири блока разних величина (4 × 4 и 4 × 3,5 м) који су дали сасвим довољно резултата да би се локалитет Бањица по обимности у материјалу, веома изразитој и добро очуваној неолитској и енеолитској архитектури и културним слојевима, могао сместити на хронолошку лествицу праисторијских култура у нашој земљи.

Констатовано је да на Бањици постоје пет хоризоната становања, и да они углавном припадају једном културном комплексу. Последњи хоризонт становања чини слој полуземуница, које су биле укопане у здравицу. Четврти хоризонт становања са својим археолошким материјалом идентичан је петом хоризонту, а временски припада у прелазни период тордошке у плочничку фазу неолитске винчанске културе. За разлику од петог, у четвртом хоризонту постојао је слој надземних кућа, но нажалост због велике грађевинске делатности трећег хоризонта, сачувани су само поједини делови кућа. Најбоље је очуван трећи хоризонт, где су у потпуности откривена две као и делови треће куће. У овом стратуму откривена је кућа типа мегарон, величине 16,5×8,5 метара, која је имала две просторије и трем. Спољни зидови мегарона грађени су од великих балвана, чијих јама је пречник ишао до 90 см. Темељи ове зграде просецали су четврти и делимично залазили у пети хоризонт становања.

Насеље је настрадало у пожару, што се јасно види на дебљини кућног лепа, који је на појединим местима дебео до 80 см. Из другог хоризонта становања, сачувана је једна велика грађевина и делови други. Зидови ове грађевине тањи су од оних кућа—мегарона из трећег стратума а по пространству превазилази зграду из трећег хоризонта.

Најмлађи, први хоризонт становања, констатован је само местимично у појединим блоковима, и то код оних грађевинских конструкција које су залазиле у старије хоризонте. Како је терен на коме је вршено ископавање под благим углом, то је под утицајем атмосферилија овај хоризонт добрим делом спран.

Свих пет хоризоната сачињавају културни слој од скоро четири метара дебљине.

Осим кућа и полуземуница откривено је више пећи, које су биле грађене на отвореном простору, као и у кућама.

Од покретног археолошког материјала, нађено је неколико десетина теракота и исто толики број коштаног и каменог оруђа и оружја. Неколико хиљада фрагмената керамике потврђују да је на овом насељу био веома јак и интензиван живот тадашњег становништва.

Сем праисторијске Винче Бањица је, у овом делу наше земље, једино насеље откопано на тако великој површини.

Нађено карбонизирано жито у трећем стратуму, послато је у Холандију на анализу С—14, одакле је добивен и резултат који гласи: 3370 год. старе ере ± 150 година.

Ј. Тодоровић

BANJICA PRÈS DE BEOGRAD

Station préhistorique

Au cours de l'année 1957 on a continué les fouilles systématiques de la station préhistorique dans la locatité de Banjica. Dans cette étape on a terminé, en général, les travaux de déterrement et on a obtenu une idée définitive de cette grande station préhistorique.

Au cours des fouilles triennales, effectuées de 1955 à 1957, sur une superficie de 600 m², enviros on a ouvert trente-quatre blocs de dimensions différentes (4×4 et 4×3,5 m), qui ont fourni des résultats suffisants afin que la localité de Banjica, par l'abondance des matériaux, l'architecture et les couches archéologiques néolitiques et énéolitiques, très prononcées et bien conservées, pût être placée sur l'échelle chronologique des cultures préhistoriques de notre pays.

On a observé que dans la localité de Banjica il existent cinq horizons d'habitation et qu'ils appartiennent en général à un ensemble culturel. Le dernier horizon d'habitation est formé par la couche des habitations semi-souterraines, qui avaient été excavées dans le sol vierge. Le quatrième horizon d'habitation avec les matériaux archéologiques qu'il renferme, est identique à l'horizon cinq et au point de vue de sa chronologie, appartient à la période de transiton de la phase de Tordoš à la phase de Pločnik de la culture néolithique de Vinča. Par opposition à l'horizon cinq, l'horizon quatre renfermait une couche des maisons construites au-dessus du sol, mais, malheureusement, à cause de la puissante activité constructrice de l'horizon trois, on n'a conservé que quelques part es de ces maisons. Le mieux conservé est l'horizon trois, où l'on a découvert deux maisons complètes ainsi que quelques restes de la troisième. Dans ce stratum on a découvert une maison de type mégaron, de 16,5 × 8,5 m de dimensions, que se composait de deux compartiments et d'un vestibule. Les murs extérieurs du mégaron ont été construits en grandes poutres, dont les trous, dans lesquelles elles étaient enfoncées, mesurait jusqu'à 90 cm. Les fondements de ce bâtiment coupaient le quatrième et pénétraient partiellement dans le cinquième horizon d'habitation.

L'agglomération fut détruites par un incendie, ce qui est facile à voir d'après l'épaisseur du torchis qui atteint, en quelques endroits, jusqu'à 80 cm. Du deuxième horizon d'habitation on a trouvé conservées une grande construction et les fragments de l'autre. Les murs de ce bâtiment sont plus minces que ceux des maisons-mégarons du troisième stratum et par sa spaciosité il dépasse la construction appartenant au troisième horizon.

L'horizon le plus récent d'habitation, le premier, n'a été observé que par endroits dans certains blocs et cela seulement chez les construct ons qui pénétraient dans les horizons plus anciens. Comme le terrain du chantier des fouilles est doucement incliné, cet horizon a pu être, en majeure partie, enlevé par les eaux atmosphériques.

Tous les cinq horizons font ensemble une couche culturelle d'environ quatre mètres d'épaisseur.

Outre les maisons et cabanes semi-souterraines, on a découvert également plusieurs fours construits en plein air aussi bien qu'à l'intérieur des maisons.

Quant aux matériaux archéologiques meubles, on a découvert plusieurs dizaines de terres cuites et un nombre égal d' armes et d'outils en pierre et en os. Quelques mille fragments céram ques confirment que dans cette localité était fort développée la vie intense de la population d'alors.

A côté de Vinča préhistorique, Banjica, est, dans cette partie de notre pays, l'unique station déterrée sur une superficie aussi grande.

Le blé carbonisé qu'on y avait découvert dans le stratum trois, fut envoyé aux Pays-Bas à l'analyse C—14. Le résultat de cette analyse nous renseigne: 3370 ans de l'ère ancienne ± 150 ans.

J. Todorović

ГРИВАЦ

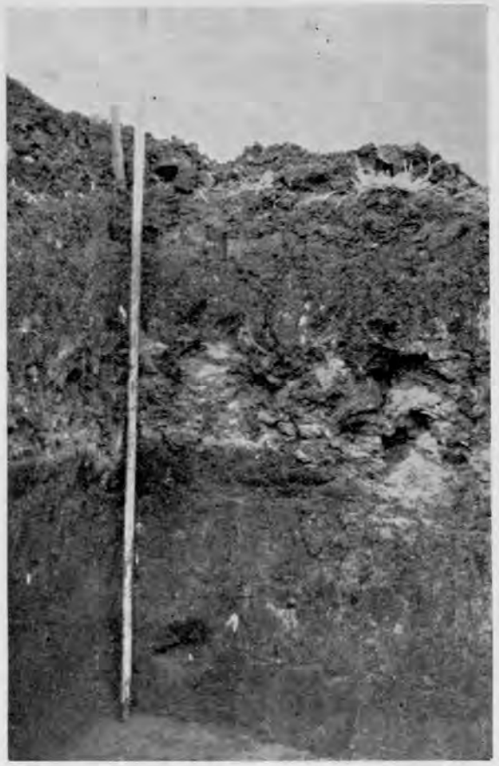
Енеолитско насеље

Задатак ископавања обављених на локалитету „Барице III“ у току целог месеца јула 1957. године, био је одређен резултатима истраживања, која су вршена на овом локалитету у току 1953—1954. године (в. Б. Гавела,

GRIVAC

Station énéolithique

Le but des fouilles, effectuées dans la localité de »Barice III« au cours du mois de juillet 1957, a été déterminé par les résultats des investigations antérieures, ayant eu lieu, dans la même localité, au cours des années 1953/54

Сл. 1. Детаљ профила са моћним слојем кућног лепа — Fig. 1. Detail de la coupe de la tranchée avec la couche épaisse de torchis

Енеолитска насеља у Гривцу, Старинар VII—VIII, 1956—1957), и проблемима до којих се дошло проучавањем откривеног материјала. Потпуније детерминације културе Гривца, као да сада најпространијег насеља винчанско-плочничке фазе, и одређивање места Гривца у балканско-подунавском комплексу енеолитско-енеолитских цивилизација захтевају нове податке о врстама материјала који се јавља на овоме праисторијском насељу. Циљ ископавања је био и да се утврди јаснији однос између старијег и млађег културног слоја, односно насеља. То би дало могућност да се нађу нови ослонци за егзактније решавање проблема из области релативне и апсолутне хронологије, његових фаза и његове еволуције ка енеолитику.

На ископавањима обављеним у 1953. години дошло се до материјала који је показао блиску везу културе Гривца са културом Винче, Старчева и Потпорња, односно са тесалским и анадолским неолитиком. То је потврдила нарочито impresso- и band-керамика упоредо са бојеним вазама. Гривачка пластика такође је потврдила типолошку сродност једног дела културе Гривца са њеним егејским изворима. Проучавање културног инвентара овог великог налазишта показало је да је у Гривцу била позната једна врста спирално керамичке орнаментике, која је пре открића Гривца, била позната једино на вазама из Бутмира. На везу са Бутмиром указују и извесни облици минијатурних ваза. Овим особинама своје културе Гривац је показао да Винча није изоловано културни центар; да ширење винчанске културе није морало да се врши долином Дунава, него и копненим путевима и да садржај ове културе указује на агрикултурни карактер агломерација којима је припадала.

Међутим, сам материјал ове врсте није био довољан да се дође до закључка о посредном или непосредном

(v. B. Gavela, Eneolitska naselja u Grivcu — Starinar VII—VIII, 1956—1957) et par les problèmes qui se sont posés au cours de l'étude des matériaux découverts. Une détermination plus complète de la culture de Grivac, en tant que cette localité représente la station jusqu'ici la plus vaste de la phase de Vinča-Pločnik, et l'attribution d'une place à Grivac dans l'ensemble balkanico-danubien des civilisations néolithiques-énéolithiques, exigent de nouvelles données sur les espèces du matériel qui apparaît dans cette station préhistorique. Le but des fouilles était également d'établir un rapport plus net entre la couche archéologique plus ancienne et la couche plus récente ou bien la station. Ceci permettrait de trouver de nouveaux points d'appui pour une solution plus exacte des problèmes du domaine de la chronologie relative et la chronologie absolue, de ses phases et de son évolution dans l'énéolithique.

Les fouilles effectuées en 1953 ont fourni des matériaux qui indiquaient un proche rapport entre la culture de Grivac et celles de Vinča, Starčevo et Potporanj, c'est à dire le néolithique thessalien et anatolien. Ce fut confirmé surtout par les céramiques impresso et à bande (Bandkeramik) parallèlement aux vases coloriés. La plastique de Grivac a aussi confirmé l'affinité typologique d'une partie de la culture de Grivac avec ses sources égéennes. L'étude de l'inventaire culturel de cette grande station a démontré qu'à Grivac avait été connue une espèce d'ornementation céramique spirale, qui, avant la découverte de Grivac, n'était connue que sur les vases de Butmir. Le rapport avec Butmir est aussi indiqué par certaines formes de vases en miniature. Par ces propriétés culturelles Grivac a démontré que Vinča n'était aucun centre isolé de culture; que l'expansion de la culture de Vinča ne devait pas nécessairement s'effectuer à travers la vallée du Danube, mais aussi par des voies continentales et que le contenu de cette culture indique le caractère agricole des agglomérations auxquelles elle appartenait.

Cependant, tous les matériaux de ce genre ne suffisaient point à faire arriver à une conclusion sur l'origine directe ou indirecte balkanico-anatolienne de la culture de Grivac et de la population préhistorique de cette localité. Là, où dans cette localité fut établie aussi la couche plus récente au matériel qui indique l'existence de son agglomération à l'époque où, dans la région balkano-pannonienne, commence l'emploi des métaux (énéolithique), on a découvert aussi les éléments nettement prononcés des civilisations néolithico-énéolithiques de l'Europe Centrale (les cultures de Bükk, Theis et Jordansmühl). Quoique située considérablement plus au sud que Vinča, dans la locatité de Grivac tous ces éléments de l'Europe Centrale sont représentés en nombre relativement plus considérable qu'à Vinča, de sorte qu'une continuation des fouilles à Grivac s'imposât aussi pour cette raison. D'un autre côté, les données insuffisantes sur le type de l'agglomération même, qui ne pouvait pas être déterminé à la base des éléments rassemblés en trois points plus considérables, indiquaient aussi la nécessité de ces fouilles. De même, les fouilles antérieures ne nous ont offert aucune information sur la façon d'inhumer les morts et le culte sépulcral; par conséquent, c'était une raison de plus pour continuer les fouilles systématiques, afin d'obtenir

Сл. 2. Део пода колибе у сонди „Барице III А" — Fig. 2. Fragment de pavement de la cabane dans la tranchée »Barice III A«

балканско-анадолском пореклу културе Гривца и његових праисторијских становника. Тамо где је на овоме локалитету утврђен и млађи слој са материјалом који указује на постојање његовог насеља и у доба кад у балканско-подунавској области почиње употреба метала (енеолитик), откривени су и бројни, јасно изражени елементи средњоевропских неолитско-енеолитских цивилизација (Bukk-, Theiss-, и Jordansmuhl-културе). Иако лежи знатно јужније од Винче у Гривцу су ови средњоевропски елементи заступљени у релативно већем броју него што су то у Винчи, тако да су даља ископавања на Гривцу наметала се и са овога разлога. С друге стране, на потребу ових ископавања указивали су и недовољни подаци о типу самог насеља који се није могао одредити на основу елемената сакупљених на свега три већа пункта. Такође нам ранија ископавања нису пружила никаква обавештења о начину сахрањивања и сепулкралном култу, тако да је и то био разлог више да се настављањем систематских ископавања дође до прелиминарних података и о овој страни живота праисторијског насеља у Гривцу.

Археолошка ископавања вршена у 1957. години обављена су у два велика блока: њихове размере износиле су 4 × 10 м; оријентација једног блока (А) ишла је правцем И—З, другог (Б) С—Ј. Оба су се налазила изнад Гривачког потока, испод пута који води од Гривца до Љуљака.

Карактеристика архитектонских споменика откривених у овој кампањи одређена је фазом којој су они припадали. И овога пута као и на ранијим ископавањима показало се да се у Гривцу доста јасно издвајају старија фаза културе везане за егејско-балкански комплекс и млађа фаза коју обележавају елементи балканско-подунавског нео- и енеолитика. У старијој фази грађевине су биле делимично укопане у земљу. Покретни инвентар овог периода, који припада последњим вековима III миленија пре н. е. чини barbotine-керамика, која се појављује и у подунавском простору, али своју провенијенцију води из Егејског басена. Садржај овог инвентара употпуњују и вазе углачане површине, мрке, црне и црвене боје, секире типа опанчарског калупа и ретка коштана оруђа.

Насељу млађе фазе у Гривцу припадале су надземне колибе четвртастог облика. У блоку „Барице III" А открили смо посебну карактеристику ових грађевина: на доњој површини патоса од набијене и углачане земље сачувани су правилно распоређени отисци облица, пречника 0,15—0,20 м, које су служиле као стабилна супструкција патоса. Поред тога виши степен у еволуцији ове архитектуре показује и део једног фриза, вероватније са архитрава него са сокла, на коме је изведена пластична цик-цак трака, превучена белим премазом. Оцењујући разлике између старије и млађе цивилизације у Гривцу може се рећи да су становници млађег насеља организовали свој економски живот на основама које су биле много шире него што је то био живот насеља старије фазе.

На такав закључак упућује и покретни инвентар, нарочито керамички, који се битно не разликује од оно-

Сл. 3. Питос у слоју испод пода колибе у сонди „Барице III А" — Fig. 3. Pithos de la couche au-dessous du pavement de la cabane dans la tranchée »Barice III A«

Сл. 4. Профил јаме уз колибу у сонди „Барице III А" — Fig. 4. La coupe de la fosse le long de la cabane dans la tranchée »Barice III A«

des données préliminaires concernant cet aspect de vie de l'agglomération préhistorique de Grivac.

Les fouilles archéologiques, effectuées au cours de l'année 1957, ont été exécutées en deux grands blocs: leurs dimensions étaient de 4 × 10 m; l'orientation d'un bloc (A) s'étendait dans la direction E-O, et de l'autre (B) dans la direction S-N. L'un et l'autre étaient situés au-dessus du ruisseau de Grivački potok, en bas du chemin qui conduit de Grivac à Ljuljaci.

La caractéristique des monuments d'architecture, découverts au cours de cette campagne, a été déterminée par la phase à laquelle ils appartenaient. Cette fois aussi, de la même façon que lors des fouilles antérieures il fut démontré qu'à Grivac se distinguent assez nettement une phase plus ancienne, se rattachant à l'ensemble égéo-balkanique et une phase plus récente, caractérisée par des éléments du néo — et énéolithique balkano-danubien. Dans la phase plus ancienne les bâtiments ont été en partie sous-terrains. L'inventaire du mobilier de cette période, qui appartient aux derniers siècles du troisième millénaire avant notre ère, est constitué de la céramique de barbotine, qui apparaît également dans la région danubienne, mais tire son origine du bassin de la Mer Egée. Le contenu de cet inventaire est complété par les vases à surface polie, de couleur brune, noire et rouge, les haches du type »Schuhleistenkeil« et les rares outils en os.

A l'agglomération de la phase récente de Grivac appartenaient les cabanes quadrangulaires construites au-dessus du sol. Dans le bloc de »Barice III A« nous avons découvert une caractéristique particulière de ces bâtiments: sur la surface inférieure du plancher en terre battue et polie, ont été conservée les empreintes des battue, régulièrement disposées, de 0,15—0,20 m de diamètre, qui servaient de lambourdes. Outre celà, le degré supérieur dans

га који је откривен у току ранијих ископавања. Поред ваза украшених глатким, поентилираним и урезаним тракама, увојним, текућим и угластим спиралама, често углачаним, реже инкрустираним, а веома ретко бојеним, откривен је и већи број статуета схематизованих облика, у стојећем или седећем ставу. Оне као по правилу представљају женску фигуру и својим значењем се везују за примитивне концепције култа богиње мајке (Magna Mater).

Резултати постигнути на ископавањима у 1957. години употпунили су појединим подацима наша знања о проблемима који су постављени у току ранијих истраживања и проучавања праисторијских агломерација у Гривцу, њиховог положаја у балканском и подунавском неолитику и њиховој релативној и апсолутној хронологији. Дошло се до нових елемената и компонената нових проблема. За њихово решавање и за проучавање дифузије ових цивилизација и њихових креатора потребна су даља теренска и теоретска истраживања. То се нарочито односи на проблем прелаза неолитика у метално доба у нашим крајевима. Овај моменат још није довољно јасан нити о њему располажемо са потребним археолошким подацима. Сматрамо да праисторијски Гривац пружа за то једну од веома широких могућности.

Б. Гавела

l'évolution de cette architecture montre également la partie d'une frise, plus probablement d'architrave que de socle, avec une bande plastique en zigzag, enduite de blanc. En évaluant les différences entre les civilisations anciennes et récentes de Grivac on peut dire que les habitants de l'agglomération récente avaient organisé leur vie économique sur les bases beaucoup plus larges que celles de l'agglomération appartenant à la phase ancienne.

Cette conclusion est indiquée aussi par l'inventaire du mobilier, surtout de la céramique, qui ne diffère pas en essence de celui qui fut découvert au cours des fouilles antérieures. Outre les vases ornés de bandes unies, pointillées et gravées, de spirales, courantes et angulaires, souvent polies, moins fréquemment incrustées et très rarement coloriées, on a découvert aussi un nombre considérable de statuettes de formes schématiques, debout ou assises. Elles représentent, comme de règle, la figure féminine et par leur signification se rattachent aux conceptions primitives du culte de la déesse mère (Magna Mater).

Les résultats acquis lors des fouilles de 1957 ont complété de certaines données notre connaissance sur les problèmes posés au cours des investigations antérieures et des études des agglomérations préhistoriques à Grivac, sur la position qu'elles occupent dans le néolithique balkanique et danubien et leur chronologie relative et absolue. On est arrivé à de nouveaux éléments et composantes des nouveaux problèmes. Pour la solution de ceux-ci ainsi que pour l'étude de la diffusion de ces civilisations et de leurs créateurs, il est nécessaire de continuer les investigations sur le terrain ainsi que les recherches théoriques. Cela se rapporte particulièrement au problème de transition du néolithique à l'âge des métaux dans nos pays. Ce moment n'est pas encore suffisamment éclairé et nous manquons toujours des données archéologiques nécessaires s'y rapportant. Nous considérons que la station préhistorique de Grivac nous offre pour cela une des possibilités les plus vastes.

B. Gavela

ЈАКОВО — КОРМАДИН

Енеолитско насеље

О ископавањима вршеним у 1957. години в. Ј. Глишић и Б. Јовановић, Енеолитско насеље на Кормадину, Старинар н. с. XI (Београд 1960).

JAKOVO — KORMADIN

Station énéolithique

Sur les fouilles exécutées en 1957 v. J. Glišić et B. Jovanović, Eneolitsko naselje na Kormadinu, Starinar n. s. XI (Beograd 1960).

ВАЛАЧ КОД КОСОВСКЕ МИТРОВИЦЕ

Енеолитско насеље

О ископавањима вршеним у 1957. години в. N. Tasić, Praistorijsko naselje kod Valača, Glasn. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 3—38.

VALAČ PRÈS DE KOSOVSKA MITROVICA

Station énéolithique

Sur les fouilles exécutées en 1957 v. N. Tasić, Praistorisko naselje kod Valača, Glasn. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 3—38.

ГРАДАЦ КОД ЗЛОКУЋАНА

Неолитско и бронзанодопско насеље

Септембра месеца 1957. настављена су ископавања на локалитету Градац. У току ових радова отворене су четири нове сонде, док је на источној тераси проширена прошлогодишња сонда II. Главни плато брега није испитиван.

Наставак радова у сонди II показао је поново гомилу камења, али без икакве архитектонске повезаности. Вероватно се ту ради о обрушавању камења са платоа. Ову претпоставку може потврдити налаз из сонде V, која је отворена на крајњем источном рту брега. Сонда V (7 × × 1 м) обухвата део нижег платоа и спушта се делом низ падину. Ту су нађена два реда камења у виду зидова — техника сувог зида —, чија је очувана висина највише до 0,50 м. Површина између њих је патосана ситнијим камењем, тако да се добија утисак ходника. Све лежи у културном слоју, који се састоји од црвено печене земље испод које је дебљи слој тамне мрко-црне земље са доста фрагмената керамике и костију.

Сонда VI је отворена такође на рту али супротно од сонде V, те и она пресеца падину брега. У њој су откривена два каснија гроба, без прилога.

GRADAC PRÈS DE ZLOKUČANE

Station néolithique et de l'âge du bronze

Au mois de septembre 1957 on a continué les fouilles dans la localité de Gradac. Au court de ces travaux on a ouvert quatre tranchées nouvelles, tandis que sur la terrasse orientale on a élargi la tranchée II de l'année précédente. Le plateau central de la colline n'a pas été examiné.

La suite des fouilles dans la tranchée II a de nouveau montré un tas de pierres, sans aucune connexité architecturale. Il s'y agit probablement d'un éboulement de pierres du haut du plateau. Cette présomption peut être confirmée aussi par la découverte faite dans la tranchée V, ouverte sur le promontoire à l'extrême est de la colline. La tranchée V (7 × 1 m) comprend une partie du plateau inférieur et descend en partie la pente. On a trouvé ici deux rangs de pierres en forme de murf — la techniüue de mur sec — dont la hauteur conservée atteint à peine 0,50 m. La surface qui les sépare est pavée de petites pierres, de sorte qu'on a l'impression d'un corridor. Le tout est situé dans la couche archéologique, qui consiste en terre cuite rouge, superposée à une couche assez épaisse de terre brune-noire contenant de nombreux fragments de céramique et d'os.

Сонда VII се налази на јужној страни великог платоа. Њен циљ је био испитивање постојања одбрамбеног рова, али није дала никакве резултате.

Сонда VIII је постављена на југозападној тераси, над реком Моравом. Њен културни слој садржи остатке кућног лепа и црвено печену земљу са доста фрагмената керамике. Рад у овој сонди је прекинут на дубини од 1,30 м.

Сумирајући овогодишње резултате при испитивању на западној и источној тераси брега, затим источног рта, као и јужног дела платоа (укупно пет сонди и два квадрата у сонди II), може се закључити да је одбрамбени систем постојао, иако је откривен само на североисточној и источној страни брега. Прошлогодишњи резултати (сонда III и IV) показали су постојање рова или дела лежишта за палисаде, док је сонда V дала, као што је већ наведено, делове двојног зида са ходником такође на источној страни брега. Испитивања на јужној страни нису дала никаквих података у том смислу.

Нађени материјал: керамика, кост, камен и кремен, није нарочито богат, али својим карактером поново указује да се насеље на Градцу мора приписати прелазном периоду од неолита у бронзано доба. Томе у прилог говоре овогодишњи налази два фрагмента суда са техником »crusted« бојења, минијатурни аскос, фрагменти у стилу баденске керамике и један фрагмент у стилу дегенерисане вучедолске културе, као и цео суд типичан за бронзано доба.

Овакав карактер материјала потпуно одговара географском положају локалитета, који лежи на средини Моравске долине, преко које су долазили културни утицаји са југа посредством долине Вардара, док северније леже Бубањ и Хумска Чука као изразити представници бронзаног доба.

Радовима у 1957. г. би се можда могло закључити да је задржавање Келта на Градцу било пролазног карактера приликом њиховог проласка, јер ни ове године није нађено никаквих трагова насељавања. Неколико латенских фрагмената обода судова и део гвозденог ножа не дају довољно података.

Ни овогодишњи радови нису завршени, јер се тек мора испитати јужна тераса над Моравом а истовремено треба проширити радове у сонди V да би се утврдило кретање и карактер откривеног двојног зида.

Б. Стално

La tranchée VI a été ouverte aussi sur le promontoir, mais du côté opposé de la tranchée V, de sorte qu'elle coupe aussi la pente de la colline. On y a découvert deux tombes plus récentes, mais sans annexes.

La tranchée VII se trouve du côté sud du grand plateau. Son but était d'établir l'existence d'un fossé défensif, mais sans résultat.

La tranchée VIII a été posée sur la terrasse sud-ouest, au-dessus de la Morava. Sa couche archéologique contient les restes du torchis et de terre cuite rouge avec de nombreux fragments de céramique. Les travaux dans cette tranchée ont été suspendus à 1,30 m de profondeur.

En récapitulant les résultats obtenus cette année, lors des fouilles effectués sur les terrasses occidentale et orientale de la colline, puis sur le promontoire oriental et dans la partie sud du plateau (cinq tranchées en tout et deux carrées dans la tranchée II), on peut conclure que le système de défense avait existé, quoiqu'il ne fût découvert que du côte nord-est et est de la colline. Les résultats des travaux exécutés au cours de l'année précédente (tranchées III et IV) ont démontré l'existence d'un fossé ou d'une partie du soubassement pour les palissades, tandis que la tranchée V avait fourni, comme nous l'avons déjà mentionné, les parties du mur double avec le corridor, aussi du côté est de la colline. Les recherches faites du côté sud n'ont pas donné aucun renseignement dans ce sens.

Les matériaux trouvés: céramique, os, pierre et silex, ne sont pas particulièrement abondants, mais leur caractère indique de nouveau que la station dans la localité de Gradac doit être attribuée à la période de transition du néolithique à l'âge de bronze. La découverte, faite cette année-ci, de deux fragments de vase peint à la technique »crusted«, l'ascos minuscule, les fragments dans le style de la céramique de Baden et un fragment dans le style de la culture de Vučedol en dégénéresence, ainsi que le vase entier typique de l'âge du bronze, corroborent cette hypothèse.

Un caractère pareil des matériaux correspond complètement à la situation géographique de la localité, qui se trouve au milieu de la vallée de la Morava, à travers laquelle s'infiltraient les influences culturelles du sud par l'intermédiaire de la vallée du Vardar, tandis que plus haut au nord se trouvent Bubanj et Humska Čuka comme représentants caractéristiques de l'âge du bronze.

D'après les travaux de l'année 1957 on pourrait, peut-être, conclure que le séjour des Celtes dans la localité était de caractère provisoire, lors de leur passage, car on n'a pas réussi, même cette année-ci, de découvrir quelques traces de leur établissement permanent. Quelques fragments appartenant à l'époque de La Tène, des bords de vases et un fragments de couteau en fer ne fournissent pas de renseignements suffisants.

Les travaux exécutés au cours de cette année ne sont non plus définitifs, car il reste à étudier la terrasse sud au-dessus de la Morava et en même temps il sera nécessaire d'élargir les travaux dans la tranchée V afin d'établir la direction et le caractère du mur double ,récemment découvert.

B. Stalio

БУБАЊ КОД НИША

Насеље раног бронзаног доба

У 1957. и 1958. години настављена су систематска ископавања на локалитету Бубањ.[1] Како су резултати ранијих радова већ познати по претходним извештајима у којима је са довољно одговарајућих аргумената изнета и стратиграфија налазишта, задржаћемо се овде само на најбитнијим констатацијама.[2]

Радовима у 1957—1958. години углавном су попуњени и потврђени раније постигнути резултати. Стратиграфија налазишта остаје и даље онаква, каква је већ фиксирана, при чему треба само поменути да у групама ква-

[1] Радовима је руководио потписани. У екипи узели су учешћа: др Д. Гарашанин (1958), Д. Крстић, Б. Стално, А. Јуришић, Д. Симовска (сви 1957), А. Симовић (1957. и 1958), И. Јанковић (1958), као и студент И. Вукићевић (1958). Геометар је у обе кампање био Ј. Буџароски.

[2] Уп. М. Garašanin, Prähistorische Zeitschrift XXXVI (1958), 223 и д.; Исти, Germania 35 (1957), 198 и д. (са новим ситуационим планом); Исти, Старинар, Н. С. VII—VIII (1956—1957), 269 и д.

BUBANJ PRÈS DE NIŠ

Station du haut bronze

En 1957 et 1958 furent continuées les fouilles systématiques dans la localité de Bubanj[1]. Les résultats des travaux antérieurs étant déjà exposés dans les rapports précédents qui présentent, avec une argumentation adéquate aussi la stratigraphie de la station, nous ne nous occuperons ici que des constatations les plus essentielles[2].

Les travaux exécutés en 1957—1958 ont généralement complété et confirmé les résultats auxquels on avait abouti au cours des recherches antérieures. La stratigraphie de la

[1] Les travaux ont été exécutés sous la direction de l'auteur. L'équipe a été composée de D. Garašanin (1958), D. Krstić, B. Stalio, A. Jurišić, D. Simoska (tous en 1957), A. Simović (1957 et 1958), I. Janković (1958), I. Vukićević, étudiant (1958). Les travaux topographiques dans les deux campagnes ont été exécutés par J. Budžaroski.

[2] Cf. M. Garašanin, Prähistorische Zeitschrift XXXVI (1958), p. 223 et s.; même auteur, Germania 35 (1957), p. 198 et s. (avec la nouvelle situation de la localité); même auteur, Starinar, n. s. VII—VIII (1956—1957), p. 269 et s.

дрvirата IV—VI које су у овим годинама ископаване и леже источно од раније испитиваних група на средњем платоу Бубња, слој старчевачког периода у правцу југа и истока постаје поступно све јаснији, те се назад и недвосмислено одваја. Ова констатација пружа и јаснију слику о топографији старчевачког насеља које је најмоћније на источном платоу терена, а само делом обухвата и централни плато, губећи се постепено у правцу запада.[3]

У млађим слојевима, било је опет могуће јасно издвојити према раније фиксираној стратиграфији и са истим стратиграфским индикацијама фазе Бубањ—Хум III, II и I, при чему ни овом приликом, за касније фазе није било могуће установити макакву основу куће. И надаље је најмлађи слој био знатно поремећен каснијим гробовима.

Особито је значајна констатација да се изнад раније установљеног хоризонта фазе Бубањ—Хум I, коме припада и раније откопана кућа, може издвојити слој жућкасте земље, особито видљив у квадрату V, где је установљено и постојање једног огњишта и кола. Очигледно се ради о једном посебном хоризонту кућа који у ранијим ископавањима није могао бити јасно фиксиран, но коме би одговарале и поједине површине поплочане камењем и гомила камења, стратиграфски фиксиране несумњиво изнад хоризонта куће у ранијим ископавањима, а којима досада није било могуће дати одговарајуће тумачење.

Што се пак тиче самог хоризонта кућа у њему су установљене још две зграде, куће 2 и 3 од којих је прва могла бити откопана у целини, а друга само делимично пошто залази у део терена на јужној падини, под виноградима, где ниво земљишта јасно опада и где се може несумњиво рачунати са знатним поремећајима. Све три куће леже једна уз другу и малих су димензија. Занимљиво је да новооткопане зграде нису грађене у техници копања ровова за темеље (Fundamentgräbchen), као што је то случај са кућом 1.

Северно од зграда и даље се могао пратити ровчић који са те стране ограничава откопавани простор. Међутим последња ископавања показала су да се овај ровчић губи у правцу истока, не скрећући ка југу изван оквира простора обухваћеног откопаним зградама.[5] Отуда његова намена остаје у извесној мери нејасна: не ради се о огради око куће, јер се овај елеменат ограничава само на северну страну терена; такође не може бити говора о трему, јер поменути елеменат прелази у правцу запада границу куће 2. Можда се ради о некој врсти тарабе која је служила као заштита од ветрова из правца севера, а какве се још и данас примењују у извесним крајевима наше земље, на пример у источној Македонији.

У току 1958. године настављено је и испитивање западног рта Бубња на коме је раније била постављена сонда M (Sm)[6]. По принципу копања у виду шаховског поља ова је сонда продужена до крајње западне ивице тога малог платоа. Ово испитивање показало је да се не ради ни о каквом утврђењу праисторијског доба, за шта не постоје ни најмање индиције. Исто тако, радови нису пружили слике о макаквој каснијој конструкцији на овом месту. Нађени материјал припада како средњем веку, тако и бубањско-хумској групи у разним њеним фазама. Очигледно је да се овај део терена налазио ван главног дела праисторијског насеља.

Досадашњим истраживањима на Бубњу испитан је на источном делу терена, онај простор који није био оштећен новијим ископавањима и преиначавањима терена, која су делом везана и за најновије ратне догађаје. На централном платоу Бубња испитан је детаљно његов источни део, а показало се да је западни плато у археолошком смислу безначајан. С тога смо и сматрали да је досада прикупљена документација и материјал са овога налазишта у данашњем стању наше науке довољна за стварање јасне слике о културном животу ове значајне фазе праисторијског доба наше земље. Отуда су кампа-

[3] Уп. M. Garašanin, Prähistorische Zeitschrift, loc. cit., и план 2 (источни плато) са M. Garašanin, Germania, loc. cit., 201, сл. 1 (централни плато).

[4] Ibid., сл. 1—2; Уп. и Старинар, loc. cit., 270, сл. 1.

[5] Уп. планове поменуте у напомени 4.

[6] Germania, loc. cit., Beilage 4.

tation demeure telle qu'elle a été déjà fixée; il faut mentionner, pourtant, que dans les groupes de carrés IV—VI que l'on avait fouillés au cours de ces années et qui sont situés à l'est des groupes examinés antérieurement sur le plateau central de Bubanj, la couche de la période de Starčevo devient, dans la direction du sud et de l'est, graduellement de plus en plus nette pour se séparer finalement d'une façon indubitable. Cette constataion offre un tableau plus clair de la topographie de l'agglomération de Starčevo qui est la plus puissante sur le plateau oriental du terrain et n'englobe qu'en partie aussi le plateau central, en disparaissent graduellement vers l'ouest.

Dans les couches plus récentes il fut possible de distinguer, selon la stratigraphie fixée préalablement et avec les mêmes indications stratigraphiques les phases Bubanj—Hum III, II et I, sans être à même, pourtant, même cette fois-ci, d'établir dans les phases plus récentes des restes d'habitation. La couche la plus récente était toujours dérangéee par les tombes ultérieures.

Particulièrement importante est la constatation que l'on peut, au-dessus de l'horizon établi préalablement et de la phase Bubanj—Hum I, à laquelle appartient également la maison déterrée antérieurement, distinguer une couche du sol jaunâtre, particulièrement visible dans le carré Ve, où l'on a aussi observée l'existence d'un foyer et des pieux. Il s'agit ici, évidemment d'un horizon particulier de maisons, qui n'a pas pu être nettement fixé lors des fouilles antérieures, mais auquel correspondraient également les surfaces particulières pavées de pierres et les tas de pierres, fixés stratigraphiquement indubitablement au-dessous de l'horizon de la maison dans les fouilles antérieures, auxquels il était impossible de donner une interprétation adéquate jusqu'ici.

Quant à l'horizon de maisons lui-même, on y a établi deux autres bâtiments, les maisons 2 et 3 dont la première put être déterrée complètement et l'autre seulement en partie, puisqu'elle rentre dans cette partie du terrain sur la pente sud, sous les vignobles, où le niveau du terrain s'abaisse nettement et où les dérangements considérables sont indubitablement à prévoir. Toutes les trois maisons sont situées l'une à côté de l'autre et de proportions limitées. Il est intéressant d'observer que les bâtiments nouvellement déterrés ne sont pas construits selon la technique du creusement des fossés pour les fondements (Fundamentgräbchen), comme c'est le cas de la maison 1.

Au nord des bâtiments et plus loin on pouvait suivre la localité qui, de ce côté-ci limite de fossé. Les dernières fouilles ont démontré, cependant, que ce fossé disparaît dans la direction de l'est, en s'écartant vers le sud en dehors de l'espace sous les bâtiments déterrés[5]. Par conséquent, sa destination reste, en quelque sorte, incertaine: il ne s'agit pas de clôture autour de la maison, car cet élément est limité à la périphérie nord du terrain; de même, on ne peut pas parler de vestibule, car l'éléments susmentionné excède la limite de la maison 2 vers l'ouest. Peut-être s'agit-il d'une espèce de palissade qui servait comme protection des vents du nord et que l'on fait même de nos jours dans certaines régions de notre pays, par exemple dans la Macédoine Orientale.

Au cours de l'année 1958 on a continué les recherches dans la partie occidentale de la localité de Bubanj où l'on avait ouvert déjà antérieurement la tranchée M (Sm[6]). Selon le principe de la fouille en forme d'échiquier, on a prolongé cette tranchée jusqu'à l'extrémité ouest de ce petit plateau. Ces recherches ont démontré qu'il ne s'agissait ici d'aucune fortification préhistorique, car pour une tele présomption il manque le moindre indice. De même, les travaux n'ont fourni aucune preuve de l'existence d'une construction ultérieure en cet endroit. Les matériaux trouvés appartiennent au Moyen—Age, aussi bien qu'au groupe de Bubanj—Hum dans ses diverses phases. Il est évident, que cette partie du terrain était située en dehors de la partie principale de l'agglomération préhistorique.

Les recherches, faites jusqu'ici dans la localité de Bubanj, ont examiné, dans la partie orientale du terrain, cet espace qui n'était pas endommagé par des fouilles récentes et les modifications du terrain, dues en partie aux événe-

[3] Cf. M. Garašanin, Prähistorische Zeitschrift, loc. cit. et le plan 2 (plateau oriental) M. Garašanin, Germania, loc. cit., p. 201, Fig. 1 (plateau central).

[4] Ibid., Fig. 1—2; cf. aussi Starinar, loc. cit., p. 270, Fig. 1.

[5] Cf. les plans mentionnés dans la note 4.

[6] Germania, loc. cit., Beilage 4.

њом 1958. године завршена петогодишња систематска ископавања на Бубњу, с тим да за евентуалну даљу контролу или ископавање једне веће насеобинске целине за коју би били подесни слојеви фазе Бубањ—Хум I на централном платоу, остаје на расположењу, западни, још увек добро очувани и непоремећени део тога платоа.

M. Гарашанин

ments les plus récents de la guerre. Sur le plateau central de Bubanj on a examiné en détail sa partie orientale et il fut prouvé que le plateau occidental est insignifiant au point de vue archéologique. Par conséquent, nous avons considéré que la documentation recueillie jusqu'ici et les matériaux provenant de cette station suffisent, dans l'état actuel de notre science, à la formation d'une idée claire sur la vie culturelle de cette phase importante de l'âge préhistorique de notre pays. Pour cette raison, la campagne de 1958 met un terme aux fouilles quinquennales systématiques dans la localité de Bubanj, tandis que pour un contrôle ultérieur éventuel ou bien pour les fouilles d'une complexe agglomération plus considérable pour laquelle seraient appropriées les couches appartenant à la phase de Bubanj—Hum I sur le plateau central, il reste à la disposition des chercheurs la partie occidentale, encore bien conservée et exempte de tout dérangement, de ce plateau.

M. Garašanin

ЈАНЧИЋИ — РАВНИНЕ

Праисторијска хумка

Као продужетак испитивања хумки, Музеј у Чачку је извршио у јуну 1957. године, пробно идентификационо ископавање на локалитету Равнине у Јанчићима, НОО Овчар Бања.[1] Ископавање је истовремено имало и заштитни карактер, јер су археолошка рекогносцирања показала да су многе хумке уништене или оштећене, а и оне које су релативно очуване угрожава непрестана обрада земљишта.

Локалитет Равнине, који садржи некрополу од укупно пет хумки, налази се на заравни косе, оријентисане СЗ—ЈИ, која се пружа од села Рожаца испод Каблара све до Доње Добриње и Шиљковице. На целом овом простору, на дужини од неколико километара појединачно или у мањим групама расуте су хумке. Њихов правац простирања указује на везу са већим комплексом хумки, распрострањених на подручју Ваљева и Ражане.

Хумка III која је откопана 1957. године, била је најбоље очувана а величином и обликом издвајала се од осталих. У пречнику је имала око 18 м, док је висина износила 1,60 м. Била је земљане конструкције и садржала је више гробова са различитим начином сахрањивања. Сви налази су лежали на дубини од 0,74 до 1,37 м.

Откривене су три урне, три празна гроба и три спалишта. Урне су биле постављене директно на земљу а само је једна имала камену оплату са поклопцем кружног облика од истог камена. Све три урне су садржале калцинисане кости спаљеног покојника, без икаквих других прилога. Празни гробови били су обележени оквиром белутка, док је један био и покривен слојем плочица. Уоквирен простор садржао је сасвим ситне комадиће угљенисаног дрвета. Гробни прилози су једино откривени на спалиштима, која су захватала мањи кружни простор, оивичен са по којим каменом. Прилози су се састојали искључиво из бронзаног накита: отворене гривне са дугмасто завршеним крајевима, торквеси, минђуше типа »Noppenring«, наочарасти привесци од танке жице кружног и четвртастог пресека, тутули, салталеони и цеваste перле. У два спалишта откривен је скоро по врсти и облику идентичан накит са минималним разликама у орнаментици.

Резултати ископавања пружили су доста података за датовање ове хумке, која се може ставити у временско раздобље средње бронзе — рани халштат.

M. Ђукнић

JANČIĆI — RAVNINE

Tumulus préhistorique

Comme suite de ses recherches des tumuli, le Musée de Čačak a effectué, au mois de juin 1957, les fouilles d'identification et de prospection dans la localité de Ravnine au village de Jančići, commune d'Ovčar Banja[1]. Les fouilles avaient en même temps le caractère de protection, car les prospections archéologiques avaient démontré qu'un grand nombre de tumuli ont été détruits ou endommagés et même ceux qui sont relativement conservés sont exposés au danger permanent d'être détruits par les travaux agricoles.

La localité de Ravnine, qui renferme une nécropole composée de cinq tumuli, est située sur le plateau d'une colline, orienté dans la direction NO-SE, qui s'étend du vilage Rožac au pied de Kablar jusqu'aux vilages de Donja Dobrinja et de Šiljkovica. Sur toute cette étendue, sur une distance de plusieurs kilomètres, sont dispersés les tumuli isolés ou groupés. La direction dans laquelle ils s'étendent indique le rapport avec un ensemble plus considérable de tumili dans la région de Valjevo et de Ražane.

Le tumulus III, qui fut fouillé en 1957, était le mieux conservé et se distinguait des autres par ses dimensions et sa forme. Il avait environ 18 m en diamètre, tandis que sa hauteur atteignait 1,60 m. Il était construit en terre et contenait plusieurs tombes aux différentes façon d'inhumer. Toutes les découvertes se trouvaient à 0,74—1,37 m de profondeur.

On a découvert trois urnes, trois tombes vides et trois lieux d'incinération. Les urnes étaient posées directement sur le sol et une seule était munie d'un revêtement de pierre avec un couvercle circulaire fait de cette même pierre. Toutes les trois urnes contenaient des os calcinés du défunt incinéré, sans autre inventaire. Les tombes vides étaient indiquées par un cadre en pierres, tandis qu'une seule était aussi recouverte d'une couche de plaques. L'espace encadré renfermait des parcelles minuscules de bois carbonisé. Les objets sépulcreaux ont été découverts uniquement dans les lieux d'incinération qui occupaient un petit espace circulaire, limité par quelques pierres. Ils consistaient exclusivement d'objets de parure en bronze: bracelets ouverts au bouts se terminant en forme de boutons, torques, boucles d'oreille de type »Noppenrring«, pendeloques en forme de lunettes, en fil fin de section circulaire ou quadrangulaire, tutuli, saltaléons et perles en formes de tube. Dans deux lieu d'incinération on a découvert des objets de parure presque indentiques par leurs espèces et leurs formes, avec quelques différences insignifiantes de l'ornementation.

Les résultats des fouilles ont fourni assez de données pour la détermination chronologique de ce tumulus, que l'on peut attribuer à l'époque du bronze moyen — Hallstatt ancien.

M. Djuknić

[1] Ископавањем су руководили Александар Јуришић, кустос Завода за заштиту споменика културе НРС и Милена Ђукнић, кустос приправник Народног музеја у Чачку. Као чланови екипе учествовали су Предраг Медовић, кустос приправник Музеја устанка 1941. у Титовом Ужицу и Александар Симовић, кустос приправник Народног музеја у Нишу.

[1] Les fouilles ont été exécutées sous la direction d'Aleksandra Jurišić, conservateur du Service des Monuments de la RP de Serbie et Milena Djuknić, conservateur du Musée de Čačak. L'équipe était composée de Predrag Medović, conservateur du Musée de l'Insurrection de Titovo Užice et Aleksandar Simović, conservateur du Musée National de Niš.

РУТЕВАЦ КОД АЛЕКСИНЦА

Некропола са урнама

О ископавањима вршеним у 1957. години в. Ј. Тодоровић и А. Симовић, Праисторијска некропола у селу Рутевцу код Алексинца, Старинар н. с. IX—X (Београд 1958—1959), 267—271.

САРАОРЦИ — МАЈДАН

Праисторијско налазиште

У 1957. години вршено је систематско ископавање на овом локалитету, који лежи на високој тераси старе обале Језаве. Висина терасе износи 4—5 м.[1]

У самом насељу откривен је између осталог и један гроб згрченца који би могао припадати старчевачкој групи, као и две јаме са материјалом баденског и костолачког типа од којих је једна била потпуно хомогена.[2]

Од посебног су значаја две јаме латенског периода, које су се међусобно секле, а од којих једна већ припада почецима римског царског периода. У њима је поред келтског, нађено особито много дако-гетског материјала, чија етничка интерпретација није међутим апсолутно сигурна.[3] Јаме су делом биле укопане у слој најстаријег, старчевачког неолита.

Занимљиво је да је у појединим јамама нађено и објеката који се дају везати за румунску Vadastra или Tei групу, али да приликом ископавања није нађено објеката везаних за фазу Бубањ—Хум II, који су познати као случајни налази. У једној јами нађен је типичан суд периода поља са урнама, великих димензија.

Поред прилично оскудног римског материјала, откривена је и једна сахрана животиње.

Ископавања у Сараорцима показала су дуготрајност насеља на овоме географски изванредно важном месту, близу ушћа Мораве, као и извесну везу са културним развојем на територији Румуније. Свакако најважније откриће представља латенски материјал, који је било овом приликом могуће и ближе хронолошки класирати у једном сразмерно кратком раздобљу.

Д. Гарашанин
М. Гарашанин

[1] Радовима су руководили потписани у сарадњи са Д. Крстићем, Р. Галовићем, Б. Сталио и М. Косориćевом. Као гости су на радовима учествовали J. Courtois (Paris) и O. Höckmann (Münster). Мерења и снимање терена извршио је Ј. Будароски (Ниш). У раду су извесно време учествовали и В. и Р. Стојаковић.

[2] Уп. M. Garašanin, 39 Bericht der Römisch—germanischen Kommission (1958), 43.

[3] Уп. М. Гарашанин, Научни зборник Матице српске 18 (1957), 78 и д.

BRUTEVAC PRÈS D'ALEKSINAC

Nécropole à urnes

Sur les fouilles exécutées en 1957 v. J. Todorović et A. Simović, Praistoriska nekropola u selu Rutevcu kod Aleksinca, Starinar n. s. IX—X (Beograd 1958—1959) 267—271.

SARAORCI – MAJDAN

Station préhistorique

En 1957 on a effectué les fouilles systématiques dans cette localité, située sur la haute terrasse de l'ancienne rive de la Jezava. La terrasse est haute de 4—5 m.[1]

Dans la station même on a découvert, entre autres, aussi une tombe à squeltte accroupi qui pourrait bien appartenir au groupe de Starčevo, ainsi que deux fosses contenant les matériaux du type de Baden et de Kostolac dont une était complètement homogène.[2]

D'une importance particulière sont deux fosses datant de la période de La Tène, qui s'entrecoupaient mutuellement, dont une appartient déjà aux débuts de la période romaine. On y a trouvé, outre les matériaux celtiques, aussi une quantité considérable de matériaux daco-gétes dont l'interprétation ethnique n'est pas, pourtant, absolument certaines. Les fosses étaient, en partie, creusées dans la couche la plus ancienne du néolithique de Starčevo.

Il est intéressant que l'on a découvert, dans les fosses aussi des objets qui se laissent rattacher au groupe roumain de Vadastra ou de Tei, mais que, lors des fouilles, on n'a trouvé aucun objet se rattachant à la phase de Bubanj—Hum II, que l'on connaît comme découvertes fortuites. Dans une fosse on a découvert un vase typique de la période des champs àurnes, de grandes dimensions.

Outre les matériaux romains assez rares, on a découvert aussi l'ensevelissement d'un animal.

Les fouilles de Saraorci ont démontré la longue durée de l'agglomération en cet endroit extrêmement important au point de vue géographique, près de l'embouchure de la Morava, ainsi qu'un certain rapport avec le développement de la culture dans le territoire de Roumanie.

En tout cas, les matériaux de la Tène, qu'on a réussi cette fois à déterminer chronologiquement dans un intervalle relativement bref, représentent la découverte la plus importante.

D. Garašanin
M. Garašanin

[1] Les travaux ont été menés sous la direction des auteurs, en collaboration avec D. Krstić, R. Galović, B. Stalio et M. Kosorić. En qualité d'hôtes ont pris part aux travaux J. Courtois (Paris) et O. Höckmann (Münster). Les mesurages et levé du terrain ont été exécutés par J. Budžaroski (Niš). Aux travaux ont pris part pendant un certain temps aussi V. et R. Stojaković.

[2] Cf. M. Garašanin, 39 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1958), 43.

[3] Cf. M. Garašanin, Naučni zbornik Matice srpske 18 (1957), p. 78 et s.

БРУСНИК КОД НЕГОТИНА

Праисторијске (?) хумке

Село Брусник налази се у близини Неготина а цео комплекс на коме се налазе хумке назива се „Кућаче"[1].

Ископавања су трајала од 25. априла до 10. маја 1957. г. Радовима је руководио потписани уз сарадњу С. Радовца, кустоса-приправника Музеја у Неготину. У радовима су учествовали Н. Тасић, дипломирани археолог из Београда и Љ. Дашић, кустос-приправник Музеја Косова и Метохије у Приштини. Радове је финансирао Музеј Крајине „Хајдук Вељко" у Неготину.

Локалитет „Кућаче" представља котлину окружену висоравнима у којој се налази преко 60 мањих и већих хумки које су распоређене у групи. На периферном делу локалитета у правцу истока било је извршено ископавање две мање хумке од којих је већа била пречника око 15 м а висока 1,20 м, док је пречник мање хумке износио око 12 м а висина око 1 м. Ископавања су вршена по ситему крстастог постављања контролних профила на хумци.

У току ископавања нађена је керамика која нажалост због своје атипичности није могла бити опредељена у одређену епоху. Металних налаза и гробова са спаљеним или сахрањеним покојницима такође није било. Код самог центра у обе хумке констатоване су правилне камене конструкције полукалотастог облика.

Резултати досадашњих радова не могу пружити јаснију слику о карактеру материјала у комплексу хумки у селу Бруснику.

Р. Галовић

[1] Групу хумки у селу Бруснику открио је потписани приликом рекогносцирања терена које се врши према плану Археолошког института САН.

BRUSNIK PRÈS DE NEGOTIN

Tumuli préhistoriques (?)

Le village de Brusnik est situé aux environs de Negotin et le terrain sur lequel se trouvent les tumuli s'appelle »Kućače«[1].

Les fouilles ont duré du 25 avril au 10 mai 1957. Le soussigné était chargé de la direction des travaux, qui étaient effectués en collaboration avec S. Radovac, conservateur du Musée de Negotin, N. Tasić licencié en archéologie de Beograd et Lj. Dašić, conservateur du Musée de Kosovo et Metohija à Priština. Les founds nécessaires ont été fournis par le Musée de la Krajina »Hajduk Veljko« à Negotin.

La localité de »Kućače« représente un bassin, entouré de plateaux, dans lequel sont situés plus de 60 tumuli, plus ou moins grands, dispo és en groupe. Sur la périphérie de la localité, dans la direction est, ont été effectuées les fouilles de deux tumuli de moindres dimensions, dont le plus grand avait environ 15 m de diamètre et la hauteur de 1,20 m, tandis que le diamètre du plus petit des tumuli était d'environ 12 m et la hauteur d'environ 1 m. Les fouilles ont été exécutées selon le système de disposition en croix des bermes de contrôle sur le tumulus.

La céramique, découverte au cours des fouilles, n'a pas pu, à cause de son caractère atypique, être attribuée à une époque déterminée. Il n'y avait pas, non plus, de découvertes d'objets en métal et de tombeaux aux corps incinérés ou ensevelis. Près du centre même de l'un et de l'autre tumulus on a observé des construction en pierre de forme régulière de semi-calotte. Les résultats des travaux effectués jusqu'ici ne peuvent pas offrir une idée plus claire sur le caractère des matériaux dans le terrain aux tumuli près du village de Brusnik.

R. Galović

[1] Le groupe de tumuli au village de Brusnik a été découvert par l'auteur lors des prospections du terrain, effectuées suivant le plan de l'Institut Archéologique de l'Académie Serbe des Sciences.

КОРБОВО

Праисторијска некропола

Народни музеј у Београду вршио је 1957. и 1958. године систематско ископавање бронзанодопске некрополе на локалитету „Гламија" у селу Корбову. Радовима је руководио Д. Крстић, уз стручну сарадњу Б. Сталио.[1]

Локалитет у Корбову лежи на пешчаној тераси поред десне обале Дунава и обухвата површину од око 600 м². На њему раније нису вршена археолошка истраживања.[2]

Радовима је откривена некропола — поље са урнама жутобрдског типа. Откопана су укупно 33 гроба. На више места су констатовани уништени гробови. Укопавање гробова није вршено по одређеном систему. Гробови су с једном, две или три урне, у којима су остаци спаљеног мртваца, са веома богатим керамичким прилозима. Два гроба су садржавала и пластику. Металних објеката није било.

Керамички материјал богатством својих облика и орнаментике пружа довољно јасну слику о односу жутобрдске и вршачке групе, доказујући њихову хронолошку истовременост.

Д. Крстић

[1] На радовима су учествовали: Александар Симовић, кустос Народног музеја у Нишу, Сава Радовац, и Часлав Јордовић, студ. археологије и Јован Буџароски, геометар.

[2] Локалитет је био и раније познат и знатан број објеката се чува у Народном музеју у Нишу. Те објекте Музеју у Нишу предао је учитељ Давидовић у Корбову (1937/38) који је са ђацима вршио нестручно копање.

KORBOVO

Nécropole préhistorique

Le Musée National de Beograd a effectué, au cours des années 1957 et 1958, des fouilles systématiques de la nécropole de l'âge du bronze dans la localité »Glamija« au village de Korbovo. Les travaux ont été menés sous la direction de D. Krstić, avec la collaboration de B. Stalio[1].

La localité de Korbovo est situé sur une terrasse sablonneuse de la rive droite du Danube et occupe la superficie d'environ 600 m². Dans cette localité on n'a jamais jusqu'à présent fait des recherches archéologiques[2].

Par les travaux entrepris fut découverte la nécropole — champ d' urnes du type de Žuto Brdo. On a déterré en tout 33 tombes. En plusieurs endroits on a constaté les tombes détruites. Les tombes n'etaient pas édisposées selon un système déterminé. Les tombes contiennent une, deux ou trois urnes, dans lesquelles se trouvent les restes du cadavre incinéré, aves des céramiques d'une richesse extraordinaire. Deux tombes renfermaient également les objets plastiques. Ses objets en métal n'y apparaissent point.

Par la richesse de leurs formes et leur ornementation, les objets céramiques offrent un tableau clair du rapport entre le groupe de Žuto Brdo et celui de Vršac, en démontrant leur simultanéité chronologique.

D. Krstić

[1] A ces travaux ont pris part: Aleksandar Simović, conservateur du Musée National de Niš, Sava Radovac et Časlav Jordović, étudiants en archéologie et Jovan Budžaroski, topographe.

[2] La localité était connue même avant et un nombre considérable d'objet sont conservés au Musée de Niš. Ces objets furent remis au Musée de Niš par Davidović, instituteur à Korbovo (1937—8) qui a exécuté, avec ses éléves, des fouilles clandestines.

УСИЈЕ — ГРАД

Праисторијско насеље

У времену од 2. X до 9. X 1957. године и од 24. IX до 6. X 1958. године Народни музеј у Пожаревцу вршио је заштитно ископавање на локалитету Град у селу Усију.

Радовима је руководила Милица Косорић, кустос Народног музеја у Пожаревцу, уз сарадњу Јована Тодоровића, кустоса Музеја града Београда и Милана Пиндића, кустоса Музеја у Пожаревцу, који је учествовао само у радовима 1958. године.

Локалитет Град налази се североисточно од села Усија, на пешчаном платоу, на самој обали Дунава, а простире се у правцу СЗ — ЈИ. Једним усеком подељен је на северни и источни део. Од пута Усије — Винци удаљен је око 100 м, са његове југоисточне стране тече Туманска река, правцем С — Ј и улива се у Дунав око 100 м ниже од локалитета. Северозападно око 400 м ниже од локалитета налази се познато налазиште Жуто Брдо

USIJE — GRAD

Station préhistorique

Dans les intervalles du 2 au 9 octobre 1957 et du 24 septembre au 6 octobre 1958 le Musée de Požarevac effectuait les fouilles de protection dans la localité de Grad — au village d'Usije.

Les travaux ont été menés sous la direction de Milica Kosorić, conservateur du Musée de Požarevac, avec le concours de Jovan Todorović, conservateur du Musée de la ville de Beograd et Milan Pindić, conservateur du Musée de Požarevac, ce dernier n'ayant pris part qu'aux travaux exécutés en 1958.

La localité nommée Grad se trouve au nord-est du village d'Usije, sur un plateau sablonneux, sur la rive même du Danube et s'étend dans la direction NO — SE. Une tranchée le divise en deux parties: la partie de l'est et la partie du nord. Elle est éloignée de la route Usije—Vinci d'environ 100 m et de son côté sud-est passe la rivière de

на коме је проф. М. Васић вршио ископавања 1906. године[1].

Пошто се налази на обали Дунава локалитет је угрожен водом која надолази и подлокава обалу. Тло терена је песковито па је ветар однео на неким местима горњу површину слоја, а негде је створио пешчане дуне.Ивица платоа према Дунаву оштећена је од ровова које су војници овде копали.

Ископавање је вршено по систему блокова. На источном платоу постављено је 9 блокова, 3 × 3 м. Приликом радова слојеви су одвајани. Констатовано је да се ради о праисторијском насељу које је великим делом уништено а које чини периферни део насеља Жуто Брдо. Установљена су два хоризонта становања. У старијем хоризонту нађено је више трагова кућног лепа, а у млађем делови пећи.

Керамички материјал оба хоризонта припада углавном дубовачко-жутобрдској и ватинској културној групи а нађени су и фрагменти са канелурама халштатског периода.

Поред фрагмената са богатом орнаментиком и инкрустацијом коју налазимо на деловима обода, трбуха или на тракастим дршкама, налажени су и фрагменти грубе огњишне керамике. Такође је нађен и један одломак доњег дела богато орнаментисане и инкрустиране статуете.

Осим радова на источном платоу, у току ископавања у 1958. години отворене су и две нове сонде (7 × 2 м и 10 × 2 м) на нижим деловима локалитета, исто тако угроженог Дунавом.

Приликом радова на овим сондама установљене су јаме у којима је нађена латенска керамика.

На основу нађеног материјала локалитет Градац се може везати за дубовачко-жутобрдску културну групу, док налаз јама са латенским керамичким материјалом говори да је овде живот трајао и у латенском периоду.

М. Косорић
Ј. Тодоровић

[1] Уп. М. М. Васић, Старинар Н. С. II (1907), 1 и д.

Tumanska Reka, en prenant la direction N-S et se jette dans le Danube environ 100 m en aval de la localité. Environ 400 m vers le nord-ouest de la localité se trouve la station connue de Žuto Brdo, où le prof. M. Vasić avait effectué des fouilles en 1906.[1]

Etant située sur la rive du Danube, la localité est exposée au danger d'être inondée par l'eau du fleuve qui monte et mine la rive. Le sol du terrain est sablonneux et, par conséquent, le vent a enlevé, en quelques endroits, la couche superficielle en formant, en certains autres, les dunes de sable. Le bord du plateau du côté du Danube est endommagé par les retranchements que les soldats y avaient creusés.

Les fouilles ont été exécutées selon le système de blocs. Sur le plateau oriental on a posé 9 blocs de 3 × 3 m de dimensions. Lors des travaux on séparait les couches. On a observé qu'il s'agissait d'une station préhistorique qui fut détruite en majeure partie et qui forme la partie périphérique de l'agglomération de Žuto Brdo. On a établi deux horizons d'habitation. Dans l'horizon plus ancien on a trouvé plusieurs traces du torchis, et dans l'horizon plus récent les fragments de fours.

Les matériaux céramiques provenant de l'un et de l'autre horizon appartiennent pour la plupart aux groupes culturels de Dubovac—Žuto Brdo et de Vatin et on a trouvé aussi des fragments cannelés de la période de Hallstatt.

Outre les fragments à ornementation et incrustation riches que l'on trouve dans certaines parties de bordures, de panse ou sur les anses en forme de bande, on a découvert aussi des fragments de potterie commune de four. On a trouvé également un fragment de la partie inférieure d'une statuette richement ornementée et incrustée.

Outre les travaux sur le plateau oriental, on a ouvert, au cours des fouilles en 1958, deux tranchées nouvelles (7 × 2 m et 10 × 2 m) dans les parties plus basses de la localité, aussi périclitée par le Danube.

Lors des travaux dans ces tranchées on a observé les fosses renfermant la céramique de La Tène.

A la base des matériaux découverts, la localité de Grad peut être rattachée au groupe culturel de Dubovac—Žuto Brdo, tandis que la découverte des fosses aux matériaux céramiques de La Tène démontre que la vie y avait persisté même durant la période de La Tène.

M. Kosorić
J. Todorović

Cf. M. M. Vasić, Starinar n. s. II (1907), p. 1 et s.

ДОРОСЛОВО — ПРИГРЕВИЦА

Праисторијска и средњовековна налазишта
Халштатска некропола

Завод за заштиту споменика културе АПВ у Новом Саду у сарадњи са Војвођанским музејом у Новом Саду и Народним музејом у Зрењанину вршио је у току 1957. године пробна заштитна ископавања на траси канала Дунав—Тиса—Дунав од Дорослова до Пригревице[1]. Испитана је лева и десна обала Мостонге на дужини од 12 км са 47 сонди, димензија 2 × 5 м, које су према потреби биле проширене. Сонде су постављене на основу површинских налаза и конфигурације терена, на простору који је угрожен копањем канала.

Ископавања су вршена у атару. Дорослова, Сонте, Стапара, Свилојева и Пригревице. На овим теренима који до сада нису археолошки истраживани констатовано је постојање интензивног живота од праисторијског доба до касног Средњег века. Културни слојеви износе највише 1—1,50 м, а у више случајева су поремећени обрађивањем њива и риголовањем винограда. Нађене су јаме са енеолитском, халштатском, латенском и средњовековном керамиком, трагови укопане куће из латенског доба и средњовековне пећи и огњишта.

Најзначајнији налаз је некропола са урнама из халштатског периода. Локалитет се налази на потесу »Djeр-

[1] На ископавањима су учествовали: Шандор Надј, кустос Војвођанског музеја у Новом Саду, Олга Милутиновић-Брукнер, кустос Завода за заштиту споменика културе АПВ у Новом Саду, Радован Радишић, кустос Народног музеја у Зрењанину и Војислав Трбуховић, кустос.

DOROSLOVO — PRIGREVICA

Stations préhistoriques et médiévales — Nécropole de Hallstatt

La Service des Monuments de la Province Autonome de Vojvodina à Novi Sad, en collaboration avec la Musée de Vojvodina à Novi Sad et le Musée de Zrenjanin, a effectué au cours de 1957 des fouilles de sondage et de protection sur le tracé du canal Danube—Tisa—Danube à partir de Doroslovo jusqu'à Prigrevica[1]. On a examiné les deux rives de la Mostonga au moyen de 47 tranchées de 2 × 5 m, disposées sur une distance de 12 km et élargies au besoin. Les tranchées ont été disposées à la base des découvertes superficielles et de la configuration du terrain, dans l'espace périclité par le creusement du canal.

Les fouilles ont été exécutées dans le finage des villages de Doroslovo, Sonta, Stapar, Svilojevo et Prigrevica. Sur ces terrains, jusqu'ici non-examinés au point de vue archéologique, on a observé l'existence de la vie intense à partir de l'époque préhistorique jusqu'au bas Moyen Age. Les couches archéologiques ont de 1—1,50 m, et en plusieurs cas dérangées par les travaux agricoles et le rigolage des vignobles. On a trouvé des fosses contenant la céramique énéolithique, de Hallstatt, de La Tène et médiévale, les traces des maisons semi-souterraines de l'époque de La Tène et les fours et foyers médiévaux.

[1] Aux fouilles ont pris part: Šandor Nadj, conservateur du Musée de Vojvodina à Novi Sad, Olga Milutinović, conservateur du Service des Monuments de la Province Autonome de Vojvodina à Novi Sad, Radomir Radišić, conservateur du Musée de Zrenjanin et Vojislav Trbuhović, conservateur.

feld«, земљишту Диоши, око 3,50 км северозападно од Дорослова. Терен је био одређен за депоновање земље из Канала. Испитан је само један део некрополе која је знатно оштећена обрађивањем замљишта. Откривена су 4 скелетна гроба, 11 урни са спаљеним покојницима и три јаме из латенског периода. Гробови су оштећени, али се на основу стратиграфије и прилога (фибула чертоза типа и керамика рађена на витлу) у гробу 2 може установити да нису истовремени и да припадају прелазу халштата у латен.

Урне су нађене на дубини 0,20—0,50 м. У 3 урне нису нађени никакви остаци људских костију, 4 су без дарова, а 4 су са судовима и металним предметима као прилозима. Неколико урни је откривено у групи (породична гробница) са зделама и шољама. У урнама су нађене бронзане игле, тутули, гајка за појас, гвоздена наруквица и фрагменти гвозденог ножа. Поред трако-кимерских елемената: теракоте коња, делова коњске опреме и тробридне стрелице и сличности са материјалом из некрополе у Даљу где се осећа илирски утицај, може се говорити само о илиризирању већ постојећег етничког субстрата.

Према облицима и орнаментици керамике и малобројним металним предметима некропола припада валдаљској групи.

О. Брукнер

La découverte la plus importante est la nécropole à urnes, datant de la période de Hallstatt. La localité est située dans le territoire nommé »Djepfeld«, au champ de Dioši, environ 3,50 km au nord-ouest de Doroslovo. La terrain a été destiné à recevoir les masses de terre excavées lors du creusement du canal. On n'a examiné qu'une partie de la nécropole, gravement endommagée par la culture des terres. On a découvert 4 tombes à squelettes, 11 urnes aux cendres des corps incinérés et trois fosses datant de la période de La Tène. Les tombes ont été endommagées, mais à la base de la stratigraphie et des objets (fibule de type Certosa et céramique faite au tour) contenues dans la tombe 2, on peut établir qu'elles ne sont pas toutes contemporaines et qu'elles appartiennent à l'époque de transition de Hallstatt à La Tène.

Les urnes ont été trouvées à 0,20—0,50 m de profondeur. Trois urnes ne contenaient aucune trace d'ossements humains, quatre sont sans dons et seulemnt quatre renferment des vases et des objets en métal. Plusieurs urnes ont été découvertes en groupe (caveaux funéraires familiaux) avec des écuelles et tasses. Dans les urnes on a découvert également des aiguilles en bronze, des tutulus, boucle de ceinturon, bracelet en fer et fragments d'une lame en fer. Malgré les éléments thraco-cimmériens: terre cuite, pilots, partie du harnais et flèches à trois tranchants, et une certaine analogie avec les matériaux provenant de la nécropole à Dalj où les influences illyriennes se font sentir, on ne peut parler ici qui d'une illyrisation du substratum ethnique existant.

D'après les formes et l'ornementation de la céramique et de rares objets métalliques, cette nécropole appartient au groupe de Val-Dalj.

O. Brukner

ПЕТРОВА ЦРКВА КОД НОВОГ ПАЗАРА

Илирско налазиште

Ископавања Завода за заштиту споменика културе НР Србије у 1957. години. Руководилац радова Јован Нешковић. О налазима са овог локалитета в. Ђ. Мано-Зиси и Lj. Popović, Iliri i Grci, Katalog, Beograd, Narodni muzej (1960), 49—54.

PETROVA CRKVA PRÈS DE NOVI PAZAR

Station illyrienne

Les fouilles archéologiques executées par le Service des Monuments Historiques de la RP Serbie et dirigées par J. Nešković. Pour les objets découverts cfr. Dj. Mano-Zisi et Lj. Popović, Iliri i Grci, Katalog, Beograd, Narodni muzej (1960) 49—54.

КОВАЧИЦА

Сарматско-јазигшка некропола

Од 12. августа до 7. септембра 1957. године вршила сам, са два радника, сондажно-заштитно ископавање у Ковачици, на циглани „Јанко Чмелик", као и на месту код тзв. Ђуришевих јама, где је 1952. године Народни музеј Панчева већ вршио заштитно ископавање.

У северном профилу циглане налажени су, по саопштењима радника, гробови са типичним сармато-јазигшким прилозима, те је на том месту постављена блоковска мрежа, величине 20 × 20 м (блок 2,50 × 2,50). Мерења, као и техничке снимке ситуације терена израдили су инжењери Ђорђе Николић и Миливој Пражић, и фигурант Андреја Николић из Београда. За техничко снимање терена и стратиграфско мерење на локалитету код Ђуришевих јама, узети су подаци из ситуације овог места, израђене 1952. године, приликом горе поменутог ископавања.

Од профила циглане ископане су четири сонде: три величине 5 × 2,50 м, и четврта 10 × 2,50 м. Оријентисане су у правцу СЗ—ЈИ. (Њихово простирање по блоковима и апсолутна висина углова сонди дата је у ситуацији циглане). Сонде су копане до дубине 2,20—2,30 м, од површине земље, где је констатована здравица — компактни лес. Црни, хумусни слој и жути слој леса мешају се у већој дубини. У сондама је нађен мањи број фрагмената сиве керамике, на витлу рађене, као и грубе рађене руком; такође и делова животињских костију; све највише у 4-ом и 5-ом откопном слоју. У профилима није констатовано ништа карактеристично.

Сонда V на циглани оријентисана је у правцу СИ—ЈЗ, величине 10 × 5 м, удаљена од сонде I 10 м југоисточно. У сонди V, блоку 6/I и 6/II, откривена је, на ▽ 89, 02 (1,05) м једна пећ кружног облика, пречника 1,23 м (сл. 1) по ободу је сачувано 9 рупа, пречника 5—6 см, дубине до 7 см. Ове рупе су остале извесно од прућа-пле-

KOVAČICA

Nécropole sarmato-yazigue

Du 12 août au 7 septembre 1957 je menais, aidée de deux ouvriers, les fouilles de sondage et de protection à Kovačica, sur le terrain de la briqueterie »Janko Čmelik«, ainsi que dans la localité dite Djuriševe jame, où le Musée de Pančevo avait déjà effectué les fouilles de protection en 1952.

Dans le profil nord de la briqueterie on trouvait, selon les communications des ouvriers, des tombes à l'inventaire typiquement sarmato-yazigue et, par conséquent, l'on posa, en cet endroit le réseau de blocs, occupant 20 × 20 m de superficie (chaque bloc étant de 2,50 × 2,50 m). Les mesurages ainsi que les levés des plans de situation du terrain ont été exécutés par les ingénieurs Djordje Nikolić et Milivoj Pražić et le figurant Andreja Nikolić de Beograd. Pour les levés techniques du terrain et les mesurages stratigraphiques dans la localité près de Djuriševe jame, on a emprunté les données au plan de situation de cette localité, dressé en 1952, lors des fouilles susmentionnées.

Du profil de la briqueterie on a ouvert quatre tranchées: trois de dimensions 5 × 2,50 m et la quatrième 10 × 2,50. Elles sont orientées dans la direction NO-SE (leurs étendues selon les blocs et les altitudes des coins des tranchées ont été données dans la situation de la briqueterie). Les tranchées ont été creusées jusqu'à 2,20—2,30 m de profondeur de la surface du sol, où l'on a établi le sol vierge — loess compact. La couche noire d'humus se mélange avec la couche jaune de loess à une plus grande profondeur. Dans les tranchées on a découvert un petit nombre de fragments de céramique grise, façonnée au tour, ainsi que de céramique grossière, faite à la main; de même, des fragments des os d'animaux, tout étant disposé, pour la plupart, dans les couches 4 et 5. Dans les profils on n'a observé rien de caractéristique.

La tranchée V dans la briqueterie est orientée dans la direction NE-SO, à 10 × 5 m de superficie, éloignée de 10 m

Сл. 1. Пећ — огњиште у сонди V на циглани у Ковачици — Fig. 1. Le four — foyer dans la tranchée V sur la tuilelerie à Kovačica

тера-горње конструкције пећи (калоте). Под пећи је начињен на тај начин, што је на основи леса нанет слој беле глине дебљине од 5 до 20 см, па је горња површина испечена, у дебљини око 2 см. Ова је пећ извесно насеобинског типа.

На дубини од 0,20 до 0,30 м испод горње површине пода пећи, северо-источно од ње, пружала се површина (3,30 × 1,93 м) на којој се могу констатовати неки трагови рушевине (?) можда зграде којој је припадала пећ. То су веће грудве беле глине, од које је направљено огњиште пећи, мањи комади црвено печене земље и неколико фрагмената керамике, сиве, на витлу рађене.

У сонди V откривена је, у бâоку 5/I, на ▽ 88, 77 (1,30) једна јама. Јама је била величине 1,30 × 1,20 м, дубока 0,30 (дно на ▽ 88,47). У њој је било пепела, малих комада црвено печене земље, мањих фрагмената керамике, сиве, као и грубе, две доње вилице говечета (?), као и фрагмент веће црно-сиве амфоре-дно са рупицом која је почета да се буши у средини.

Приликом ископавања ове јаме радници на циглани су, кубицирајући земљу у северо-западном углу ископа, открили другу јаму, на дубини од 1,10 м од површине земље. Јама је била 1,89 м дуга, а 1,68 м широка; дубина је била 0,50 м; према дну се постепено сужавала (како је обележено на техничком цртежу). У јами су нађени ситни делови гара — угљенисаног дрвета, црвено печене земље, пепела, фрагмената керамике, највећим делом на витлу рађене, црвенкасто печене, са беличастом спољном површином, и широким хоризонталним (?) канелурама преко целе (?) спољне површине. На дну јаме нађен је, нешто оштећен, један типичан „дачки" пехар, руком израђен од неједнако печене, лоше пречишћене земље, и извесна количина неког зрневља (проса?). — Ова сонда, сонда VI, била је оријентисана СИ—ЈЗ, величине 3 × 2 м.

На локалитету код Ђуришевих јама, с леве стране пољског пута (за виноградје), мештани су, копајући земљу, на једном месту открили гроб, и скелет у њему тако уништили, да су само кости ногу остале in situ. Код ногу је нађена једна мања амфора, на витлу рађена, од тамносиве печене земље, као и три мала фрагмента неког гвозденог предмета, скоро сасвим уништеног од рђе. Остатак гроба није било могуће фотографисати, ни технички снимити. Дубина гробне раке код ногу скелета износила је 1,83 м (85,75).

Да би се истражио овај део терена, где су и раније налажени гробови, отворено је пет сонди дуж отсека земљишта, које су мештани ископавали за своје потребе. Све сонде су оријентисане СИ—ЈЗ, димензија: сонда I-3 × 2 м, сонда II-1,80 × 2 м, сонда III-1,80 × 3,20 м. сонда IV-9 × 2 м, сонда V-3,20 × 2 м. У овим сондама није било неког већег налаза, изузимајући фрагменте познате керамике и делова животињских костију. Сонде су копане до дубине око 2 м, где се јавља чист лес-здравица.

За време овог ископавања, на локалитету „Чапаш", који се налази 500 м северо-источно од локалитета код Ђуришевих јама, становници села су открили, приликом узимања земље за набој, већи број фрагмената тамносиве, на витлу рађене керамике, као и грубе, руком рађене, делове огњишта пећи (?), грудве црвено печене земље, и велики број фрагмената „кућног лепа", дебљине и до 5 см, са отисцима арматуре од прућа и тањих облица. Очевидно се ради о једном делу насеља, који је на овај начин уништен.

Н. Симовљевић

vers le sud-est de la tranchée I. Dans la tranchée V, au bloc 6/I et 6/II on a découvert, sur ▽ 89, 0,2 (1,05), un four de forme circulaire, de 1,23 m de diamètre (Fig. 1) au bord du quel sont conservées 9 trous, de 5—6 cm de diamètre et jusqu'à 7 cm de profondeur. Ces trous représentent certainement les empreintes de treillage ayant fait partie de la construction supérieure du four (calotte). Le plancher du four est fait en recouvrant la couche fondamentale de loess avec une couche d'argile blanche, de 5—20 cm épaisse, et ensuite la on fit cuire la surface jusqu'à 2 cm d'épaisseur. Ce four appartient indubitablement au type de ceux d'agglomération.

A 0,20—0,30 m de profondeur au-dessous de la surface du plancher du four, au nord-est de celle-ci, s'étandait une superficie (3,30 × 1,93 m), sur laquelle on peut observer les traces d'une ruine (?), peut-être du bâtiment auquel appartenait ce four. Ce sont de grosses boules d'argile blanche, dont on avait fait l'âtre du four, de petits morceaux de terre cuite rouge, de quelques fragments de céramique grise, façonnée au tour.

Dans la tranchée V, au bloc 5/I, sur ▽ 88, 77 (1,30) on a découvert une fosse. Ses dimensions étaient de 1,30 × × 1,20 m et elle mesurait 0,30 m de profondeur (fond sur ▽, 88, 77). Elle contenait des cendres, de petits morceaux de terre cuite rouge, de petits fragments de céramique grise et grossière, ainsi que deux mâchoires inférieures de bovidés (?) et un fragment d'une grande amphore noire-grise dont le fond est percé au centre d'un petit trou, à peine commencé.

Lors des fouilles de cette fosse les ouvriers de la briqueterie ont découvert au coin nord-occidental de la tranchée, une autre fosse, située, à 1,10 m de profondeur de la surface. Elle était longue de 1,89 m et large de 1,68 m; elle mesurait 0,50 m de profondeur; vers le fond elle devenait graduellement plus étroite (comme indiqué dans le dessin technique). On a trouvé dans cette fosse des parcelles de suie — bois carbonisée de terre cuite rouge, des cendres, des fragments de céramique, pour la plupart façonnée au tour, à la surface extérieure blanchâtre et aux larges cannelures horizontales (?) sur toute (?) la surface extérieure. Au fond de la fosse on a trouvé, un peu endommagée, une coupe typique »dace«, faite à la main, en terre inégalement cuite et mal triée, ainsi qu'une certaine quantité de grains (millet?). Cette tranchée, No. VI a été orientée dans la direction NE—SO et ses dimensions étaient de 3 × 2 m.

Dans la localité de Djuriševe Jame, du côté gauche du chemin champêtre (conduisant aux vignobles), la population locale a découvert, en creusant la terre, une tombe et détruit le squelette qui s'y trouvait de telle façon que les os des jambes seuls étaient restés in situ. Auprès des jambes on a trouvé une petite amphore, façonnée au tour, faite en terre cuite, de couleur grise-foncée ainsi que les trois fragments de quelque objet en fer, presque totalement détruit par la rouille. Il était impossible de photographier le reste de la tombe ou d'en faire un dessin technique. La profondeur de la tombe près des pieds du squelette était 1,83 m (85, 75).

Dans le but d'examiner cette partie du terrain, où l'on avait déjà auparavant trouvé des tombes, on a ouvert cinq tranchées le long des pentes escarpées du terrain, que les habitants de la localité avait coupées pour leurs propres besoins. Toutes les tranchés sont orientées dans la direction NE-SO et leurs dimensions respectives étaient comme suit: la tranchée I — 3 × 2 m, la tranchée II — 1,80 × 2 m, la tranché III — 1,80 × 3,20 m, la tranchée IV — 9 × 2 m, la tranchée V — 3,20 × 2 m. Dans ces tranchées on n'a fait aucune découverte importante, à l'exception des fragments de céramique déjà counnue et des os d'animaux. Les tranchées ont été creusées jusqu'à 2 m de profondeur où apparaît le loess sans ingrédients — le sol vierge.

Durant ces fouilles, la population locale découvrit dans la localité de »Čapaš«, située à 500 m au nord-est de la localité de Djuriševe Jame, en excavant la terre pour le pisé, un nombre considérable de fragments de céramique grise-foncée, façonnée à la main, de facture grossière, des fragments de l'âtre d'un four (?), mottes de terre cuite rouge et un grand nombre de fragments de »mortier de la maison«, épais jusqu'à 5 cm. aux ompereintes d'armatures d'osier et de petits rondins. Il est évident qu'il s'agit ici d'une partie de l'agglomération, qui a été détruite de cette façon-ci.

N. Simovljević

SIRMIUM — СРЕМСКА МИТРОВИЦА

Римски град

О ископавањима вршеним у 1957. години в. А. Милошевић и О. Милутиновић, Заштитна археолошка ископавања у Сремској Митровици, Грађа за проучавање спом. култ. Војводине II (Нови Сад 1958), 5—45; Б. Васић, М. Лесек и П. Милошевић, Контролна археолошка ископавања у Сремској Митровици 1957. године, Грађа за проучавање спом. култ. Војводине II (Нови Сад 1958), 46—57.

СТАРИ СЛАНКАМЕН

Римско и средњовековно утврђење

У 1957. години је Народни музеј Земун у заједници са Војним музејом ЈНА (од 17. августа до 12. септембра) вршио систематска ископавања на локалитету Градина у Старом Сланкамену која трају већ три године[1].

У овој години постављено је као један од кључних проблема испитивање фортификационих уређаја овога насеља, који су с обзиром на већ раније утврђени дуги континуитет живота од великог интереса. У првом реду радило се о откривању средњовековног бедема и утврђивању непосредног односа према античким и праисторијским фортификацијама, чије се постојање претпостављало. Стога је отворена сонда 4, која је обухватила четири блока величине 5 × 5, а постављена је управо на сам бедем, просецајући га. По два блока откривала су бедем са унутрашње и спољне стране, разоткривајући истовремено и простор испред бедема у ширини од 10 односно 5 метара, чинећи тако силуету слова »L«. Ова сонда се у ствари надовезује на део терена који је испитан у претходне две кампање сондом 3. За нулту тачку овогодишње сонде узета је као и раније кота од 149,05 м надморске висине (сл. 1).

Горњи слојеви ископа, све до дубине од 1,65 м одликују се растреситом хумозном земљом прожетом траговима малтера, дислоцираним камењем, ломљеном опеком

[1] Радовима су заједнички руководили: Марцел Горенц, директор Археолошког музеја у Загребу, Даница Димитријевић, управник Народног музеја Земун и Драгослав Пилетић, кустос Војног музеја ЈНА у Београду. Као стручно-технички сарадници учествовали су Богдан Рашић, конзерватор, Слободан Кашиковић, апсолвент архитектуре и Живан Јанковић, дипломирани археолог.

Сл. 1. Сонда 4, профил са ситуацијом бедема са спољне стране — Fig. 1. La tranchée 4, coupe avec le plan des remparts, vue extérieure

SIRMIUM — SREMSKA MITROVICA

Ville romaine

Sur les fouilles exécutées en 1957 v. A. Milošević et O. Milutinović, Zaštitna arheološka iskopavanja u Sremskoj Mitrovici, Građa za proučavanje spom. kult. Vojvodine II (Novi Sad 1958) 5—45; B. Vasilić, M. Lesek et P. Milošević, Kontrolna arheološka iskopavanja u Sremskoj Mitrovici 1957. godine, Građa za proučavnje spom. kult. Vojvodine II (Novi Sad 1958) 46—57.

STARI SLANKAMEN

Fortification romaine et médiévale

Le Musée National de Zemun, en collaboration avec le Musée Militaire de l'Armée Populaire Yougoslave, a entamé, du 17 août au 12 septembre 1957, des fouilles systématiques dans la localité de Gradina à Stari Slankamen, qui furent continuées pendant trois années consécutives.[1]

Au cours de cette année on a posé comme un des problèmes fondamentaux l'examen des installations de fortifications dans cette localité qui sont, vu la longue continuité de vie déjà antérieurement établie, d'un haut intérêt. Il s'agissait, en premier lieu, de découvrir le rempart médiéval et d'établir son rapport direct avec les fortifications antiques et préhistoriques, dont on avait présumé l'existence. Dans ce but-là, on a ouvert la tranchée 4, qui comprenait quatre blocs de dimensions 5 × 5 et était posée perpendiculairement sur le rempart même qu'elle traverse. Deux blocs de chaque côté du rempart le découvraient de dedans et de dehors, en révélant en même temps l'espace devant le rempart, de 10 resp. 5 m de largeur, et formant de cette façon-ci la silhouette de la lettre »L«. Cette tranchée se rattache, en effet, à cette partie du terrain qui a été examinée au cours de deux campagnes antérieures par la tranchée 3. Pour le point zéro de la tranchée de cette année on a pris, comme auparavant, la cote de 149,05 m d'altitude (Fig. 1).

Les couches supérieures, jusqu'a la profondeur de 1,65 m se distinguent par le sol meuble végétal pénétré de traces du mortier, pierres disloquées, tuiles brisées et matériaux archeologiques. La partie découverte du rempart médiéval fort endommagé descend brusquement vers la première terrasse de terre, tandis qu'à la profondeur susmentionnée apparaît la face d'une partie bien conservée des fondements du rempart, bâtis en pierre bien équarrie au mortier. La base des fondements atteint la profondeur d'environ 2,95 m. Elle est située sur la plateforme, formée par l'aplanissement des restes du rempart ruiné bas-antique, ce qui a été exécutée par l'amassement des décombres, au-dessus desquels on a posé des poutres parallèles qui entrent sous le fondement du rempart médiéval. Grâce aux travaux ultérieurs on a établi à la profondeur de 4,50 à 5,00 m un rempart antique plus ancien, qui s'étend dans la même direction que le précédent, et tous les matériaux archéologiques (céramiques, objets en fer, argent, fragments de verre) parlent en faveur d'une continuité de vie de cette fortification à l'époque antique. En descendant sous les fondements de ce rempart, la physionomie de la couche change; elle manifeste des signes de dérangement, des traces abondantes de suie et de cendres et parmi les matériaux archéologiques prédominent les objets en céramique de La Tène, de factures et de profils divers, à l'apparition sporadique des matériaux de Hallstatt. A la profndeur d'environ 8,00 m appart le reste du rempart le plus bas dans une couche de loess secondaire. Ce rempart reposait sur un plancher en pisé, qui, à juger d'après son aspect, aux trous de pieux conservés et aux fragments de la céramique de La Tène et de Hallstatt, avait évidemment appartenu à quelque habitation de l'agglomération autochtone plus ancienne (Fig. 2).

[1] Les travaux ont été effectués sous la direction commune de: Marcel Gorenc, directeur du Musée Archéologique de Zagreb, Danica Dimitrijević, directrice du Musée National de Zemun et Dragoslav Piletić, conservateur du Musée Militaire de l'APY de Beograd. En qualité de collaborateurs ont pris part aux fouilles Bogdan Rašić, conservateur, Slobodan Kašiković, bachelier en architecture et Živan Jankovć, licencié en archéologie.

Сл. 2. Сонда 4, детаљ са делом најнижег бедема и подом од набоја — Fig. 2. La tranchée 4, plus basse partie des remparts et le pavement de terre battue, détail

и археолошким материјалом. Откривени део врло оштећеног средњовековног бедема стрмо пада према првој земљаној тераси, док се на поменутој дубини јавља лице добро очуваног дела темеља бедема, који је начињен од притесаног камена са малтером. Дно темеља досиже дубину од око 2,95 м. Он лежи на платформи, која је настала зарављивањем остатака касноантичког порушеног бедема, што је изведено насипањем шута преко кога су положене паралелно постављене греде, које залазе под сам темељ средњовековног бедема. Даљим радом установљен је на дубини од 4,50 до 5,00 м један старији антички бедем истог правца пружања као и претходни, а и целокупни археолошки материјал (керамика, гвоздени предмети, новац, фрагменти стакла) говори у прилог континуираном трајању живота овога утврђења у доба антике. Спуштајући се под темеље овога бедема физиономија слоја се мења, он даје знаке испрегурености, обилне трагове гарежи и пепела, а од археолошког материјала преовлађује велика количина латенске керамике, разних фактура и профила, уз спорадичне налазе халштатског материјала. На дубини од око 8,00 м указао се остатак најнижег бедема у слоју секундарног леса. Као база му је послужио један патос од набоја, који је судећи по његовом изгледу, са очуваним рупама од кочева и фрагментима латенске и халштатске керамике нађеним на њему, очигледно припадао неком стамбеном објекту старијег аутохтоног насеља (сл. 2).

Испитивање простора са унутрашње стране бедема такође је дало занимљиве резултате. Испод моћног средњовековног слоја, који досеже до 2,15 м установљене су најмање две фазе античког станивања, које се манифестују како непокретним архитектонским објектима, тако и пропратним археолошким материјалом и остацима фауне. Установљени су и снимљени фрагменти подова огњишта, јаме за отпатке, као и остаци зидова који су припадали архитектонским објектима разних хоризоната античког насеља, а судећи по њиховом положају у односу на бедем, вероватно били одбранбеног карактера. Тако се јасно могу одвојити, зидови од притесаног камена у блату који припадају једној старијој грађевинској фази, од масивнијих зидова с малтером који индицирају етапу преграђивања или чак млађи објекат. У археолошком материјалу доминирају фрагменти провинцијске римске керамике са врло широком скалом фактура и квалитета, затим разни примерци римског новца, међу којима претежу монете IVвека. На око 3,00 м дубине, у пропратном археолошком материјалу све је уочљивије мешање провинцијске римске керамике са обиљем латенске, фине и грубе керамике, која идући ка већој дубини постепено добија потпуну превагу (сл. 3), али се и овде јављају предмети импорта. На дубини од око 4,00 м јављају се на углачаној основи контуре објеката који припадају хоризонту

L'examen de l'espace situé à l'intérieur du rempart a également donné des résultats intéressants. Au-desous de la puissante couche médiévale, qui atteint jusqu'à 2,15 m, on a établi au moins deux phases d'habitation antique, se manifestant non seulement par des objets architecturaux immeubles, mais aussi par les matériaux archéologiques accessoires et les restes de la faune. On a observé et photographié les fragments de plancher, les foyers, fosses à débris, ainsi que les restes de murs ayant appartenu aux objets architecturaux de différents horizons de l'agglomération antique, et à juger d'après leur situation par rapport au rempart, étaient probablement de caractère défensif. Ainsi on distingue nettement les murs construits en pierres équarries, cimentées à la boue et appartenent à une phase plus ancienne de construction, des murailles massives au mortier, indiquant une étape de reconstruction ou même un objet plus récent. Parmi les matériaux archéologiques prédominent les fragments de céramique romaine provinciale, avec une gamme très large de factures et de qualités, puis divers exemplaires de monnaie romaine, parmi lesquels apparaissent le plus fréquemment ceux du IVe siècle. Vers la profndeur de 3,00 m, dans les matériaux archéologiques accompagnants, devient de plus en plus manifeste un mélange de la céramique romaine provinciale avec une abondance de céramique de La Tène, fine et grossière; lorsqu'on descend davantage en profondeur cette dernière céramique devient graduellement complètement prédominante (Fig. 3), mais il y apparaissent aussi les objets d'importation. A la profondeur de 4,00 m apparatssent, sur un fond poli, des contours d'objets appartenant à l'horizon de l'agglomération autochtone. Ce sont, en premier lieu, les locaux semi-souterrains, foyers et fours, ainsi que les planchers en pisé aux trous de pieux et de poutres, ayant supporté certaines constructions en forme d'auvents ou de toits. En déblayant ces objets on a observé qu'ils étaient enfouis dans la couche appartenant à l'agglomération plus ancienne, et non pas dans le loess primaire (Fig. 4). Il est caractéristique d'observer, qu'il s'agit ici de l'utilisation alternante de la configuration en forme de cascade de la pente primitive du plateau de Gradina, qui avait servi, au cours d'une assez longue période, pour y déposer les matériaux usagés, de sorte que la configuration naturelle du terrain était en partie modelée aussi par l'activité de

Сл. 3. Латенска керамика из полукопаних стамбених просторија — Fig. 3. La céramique de l'époque de La Tène des habitations demi-souterraines

l'homme. Par là furent confirmés les résultats des investigations du terrain à l'extérieur du rempart.

Parallèlement à l'investigation du système de configuration, on a continué aussi l'examen des objets plus importants d'architecture sur le plateau supérieur de Gradina, et à cette fin on a ouvert, à proximité de la tranchée 2, une nouvelle tranchée, numérotée comme tranchée 5 (5 × 10 m). La couche de terre végétale et de décombres médiévaux y atteignait aussi la profondeur de 2,00 m et au-dessous de celle-ci apparut la couche antique, dans laquelle fut découverte une partie d'une construction importante à

аутохтоног насеља. То су у првом реду полуукопани простори, огњишта и пећи, као и подови од набоја са очуваним рупама од кочева и дирека, који су носили извесне конструкције у виду настрешница или кровова. При чишћењу ових објеката установљено је да су они укопани у слој старијег насеља, а не у чисти примарни лес (сл. 4). Карактеристично је да се овде ради о наизменичном коришћењу каскадасте конфигурације првобитне падине платоа Градине, која је током дужег времена била коришћена за одлагање дотрајалог материјала, те је тим поводом и природна конфигурација земљишта делимично обликована људском руком. Овим су потврђени и резултати испитивања терена са спољне стране бедема.

Паралелно са испитивањем конфигурационог система рађено је и на даљем проучавању већих архитектонских објеката на највишем платоу Градине, те је у том циљу отворена у близини сонде 2 нова сонда обележена бројем 5 (5 × 10 м). И овде се слој хумуса и средњовековног шута протезао до дубине од око 2,00 м а испод њега се указао антички слој у коме је откривен део једне веће грађевине са неколико правоугаоних одељења разних димензија, чија се намена за сада још не може тачно одредити, али је очигледно да се ради о стамбеној архитектури античке епохе. После детаљног чишћења зидова установљено је да зграда није настала у једном маху, већ је неколико пута преграђивана и мењана, тако да имамо зидове из разних фаза грађених било малтером било блатом. Новим проширањем нађен је обилан шут (тегуле, имбрици, опека) фрагменти римско-провинцијалне и латенске керамике и кородирани метални предмети.

Приликом испитивања темеља, који се спуштају до дубине од 2,92 м до 3,04 м установљено је да цела зграда базира на једном спаљеном слоју, којим је испуњен читав низ укопаних неправилно кружних простора. Ови се могу рашчланити на два хоризонта, од којих је млађи продро у старији; оба припадају неоспорно старијем аутохтоном насељу. У садржају ове испуне нађена је велика количина латенске керамике, која носи трагове јаког пожара, затим обиље животињских костију, једна бронзана касно латенска фибула и нешто фрагмената халштатске керамике.

На крају можемо резултате досадашњих радова поново резимирати следећим констатацијама: на локалитету Градина постоји континуитет насеља од раног халштата, преко латена и неколико фаза римске доминације, до позног средњег века. Покретни археолошки материјал употпуњује и хронолошки одређује архитектонске целине. Насеље римскога периода било је неколико пута утврђивано, услед чега је западна падина била насипом коригована и издигнута. Средњовековни бедем у том делу изграђен је на највишем односно најмлађем античком нивоу, користећи га за постављање темеља.

Д. Димитријевић

plusieurs compartiments de diverses dimensions, dont la destination n'a pas pu être établie jusqu'ici, mais il est évident qu'il s'agit d'une habitation appartenant à l'époque antique. Après avoir déblayé d'une façon minutieuse les murs, on a constaté que le bâtiment ne fut pas construit d'un trait, mais reconstruit et transformé en plusieurs reprises, de sorte qu'on y trouve des murs appartenant aux diverses phases de construction, bâtis soit à mortier ou à boue. Dans le contenu de ces fosses comblées on a trouvé une quantité abondante de décombres (tégules, imbrices, briques), de fragments de céramique romaine-provinciale et de La Tène et d'objets en métal corrodés. Lors de l'investigation des fondements, qui descendent jusqu'à la profondeur de 2,92 — 3,04 m, on a établi que la construction entière repose sur une couche brûlée, comblant une série d'excavations en forme de cercle irrégulier. On peut distinguer deux horizons de fondements, dont le plus récent pénètre dans le plus ancien; l'un et l'autre appartiennent incontestablement à l'agglomération autochtone plus ancienne. Dans le contenu de ces fosses comblées on a trouvé une quantité considérable de céramique de La Tène, portant les marques d'un grand incendie, puis une abondance d'ossements d'animaux, une fibule en bronze appartenant au bas La Tène et quelques fragments de céramique de Hallstatt.

A la fin, nous pouvons résumer les résultats des travaux exécutés jusqu'à présent, par les constatations suivantes: dans la localité de Gradina, il existe la continuité de vie de l'agglomération à partir de l'époque du haut Hallstatt, par la période de La Tène et plusieurs phases de la domination romaine, jusqu'au bas Moyen âge. Les matériaux archéologiques meubles complètent et déterminent chronologiquement les ensembles architecturaux. L'agglomération de la période romaine était fortifiée à plusieurs reprises, à cause de quoi la pente occidentale était corrigée et élevée par le remblai. Le rempart médiéval dans cette partie a été construit sur le niveaux le plus élevé, c. à d. antique récent, en l'utilisant comme base de ses propres fondements.

D. Dimitrijević

БАРЕ КОД ГУБЕРЕВЦА

Римско насеље

Ископавања Народног музеја из Београда у 1957. години. Руководилац радова М. Величковић.

DOCLEA КОД ТИТОГРАДА

Римски град

Радови на испитивању Doclea-е у 1957. г. имали су карактер ревизионог ископавања.[1] У времену од 13. VII до 31. VIII завршено је откопавање цивилне базилике и ширег појаса дуж западног дела форума. Чишћењем просторија А и В у базилици до нивоа пода откривен је већи број фрагмената архитектонске пластике, делова стубова и два велика коринтска капитела. У просторији А констатовани су местимично остаци мозаика од белих и црних коцкица. Иначе, општи изглед ових просторија слаже се готово у потпуности с планом базилике који даје Sticotti.[2] Дуж источног стилобата базилике, на западној

[1] Испитивања Doclea-е врши Археолошки институт САН са Заводом за заштиту споменика културе НРЦГ.

[2] Упор. P. Sticotti, Die römische Stadt Doclea in Montenegro, Schriften der Balkankomission, VI, Wien 1913, сл. 57.

BARE PRÈS DE GUBEREVAC

Agglomération romaine

Fouilles archéologiques exécutées par la Musée National de Beograd en 1957 et dirigées par M. Veličković.

DOCLEA PRÈS DE TITOGRAD

Cité romaine

Les travaux de recherches, effectués en 1957 dans la localité de Doclea, avaient le caractère des fouilles de révision. Dans l'intervalle du 13 juillet au 31 août on a achevé le déterrement de la basilique civile et d'une large zone le long de la partie occidentale du forum. Par le déblaiement des pièces A et B dans la basilique jusqu'au niveau du plancher, on a découvert un nombre considérable de fragments de la plastique architecturale, parties de colonnes et deux grands chapiteaux corinthiens. Dans la pièce A on a observé par endroits des restes de mosaïque formé de carreaux noirs et blancs. L'aspect général de ces locaux est conforme, d'ailleurs, presque complètement au plan de

[1] Les fouilles de Doclea sont exécutées par l'Institut Archéologique de l'Académie serbe des sciences en collaboration avec la Service des monuments de la RP de Monténégro.

страни форума, откривен је канал који је такође уцртан на Sticotti-евом општем плану форума.[3] Канал је делом очишћен. У њему је нађена маса керамике и два бронзана новчића.

Источно од просторије B, при дну шута који је био нагомилан на западном делу форума, нађена су два мермерна блока с рељефним украсима. На једном блоку приказана је фигура младића с копљем и штитом, док је на другом представљена мање јасна композиција (глава коња, делфин?). Оба рељефа су груб рад с фигурама израђеним у провинцијском стилу, тако да се вероватно не могу везивати за цивилну базилику мада су нађени у њеној непосредној близини.

Поред радова на базилици и западном појасу форума, вршена су мања сондажна испитивања на северној и западној страни базилике. Зид који полази од апсиде базилике према северу, праћен у дужини од 10,5 м, нагло се прекида тако да је његова функција још неразјашњена.

Д. Срејовић

[3] Ibid.

la basilique, dressé par Sticotti[2]. Le long du stylobate oriental de la basilique, on a découvert un canal, aussi inséré dans le plan général du forum de Sticotti.[3] Le canal a été en partie nettoyé. On y a trouvé une masse de céramique et deux pièces de monnaie en bronze.

A l'est de la pièce B, près de la base des décombres entassés dans la partie occidentale du forum, on a découvert deux blocs de marbre à ornements en relief. Sur un bloc est représentée la figure d'un jeune homme à la lance et au bouclier, tandis que sur l'autre est représentée une composition moins claire (tête de cheval, dauphin?). Les deux reliefs sont d'une facture grossière aux figures exécutées dans le style provincial, de sorte qu'ils ne peuvent pas être rattachés à la basilique civle, quoiqu'ils fussent trouvés à proximité immédiate de celle-ci.

Outre les travaux à la basilique et la zone occidentale du forum, on a exécuté au si des fouilles de sondage de moindre importance du côté nord et du côté sud de la basilique. Le mur qui commence près de l'abside de la basilique et s'étend vers le nord, suivi à une longueur de 10,5 m, s'interrompt brusquement de sorte que sa fonction reste encore inexpliquée.

D. Srejović

[2] Cf. P. Sticotti, Die römische Stadt Doclea in Montenegro, Schriften der Balkankommission, VI, Wien, 1913.
[3] Ibid.

УЛПИАНА

Римско-византијски град

О ископавањима вршеним у 1957. години в. E. Черškов и Lj. Popović, Ulpiana — Kratak izveštaj o arheološkim istraživanjima u 1957. godini, Glasn. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957), 321—325.

ULPIANA

Ville romain-byzantine

Sur les fouilles exécutées en 1957 v. E. Čerškov, et Lj. Popović, Ulpiana — Kratak izveštaj o arheološkim istraživanjima u 1957. godini, Glasn. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 321—325.

НИШ — ЈАГОДИН МАЛА

Античка некропола

Испитивања античке некрополе у Нишу настављена су у току 1957. и 1958. године сондажним ископавањем на сектору III чишћењем унутрашњег дела гробнице и њеном конзервирању (сл. 1) Уп. извештај из 1956, Старинар IX—X.

У 1957. години радови су трајали 18 дана и за то време су откопана 42 гроба и улазни део једне гробнице. Године 1958. за исто време откривено је још 35 нових гробова и завршено конзервирање три гробнице. По своме типу сви ови гробови у потпуности одговарају налазима из 1956. године и уклапају се у основне четири групе гробних конструкција које су поменуте у извештају из 1956. године (сл. 2). Интересантно је напоменути да се идући ка западном делу сектора II број ових гробова приметно смањује, а на том простору који би можда означавао периферију једног дела некрополе, јавља се нов тип гробова ограђених каменом. Код тих гробова покојници су укопавани до здравице. Гробови су углавном без прилога. У изузетним случајевима, нађени су као прилози мањи стаклени судови и делови накита.

Гробнице припадају типу који преовлађује у овој некрополи. То је обично правоугаона просторија засведена полуобличастим сводом. Готово редовно је уз тај део на источном крају, тј. пред улазом, дозидан други који је обухватао степенице за прилаз у гробницу. Степениште је у висини улаза било покривено каменим плочама, а свод споља, омалтерисан. Једна од гробница припада посебном типу који до сада није био познат на овој некрополи. Главни део покривен калотом је скоро квадратне основе и има три гробне нише. Прилаз преко степеништа не постоји већ је улаз затворен каменом плочом.

У гробницама које немају зидане гробне преграде, налази кованих гвоздених експера би упућивали на претпоставку да су покојници полагани у дрвене сандуке.

Приликом радова на подизању једне зграде у дворишту фабрике „Ратко Павловић" су откривени 1958. године остаци четири мање гробнице које су већ раније биле оштећене темељима бившег магацина за хемикалије. Поред ових гробница нашло се и на слободно укопане гробове. Према очуваним доњим деловима конструк-

Les recherches de la nécropole antique à Niš ont été continuées au cours des années 1957 et 1958 par des fouilles de sondage dans le secteur III, par le nettoyage de l'intérieur du caveau funéraire et sa conservation (Fig. 1). Cf. le rapport de l'année 1956, Starinar IX—X.

En 1957, les travaux ont duré 18 jours et pendant ce temps on a déterré 42 tombes et l'entrée d'un caveau funéraire. En 1958, dans le même intervalle, on a découvert 35 tombes nouvelles et terminé la conservation de trois caveaux funéraires. D'après leur type, ces tombes sont complètement analogues aux découvertes faites en 1956 et s'insèrent aux quatre groupes fondementaux de constructions sépulcrales, mentionnés dans le rapport de 1956 (Fig. 2). Il est intéressant de mentionner que le nombre de ces tombes décroît sensiblement, en allant vers la partie occidentale du secteur II, et dans cet espace qui représente, peut-être, la périphérie d'une partie de la nécropole, apparaît un nouveau type de tombes, entourées de pierre. Dans ces tombes-ci les défunts étaient inhumés jusqu'au sol vierge. Les tombes ne contiennent en général aucun inventaire. Dans quelques cas exceptionnes on a trouvé des petits vases en verre et des objets de parure.

Les caveaux funéraires appartiennent au type qui prédomine dans cette nécropole. C'est généralement un espace quadrangulaire cintré d'une voûte de forme semicylindrique. A l'extrémité orientale, on trouve généralement ajouté, devant l'entrée, un autre espace qui renferme les escaliers conduisant au caveau. L'escalier est recouvert, au niveau de l'entrée, de dalles de pierre et la voûte est crépie du dehors. Un caveau appartient au type special, jusqu'ici inconnu dans cette nécropole. La partie principale, recouverte d'une calotte, à la base presque carrée et trois niches sépulcrales. L'accès par l'escalier n'y existe pas, et l'entrée est fermée d'une plaque en pierre.

Dans les caveaux qui n'ont pas de compartiments en maçonnerie, on trouve des clous en fer, ce qui suggérerait que les défunts étaient inhumés dans les cercueils en bois.

Lors des travaux de construction d'une maison dans la cour de l'usine »Ratko Pavlović« on a découvert, en 1958,

Сл. 1. Гробница III A 1 у сектору III — Fig. 1. Tombeau III A 1 dans le secteur III

Сл. 2. Гробови 4, 7 и 8 у сондама C и D у сектору II — Fig. 2. Tombeaux 4, 7 et 8 dans les tranchées C et D dans le secteur II

ција, ове би се гробнице могле сврстати у општи тип са правоугаоним засведеним главним делом, и додатим прилазом преко степеништа. Гробнице су због радова у фабрици потпуно уништене. У нишама тих гробница налажене су кости мањих птица и глодара што није био случај у гробницама сектора II.

Љ. Зотовић
Н. Петровић

les restes de quatre caveaux funéraires de moindres dimensions, qui avaient déjà été endommagés par la construction des fondements de l'ancien dépôt de matières chimiques. Outre ces caveaux, on a découvert aussi des tombes excavées dans le terrain vague. D'après les parties inférieures des constructions, qui se sont conservées, ces caveaux pourraient être classés dans le type général à l'espace principal quadrangulaire et voûté et à l'accès par l'escalier ajouté. Les caveaux funéraires sont presque totalement détruits par les travaux exécutés à l'usine. Dans les niches de ces caveaux on a trouvé des os appartenant aux petits oiseaux et rongeurs, ce qui n'est pas le cas avec les caveaux du secteur II.

Lj. Zotović
N. Petrović

ГАМЗИГРАД

Античко насеље

Радовима је руководио Ђорђе Мано—Зиси уз сарадњу Ђорђа Стричевића. На конзервацији архитектуре која је већ објављена (Đ. Mano—Zisi, Le castrum de Gamzigrad et ses mosaïques, Archeologia Jugoslavica II, 1956, 67—84) радиле су Милка Чанак и Гордана Цветковић, а мозаика Александар Томашевић, од стране Савезног института за заштиту споменика културе. Продужено је са ископавањем широког вестибула до удаљености 40-ог метра од улазног портала. У целом простору нађен је продужетак мозаикног пода у виду тројног ћилима — стазе са различитим геометријским композицијама. У средини зграде у празном дворишту откопан је кружни бунар. У продужетку дворане на апсидом радило се на откривању терцијерне и секундарне надградње. Испод трапезоидне јустинијановске апсиде откопана је полукружна апсида и

GAMZIGRAD

Agglomération antique

Les travaux ont été exécutés sous la direction de Djordje Mano-Zisi en collaboration avec Djordje Stričević. A la conservation de l'architecture, qui a été déjà publiée (Dj. Mano-Zisi, Le castrum de Gamizgrad et ses mosaïques, Archaeologia Jugoslavica II, 1956, 68—84) ont participé Milka Čanak et Gordana Cvetković, et à la conservation des mosaïques Aleksandar Tomašević, du Service fédéral des monuments. On a continué les fouilles du large vestibule jusqu'à 40 m de distance du portail d'entrée. Dans l'espace entier on a trouvé la prolongation du plancher de mosaïque en forme d'un triple tapis — sentiers aux diverses compositions géométriques. Au milieu de l'édifice, dans la cour vide, on a déblayé un puits de forme circulaire. Dans la prolongation de la salle à abside on a travaillé à la découverte de la suprastructure tertiaire et secondaire. Au-dessous de l'abside justinianienne en forme de triangle on a

нашло се на стилобате секундарне базилике, чија градња је већ уништавала мозаикни под првобитне свечане дворане.

Ђ. Мано—Зиси

МОРАВАЦ КОД АЛЕКСИНЦА

Касноантички тумул

О ископавањима вршеним у 1957 години в. Д. Вучковић—Тодоровић и Ј. Тодоровић, Ископавања тумула у селу Моравцу код Алексинца, Старинар н. с. IX—X (Београд 1958—1959), 287—293.

ДОЉАНИ КОД ТИТОГРАДА

Ранохришћанска црква

О ископавањима вршеним у 1957. години в. В. Кораћ, Старинар н. с. IX—X (Београд 1958—1959), 383—386.

ЦАРИЧИН ГРАД

Византијски град

О ископавањима вршеним у 1957. години в. Ђ. Мано—Зиси, Нова базилика на Царичином Граду, Старинар н. с. IX—X (Београд 1958—1959), 295—305.

БРЕГОВИНА — КАЛЕ

Рановизантијско насеље

У септембру 1957. г. Археолошки институт Српске академије наука започео је ископавања на најузвишенијем платоу неидентификованог рановизантијског утврђеног насеља код села Бреговине (НО Општине Житни Поток) раније познатог по бројним налазима архитектонске пластике пре свега капитела композитног типа и типа јонског импоста.[1] Ископавања која су трајала од 12. септембра до 7. октобра 1957. и од 8. до 23. августа 1958. г.[2] омогућила су да се установи да је град био утврђен са два појаса бедема. Ужим од њих био је опасан највиши део града у чијем је североисточном углу откопана једна тробродна базилика. Бедеми акропоља били су истовремено искоришћени и као спољни северни и источни зид базилике. Црква има нартекс са два бочна компартимента у којима би можда могли бити препознати ђаконикон и протезис раног типа. Наос је тробродан; бочни бродови су од централног били одвојени колонадама на издигнутим зиданим стилобатима а између стубова су биле учвршћене парапетне плоче. У главном броду наоса, испред беме, померено нешто према југу од подужне осе, констатовани су трагови амвона на чију се кружну платформу пењало степеницама са источне и западне стране. Бема, — покривена мермерним плочама за разлику од осталих делова цркве чији су подови били израђени од опека, — била је уздигнута и имала је правоугаони ризалит према средишту наоса. У презвитеријуму су очувани остаци зиданог субселијума.

Судећи по нађеним стубовима, капителима и базама, базилика је имала емпоре.

Зидови цркве су били украшени фрескама којима је, у доњим деловима, имитирана декорација мермерним панелима. У простору презвитеријума нађено је много фрагмената зидног стакленог мозаика.

[1] И. Николајевић—Стојковић, Рановизантиска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори, Београд 1957, 57.

[2] Екипу су сачињавали Dr Ђ. Стричевић, научни сарадник Археолошког института, Д. Поповић, Управник Музеја Топлице, Н. Дудић и Ч. Бранковић, студенти архитектуре.

déterré une abside semi-circulaire et découvert les stylobates de la basilique secondaire, dont la construction à déjà commencé à detruire le plancher de mosaïque de la salle de cérémonies primitive.

Dj. Mano-Zisi

MORAVAC PRÈS D'ALEKSINAC

Tumulus de la basse antiquité

Sur les fouilles exécutés en 1957 v. D. Vučković—Todorović et J. Todorović, Iskopavanja tumula u selu Moravcu kod Aleksinca, Starinar n.s. IX—X (Beograd 1958—1959) 287—293.

DOLJANI PRÈS DE TITOGRAD

Eglise paléochrétienne

Sur les fouilles exécutés en 1957. v. V. Korać, Starinar n.s. IX—X (Beograd 1958—1959) 383—386.

CARIČIN GRAD

Ville byzantine

Sur les fouilles exécutées en 1957 v. Dj. Mano-Zisi, Nova bazilika na Caričinom Gradu, Starinar n.s. IX—X (Beograd 1958—1959) 295—305.

BREGOVINA — KALE

Agglomération paléobyzantine

Au mois de septembre 1957 l'Institut Archéologique de l'Académie serbe des sciences a commencé les fouilles sur le plateau le plus élevé d'une agglomération paléobyzantine non-identifiée près du village de Bregovina (commune de Žitni potok) connue depuis longtemps par de nombreuses découverts de plastiques architecturale et avant tout des capiteaux de type composite et de type d'imposte ionique.[1] Les fouilles, qui avaient durées du 12 septembre an 7 october 1957 et du 8 au 23 août 1958[2], ont permis d'établir que la cité était fortifiée par deux ceintures de murailles. La plus étroite des deux ceignait la partie la plus élevée de la cité, au coin nord-oriental de laquelle on avait déterré une basilique à trois nefs. Les remparts de l'acropole étaient en même temps utilisés comme murs extérieurs de la basilique du côté nord et du côte est. L'église a un narthex à deux compartiments latéraux, dans lesquels on pourrait voir, peut-être, le diaconicon et le protésis de type ancien. Le naos est à trois nefs; les nefs latérales ont été séparées de la nef centrale par des colonnades posées sur les stylobates élevés en maçonnerie et entre les colonnes ont été fixées les dalles du parapet. Dans la nef principale du naos, devant la bème, déplacé quelque peu vers le sud de l'axe longitudinal on a observé les traces de l'ambon, dont la plateforme circulaire était abordable par les marches de l'est et de l'ouest. La bème — pavée de dalles en marbre, par opposition au reste de l'église, dont les pavements étaient en briques — était élevée et avait un rhisalite quadrangulaire vers le centre du naos. Dans le presbytère ont été conservés les restes du subsellium en maçonnerie.

A juger d'après les colonnes, les chapiteaux et les bases découverts, la basilique avait des empores.

Les parois de l'église ont été ornés de fresques, imitant, dans les parties inférieures, la décoration aux panneaux de marbre. Dans l'espace du presbytère on a trouvé de nombreux fragments de mosaïque murale en verre.

[1] I. Nikolajević—Stojković, Ranovizantinska arhitektonska dekorativna plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori, Beograd 1957, 57.

[2] L'équipe a été composée de Dj. Stričević, chargé de recherches de l'Institut Archéologique, D. Popović, directeur du Musée de Toplica, N. Dudić et Č. Branković, étudiants en architecture.

Ситни налази пренети су мањим делом у Музеј Топлице у Прокупљу а већим у новоотворену збирку Основне школе у Житном Потоку. Упоредо с ископавањима прикупљани су и враћени на Кале капители, базе и стабла стубова које су сељани некад однели са локалитета[3].

Зидови базилике и бедема акропоља конзервирани су или привремено заштићени.[4]

Ђ. Стричевић

[3] С. Ненадовић, О неким споменицима из Царичиног Града и околине, Музеји, 5 (1950), 163, сл. 32 и 33.

[4] Уп. G. Stričević, Byzantine Archaeology in Yugoslavia 1955—1958. Akten des XI. Internationalen Byzantinisten — Kongresses München 1958 (München 1960) 589—590. Fig. 42.

БРЕСТОВИК — ВИСОКА РАВАН

Средњовековна некропола

Средњовековно одељење Народног музеја у Београду наставило је ископавање на локалитету Висока Раван у Брестовику под руководством Мирјане Љубинковић уз стручно учешће Десанке Милошевић и Мирјане Ђурић, кустоса Народног музеја. Као гости у радовима су узели учешће Наталија Чуковић, кустос Градског музеја у Скопљу и Душан Прибаковић, кустос Војног музеја. Антрополошка испитивања вршио је др Ж. Гавриловић. Техничка мерења и цртања вршио је Радиша Петровић. Фотографисао је све гробове М. Грчић. Радови су са 16—18 радника трајали од 12. до 28. септембра.

Откопано је 500 м² и откривено је још 122 гроба, тако да је до сада укупно откопано 825 гробова. Утврђене су границе гробља са севера и југа, а апроксимативно са истока. До тачне границе овде није могуће доћи јер се на тој страни налази сељачка кућа са обрађеном окућницом. Али у току овог лета зидана је друга кућа, источно од ове, и у њеним темељима, као ни у темељима кречане, није нађен ни траг гробова. Остала је неутврђена само западна граница. Сонда која је постављена на 25 m западно од испитаног терена, налазила се већ ван гробља. Тако да се и са западне стране гробља може да простире још највише двадесетину метара. Оно се према западу постепено сужује. Цео овај западни део гробља из каснијег је времена: гробље се ширило према западу и тада се лагано све више пењало и сужавало.

Као и на осталом делу ове некрополе умрли су најчешће закопавани директно у земљу. Само повремено јавља се употреба двеју дасака постављених у облику крова на две воде изнад умрлог. Преовлађује сахрана са прекрштеним рукама на грудима или на стомаку.

Прилога је било врло мало, а типичан је само један прстен који несумњиво припада накиту XIV-ог века.

На северној ивици гробља откопано је велико овално огориште, левкасто у вертикалном профилу, у коме је нађен само пепео.

М. Љубинковић

Les menues découvertes ont été transportées, en partie au Musée de Toplica à Prokuplje et, en majeure partie à la collection nouvellement formée de l'école primaire de Žitni Potok. Parallèlement aux fouilles, on a recueilli et retourné à Kale, les chapiteaux, les bases et les troncs des colonnes que les paysans avaient jadis emportés de la localité[3].

Les murs de la basilique et les remparts de l'acropole ont été conservés ou bien placés provisoirement sous la protection[4].

Dj. Stričević

[3] S. Nenadović, O nekim spomenicima iz Caričinog Grada i okoline, Muzeji, 5 (1950) 163, Fig. 32 et 33.

[4] Cf. G. Stričević, Byzantine Archeology in Yugoslavia 1955—1958. Akten des XI. Internationalen Byzantinisten — Kongresses München 1958 (München 1960) 589—590. Fig. 42.

BRESTOVIK — VISOKA RAVAN

Nécropole médiévale

La section médiévale du Musée National de Beograd a continué les fouilles dans la localité de Visoka Ravan à Brestovik, sous la direction de Mirjana Ljubinković avec le concours de Desanka Milošević et Mirjana Djurić, conservateurs du Musée National. En qualité d'hôtes ont participé aux fouilles Natalija Šuković, conservateur du Musée Municipal de Skopje et Dušan Pribaković, conservateur du Musée Militaire. Les recherches anthropologiques ont été exécutées par Dr. Ž. Gavrilović. Les mesurages techniques et les dessins ont été effectués par Radiša Petrović. Toutes les tombes ont été photographiées par M. Grčić. Les travaux exécutés avec 16—18 ouvriers ont duré du 12 au 28 septembre.

On a fouillé 500 m² et découvert encore 122 tombes, de sorte que le total des tombeaux déterreés se monte à 285. On a défini les limites du cimetière au nord et au sud, et approximativement aussi à l'est. Il est impossible de déterminer de ce côté la limite exacte, car il s'y trouve une ferme entourée de terres sous les cultures. Mais au cours de cet été on a bâti une nouvelle maison, à l'est de celle-ci et dans ses fondements, aussi bien que dans les fondements de la chaufournerie, on n'a trouvé aucune trace des tombes. Il n'y a que la limite ouest qui n'a pas pu être établie. La tranchée posée à 25 m de distance à l'ouest du terrain examiné, se trouvait déjà en dehors du cimetière, de sorte que, du côté ouest aussi il ne s'étend qu'une vingtaine de mètres tout au plus. Le cimetière se rétrécit graduellement vers l'ouest. Toute cette partie occidentale du cimetière date d'une époque plus récente: le cimetière s'étendait vers l'ouest et en s'étendant, montait lentement et devenait plus étroit.

Comme dans le reste de cette nécropole, les défunts ont été le plus souvent enterrés directement dans le sol. Seulement de temps à autre apparaît l'emploi de deux planches posées en forme de toit à deux égouts au-dessus du défunt. L'inhumation aux bras croisés sur la poitrine ou bien sur l'estomac est prédominante.

L'inventaire y était fort peu nombreux et il n'y a qu'une bague typique qui appartient indubitablement à la parure du XIVe siècle.

Sur la lisière nord du cimetière on a déterré un lieu d'incendie de forme ovale, en forme d'entonnoir dans le profil vertical et qui ne contenait que des cendres.

M. Ljubinković

ДРЕНОВА — ПАДЕЖ

Средњовековна црква

Ископавања у Дренови су обављена између 26. V и 13. VI 1957. године. Екипу су сачињавали Бранислав Вуловић, спољни стручни сарадник Археолошког института, Павле Мијовић, теренски сарадник Института и Предраг Медовић, кустос Музеја Устанка у Титовом Ужицу.

Локалитет народ у овоме крају назива Црквине. Остаци црквене грађевине са гробљем около сматрају се културним местом, те се сваке године на Спасовдан посећује са литијом. Засеок у коме се налази локалитет је стари и зове се Падеж. Пре откопавања локалитет је

DRENOVA — PADEŽ

Eglise médiévale

Les fouilles à Drenova on été effectuées entre la 26 mai et le 13 juin 1957. L'équipe a été formée par Branislav Vulović, Pavle Mijović, de l'Institut Archéologique de Beograd et Predrag Medović, conservateur du Musée de l'Insurrection à Titovo Užice.

La population de cette région appelle la localité »Crkvine«. Les restes du bâtiment religieux entourés du cimetière sont considéré comme un lieu de culte qu'une procession vient visiter chaque année, le jour de l'Ascension. Le hameau, où cette localité est située, est fort ancien et

Сл. 1. Дренова. Остаци црквене грађевине на горњем платоу — Fig. 1. Drenova, vestiges d'une église sur le plateau supérieur

био покривен шумом од дубова и самониклих дивљих крушака, све обрасло у густ и готово непроходан шипрат. По конфигурацији терена разликује се горњи заравњени плато и ниже њега терасасто спуштена падина са вододерином која их раздваја.

Црква је била првобитно ситуирана на горњем платоу. Међутим, током времена, услед теренских деформација везаних за тектонске поремећаје, терен је клизнуо према југозападној страни. Том приликом наос грађевине је остао на горњем платоу (сл. 1), док се нартекс одвојио спустио заједно са тереном на око 50 метара ниже. Клизање терена се десило у дебелом хоризонталном слоју, тако да су делови нартекса који су пошли заједно са овим слојем, и поред великих деформација, ипак остали груписани.

На ископавању је примењен метод скидања по слојевима. Након првих откопаних делова грађевине усвојени метод се показао веома повољан.

Откривени остаци заједно са нартексом и са архитектонским елементима оквири портала и прозора индицирају једнобродну грађевину приморског типа са краја XIII и почетка XIV века. Међутим, у склопу ове грађевине се налазе остаци наоса и олтарске апсиде знатно старијег порекла. Отуда је у касније призиданом нартексу пронађен велики број сполија.

Поред радова на откопавању цркве извршено је сондирање терена на коме се налази гробље и том приликом је откривено неколико гробова на надгробним плочама. На жалост, услед клизања терена гробље је, такође, покренуто и није задржало своју нормалну оријентацију и положај. Хронологија некрополе се креће од касне антике до новијег доба.

Као заштитна мера откопаног локалитета употребљена је сува конзервација зидова. Фрагменти камене пластике нађени на горњем делу грађевине, пошто су инвентарисани, сложени су и покривени у олтарској апсиди, а они доњег дела у југоисточном делу нартекса.

На крају ових радова члан екипе Медовић је вршио ископавања једне хумке на локалитету Грчко гробље, које се налази у непосредној близини Основне школе. Ископани материјал који припада халштатском периоду пренет је у збирку Музеја Устанка у Титовом Ужицу.

Б. Вуловић

СМЕДЕРЕВО

Средњовековна тврђава

О ископавањима вршеним у 1957. години в. А. Дероко и И. Здравковић, Заштита остатака дворца деспота Ђурђа у Смедеревском граду, Збор. заштите спом. IX (Београд 1958), 48—78.

НОВО БРДО

Средњовековни град

О ископавањима вршеним у 1957. години в. И. Здравковић, Археолошко-конзерваторски радови на Новом Брду у 1957. години, Старинар н. с. IX—X (Београд 1958—1959), 319—322.

s'appelle Padež. Avant les fouilles la localité était sous la forêt de chênes et de poiriers sauvages, tout recouverte de broussailles, denses et presque impénétrables. D'après la configuration du terrain on distingue le plateau supérieur uni et au-dessous de celui-ci, une pente descendant en terrasses avec un ravin qui les sépare.

L'église était originairement située sur le plateau supérieur. Pourtant, à la longue, et en suite des déformations du terrain, produites par les dislocations tectoniques, le terrain avait glissé vers le sud-ouest. A cette occasion, le naos de l'édifice resta sur le plateau supérieur (Fig. 1) tandis que le narthex, s'étant séparé de celui-ci, descendit avec le terrain environ 50 m plus bas. Le glissement du terrain se produisit en une couche horizontale épaisse, de sorte que les parties du narthex qui avaient accompagné cette couche, malgré les déformations considérables, restèrent tout de même groupées.

Lors des fouilles on avait appliqué la méthode de déblaiement par couches. Après avoir déterré les premières parties du bâtiment, la méthode adoptée se montra fort avantageuse.

Les restes découverts avec le narthex et les éléments architecturaux (cadres du portail et des fenêtres) indiquent un édifice à une nef de type du littoral adriatique, datant de la fin du XIIIe et du début du XIVe siècles. Pourtant, dans la structure de cet édifice on trouve les restes du naos et de l'abside d'autel d'origine considérablement plus ancienne. C'est pour cela, donc, que l'on a trouvé au narthex, ajouté ultérieurement, un nombre considérable de spolies.

Outre les travaux du déterrement de l'église on a effectué aussi le sondage du terrain sur lequel se trouve le cimetière et découvert plusieurs tombes avec dalles sépulcrales. Malheureusement, en conséquence du glissement du terrain, le cimetière a aussi changé de place et n'a point conservé son orientation normale et sa position. La chronologie de la nécropole varie de la basse antiquité jusqu'à l'époque récente.

Comme une mesure de protection de la localité fouilleé on a apliqué la conservation sèche des murs. Les fragments de plastique en pierre ont été trouvés dans la partie supérieur de l'édifice et, après avoir été enreégistrés, ils furent rassemblés et couvert dans l'abside d'autel et ceux provenant de la partie inférieure dans la partie sud-est du narthex.

Vers la fin de ces travaux le membre de l'équipe Medović effectua les fouilles d'un tumulus dans la localité de Grčko groblje, située à proximité de l'Ecole primaire. Les matériaux déterrés, appartenant à la période de Hallstatt, ont été transportés dans les collections du Musée de l'Insurrection de Titovo Užice.

B. Vulović

SMEDEREVO

Forteresse médiévale

Sur les fouilles exécutées en 1957, v. A. Deroko et I. Zdravković, Zaštita ostataka dvorca despota Djurdja u Smederevskom gradu, Zbor. zašt. spom. IX (Beograd 1958) 48—78.

NOVO BRDO

Ville médiévale

Sur les fouilles exécutées en 1957 v. I. Zdravković, Arheološko-konzervatorski radovi na Novom Brdu u 1957. godini, Starinar n. s. IX—X (Beograd 1958—1959) 319—322.

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

COMPTES RENDUS

E. SPROCKHOFF, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises*, 16, Katalog des Römisch—germanischen Zentralmuseums, Mainz 1956, Bd. I, стр. 1—292, сл. 1—65, са 1 таблом у боји; Bd. II, стр. 1—166, Карта 1—53, Т. 1—76.

У издању каталога музеја у Мајнцу, изашла је недавно ова обимна публикација познатог праисторичара Е. Sprockhoff-a. Сходно намени дела природно је велика пажња посвећена каталошкој обради у којој су у првом делу књиге (стр. 7—70) оставе поређане азбучним редом са основним подацима о условима налаза, уколико су ови познати, наведеном литературом и кратким описом предмета који су богато илустровани на сликама и таблама. У другом делу књиге, у тексту, дате су пак листе налазишта према врстама предмета, које су попраћене великим бројем карата на којима је јасно приказана раширеност појединих врста објеката. Но Sprockhoff се није ограничио само на овакву обраду већ је велики део текста своје прве књиге стр. 71—282 посветио детаљној анализи свих врста објеката које се у појединим оставама појављују а које су обрађене типолошки и хронолошки са праћењем њихових аналогија и порекла и покушајем давања њихове културно историјске интерпретације. Како је то чинио и у својим ранијим радовима, Sprockhoff се ни овде није ограничио само на обичну анализу објеката, већ је из ове покушао да изведе и одговарајући синтезу и историјске закључке, који су кратко сумирани на крају дела (стр. 283—286). При томе је аутор показао уску повезаност нордијског подручја са културом поља са урнама даље на југу, која је тако јака да у инвентару остава периода V, који одговара периоду халштата В по Reinecke-овом хронолошком систему за средњу Европу, облици настали под утицајем са југа, делом и оригинални импорти толико претежу, да се утицаји јасно манифестују и у преузимању религиозних схватања и симбола и да је цео поменути период у несумњивој пуној зависности од културног развитка средњоевропског подручја тога времена.

Рад Е. Sprockhoff-a, који је уз обилни анализирани материјал и одлично опремљен одговарајућом и свестраном илустративном документацијом, показује недвосмислено целокупну сложеност и комплексност процеса културно-историјског развоја, условљеног узајамним утицајима и додирима разних културних подручја. Тиме је он не само раскрстио са данас већ мање-више свуда потпуно напуштеним схватањима старе нордијске теорије, већ и са шематским представама теорије културних кругова, и њеним схватањем о ширењу културе у правилном облику око једног одређеног центра. Као и друге велике монографске публикације сличног карактера које се у последње време све чешће појављују и обухватају материјал једног одређеног доба са једног мањег, географски јасно ограниченог подручја, тако и рад Sprockhoff-a још једном потврђује колико је нужно и неопходно данас радити на овај начин ако се из низа детаљних, савесних и прецизних анализа заиста жели доћи до праве, потпуне и свестране историјске синтезе која у крајњој линији представља суштину и циљ археолошког истраживања. Могло би се само пожелети да се и код нас наће и људи, а још више и могућности за остварење оваквих драгоцених публикација у коме су правцу нажалост учињени само први, почетни кораци[1].

Посматрање материјала одређених територија из свих аспекта његовог настанка и еволуције, подстиче и на конфронтирање тога метеријала и закључака његовог истраживача са појавама у другим подручјима и на продубљивање читавог низа проблема. У томе смислу, желели бисмо се осврнути и на извесне проблеме који се тичу порекла и генезе неких карактеристичних појава, како у средњој Европи, тако и даље према северу, и то из аспекта балканско-подунавског подручја, које је Sprockhoff, везујући се за непосредно суседно подручје средње Европе овом приликом тек у другом реду и у мањој мери узео у обзир.

У првом реду задржали бисмо се на накитима тзв. Posamenterie украса, тј. на накитима од жице са богатом спиралном декорацијом. Међу нордијским материјалом који је обрађивао Sprockhoff овде би долазили у обзир затварачи за огртаче (Mantelschliessen), богато украшени брадавичастим орнаментима на металном лиму и завршени спиралама, као и поломљене украсне плоче такође са типичном спиралном декорацијом (Т. 54—55). Прву врсту предмета Sprockhoff сматра домаћим производом иако истиче генерално повезаност са појавама у области културе поља са урнама, за другу пак истиче да је на север донела иста духовна снага која и привеске у виду точка (стр. 236—237), чије је порекло међутим из подручја културе поља са урнама недвосмислено утврђено. У оба случаја изгледа нам да се у крајњој линији везе морају тражити на панонском подручју, где у оквиру Posamenterie накита налазимо блиских аналогија. Између осталог овде ваља указати на низ налаза ове врсте које је последња детаљно обрађивала А. Mozsolics[2]. Анализирајући порекло накита Posamenterie типа и спиралне декорације на металном накиту Панонције и Подунавља, Mozsolics је с правом, осврћући се на познату оставу из Cofalva указала на везе са Микеном. Иако се не можемо сложити са њеним гледиштем да су ове морале ићи преко обале Понта, јер не видимо довољно разлога за прихватање идеје о овом заобилазном путу[3], ова се констатација може сматрати несумњиво тачном, те се у крајњој линији импулс за формирање ове врсте накита може тражити у егејском подручју. Још више значаја у томе погледу имао би један, вероватно гробни налаз из Цеља, који садржи и ажурирану украсну плочу од злата са спиралном декорацијом[4]. Анализирајући овај налаз Д. Гарашанин му с правом налази најближе аналогије у микенској области, иако налаз правилно датира у време трако-кимерске групе сматрајући га међутим као домаће илирски. Да се при томе ради о халштату С није искључено, иако би и нешто ранији датум могао да дође у обзир, у коме би се случају овај налаз и хронолошки везао са налазима из Немачке које је публиковао Sprockhoff, а на којима налазимо сличну технику украшавања и сличне мотиве. У сваком случају изгледа нам да налаз из Цеља, везујући се за раније микенске производе указује недвосмислено да се при тражењу генезе овакве врсте накита мора, прелазећи преко Средње Европе доћи до балканско-подунавског подручја и у крајњој линији до микенских прототипова чији је импулс у овим крајевима одиграо видну улогу.

Са овим међутим доспевамо и до једног значајног момента. У питању је орнаментика изведена у виду крупнијих и ситнијих испупчења на предметима од металног

лима, (Perl-Buckel Muster), каква се налази на обиљу разних предмета, између осталог и на украсним плочама нордијског подручја, којима се позабавио и Sprockhoff, а које је Merhart назвао фалерама[5]. Такође се овде морамо осврнути и на типични орнаменат кругова са тангентама који се појављује на већ поменутим затварачима огрлача (T. 64, 2, 5) где се комбинује са испупчењима кружног облика, док се прави искуцани S мотиви налазе на украсним тракама (Zierbänder) од бранзаног лима (уп. Bd. I, 167, Abb. 47). У оба случаја Sprockhoff сматра да се ради о локалним производима насталим под утицајима културе поља са урнама, при чему у S мотивима види и распадање елемената фигуралне симболике везане за културу поља са урнама (стр. 166). На овом месту морали би се детаљније позабавити овим проблемом, не у смислу кориговања основне Sprockhoff-љеве концепције о карактеру и генези поменутих врста објеката која је несумњиво тачна, већ у вези са проблемом генезе ове технике украшавања и одговарајуће мотивике уопште.

Украшавањем крупнијим и ситнијим испупчењима на металном лиму (Perl-Buckel), посебно се позабавио Merhart[6]. При томе је он био изразито склон да порекло ове орнаментике затражи у западној Европи, у Швајцарској, где се она појављује већ врло рано, иако је допуштао и порекло технике искуцавања из Микене. У овом погледу желели бисмо пре свега да укажемо на златне украсне плоче типа Şmig, Rovine и Cofalva, којима треба додати и ону из Велике Врбице, где се поред ситних искуцаних перли у низовима, у средини плоче појављује и веће искуцано испупчење[7]. Занимљиво је да се ова орнаментика у доњем Подунављу појављује упоредо са низом других појава које се без сумње могу повезати са микенским подручјем. Такви су коштани украсни предмети распрострањени широко у јужној Панонији, спирална декорација на низу разних врста предмета, а можда и мачеви-рапири типа Boiu. На ове појаве нарочито је детаљно указао J. Werner, који је са пуним правом подвукао и ширење утицаја из микенског подручја преко Ердеља до Скандинавије[8]. Приближно у истом подручју формира се у средњем бронзаном добу и богати геометриски стил орнаментике који је у нашим крајевима, Олтенији и Бугарској добро познат са керамике дубровачко-жутобрдског карактера, а манифестује се и на керамици ердељског подручја где се као типична појава налази брадавичаста испупчења, схваћена као кругови и повезана тангентама[9]. На значај овог геометријског стила почело се у последње време све више указивати, особито у вези са његовим преношењем на метални материјал, у периоду поља са урнама, што се манифестује како у Србији, на гривнама типа Јухор и онима типа Гучево—Барајево—Јајчић, тако и даље према западу у геометријском украсу босанских бронза тога времена[10]. При томе је занимљиво да се овај чисти геометријски начин украшавања задржава овде и у пуном халштату, како то лепо показују познати примерци кнемида са Гласинца, на којима се као типични мотиви, поред ситних и великих искуцаних испупчења, налазе и кругови са тангентама а на једној од њих, на средини, и тројна спирална коврча која се још везује за стару традицију пуног бронзаног доба доњег Подунавља, непосредно зависног од импулса микенских Schachtgräber-a[11]. Анализирајући ове и друге кнемиде из средње и јужне Европе, Мерхарт је недвосмислено могао да покаже да се оне могу поделити у две групе од којих једна, источна, којој припадају и гласнички примерци, не познаје фигуралну орнаментику, док се код друге, западне налазе и мотиви везани за познату сунчеву барку са птичјим протомима (Vogelsonnenbarke), чије се порекло у Средњој Европи данас више не може довести у питање[12]. Украшавање искуцавањем са већим или мањим испупчењима комбинује се у Средњој Европи са овим фигуралним мотивом који балканско-подунавском подручју геометријског стила остаје у основи стран. Из свега тога могло би се закључити да се балканско-подунавски геометријски стил формирао под утицајем Микене и да из њега, бар једним делом, јер могућности конвергенца не могу се а priori одбити, потиче и техника искуцавања на већ описани начин као и низ геометријских орданената који прелазе и даље према северу, већ поменути кругови са тангенатама, па и S спирала поменуте украсне траке од лима, која не мора бити дегенерисани фигурални симбол, ако се има у виду аналогија са мотивиком на југу, па и извесна сличност њеног општег, метопизирајућег геометризма, и самог мотива са познатим појасом од бронзаног лима из Коњуше, чије је датирање у рани халштат А, период фибула у облику гудала, несумњиво[13] Фигурални мотиви ,спојили су се у том случају са елементима овог стила даље на северу, у Средњој Европи. У стилу металургије ове области, који мање више непосредно прелази даље у нордијско подручје, мешали би се према томе извесни домаћи, локални елементи, са другим, страним, примљеним са југоистока а насталим под директним микенским импулсом. Са овом балканско-подунавском компонентом у орнаменталном стилу металних објеката, треба, мислим, рачунати у већој мери него што је то досада чињено. Данас у томе смислу више могућности пружају и релативно хронолошка запажања, ако се има у виду да се датуми за које се раније веровало да их пружају компликовано бушене перле из Каковатоса, данас морају одбацити и да, према налазима у Чехословачкој период микенских Schachtgräber-а може са сигурношћу да се повиси до фазе А2 бронзаног доба по Reinecke-овом систему[14].

Од других врста објеката које је у свом раду обрађивао Sprockhoff а које се непосредније могу везати за налазе у нашој земљи и у балканско-подунавском подручју, задржао бих се на мачевима са бубрежастом јабуком (Nierenknauf). Sprockhoff је с пуним правом указао на њихово порекло са југа, указујући, између осталог, за хоризонталну пречагу мачева и на налазе из Шкоцијана и Кулен Вакуфа (73—74). Овоме треба међутим додати нарочито значајну чињеницу да су калупи за корице оваквих мачева са одговарајућом пречагом нађени на врелу Раме, што недвосмислено, бар једним делом, израду ове врсте предмета везује, за нашу територију[15]. Ово је у толико значајније што се мачеви ове групе, везујући се за средње мачеве мошуњског типа, могу по свему судећи датирати у период халштата А и раног халштата В, те су старији од појава периода В (Reinecke B) у северној Немачкој[16].

Нешто теже се међутим могу ускладити извесни елементи везе са појавама на Гласинцу на које је указао и Sprockhoff. Орнаментика слична оној на извесним гривнама у северној Немачкој (сл. 53, 1) појављује се и на гласиначким гривнама са укрштеним крајевима. Но, за овај тип гривни на Балкану треба истаћи да се он не може поуздано датирати пре халштата С, или, у најбољем случају пре краја халштатског периода В[17], што доводи у питање погућност утврђивања непосредног контакта са појавама на северу. Исти је случај и са астрагалоидним двојним дугметима (сл. 62, 12) која је Sprockhoff формално повезао са астрагалоидним чланицима за појас са Араревe могиле. У томе погледу треба међутим подвући да се налази са овог гласиначког локалитета имају датирати у много касније време које би одговарало средњеевропском халштату D, како то показује и налаз коринтског шлема са овога места[18], са чим се слажу и могућности датирања одговарајућих астрагалоидних појасева типа Никинци, који поуздано припадају халштату D[19]. У томе случају биће према томе вероватно да се у односу на појаве у северној Европи ради само о конвергенцама, а не о директној вези или угледању.

Као што се из свега изнетог види, пред археолога се у вези са проблемима металног доба поставља низ још нерешених проблема. За њихово дефинитивно решавање потребно је још много интензивног рада и нарочито савесног публиковања целокупног археолошког материјала. Тек тада ће бити могуће у потпуности сагледати положај наших крајева у историјском развитку поменуте епохе. Данас је јасно да се проучавање појединих крајева и подручја не може посматрати изоловано, већ да само из низа монографија које обухватају грађу разних подручја може заиста искристалисати општа слика целокупног историјског збивања. Да је та слика за једно значајно подручје Европе учињена јасном и да је то подручје коначно нашло своје право место у историји праисторијске Европе, велика је заслуга E. Sprockhoffa и његовог новог дела.

М. Гарашанин

[1] У овом смислу треба указати особито на дело Д. Гарашанин, Каталог метала Народног музеја у Београду (1954); Z. Vinski i K. Vinski Gasparinini, Prolegomena k statistici kronologiji prethistoriskih ostava u Hrvatskoj i u vojvođanskom području Srijema, Opuscula Archaeologica I (1956). За жаљење је што ауторима овог последњег рада није било могуће поубликовати обимни и драгоцени материјал праисторијских остава Археолошког музеја у Загребу, што би изискивало знатна финансијска средства.

[2] A. Mozsolics, Der Goldfund von Velem Szent Vid (1950).

[3] Уп. и наш критички осврт на поменуто дело A. Mozsolics у Старинару Н. С. II (1951), 309 и д.

[4] D. Garašanin, nalaz iz Celja i njegov položaj prema ostavama od skupocenog metala u Panoniji, Arheološki vestnik V, 2 (1954), 279 i d.

[5] G. Merhart, Uber blecherne Zierbuckel (Faleren), Jahrbuch des Römisch—germanischen Zentralmuseums 3 (1956), 27 и д.

[6] Уп. ibid., pasism; Исти, Studien über einige Gattungen von Bronzegefässen, Festschrift des Römisch—germanischen Zentralmuseums II (1952), passim и особито 38 и д.; Исти, Geschnürte Schienen, 37—38 Bericht der Römisch—germanischen Kommission (1956—1957), 91 и д.

[7] Д. Гарашанин, op. cit., T. II. За дискусију овог проблема и везу са другим наведеним украсним плочама средњег бронзаног доба у балканско-подунавском подручју уп. M. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, 39 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1958), 87 и нап. 473. Плочица из Велике Врбице овде је репродукована на T. 19, 5.

[8] Mykene—Siebenbürgen—Skandinavien, Atti del Imo Congresso internazionale di preistoria e protoistoria mediterranea (1950), 293 и д.

[9] На ово указује и Werner, ibid., Уп. такође D. Popescu, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen (1944), 101.

[10] Питањем овог стила посебно се забавила Д. Гарашанин у вези са обрадом познате оставе развијеног халштатског доба из Јањева, Старинар Н. С. IX—X (1958—1959), 37 и д. За орнаментику гривни типа Гучево—Барајево—Јајчић, уп. такође Д. Гарашанин, Каталог метала T. LIV и М. Гарашанин, op. sit., 88 и нап. 473.

[11] Merhart, 37—38 Bericht der Römisch—germanischen Kommission 109 и д., Abb. 5—6.

[12] Уп. у овом погледу особито E. Sprockhoff, Nordische Bronzezeit und frühes Griechentum, Jahrbuch des Römisch—germanischen Zentralmuseums I (1954), 28 и д.

[13] D. Garašanin, op. cit., 24.

[14] Уп. особито R. Hachmann, Die frühe Bronzezeit im Ostseegebiet und ihre mittel- und südeuropäische Beziehungen (1957), 165 и д., нарочито 174 и д.

[15] На ову појаву нарочито је указала D. Garašanin, Маг мошуњског типа у Народном музеју у Београду, Гласник Војног музеја (1958), 18.

[16] Ibid., 20.

[17] За датацију ових гривни уп. нарочито М. Гарашанин — Д. Гарашанин, Археолошка ископавања у селу Радању на локалитету „Криви Дол", Зборник на штипскиот народен музеј I (1958—1959.), 42 (са наведеном литературом).

[18] A. Benac — B. Čović, Glasinac II (1957.), T. XXX, 1, 4.

[19] За датирање ових облика уп. М. Гарашанин, Једна скица хронологије металног доба Србије, Историски Гласник, 1951. (3—4), 45 и д.

W. KIMMIG—H. HELL, *Vorzeit an Rhein und Donau, Lindau und Konstanz* 1958., стр. 1—134, сл. 1—132.

У данашњем стању праисториске археологије увек су посебне пажње достојне публикације које дају критички осврт на постигнуте резултате у испитивању праисториског развоја извесних подручја, или, исто тако, оне које, базирајући на најновијим резултатима истраживања, теже да у синтетичкој форми пруже слику о историском развитку на основу најновијих и утврђених закључака систематског истраживања.

У ову последњу групу треба убројати и публикацију Kimmiga са снимцима Hella. У њој је посебно обрађено једно одређено подручје а наиме југозападна Немачка, источна Француска и северна Швајцарска, једном речју једна територија повезана у затворену географску и културну средину, без обзира на модерне политичке границе.

У овом раду Kimmig се посебно трудио да сажето пружи слику о историском развоју тога подручја, првенствено на основу споменика културе и на основу културних веза и утицаја разних области и центара који се кроз њих манифестују. Тако се још у палеолитском периоду (стр. 8—16), јасно дају утврдити утицаји са запада и истока, што се може пратити и касније у средњем каменом периоду (стр. 16—17), а особито у неолиту (стр. 18—38). где се такви утицаји манифестују у локалној, средњоевропско-подунавској тракастој грнчарији, као и у културним манифестацијама са запада (Cortaillod, Horgen) и посебно са истока—врвчаста (Schnur) керамика. Слични утицаји осећају се још и у бронзаном добу, особито на његовом почетку (стр. 39—53), где се за проспекторе са запада вероватно може везати култура звонастих пехара док је претежни део металургије, који постепено добија превагу, повезан са истоком, подручјем до данашње Мађарске, манифестује се у развоју културе тумула, повезане за специјалну металургију и типичне за цело бронзано доба. У хронолошком развоју даљих периода, Kimmig је у погледу поделе унео новину у терминологији издвајајући две фазе старијег гвозденог доба од којих прва (стр. 54—72) обухвата епоху обележену обично као период поља са урнама, док друга представља халштатско доба у ужем смислу речи (стр. 73—95), са његовим двема основним фазама С и D по хронолошком систему P. Reineckea. Појаву периода поља са урнама Kimmig је довео у везу са утицајима из области јужне Панониje или северног Балкана, који су деловали на измене у карактеру аутохтоне културе ранијег доба. Ове појаве аутор такође већ повезује за историски период с обзиром на историске податке о покретима поморских народа на блиском Истоку, који су повезани и са настанком и развитком периода поља са урнама. Даљи продужетак овог развитка обележен је формирањем халштатске културе, у чијој млађој фази долази до пуног изражаја промена у социјалним односима које се одражава у јачању племенске аристократије што доводи и до појаве богатијих налаза како у насељима — правим утврђењима (Heuneburg), тако и у кнежевским гробовима. Ова еволуција може се пратити и у млађе гвозденo доба (стр. 96—127). У поглављу о овој епохи аутор се особито трудио да подвуче уске везе са Италијом и античким светом, као и да укаже на поклапање података писаних и археолошких извора.

Одличне илустрације којима је дело попраћено, као и неколико планова и географских карата, омогућују читаоцу лакше сналажење у материјалу. При томе треба подвући да текстови уз слике, писани углавном популарно, помажу ширем кругу читалаца у коришћењу и праћењу ауторових излагања, док списак илустрација са подацима о месту налаза и чувања објеката, има посебан значај и за стручњака.

Дело Kimmig—Hell-a написано је у духу модерних концепција историског развитка у праисториско доба, онако како нам се оне намећу на основу најновијих резултата археолошких истраживања. То се особито огледа у вези са питањем утицаја из источне средње Европе у металургији бронзаног доба, као и у оцени порекла културе поља са урнама, у којој аутори такође прихватају гледиште супротно застарелој теорији о лужичком пореклу. Њихово гледиште налази уосталом потврде и у резултатима нових истраживања у нашој земљи[1] који стоје у опреци и са неким преурањеним и научно недовољно поткрепљеним гледиштима извесних страних археолога[2]. Такође је несумњиво позитивна и уздржљивост у погледу раније честих претеривања у оцени значаја миграционих покрета, иако се они, наравно не могу у принципу негирати. И у томе погледу, овде изнети став, слаже се са резултатима новијих истраживања у извесним другим подручјима, конкретно у нашој земљи[3]. Читалац би можда очекивао да ће у делу наћи нешто више података о извесним важним историским догађајима праисториског доба, на пример о проблему врвчасте керамике, са којим је, бар делимично у тесној вези и проблем формирања Индоевропљана. У вези са тим, иако је оцена о везивању културе халштата и латена у обрађеној области као келтске свакако потпуно оправдана, остаје ипак недовољно разјашњено питање концепције о постанку ових етничких елемената. Но, без обзира на ове или сличне ситније замерке, дело Kimmig—Hella пружа како стручњаку, тако и заинтересованом аматеру поучни покушај решавања историских проблема најдавнијих времена, у једној модерној концепцији базираној на најсавременијим и поузданим подацима археолошких истраживања.

М. Гарашанин

[1] Уп. M. Garašanin, 39 Bericht der Römisch—germanischen Kommission (1958.), 68 и д.; M. Garašanin — D. Garašanin, Inventaria Archeologica, Yougoslavie, fasc. 2 (1957), T. 14—16.

[2] Особито са гледиштима која је недавно изнела A. Mozsolics, Acta Archeologica Hungarica.

[3] Уп. напр. у погледу концепције о еволуцији неолита у Србији и Босни, М. Гарашанин, Гласник Земаљског музеја IX (1954.), 5 и д.

В. МИКОВ, *Златното скровище от Вълчитрън*, София 1958, стр. 1—70, Т. I—XXXI, сл. 1—40, са француским и руским резимеом.

Праисториска златна остава из Влчег Трна одавно је већ позната светској археолошкој јавности. О њој је у археолошкој литератури поновљено писано, иако досада никада није била на одговарајући начин и са свим потребним детаљима публикована. С тога утолико више морамо поздравити детаљну монографију коју је овом налазу посветио В. Миков. Исцрпни описи са димензијама, јасне и многобројне фотографије коначно пружају могућност правилније и потпуније оцене овог важног налаза. Такође је Миков у свом раду изнео и раније мишљења других археолога, па је и сам детаљној интерпретацији оставе посветио много места. Његова основна теза састоји се у тврђењу да остава из Влчег Трна представља производ неке локалне, балканско-подунавске радионице, независне од Микене, иако се првобитни микенски импулс не може при томе спорити. Премда су аргументи које Миков у овом смислу износи некада оптерећени и нешто сувишним подацима, особито онда када аутор прати генезу извесних облика у врло далекој прошлости, ова се теза несумњиво може у принципу прихватити као потпуно исправна. Интересантно је и Миковљево гледиште о вези геометриске орнаментике на керамици типа Дубовац—Жуто Брдо, са орнаментиком појединих предмета из Влчег Трна: оно у суштини одговара и нашем схватању генезе балканско-подунавског геометриског стила о којој је било говора на другом месту[1], те би у том оквиру била занимљива и детаљнија анализа металне орнаментике периода поља са урнама у доњем Подунављу у коју се међутим аутор није упустио.

Занимљиво је и гледиште Микова о томе да би злато од кога су налази из Влчег Трна израђени било пореклом из подручја Тимока.

У погледу интерпретације оставе из Влчег Трна свакако се може прихватити мишљење по коме би она била култног карактера, иако се не бисмо могли сложити са повезивањем тројног суда из ове оставе са двојним судовима дубовачко-жутобрдске групе, који су у свим детаљима своје форме и међусобног односа реципијената потпуно друкчијег карактера. Такође нам и интепретација златних дискова из Влчег Трна изгледа проблематична поготову с тога што се реконструкција дупљајских колица коју је прихватио Миков не може ниуколико сматрати доказаном, па нам изгледа и врло слабо вероватна[2].

Хронолошки, Миков је оставу из Влчег Трна правилно поставио на почетак халштатског периода, око 800 године пре наше ере. У овом смислу, као аргументи могу се данас узети у обзир и новији налази судова са две дршке који спадају у халштатски период, односно почетак ове епохе, како то показују поуздано датирани налази из некрополе у Радању, као и друге аналогије са подручја јужног Балкана[3]. Златне шоље са хоризонталним канелурама из Влчег Трна имају паралеле и у суду из накнадне скелетне инхумације у Добрачи, у којој је откривен и гвоздени предмет који се, иако јако оштећен, може повезати са формама тзв. карди офилакса те несумњиво стоји у вези са развијеним халштатским периодом[4]. У погледу хронологије треба иначе подвући да Миков дубовачко-жутобрдску групу релативно хронолошки додуше поставља углавном тачно, у касну бронзу, али је апсолутно хронолошки датира преписко, око 1200—700 године пре н. е., чиме се само привидно испуњава празнина између краја бронзаног доба и пуног халштатског периода која се у Бугарској даје осетити можда још јаче него у нашим крајевима[5].

Генезу налаза из Влчег Трна, поготову на основу златног посуђа и његове везе са раним појавама балканске праисторије Миков је правилно оценио као локалну. Отуда се ова остава не може везати за макакве нове етничке елементе на Балкану, чија би се појава дала евентуално предпоставити у вези са почетком трако-кимерског периода. Овоме се не противи ни крстолики део на дискосима из Влчег Трна, пошто се украси ове врсте налазе већ и у периоду поља са урнама, како показује између осталог и остава из Привине Главе на коју се позива и Миков, а и хронолошки и генетски свакако још ближи налази из гробова у Радању који припадају халштатској епохи[6].

М. Гарашанин

---

[1] Уп. наш осврт на дело E. Sprockhoff-a, Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises у овом броју Старинара.

[2] За интерпретацију дупљајских колица и њихову реконструкцију уп. нарочито Д. Гарашанин, Старинар Н. С. II (1951.), 270 и д.

[3] М. Гарашанин — Д. Гарашанин, Археолошка ископавања у селу Радању, на локалитету Криви Дол, Зборник на штипскиот народен музеј I (1958—1959.), 28 и д., сл. 15, 17 (са наведеном литературом и другим, од раније познатим аналогијама). За још касније налазе који показују одржавање истих типова у позном халштатском периоду уп. сада и В. Лахтов— Ј. Кастелиц, Нова истражувања на некрополата „Требениште", Лихнид I (1957.), Т. 1, 3 и особито 4; Љ. Поповић, Зборник радова Народног музеја I (1958.), примерак на Т. IV, доле (Радолиште).

[4] Поменути гроб из Добраче остао је засада непубликован. За датирање кардиофилакса, уп. оквирно и без улажења у детаље А. Бенац—Б. Човић, Гласинац II (1957.), табела основних типова на крају дела.

G. KOSSACK, *Südbayern während der Hallstattzeit*, Römisch—germanische Forschungen Bd. 24, Berlin 1958, Text стр. 1—315; Tafeln 1—156.

У овој познатој серији изашло је ново дело G. Kossack-а, у коме је публикован веома богат археолошки материјал и обиље одличних илустрација. Иако би се по самом наслову могло помислити да се ради о публикацији уже локалног значаја, широко захватање у проблематику са истицањем уске повезаности са другим, мање или више суседним групама, одлична методска обрада и допринос прецизнијој хронологији халштатског периода у свим детаљима дају овој публикацији посебну важност.

После увода (стр. 1—3), посебно поглавље посвећено је историјату радова на проучавању халштатског периода у јужнобаварском подручју (стр. 4—11) док је у поглављу о хронологији аутор издвојио не само основне релативно-хронолошке групе, већ се трудио да и у оквиру једне исте хронолошке фазе утврди и издвоји поједине типичне облике гробова који се међусобно разликују претежно својим инвентаром у чему вероватно долазе до изражаја и одређени друштвени односи. Даље је обрађена и упоредна хронологија, код које се посебно узима у обзир материјал из самог Халштата, где аутор, поред уобичајених фаза C и D издваја још и прелазну фазу C2—D1, не могавши ипак да разради онако прецизну хронологију, какву му је пошло за руком да створи за Баварску. Такође је извршено упоређивање са Вачама, где би аутор разликовао још једну нову фазу, 1a, окарактерисану копчама и одређеним фибулама, као и мачевима са антенама, а која припада периоду халштата B. Обрађена је и хронологија болоњских некропола, где се издвајају 5 основних фаза од којих су фазе 3—4 везане за Arnoaldi а 5 за Certosa. Разрађујући у апсолутној хронологији могућности повезивања са поуздано датираним етрурским гробовима (19 M у Norce, Regolino—Galassi и др.), аутор долази до изванредно финог апсолутно хронолошког система за периоде који почињу са халштатом C1, система чија се тачност даје поуздано утврдити. Од особите је важности повезивање једног металног суда из дворишта Академије у Љубљани са грчким металним посуђем последње четврти 8 века, што пружа један значајан датум за крај халштата B.

У поглављу о основама халштатског насељавања (стр. 57—83), Kossack се посебно осврће на геолошке карактеристике јужнобаварског подручја, на његову вегетацију и на односе области са разном вегетацијом према самој насељеној области халштатског времена при чему констатује да се насеља ка југу шире тек у периоду халштата D, вероватно у вези са јачом економском повезаношћу са крајевима богатим сољу у Аустрији, одакле је импортована со, како изгледа делом и графит, и где су постојали важни путеви културних веза према југу, који омогућују стварање јасније слике о саобраћају и његовој економској условљености у халштатском добу.

Особиту пажњу аутор је посветио техничким и културним достигнућима, њиховим археолошким манифестацијама и узајамној повезаности (стр. 84—126). Док је типолошка страна материјала више обрађена у вези са хронологијом, Kossack се овде особито трудио да на основу постојећих производа материјалне културе осветли сва постојећа занимања и живот халштатских становника јужне Баварске, укључујући ту манифестације материјалне културе са градњом кућа, начином добијања хране и ратничким животом, као и религију, обичаје, друштвене и политичке односе.

Из свега изнетог писац изводи синтетичке закључке који пружају слику о историји развитка јужне Баварске у халштатској епохи (стр. 127—130). Тако он показује да прелаз из халштата B у C настаје углавном утицајима из Мађарске, чији значај престаје у вези са најездом Скита, док се прелаз на халштатски период D има довести у везу са јачањем грчких колонија на Медитерану и јачим економским контактом са грчким светом. Немајући сама довољно јаке економске базе, Баварска је у ово време више имала карактер пролазног подручја између економски јачих области на југу и западу. Отуда овде и разни културни утицаји који се манифестују и у извесној социјалној еволуцији. Овде долази до изражаја оно на шта се Kossack осврнуо детаљније и у раније поглављу, у вези са друштвеним односима, показујући да карактер налаза и гробни инвентари говоре да у халштату C још увек постоји основна равноправност припадника заједница, вероватно родовских, са свега по неколико ратника (у једној некрополи постоји највише 1—2 гроба са мачевима), док у халштату D долази до јасног издвајања појединаца као богатих старешина заједница, а ратничка обавеза постаје шира. Веће богатство се манифестује у обилним даровима у гробовима (особито са колима). Ипак изгледа да у Баварској ово богаћење није доводило до изразитог јачања власти појединаца—кнежева чија би се моћ ширила преко уских граница, као у Heuneburgu или код нас у Словенији. Поред манифестовања социјалних разлика, у инвентарима гробова или концепцијама сахране јаче се манифестују и етничке разлике.

Остатак књиге посвећен је каталогу налаза халштатског периода у Баварској, у коме читалац налази све потребне податке о условима појединих налаза, наћеним објектима и њиховом груписању у целине, њиховим паралелама и датирању у разне халштатске фазе. Уз налазе наведена је и литература и место где се објекти чувају, чиме се може сматрати да Kossack-ово дело омогућује пуни увид у халштатски материјал Баварске без потребе за тражењем разних, често тешко приступачних или застарелих изворних публикација. Сналажење у овом обимном материјалу олакшано је регистрима на крају књиге.

Јасно је да сви Kossack-ови закључци не могу увек сматрати као потпуно дефинитивни и апсолутно сигурни. То је, уосталом јасно и њему самом, при чему он указује и на знатне тешкоће са којима се морао борити у раду, а какве су недостатак некропола које би биле испитане у целини, што онемогућује потпуно сигурне констатације у погледу финије социјалне диференцијације у заједници, затим недостатак анализа како поленових, тако и оних разних сировина, што чини да се закључци о културним везама и саобраћајницама дају извести првенствено на основу културног инвентара и његовог карактера. Но баш овде треба истаћи да је Kossack, потпуно свестан тешкоћа које из овога произилазе, дајући своју широку, свестрану синтезу, и трудећи се да пружи што потпунији пресек историје јужне Баварске у халштатско доба, остао увек обазрив и није ниједном допустио да га примамљиве теоретске поставке које не би имале стварних основа у археолошким изворима, одведу у празно и спекулативно, неплодно домишљање, које правом археологу може бити само сметња, и које једино може послужити да успори и отежа напредак археолошких резултата.

Свестрано посматрање археолошке проблематике, акрибично коришћење археолошке грађе за одређене историске интерпретације, које прелазе границе једне уске области, иако се не могу прихватити као шематска формула која би се слепо могла применити у свим условима, намеће нам конфронтацију Kossack-ових резултата са оним што би се у погледу социјалног, културног и економског развитка, могло закључити о групама наше земље, босанско-македонској, халштатској епохи Србије и халштату Тракије. Наравно да овде не можемо улазити ниукакве детаље, јер би то био задатак једне обимне и свестране студије. Ипак, жеља нам је да укажемо бар на извесне елементе.

Тако у Македонији, упркос уском везивању овдашњег халштата са оним из Босне у карактеру материјалне културе, извесне специфичности мање-више израз друштвених односа, представљају и извесну разлику према илирско-босанском подручју. Развитак овдашњег пуног халштата може се, углавном поделити у две основне фазе које одговарају средњоевропском халштату C и D[1]. Прва фаза окарактерисана је гробовима груписаним у некрополе у којима очигледно значајну улогу игра породица. На то указује некропола у Радању, са својим ниским каменим тумулима, под којима се често у једном гробу сахрањују заједно две и више индивидуа[2]. У извесној мери у томе смислу указује и необично значајна некропола на Висоима, ограђена кружним каменим венцем[3]. Нажалост, ове некрополе нису испитане већином у целини, или су досада непубликоване, што отежава извођење закључака о положају ратника у заједници, издвајању њеног старешине и уопште социјалним односима у оквиру једне такве заједнице. Међутим, у млађој фази македонског халштата, друштвени односи несумњиво се знатно мењају. То је епоха формирања јаке и богате племенске аристократије, чија је моћ, изгледа прелазила границе једног уског подручја, а чији културни успон стоји и под јаким утицајем Грка. Класичан пример у овом смислу представља некропола код Требеништа. Наравно, питање односа у оквиру једне веће племенске заједнице у овом времену не може се још са сигурношћу решити због недостатка одговарајућег материјала, иако је јасно да поред богатих кнежевских гробова постоје и сиромашни гробови, онако, како их непосредно везане са кнежевским видимо у Требеништу, док слични гробови, у не много удаљеној но издвојеној некрополи постоје у Радолишту[4]. Ни питање одговарајућих насеља и кнежевских седишта још није ни изблиза решено, иако бинам у том погледу можда значајне податке могло пружити Градиште на Светом Еразму[5]. С друге пак стране, констатације у Македонији довеле су нас у погледу разликовања етничких елемената до закључака идентичних са оним које је извео и Kossack, а наиме да извесне манифестације у материјалној култури и још више у концепцији и начину сахрањивања, изражавају разна схватања у којима се свакако манифестују и разни етнички елементи. Тако је упадљива сличност ниских камених тумула у Радању, Требеништу и на Гласинцу[6], која, собзиром на сигуран етнички карактер налаза са последња два локалитета говори за ближу повезаност радањских Пеонаца са Илирима, као и супротност према великим тумулима јужне Бугарске, некада и са специфичном унутрашњом гробном конструкцијом, који су без сумње тракчки[7]. У овим случајевима могуће нам је, наравно, благодарећи бољој информисаности античких писаца, о етничком елементу говорити са много више сигурности него у Баварској.

У случају босанске групе, осврнућемо се првенствено на оно што нам пружа Гласинац за рану фазу босанског халштата. Пре свега пада у очи јаче изражен ратнички карактер овдашњег становништва који се манифестује и у великом броју градина са којима су по правилу у вези извесне групе тумула, затим и већа заступљеност оружја већ и у гробовима раног халштата. С друге стране, и овде, у Македонији или у Баварској, несумњиво имамо да рачунамо са мањим, вероватно

---

[1] М. Гарашанин, Старинар Н. С. V—VI (1956.), 29 и д.

[2] М. Гарашанин — Д. Гарашанин, Зборник на штипскиот Народен музеј I (1958—1959.), 9 и д.

[3] Материјал непубликован. Уп. П. Мачкић — Д. Симоска, Музеји 9 (1954.), 208 и д.; Исти, Весник на музејско-конзерваторско друштво на НР Македонија III, 3—4, 75; Ђ. Мано — Зиси — Љ. Поповић, Илири и Грци, (1959.), 24 и д.

[4] Љ. Поповић, Зборник радова Народног музеја у Београду I (1958.), 75 и д.

[5] W. Univerzagt, Germania 32 (1954), 19 и д.

[6] М. Гарашанин — Д. Гарашанин, op. cit., 50 и нап. 105.

[7] Уп. B. Filov, I. Velkov, V. Mikov, Die Grabhügelnekropole von Duvanli in Südbulgarien (1934), passim.

родовским заједницама са којима су у вези поједине издвојене мање некрополе под тумулима. Већи углед ратника овде је несумњив, како показују гробови, знатно богатији, са мачевима, кнемидама и деловима коњске опреме, који изгледа нам, почињу још у самом почетку халштата С и трају кроз цео овај период[8]. Каква је при томе моћ ових појединих ратника, да ли су они већ господари једне шире територије, или су, као у Баварској, везани само за извесне мање родовске заједнице, питање је на које се данас не може одговорити. У сваком случају упадљиво је да се у каснијем халштатском развитку на Гласинцу не налазе гробови који би, као требенишки, указивали на изузетни развитак племенске аристократије што, наравно, можда треба само приписати случају. Несумњиво је с друге стране да је у другим илирским племенима било развоја одговарајућег Требеништу и условљеног, у суштини, истим процесом социјалног развитка, а манифестованог у јачем грчком утицају. У томе правцу указује нам налаз из Новог Пазара[9], док се код статуа из Нецакзија можда може рачунати са неким заједничким, племенским светилиштем, при чему се може сматрати несумњивом и чињеница да је Несакцијум био један од центара шире кнежевске власти преримског периода у овим крајевима.

И хронолошка разматрања Kossack-а, као и стварање хронолошке табеле за нас су од изванредног значаја, јер пружају могућност ужег повезивања хронологије халштатског доба у средњој Европи, Италији и на Балкану, при чему ће свакако бити могуће извесне датуме контролисати и на основу тога шта се они у средњој Европи углавном добијају везивањем са Италијом, док се на Балкану може, особито у Македонији, очекивати утврђивање хронологије везивањем за Грчку. Тако су, да наведемо само један пример, врло занимљиви датуми које нам пружа налаз металног суда из дворишта љубљанске академије и фибула из гроба у Радању. У оба случаја ради се о крају VIII века пре н. е., при чему међутим македонски налази, према општем пратећем инвентару, који се делом може повезати и са трако-кимерском групом, но већим делом садржи изразите облике халштата С, може пре релативно-хронолошки везати за ову фазу, док је у Словенији налаз још увек везан за фазу халштата В. Да су се извесни халштатски елементи или елементи импорта северно од Алпа развили или појавили касније показује и појава чунастих фибула са дугом ногом, које се у Италији јављају знатно раније него у средњеевропском подручју. У овом погледу особит је значај импортованих објеката који пружају могућност ближег хронолошког и културног повезивања. Решавање овога питања у многоме зависи и од пута којим се може сматрати да су извесни елементи импорта продрли у разне крајеве, које међутим до данас још увек није у већини случајева решено. Међу оваквим материјалом у јужној Баварској нарочито пада у очи суд са испупчењима у виду перли, чији је облик познат и са Гласинца и из Италије, и обухвата једно прилично дуго временско раздобље[10]. У јужној Баварској Kossack овај облик с правом датира у свој Hallstatt D1 и сматра да је овамо допро са запада, што би одговарало и касном датирању оваквих предмета у другим налазиштима Немачке док се у Италији јављају у дугом временском распону, почињући знатно раније.

Прецизно разрађена хронологија јужне Баварске, повезана са оном у Халштату, Словенији и Италији интересантна је и у погледу поређења са гласиначком хронологијом. Овде се, остављајући по страни питање фаза IVa и IVb, посебно поставља питање фаза IVc, за коју је у релативно хронолошком смислу у извесној мери нејасно да ли се она може као у Халштату везати за посебан период C2/D1, у прилог чему би говорила чињеница да фаза IVb даје утисак сразмерно прилично ране у оквиру халштата С, или се пак већ може повезати са фазом D1 у јужној Баварској, за шта би говорило повезивање фазе Va са фазом D2, у вези са појавом Certosa фибула у овом периоду[11]. С друге стране остаје отворено питање трајања фазе Гласинац Va, као што се не може са сигурношћу утврдити трајање Certosa фазе. Овај проблем постоји и у другим подручјима наше земље, на пример у Срему, где се поставља питање да ли се тамошњи типични касни халштат може обележити као фаза халштат D3, за шта би говорио налаз из Чуруга који показује сразмерно дуги живот ове културе све до периода Латена I (Латен B по Reinecke-y)[12].

Из ово неколико изнетих мисли и разматрања проистеклих из прегледа Kossack-ове књиге, добија се и слика о њеном значају. Солидном монографском обрадом материјала са једне уже ограничене територије, она даје потстрека за решавање одговарајућих питања и у другим крајевима, упоређујући Kossack-ове резултате са оним што нам на другим подручјима пружа познати материјал. Такође се из овога јасно виде и празнине у нашем знању о халштатском периоду нама много ближих области. Јасно се намеће потреба да се и за друге крајеве као што је то Kossack учинио за Баварску, изради солидна, свестрана монографија проблема ове епохе. Тек из низа таквих монографија, из конфронтације резултата на разним теренима, из усклађивања тако добијене хронологије и слике економског и друштвеног развитка са свим његовим специфичностима, пружиће се могућност добијања опште слике историског развитка широких подручја у овој епохи. Kossack-ово дело један је од првих корака у овом правцу. Није потребно посебно истицати да је он потпуно успео.

М. Гарашанин

---

[8] Уп. у овом погледу A. Benac — B. Čović, Glasinac II (1957), T. XVIII—XX (Илијак, тумулус II, гроб 1) и T. XXX—XXXII (Читлуци тумулус I, гроб 5). У оба случаја ради се о кнежевским гробовима, који су међутим датирани у фазу IVb и IVc, што би по ауторима одговарало халштату C—D. Ипак се морамо запитати да ли поменути гробови који садрже делом исте врсте материјала и грчког импорта могу проширити на један тако дуги временски распон. При томе ми се чини да је уопште тешко оперисати са кнежевским гробовима који у оквиру одређеног културног круга претстављају у суштини изузетне, богате целине.

[9] За Нови Пазар, уп. сада Мано—Зиси, Поповић, op. cit., 49 и д. (и одговарајуће илустрације).

[10] Benac—Čović, op. cit., T. XVIII, 1; T. XXVIII, 1; уп. G. Merhart, 37—38 Bericht der Römisch—germanischen Kommission (1956—1957), 135 и д.; H. Henken, American Journal of Archaeology, 62 (1958), 265 и д.

[11] Benac—Čović, op. cit., табела на крају дела.

[12] За налаз из Чуруга уп. Д. Гарашанин, Каталог метала Народног музеја у Београду, Праисторија I (1954.), 40 и д., T. XXVIII—XXX.

A. VARAGNAC, A. D. TOLEDANO, G. FABRE, M. MAINJONET, *L'art gaulois, Préface de Dom Angelico Surchamp, Paris* 1956, стр. 1—336, са многобројним таблама у тексту распоређеним и нумерисаним по поглављима.

Луксузно опремљено дело неколико француских истраживача, од којих је нашим археолозима нарочито познат A. Varagnac, даје у популарној форми синтетички приказ келтске уметности, њених почетака и извора, као и њеног каснијег развоја и утицаја у раном средњем веку. Према оваквој концепцији извршен је и распоред обрађеног материјала и грађе. Тако прво поглавље, Les prodromes (Varagnac), које следују на увод и хронолошки преглед (стр. 15—52), говори о уметности раније праисторије на подручју Галије, која је учествовала у формирању касније келтске уметности. Најдуже поглавље дела, из пера Varagnac-a, посвећено је скулптури (стр. 53—148). У њему аутор износи своју концепцију о формирању келтске уметности настале спајањем старијих, прекелтских и интрузивних, келтско-индоевропских елемената, о њеном карактеру базираном у првом реду на религији, као и о њеном односу и фундаменталној разлици према класичној уметности античког света. У поглављу о новцу од Fabre и Mainjonet (стр. 149—214), дат је сумаран, но јасан преглед галског новчарства по периодима и племенима са посебним истицањем прераде првобитних антички узора у индивидуалне симболе. Поглавље о металу и керамици, из пера Varagnac-a (стр. 215—276), опет се задржава на симболизму и карактеру апстрактне, орнаменталне уметности Келта. У поглављу Capacités chrétiennes du celtisme (стр. 277—322), од Toledana, са једном допуном од Varagnac-a (стр. 323—327), подвлачи се у првом реду допринос келтске уметности раном хришћанству, нарочито на примеру Ирске. Такође се истиче оживљавање старих келтских традиција потстакнутих новим условима које са собом, рушећи антички свет, доноси себа народа, и подвлачи улога овог елемента у формирању романске уметности.

Многобројне, одличне слике којим је дело илустровано, пружају изванредан увид у разне форме и главне творевине келтског уметничког стварања. Оне су пропраћене и кратким коментарима са основним подацима о делима, који су и стручњаку од изванредне користи, иако би он, по некада, у њима са задовољством нашао и нешто више објашњења особито о датацији објеката.

У сваком делу које, сем стручњаку, треба да се обрати и ширем кругу заинтересованих читалаца, логично је да се формалној страни презентације мора обратити посебна пажња. У томе погледу овде је учињено максимално, и чини нам се, када је реч о тексту, некада и сувише. Писан лепим језиком, литерарно, са изразито есеистичким акцентом, он у неким случајевима, за љубав бриљантне формулације, успеле књижевне фигуре, или наглашене реторичке убедљивости, прелази границе научне акрибије. Лапсуси произашли из жара чистог француског књижевног стила? Свакако, но лапсуси на које се мора указати. Тако на пример када се на једном месту (стр. 61), каже да Грчка постаје жариште културе тек у другој половини другог миленија, да би се, као антитеза поставио расцвет египатске културе две хиљаде година раније, заборавља се на дуге фазе ране и средње минојске и, уз њу бар још и кикладске културе, које настају и цветају далеко раније. Код кристално јасне и вербално, убедљиве нарације о продору Скита до Алзаса и њиховом каснијем одбацивању, од стране пробуђеног келтског духа до Румуније и Русије (стр. 59—60), стручњак ће бити изненађен много чиме, и морање да постави више од једног крупног знака питања. Бриљантна и у свом првом делу потпуно тачна формулација којом започиње поглавље о скулптури (стр. 55): »Les Celtes ne sont pas une race, ils sont une civilisation«, заборавља потпуно у свом другом делу основног носиоца цивилизације човека, човека који живи, дела и умире на једној територији, као стално насељени, аутохтони становник или дошљак и номад, човека у заједницама друштвеним, етничким и језичким, из чијег деловања заправо настаје та цивилизација. А када се у истом поглављу иста формулација преноси и на Индоевропљане, чија је проблематика иначе добро схваћена и формулисана, постаје она, за археолога и историчара, у још већој мери неприхватљива и туђа.

Има у делу и много других гледишта и ставова који су за нас тешко прихватљиви, или би се бар о њима дало много дискутовати. Тако је у поглављу Prodromes, несумњиво одлично постављена идеја о ширењу мегалита не путем миграција, већ преношењем одређеног култа и сепулкралног ритуала, од племена до племена, преко огромних пространстава, од северне Африке до Скандинавије. Ипак се већ овде можемо запитати у којој мери се са овим покретом и као његов извор може повезати далека Арпација у Месопотамији? А када се даље, у истом поглављу, ова веза још разрађује тако да се један од најопштијих, примарних орнаменталних мотива, аркада, на мегалитским споменицима западне Европе, доводи у директну везу са таквим мотивом у Месопотамији, и, на основу римских обичаја проласка под јармом или славолуком у триумфу, тумачи као симбол у култној радњи обележеној као dé-possession или dé-sacralisation, морамо заузети не више скептичан, већ и негативан став. Оваква схватања воде директно у правцу теорије моногенезе, која, када се хипертрофира онако како су то чинили извесни аутори, поставља тврдњу о јединственом пореклу целокупне културе човечанства на свим континентима. Свакако је веома духовито и добрим делом оправдано повезивање келтског уметничког стварања са култом, и истицање симболизма келтске уметности у њеним апстракцијама, које се, као идеја водиља, провлачи кроз сва поглавља књиге, а нарочито она о скулптури и металу и керамици. Одлично је учинити покушај раслојавања у томе оквиру извесних елемената старије прекелтске и млађе келтске религије, које су везане за разне друштвене и економске структуре. Није ли ипак, у овом делу дато и сувише ексклузивно места религији и симболици, симболици коју великим делом не можемо ни решити те је и можемо претпоставити само a priori? Такође је потпуно на свом месту постављање супротности између античке и келтске уметности, повлачење дијаметралне разлике између њих и тенденција за рехабилитацијом уметности Келта у очима лицемерних естета задојених псеудокласицизмом. И овај став претставља један од Leitmotiv-а књиге. Оштроумно је запажено и ванредно формулисано у поглављу о скулптури оживљавање заморене римске уметности која се гуши у манијеристичком понављању старих и већ мртвих мотива и форми, свежом уметношћу галског света у оквиру провинцијалног уметничког стварања. Но, већ овде, став аутора требало би схватити и шире: место „Гали" или „Келти" ваљало би читати „Варвари"-термин је овде употребљен као конвенционалан без икаквог лошег призвука у погледу смисла који му се придаје. Да не идемо даље, сетимо се само Илира који су у провинцијалној римској уметности одиграли бар исту толику улогу. Не мислимо тиме никако умањити значај Келта и њихову улогу: желимо их само довести на њихово право место, онако како они то заслужују. А ипак је неприхватљиво гледиште да келтска уметност не дугује ништа медитеранском свету, изнето у поглављу о скулптури (стр. 78), гледиште које, уосталом, није од свих аутора књиге спроведено потпуно доследно у истом виду[1]. Потсетимо само на примере са саме келтске територије, на познати гробни налаз из Vix-a, или на далеки Heuneburg на горњем Дунаву, где локални кнежеви, нерационално и нелогично, преносе у потпуно другу, неподесну географску и климатску средину медитеранску технику градње керпичем[2]. Потсетимо даље и на случајеве ван келтске територије, као Nesactium[3], јаподске урне[4] и опште познато Требениште код Илира, или исто тако познати Дуванли или Казанлак[5] код Трачана. Истакнимо најзад, да се превиђањем ових појава које далеко прелазе оквире једног ужег подручја, превиђа и читав један широки, социјални феномен, јачање и богаћење племенске аристократије у касном халштату, које условљава интензивне трговачке везе са грчким светом и добрим делом доприноси ширењу и појачању грчке колонизације. Исто је тако врло корисно и достојно пажње када се у додатку последњем поглављу истиче келтски допринос романској уметности, чиме се додирује и проблем ренесансе старих келтских елемената, која је такође један плод историског процеса рушења античког света и истицања у први план нових друштвених и економских снага. Тражењем пак основних узрока овој појави у „духу ове цивилизације", прелази се са поља историске науке на поље мистицизма, на коме аутора не могу пратити историчар и археолог.

Осврнемо ли се генерално на све што је горе изнето морали бисмо истаћи: учинимо заиста све да Келте и варварски свет поставимо на њихово право историско место које им и данас споре неки археолози занети старим и преживелим схватањима апсолутне супериорности антике, схватањима — survival-има археологије XIX века. Немојмо понављати и схватати као извор реторске формуле Александровог говора његовим војницима код Арријана. Но, немојмо исто тако, без мало у нашем борбеном жару доприносити оживљавању романтичних идеја о племенитим и узвишеним „дивљацима" које су популарисали један Bernandin de Saint Pierre или један Chateaubriand.

На крају још једна ситна напомена. Зашто су на таблама 44 и 46 уз поглавље о металу и керамици унете и две халштатске урне из Oedenburga (Seprona)? У коментару уз слике то није објашњено. О Vix-у пак, ни помена.

И да завршим: овде изнете напомене учињене су колико принципијелно, толико и добронамерно, са једином жељом да буду од користи и многобројним читаоцима који ће у нашим археолошким круговима свакако наћи ово иначе корисно и сваком археологу веома потребно дело.

М. Гарашанин

---

[1] Тако се у поглављу о новцима баш посебно указује на преузимање грчких узора.

[2] Кратко и синтетички засада најбоље формулисано код W. Kimmig-a. Actes du colloque sur les influences helléniques en Gaule, Publications de l'Université de Dijon XVI (1958), 75 и д.

[3] Messerschmidt—Duhn, Italische Gräberkunde (1939), 32 и д.

[4] Д. Сергејевски, Гласник Земаљског музеја IV—V (1950.), 45 и д.

[5] V. Mikov, Le tombeau antique de Kazanlak (1954).

B. BENADIK, E. VLČEK, C. AMBROS. *Keltske pohrebiska na jugozapadnom Slovensku* — Vidavatelstvo Slovenskej Akademie vied, Bratislava 1957.

У издању Словенске Академије наука у Братислави, у 1957. години изишла је књига KELTSKE POHREBISKA NA JUGOZAPADNOM SLOVENSKU од горе наведених тројице аутора. Књига садржи три велика поглавља са укупно 306 страна и LVIII илустрованих табли. У првом одељку обрађује се откопани археолошки материјал, у другом антрополошки, док у трећем одељку аутор C. Ambros обрађује нађене животињске кости.

Први део чији је аутор B. Benadik, садржи 150 страница текста и 48 табли илустрованог археолошког материјала. Аутор је сакупио археолошки материјал са шест келтских некропола, које су последњих година темељно испитане од стране других стручњака-археолога, и то у југозападној Словачкој. Са ових шест некропола у књизи је изнет материјал из 129 гробова, те исти сачињава први део рада на овим некрополама.

Приликом обраде, аутор је користио белешке са терена, извештаје појединих сарадника са терена и археолошки материјал по депоима Словачке академије наука у Нитри.

Други део књиге обухвата антрополошку обраду скелета из периода латенске културе, са четири некрополе из југозападне Словачке. При обради, аутору су били на расположењу сачувани остаци, из 44 гроба различитих степена очуваности. Рад садржи неколико глава, и то: инвентар, опис, метриско и логичко оцењивање. При метриском и морфолошком карактеризирању материјала, аутор се држао метода R. Martina, L. Boravansky-a, R. Lipak-a i J. Nemeskeri-a.

Животињски остаци, налажени као гробни инвентар при археолошким ископавањима, на поменутим некрополама, обрађени су у трећем делу књиге.

Значај овог дела за археолошку науку је без сумње веома значајан, јер се употпуњује слика економике келтског народа. Нађени материјал није важан само за археологију, већ и за зоолошку науку, која се бави развитком и историјом домаћих животиња, а такође и за антропологију. Овим радом обухваћене су све потребне дисциплине за једну савремену и потпуниј научну обраду археолошког материјала.

J. Тодоровић

RÉPERTOIRE D'ARCHÉOLOGIE, D'ART ET D'HISTOIRE CULTURELLE

PUBLICATIONS PARUES EN 1957 SUR LES MONUMENTS HISTORIQUES, STATIONS ARCHEOLOGIQUES ET RECHERCHES SCIENTIFIQUES EN YOUGOSLAVIE

Rédacteur N. MANDIĆ

Collaborateurs: *Dj. STRIČEVIĆ (Dj. S.), G. SUBOTIĆ (G. S.), Lj. ZOTOVIĆ (Lj. Z.), N. MANDIĆ (N. M.), N. PETROVIĆ (N. P.), S. ĆIRKOVIĆ (S. Ć.),* et *S. PETKOVIĆ (S. P.)*

GÉNÉRALITÉS

BIBLIOGRAPHIE

Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova I. Nauka o književnosti. I (2 Historija jugoslovenskih književnosti L-Ž (Bibliographie des études, articles et oeuvres littéraires. I, 2 Histoire de la littérature yougoslave. L-Ž). Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ (1957). 771.
S. P.

A. LISAC, Prilozi jugoslovenskoj arhivističkoj bibliografiji. Retrospektivna građa do 1945 godine (Contribution à la bibliographie d'archives yougoslaves. Matériaux jusqu'à 1945). Arhivist VII, 1—2; 3—4 (Beograd 1957) 122—157; 159—180.
S. P.

V. NIKOLIĆ, Prilog etnološkoj bibliografiji knjiga i brošura publikovanih u FNRJ od 1945—1950 g. (Contribution à la bibliographie ethnologique des livres et des brochures publiés en R. P. F. de Yougoslavie entre 1945 et 1950) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 423—446.
N. P.

N. RADOTIĆ, Prilog antropogeografskoj bibliografiji knjiga i brošura objavljenih u FNRJ od 1945—1950 g. (Contribution à la bibliographie anthropogéographique des livres et des brochures publiés en R. P. F. de Yougoslavie de 1945 à 1950) (rés. angl.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 401—422.
N. P.

M. MANOJLOVIĆ—MARIJANSKI, Bibliografija. Arheologija (Bibliographie. Archeologie). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 297. — Bibliographie d'Archéologie en Voïvodina — articles parus de 1955 à 1957.
S. P.

J. SEVDIĆ, Bibliografija. Likovna umetnost (Bibliographie. Beaux-Arts). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 301. — Bibliographie de l'histoire de Vojvodina — articles parus de 1955 à 1957.
S. P.

Ž. KUMANOV, Bibliografija. Istorija (Bibliographie. Histoire). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 297—300. — Bibliographie de l'histoire de Voïvodina — articles parus de 1955 à 1956.
S. P.

O. MILANOVIĆ, Bibliografija. Konzervacija spomenika (Bibliographie. Restauration des monuments). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 301. — Bibliograpie de la restauration des monuments en Vojvodina — articles parus de 1955 à 1957.
S. P.

R. STEFANOVIĆ, Bibliografija za 1956 godinu (Bibliographie pour l'année 1956). Ist. glas. 3—4 (Beograd 1957) 177—188.
S. Ć.

Bibliografski prispevki k jugoslovanski arheologiji 1956 (La bibliographie d'archéologie yougoslave en 1956). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 339—355.
S. P.

N. BEZIĆ, Prilog bibliografiji otoka Hvara (Contribution à la bibliographie de l'île de Hvar). Split, »Slobodna Dalmacija« (1957). 35.
N. M.

Slovenska bibliografija. Časopisje in knjige. Članki in leposlovje v časopisju in zbornikah. VIII. (La bibliographie slovène. Revues et livres. Articles et essais dans les revues et les annuaires, VIII). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica (1957). 342.
S. P.

M. LOPAC. Bibliografski podaci arheološko-epigrafskih radova o spomenicima Bosne i Hercegovine (nastavak) (Données bibliographiques sur les articles archéologiques et épigraphiques des monuments de Bosnie et d'Herzégovine). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 291—341.
G. S.

A. BEJTIĆ, Bibliografija štampanih radova o spomenicima kulture u Sarajevu (Bibliographie des travaux traitant des monuments culturels de Sarajevo). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 213—238.
N. P.

Bibliografski podaci o Crnoj Gori i Boki Kotorskoj, I, 1, II, 1 (Les données bibliographiques sur le Monténégro et Boka Kotorska, I, 1, II, 1). Cetinje, Centralna narodna biblioteka NRCG (1957). 106; 129.
S. P.

R. STEFANOVIĆ, Bibliografija radova dr Vasilja Popovića (Bibliographie des travaux du Dr. Vasilj Popović). Ist. glas. 1—2 (Beograd 1957) 159—166.
S. Ć.

Radovi Ljube Karamana (Les travaux de Ljubo Karaman). Peristil 2 (Zagreb 1957) 7—18.
S. P.

M. PANTELIĆ, Bibliografija izvornih radova J. Vajsa s područja hrvatske glagoljske književnosti (Bibliographie des travaux principaux de J. Vajs du domaine de la littérature glagolitique croate). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 10—22.
G. S.

Z. HAMPEJS, Bibliographie des travaux de Petar Skok, publiés dans les revues et mélanges tchéques. Slavistična revija 1—4 (Ljubljana 1957) 332—333.
S. P.

V. VELKOV, Knigopis (Bibliographie). Izvestia na Arheol. inst. XXI (Sofia 1957) 339—350.

Dj. S.

A. VAILLANT, Chronique, Serbo-croate; Slovène; Macédonien. Revue étud. slaves XXXIV (Paris 1957) 362—384.

Dj. S.

Bibliographie. Rédacteur *A. DOSTAL.* Byzantinoslavica XVIII, 1; XVIII, 2 (Prague 1957) 116—187; 314—370.

Dj. S.

Bibliografia dell'antichità cristiana. Rédigée par L. DE BRUYNE. Rivista di archeol. crist. XXXIII (Roma 1957) 223—294.

Dj. S.

ENCYCLOPÉDIES — DICTIONNAIRES

M. KOSOR, Najstariji slavonski dikcionar (Le plus ancien dictionnaire de Slavonie). Rad JAZU 315 (Zagreb 1957) 5—28. Avec 3 fig.

N. M.

L. SADNIK et *R. AITZETMÜLLER, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten.* [Indogerm. Bibliothek II.] Heidelberg, Carl Winter — Universitätsverlag (1955). XX+341. — Compte rendu par *J. HAMM,* Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 368—372.

G. S.

MÉTHODOLOGIE SCIENTIFIQUE — HISTOIRE DE LA SCIENCE — BIOGRAPHIES — NÉCROLOGES

B. GABRIČEVIĆ, Arheologija i život (L'Archéologie et la vie) (rés. franç.). Urbs XI (Split 1957) 77—79.

N. P.

N. RADOJČIĆ, Dužnosti naše istoriografije (Les devoirs de notre historiographie). Let. MS knj. 379, sv. 5 (Novi Sad 1957) 538—539.

S. P.

M. GRBIĆ, Eléments devant permettre la découverte de sites archéologiques. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 13—15.

Dj. S.

J. KOROŠEC, Nekaj o stratigrafiji pri arheoloških raziskovanjih (Sur la stratigraphie des recherches archéologiques) (rés. angl.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 339—346. Avec 4 fig.

N. M.

J. KOROŠEC, Kultura in kulturna skupina v prezgodovini (Civilisation et le groupe de civilisation en préhistoire) (rés. angl.). Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 95—98.

N. M.

J. KOROŠEC, Opredeljevanje arheološkega gradiva (Détermination des matériaux archéologiques) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 99—108.

N. M.

J. ZONTAR, Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugoslawiens. [Veröffenntlichungen des Instituts für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien II, Studien zur älteren Geschichte Osteuropas — 1. Teil: Festschrift für Heinrich Felix Schmidt.] (Graz—Köln 1956) 170—202. — Compte rendu par *S. VILFAN,* Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 239—240.

N. P.

D. POPOVIĆ, Prilozi čitanja i razumevanja raznih starina (Contributions à la lecture et à la compréhension des textes anciens). Beograd, Izdanje autora (1957). 1226. Avec 23 pl.

S. P.

B. BRATANIĆ, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija (Ethnologie régionale ou nationale et ethnologie générale) (rés. franç.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 7—18.

N. P.

M. FILIPOVIĆ, Cvijićeva antropogeografska škola (Ecole anthropogéographique de Cvijić) (rés. angl.). Geografski pregled I (Sarajevo 1957) 9—24.

G. S.

J. SCHÜTZ, Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. [Deutsche Akademie der Wiss. zu Berlin, Veröffentlichungen des Institutes für Slawistik 10.] Berlin, Akademie Verlag (1957). 113. — Compte rendau par *E. DICKENMANN,* Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 493—494.

S. Č.

P. ŠTRUKELJ, Muzejsko-konzervatorska dejavnost v Sloveniji v letih 1956 in 1957 (L'activité des muséologues et des conservateurs en Slovénie de 1956 à 1957) (rés. angl.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 84—91.

G. S.

Ž. KOLIN, O problematici muzejskih manekena (Le problème des mannequins de musée) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 117—128. Avec 7 fig.

G. S.

M. HERAK, Osnovni principi rada u našim geološko-paleontološkim muzejima (Les principes fondamentaux du travail dans nos musées géologiques-paléonthologiques) (rés. angl.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 49—54.

G. S.

V. DUMITRESKU et *H. DUMITRESKU, Din activitatea arcneologilor Iugoslavi.* Studii şi cercetări de istorie veche VIII, 1—4 (Bucureşti 1957) 365—373.

N. M.

M. ABRAMIĆ, Die christliche Archäologie in Jugoslavien in den letzten zwanzig Jahren. Actes Ve Congrès intern. d'archéol. chrét. (Roma-Paris 1957) 177—183.

Dj. S.

B. KREKIĆ et *I. NIKOLAEVIĆ—STOIKOVIĆ, Vizantinovedenie v Jugoslavii v 1948—1956 gg.* (Byzantinologie en Yougoslavie de 1948 à 1956). Vizant. vrem. XII (Moskva 1957) 311—326.

Dj. S.

DJ. BOŠKOVIĆ, Vizantiiskaja arheologija v Jugoslavii pered novymi problemami (L'archéologie byzantine en Yougoslavie devant les problèmes nouveaux). Vizant. vrem. XII (Moskva 1957) 53—57.

Dj. S.

DJ. BOSKOVIC, L'archéologie byzantine en Yougoslavie devant les problèmes nouveaux. Actes X Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 87.

Dj. S.

M. ČOROVIĆ—LJUBINKOVIĆ, Prehl'ad prác zo slovanskej archeológie v Srpskej narodnej republike od roku 1945 do konca roku 1955. Slovenská arheológia V, 2 (Praha 1957) 465—473. Avec 8 fig.

N. M.

DJ. BOŠKOVIĆ, Arheologija u NR Hrvatskoj (L'activité archéologique en Croatie). Mogućnosti 12 (Split 1957) 1034—1038.

S. P.

R. SIEBER, Dalmatiens Archäologie und Fremdenverkehr. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 239—240.

G. S.

D. STRANJAKOVIĆ, Jovan Rajić. Gl. Srp. prav. crkve XXXVIII, 1—2 (Beograd 1957) 108—114.

S. P.

J. CVETLER, Konstantin Jireček — byzantinologue. Byzantinoslavica XVIII, 2 (Prague 1957) 189—201.

Dj. S.

P. VLAHOVIĆ, Jovan Cvijić kao osnivač naše nauke o narodu (Jovan Cvijić — fondateur de notre science du peuple) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 241—248. Avec 1 fig.

N. P.

D. MEDAKOVIĆ, Arhimandrit Sava Petković (L'archimandrite Sava Petković) Pril. knjiž. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 335.

S. P.

E. M., Sava Petković. Gl. Srp. prav. crkve XXXVIII, 1—2 (Beograd 1957) 92.

S. P.

K. MILUTINOVIĆ, Nikola Radojčić. Rukovet 11—12 (Subotica 1957) 704—708.

S. P.

F. STELÈ, Izidor Cankar utemeljitelj ljubljanske umetnostno zgodovinske šole (Izidor Cankar, le fondateur de l'école de l'histoire de l'art de Ljubljana) (rés. franç.). Zbor. umetn. zgod. 4 (Ljubljana 1957) 9—30.

G. S.

Viktor Korošec, Letopis SAZU VIII (Ljubljana 1956—1957) 33—36. Avec 1 fig. — Biographie.

N. M.

Josip Vajs. Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 3—9. — Biographie.

G. S.

Josip Hamm. Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 204—206. — Biographie.

N. M.

Mate Hraste. Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 207—209. — Biographie.

N. M.

Ferdo Čulinović. Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 197—198. — Biographie.

N. M.

P. LEMERLE, Ejnar Dyggve et l'archéologie chrétienne. Byzantion XXV—XXVI—XXVII, 2 (Bruxelles 1955—1956—1957) 375—382.

Dj. S.

J. KOROŠEC, Vladimir R. Petković. Arh ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 79—80. — Nécrologe.

S. P.

J. KOROŠEC, Miloje M. Vasić (1869—1956). Südostforschungen 16, 1 (München 1957) 157—159. — Nécrolge.

S. Č.

J. KOROŠEC, Miloje M. Vasić, Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 76—78. — Nécrologe.

S. P.

B. SARIA, Radoslav M. Grujić (1878—1955). Südostforchungen 16, 2 (München 1957) 449—450. — Nécrologe.

S. Č.

D. STRANJAKOVIĆ, D-r Jovan Radonić. Pril. knjiž. jez. ist. fol. XXIII, 1—2 (Beograd 1957) 171—172. — Nécrologe.

S. P.

N. RADOJČIĆ, Jovan Radonić. Let. MS knj. 379, sv. 2 (Novi Sad 1957) 99—107.

S. P.

D. POPOVIĆ, Jovan Radonić, Zbor. za društv. nauke 17 (Novi Sad 1957) 164. — Nécrologe. On a souligné surtout le rôle de J. Radonić en tant qu'historien de la Vojvodina.

S. P.

Petar Skok. Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 342—345. — Nécrologe.

G. S.

F. BEZLAJ, Petar Skok. Letopis SAZU VIII (Ljubljana 1956—1957) 77—82. — Nécrolge.

N. M.

I. POPOVIĆ, Henrik Barić (28 I 1888 Dubrovnik — 3 IV 1957 Belgrad). Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 453—455. — Nécrologe.

S. Č.

I. PUDIĆ, In memoriam Henriku Bariću. God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) V—X.

S. P.

Antun Barac. Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 337—338. — Nécrologe.

G. S.

S. MUSULIN, Antun Barac (1894—1955). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 223—227. — Nécroloque.

N. M.

Mihovil Kombol. Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 340—341. — Nécrologe.

G. S.

J. R(AVLIĆ), Miho Barada, Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 271—272. — Nécrologe.

S. Č.

Dragutin Boranić. Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 339. — Nécrologe.

G. S.

M. GAVAZZI, Dragutin Boranić (1870—1955). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 228—231. Avec 1 fig. — Nécrologe.

N. M.

I. GRAFENAUER, Jakob Kelemina (rés. all.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 199—200. — Nécrologe.

N. P.

V. Gordon Childe. Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 328. — Nécrologe.

S. P.

INSTITUTS — MUSÉES — COLLECTIONS — ARCHIVES

Z. MUNK, Muzeji i muzeologija u FNRJ (Les musées et la muséologie en R.P.F. de Yougoslavie) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 7—11.

G. S.

Muzeji i arhivi (Musées et archives). Zagreb, Ured za informacije Izvršnog vijeća NRH (1957). 172.

S. P.

D. JANKOVIĆ, Osvrt na rad Saveza muzejsko-konzervatorskih radnika Jugoslavije (Aperçu sur l'activité de la Fédération des employés des musées et de l'administration des monuments de la R.P.F. de Yougoslavie) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 245—268.

G. S.

D. ZEČEVIĆ, Letopis Etnografskog instituta Srpske akademije nauka (1951—1955) (L'activité de l'Institut ethnographique de l'Académie serbe des Sciences, 1951—1955). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 381—387.

N. P.

B. RADOJKOVIĆ, Naša saradnja s austrijskim muzejima (Notre collaboration avec les musées autrichiens) (rés. allem.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 221—222.

G. S.

Z. VINSKI, Muzeološke bilješke s puta po inozemstvu (Notes muséologiques du voyage à l'étranger) (rés. allem.). Muzeji 9 (Zagreb 1954) 142—154. Avec 8 fig. — Compte rendu par *J. SLAMA.* Archeol. rozhledy IX, 2 (Praha 1957) 304.

G. S.

Z. MARINKOVIĆ), Iz rada Vizantološkog instituta (L'activité de l'Institut des Etudes byzantines). Ist. glas. 3—4 (Beograd 1957) 165—168.

S. Č.

P. VASIĆ, Petogodišnjica Muzeja primenjene umetnosti (Cinq ans du Musée des arts décoratifs). Ves. Muz-konz. NRS VI, 1 (Beograd 1957) 2. Avec 1 fig.

G. S.

D. DIMITRIJEVIĆ, Narodni muzej u Zemunu (Le Musée national de Zemun). Ves. Muz. — konz. NRS VI, 4—5 (Beograd 1957) 7. Avec 1 fig.

G. S.

A. NENADOVIĆ, Narodni muzej u Nišu (Le musée National de Niš). Ves. Muz. — konz. NRS VI, 6 (Beograd 1957) 4. Avec 1 fig.

G. S.

Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici (Le Musée de Srem à Sremska Mitrovica). Ves. Muz. — konz. NRS VI, 1 (Beograd 1957) 8—9. Avec 2 fig.

G. S.

K. HALIMI, Muzej Kosova i Metohije (Le Musée de Kosovo et de Metohija). Ves Muz. — konz. NRS VI, 2 (Beograd 1957) 8—9. Avec 2 fig.

G. S.

M. GUŠIĆ, Tumač izložene gradje (Guide du Musée Ethnographique). Zagreb, Etnografski muzej (1955). 195. Avec 46 fig. — Compte rendu par *M. JAGODIĆ,* Slov etn. X (Ljubljana 1957) 222—223.

N. P.

Muzeji Sjeverne Hrvatske. Bjelovar, Čakovec, Krapina, Koprivnica, Križevci, Trakošćan, Varaždin, Var. Toplice (Les Musées de la Croatie Nord). Varaždin, Društvo muzejsko-konzervatorskih radnika NRH (1957). 24. Avec 16 pl.

S. P.

Muzeji Slavonije (Les musées en Slavonie). Rédacteur *Z. LECHNER.* Osijek, Društvo muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske (1957). 32. Avec fig.

S. P.

S. GUNJAČA, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (Le Musée des monuments archéologiques croates à Split). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 1 (Zagreb 1957) 51—63. Avec 2 fig.

G. S.

LJ. BABIĆ, Muzej grada Splita (Le Musée de la ville de Split). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 3 (Zagreb 1957) 235—237. Avec 1 fig.

G. S.

A. SONJE, Zavičajni muzej Poreštine (Le Musée régional de Poreč). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 2 (Zagreb 1957) 145—152.

G. S.

M. SLADE—ŠILOVIĆ, Kratki historijat lapidarija u Trogiru (Un court historiat sur le lapidaire à Trogir) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 223—227.

G. S.

M. ILIJANIĆ, Gradski muzej u Varaždinu (Le musée de la ville à Varaždin). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 3 (Zagreb 1957) 233—235. Avec 2 fig.

G. S.

I. VRBANIĆ, Gradski muzej u Karlovcu (Le Musée de la ville à Karlovac). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 1 (Zagreb 1957) 64—65.

G. S.

M. PEIĆ, Muzej u Vukovaru (Le Musée à Vukovar). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 3 (Zagreb 1957) 237. Avec 1 fig.

G. S.

M. PEIĆ, Muzej u Požegi (Le Musée à Požega). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 1 (Zagreb 1957) 63—64. Avec 2 fig.

G. S.

M. PEIĆ, Bjelovarski muzej (Le musée de Bjelovar). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 2 (Zagreb 1957) 157.

G. S.

M. PEIĆ, Muzej u Virovitici (Le Musée de Virovitica) Bull. Inst. lik. umjetn. V, 1 (Zagreb 1957) 65—66.
G. S.

M. FILIPOVIĆ, Etnologija (etnografija) u zavičajnim muzejima (Ethnologie (ethnographie) dans les musées régionaux) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 55—62.
G. S.

B. ŠKERLJ, Misli ob razstavi izvenevropskih zbirk Etnografskega muzeja v Ljubljani (Quelques pensées à propos de l'exposition des collections outre-mer du Musée ethnographique de Ljubljana) (rés. angl.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 212—215.
N. P.

F. ŠARF, Delo Etnografskega muzeja v Ljubljani od 1. januarja 1954 do 31. decembra 1956 (L'activité du Musée d'Ethnographie de Ljubljana dans les années 1954—1956) (rés. franç.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 201—211.
N. P.

T. URBAS, Poročilo o terenskem raziskovanju Pokrajinskega muzeja v Mariboru v letu 1956 (Rapport sur les recherches au terrain du Musée Provincial de Maribor en 1956) (rés. franç.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 215—217.
N. P.

K. PETROV, Beleške o postavljanju jednog novog lapidarijuma (Quelques notes sur l'aménagement d'un nouveau lapidaire) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 110—116.
G. S.

Musée national d'Ochride: V. LAHTOV, Arheološko oddelenije (Section archéologique); *B. IVANOVSKI, Istorisko oddelenije* (Section historique); *V. PLEVNŠ, Etnološko oddelenije* (Section ethnographique) (rés. angl.). 141—175. Avec 46 fig.
LJ. Z.

R. DRAGIĆEVIĆ, Državni muzej na Cetinju (1898—1956) (Le Musée de l'Etat à Cetinje — 1898—1956). Ist. zap. 13, 1—2 (Cetinje 1957) 61—98. Avec 4 fig. — Un apperçu historique de tendance locale.
S. Ć.

M. ZLOKOVIĆ, Pomorski muzej u Kotoru (Le Musée maritime à Kotor). Ves. Muz.-konz. NRS VI, 4—5 (Beograd 1957) 7. Avec 1 fig.
G. S.

R. MILJANIĆ, Muzej u Nikšiću (Le Musée à Nikšić). Ves. Muz.-konz. NRS VI, 2 (Beograd 1957) 9, 12.
G. S.

D. DRLJAČA, Rad bosansko-hercegovačkih muzejskih ustanova u 1956 i 1957 godini (L'activité des institutions muséales en Bosni et Herzégovine dans les années 1956 et 1957) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 75—83.
G. S.

Rad Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Bosni i Hercegovini u 1955 godini (Les travaux de l'Institut pour la protection des monuments historiques et de la nature de la R.P. de Bosnie et d'Herzégovine en 1955). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 305—316. Avec 1 fig.
N. P.

S. TIHIĆ, Odnosi i suradnja muzeja i zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti (Les rapports et la collaboration des musées et des institutions pour la protection des monuments de culture et de raretés naturelles) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 63—69.
G. S.

V. PLEVNEŠ, Narodniot muzej vo Ohrid. Rabotata od osnivanjeto do denes (Le Musée national d'Ochride — son activité depuis la fondation jusqu'à ces jours). Lihnid I (Ohrid 1957) 1—4.
Lj. Z.

B. KOVAČEVIĆ, Arhiv Srpske akademije nauka u Beogradu (Les archives de l'Académie serbe des Sciences à Beograd). Arhivist (Dodatak) VII, 3—4 (Beograd 1957) CXCIII—CCXVI.
S. P.

I. BACH, Naši spomenici kulture u inozemstvu (Nos monuments culturels à l'étranger) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 87—94.
N. P.

TECHNIQUES — RESTAURATIONS — CONSERVATION

M. ĆANAK, Primena savremenih tehničkih sredstava u konzervatorskoj službi i neka posebna rešenja prikazana na izložbi u Parizu 1957 god. (Application de méthodes techniques modernes dans les services de conservation et quelques solutions spéciales présentées en 1957 à l'exposition de Paris) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 144—153. Avec 11 fig.
N. P.

M. VUNJAK, O čišćenju eflorescencija soli (šalitre) sa zidnih slika (Le nettoyage des efflorescences de sels (»salpêtre«) sur de peintures murales) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 51—55.
N. P.

J. SEVDIĆ, Konzervacija uljanih slika na platnu (La conservation des peintures sur toile) (rés. angl.). Građa spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 152—156. Avec 8 fig.
G. S.

J. VANDROVSKI, Konzervacija slika na drvenoj podlozi (La conservation des peintures sur bois) (rés. angl.). Građa spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 149—151. Avec 2 fig.
G. S.

J. SEVDIĆ, Konzervacija i restauracija ikonostasa (La conservation et la restauration des iconostases) (rés angl.). Građa spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 157—163. Avec 9 fig.
G. S.

R. BERCE, O najenostavnejših načinih konserviranja kovin (Sur les manières les plus simples de conserver les métaux) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 194—204.
G. S.

L. ČERMAK et *V. HERŠAK*, Izvještaj o studijskom boravku u Londonu (Séjour d'étude à Londres — compte rendu). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 450—466.
N. M.

I. LONČARIĆ, Izvještaj o službenom putovanju restauratora (Compte rendu du voyage relatif aux problèmes de restauration). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 475—485.
N. M.

Z. WIROYBAL, Nekoliko slika restauriranih u Restauratorskom zavodu Jugoslavenske akademije (Quelques tableaux restaurés à l'Institut de restauration de l'Académie yougoslave des Sciences et des Beaux Arts de Zagreb) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 75—85. Avec 7 fig.
N. P.

M. ŠUBIĆ, Poročilo o delu restavratorskega oddelka (Rapport sur le travail des ateliers de restauration) (rés. franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 42—54. Avec 10 fig.
N. P.

M. ŽELEZNIK, Ob restavrianju muljavskega oltarja (Restauration des »autels dorés«) (rés. franç.). Varst. spom VI (Ljubljana 1955—1957) 36—45. Avec 7 fig.
N. P.

Konzervatorski i ispitivački radovi (Travaux de conservation et de recherche). Saopštenja Zavoda zašt. spom. kult. NRS I. Redigé par *M. PANIĆ-SUREP*. (Beograd 1956). — Compte rendu par *R. JANIN*. Reuve étud. byzant. XV (Paris 1957) 225; *W. VUCINICH*, Speculum 32 (Cambridge Mass. 1957) 854—856.
Dj. S. — S. Ć.

M. PANIĆ-SUREP, Čar konzervacije (Les attraits de la conservation). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 96—98. Avec 5. fig. La même publication en all., angl., franç. et russe.
N. M.

S. TOMIĆ, Zaštita spomenika kulture u Srbiji 1828—1853 (Protection des monuments culturels en Serbie dans la période allant de 1828 à 1853) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 1—19. Avec 6 fig.
N. P.

Z. BLAŽIĆ, Konzervacija ohridskih ikona i nove konstatacije (La conservation des icones d'Ochride et les nouvelles constatations) (rés. angl.). [Kulturno istorisko nasledstvo vo NR Makedonija III.] Skopje, Centralen zavod za zaštita na kulturno-istoriski spomenici na NR Makedonija (1957). 54. Avec 8 pl., 38 fig. et 4 dess. — Compte rendu par *A. TOMAŠEVIĆ*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 158—159.
S. P.

S. NENADOVIĆ, Fundiranje spomenika arhitekture u srednjovekovnoj Srbiji (Construction des fondations pour les édifices en Serbie médiévale) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 21—33. Avec 9 fig.
N. P.

N. PETROVIĆ, Radovi na konzervaciji objekata Caričinog Grada 1954—1956 godine (Travaux de conservation effectués de 1954 à 1956 dans certains édifices de Caričin Grad) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 131—136. Avec 8 fig.
N. P.

I. ZDRAVKOVIĆ, Arheološko-konzervatorski radovi na Novom Brdu u 1957. g. (Les travaux archéologiques et la conservation à Novo Brdo en 1957). Glas SAN IX, 4 (Beograd 1957) 420—421.
G. S.

J. KRUNIĆ, Nova Varoš — Problem zaštite izrazitih celina (Nova Varoš — Problème de la conservation des entités caracteristiques) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 95—108. Avec 20 fig.
N. P.

D. NONIN, Konzervacija priprate crkve manastira Novog Hopova (La conservation du narthex de l'église du monastère Novo Hopovo) (rés. angl.). Gradj. spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 140—148. Avec 9 fig.
G. S.

M. MILOŠEVIĆ, Drenažni kanali oko crkve manastira Rakovca (Les canaux de drainage autour de l'église du monastère Novo Hopovo) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 Sad 1957) 24—27. Avec 3 fig.
G. S.

J. MARASOVIĆ, Doprinos urbanističkog biroa proučavanju i zaštiti graditeljskog naslijedja u Dalmaciji (Contribution du bureau d'urbanisme à l'étude et la protection de notre héritage architectural en Dalmatie) (rés. franç.). Urbs. XI (Split 1957) 51—62. Avec 15 fig.
N. P.

A. MOHOROVIČIĆ, Konzervatorski radovi na Eufrasijevoj bazilici u Poreču (Les travaux de conservation sur la basilique d'Euphrasie à Poreč). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 2 (Zagreb 1957) 117—119. Avec 2 fig.
G. S.

G. OŠTRIĆ, Konzervatorski i urbanistički problemi Nina (Les problèmes de conservation et de l'urbanisme de Nin). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 3 (Zagreb 1957) 190—194. Avec 1 fig.
G. S.

G. OŠTRIĆ, Konzervatorski i urbanistički problemi Nina (Les problèmes de conservation et de l'urbanisme de Nine). Bull. Inst. lik. umjetn. 3 (Zagreb 1957) 190—194. Avec pl.
S. P.

Š. MLAKAR, Muzejsko-konzervatorski radovi na otočju Brioni (Les travaux de restauration sur les îles de Brioni) (rés. angl.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 12—30. Avec 1 pl. et 15 fig.
G. S.

Š. BEŠLAGIĆ, Zaštita spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Bosni i Hercegovini (La protection des monuments et des raretés de nature en Bosnie et Herzégovine) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 70—74.
G. S.

Dj. BASLER, Stari grad Srebrnik i problematika njegove konzervacije (La forteresse de Srebrnik et les problèmes que pose sa conservation, (rés. allem.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 119—130. Avec 12 fig.
N. P.

I. ZDRAVKOVIĆ, O problematici konzervatorskih radova na starom mostu u Mostaru (Le problème de conservation de l'ancien pont à Mostar). Ves. Muz. — konz. VI, 2 (Beograd 1957) 7. Avec 1 fig.
G. S.

I. K(OMELJ), M. Š(UBIĆ), M. Z(ADNIKAR), M. V(IDMAR), J. C(URK), S. V(RIŠER) et *M. Ž(ELEZNIK), Konzervatorska poročila — umetnostni spomeniki* (Rapports des conservateurs 1955—1957 — Monuments artistiques) (rés. franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 55—135. Avec 57 fig.
N. P.

V. Š(RIBAR), Konzervatorska poročila — Arheološki spomeniki (Rapports des conservateurs — Monuments archéologiques) (rés. franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 135—138.
N. P.

F. ŠARF, Iz varstva ljudske arhitekture (Conservation de l'architecture populaire) (rés. franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 12—16. Avec 6 fig.
N. P.

M. VIDMAR, Križni hodnik v Bistri (Cloître de Bistra) (rés. franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 28—36. Avec 10 fig.
N. P.

A. GSPAN, O organizaciji službe za konzerviranje in restavriranje bibliotečno-arhivskega gradiva v FLRJ in v LRS (Sur l'organisation des services de conservation et de restauration du matériel de bibliothèques et d'archives en Yougoslavie et dans la R.P. de Slovénie) (rés franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 45—48. Avec 1 fig.
N. P.

CONGRÈS — CONFÉRENCES

Slavistički sastanak u Beogradu (La session slavistique à Belgrade). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 414—420.
G. S.

J. KOROŠEC, Mednarodni seminar za slovensko arheologijo (Le séminaire international de l'archéologie slave). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 329—331.
S. P.

I. ZDRAVKOVIĆ, Prvi medjunarodni kongres arhitekata i tehničara konzervatora — Pariz, 6—11 maja 1957 godine (Premier Congrès international des architectes et techniciens conservateurs, tenu à Paris du 6 au 11 mai 1957). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 141—143.
N. P.

B. OREL, Medjunarodna konferenca o problematiki muzejev na prostem (La conférence internationale sur les problèmes des musées de plein air) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 229—236.
G. S.

G. CVETKOVIĆ, Sa Drugog savetovanja konzervatora u Sloveniji — o konzervaciji arheoloških objekata (Notes de voyage à propos de la IIème Consultation des conservateurs de Slovénie — concernant la conservation d'objets archéologiques). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 156—157.
N. P.

K. MIROSAVLJEVIĆ, Savetovanje o pitanjima konzervatorske službe (Réunion de consultation sur les questions du service de conservation). Arhivist VII, 1—2, (Beograd 1957) 104—106.
S. P.

P. ŠTRUKELJ, Savetovanje o zaštiti knjiško-arhivskog v Sloveniji (Deux conférences des ethnographes-muséologues en Slovénie) (rés. angl.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 217—219.
N. P.

P. MOMIROVIĆ, Savetovanje o zaštiti knjiško-arhivskog materijala (Consultations faites à propos de la conservation des livres et des archives). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 137—140.
N. P.

XV konferencija muzejskih radnika AP Vojvodine i godišnja skupština podružnice za Vojvodinu (XVe Conférence des muséologues de la Voïvodina et la séance annuelle de la succursale de Société des muséologues de la Voïvodina). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 273—278.
S. P.

T. MARASOVIĆ, Konferencija o uređenju starog Splita — srpanj 1956. (Conférence sur l'aménagement de l'ancien Split — juillet 1956) (rés. franç.). Urbs XI (Split 1957) 81—85.
N. P.

Kurs vizantiske umetnosti u Raveni (Cours de l'art byzantin à Ravenne). Ves. Muz. — konz. NRS VI, 4—5 (Beograd 1957) 2, 4. Avec 1 fig.
G. S.

PÉRIODIQUES — RECUEILS

Istoriski časopis 5 (1955). — Compte rendu par *W. VUCINICH*, Speculum 32 (Cambridge Mass. 1957) 565—575; *B. S(ARIA)*, Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 484—485.
S. Ć.

Istoriski časopis 6 (Beograd 1956). — Compte rendu par *N. GAĆEŠA*. Zbor. za društ. nauke 17 (Novi Sad 1957) 153—154.
S. P.

Istoriski glasnik 1—2, 3—4 (Beograd 1953); *1—2, 3, 4* (Beograd 1954). — Compte rendu par *H. MATKOVIĆ*, Hist. zbor X (Zagreb 1957) 215—219.
S. Ć.

Istoriski glasnik 3—4 (Beograd 1955), *1* (Beograd 1956), *2* (Beograd 1956). — Compte rendu par *B. KREKIĆ*, Zbor. za društv. nauke 17 (Novi Sad 1957) 154—155.
S. P.

Zbornik radova Vizantološkog instituta I (Beograd 1952) *II* (1953) *III* (1955) *IV* (1956). — Compte rendu par *D. PAVLOVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 1—2 (Beograd 1957) 156—159.
S. P.

Zbornik Filozofskog fakulteta Beograd 1 (Beograd 1948) *2* (Beograd 1952), *3* (Beograd 1955). — Compte rendu, Zbor. za društ. nauke 18 (Novi Sad 1957) 156—158.
S. P.

Zbornik Filozofskog fakulteta III (Beograd 1955). — Compte rendu par *D. PAVLOVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 320—323; *J. KELLER*, Archeol. rozhledy IX, 5 (Praha 1957) 735.

S. P. — N. M.

Godišnjak Muzeja grada Beograda 1 (Beograd 1954), *2* (Beograd 1953), *3* (Beograd 1956). — Compte rendu par *N. GAČEŠA*, Zbor. za društv. nauke 18 (Novi Sad 1957) 160—162.

S. P.

Saopštenja Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture Narodne Republike Srbije I (Beograd 1956); *II* (Beograd 1957). — Compte rendu par *O. NEDIĆ*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 160—162.

N. P.

Vesnik Muzejsko-konzervatorskog društva NR Srbije 1, 2, 3 (Beograd 1957). — Compte rendu par *Z. J(ANC)*, Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 296.

S. P.

Glasnik Muzeja Kosova i Metohije I (Priština 1956). — Compte rendu par *O. NEDIĆ*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 162—164.

N. P.

Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 1 (Priština 1956), *2* (Priština 1957). — Compte rendu par *G. PANTELIĆ*, Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 293—295.

S. P.

Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1 (Novi Sad 1956). — Compte rendu par *B. KOVAČEK*, Zbor. za društ. nauke 16 (Novi Sad 1957) 150—152.

S. P.

Rad vojvođanskih muzeja 1 (Novi Sad 1952), *2* (Novi Sad 1953), *3* (Novi Sad 1954). — Compte rendu par *A. KREKIĆ*, Zbor. za društ. nauke 17 (Novi Sad 1957) 155—156.

S. P.

Rad vojvođanskih muzeja 4 (Novi Sad 1955) — Compte rendu par *J. DUNDJIN*, Let. MS knj. 380, sv. 6 (Novi Sad 1957) 609—610; *N. GAČEŠA*, Zbor. za društ. nauke 18 (Novi Sad 1957) 155—156.

S. P.

Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 1—2 (Novi Sad 1953—1954). — Compte rendu par *B. KOVAČEK*, Zbor. za društ. nauke 16 (Novi Sad 1957) 152—155.

S. P.

Spomenica Ilarionu Ruvarcu (Cfr. Starinar d. s. IX—X 1958—1959, 412). — Compte rendu par *N. GAČEŠA*, Ist. glas. 1—2 (Beograd, 1957) 140.

S. Č.

Bibliotekar I (Beograd 1948—1949) *II* (1950) *III* (1951) *IV* (1952) *V* (1953) *VI* (1954) *VII* (1955) *VIII* (1956). — Compte rendu par *M. NIKOLIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 323—329.

S. P.

Radovi Staroslavenskog instituta 2 (Zagreb 1955). — Compte rendu par *W. VUCINICH*, Speculum 32 (Cambridge Mass. 1957) 202—207.

S. Č.

Muzeji 9 (Zagreb 1954). — Compte rendu par *M. GIRIĆ*, Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 295—296.

S. P.

Muzeji 10 (Zagreb 1955). — Compte rendu par *Z. J(ANC)*, Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 296.

S. P.

Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate) *55* (Split 1953). — Compte rendu par *B. SARIA*, Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 482—483.

S. Č.

Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 3 (Zagreb 1957). — Compte rendu par *B. L(UKIĆ)*, Jadr. zbor. II (Rijeka—Pula 1957) 543—544.

G. S.

Arheološki vestnik (Acta Archaeologica) *6* (Ljubljana 1955). — Compte rendu par *B. SARIA*, Südostforschungen 16, 1 (München 1957) 208—209; *M. ŠOLLE*, Archeol. rozhledy IX, 5 (Praha 1957) 727—728.

S. Č. — N. M.

Zgodovinski časopis VI—VII (Ljubljana 1952—1953); *VIII* (Ljubljana 1954). — Compte rendu par *K. NEMETH*, Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 219—236.

S. Č.

Varstvo spomenikov V (Ljubljana 1953—1954). — Compte rendu par *N. P(EŠIĆ)*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 166.

N. P.

Kotnikov zbornik (Celje 1956). — Compte rendu par *V. NOVAK*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 220—221.

N. P.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s. 11 Arheologija (Sarajevo 1956). — Compte rendu par *B. SARIA*, Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 483—484.

S. Č.

Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine 1 (Sarajevo 1949), *2* (Sarajevo 1950), *3* (Sarajevo 1951), *4* (Sarajevo 1952), *5* (Sarajevo 1953), *6* (Sarajevo 1954), *7* (Sarajevo 1956). — Compte rendu par *N. GAČEŠA*, Zbor. za društ. nauke 18 (Novi Sad 1957) 158—160.

S. P.

Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine VI (Sarajevo 1954); *VII* (Sarajevo 1955). — Compte rendu par *S. TRALJIĆ*, Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 227—230.

S. Č.

Godišnjak Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH 1 (Sarajevo 1957) 478. — Compte rendu par *M. FLAŠAR*, Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 296—299.

Lj. Z.

Naše starine II (Sarajevo 1954). — Compte rendu par *M. FUČIĆ*, Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 241—243.

G. S.

Naše starine III (Sarajevo 1956). — Compte rendu par *G. C(VETKOVIĆ)*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 164—165.

N. P.

Vestnik drevnej istorii I—IV (Moskva 1955). — Compte rendu par *M. MIRKOVIĆ*, Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 145—149.

Lj. Z.

Slovenská archeológia IV, 1 (Bratislava 1956). — Compte rendu par *J. KOROŠEC*, Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 84—85.

S. P.

Slovenská archeológia IV, 2 (Bratislava 1956). — Compte rendu par *J. KOROŠEC*, Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 162—163.

N. M.

Slovenská archeológia V, 1 (Bratislava 1957). — Compte rendu par *J. KOROŠEC*, Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 331—332.

S. P.

Izvestija na etnografskija institut s muzej I (Sofija 1953) *II* (1955). — Compte rendu par *I. NIKOLIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 1—2 (Beograd 1957) 164—166.

S. P.

Izvestija na Instituta za blgarska literatura I (Sofija 1952) *II* (1954) *III* (1955). — Compte rendu par *Dj. IGNJATOVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXXIII, 1—2 (Beograd 1957) 159—163.

S. P.

Revue des Études Slaves XXVIII (Paris 1951); *XXXI* (Paris 1954); *XXXII* (Paris 1955). — Compte rendu, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 383—385.

G. S.

Les Monuments Historiques de la France 1 janvier-mars (Par's 1956); *2 № spécial* (Paris 1956) *3 Juillet—Septembre* (Paris 1956); *4 Octobre—Décembre* (Paris 1956). — Compte rendu par *I. Z(DRAVKOVIĆ)*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 167—168.

N. P.

Museum III, 1, 2, 4 (Paris 1950); *IV, 1, 3* (Paris 1951); *VI, 3* (Paris 1953); *VII, 3* (Paris 1954); *VIII, 3* (Paris 1955); *IX, 1, 4* (Paris *1956*). — Compte rendu par *O. NEDIĆ*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 173—174.

N. P.

Römische Forschungen in Niederösterreich III (Graz—Köln 1956). — Compte rendu par *I. MIKL*, Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 88—89.

S. P.

Byzantinische Zeitschrift XLIII (München 1950); XLIV (München 1951); *XLV* (München 1952); *XLVI* (München 1953); *XLVII* (München 1954); *XLVIII* (München 1955) — Compte rendu, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 409—413.

G. S.

Bayerische Vorgeschichtsblätter 17, 18—19, 20 (München 1948—1954). — Compte rendu par. *S. PAHIĆ*, Arh, ves VII, 4 (Ljubljana 1956) 475—476.

N. M.

Ethnographisch-archäologische Forschungen 1 (Berlin 1953), 2 (1954). — Compte rendu par *V. NOVAK*, Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 85—87.

S. P.

Deutsche Kunst und Denkmalpflege 1 (München 1955). — Compte rendu par *O. NEDIĆ*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 168—169.

N. P.

Deutsche Kunst und Denkmalpflege 2 (München 1955); 1, 2 (München 1956). — Compte rendu par *I. Z(DRAVKOVIĆ)*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 169—170.

N. P.

Ricerche slavistiche II (Roma 1953); *III* (Roma 1954). — Compte rendu, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 400—405.

G. S.

Ἑλληνικά *14 (Athenai 1955).* — Compte rendu par *R. K.*, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 413—414.

G. S.

Acta Archaeologica I/1—2, 3—4; III/1—4; IV/1—4 (Budapeste 1951—1954). — Compte rendu par *S. PAHIĆ*, Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 469—472.

N. M.

Scando-Slavica I (Copenhagen 1954); *II* (Copenhagen 1956). — Compte rendu, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 392—395.

G. S.

The Museum Journal 54, 6 (London 1954); *10, 11, 12* (London 1955); *55, 1, 2, 3, 5, 8* (London 1955); *10, 11* (London 1956); *56, 1, 4, 8, 9,* (London 1956). — Compte rendu par *D. DJOKIĆ*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 171—173.

N. P.

Studies in Conservation II, 3 (London 1956). — Compte rendu par *D. Dj(OKIĆ)*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 170—171.

N. P.

Studies in Conservation III, 1 (London 1957). — Compte rendu par *D. DJ(OKIĆ)*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 177.

N. P.

Harvard Slavic Studies 1 (Harvard 1953); *2* (Harvard 1954). Compte rendu par *J. H.* et *B. K.*, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 385—392.

G. S.

OUVRAGES GÉNÉRAUX CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA CIVILISATION, L'ART ET L'HISTOIRE DE LA RELIGION

M. PLJAKIĆ et *F. MIKULIĆ, Postanak i razvitak života na zemlji* (Les origines et le développement de la vie sur la terre). Beograd, Rad (1957). 44.

S. P.

H. E. JACOB, Šest hiljada godina kruha (Six mille ans du pain). Zagreb, Kultura (1957). 465. Avec 23. pl. et 71 dess.

S. P.

T. VLAŠKALIĆ, Postanak ljudskog društva i osnovne karakteristike prvobitne zajednice (Les origines de la société humaine et les caractéristiques principales de la communauté primordiale). Beograd, Rad (1957). 29.

S. P.

Lj. ŽIVKOVIĆ, Uvod u istoriju ljudske svesti, I deo. Predreligiozni period čovečanstva (Introduction à l'histoire de la conscience humaine. L'Humanité avant la religion). Beograd, Naučna knjiga (1957). VI, 279. Avec 107 fig. et dess.

S. P.

F. ENGELS, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države (Les origines de la famille, du bien privé et de l'Etat). Zagreb, Kultura (1957). 189.

S. P.

S. POPOVIĆ, Osnovne karakteristike robovlasničkog i feudalnog sistema (Les caractéristiques principales du système d'esclavage et du système féodal). Beograd, Rad (1957). 37.

S. P.

O. MANDIĆ, Kaste u historiji društva (Les castes dans l'histoire de la société). Zagreb, Povijesno društvo NRH (1954). 251. — Compte rendu par *C. KOSTIĆ*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 447—448.

N. P.

I. MOHORIČ, Zgodovina obrti in industrije v Tržiču (Histoire des métiers et de l'industrie). [Monografija iz gospodarske zgodovine I.] Tržič (1957). 379.

N. P.

S. BATUŠIĆ, Umjetnost u slici. Pregled povijesti umjetnosti (L'art en image. Aperçu de l'histoire de l'art). Zagreb, Matica Hrvatska (1957). 726. Avec 712 fig.

S. P.

F. STELÈ, Narodnostni moment v zgodovini umetnosti (Le moment national dans l'histoire de l'art) (rés. allem.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 19—28.

S. P.

D. ANTONIJEVIĆ, Marksova i Engelsova pisma — o etnološkim pitanjima (Les lettres de Marx et d'Engels sur les questions ethnologiques) (rés. angl.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 303—309.

N. P.

R. HROVATIN, Pomen ritmičkih kvalitet v slovenskih ljudskih napevih (L'importance des qualités rhytmiques dans les mélodies populaires slovènes) (rés. franç.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 167—198.

N. P.

A. HORVAT, Denkmäler in Kroatien. Die Auslese der Architekturdenkmäler und Denkmäler der bildenden Künste. Zagreb, Ured za informacije Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvatske (1957). 144. Avec fig.

S. P.

A. HORVAT, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međumurju (Cfr. Starinar, n.s. IX—X, 1957—1958, 414). Compte rendu par *M. DESPOT*, Bull. Inst. lik. umjetn., V, 3 (Zagreb 1957) 259—260.

G. S.

Iz starog i novog Zagreba (Sur l'ancien et le nouveau Zagreb). Rédacteurs: *F. BUNTAK, T. ĆUBELIĆ, LJ. DOBRONIĆ, M. FISCHER, V. TKALČIĆ.* Zagreb, Muzej grada Zagreba (1957). 325. Avec fig. La même publication en allemand, français et en anglais.

S. P.

G. NOVAK, Povijest Splita. Knjiga prva. Od prethistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. god. (L'histoire de Split. Tome I: Depuis les temps historiques jusqu'à la perte de son autonomie en 1420). Split, Pododbor Matice hrvatske (1957). 6-0. Avec 100 fig. et dess.

S. P.

M. RISTIĆ, Knjiga A. F. Hiljferdinga o Bosni u 1858. godini (Le livre de A. F. Hiljferding sur la Bosnie en 1858). Glasn. Srp. geograf. društva XXXVII, 1 (Beograd 1957) 58—62. — Sur le livre »Bosn'e, Herzégovine et l'Ancienne Serbie«.

S. P.

La Bosnie—Herzégovine. Sarajevo, Turistički savez Bosne i Hercegovine (1957). 24. Avec fig. La même publication en serbocroate, anglais et allemand.

S. P.

B. BOŠNJAK, Filozofija od Aristotela do Renesanse i odabrani tekstovi filozofa (La philosophie d'Aristote à la Renaissance — avec morceaux choisis). Zagreb, Matica hrvatska (1957). 244.

S. P.

A. FIAMENGO, Kako je postala religija (Les origines de la religion). Sarajevo, Svijetlost (1957). 74.

S. P.

Ž. BULAJIĆ, Religija i sujeverje (La religion et la superstition). Beograd, Rad (1957). 46.

S. P.

R. BOUMAN, Einführung in die Sozologie. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag (1955). 172. — Compte rendu par *M KUS—NIKOLAJEV*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 238.

N. P.

H. WEINERT, Der geistige Aufstieg der Menschheit vom Ursprung bis zur Gegenwart. Stuttgart. Ferdinand Enke Verlag (1951). 297. — Compte rendu par *M. KUS—NIKOLAJEV*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 238.

N. P.

A. DAIN, Les manuscrits. Collection d'études anciennes. Paris, Les Belles Lettres (1949). — Compte rendu par *R. KATIČIĆ*, Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 142—143.

Lj. Z.

E. DE ZAMBAUR, Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam. Bad Pyrmont Heinz Lafaire (1955). XII + 388. Avec 20 pl. et 5 cart. — Compte rendu par *F. BARJAKTAREVIĆ*, Pril. orijent. filolog VI—VII (Sarajevo 1956—1957) 307—309.

S. P.

K. H. OTTO, Die socialökonomischen Verhältnisse bei den Stämmen der Leubinger Kultur in Mitteldeutschland. Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften (1955). 124 — Compte rendu par *V. NOVAK*, Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 87—88.

S. P.

AGGLOMÉRATIONS — POPULATION

G. ŠKRIVANIĆ, Oblast srednjevekovnog Pilota u XIV st. (La région de Pilot médiéval au XIVe s.) (rés. angl.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 323—332. Avec 1 pl.

S. Č.

G. ŠKRIVANIĆ, Srednjovekovna oblast Pilota (La région médiévale de Pilot). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 73.
G. S.

I. BOŽIĆ, Selo Bogdašići u Srednjem veku (Le village Bogdašići au moyen âge) (rés. franç.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 183—221.
S. Ć.

V. SIMIĆ, Plana — srednjovekovno naselje rudarske privrede (Plana — Agglomération médiévale minière) (rés. angl.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957 104—122. Avec 15 fig.
N. P.

I. RUBIĆ, Iz antropogeografske problematike Zadarskog arhipelaga (Les problèmes anthropogéographiques de l'archipel de Zadar). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 430—440.
N. M.

M. ZADNIKAR, Romanska Stična (Stična à l'époque romane) (rés. franç.). Razprave SAZU IV, 5 (Ljubljana 1957) 1—39. Avec 63 fig.
N. M.

T. TOMOSKI, Kade ležel gradot »Qorytos«? (Où se trouvait la ville »Qorytos«?) (rés. allem.). Glas. Inst. nac. ist. I, 2 (Skopje 1957) 147—151.
G. S.

T. TOMOSKI, Dali postoel grad Polog (A-t-il existé la ville de Polog). Gl. Inst. nac. ist. I, 1 (Skopje 1957) 271—275.
G. S.

C. KOSTIĆ, Postanak i razvitak »čaršije«. Primer »čaršije« Bajine Bašte (Origine et développement de la »čaršija« — marché. Exemple de la »čaršija« de Bajina Bašta) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 123—149. Avec 2 pl.
N. P.

S. VUKOSAVLJEVIĆ, Referat o radu Cvetka Kostića »Postanak i razvitak čaršije« (Extrait du rapport sur l'article du Cvetko Kostić: »Origine et développement de la »čaršija« — marché) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 151—153.
N. P.

Ž. KUMAR, Stari Slankamen — Antropogeografska ispitivanja (Stari Slankamen — Recherches de géographie humaine) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 155—183. Avec 10 fig. et 6 pl.
N. P.

D. ZEČEVIĆ, Aleksandrovo — »banaćansko selo« u Dobriču (Aleksandrovo — »village banate« dans la région de Dobrič) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 203—223. Avec 16 fig.
N. P.

M. BARJAKTAROVIĆ, Arilje. Bull. Acad. serbe nouv sér. 5 (Beograd 1957) 73.
Dj. S.

J. TRIFUNOSKI, Vladičin Han. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 79.
Dj. S.

A. UROŠEVIĆ, Kosovska Mitrovica. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 71—72.
Dj. S.

A. UROŠEVIĆ, Lipljan. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 81—82.
Dj. S.

J. TRIFUNOSKI, Bujanovac. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 77.
Dj. S.

J. TRIFUNOSKI, Le défilé de Kačanik. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 85—86.
Đ. S.

R. PAVLOVIĆ, Seoba Srba i Arbanasa u ratovima 1876 i 1877—1878 godine (Les migrations des Serbes et des Albanais au cours des guerres de 1876 et de 1877—1878) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 53—104. Avec 1 pl.
N. P.

Z. HERKOV, Ime grada Zagreba u prošlosti (Le nom de la ville Zagreb dans le passé). Zagreb, Arhiv grada Zagreba (1957). 48. Avec 1 pl.
S. P.

M. ANDROIĆ, et *M. ILIJANIĆ, Varaždin* (rés. franç. et allem.). Varaždin, Prosvjetno vijeće općine (1957). 35. Avec 6 pl. — Guide touristique de la ville de Varaždin.
S. P.

M. SUIĆ, Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom Srednjem vijeku (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 415). — Compte rendu par *N. KLAIĆ,* Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 188—196.
S. Ć.

M. SUIĆ, O granicama Autarijata (Sur les frontières des Autariates). Ist. zap. 13, 1—2 (Cetinje 1957) 115—125. — Se basant sur les résultats obtenus ultérieurement dans les recherches qu'il a fait, l'auteur conclu. que les Autariates peuplaient les terres qu'enferment le lit des rivières de la Neretva et du Drim.
S. Ć.

B. ILAKOVAC, Po čemu je Zadar dobio ime? (D'où provient le nom de Zadar?). Zadarska revija 3 (Zadar 1957) 257—262.
S. P.

J. JARDAS, Kastavština (La région Kastav — matériaux ethnographiques) (rés. franç.). Zbornik za nar. život i običaje 39 (Zagreb 1957) 1—416. Avec 58 fig. et 1 carte.
N. M.

M. BAUM, Župa Soli. Prilog za poznavanje prošlosti tuzlanskog kraja (Contribution à la connaissance du passé de la région de Tuzla) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 7—37. Avec 1 pl.
N. M.

M. BARJAKTAREVIĆ, Vlasenica. Prilog proučavanju naših varošica (Vlasenica — contribution à la connaissance de nos villes) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 213—221. Avec 3 fig.
N. M.

A. BEJTIĆ, Povijest i umjetnost Foče na Drini (Histoire et l'art de Foča sur Drina) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 33—62. Avec 24 fig.
N. P.

A. BEJTIĆ, Povijest i umjetnost Foče na Drini (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 415). — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ,* Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 194—195.
G. S.

H. KAPIDŽIĆ, Prilog za poznavanje Livanjskog grada (Apport à l'étude de la forteresse de Livno). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 301—302.
N. P.

P. ŠOBAJIĆ, Dabarsko Polje (Le Champ de Dabar en Herzégovine.) Bull. Acad. serbee nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 67—69.
Dj. S.

S. BAKARŠIĆ, Prevoj Ivan (Ivan — col de montagne) (rés. allem.). Geografski pregled I (Sarajevo 1957) 66—86. Avec 3 fig. et 3 dess. — Etude historique et géographique sur le col de montagne Ivan, aux chapitres intéressants consacrés à l'époque préhistorique, à la période romaine, au moyen âge et à la période turque.
G. S.

J. TRIFUNOSKI, La Crna Gora de Kumanovo et Preševo. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 91—94.
Dj. S.

J. TRIFUNOSKI, Varošica Kruševo — Prilog proučavanju varošica u N. R. Makedoniji (Le bourg de Kruševo) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 186—202. Avec 10 fig.
N. P.

J. TRIFUNOSKI, Skopsko Polje. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 87—90.
Dj. S.

J. TRIFUNOSKI, Skopski Derven. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 95—97.
Dj. S.

J. TRIFUNOSKI, Debar. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 75—76.
Dj. S.

P. SKOK, Toponomastički problemi. Poglavlje VIII. Motovun i Labin. Poglavlje IX. Žumberak. Peroj (Dodatak poglavlju III u IČ SAN III, 11—13) (Problèmes toponomastiques). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 289—296.
S. Ć.

H. BARIĆ, Toponomastisches (I. Lambrus 2. Štip). God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) 276—278.
S. P.

D. POPOVIĆ, Srbi u Vojvodini I. Od najstarijih vremena do Karlovačkog mira 1699. (Les Serbes en Voïvodina, depuis les temps anciens jusqu à la paix de Karlovac 1699). Novi Sad, Matica srpska (1957). 371. Avec pl. et fig.
S. P.

Dj. PEJANOVIĆ, Stanovništvo Bosne i Hercegovine (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 436). — Compte rendu par *M. BJELOVITIĆ,* Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 187.
G. S.

S. VUKOSAVLJEVIĆ, Organisation des tribus dinariques. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 65—66.
Dj. S.

R. KOVIJANIĆ, Kanjoši iz Paštrovića (Les Kanjoš de Paštrovići). Zbor. MS za knjiž. i jez. IV—V (Novi Sad 1956—1957) 269—270.
S. P.

J. TRIFUNOSKI, O ranijem juručkom stanovništvu u Gornjoj Pčinji (Sur l'ancienne population yourouk dans la région de Haute Pčinja) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. IV—VI (Beograd 1955—1957) 339—342.
N. P.

N. PAVKOVIĆ, Karavlasi i njihovo tradicionalno zanimanje (Les habitants de Karavalachie et leurs métiers traditionels) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 103—126. Avec 16 fig. et 1 pl.
N. M.

I. RUBIĆ, Les origines des habitants de Šolta. Bull. Acad. sebre nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 45—53.
Dj. S.

J. HALPERN, Social and cultural Change in a Serbian Village. New Haven (1956). 619. — Compte rendu par *M. FILIPOVIĆ,* Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 229—230.
N. P.

P. GEORGE, Matériaux pour l'étude géographique de la population. Annales de géographie 333 (Paris 1953) 321—346. — Compte rendu par *D. ZEČEVIĆ,* Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 469—471.
N. P.

R. MARKOVIĆ—BORELI, Seyssins (une contribution à l'étude de l'habitat rural). Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 83—84.
Dj. S.

ANTHROPOLOGIE — PALÉOBOTANIQUE — PALÉOZOOLOGIE

V. BRODAR, Antropološka obrada neolitske lubanje iz Semizovca (Etude anthropologique du crâne néolithique, découvert à Semizovac). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 257—258. Avec 3 fig.
Dj. S.

S. BRODAR, Ledenodobni človek na ljubljanskih tleh. Zgodovina Ljubljane I (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 415). — Compte rendu par *F. OSOLE,* Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 466—467.
N. M.

B. ŠKERLJ, Antropologovi zapiski iz muzejev v ZDA (Les notes de l'anthropologue dans les musées des Etats Unis) (rés. angl.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 159—184. Avec 4 tabl. et 13 fig.
G. S.

M. MALEZ, Paleontološka istraživanja pećine Veternice u 1955 god. (Les recherches paléonthologiques dans la grotte Veternica en 1955). Ljetopis JAZU (Zagreb 1957) 280—294. Avec 4 fig.
N. M.

N. PANČIĆ, Paleobotanika (Paléobotanique). Beograd, Studentska zadruga Prirodno-matematičkog fakulteta (1957) 79.
S. P.

P. STEVANOVIĆ, et *Ž. PETRONIJEVIĆ, Paleozoologija (Paléozoologie).* Beograd, Studentska zadruga Prirodno-matematičkog fakulteta (1957). 232.
S. P.

B. MILOVANOVIĆ, Geološka istorija beogradskog tla (Histoire géologique du sol de Belgrade) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 9—34. Avec 9 fig.
N. M.

PRÉHISTOIRE

OUVRAGES GÉNÉRAUX

V. POPOVIĆ, Sur la chronologie de la civilisation protohistorique dans la péninsule des Balkans I—II. Revue archéologique XLIX, L, 6e série, Avril-Juin; Juillet-Septembre (Paris 1957) 129—146, avec 5 fig.; 1—24, avec 13 fig.
N. M.

M. GARAŠANIN, Ka jezičkoj pripadnosti neolitskog prastanovništva Balkana (Sur l'appartenance linguistique des premières populations néolithiques des Balkans) (rés. allem.). Glas. Zem .muz. XII (Sarajevo 1957) 201—216.
G. S.

A. BENAC, Neke nove prehistorijske kulture u sjeveroistočnoj Bosni (Quelques nouvelles civilisations préhistoriques dans la Bosnie nord-est). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 209—211.
N. M.

M. GRBIĆ, Vorklassische Keramik des mittleren Balkan. Bull. acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 9—11.
Dj. S.

M. GRBIĆ, Preclassical Pottery in the Central Balkans. American Journal of Archeology 61, No 2 (Princeton 1957) 137—149. Avec 6 pl.
N. M.

M. GARAŠANIN, Idoli neolita (Idoles néolithiques). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 6—9. Avec 15 fig. — La même publication en allem., angl., franç. et russe.
N. M.

D. GARAŠANIN, Katalog metala (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 415). — Compte rendu par *B. STALIO,* Zbor. za društ. nauke 18 (Novi Sad 1957) 151.
S. P.

Praistorija I. Katalog metala; Praistorija II. Katalog keramike I (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 415; Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 438). — Compte rendu par *B. SARIA,* Südostforschungen 16, 1 (München 1957) 223.
S. Ć.

A. STROH, Katalog Günzburg. [Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte, H. 2.] Kallmünz (1952). 58 + 30. — Compte rendu par *S. PAHIĆ,* Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 474—475.
N. M.

STATIONS ARCHÉOLOGIQUES

J. TODOROVIĆ, V. KONDIĆ et *M. BIRTAŠEVIĆ, Arheološka nalazišta u Beogradu i okolini* (Monuments archéologique à Belgrade et dans ses environs) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 662—669, 671—672. Avec 10 fig.
N. M.

F. LEBEN, Nove arheološke najdbe v jamah na Notranjskem (Nouvelles découvertes dans les grottes en Slovénie) (rés. ital.). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 302—316. Avec 4 pl. et 8 fig.
S. P.

J. KOROŠEC, Arheološke ostaline v Predjami (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 416). — Compte rendu par *T. BREGANT,* Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 163—164.
N. M.

F. LEBEN, Sondiranje v jami Brlovki (Recherches dans la grotte Brlovka) (rés. ital.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 441—443. Avec 1 pl.
N. M.

P. ANDJELIĆ, Tragovi prehistorijskih kultura u okolini Konjica (Les traces des civilisations préhistoriques dans les environs de Konjic). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 277—283.
G. S.

B. ČOVIĆ, Nekoliko manjih preistoriskih nalaza iz BiH (Quelques découvertes préhistoriques dans la Bosnie et Herzégovine) (rés. allem.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 241—255. Avec 14 fig. et 2 pl.
G. S.

M. BRODAR, Crvena Stijena — 1955 (Stratum V) (L'Abri Rouge — 1955) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 51—55. Avec 3 fig.
G. S.

M. BRODAR, Površinski nalazi iz okoline sela Petrovići u Crnoj Gori (Matériaux trouvés en surface aux environs du village de Petrovići, au Monténégro) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 57—60. Avec 2 fig. et 1 pl.
G. S.

Dj. BASLER, Prethistorijske gradine i njihova zaštita (Les fortifications préhistoriques — »gradine« — et leur conservation) (rés. allem.). Naše starine 2 (Sarajevo 1954) 87—98 Avec 11 fig. — Compte rendu par *S. BAKARSIĆ,* Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 192.
G. S.

R. JOVANOVIĆ, Preistoriski nalaz u dolini rečice Soline (Trouvaille préhistorique de la vallée de la petite rivière Solina) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 254—259. Avec IV pl.
N. M.

EPOQUE PALÉOLITHIQUE

J. KOROŠEC, Arheološke ostaline v jugoslovanskih jamah po paleolitski dobi (Les restes archéologiques de l'époque paléolithique dans les grottes yougoslaves). Prvi jugoslav. speleološki kongres, Postojna 1954 (Ljubljana 1955) 87—93. — Compte rendu par *J. FILIP,* Archeol. rozhledy IX, 2 (Praha 1957) 302.
N. M.

A. BENAC, Crvena Stijena — 1955 (I—IV stratum) (L'Abri Rouge — 1955). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 19—50. Avec 4 fig. et 14 pl.

G. S.

Dj. BASLER, Paleolitski nalaz na Crkvini u Makljenovcu (Station paléolithique sur la Crkvina à Makljenovac) (rés. allem.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 93—108. Avec 10 fig. et 6 pl.

G. S.

S. VUKOVIĆ, Tragovi spiljskog medvjeda i kulture ljudi paleolitske dobe na teritoriju Varaždinskih Toplica (La trace de l'Ursus spelaeus et la culture du paléolithique dans la région de Varaždinske Toplice) (rés. franç.). Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 119—129. Avec 6 fig.

N. M.

EPOQUE NÉOLITHIQUE

A. BENAC, Osnovna obilježja neolitske kulture u Kaknju (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 417). — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 195.

G. S.

M. GRBIĆ, Starčevačka retencija (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 417). — Compte rendu par *R. PIVOVAROVÁ*, Archeol. rozledy IX, 4 (Praha 1957) 598.

N. M.

J. KOROŠEC, Lengyelska kulturna skupina v Bosni, Sremu in Slavoniji (La civilisation de Lengyel en Bosnie, à Srem et en Slavonie) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 175—203. Avec 15 fig.

S. P.

M. VASIĆ, Les Scythes à Vinča. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 3.

Dj. S.

M. VASIĆ, Maske na terakotama iz Vinče (Les masques sur les terres-cuites de Vinča) (rés. franç.). Glas SAN CCXXVI, Odelj. društ. nauka n. s. 6 (Beograd 1957) 1—13. Avec 10 fig.

Dj. S.

M .VASIĆ, Skiti u Vinči (Les Scythes à Vinča) (rés. franç.). Glas SAN CCXXVI, Odelj. društ. nauka n. s. 6 (Beograd 1957) 15—23. Avec 4 fig.

Dj. S.

M. VASIĆ, Les terres-cuites masquées de Vinča. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 1—2.

Dj. S.

A. BENAC, Zelena Pećina. Istorijat istraživanja i terenski podaci (L'Abri Vert) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 61—92. Avec 11 fig. et 16 pl.

G. S.

J. PUŠ, Neolitsko naselje u Tuzli (Station néolithique à Tuzla) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 85—102. Avec XVII pl.

N. M.

J. GLIŠIĆ, Kratak izveštaj sa sondažnih rekognosciranja Muzeja Kosova i Metohije u toku 1956/57 god. (Rapport de la prospection archéologique du Musée de Kosovo et Metohija au cours de 1956 et 1957) (rés. angl. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 315—320. Avec 3 fig. — Par la prospection ont été découvertes: une station de la civilisation de Vinča et une station de la période de Hallstatt.

Lj. Z.

R. PAŠIĆ, Neolitski naogališta vo Ohridsko (Les stations néolithiques à Ochride) (rés. angl.). Lihnid I (Ohrid 1957) 115—121. Avec 11 fig.

Lj. Z.

J. GLIŠIĆ et *B. JOVANOVIĆ, Praistorisko naselje na Gladnicama kod Gračanice* (La station préhistorique à Gladnice près de Gračanica) (rés. allem. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 223—233. Avec 5 pl.

Lj. Z.

D. SREJOVIĆ et *B. JOVANOVIĆ, Pregled kamenog oruđja i oružja iz Vinče* (Les outils et les armes en pierre de Vinča) (rés. angl.). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 256—296. Avec 27 pl. et 2 graph.

S. P.

T. BREGANT, Kremeno in drugo kamenito gradivo iz jame Samatorce (Silex et autres matériaux en pierre de la grotte Samatorza) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 130—140. Avec 6 pl.

N. M.

N. TASIĆ, Praistorisko naselje kod Valača (Iskopavanja 1955 god.) (La station préhistorique près de Valač — fouilles exécutées en 1955) (rés. angl. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 3—47. Avec XV pl. et 7 fig.

Lj. Z.

D. STALIO et *R. GALOVIĆ, Katalog keramike* (Zlokućani — »Gradac«, Lipovac »Dizaljka«, Sremski Karlovci »Karaš«) (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 438). — Compte rendu par *D. GARAŠANIN*, Zbor. za društ. nauke 18 (Novi Sad 1957) 154—155.

S. P.

D. STALIO et R. GALOVIĆ, »Naprelje« neolitsko naselje kod Novog Pazara (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 417). — Compte rendu par *D. GARAŠANIN*, Zbor. za društ. nauke 18 (Novi Sad 1957) 150—151.

S. P.

M. GIRIĆ, Neolitsko naselje kod Idjoša (Stations néolithique près de Idjoš) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 219—230. Avec 2 pl. et 2 plans.

S. P.

G. NOVAK, Prethistorijski Hvar. Grapčeva Špilja (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 438). — Compte rendu par *A. BENAC*, Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 285—286.

G. S.

J. KOROŠEC, Stražbenica v Danilu pri Šibeniku (La grotte Stražbenica à Danilo près de Šibenik) (rés. franç.). Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 48—64. Avec 7 pl., 1 fig. et 2.

S. P.

J. KOROŠEC, Zanimive upodobitve na keramičnih fragmentih iz »Grapčeve Špilje« na Hvaru (Les compositions intéressantes sur les fragments de céramique de la grotte »Grapčeva Špilja« sur l'île de Hvar) (rés. ital.). Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 3—8. Avec 6 fig.

S. P.

R. GALOVIĆ, One head of a realistic statuette from Priština (rés. serb. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 241—247. Avec 1 fig. — L'auteur publie un type spécial de statuette néolithique connu jusqu'ici de Vranje et de Pavlovac.

Lj. Z.

K.HADJMAŠ, Arheološki nalaz iz Srbobrana (La découverte archéologique de Srbobran) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 236—239. Avec 2 fig. et 2 cartes.

S. P.

J. KOROŠEC, Neolitska naseobina na Crkvinama u Turbetu kod Travnika (Habitat néolithique de Crkvine à Turbe près de Travnik) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 5—18. Avec 1 fig. et 7 pl.

G. S.

M. GARAŠANIN et *D. GARAŠANIN, Praistorisko naselje u Crnoj Bari* (L'habitat préhistorique de Crna Bara) (rés. franç.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 199—218. Avec 8 pl. et 2 plans.

S. P.

S. DIMITRIJEVIĆ, Dvije posude bodrogkeresztursko tipa iz Srijema (Deux vases de type de Bodrogkeresztur de Srem) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 3—4, (Ljubljana 1957) 297—301. Avec 3 fig.

S. P.

S. DIMITRIJEVIĆ, Vučedolska nalazišta na području grada Vinkovaca (Les stations de la civilisation de Vučedol sur le territoire de la ville de Vinkovci) (rés. allem.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 408—421. Avec 2 fig. et XVII pl.

N. M.

J. KOROŠEC, Einige Probleme um die Pfahlebauten am Laibacher Moor. Sibrium II (Varese 1955) 201—211. — Compte rendu par *J. FILLIP*, Archeol. rozhledy IX, 2 (Praha 1957) 302.

N. M.

S. VUKOVIĆ, Vrpčasta keramika špilje Vindije (La céramique rubanée de la grotte Vindija) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 32—47. Avec 4 pl.

S. P.

P. KOROŠEC, Keramika iz licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskom barju. (Litzenkeramik du marais de Ljubljana) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 9—25. Avec 6 pl.

S. P.

T. BREGANT, Dve slučajni najdbi (Deux découvertes fortuites) (rés. angl.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 439—440. Avec 1 pl.

N. M.

C. J. BECKER, Die früh-neolithischen Bernsteinfunde Dänemarks. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 9—14. Avec 1 fig. et 3 pl.

G. S.

AGE DU BRONZE

M. GARAŠANIN et *D. GARAŠANIN, O problemima ranog bronzanog doba u Srbiji i Bosni* (Les problèmes de l'âge du bronze ancien en Serbie et en Bosnie). Glas. SAN IX, 4 (Beograd 1957) 420.

G. S.

M. GARAŠANIN, Neka hronološka razmatranja oko bubanjsko-humske grupe (Quelques remarques sur la chronologie du groupe Bubanj-Hum) (rés. franç.). Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 109—118. Avec 6 fig.

N. M.

A. BENAC et *B. ČOVIĆ, Glasinac, Dio I* (Cfr. Starinar IX—X 1958—1959, 417). — Compte rendu par *J. HRALA*, Archeol. rozhledy IX, 1 (Praha 1957) 114—115.

N. M.

M. GARAŠANIN, Ausgrabungen in Bubanj bei Niš. Germania XXXV, 3—4 (Frankfurt 1957) 198—207. Avec 2 fig. et 5 pl.

N. M.

Z. VINSKI, Prethodni izvještaj o iskopanju nekropole na Lijevoj Bari u Vukovaru 1951, 1952, 1953. (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 439). — Compte rendu par *J. SLÁMA*, Archeol. rozhledy IX, 2 (Praha 1957) 303.

N. M.

M. MARIJANSKI, Groblje urni kod Ilandže (Nécropole à urnes près de Ilandža) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 5—26. Avec 5 pl., 2 plans et 1 fig.

S. P.

B. BAČIĆ, Novi grobovi iz bronČanog doba u Istri (De nouvelles tombes de l'Age du Bronze en Istrie) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 15—23. Avec 4 fig.

G. S.

Dj. BOŠKOVIĆ, Još o dupljanskim količinama (Sur le char de Dupljaja). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 177—178.

G. S.

F. STARÉ, Tombes à urnes à Dobova en Slovénie et à Velika Gorica en Croatie. [Inventaria archaeologica, Jugoslavija Fasc. 1.] Bonn, Union internationale des Sciences prè- et protohistorique (1957). 2 + 10.

N. M.

F. STARÉ, Polmesečne britve iz Jugoslavije (Les couteaux à lame semi-circulaire de Yougoslavie) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 204—234. Avec 10 pl., 3 dess., 1 carte et 1.

S. P.

I. MAROVIĆ, BronČani mač iz Medjina kod Sinja (Epée en bronze de Medjine près de Sinj) (rés. allem.). Vjes. arh. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 24—27. Avec 2 fig.

G. S.

PÉRIODE DE HALLSTATT — LA TÈNE

J. KOROŠEC, Novije publikacije u istraživanju gvozdenog doba u Sloveniji (Prikaz) (Les nouvelles publications sur les recherches de l'âge du fer en Slovénie — Compte rendu). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 285—287.

S. P.

A BENAC et *B. ČOVIĆ, Glasinac. Dio II. Željezno doba* (Glasinac. II Partie. L'âge du fer) (Texte confronté allem.). Sarajevo, Zemaljski muzej (1957). 127. Avec 50 pl.

S. P.

D. GARAŠANIN, Zur typologisch-chronologischen Einreihung der Brillenfibeln auf Grund der Funde aus der Nekropole in Nin. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 28—30. Avec 2 fig.

G. S.

V. PAŠKALIN, Nalaz sa gradine Hrvaćani kod Banjaluke (Objets découvertes à Gradina Hrvaćani près de Banjaluka) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 259—262. Avec 2 fig. et 1 pl.

G. S.

S. PAHIĆ, Drugo žarno grobišče v Rušah (Deuxième nécropole à urnes de Rušah) (rés. allem.). Razprava SAZU IV, 3 (Ljubljana 1957) 1—75. Avec 6 fig. et XXV pl.

N. M.

B. ILAKOVAC, Prethistorijski nalazi u Zadru (Les découvertes préhistoriques à Zadar) (rés. allem.). Zbornik Instituta za historiske nauke u Zadru 2 (Zadar 1956—1957) 1—11.

S. Ć.

LJ. DAŠIĆ, Praistorisko naselje na Širokom (Station préhistorique de Široko) (rés. allem. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 249—256. Avec 1 fig. et VIII pl.

Lj. Z.

B. BAČIĆ, Ilirsko žarno groblje u Kaštelu kraj Buja (Nécropole à urnes illyrique à Kaštel près de Buje) (rés. allem.). Jard. zbor. II (Rijeka—Pula 1957) 381—432. Avec 28 pl.

G. S.

M. GARAŠANIN, Ka problematici kasnog Latena u donjem Podunavlju (A la recherche des problèmes du La Tène récent dans le bas Danube) (rés. allem.). Zbor. za društ. nauke 18 (Novi Sad 1957) 78—102. Avec 3 fig.

S. P.

R. VESELINOVIĆ, Keltske i starosrpske lončarske peći na Gomolavi kod Hrtkovca u Sremu (Les fours céramiques celtiques et ancien serbes à Gomolava près de Hrtkovac à Srem) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 27—38. Avec 3 pl. et 9 fig.

S. P.

V. ŠRIBAR, Latenski grob iz Spodnje Slivnice pri Grosuplju (Une tombe de La Tène à Spodnja Slivnica près de Grosuplje) (rés. angl.). Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 141—149. Avec 1 fig. et 4 pl.

N. M.

H. MÜLLER-KARPE, Das Urnenfeld von Kehlheim. [Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte, H. 1.] Kallmünz (1952). 52+43. — Compte rendu par *S. PAHIČ*, Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 473—474.

N. M.

ANTIQUITÉ

OUVRAGES GÉNÉRAUX

N. VUČO, Privredna istorija. Robovlasništvo — feudalizam — kapitalizam. Sveska I (Histoire de l'économie. Période d'esclavage — féodalisme — capitalisme. T. I). Beograd, Odbor Udruženja studenata Ekonomskog fakulteta (1957). VII, 116.

S. P.

G. MYLONAS, Ancient Mycenae The Capital City of Agamemnon. London (1957). — Compte rendu par *D. SREJOVIĆ*, Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 280—282.

Lj. Z.

A. RAUBITSCHEK, Der Ostrakismos des Theseus. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 50—51.

G. S.

Lj. POPOVIĆ, Prilog proučavanju ilirsko-grčke kulture u Makedoniji (Contribution à l'étude de la civilisation illyro-grecque en Macédoine). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 181—182.

G. S.

P. LISIČAR, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu (Corcyre Noire et les colonies des Grecs antiques sur l'Adriatique). [Filozofski fakultet na Univerzitetot — Skopje, Ist. filol. oddel 2.] Skoplje, Filozofski fakultet (1951), 144. Avec 1 carte et 19 pl. — Compte rendu par *M. FLAŠAR*, Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 419—422.

S. Ć.

U. KAHRSTEDT, Orikos. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 41—49.

G. S.

M. NIKOLANCI, Pharos, Rimljani i Polibije (Pharos, les Romains et Polybe) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 52—59. Avec 1 fig.

G. S.

D. STOJČEVIĆ, Rimsko pravo. Sveska prva. Društveno-ekonomska struktura, državno uređenje, izvori prava, statusno pravo, stvarno pravo i nasledno pravo (Le droit romain). Beograd, Naučno delo (1957). 210.

S. P.

D. STOJČEVIĆ, Rimsko pravo. Knj. II. Sv. 2. Obligaciono pravo (Le droit romain. T. II, 2. Le Droit d'obligation). Beograd, Naučna knjiga (1957). VII, 158.

S. P.

B. BLAGOJEVIĆ, Gradjanski postupak u rimskom pravu (La procédure civile dans le droit romain). Beograd, Naučna knjiga (1957). 89.

S. P.

F. PAPAZOGLU, Makedonski gradovi u rimsko doba (Les cités macédonniennes à l'époque romaine) (rés. franç.). [Živa antika Pos. izd. 1.] Skoplje, Peč. pri Filozof. fakultet (1957). VII, 378.

S. P.

F. PAPAZOGLU, Prilozi istoriji Singidunuma i srednjeg Podunavlja u antičko doba (Contributions à l'histoire de Singidunum et des régions voisines dans l'antiquité) (rés. franç.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 303—321.

S. Ć.

E. PAŠALIĆ, O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini (L'exploitation des mines dans l'antiquité en Bosnie-Herzégovine) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. n.s. 9 (Sarajevo 1954) 47—75. Avec 3 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 190.

G. S.

H. PETRIKOVITS, Die Varciani. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 60—66. Avec 1 fig.

G. S.

H. VETTERS, Sueridas und Colias. Zu Ammianus Marcellinus XXXI 6. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 127—130.

G. S.

F. POLASCHEK, Audiantur et milliaria romana territorii iugoslaviensis! Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 94—100. Avec 3 fig.

G. S.

Dj. MANO-ZISI, The antique in the National Museum in Belgrade. Beograd, Jugoslavija (1954). 23 + 18 fig. + 7 pl. — Compte rendu par *V. SAKAĆ*, Archeol. rozhledy IX, 6 (Praha 1957) 879.

N. M.

N. SIMOVLJEVIĆ, Izložba »Južni Banat u rimsko doba« u Narodnom muzeju u Pančevu (Exposition »Le Banat Sud à l'époque romaine« dans le Musée de Pančevo). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 278—279. Avec 1 fig.

S. P.

J. FILIP, Keltové ve Stredni Evropé. [Monumenta Archaeologica V.] Praha (1956). 552. Avec 103 fig. et 132 pl. — Compte rendu par *E. ČERŠKOV*, Glas Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 355—356.

Lj. Z.

MONUMENTS ET STATIONS ARCHÉOLOGIQUES

V. LAHTOV et *J. KASTELIC, Novi istraživanja na nekropolata »Trebenište« 1953—1954.* (Nouvelles recherches sur la nécropole de Trebeniště, 1953—1954) (rés. angl.). Lihnid I (Ohrid 1957) 5—58. Avec XXIII pl. et 2 cartes.

Lj. Z.

D. PILETIĆ et *B. BAŠIĆ, Orijentaciono rekognosciranje dunavskog limesa na itinereru Novi Banovci—Sremski Karlovci* (Reconnaissance de l'orientation du limes danubien sur l'itinéraire Novi Banovci—Sremski Karlovci) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 337—342. Avec 1 fig. et 4 pl.

G. S.

D. PILETIĆ, Arheološka istraživanja na rimskom limesu u Starom Slankamenu (Les fouilles archéologiques de limes romain à Stari Slankamen) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 61—73. Avec 10 fig. et 1 pl.

G. S.

R. RAŠAJSKI, Sarmatska lončarska radionica iz Crvenke kraj Vršca (Atelier céramique sarmate à Crvenka aux environs de Vršac) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 39—56. Avec 5 pl., 4 plans et 6 fig.

S. P.

N. SIMOVLJEVIĆ, Sarmatski stratum na Crvenki kraj Vršca (La couche sarmate à Crvenka aux environs de Vršac) (rés. allem.). Rad. vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 57—86. Avec 7 pl. et 7 fig.

S. P.

J. TODOROVIĆ, V. KONDIĆ et *M. BIRTAŠEVIĆ, Arheološka nalazišta u Beogradu i okolini* (Monuments archéologiques à Belgrade et dans ses environs) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 662—669, 671—672. Avec 10 fig.

N. M.

V. KONDIĆ, Antički Ritopek (Le Ritopek antique) (rés. franc.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 35—46. Avec 17 fig.

N. M.

E. ČERŠKOV, et *LJ. POPOVIĆ, Ulpiana Prethodni izveštaj o arheološkim istraživanjima u 1957. god.* (Ulpiana. Rapport préliminaire sur les recherches archéologiques en 1957) (rés. angl. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 321—326. Avec 6 fig.

Lj. Z.

E. ČERŠKOV, Oko problema komunikacija i položaja naselja na Kosovu i Metohiji u rimskom periodu (Sur le problème des communications et de la situation des installations humaines dans la région de Kosovo et de Metohie à l'époque romaine) (rés. franç. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 65—86. Avec 1 pl.

Lj. Z.

M. SUIĆ, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali (Cfr. Starinar n.s. VII—VIII, 1956—1957, 441). — Compte rendu par *N. KLAIĆ*, Hist. zbor. 11 (Zagreb 1957) 188—196.

S. Ć.

M. SUIĆ, Granice Liburnije kroz stoljeća (Cfr. Starinar n.s. VII—VIII, 1956—1957, 441). — Compte rendu par *N. KLAIĆ*, Hist. zbor. 11 (Zagreb 1957) 188—196.

S. Ć.

M. SUIĆ, Novija arheološko-topografska istraživanja antičkog Jadera (Les nouvelles recherches archéologiques et topographiques de Jader antique) (rés. ital.). Zbornik Inst. za historiske nauke u Zadru 2 (Zagreb 1956—1957) 13—50.

S. Ć.

P. PETRU, Z rimskega grobišča v Ljubljani (Nécropole romaine à Ljubljana) (rés. allem.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 451—458. Avec 4 pl.

N. M.

A. BOLTA, Rimsko grobišče na Bregu v Celju (Nécropole romaine à Celje) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957) 317—327. Avec 10 fig. et 3 dess.

S. P.

M. URLEB, Gradišče v Slavini (»Gradišče« — restes de l'agglomération — à Slavina) (rés. ital.). Arh. ves. VIII, 2 (Ljubljana 1957) 150—161. Avec 1 fig. et V pl.

N. M.

I. ČREMOŠNIK, Arheološka istraživanja u Brodcu (Recherches archéologiques à Brodac) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 127—150. Avec 4 fig. et VII pl.

N. M.

I. ČREMOŠNIK, Dalja istraživanja na rimskom naselju u Lisičićima (Nouvelles fouilles dans l'agglomération romaine de Lisičići) (rés. franç..). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 143—162. Avec 9 fig. et 2 pl.

G. S.

E. PAŠALIĆ, Novi prilozi poznavanju rimskih cesta u Bosni i Hercegovini (Nouvelles contributions à l'étude des routes romaines en Bosnie-Herzégovine) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. n.s. 8 (Sarajevo 1953) 277—278. Avec 4 esquisses. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 190—191.

G. S.

E. PAŠALIĆ, Rimski put od Mrkonjićgrada prema Banjaluci (Cfr. Starinar n.s. IX—X, 1958—1959, 420). — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf, pregled I (Sarajevo 1957) 191.

G. S.

E. PAŠALIĆ, Rimska cesta od Podrašničkog Polja do Banja Luke. (Cfr. Starinar, n.s. IX—X, 1958—1959, 420). — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf, pregled I (Sarajevo 1957) 191.

G. S.

E. PAŠALIĆ, Rimska cesta između Banjaluke i Bosanske Gradiške (La voie romaine entre Banjaluka et Bosanska Gradiška) (rés. franç.). Naše. starine IV (Sarajevo 1957) 63—74. Avec 2 fig. et 1 pl.

N. P.

D. SERGEJEVSKI, Rimska cesta na Nevesinjskom Polju (La voie romaine sur le »Nevesinjsko Polje«) (rés. rus. et franç.). Glas. Zem. muz. n.s. 3 (Sarajevo 1948) 43—61. Avec 10 fig. et 1 pl. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 196.

G. S.

M. KOS, Cesta na Slovenskem v starem in srednjem veku (Les routes en Slovénie dans l'antiquité et au moyen-âge) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 169—174.

G. S.

A. VALIČ, Nove najdbe iz rimske dobe v okolici Kranja (Nouvelles découvertes de l'époque romaine dans les environs de Kranj) (rés. angl.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 444—450. Avec 2 fig. et V pl.

N. M.

Š. MLAKAR, Neki novi antikni nalazi u Istri (Quelques nouvelles découvertes antiques dans l'Istrie) (rés. allem.). Jard. zbor. II (Rijeka—Pula 1957) 433—464. Avec 31 fig. et 1 pl.

G. S.

F. PAPAZOGLOU, Le municipium Malvesatium et son territoire. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 114—122. — La localisation du munnicipe Malvesatium dans la région d'Užice.

Lj. Z.

J. POSEDEL, Još o ubikaciji otoka Taurisa (A propos de l'ubiquation de l'île de Tauris) (rés. franç.). Vjesn. arh. hist. dalm. LVI—LIX, 2 (Split 1954—1957) 131—134.

G. S.

J. MAL, Stara Ljubljana i njeni ljudje (L'ancien Ljubljana et sa population) (rés. allem.). Ljubljana, Mestni muzej v Ljubljani (1957). 226. Avec fig. et dess.

S. P.

J. MAUČEC, Vodnik po Ptuju (Guide à travers Ptuj et ses environs) (rés. franç. et allem.). Ptuj, Turistično in olepševalno društvo (1957). 60. Avec 1 pl. en couleur et 17 pl.

S. P.

V. ONDROUCH, Bohaté hroby z doby rimskej na Slovensku. Bratislava, Slovenská Akademia Vied (1957). 272. Avec 38 fig. 61 pl. et 1 carte. — Compte rendu par *E. ČERŠKOV*, Glasn. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 357—358.

Lj. Z.

SOURCES HISTORIQUES (EXEPTÉ ÉPIGRAPHIE) — LITTÉRATURE — HISTOIRE DE LA LANGUE

M. DJURIĆ, Kroz helensku istoriju, književnost i muziku. Studije i ogledi (A travers l'histoire, la littérature et la musique des Hellènes. Etudes et essais). Beograd, Kosmos (1955). 263. — Compte rendu par *D. OBRADOVIĆ*, Živa antika VII. 2 (Skoplje 1957) 291—296.

Lj. Z.

Atenska robovlasnička demokracija (La démocratie athénienne à l'époque de l'esclavage). Zagreb, Školska knjiga (1957). 120. — Choix de textes des oeuvres des écrivains antiques.

S. P.

Istorija starih Grka do smrti Aleksandra Makedonskog u odabranim izvorima (Cfr. Starinar n.s. VII—VIII, 1956—1957, 442). — Compte rendu par *M. MIRKOVIĆ*, Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 143—145.

Lj. Z.

B. STEVANOVIĆ, Antička književnost (La littérature antique). Beograd, Rad (1957). 37.

S. P.

M. GROŠELJ, Etyma Graeca. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 40—44.

Lj. Z.

M. GROŠELJ, Etyma Graeca. Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 225—229.

Lj. Z.

G. ŠAMŠALOVIĆ, Einiges über den Einfluss der altklassischen Literatur auf die Literatur des Mittelalters. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 106—107.

Lj. Z.

Etudes mycéniennes. Actes du colloque international sur les textes mycéniens. Paris, Centre National de la Recherche Scientifique (1956). 280. — Compte rendu par *M. FLAŠAR*, Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 277—280.

Lj. Z.

S. LURJE, Jazik i kultura Mikenskoj Grecii (La langue et la civilisation de la Grèce mycénienne). Moskva, Leningrad, Akademija nauk SSSR (1957). 401. — Compte rendu par *P. ILIEVSKI*, Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 271—277.

Lj. Z.

M. DJURIĆ, Na Izvorima umetničke lepote. Ogledi o Homeru (Aux sources de la beauté artistique. Essais sur Homère). Beograd, Srpska književna zadruga (1957). 242. — Compte rendu par *D. OBRADOVIĆ*, Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 291—296.

Lj. Z.

I. SMERDEL, Une caractéristique de la poésie homérique. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 85—91.

Lj. Z.

M. BUDIMIR, Dva homerska imena (Deux noms dans l'oeuvre d'Homère) (rés. lat.). Glas SAN CCXXIX Odelj. lit. i jez. n.s. 3 (Beograd 1957) 1—23. — Sur les noms: Olympe et Odisseus.

S. P.

N. MAJNARIĆ, Zu Sophokles' Ichneutai. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 6—16.

Lj. Z.

R. MARIĆ, Πέρην τοῦ Πόντου ἔρημος χώρη (rés, franç.). God. Fil. fak. Novi Sad 2 (Novi Sad 1957) 5—10.

S. P.

TUKIDID, Povjest Peloponeskog rata (Histoire de la guerre du Péloponnèse). Traduction et préface par *S. TELAR*. Zagreb, Matica hrvatska (1957). 534. Avec 3 pl.

S. P.

PLATON, Država (L'Etat). Préface: *V. KORAĆ: Platonova država* (L'Etat de Platon). Beograd, Kultura (1957). XXVI, 401.

S. P.

M. TKALČIĆ, Etika od Platona do Ničea (L'Ethique de Platon à Nietzsche). Beograd, Omladina (1957). 82.

S. P.

E. BRAUN, Die Kritik der lakedaemonischen Verfassung in der Politik des Aristoteles. Klagenfurt (1956). — Compte rendu par *B. STEVANOVIĆ*, Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 282—284.

Lj. Z.

S. JOSIFOVIĆ, Lykophoronstudien (rés. serb.). God. Fil. fak. Novi Sad 2 (Novi Sad 1957) 199—230.

S. P.

VERGILIJE, Enejida (Enéide). Beograd, Nolit (1957). 157.

S. P.

B. STEVANOVIĆ, Publije Ovidije Nazon. Povodom 2000-godišnjice pesnikova rođenja (Publius Ovidius Naso — A propos de deux mille ans de sa naissance). Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 3—5.

Lj. Z.

LUKIJAN, Odabrani razgovori (Choix de dialogues). Préface: *S. JOSIFOVIĆ, Lucien et son oeuvre.* Beograd, Kultura (1957). 338.

S. P.

PETRONIJE ARBITER, Gozba Trimalhionova (Festin de Trimalhion). Postface. *B. KOVAČEVIĆ, Petrone et son livre »Satires«.* Beograd, Nolit (1957). 88.

S. P.

I. PUDIĆ, Prefiks Ga u gotskom jeziku. Prilog učenju o glagolskom vidu (Prefixe Ga- dans la langue gothique — contribution à l'etude de l'aspect du verbe) (rés. allem.). [Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine Djela knj. VII. Odeljenje istorisko-filoloških nauka 6.] Sarajevo, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine (1957). 400.

S. P.

P. SKOK, Sermo militaris (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 113—122.

G. S.

H. KRONASSER, Lacvna — Lvcvna. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 110—112.

G. S.

RELIGION — MYTHOLOGIE — CULTE

D. SREJOVIĆ, Kritsko-mikenski religiozni simboli u badensko-vučedolskoj kulturi (Les symboles religieux crétomycéniens dans la civilisation Baden-Vučedol) (rés. angl.). Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 123—136.

Lj. Z.

M. FLAŠAR, Antike Götter in »Des Drachen Kampf mit den Adlern«. Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 193—203.

Lj. Z.

G. ŠAMŠALOVIĆ, Amor und Psyche. Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 184—192.

Lj. Z.

F. SCHACHERMEYR, Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens. München, Leo Lehnen Verlag (1950). — Compte rendu par *D. SREJOVIĆ*, Živa antika VII, 2 (Skoplju 1957) 285—288.

Lj. Z.

D. DIMITROV, K'm v'prosa za religijata na trakite ot ranoelinističeskata epoha (Contribution à l'étude de la religion thrace au début de l'hellénisme). Istoričeski pregled 13, 2 (Sofia 1957) 64—81.

S. Ć.

Dj. BOŠKOVIĆ, Contribution au problème du »cavalier de Thrace«. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 5—7. Avec 1 fig.

Dj. S.

Lj. ZOTOVIĆ, Ritualno klanje bika kao ostatak antičkog kulta plodnosti (L'égorgement rituel du taureau comme survivance de l'ancien culte de la fécondité). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 68.

G. S.

Z. GANSINIEC, Geneza Tropaionu, [Biblioteka archeologiczna 5.] Warszawa, Polskie Towarzystwo Archeologiczne (1955). 158 + 38. — Compte rendu par *J. MIKL*, Arh. ves VII, 4 (Ljubljana 1956) 477—478.

N. M.

A. CERMANOVIĆ, Opuscula ethnographica. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 137—141.

Lj. Z.

ARCHITECTURE

Š. MLAKAR, Amfiteatar u Puli (L'Amphithéatre à Pula). Pula, Arheološki muzej u Puli (1957). 32. Avec 16 pl.
S. P.

A. GERKAN, Gedanken zu den Baudenkmälern von Split. Misli o spomenicima graditeljima Splita (A propos des monuments de l'architecture à Split) (rés. franç. et serbo-croate). Urbs XI (Split 1957) 63—65.
N. P.

SCULPTURE

Lj. POPOVIĆ, Deux reliefs funéraires de Macédoine. Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 252—260.
Lj. Z.

R. LANTIER, Un propriétaire terrien berrichon du Ier siècle de notre ère. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 88—90. Avec 1 pl.
G. S.

G. ŠAMŠALOVIĆ, Reminiszenz an eine Stelle der Ilias. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 101—102.
Lj. Z.

B. VIKIĆ—BELANČIĆ, Četiri rimska portreta (Quatre portraits romains) (rés. angl.). Peristil 2 (Sarajevo 1957) 39—44. Avec 3 pl.
S. P.

D. NIKOLIĆ, Bronzana statueta sa Ulpijane (La statuette en bronze découverte à Ulpiana) (rés. allem. et alb.). Glasn. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 265—272. Avec 2 pl. — L'auteur identifie cette statuette comme une représentation d'Appolon qu'il considère être une réplique d'une statue en marbre de l'école de Praxitèle.
Lj. Z.

A. CERMANOVIĆ, Bronzana statueta iz Novog Beograda (Une nouvelle statuette en bronze découverte près de Zemun) (rés. allem.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 47—52. Avec 5 fig.
N. M.

J. KLEMENC, Grobne skrinje za pepel pokojnikov iz Šempetra v Savinjski dolini (Les cistes funéraires découvertes à Šempeter) (rés. allem.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 384—398. Avec 12 fig.
Lj. Z.

D. SREJOVIĆ, Bronzana statueta iz Tamniča (La statuette en bronze de Tamnič). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 178—179.
N. M.

J. KLEMENC. Das erste Baldachin auf dem römischen Civilfriedhof im Šempter im Sanntale, Hommages à Waldemar Deonna, Bruxelles 1957, 292—299. Avec 7 fig.
Dj. S.

J. KLEMENC, Reliefi Dioskurev in letnih časov na rimskem pokopališču v Šempetru (Reliefs funéraires représentant les Dioscures et les saisons à Šempeter) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 141—147. Avec 2 fig.
G. S.

J. KLEMENC, Beg Ifigenije s Tauride na Šempetrskem reliefu (La scène de la fuite d'Iphigénie en Tauride sur un relief de Šempeter) (rés. allem.). Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 26—31.
S. P.

J. KLEMENC, Oružje na spomeniku »Ifigenija na Tauridi« (otkopanom u Šempetru u Savinjskoj dolini) (Les armes sur le relief Iphigénie en Tauride, découverts à Šempeter dans la vallée de Savinja) (rés. allem.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 52—60. Avec 4 fig.
G. S.

E. DIEZ, Mythologisches Relief in Poetovie. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 135—140. Avec 1 pl.
G. S.

V. BERCE, Dva nadgrobnika iz Brega v Celju (Deux monuments funéraires de Breg à Celje) (rés. allem.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 399—407. Avec 3 fig.
N. M.

D. RENDIĆ—MIOČEVIĆ, Nova kasnoantička stela iz Solina (Nouvelle stèle funéraire de la basse-antiquité à Salone) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 156—162. Avec 1 fig. et 1 pl.
G. S.

I. DEGMEDŽIĆ, Sadržaj antiknih kamenih spomenika nadjenih u Zagrebu i okolici (Les monuments antiques en pierre découverts à Zagreb et dans ses environs) (rés. allem.). Zagreb, Muzej grada Zagreba (1957). 29. Avec fig. et dess.
S. P.

A. MILOŠEVIĆ, Plastique inédite au Musée de Požarevac. Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 261—270. Avec 7 fig.
Lj. Z.

I. ČREMOŠNIK, Narodna simbolika na rimskim spomenicima u našim krajevima (Les symboles populaires sur les monuments romaine dans nos régions) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 217—234. Avec 2 fig. et 1 pl.
G. S.

G. NOVAK, Nepoznato preinačavanje istočnog perimetralnog zida Diokleci janove palače (Remaniement du mur périmetral est du Palais de Dioclétien) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 190—192.
G. S.

I. NIKOLAJEVIĆ—STOJKOVIĆ, Ranovizantiska arhitektonska dekorativna plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori (La décoration architecturale sculptée de l'époque du bas-empire en Macédoine, en Serbie et au Monténégro) (rés. franç.). [SAN Posebna izdanja CCLXXIX, Vizantološki institut 5.] Beograd, Naučno delo (1957). 112. Avec 180 fig.
S. P.

I. NIKOLAJEVIĆ—STOJKOVIĆ, Les monuments de la décoration architecturale en Serbie d'un atelier local du VIe siècle, Actes Ve Congres intern, d'archéol. chrét. (Roma—Paris 1957) 467—469. Avec 2 fig.
Dj. S.

E. MERCKLIN, Antike Stirnziegel im Museum für Kunst und Gewerbe Hamburg. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 34—40. Avec 3 pl.
G. S.

MOSAÏQUES

Dj. MANO—ZISI, Mozaici kasne antike (Mosaïques de la basse antiquité). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 42—43. Avec 3 fig. La même publication en allem. angl. franç. et russe.
N. M.

V. DJURIĆ, Otkriven mozaik u Skelanima (La mosaïkue découverte à Skelane). Ves. Muz.-konz. NRS VI, 2 (Beograd 1957) 3. Avec 1 fig.
G. S.

MÉTIERS — ARTS MINEURS

LJ. POPOVIĆ, Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 423). — Compte rendu par *V. D. BLAVATSKIJ,* Sovetskaja arheologija 3 (Moskva 1957) 311—312. Avec 4 fig.; *T. BREGANT,* Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 476—477; *B. S(ARIA),* Südostforschungen 16, 1 (1957) 224.
N. M. — S. Ć.

M. VELIČKOVIĆ, Katalog grčkih i rimskih terakota (Catalogue des terres cuites grecques et romaines) (texte confronté français). Beograd, Narodni muzej (1957). 120. Avec 29 pl.
S. P.

D. VUČKOVIĆ—TODOROVIĆ, Les vases grecs de Demir Kapija. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 17—18.
Dj. S.

P. KARNITSCH, Die verzierte sigillata von Lauriacum. [Forschungen im Lauriacum 3.] Linz, Institut für Landeskunde von Oberösterreich (1955). 48 + 102 pl. — Compte rendu par *P. PETRU,* Arh. ves. VIII. 2 (Ljubljana 1957) 164—165.
N. M.

Dj. MANO—ZISI, Nalaz iz Tekije (Les trouvailles De Tekiya) (texte confronté franç.). [Antika II.] Beograd, Narodni muzej (1957). 128. Avec 27 pl. — Compte rendu par *M. GARAŠANIN,* Zbor. za društv. nauke 18 (Novi Sad 1957) 151—154; *D. NIKOLIĆ,* Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 289—291; *R. NOLL,* Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 489—490.
S. P. — S. Ć.

Z. VINSKI, Der Silberfund von Gornje Psarjevo in Kroatien. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 74—81. Avec 2 fig. et 1 pl.
G. S.

D. RENDIĆ—MIOČEVIĆ, Oko datiranja srebrna zoomorfna nakita iz goričke ostave (A propos de la datation de la parure zoomorphe en argent du dépôt de Gorica) (rés. franç.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 29—38.
S. P.

G. BEHRENS, Zangenfibeln. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 67—73. Avec 2 fig.
G. S.

J. SUNDWALL, Zur Zeitbestimmung der ältesten Fibel des Forums. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 31—33. Avec 2 fig.
G. S.

A. CERMANOVIĆ, Grčki tip krivog mača u našoj zemlji (Le type grec de l'épée courbe dans notre pays) (rés. allem.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 74—82. Avec 4 pl.
G. S.

M. GARAŠANIN, Ilirsko-grčki šlem iz Ražane (Un casque illyro-grec découvert à Ražana) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 37—51. Avec 3 fig.
G. S.

B. GABRIČEVIĆ, Nepoznati šljem na provjesla iz Solina (Casque inconnu découvert à Solin) (rés. allem.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 49—51. Avec 2 fig.
S. P.

I. JAVORNIK, Pregled istoriskog razvitka štita kao zaštitnog oružja, sa naročitim osvrtom na primerke ovog oružja u zbirci Vojnog muzeja JNA (Un aperçu du développement historique du bouclier comme arme de protection, avec une considération spéciale sur les exemplaires de cette arme dans la collection du Musée militaire de l'armée populaire yougoslave) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 99—114. Avec 9 fig.
G. S.

A. BARB, Zur Deutung der römischen Bronze-Dodekaeder. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 101—109. Avec 4 fig.
G. S.

ÉPIGRAPHIE

R. MARIĆ, Une nouvelle inscription votive de Zeus d'Okkonè. Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 248—251.
Lj. Z.

J. COLIN, Le latiniste en face des monuments archéologiques. A propos d'une inscription de Salone. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 148—155. Avec 5 fig.
G. S.

A. BUDROVICH, Per la lettura di alcune importanti iscrizioni salonitane. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 91—93.
G. S.

A. BETZ, Neu Inschriftten aus dem römischen Dalmatien. Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 82—87. Avec 1 fig. et 1 pl.
G. S.

F. DUJMOVIĆ, Nekoliko novih rimskih natpisa iz okolice Sibenika (Quelques nouvelles inscriptions provenant des environs de Šibenik) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 123—126. Avec 6 fig.
G. S.

D. SERGEJEVSKI, Epigrafski nalazi iz Bosne (Les découvertes épigraphiques de Bosnie) (rés. allem.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 109—125. Avec 5 fig. et 3 pl.
G. S.

I. ČREMOŠNIK, Rimski spomenici iz okoline Bihaća (Monuments romains des environs de Bihać) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 163—172. Avec 9 fig. et 3 pl.
G. S.

NUMISMATIQUE

G. ORLOV, Teritorija bivšeg Viminacijuma kao numizmatičko nalazište (Le territoire de l'ancien Viminacium en tant que dépôt numismatique). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 63—64.
G. S.

J. PETROVIĆ, Numizmatički izveštaj IV (nastavak) — *Tragovi velikoga rimskoga blaga iz Trijebnja kod Stoca* (Rapports numismatiques (suite) — Traces du grand trésor romain de Trijebnje près de Stolac) (rés. allem.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 173—183. Avec 3 pl.
G. S.

CH. SELTMAN, A Book of Greek Coins. London, Pinguin Book (1952). 31. Avec 48 pl. — Compte rendu par *A. MILOŠEVIĆ,* Živa antika VII, 2 (Skoplje 1957) 288—289.
Lj. Z.

MOYEN ÂGE

HISTOIRE POLITIQUE

H. PIRENNE, Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 423). — Compte rendu par *B. KREKIĆ,* Zbor. za društ. nauke 17 (Novi Sad 1957) 156—157.
S. P.

D. MILENKOVIĆ, Istoriski pregled (Aperçu historique). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 48—64. Avec 27 fig. La même publication en allem., angl. franç. et russe. — Court aperçu de l'histoire serbe.
N. M.

D. JANKOVIĆ, Istorija država i prava naroda Jugoslavije I. Ranofeudalne države jugoslovenskih naroda (do XII veka) (L'histoire de l'Etat et d'histoire du droit des peuples de la Yougoslavie. L'époque ancien féodal de l'histoire des peuples yougoslaves jusqu'au XIIe siècle). Beograd, Naučna knjiga (1957). 107.
S. P.

R. GUZINA, Uslovi postanka države kod Južnih Slovena (Sous quelles conditions furent établis les Etats chez les Slaves de Sud). Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 3 (Beograd 1956). — Compte rendu par *O. MANDIĆ,* Hist. zbor. X (1957) 259—260.
S. Ć.

D. JANKOVIĆ, Istorija države i prava feudalne Srbije (XII—XV vek) (Histoire de l'Etat et du droit de la Serbie féodale XIIe—XVe s.). Beograd, Naučna knjiga (1957). 168.
S. P.

F. BARIŠIĆ, Avarsko-slovenska opsada Carigrada 626 (Le siège avaro-slave de Constantinople en 626). God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) 279—294.
S. P.

F. BARISIC, Le siège de Constantinople par les Avares et les Slaves en 626. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 196—198.
Dj. S.

J. FERLUGA, Vizantiska uprava u Dalmaciji (L'administration byzantine en Dalmatie) (rés. franç.). [SAN Posebna izdanja CCXCI Vizantološki institut 6.] Beograd, Naučna knjiga (1957). XIII, 169.
S. P.

J. FERLUGA, Arhontat Dalmacii (L'archontat de Dalmatie). Vizant. vrem. XII (Moskva, 1957) 46—52.
Dj. S.

J. FERLUGA, L'archontat de Dalmatie. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 307—315.
Dj. S.

Dj. RADOJIČIĆ, Srpsko Zagorje, das spätere Raszien. Zur Geschichte Serbiens in der 2. Hälfte des 10. u. 11. Jahrunderts. Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 259—284.
S. Ć.

V. LAURENT, Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle. Revue d'étud. byzant. XV (Paris 1957) 185—195.
Dj. S.

M. BARADA, Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062—1075) (Contributions à la chronologie de l'histoire croate 1062—1075). Rad JAZU 311 (Zagreb 1957) 185—217.
N. M.

S. PRVANOVIĆ, Ko je bio hrvatski knez Borna (Qui était le prince croate Borna). Rad JAZU 311 (Zagreb 1957) 301—310.
N. M.

P. H. PETROV, K'm v'prosa za osvoboždavaneto na vidinska, belgradska i braničevska oblast ot vizantisko igo i za prisjedenjavaneto im k'm vtorata b'lgarska d'ržava (Contribution à étude du problème de l'émancipation des régions de Vidin, Beograd et Braničevo du pouvoir byzantin et de leur incorporation dans le second Empire bulgare). Istoričeski pregled 13, 2 (Sofia 1957) 84—92. — Tentative dénuée de fondements, de fixer l'incorporation de ces régions dans l'Etat bulgare en 1195.
S. Ć.

S. ANTOLJAK, Pribislav je bio samo gastald Barbana (1199) (Pribislav n'était que le gastald de Barban) (rés. franç.). Jadr. zbor. II (Rijeka—Pula 1957) 113—120. Avec 2 fig.
G. S.

I. SINDIK, Odnos grada Budve prema vladarima iz dinastije Nemanjića (L'attitude de la ville de Budva envers les souverains de la dynastie des Nemanjić) (rés. allem.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 23—36.
S. Ć.

M. IVKOVIĆ, Ustanova »mladog kralja« u srednjevekovnoj Srbiji (Le titre »jeune roi« dans la Serbie médiévale) (rés. allem.). Ist. glas. 3—4 (Beograd 1957) 59—80. — Depuis la

règne du roi Uroš (1243—1276) le prince héritier est en Serbie désigné par le titre »mladi kralj« (le jeune roi) rex iunior. L'institution du titre »mladi kralj«, probablement due à l'influence de l'état Hongroie, ne c'est pas plus développé en Serbie. Les compétences du jeune roi sont en Serbie à peine connues et elles sont de toute façon de beaucoup moins importantes que celles qu'avait l'héritier du trône en Hongrie.

S. Ć.

D. ŠVOB, Komes Domald (Thèse de doctorat en 1933). Naučna misao 3—4 (1955) 6—37. — Compte rendu par *N. KLAIĆ*, Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 174—180.

S. Ć.

B. KREKIĆ, Dubrovnik i rat oko Tenedosa 1378—1381 (Dubrovnik et la guerre de Ténédos, 1378—1381). Glas. SAN IX, 4 (Beograd 1957) 433—434.

G. S.

B. KRIZMAN, Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku (Les diplomates et les consuls dans l'ancien Dubrovnik). Zagreb, »IBI« (1957). 349.

S. P.

A. MARINOVIĆ, Razvitak vlasti u srednjovekovnom Kotoru (L'évolution du pouvoir au moyen âge à Kotor) (rés. franç.). Hist. zbor. 10 (Zagreb 1957) 83—110. — En se basant sur le statut de Kotor l'auteur donne un aperçu des institutions civiques et des relations sociales. Cette étude représente un annexe à l'ouvrage de I. Sindik sur l'organisation communale de Kotor.

S. C.

N. RADOJČIĆ, Iz prošlosti Vojvodine (Du passé de la Voïvodina). Novi Sad, Državni arhiv AP Vojvodine (1956). 49. — Compte rendu par *N. GAČESA*, Zbor. za drust. nauke 16 (Novi Sad 1957) 147—148.

S. P.

F. BABINGER, Dawud-Čelebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts. Südostforschungen 16. 2 (München 1957) 297—311. Avec 2 fig.

S. Ć.

G. ELEZOVIĆ, Ogledalo sveta ili istorija Mehmeda Nešrije (Le miroir du monde ou histoire de Mahomet Nechri) (rés. franç.). [SAN Zbornik za istočnjačku istoriju i književnu gradju. Odeljenje društvenih nauka ser. I, knj. III.] Beograd, Naučna knjiga (1957). 120.

S. P.

V. BOGDANOV, Likovi i pokreti (Portraits et mouvements). Zagreb, Mladost (1957). 288. — Outre les études sur l'histoire nouvelle, l'ouvrage englobe aussi: L'importance historique de la conspiration de Zrinski et de Frankopan aussi bien qu'une étude sur Juraj Križanić et sa »Politique«.

S. P.

B. HRABAK, Kuga u balkanskim zemljama pod Turcima od 1450 do 1600 godine (La peste dans les pays balkaniques sous la domination turque de 1450 à 1600) (rés. franç.). Ist. glas. 1—2 (Beograd 1957) 19—37.

S. C.

V. VINAVER, Senjski uskoci i Venecija do Kiparskog rata (Les uskoks de Senje et la Venise jusqu'à la fin de la guerre de Chypre). Istor. glas. 3—4 (Beograd 1953) 43—60. — Compte rendu par *N. KLAIĆ*, Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 172—174.

S. Ć.

B. HRABAK, Prestapi na spahiite vo Makedonija vo vtorata polovina na XVI vek (Les abus des spahis de Macédoine dans la seconde moitié du XVIe siècle) (rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. I, 1 (Skopje 1957) 69—88.

G. S.

D. ŠOPOVA, Koga Skoplje bilo centar na sandžak vo periodot od paganjeto pod turska vlast do krajet na XVI vek (Sur la fondation du sandjak de Skopje) (rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. I, 1 (Skopje 1957) 89—98.

G. S.

G. STANOJEVIĆ, Šćepan Mali. [SAN Posebna izdanja CCLXXIII, Istoriski institut n. s. 7.] Beograd, Naučno delo (1957). 103.

S. P.

A. ANGYAL, Die Welt der Grenzfestungen. Ein Kapitel aus der südosteuropäischen Geistesgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts. Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 311—342. — Une très intéressante étude concernant nos pays et leurs civilisations.

S. Ć.

L. ČELAP, Emigriranje beogradskih stanovnika u Zemun posle ponovnih prelazaka Beograda pod tursku vlast u XVIII i XIX stoleću (L'émigration des habitants de Belgrade vers Zemun) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 107—110.

N. M.

L. ČELAP, Jedna pobuna u turskom Beogradu 1755 (Un mouvement de révolte dans le Belgrade turc.) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 105—106. Avec 1 fig.

N. M.

V. STOJANČEVIĆ, Borbe za oslobodjenje Beograda 1804—1806 godine (Les luttes pour la libération de Belgrade en 1804—1806) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 111—142. Avec 6 fig. et 1 carte.

N. M.

V. TERZIĆ, Oslobođenje Beograda od Turaka 1806—1807 godine (La libération de Belgrade des Turcs en 1806—1807) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 143—158. Avec 9 fig.

N. M.

M. RISTIĆ, Prvi komandant Beograda pod Karadjordjem Mladen Milovanović u 1807 godini (Mladen Milovanović, le premier commandant de la place de Belgrade sous Karadjordje) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 159—176. Avec 3 fig.

N. M.

HISTOIRE ÉCONOMIQUE

J. KULISCHER, Opća ekonomska povijest Srednjega i Novoga vijeka. I — Srednji vijek (L'Histoire général de l'économie du Moyen âge et des Temps modernes. I — Le Moyen âge). Zagreb, Kultura (1957). 358.

S. P.

N. VUČO, Privredna istorija. Robovlasništvo — feudalizam kapitalizam. Sveska I (Histoire de l'économie. Période d'esclavage — féodalisme — capitalisme, T. I). Beograd, Odbor Udruženja studenata Ekonomskog fakulteta (1957). VII, 116.

S. P.

G. OSTROGORSKIJ, Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 425). — Compte rendu par *J. KARAYANNOPULOS*, Byz. Zeitschr. 50, (München 1957) 167—182; *I. BOŽIĆ*, Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 422—425; *B. FERJANČIĆ*, Ist. glas. 1—2 (Beograd 1957) 116—117.

Dj. S. — S. Ć.

J. ALEKSIĆ, Župe u slivu reke Ibra u srednjevekovnoj srpskoj državi (Cantons de l'état médiéval serbe dans la région fluviale de l'Ibar) (rés. franç.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 333—344. Avec 2 pl.

S. Ć.

R. IVANOVIĆ, Naselja lipljanskog vlastelinstva (Les agglomérations de la seigneurie de Lipljan). Glas. SAN IX, 4 (Beograd 1957) 425.

G. S.

R. IVANOVIĆ, Vlastelinstvo manastira svetih Arhanđela kod Prizrena (La seigneurie du monastère de st. Archange près de Prizren). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 78.

G. S.

R. IVANOVIĆ, Vlastelinstvo manastira sv. Arhanđela kod Prizrena (Le domaine du monastère de St. Archange près de Prizren). (rés. franç.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 345—360. Avec 2 fig.

S. Ć.

J. ALEKSIĆ, Peklište-Samokov, prilog istoriji železne industrije u srednjevekovnoj srpskoj državi (Peklište-Samokov, contribution à l'histoire de l'industrie de fer dans l'Etat médiéval serbe) Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 185.

G. S.

V. SIMIĆ, Staro i savremeno rudarstvo u okolini Avale (Explorations des mines ancienne et moderne dans les environs d'Avala) (rés. allem.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 71—92. Avec 5 fig.

N. M.

D. ANGELOV, Za zavisimoto naselenie v Makedonija prez XIV v. (Sur les serfs en Macédoine avant le XIVe s.). Istoričeski pregled 13, 1 (Sofia 1957) 30—66.

S. Ć.

D. ANGELOV, Krupnoto manastirsko stopanstvo vo severna i sredna Makedonija vo XIV vek (Grand bien de monastère dans la Macédoine moyenne et septentrionale au XIVe s.) (rés. allem.). Gl. Inst. nac. ist. I, 2 (Skopje 1957) 81—138.

G. S.

B. KREKIĆ, Dubrovnik i Levant (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 426). — Compte rendu par *R. JANIN*, Revue étud. byzant. XV (Paris 1957) 223—224.

Dj. S.

B. KREKIĆ, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka (Contribution à l'étude du commerce vénitien avec les Balkans dans la seconde moitié du XIVe siècle) (rés. franç.). God. Fil. fak. Novi Sad 2 (Novi Sad 1957) 11—20.

S. P.

B. SVOBODA, Stare vingoradske kurije i klijeti (Les anciennes maisons et cabanes de vigne I). Zagreb, Kulturno-prosvjetno društvo Hrvatskih Zagoraca »Matija Gubec« (1957). 125. Avec fig. et dess. — Des maisons et des cabanes de vigne à Varaždinbreg.

S. P.

S. MIJUŠKOVIĆ, Odredbe o pomorstvu u Kotorskom statutu (Les règles de navigation dans le Statut de Boka Kotorska) (rés. angl.). God. Pom. muz. VI (Kotor 1957) 175—180.

G. S.

R. MAMUZIĆ, Zanatlije Srema druge polovine XVIII veka (Les artisans de Srem de la deuxième moitié du XVIIIe siècle) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 81—94.

S. P.

O. MANDIĆ, Prilozi pitanju seoske općine, bratstva i vrvi (Contribution à l'étude d'une commune villageoise: la confrérie et la »vrv«). Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 180—188. — Compte rendu sur les ouvrages de Grekov, Barada et Božić. L'auteur défend la conception erronée que »vrv« représente une communauté liée territorialement aussi bien que par des liens de parenté.

S. Ć.

B. HRABAK, Beograd kao žitno tržište i žitarstvo šire beogradske okoline u XVI veku (Belgrade comme marché de blé et le commerce des céréales dans la région de Belgrade au XVIe siècle) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 59—70. Avec 2 fig.

N. M.

O. MANDIĆ, Klasni karakter buržoaskih teorija o postanku zadruge (Caractère social des théories bourgeoises sur l'origine de la coopération). Ist.-prav. zbor. II, 3—4 (Sarajevo 1950) 131—135. — Compte rendu par *C. KOSTIĆ*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 452—454.

N. P.

HISTOIRE CULTURELLE

A. SCHMAUS, Zur Frage der Kulturorientierung der Serben im Mittelalter. (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 426). — Compte rendu par *N. BANAŠEVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 1—2 (Beograd 1957) 144—145.

S. P.

D. JOLOVIĆ, Izložba starina po crkvama u Arh. namesništvu užičkom (Exposition des antiquités dans les églises de la région d'Užice). Gl. Srp. prav. crkve XXXVIII, 1—2 (Beograd 1957) 44—47.

S. P.

M. GRBIĆ, Balkanski elementi u formiranju vizantiske umetnosti (Eléments balkaniques dans la formation de l'art byzantin) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 163—168. Avec 2 fig.

G. S.

E. FRANKOVIĆ, Prilog upoznavanju odnosa romaničke prema antičkoj umjetnosti u Dalmaciji (Contribution à la connaissance des relations des arts roman et antique en Dalmatie) (rés. franç.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 139—142. Avec 1 pl.

S. P.

C. FISKOVIĆ, Zadarski sredovječni majstori (Les maîtres du moyen-âge de Zadar). Mogućnosti IV, 2 (Split 1957) 81—96.

N. P.

R. KOVIJANIĆ et I. STJEPČEVIĆ, Kulturni život starog Kotora (XIV—XVIII vijek). Knjiga I. Srednja škola (gimnazija) — Grčka slikarska škola — Gradjevinska škola — Kovačka škola (La vie culturelle de l'ancien Kotor — XIV—XVIII s. T. I. Lycée — Ecole de peinture grecque — Ecole technique — Ecole de forgerons). Istoriski institut NR Crne Gore (1957). 208. Avec 4 pl.

S. P.

R. KOVIJANIĆ et I. STJEPČEVIĆ, Kulturni život staroga Kotora (XIV—XVIII vijek. Knjiga II. Ljekari — apotekari — apoteke (La vie culturelle de l'ancien Kotor — XIV—XVIII s. T. II: Médecins — pharmaciens — pharmacies). Cetinje, Istoriski institut NR Crne Gore (1957). 122. Avec 4 pl.

S. P.

I. MAHNKEN, Die Personennamen des mittelalterichen Patriziats von Dubrovnik als Quelle zu ethnographischen Untersuchungen. Slavistična revija 1—4 (Ljubljana 1957) 279—295. Avec 8 fig.

S. P.

D. PERIĆ, Sveta Gora i Dubrovnik (Mont Athos et Dubrovnik). Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 1—2 (Beograd 1957) 82—91.

S. P.

M. PANTIĆ, Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture I (1. Prvi dubrovački čitaoci kavaljera Marina. 2. Barbaćepi i Matačini u dubrovačkim karnevalima. 3. Jedna beleška o Horaciju Mažibradiću. 4. Nikola Ohmućević, pisar najstarijeg rukopisa Gundulićevog »Osmana« i rani zapisivač narodne poezije) (Contributions à l'histoire de notre littérature et de la civilisation I). Pril. književ. jez. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 260—267.

S. P.

M. D. GRMEK, Hrvati i Sveučilište u Padovi (Les Croates et l'Université de Padova). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 334—374.

N. M.

D. MEDAKOVIĆ, Zapis o srpskoj kulturi XVIII veka (Note sur la civilisation serbe du XVIIIe siècle). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 44—47. Avec 7 fig. — La même publication en allem., angl, franç. et russe.

N. M.

A. BAŠ, Pohištvo podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stol. (Les meubles paysans sur le domaine de Podčetrt au XVIIIe s.) (rés. allem.) Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 49—60.

N. P.

M. KUS—NIKOLAJEV, Kulturethnographische Betrachtung über das kroatische Bauernbarock. Südostforschungen XVI, 1 (München 1957) 133—137. Avec 2 fig.

S. Ć.

R. VESELINOVIĆ, Izložba oslobodjenja Beograda od Turaka u Prvom srpskom ustanku (L'exposition sur la libération de Belgrade du joug turc au cours du Premier Soulèvement serbe) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 627—637.

N. M.

R. VESELINOVIĆ, Proslava godišnjice oslobođenja Beograda od Turaka od vremena Prvog ustanka do danas (Les fêtes anniversaires de la libération de Belgrade des Turcs du Premier Soulèvement serbe à nos jours) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 195—206. Avec 6 fig.

N. M.

R. VESELINOVIĆ, Žrtve i nadrobni spomenici oslobodjenja od Turaka u Prvom srpskom ustanku (Les insurgés tombés lors de la libération de Belgrade des Turcs pendant la première insurrection serbe et leurs tombes) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 181—194. Avec 13 fig.

N. M.

C. FISKOVIĆ, Segetski spomenici (Les monuments de Seget) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 213—232. Avec 11 fig.

G. S.

I. PETRICIOLI, Maketa Zadra u pomorskom muzeju Venecije (La maquette de Zadar dans le musée nautique de Venise) (rés. ital.). Zbornik Inst. za historiske nauke u Zadru 2 (Zagreb 1956—1957) 101—124.

S. Ć.

M. MONTANI, Bilješke o Zadru (Notes sur Zadar). Čovjek i prostor IV, 60 (Zagreb 1957) 6.

N. P.

M. MIRKOVIĆ, Geografski elementi u djelima Matije Vlačića (Les éléments géographiques dans les oeuvres de Mathias Flacius Illyricus) (rés. allem.). Rad JAZU 311 (Zagreb 1957) 145—184.

N. M.

S.TANOVIĆ, Narodna ora u okolini Djevdjelije (Danses populaires »oro« dans les environs de Djevdjelija) (rés. angl.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1957) 261—302. Avec 21 fig.

N. P.

HISTOIRE ECCLÉSIASTIQUE

H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr (Die weltliche Herrschaft von der Patriarchen Aquileia bis zum Ende der Stauger). [Publikationen des Österreichischen Kulturinstitutes in Rom, I. Abteilung 1.] Graz-Köln (1954). — Compte rendu par *I. P(ERČIĆ)*, Jadr. zbor. II (Rijeka—Pula 1957) 547—548.

G. S.

M. HEPPELL, The Origins of the Church of the Kievan Monastery of Caves (rés. serb.). God. Fil. fak. Novi Sad 2 (Novi Sad 1957) 231—238.

S. P.

D. STRANJAKOVIĆ, Ličnost svetog Save (Le personnage de saint Sava). Gl. Srp. prav. crkve XXXVIII, 1—2 (Beograd 1957) 55—67.

S. P.

D. STRANJAKOVIĆ, Ličnost svetog Save (La personnalité de St. Sava). Beograd, Glasnik Srpske pravoslavne crkve (1957). 50. Illustré.

S. P.

M. MILETIĆ, I »Krstjani« di Bosnia alla luce dei loro monumenti di pietra. [Orientalia christiana analecta 149.] Roma, Pontifico Istituto di studi Orientali (1957). 185

N. M.

C. POPOVIĆ, Manji prilozi za pitanje bogumila u Bosni (Quelques petits apports à la question des bogomiles en Bosnie) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 235—240.

G. S.

T. OKIÇ, Les Kristians (Bogomiles) de Bosnie d'après des documents turcs inédits, contenus dans les régistres officiels du cens de l'Empire Ottoman et conservés dans les Archives Nationales Turques d'Istanbul et d'Ankara. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 234—237.

Dj. S.

J. ŠIDAK, Marginalija uz jedan rukopis »crkve bosanske« u mletačkoj Marciani (Notes sur un manuscrit de »l'église bosniaque« conservé à Marciana — Venise) (rés. allem.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 134—153. Avec 12 fig.

G. S.

E. VERNER, Bogomilstvoto i rannosrednevekovnite eresi v latinski Zapad (Les bogomiles et les hérésies du haut moyen âge dans l'Occident latin). Istoričeski pregled 13, 5 (Sofia 1957) 16—31.

S. Ć.

V. LAURENT, Un prélat fantôme. L'archevêque d'Ochride Anthime Métochite (XVIe s.). Revue étud. byzant. XV (Paris 1957) 207—211.

Dj. S.

Dj. RADOJIČIĆ, Roditelji patrijarha Pajsija (Les parenst du patriarche Pajsije). Pril. književ. jez. ist. fol. XXXIII, 3—4 (Beograd 1957) 254—255.

S. P.

A. RAČKI, Stari samostani Hrvatskog Primorja (Les anciens monastères de la côte adriatique croate). Vjes. Stal. druš. katol. sveć. NRH IV, 1—4 (Zagreb 1957) 124—140.

S. P.

N. LUKOVIĆ, Bratovština bokeljskih pomoraca Sv. Djordja i Tripuna u Mlecima (La confrérie de marins de Boka Kotorska »St. George et St. Triphon«) (rés. angl.). God Pom. muz. VI (Kotor 1957) 33—44. Avec 2 fig.

G. S.

SOURCES HISTORIQUES — CHRONIQUES

Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. I. (Cfr. Starinar n.s. VII—VIII, 1956—1957, 448). — Compte rendu par *V. GRUMEL*, Revue étud. byzant. XV (Paris 1957) 286—287; par *O. I.*, Gl. Inst. nac. ist. I, 2 (Skopje 1957) 190—192.

Dj. S.

F. BARIŠIĆ, Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvor (Cfr. Starinar n.s. IX—X, 1958—1959, 428). — Compte rendu par *I. DUJČEV*, Byzantinoslavica XVIII, 1 (Prague 1957) 106—107.

Dj. S.

V. NOVAK, Neiskorišćena kategorija dalmatinskih historiskih izvora od VIII do XII stoljeća (Une catégorie de sources historiques dalmates du VIII au XII s. non consultée) (rés. angl.). Radovi Inst. JAZU Zadar 3 (Zagreb 1957) 39—74. Avec 9 pl.

S. Ć

J. KOVAČEVIĆ, o uvodu Barskog rodoslova (Cfr. Starinar n.s. IX—X, 1958—1959, 428). — Compte rendu par *N. KLAIĆ*, Hist. zbor. X (Zagreb 1957) 260—262.

S. Ć

I. DUJČEV, Edno legendardno svedenie za Asparuha (Un témoignage légendaire relatif à Asparouch) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 181—189.

G. S.

Dj. RADOJIČIĆ, Cetinjski rukopis Hamartolove hronike (iz druge polovine XIV veka) (La chronique de Hamartol — manuscrit de Cetinje, deuxième moitié du XIVe siècle). Pril. književ. jez. ist. fol. XXXIII, 3—4 (Beograd 1957) 253—254.

S. P.

A. VAILLANT, Le ϛүΝΚΑΝΤΙΣ *des portes d'Alexandre dans la chronique de Kiev.* God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) 29—54.

S. P.

A. VAILLANT, La bulgarie dans la chronique de Kiev. Pril. književ. jez. ist. fol. XXXIII, 3—4 (Beograd 1957) 207—211.

S. P.

V. VINJA, Starofrancuski opis Pule i Dubrovnika iz godine 1395 (Pula et Raguse dans un itinéraire médiéval français) (rés. franç.). Zbornik Inst. za historiske nauke u Zadru 2 (Zagreb 1956—1957) 89—100.

S. Ć.

E. ČELEBIJA, Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama. I, II. (Notes de voyage. Fragments concernant le territoire yougoslave II). Sarajevo, Svejtlost (1957). 292. Avec 4 pl.; 268.

S. P.

SOURCES DIPLOMATIQUES

G. ČREMOŠNIK, Original povelje Kulina bana — Prilog pitanju ovjeravanja naših listina Srednjeg vijeka (La charte originelle de Kulin ban — Contribution à l'authenticité de nos documents médiévaux) (rés. allem.). Glas. Zem. muz. ist. etn. XII (Sarajevo 1957) 195—213. Avec 2 tabl.

G. S.

B. RADOJKOVIĆ, »Nemanjine povelje Splićanima« (»Les chartes de Nemanja aux habitants de Split«). Ist. zap. 13. 1—2 (Cetinje 1957) 125—142. — Une tentative échouée qui se fatigue à démontrer que la charte que Nemanja a promulguée aux habitants de Split, est fausse. La charte est connue par une transcription trouvée parmi les papiers du grand historien croate du XVIIe s. — Ivan Lučić. — Une telle question peut être sérieusement discutée par analyse du caractère diplomatique de la charte aussi bien que par l'analyse critique de son contenue, cependant l'auteur a entrepris l'analyse sur la question du sceaux en général, aussi bien qu'une discussion sur le rapport mutuel de certaines provinces de l'Etat serbe, entre elles. Un criticisme élémentaire fait défaut.

S. Ć.

M. DINIĆ, Iz Dubrovačkog arhiva. Knj. I (Les matériaux des archives de Dubrovnik I) (rés. franç.). [SAN Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda III odeljenje XVII.] Beograd, Naučno delo (1957). 114.

S. P.

J. VRANA, Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilske rasprave (Par qui ont été écrits les premiers documents cyrillques ragusains?) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 311—332. Avec 1 fig.

G. S.

Dušanov Zakonik po Prizrenskom rukopisu (Le Code de Dušan d'après le manuscrit de Prizren). Rédigée par *N. RADOJČIĆ*. Beograd, Srpska akademija nauka (1953). — Compte rendu par *R. JANIN*, Revue étud. byzant. XV (Paris 1957) 233.

Dj. S.

Dj. TRIFUNOVIĆ, Iz starih knjiga — iz Dušanovog zakonika (Vieux livres serbes — à propos du Code de Dušan). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 91—93. Avec 4 fig. — La même publication en allem., angl., franç. et russe.

N. M.

B. NEDELJKOVIĆ, Sok i sodžbina u starom srpskom pravu (»Sok« et »sodžbina« dans l'ancien droit serbe) (rés. allem.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 53—81.

S. Ć.

M. LASKARIS, Byzantinoserbica saeculi XIV; Deux chartes de Jean Uroš, dernier Némanide (Novembre 1372, Indiction XI). Byzantion (Bruxelles 1957) 1—49.

N. M.

Pogled u našu prošlost. Dokumenti primorskih arhiva od X—XIX veka. Dubrovnik. Zadar. Kotor (Un aperçu sur notre passé. Les documents des archives du Littoral adriatique du Xe au XIXe s. Dubrovnik, Zadar. Kotor). Avant-propos: *R. SAMARDŽIĆ*. Beograd, Istoriski arhiv Beograda (1957). 90. Avec 29 fig.

S. P.

Inventar javnih, crkvenih i privatnih arhiva otoka Hvara (Inventaire des archives publiques, ecclésiastiques et privées de Hvar). Split, Historiski arhiv — Hvar (1957). 32.

S. P.

T. ILIĆ, Izložba dokumenata primorskih arhiva u Istoriskom arhivu Beograda (Une exposition de documents des archives du Littoral adriatique aux Archives historiques de Beograd). Arhivist VII, 3—4 (Beograd 1957) 100—104.

S. P.

N. KLAIĆ, O autentičnosti privilegija trogirskog tipa (Sur l'authenticité des privilèges du genre de Trogir) (rés. allem.). Zbornik Inst. za istoriske nauke u Zadru 2 (Zagreb 1956—1957) 77—88.

S. Ć.

A. ZANINOVIĆ, Potpis na hrvatskom pismu hvarskog dominikanca fra Jurja Starijanića iz god 1555 (La signature sur la lettre croate du dominicain de Hvar fra Jurje Starijanić de 1555) (rés. angl.). Radovi Inst. JAZU, Zadar 3 (Zagreb 1957) 265—270.

S. Ć.

A. ŠEJIĆ, Zakon Kaštela Mošćenic (Le statut de Kaštel Mošćenic). Rad JAZU 315 (Zagreb 1957) 233—285. Avec 6 fig.

N. M.

A. JUTRONIĆ, Izvještaj o radu u Zadarskom arhivu (Compte rendu sur le travail dans les archives de Zadar) Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 245—246.

N. M.

T. PANGOVSKI, Istraživanja istorisko-arhivističkih dokumenata i drugih izvora za makedonsku istoriju u prošlosti (Recherches des documents des archives historiques relatives au passé de la Macédoine). Arhivist VII, 3—4 (Beograd 1957) 30—35.

S. P.

M. SOKOLOSKI, Zakon za gradot Niš (Le statut de la ville de Niš). Gl. Inst. nac. ist. I, 2 (Skopje 1957) 195—196. Avec 1 fig. — Document turc de 1497.

G. S.

M. SOKOLOSKI, Zakon za gradot Kruševac (Le statut de la ville de Kruševac). Gl. Inst. nac. ist. I, 2 (Skopje 1957) 196—199. Avec 2 fig. — Document turc de 1536.

G. S.

H. KALESHI, Jedna prizrenska i dve vučitrnske kanunname (La kanunname de Prizren et les deux kanunnames de Vučitrn) (rés. franç. et alb.). Glas. Muz Kosova i Metohije II (Priština 1957) 289—300.

Lj. Z.

M. T. GÖKBILGIN, Sokollu Mehmed pasanin bir talimati ve 1572 tarihinde Bosna ile alakadar birkac vesika — Jedno uputstvo Mehmed-paše Sokolovića i nekoliko dokumenata iz 1572 g. koji se odnose na Bosnu (Une lettre de directive de Sokollu Mehmed Pacha et quelques documents relatifs à la Bosnie) (rés. franç.). Pril. Orijent. filolog. VI—VII (Sarajevo 1956—1957) 159—174.

S. P.

A. HANDŽIĆ, Diploma sultana Murata IV erdeljskom knezu Djordju Rakociju (Un diplôme du sultan Murad IV adressé au prince Djordje Rakoci d'Ardéal) (rés. allem.). Pril. orijent. filolog. VI—VII (Sarajevo 1956—1957) 175—191. Avec 5 pl.

S. P.

B. DJURDJEV, N. FILIPOVIĆ, H. HADŽIBEGIĆ, M. MUJIĆ, et H. SABANOVIĆ, Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak (Les »kanuns« et les »kanun-names« — documents — des sandžaks de Bosnie, d'Herzégovine, de Zvornik, de Klis, de Crna Gora et de Skadar). Sarajevo, Orijentalni institut (1957). 212.

S. P.

S. HODŽIĆ, Stari turski dokumenti sa tuzlanskog područja (Les anciens documents turcs des environs de Tuzla) (rés. allem.). Članci i građa kult istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 47—84. Avec 18 pl.

N. M.

D. BOJANIĆ, Edna zapoved vo skopskiot tahrir-defter od X. 976 godina (Un ordre du document tahrir-defter de Skopje d'octobre 976). Gl. Inst. nac. ist. I, 2 (Skopje 1957) 203—205.

G. S.

N. RADOJČIĆ, Lik Vojvodine krajem XVII veka po dokumentima u ostavini grofa Alojzija Ferdinanda Marsilija (La Voïvodine de la fin de XVIIe siècle d'après les documents posthumes du comte Alojzije Ferdinad Marsili). Zbor. MS za prirodne nauke 12 (Novi Sad 1957) 5—21.

N. M.

B. PETKOVIĆ, Dragomir Janković: Ispisi iz španskih arhiva (Dragomir Janković: Copies d'archives espagnoles). Arhivist VII, 1—2 (Beograd 1957) 61—67.

S. P.

INSCRIPTIONS

B. FUČIĆ, Tragom starih spomenika — Baščanska ploča (A la recherche des monuments des temps passés — La pierre de Baščа). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 1 (Zagreb 1957) 1—8. Avec 8 fig. — L'auteur, l'analyse faite de la pierre de Bašča, arrive à la conclusion que ce monument épigraphique de premier odre, trouvé dans le pavement de l'église, faisait jadis partie du parapet dans l'église de Ste Lucie de Jurandvor. — Tenant compte des traces que l'on discerne dans les murs et le pavement de l'église aussi bien que d'un fragment d'architrave, des dimensions et de la forme de la pierre, l'auteur a réussi de reconstruire le septum de l'église.

G. S.

B. FUĆIĆ, Baščanska ploča kao arheološki prdemet (La pierre de Baška en objet archéologique) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 247—262. Avec 9 fig.

G. S.

M. ZADNIKAR, »Iring« in romanska arhitektura v Poljčanah (Iring et l'église romane de Poljčane) (rés. franç.). Zbor. umetn, zgod. 4 (Ljubljana 1957) 221—232. Avec 4 fig. — D'après une inscription découverte, l'église de Poljčane a été construite par Iring, qui était probablement de Carantanie, comme son église seigneuriale. D'après son caractère paléographique l'inscription date du XIIe siècle. Elle était incisée sur le revers d'un autel votif de Mithra.

G. S.

Dj. RADOJIČIĆ, Dva srpska spomenika iz Bačke pre Velike seobe 1690 godine (Deux monuments serbes de Bačka avant la grande migration de 1690) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 94—97. Avec 2 fig. — Monument funéraire à l'inscription des environs du monastère de Kovilje.

G. S.

S. BOGDANOVIĆ, Neki zapisi i starine u crkvi Voganjskoj (Quelques inscriptions et antiquités dans l'église de Voganj). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 246—248. Avec 4 fig.

S. P.

M. MUJEZINOVIĆ, Autogram Evlije Čelebije u trijemu džamije Aladže u Foči (L'autogramme d'Evlija Čelebija dans le vestibule de la mosquée d'Aladža à Foča) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 291—293. Avec 2 fig.

N. P.

CODEX — INCUNABLES

V. MOŠIN, Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I Opis rukopisa (Cfr. Starinar n.s. VII—VIII, 1956—1957, 450); *II. Reprodukcije* (Reproductions). Zagreb, Hist. inst. JAZU (1952). 173. — Compte rendu par *M. NAKIĆ*, Ist. glas. 1—2 (Beograd 1957) 139; *P. ŠEROVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII. 1—2 (Beograd 1957) 131—133; *B. ŠLJIVIĆ-ŠIMŠIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 307—309.

S. P. — S. Ć.

V. PITOVIĆ, Izložba starih jugoslovenskih knjiga na drugom Jugoslovenskom sajmu knjiga (L'exposition des anciens livres sudslaves sur la deuxième foire du livre yougoslave). Bibliotekar 3—4 (Beograd 1957) 269—273.

S. P.

B. KOMELJ, Knjižna razstava. Kulturni delež Dolenjske (Exposition du livre. Contribution culturelle de Dolenjska). Novo Mesto, Studijska knjižica Mirana Jarca (1957). 44. Avec 4 pl.

S. P.

J. KURZ, Evangeliarium Assemani. [Codex Vaticanus 3, Slavicus Glagoliticus II.] Praha, Česka akademie ved a umení (1955). XXIV + 322. — Compte rendu par *J. HAMM*, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 346—349.

G. S.

M. HEPPEL, Some Slavonic Manuscripts of the »Scala Paradisi« (»Lestvica«). Byzantinoslavica XVIII, 2 (Prague 1957) 233—270.

Dj. S.

V. MOŠIN, La rédaction slave du Prologue de Constantin, métropolite de Mokissou. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 232—233.

Dj. S.

K. HORALEK, Evangeliáře a čtverovangelia. Praha, Češka akademie ved a umení (1954). 313. — Compte rendu par *F. GRIVEC*, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 349—358.

G. S.

LJ. DURKOVIĆ, Knjižnica manastira Svete Trojice kod Plevalja (La bibliothèque du monastère de la Sainte Trinité près de Plevlje). Bibliotekar IX, 3—4 (Beograd 1957) 227—238. Avec 1 fig.

N. M.

V. MOŠIN, Rukopis Pljevaljskog sinodika pravoslavlja (La rédaction serbe du Synodikon d'orthodoxie — manuscrit du monastère de la st. Trinité près de Plevlje) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 154—176.

G. S.

P. MOMIROVIĆ, Knjiško arhivski spomenici iz Banata (Manuscrits, livres et documents de Banat) (rés. angl.). Građa spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 98—126.

G. S.

DJ. RADOJIČIĆ, Dva srpska spomenika iz Bačke pre Velike seobe 1690 godine (Deux monuments serbes de Bačka avant la grande migration de 1690) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 94—97. Avec 2 fig. — Psautier de Kuždin écrit en 1572—1573 par l'archiprêtre Paval.

G. S.

P. KIRÁLY, Das Budapester glagolitische Fragment. [Studia slavica Academie Scientiarum Hungaricae I, fasc. 4.] Budapest (1955). — Compte rendu par *J. HAMM*, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 377—379.

G. S.

M. PANTELIĆ, Hrvatskoglagoljski misal iz godine 1402 (Le missel glagolitique croate de 1402). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 380—383.

G. S.

V. ŠTEFANIĆ, Splitski odlomak glagljskog misala starije redakcije (Le fragment du missel glagolitiques de Split, dans une rédaction plus ancienne) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 54—133. Avec 4 fig.

G. S.

A. ŠUPUK, Šibenski glagoljski spomenici (Les monuments glagolitques de Šibenik). Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (1957). 520. Avec 6 pl.

S. P.

M. PANTELIĆ, Hronološki elementi u Ročkom misalu (Les éléments chronologiques pour la détermination de la date dans le missel de Roč) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 263—277. Avec 3 fig. et 8 tabl.

G. S.

A. GSPAN et *J. BADALIĆ, Inkunabule v Sloveniji* (Les incunables en Slovenie) (rés. lat.). [Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela 10, Inštitut za literature 3.] Ljubljana Slovenska akademija znanosti in umetnosti (1957). 494. Avec 16 pl. et 2 dess.

S. P.

M. BOŠNJAK, Sačuvani primjerci prve hrvatske tiskane knjige (Les exemplaires conservés du premier livre croate imprimé) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 297—310. Avec 3 fig.

G. S.

PALÉOGRAPHIE

Z. KULUNDŽIĆ, Knjiga o knjizi. T. I.: Historija Pisma (Un livre sur le livre. T. I: Histoire de l'écriture). Zagreb, NIP (1957). 868.

N. M.

P. DJORDJIĆ, Terminološka pitanja iz paleoslovenistike (Les questions terminologiques de la paléoslavistique) rés. allem.). God. Fil. fak. Novi Sad 2 (Novi Sad 1957) 59—88.

S. P.

V. NOVAK, Paleografija i slovensko-latinska simbioza od VII—XV stoleća (Paléographie et la symbiose slavo-latine du VIIe—XVe s.) (rés. angl.). Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 1—22. Avec 14 fig.

S. Č.

H. LUNT, Ligatures in old church Slavonic glagolitic manuscripts. Slavistična revija 1—4 (Ljubljana 1957) 253—267.

S. P.

L. POLITIS, Paläographische Miszellen vom Heiligen Berg. Byz. Zeitschr. 50, 2 (München 1957) 310—320. Avec 7 fig.

Dj. S.

M. MUJEZINOVIĆ, Epigrafika i kaligrafija pjesnika Mehmeda Mejlije (Epigraphie et caligraphie du poète Mehmed El-Kuranija) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 131—168. Avec 30 fig.

N. P.

HISTOIRE DES LANGUES YOUGOSLAVES — LITTÉRATURE

J. JURANČIĆ, Južnoslovanski jeziki (Les langues des Sud-Slaves). (Ljubljana, Državna založba Slovenije (1957). 118.

S. P.

R. AITZEMÜLLER, Mihanović Homil'ar Editiones Monumentorum slavicorum veteris dialecti. Graz, Inst. für Slavistik an der Univ. Graz (1957). IV + 530.

Dj. S.

H. LUNT, Old Church Slavonic Grammar (Cfr. Starinar n.s. IX—X, 1958—1959, 431). — Compte rendu par *J. HAMM*, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 363—368.

G. S.

H. BIRNBAUM, Zum periphrastischen Futurum im Gotischen und Altkirchenslavischen. Byzantinoslavica XVIII, 1 (Prague 1957) 77—81.

Dj. S.

B. ROSENKRANZ, Historische Laut- und Formenlehre des Altbulgarischen (Altkirchenslawischen). Heidelberg, Carl Winter Verlag (1955). 144. — Compte rendu par *J. HAMM*, Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 358—362.

G. S.

DJ. RADOJIČIĆ, Prvi počeci slovenske pismenosti u IX veku (Les débuts de l'alphabet slave au IXe s.). Književničar 23—24 (Novi Sad 1957) 692—694.

S. P.

F. GRIVEC, Cyrillo-Methodiana (rés. franç. et lat.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 24—53.

G. S.

R. GREVE, Studien über den Roman d'Antona in Russland. [Osteuropa-Institut an der freien Universität Berlin Slavistische Veröffentlichungen Band 10.] Berlin, Osteuropa-Institut (1956). 70 — Compte rendu par *N. BANAŠEVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 305—307.

S. P.

N. BANAŠEVIĆ, Odjeci Zapada u srpskoj književnosti Srednjeg veka (L'influence occidentale dans la littérature serbe du moyen âge). Živi jezici 1—2 (Beograd 1957) 5—14.

S. P.

G. ŠAMŠALOVIĆ, Byzantinische Einflüsse auf die Südslavische und die Volksliteratur des Westens. Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 108—113.

LJ. Z.

W. MATTHEWS, The phonemes of tenth-century East Slavonic in the light of Byzantine evidence. Slavistična revija 1—4 (Ljubljana 1957) 160—171.

S. P.

DJ. RADOJIČIĆ, Staro jugoslovensko pesništvo (od IX do XVIII veka) (L'ancienne poésie yougoslave, du IXe au XVIIIe s.). Let. MS knj. 380, sv. 1—2 (Novi Sad 1957) 102—114.

S. P.

DJ. RADOJIČIĆ, Jedna pozajmica u najstarijoj srpskoj crkvenoj pesmi (u Savinoj Službi Simeonu Nemanji) (Les strophes empruntées dans le chant d'église serbe consacré à Stephane Nemanja) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 231—235.

G. S.

Aleksandrida (Alexandride). Subotica, Minerva (1957). 142.

S. P.

DJ. RADOJIČIĆ, Stara srpska književnost u srednjem Podunavlju (od XV do XVIII veka) (L'ancienne littérature serbe dans les contrées du Danube Moyen (du XV au XVIII siècle) (rés. franç.). God. Fil. fak. Novi Sad 2 (Novi Sad 1957) 239—270.

S. P.

P. KOLENDIĆ, Jedna srpska melodrama o Andromedi (Un mélodrame serbe sur Andromède) (rés. russe.). [SAN Posebna izdanja CCLXXIV, Odeljenje literature i jezika 6.] Beograd Srpska akademija nauka (1957). 69. — Compte rendu par *D. PAVLOVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 304—305.

S. P.

B. KONESKI, Ohridska književna škola (L'Ecole d'Ochride) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 177—194.

G. S.

M. PAVLOVIĆ, Znak ⁂ i njegove glasovne vrednosti (Le signe ⁂ — »dierv« et ses valeurs phonétiques) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 278—291. Avec 3 fig.

G. S.

M. KUJEW, Konstantyn Kostenecki w literaturze Bulgarskiej i serbskiej. Krakow (1950). 126. — Compte rendu par *D. PAVLOVIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXXIII, 1—2 (Beograd 1957) 122—123.

S. P.

R. KATIČIĆ, Σχήματα Γοργεια u jednoj staroslavenskoj ispovjednoj molitvi (Σχήματα Γοργεία dans une priere de confession vieux—slave) (rés. allem.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 236—246.

G. S.

J. HAMM, Starohrvatski prijevod »Pjesme nad pjesmama« (La traduction vieux-croate du Cantique des Cantiques) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 195—230.

G. S.

D. KNIEWALD, Joannes Conversini de Ravenna (rés. franç.). Glas SAN CCXXIX, Odelj. lit. jez. n.s. 3 (Beograd 1957) 39—160. Avec 9 fig. — La vie et l'oeuvre littéraire de l'humaniste italien du XIVe s. connu sous le nom Joannes Gramaticus).

Đ. S.

M. KOSOR, Izvori, pravopis i jezik Jurinovih rječnika (Sources, orthographie et langue des dictionnaires de Jurin). Rad JAZU 315 (Zagreb 1957) 72—231. Avec 2 fig.

N. M.

D. PAVLOVIĆ, Martolica Ranjina dubrovački pesnik XVII veka (Martolica Ranjina, poète ragusain du XVIIe s.). Pril. književ. jez. ist. fol. XXXIII, 3—4 (Beograd 1957) 223—236.

S. P.

M. PANTIĆ, Renesansna književnost (La littérature de l'époque rennaissance). Beograd, Rad (1957). 37.

S. P.

T. MATIĆ, Lexicalia iz starih hrvatskih pisaca (Les données lexicologiques chez les anciens écrivains croates). Rad JAZU 315 (Zagreb 1957) 29—75.

N. M.

T. MATIĆ, Dvije orijentalne tudjice u starih hrvatskih prisaca (Deux mots étrangers orientaux chez les anciens écrivains croates) (rés. franç.). Slovo 6—8 (Zagreb 1957) 292—296.

G. S.

A. ŠKALJIĆ, Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine I, II. A-J; K-Ž (Les turcismes dans le langage et dans la littérature populaire de Bosnie-Herzégovine, I, II). Sarajevo, Institut za proučavanje folklora (1957). LVI + 810.

S. P.

G. ŠOPTRAJANOV, Amurca, Murga, murk vo romanskite i balkanskite jazici. Od romanskata i balkanskata lingvistika, patronimika i toponomastika (Amurca, murga, murk dans les langues romanes et balkaniques. Contribution à l'étude de linguistique, de patronymie et de toponymie romanes et balkaniques) (rés. franç.). God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) 104—178.

S. P.

B. STIPČEVIĆ et *D. STOŠIĆ, Jedno nepoznato »Sobranie« iz XVIII veka* (Un inconnu »Sobranie« du XVIII siècle). Bibliotekar IX, 3—4 (Beograd 1957) 224—226. Avec 2 fig.

N. M.

LJ. LAZIĆ, Udio Beograda u srpskoj književnosti (A propos de l'exposition de »La participation de Belgrade à la littérature serbe« à la bibliothèque municipale de Belgrade) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 648—653. Avec 1 fig.

N. M.

LITTÉRATURE POPULAIRE

V. LATKOVIĆ, Narodna književnost (La littérature populaire). Beograd, Rad (1957). 41.

S. P.

Antologija narodnih umotvorina (Anthologie des textes populaires). Novi Sad, Matica srpska (1957). 304.

S. P.

V. LATKOVIĆ, Priloščzi poznavanju narodne poezije (1. Šta znači reč ponasnine u jednom starom dokumentu? 2. Otkuda u narodnoj pesmi ime Maksim jednom sinu Ivana Crnojevića?) (Contribution à la connaissance de la poésie populaire). Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 1—2 (Beograd 1957) 76—78.

S. P.

V. STEFANOVIĆ—KARADŽIĆ, Knjiga četvrta, u kojoj su pjesme junačke novijih vremena o vojevanju za slobodu (Livre quatre dans lequel se trouvent les chants héroïques sur la lutte pour la liberté des temps récents). Beograd, Prosveta (1954). 663. — Compte rendu pare *P. ŠOBAJIĆ*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 461—466.

N. P.

V. DJURIĆ, Antologija narodnih junačkih pesama (Anthologie de la poésie populaire héroïque). Beograd, Srpska književna zadruga (1957). CIII, 647.

S. P.

Jugoslavskie narodnye pesni (Les poésies populaires yougoslaves). Traduction *P. ERASTOVA*, Moskva, Goslitizdat (1956). 188 — Compte rendu par *F. MASLIĆ*, Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII,1—2 (Beograd 1957) 138—140.

S. P.

D. SREJOVIĆ, Prilog proučavanju prabalkanskih elemenata u liku Marka Kraljevića (Contribution à l'étude des éléments ancien-balkaniques dans le personnage de Kraljević Marko). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 67—68.

G. S.

M. IBROVAC, Les affinités de la poésie populaire serbe et néogrecque. God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) 389—455.

S. P.

P. VLAHOVIĆ, Nekoliko motiva sličnih narodnoj pesmi »Smrt Omera i Merime« (Quelques motifs analogues à celui de la chanson populaire »Mort d'Omer et de Merima«) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 249—260.

N. P.

S. MATIĆ, Tragovi stiha na stećima (Traces de vers sur les pierres tombales — »stećak«). Zbor. MS za književ. i jez. IV—V (1956—1957) (Novi Sad 1958) 80—93.

S. P.

M. PANIĆ—SUREP, Odabrane narodne pripovetke (Cfr. Starinar n.s. IX—X, 1958—1959, 431). — Compte rendu par *M. BOŠKOVIĆ—STULLI*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 223—225.

N. P.

I. ZDRAVKOVIĆ et *M. SIMIĆ, Novobrdske legende* (Les légendes de Novo Brdo) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 359—363. Avec 2 fig.

N. P.

T. ĆUBELIĆ, Narodne pripovijetke (Contes populaires). Zagreb, Školska knjiga (1955). — Compte rendu par *M. BOŠKOVIĆ—STULLI*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 225—228.

N. P.

V. DJURIĆ, Srpskohrvatske bajke (Les contes populaires serbo-croates). Sarajevo, Narodna prosvjeta (1957). 372.

S. P.

I. GRAFENAUER, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi — A (Sur les rapports entre les contes populaires slovènes avec ceux de la Rhetie — A) (rés. allem.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 97—112.

N. P.

M. KNEŽEVIĆ, Naše narodne zagonetke (Nos devinettes populaires). Književnost i jezik 9 (Beograd 1957) 344—350.

S. P.

D. NEDELJKOVIĆ, Narodne poslovice i pojava njihovih rečnika u predrevolucionom pokretu prosvećenosti Francuske XVIII-og veka (Les proverbes populaires et l'apparition de leurs dictionnaires à l'époque prérévolutionnaire de la France au XVIIIe siècle) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 29—52. Avec 10 fig.

N. P.

CROYANCES POPULAIRES — COUTUMES

E. FEHRLE, Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. Kassel (1955). 219. Avec 36 fig. — Compte rendu par *B. OREL*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 232—233.

N. P.

G. KÜPRES, Rosalienfest und Trancetänze in Duboka. Zeitschrift für Etnologie 79, 2 (Braunschweig 1954) 212—224. Avec 14 fig. — Compte rendu par *V. NIKOLIĆ*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 459—461.

N. P.

S. KNEŽEVIĆ, Les coutumes funéraires sur la Vlasina. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 103.

Dj. S.

V. LANTERNARI, Il culto dei morti e della fecondità-fertilità nella paletnologia della Sardegna, alla luce del folklore sardo e dell'etnologia. Bulletino di paletnologia italiana 9, 64 (Roma 1954—1955) 9—46. — Compte rendu par *M. KRAŠNIĆI*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 485—487.

N. P.

P. ACIĆ et *S. MILOJEVIĆ, Riba u predanju i simbolici* (Poisson en tradition et en symbolisme) (rés. angl. et franç.). Gl. Etn. muz. XX (Beograd 1957) 198—202. Avec 4 fig.

N. P.

M. FILIPOVIĆ, Kapitolske guske u balkanskom narodnom predanju (Les oies du Capitole dans la tradition populaire balkanique). God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) 474—478.

S. P.

N. SIMIĆ, Jedan trag Odiseja u našem folkloru (Une trace de l'Odysée dans le folklore serbe) (rés. franç.). Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 103—105.

Lj. Z.

V. NIKOLIĆ, Prilog proučavanju običaja slave (»feste«) kod katoličkih Šiptara u okolini Peći (Metohija) (Contribution à l'étude de la fête slava (»feste«) chez les Albanais catholiques aux environs de Peć) (rés. angl.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 365—376.

N. P.

T. URBAS, Narodopisni zapiski (Notices populaires ethnographiques). Žetev Svobode v Sladkem vrhu (Maribor 1956) 50—75. — Compte rendu par *M. JAGODIĆ*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 221—222.

N. P.

A. ALIEV, Brak i svadebnye obrjady Dargincev (Le mariage et les coutumes nuptiales de Draginci.). Sovetska etnografija (Moskva 1953) 120—124. — Compte rendu par *L. ŽUNIĆ*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 483—485.

N. P.

Masken in Mitteleuropa. Im Selbstverlage des Vereines für Volkskunde, Wien (1955). 253. Avec 53 fig. — Compte rendu par *B. OREL*, Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 230—232.

N. P.

STATION ARHÉOLOGIQUES — NÉCROPOLES — ROUTES — COMMUNICATIONS

J. TODOROVIĆ, V. KONDIĆ et *M. BIRTAŠEVIĆ, Arheološka nalazišta u Beogradu i okolini* (Monuments archéologiques à Belgrade et dans ses environs) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 662—669, 671—672. Avec 10 fig.

N. M.

O. MILUTINOVIĆ, Arheološka zaštitna iskopavanja u 1955 i 1956 godini (Les fouilles de protection en 1955 et 1956) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 7—12. Avec 8 fig. — 1) Berkasovo — Polje Ašman, 2) Bački Monoštor — Staro Selo, 3) Vrbas — tuilerie »Polet«, 4) Mali Idjoš — tuilerie »Košut« et 5) Hrtkovci — Gomolova.

G. S.

K. HADJMAŠ, Arheološki nalaz iz Srbobrana (Une découverte archéologique de Srbobran) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 236—239. Avec 4 fig.

G. S.

E. ČERŠKOV, Pećina pod crkvom sv. Nikole u selu Grnčar (La grotte sous l'église de st. Nicolas dans le village de Grnčar) (rés. angl. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 273—278. Avec 5 fig. — Les légendes populaires relatives à la grotte en question.

Lj. Z.

Z. VINSKI, O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola s područja Dalmatinske Hrvatske Blatnoga jezera i Moravske u 9. stoljeću (A propos de quelques caractéristiques communes des nécropoles slaves des terrioitres de la Dalmatie croate de Blatno jezero et de Moravska au IXe s.) (rés. allem.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 71—80. Avec 1 fig.

S. P.

M. PRELOG, Poreč. Grad i spomenici (Poreč. La ville et ses monuments). Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture (1957). 200. Avec 324 fig. et dess. et 3 pl.

S. P.

P. KOROŠEC, Nekaj novih podatkov o slavonski kulturi na področju Jadranske obale (Quelques nouvelles données sur la civilisation de Slavonie dans la région de la côte adriatique) (rés. allem.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 369—383. Avec 2 fig. et 5 pl.

N. M.

P. KOROŠEC, Še nekaj slovanskih najdišč v vzhodni Furlaniji (Sur certaines fouilles des stations slaves de Friuli orientale) (rés. ital.). Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 459—465. Avec 1 fig. et 2 pl.

N. M.

B. MARUŠIĆ, Poročilo o sondažnem izkopavanju v Vižinadi pri Kaštelu (Rapport sur le sondage archéologique à Vižinada près de Kaštel) (rés. franç.). Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 65—75. Avec 4 pl. et 5 dess.

S. P.

M. KOS, Cesta na slovenskem v starem in srednjem veku (Les routes en Slovénie dans l'antiquité et au moyen âge) (rés. franç.). Ves. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 169—174.

G. S.

M. VEGO, Naselja bosanske srednjevekovne države (Les agglomérations de l'Etat bosniaque au moyen âge). Sarajevo, Svjetlost (1957). 184. Avec 1 carte. — Compte rendu par *S. ĆIRKOVIĆ*, Ist. glas. 3—4 (Beograd 1957) 131—134.

S. Ć.

M. VEGO, Prilog topografiji srednjevekovne Hercegovine (Contribution à la topographie de l'Herzégovine médiévale) (rés. allem.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 267—276.

G. S.

I. ĆREMOŠNIK, Arheološka istraživanja u Brodcu (Recherches archéologiques à Brodac) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 127—150. Avec 4 fig. et 7 pl. — (La suite du résumé dans le No II de la même revue, p. 49—51).

N. M.

P. ANDJELIĆ, Srednjevekovna kultna mjesta u okolini Konjica (Lieux de culte médiévaux des environs de Konjic) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 185—199. Avec 1 fig.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Kraći članci i rasprave (Quelques petits articles sur l'histoire de Bosnie) (rés. russe et franç.). Glas. Zem. muz. n. s. 4—5 (Sarajevo 1950) 215—242. Avec 9 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 195.

G. S.

P. ANĐELIĆ, Turski put od Ivan-planine do Porima (Le chemin turc menant du mont Ivan à Porim) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 169—178. Avec 1 pl.

N. P.

B. ALEKSOVA, Srednjevekovna Makedonija (La Macédonie médiévale). Nova Makedonija 4357 (Skopje 2. VIII 1958.). — Extrait de la thèse de doctorat »La nécropole médiévale slave près de Prosek et autres nécropoles slaves en Macédoine«.

I. P.

B. ALEKSOVA, Naodi od srednovekovnite grobovi vo Kratovo (Les découvertes dans les tombeaux du moyen âge de Kratovo) (rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. I, 1 (Skopje 1957) 7—33. Avec 4 fig. et 12 pl.

G. S.

I. NIKOLAJEVIĆ—STOJKOVIĆ, Rapport préliminaire sur la recherche des monuments chrétiens à Docléa. Actes Ve Congrès intern. d'archéol. chrét. (Roma—Paris 1957) 567—572. Avec 5 fig.

Dj. S.

I. NIKOLAJEVIĆ—STOJKOVIĆ, Iskopavanja u Duklji (Les fouilles archéologiques de Docléa). Ves. Muz.-konz. NRS 15 (Beograd 1955) 27.

G. S.

M. ŠOLLE, Stara Kouřim — osrednje gradišče rodu Zličani v IX—X stoletju na Českem (Stara Kourim — enceinte fortifiée centrale de la tribu de Zličani aux IX—Xe siècle dans la Bohême) (rés. franç.). Arh. ves. VIII, 3—4 (Ljubljana 1957). Avec 11 fig.

S. P.

MIGRATION DES PEUPLES — LES SLAVES

F. DVORNIK, The Slavs, their early History and Civilisation. (Cfr. Starinar n. s. IX—X 1958—1959, 433). — Compte rendu par *J. DARROUZÈS*, Revue étud. byzant. XV (Paris 1957) 254; *S. SAKAČ*, Orientalia christiana periodica XXIII, 3—4 (Roma 1957) 454—459.

Dj. S.

J. KOVAČEVIĆ, Stanje arheoloških istraživanja na Balkanu i jugoslovenskom delu Panonije iz epohe seobe naroda (L'état de recherches archéologiques de l'époque de la migration des peuples sur les Balkans et dans la partie yougoslave de la Pannonie). Glas. SAN IX, 4 (Beograd 1957) 419—420.

G. S.

P. ŠOBAJIĆ, »Metanastazička kretanja«, »aktivna« i »pasivna« područja migracija (»Mouvements métanastasiques«, les territoires »actifs« et »passifs« de migrations) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 321—323.

N. P.

B. MARUŠIĆ, Slavensko-avarski napadi na Istru u svjetlu arheološhe gradje (Les attaques slavoavares sur l'Istrie d'après les données archéologiques) (rés. ital.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 63—70. Avec 2 fig. et 1 pl.

S. P.

Z. VINSKI, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Sremu (Les monuments archéologiques de la migration des peuples à Srem) (rés. allem.). Situla 2 (Ljubljana 1957) 3—54. Avec 95 fig. et XXV pl.

N. M.

A. BON, Les Slaves en Grèce et dans le Péloponèse. Actes Xe Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 206—207.

Dj. S.

Die Welt der Slaven I, 1, 2 (Wiesbaden 1956). — Compte rendu par *M. DJORDJEVIĆ*, Pril. knjiž. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 329—332.

S. P.

Z. VINSKI, Zikadenschmuck aus Jugoslawien. Jahrbuch d. Röm.-germ. Zentralmuseums 4 (Mainz 1957) 136—160. Avec 4 pl.

N. M.

J. WERNER, Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München, Bayerische Akademie der Wissenschaften (1956). 138. Avec 75 pl., fig. et dess. — Comote rendu par *J. KOROŠEC*, Arh. ves. VIII, 1 (Ljubljana 1957) 81—85.

S. P.

J. WERNER, Das alamannische Gräberfeld von Mindelheim. [Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege, H. 6.] Comote rendu par *J. KOROŠEC*, Arh. ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 467—468.

N. M.

B. KLOSTERMANN, Die slavische Überlieferung der Makariusschriften [Göteborgs Kungl. Vetenskaps och Vitterhets-Samhälles Handlingar. Sjätte Följoden. Ser. A, Band 4, Nr. 3.] Göteborg (1950). 1—56. Avec 1 pl. — Compte rendu par *I. DUJČEV*, Byz. Zeitschr. 50, 1 (München 1957) 159—161.

Dj. S.

H. SEVIN, Die Gebiden (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 433). — Compte rendu par *J. KOVAČEVIĆ*, Ist. čas. 7 (Beograd 1957) 435—438.

S. Ć.

N. RILLI, L'Imeretia. L'Universo-rivista dell' Instituto geografico militare 1, 2 (Firenze 1954) 105—116, 221—232. — Compte rendu par *M. KRASNIĆI*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 455—459.

N. P.

M. GIROLAMI, Sovrapopolazione mondiale e migrazioni di popoli. L'Universo-rivista dell Istituto geografico militare 2 (Firenze 1954) 189—202. — Compte rendu par *M. KRASNIĆI*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI, (Beograd 1955—1957) 449—452.

N. P.

P. RADOMĚRSKÝ, Obol mrtvých u Slovanu v Chechách a na Moravě. Sborn. Nar. musea v Praze IX-A, Hist. č. 2. (Praha 1955) 82. Avec 5 pl. et 1 carte. — Compte rendu par *J. KOROŠEC*, Arh .ves. VII, 4 (Ljubljana 1956) 468.

N. M.

ARCHITECTURE RELIGIEUSE

DJ. BOŠKOVIĆ, Arhitektura Srednjeg veka (L'architecture du Moyen Age). Beograd, Naučna knjiga (1957). VII, 351. Avec 466 fig. et dess. et 5 pl. en couleur.

S. P.

W. SAS—ZALOZIECKY, Die byzantinische Baukunst in den Balkanländern und ihre Differenzierung unter abendländischen und islamischen Einwirkungen (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 453). — Compte rendu par *V. LAURENT*, Revue étud. byzant. XV (Paris 1957) 254—255; *P. GOUBERT*, Orientalia christiana periodica XXIII, 3—4 (Roma 1957) 471—472.

Dj. S.

R. KACNELJSON, K voprosu o vzaimootnošenijah arhitektury vostočnyh i južnih Slavjan i Vizantii (Sur les rapports entre l'architecture des Slaves méridionales et orientales et celle de Byzance). Vizant. vrem. XII (Moskva 1957) 242—262. Avec 20 fig.

Dj. S.

A. PRANDI, Questione vecchie et nuove su alcuni tipi di basiliche paleocristiane. Byzantion XXV—XXVI, 2 (Bruxelles 1955—1956—1957) 539—580.

Dj. S.

Dj. STRIČEVIĆ, Djakonikon i protezis u ranohrišćanskoj arhitekturi (Le Diakonikon et le prothésis de l'architecture paléochrétienne). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 179.

G. S.

Dj. STRIČEVIĆ, Meister der Baukunst des VI. Jahrhunderts im Ostillyricum. Actes Xe Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 171—180. Avec 5 fig.

Dj. S.

N. PETROVIĆ, Kvadrati u proporcijama arhitekture u Caričinom Gradu (Les carrés dans les proportions de l'architecture à Caričin Grad). Glas. SAN IX, 4 (Beograd 1957) 422—423.

G. S.

Dj. MANO—ZISI, Nova bazilika na Caričinom Gradu (La nouvelle basilique de Caričin Grad). Glas. SAN IX, 4 (Beograd 1957) 421—422.

G. S.

S. RADOJČIĆ, Crkva u Konjuhu (L'église de Konjuh) (rés. franç.). Zbor. Viz. inst. SAN 1 (Beograd 1952) 148—167. Avec 42 fig. — Compte rendu par *K. MIATEV*, Izvestia na Arheol. inst. XXI (Sofia 1957) 332—334.

Dj. S.

E. DYGGVE, Nova basilica discoperta u Solinu (Nouvelle basilique découverte à Solin) (rés. angl.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 57—61. Avec 1 fig.

S. P.

E. DYGGVE, Le baptistère de la basilica urbana à Salone d'après les fouilles de 1949. Actes Ve Congrès intern. d'archéol. chrét. (Roma—Paris 1957) 189—198. Avec 8 fig.

Dj. S.

Dj. BOŠKOVIĆ, O nekim našim graditeljima i slikarima iz prvih decenija XIV veka (Sur quelques maîtres-maçons et maîtres-peintres des premières décades du XIVe s.) Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 178.

G. S.

M. RUMPLER, La Coupole dans l'Architecture Byzantine et Musulmane. Collection des »Cahiers Techniques de l'Art« I (Strassbourg 1956) 147. Avec XII pl. — Compte rendu par *M. ĆANAK*, Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 159—160.

N. P.

V. MOLÈ, Rotunde predromanske dobe na jugu in na severu (Les églises rotondes de l'époque préromane au sud et au nord) (rés. allem.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 81—84.

S. P.

I. PETRICIOLI, Neki preromanički spomenici Zadra i okoline u svjetlu najnovijih istraživanja (Quelques monuments préromans de Zadar et des environs à la lumière des recherches récentes) (rés. ital.). Zbornik Inst. za historiske nauke u Zadru 2 (Zagreb 1956—1957) 51—76.

S. Ć.

M. ZADNIKAR, Proučavanje romanske arhitekture (Etude de l'architecture romane) (rés. franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 23—28. Avec 4 fig.

N. P.

M. ZADNIKAR, »Iring« in romanska arhitektura v Poljčanah (Iring et l'église romane de Poljčane) (rés. franç.). Zbor. umetn. zgod. 4 (Ljubljana 1957) 221—232. Avec 4 fig.

G. S.

A. MOHOROVIČIĆ, Sjevernozapadna granica teritorijalne rasprostranjenosti starohrvatske arhitekture (La limite nord-occidentale de l'extension territoriale de l'architecture anciencroate) (rés. franç.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 91—107. Avec 1 pl. et 12 fig.

S. P.

A. MOHOROVIČIĆ, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera (Le problème de la classification typologique des monuments d'architecture médiévale de la région d'Istrie et des Kvarners). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 486—536. Avec 50 fig. et 54 pl.

N. M.

T. MARASOVIĆ, Ranosrednjovekovna crkvica u Ošlju kod Stona (L'église du haut moyen âge à Ošlje près de Ston) (rés. angl.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 85—90. Avec 1 pl. et 4 fig.

S. P.

B. VULOVIĆ, Crkva svetog Nikole kod Kuršumlije (L'église de st. Nicolas près de Kuršumlija) (rés. allem.). Zborn. Arhitektonskog fakulteta III, 7 (Beograd 1956—1957) 1—22. Avec 26 fig.

N. M.

DJ. BOŠKOVIĆ, Isposnica Petra Koriškog. Arhitektura (L'église rupestre de st. Pierre de Koriška. Architecture). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 65.

G. S.

S. NENADOVIĆ, Studenički problemi. Ispitivanja i restauratorsko-konzervatorski radovi u periodu od 1952 do 1956 godine (Les problèmes de Studenica) (rés. franç.). [Saopštenja Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NR Srbije III.] Beograd, Naučno delo (1957) 100. Avec 121 fig. et dess.

S. P.

I. ZDRAVKOVIĆ, Santa Maria in Punta u Budvi (Santa Maria in Punta à Budva) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 100—102. Avec 2 fig. et 4 dess.

G. S.

D. KOCO et P. MILJKOVIĆ-PEPEK, La basilique de st. Nicolas av village de Manastir dans la région de Moriovo. Actes Xe Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 138—140. Avec 4 fig.

Dj. S.

G. SUBOTIĆ, Kraljica Jelena Anžujska kao ktitor spomenika u Pomorju (La reine Hélène d'Anjou — donatrice des monuments du littoral adriatique). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 63.

G. S.

A. DEROKO, Neki spomenici iz Sereza i okoline koji se tiču srpske prošlosti. 1. Orestov natpis 2. Ježevo carice Mare (Quelques monuments de Serez et de ses environs, concernant le passé serbe: L'inscription d'Orest; Ježevo de la tsarine Mara). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 72.

G. S.

P. MILJKOVIĆ-PEPEK, Crkvata »sv. Spas« kraj Čebrenskiot manastir (L'église du Saint Sauveur près du monastère de Tchebren) (rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. 1—2 (Skopje 1957) 139—146. Avec 5 fig.

G. S.

I. PETRICIOLI, Urbanistički položaj crkve Stomorice u Zadru (L'emplacement urbanistique de l'église Stomorica à Zadar). Zadarska revija 3 (Zadar 1957) 263—265. Avec 2 fig.

S. P.

I. STJEPČEVIĆ, Kotor za potresa 1667. godine (Kotor pendant le treblement de terre de 1667) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 193—197.

G. S.

M. MILOŠEVIĆ, Stari planovi manastira Feneka i Kovilja (Les anciens plans des monastères Fenek et Kovilje) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 27—31. Avec 5 fig.

G. S.

P. MOMIROVIĆ et *M. MILOŠEVIĆ, Manastirska crkva Starog Hopova* (L'église du monastère de Staro Hopovo). (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 20—24. Avec 5 fig.

G. S.

P. MOMIROVIĆ et *M. MILOŠEVIĆ, Crkva u Ečki* (L'église à Ečka) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 13—19. Avec 4 fig.

G. S.

M. LESEK, Stara srpska crkva u Sremskoj Mitrovici i njen ikonostas (L'ancienne église serbe à Sremska Mitrovica) (rés. franç.). Rad. vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 258—272. Avec 17 fig.

S. P.

M. ILIJANIĆ, Iskapanja bivše čakovečke župne crkve u Mihovljanu (Le déterrement de l'ancienne église curiale à Mihovljan) (rés. franç.). Muzeji 11—12 (Zagreb 1956—1957) 106—109. Avec 3 fig.

G. S.

S. ČAMPRAG, Manastir Grabovac u Mađarskoj (Le monastère Grabovac en Hongrie). Zbor. za društ. nauke 17 (Novi Sad 1957) 130—149. Avec 3 fig. et 7 esquisses. — L'article comprend en premier lieu l'histoire et l'état actuel du monastère, tandis que sur l'architecture et la peinture murale, datant de 1785, les données manquent.

S. P.

I. ČREMOŠNIK, Arheološka istraživanja u okolici Bihaća (Recherches archéologiques dans les environs de Bihač) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XIII (Sarajevo 1958) 117. — 136. Avec 9 fig. et 6 pl.

G. S.

B. KOJIĆ, Log Churche at Rača near Kragujevac. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 57—58.

Dj. S.

L. A MAYER, Islamic Architects and their Works. Genève, Albert Kundig (1956). — Compte rendu par *F. BARJAKTAREVIĆ*, Pril. orijent. filolog. VI—VII (Sarajevo 1956—1957) 312—315.

S. P.

D. TAFRO, Die wichtigsten Denkmäler der islamischen Kultur in der Stadt Sarajevo. Sarajevo, Die Vakufdirektion (1957). 28.

S. P.

H. HASANDEDIĆ, Zadužbine Čejvana Kethode u Hercegovini (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 456). — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 192—193.

G. S.

I. ZDRAVKOVIĆ, Džamija i česma na Klisu (Mosquée et fontaine de Klis) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 294—297. Avec 6 fig.

N. P.

A. HADŽIĆ, Bajrakli džamija u Beogradu (La mosquée »Bajrakli džamija« de Belgrade) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 93—100. Avec 4 fig.

N. M.

K. TOMOVSKI, Džamii vo Bitola (Les mosquées de Bitola) (rés. franç.). Zbor. na Tehn. fak. II (Skopje 1956—1957) 29—60. Avec 38 fig. et 1 carte.

N. M.

ARCHITECTURE PROFANE

DJ. BOŠKOVIĆ, Arhitektura srednjeg veka (L'achitecture de Moyen âge). Beograd, Naučna knjiga (1957). VII, 351. Avec 466 fig. et dess. et 5 pl. en couleur.

S. P.

B. KOJIĆ, Stara profana arhitektura (L'ancienne architecture profane en Serbie). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 71—74. Avec 4 fig. — La même publication en all., angl., franç. et russe.

N. M.

A. DEROKO, Quelques reflexions sur l'aspect de l'habitation byzantine. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 124—125. Avec 5 fig.

Dj. S.

K. PETROV, Ima li vizantiska zgrada vo Skopje (Y a-t-il un édifice byzantin à Skopie) (rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. I, 2 (Skopje 1957) 153—161. Avec 4 fig.

G. S.

A. DEROKO, Neki spomenici iz Sereza i okoline koji se tiču srpske prošlosti. 1. Orestov natpis; 2. Ježevo carice Mare (Quelques monuments de Serez et de ses environs, concernant le passé serbe; l'inscription d'Orest; Ježevo de la tsarine Mara). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 72.

G. S.

I. ZDRAVKOVIĆ, Kratki terenski podaci o našim gradovima (Courtes données sur la localité de nos forteresses) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 329—334. Avec 5 fig. — A propos des forteresses de Prilepac et Prizrenac.

G. S.

B. KOJIĆ, La Tour du Docteur à Beograd. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 59—60.

Dj. S.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ, Stari bosanski gradovi (Anciens bourgs bosniaques) (rés. franç.). Naše starine 1 (Sarajevo 1953) 7—44. Avec 2 pl. — Compte rendu, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 191.

G. S.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ, et *H. KAPIDŽIĆ, Stari hercegovački gradovi* (Les anciennes villes d'Herzégovine) (rés. franç.). Naše starine 2 (Sarajevo 1954) 9—22. Avec 12 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 191.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Zvonik (Zvornik) stari grad na Drini (Prilog bosanskoj arhitekturi srednjeg veka i turskog vremena) (Zvonik — Zvornik — ancienne cité sur la Drina) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. ist. etn. 10 (Sarajevo 1955) 73—116. Avec 5 fig. et (T. II) 11 (1956) 243—278. Avec 28 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 198.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Visoki, bosanski grad srednjeg vijeka (Visoki, forteresse bosniaque du moyen âge) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. n. s. 9 (Sarajevo 1954) 227—253. Avec 5 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 198.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Travnik i Toričan, prilog bosanskoj arhitekturi srednjeg vijeka (Travnik et Toričan — contribution à l'architecture bosniaque du moyen âge) (rés. rus. et franç.). Glas. Zem. muz. n. s. 3 (Sarajevo 1948) 145—166. Avec 13 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 198.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Tešanj (rés. franç.). Glas. Zem. muz. n. s. 8 (Sarajevo 1953) 289—302. Avec 9 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 197.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Stari grad Jajce (Novija arheološka istraživanja) (Jajce — un vieux château bosnien) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. n. s. 7 (Sarajevo 1952) 59—100. Avec 26 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 195.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Biograd — Prusac, stari bosanski grad (Biograd — Prusac, un vieux château bosnien) (rés. franç.). Gl. Zem. muz. n. s. 6 (Sarajevo 1951) 147—189. Avec 11 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 193—194.

G. S.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ et *H. KAPIDŽIĆ, Podaci o tvrdjavama u Derventi i Travniku iz početka XIX stoljeća* (Les données sur les forteresses de Derventa et de Travnik au début du XIX siècle). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 205—212. Avec 10 fig. — D'après l'officier et le consul autrichien à Travnik.

N. P.

B. KALOGJERA, Trogir—Hvar—Korčula. Tri primjera našeg urbanističkog naslijedja (Trogir—Hvar—Korčula. Trois exemples de notre patrimoine urbanistique) (rés. franç.). Urbs XI (Split 1957) 19—22. Avec 7 fig.

N. P.

T. MARASOVIĆ, Preuredjenje srednjevekovnih kuća jugoistočno od Vestibula Dioklecijanove palače (Adaptation de maisons du moyen-âge au sud-est du vestibule du palais de Dioclétien) (rés. franç.). Urbs XI (Split 1957) 67—75. Avec 8 fig.

N. P.

M. ZADNIKAR, Proučavanje romanske arhitekture (Etude de l'architecture romane) (rés. franç.). Varst. spom. VI (Ljubljana 1955—1957) 23—28. Avec 4 fig.

N. P.

C. FISKOVIĆ, Gotički letnjikovac sred Bola (Le villa gothique à Bol). Brački zbor. 3 (Split 1957) 1—11. Avec 6 fig.

N. M.

C. FISKOVIĆ, Hektorovićev tvrdalj (Le château Tvrdalj de Petar Hektorović) (rés. franç.). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 2 (Zagreb 1957) 93—107. Avec 5 fig.

G. S.

L. BERITIĆ, Utvrdjenja grada Dubrovnika (Cfr. Starinar n.s. VII—VIII, 1956—1957, 457.) — Compte rendu par *M. NAKIĆ*, Ist. glas. 1—2 (Beograd 1957) 141—142.

S. Ć.

F. BAŠ, Rudarska biša u Idriji (La maison du mineur à Idrija) (rés. allem.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 29—48. Avec 2 fig.

N. P.

A. BEJTIĆ, Banja Luka pod turskom vladavinom. Arhitektura i teritorijalni razvitak grada u XVI i XVII vijeku (Banja Luka sous l'administration turque. Architecture et développement de la ville au XVIe et au XVIIe siècle) (rés. franç.). Naše starine 1 (Sarajevo 1953) 91—116. Avec 21 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 193.

G. S.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ, Hanovi i karavanseraji u Bosni i Hercegovini (Les hans-auberges et caravane-serails de la Bosnie et Herzégovine) (rés. allem.). [Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine Djela VIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7.] Sarajevo, Naučno društvo Bosne i Hercegovine (1957). 164. Avec 29 fig. et dess. — Compte rendu par *N. PANTELIĆ*, Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 292—293.

S. P.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ, Saraji ili dvorci bosanskih namjesnika (Cfr. Starinar n.s. IX—X, 1958—1959, 436). — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 192.

G. S.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ, Naši bezistani (Nos »bezistens« — marchés couverts) (rés, franç.). Naše starine 2 (Sarajevo 1954) 233—244. Avec 10 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 191—192.

G. S.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini (Les châteaux-forts et les manoires (odžak) de Bosnie et d'Herzégovine) (rés. franç.). Naše starine 2 (Sarajevo 1954) 71—86. Avec 10 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 192.

G. S.

H. KREŠEVLJAKOVIĆ, Sahat-kule u Bosni i Hercegovini — Prilog za studij konzervacije (Les tours à horloge en Bosnie—Herzégovine) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 17—32. Avec 15 fig.

N. P.

I. ZDRAVKOVIĆ, Džamija i česma na Klisu (Mosquée et fontaine de Klis) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 294—297. Avec 6 fig.

N. P.

M. MUJIĆ, Stari mostarski vodovod (Cfr. Starinar n.s. IX—X, 1958—1959, 436). — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 195—196.

G. S.

M. MUJIĆ, Krivi most na Radobolji u Mostaru (Le pont voûté de Radobolja à Mostar) (rés. franç.). Naše starine 2 (Sarajevo 1954) 213—216. Avec 1 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 196.

G. S.

N. KATANIĆ, Rad na proučavanju i snimanju starih kamenih mostova u NR Makedoniji (Activité relative à l'étude des vieux ponts de pierre en Macédoine). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 154—155. Avec 1 fig.

N. P.

Dj. PETROVIĆ, Narodna arhitektura — doksati i čardaci (Architecture populaire — »doksati« et »čardaci«) (rés franç., angl. et allem.). Beograd, »Građevinska knjiga« (1955). 99. Avec 89 fig. — Compte rendu par *LJ. BELJKAŠIĆ*, Glas. Zem. muz. ist etn. XII (Sarajevo 1957) 219—220.

G. S.

A. DEROKO, Origine de notre ancienne maison urbaine. Bull. Acad. serbe nouv. sér. 5 (Beograd 1957) 55—56.

Dj. S.

R. FINDRIK, Seoska kuća na Kosovu Polju (La maison rustique à Kosovo Polje) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 35—50. Avec 19 fig.

N. P.

I. ZDRAVKOVIĆ, Jedna mahala šiptarskog sela Vlase na Novom Brdu (Un quartier du village chiptar de Vlase près de Novo Brdo) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955-1957) 351—357. Avec 10 fig.

N. P.

S. KNEŽEVIĆ, »Razvoj na kukata vo Makedonija« (Développement de la maison en Macédoine) (rés. angl.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 393—394.

N. P.

B. ČIPAN, Stara gradska arhitektura vo Ohrid (Cfr. Starinar n.s. VII—VIII, 1956—1957, 457). — Compte rendu par *DŽ. Ć(ELIĆ)*, Naše starine V (Sarajevo 1958) 155—156.

N. P.

I. ZDRAVKOVIĆ, Arhitektura starih kuća u Bijelom Polju (L'architecture des vieilles maisons de Bijelo Polje) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 343—349. Avec 12 fig.

N. P.

B. KOJIĆ, Seoska arhitektura u Paštrovićima (Architecture rurale dans la région de Paštrovići) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 225—240. Avec 10 fig.

N. P.

N. PEŠIĆ, Dokumentacija o letnjikovcu Čitluksahibije u selu Novacima kod Prizrena (Documentation relative à la maison de campagne du »Čitluk-sahibi« au village de Novaci, près de Prizren) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 109—103. Avec 16 fig.

N. P.

DJ. PETROVIĆ, Stara kuća u Grockoj (Une maison ancienne à Grocka) (rés. angl.). Zborn. Arhitektonskog fakulteta III, 4 (Beograd 1956—1957) 1—25. Avec 40 fig.

N. M.

SCULPTURE

I. STOJKOVIĆ, Chapiteaux de Tsaritchin Grad. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 166—170. Avec 12 fig.

Dj. S.

D. SERGEJEVSKI, Die Altarbrüstung der Basilika von Dabravina. Actes Ve Congrès intern. d'archéol. chrét. (Roma-Paris 1957) 585—588. Avec 4 fig.

Dj. S.

LJ. KARAMAN, Još o ogradnim pločama sa skulpturama evandjelja iz Sv. Nedelje u Zadru (Sur les plaques de chancel aux sculptures de l'Evangile dans l'église st. Dimanche à Zadar). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 3 (Zagreb 1957) 197—207. Avec 3 fig.

G. S.

J. MAKSIMOVIĆ, Studije o studeničkoj plastici. I. Ikonografija (Sculpture de Studenica — I Iconographie). Glas. SAN IX, 4 (Beograd 1957) 432—433.

G. S.

M. MONTANI, Izvještaj sa puta u Senj, Korčulu, Orebić i Dubrovnik (Compte rendu du voyage à Senj, Korčula, Orebić et à Dubrovnik). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 537—541.

N. M.

E. CEVC, Madona iz Št. Petra v Savinjskoj dolini (La madone de St. Pierre à Savinjska dolina) (rés. allem.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 157—160. Avec 1 pl.

S. P.

V. FORETIĆ, Dva ugovora klesara Marka Andrijića iz Korčule (Deux contrats du tailleur de pierre Marko Andrijić de Korčula) (rés. ital.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 165—170.

S. P.

K. PRIJATELJ, Portreti u reljefu Ivana Duknovića (Portraits dans le relief d'Ivan Duknović) (rés. ital.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 177—179. Avec 2 pl.

S. P.

K. PRIJATELJ, Ivan Duknović (Le sculpteur Ivan Duknović) (rés. franç.). Zagreb, Društvo historičara umjetnosti (1957) 96. Avec fig.

S. P.

C. FISKOVIĆ, Ivan Duknović u zavičaju (Ivan Duknović dans son pays natal). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 1 (Zagreb 1957) 28—32. Avec 2 fig. — L'auteur apporte des données nouvelles sur le séjour de Duknović à Trogir en 1497 (après son retour de la cour royale de Mathias Korvin), puis en 1503, et enfin, en 1508, passant en revue les oeuvres qu'il exécuta dans son pays natal, tels que le portrait de l'écrivain vénétien Antonio Coccio Sebelico, ami de Koriolan Cipiko, les figures de st. Jean et de st. Thomas qui se trouvent dans la cathédrale de Trogir aussi bien que la pierre à l'emblème de la famille des Statilić murée dans leur tour qui se trouve dans la plaine de Trogir.

G. S.

I. PETRICIOLI, Bilješke uz korska sjedala franjevačke crkve u Zadru (Notes sur les chaires chorales de l'église franciscaine à Zadar) (rés. ital.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 161—164. Avec 1 pl.

S. P.

S. TIHIĆ, et *DJ. BASLER, Crkva sv. Petra u Zavali* (L'église de st. Pierre à Zavala). Peristil 2 (Sarajevo 1957) 109—111. Avec 1 pl.

S. P.

C. FISKOVIĆ, Bogorodica sa djetetom Nikole Firentinca u Orebićima (La Vierge à l'enfant de Nicolas de Florence à Orebić) (rés. franç.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 171—176. Avec 3 pl.

S. P.

A. HORVAT, Drveni gotički kipovi apostola iz Zagrebačke katedrale (Les statues gothiques en bois des apôtres de la cathédrale à Zagreb) (rés. allem.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 153—156. Avec 2 pl.

S. P.

A. SOLOVIEV, Le symbolisme des monuments funéraires bogomiles et cathares. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 162—165. Avec 38 fig.

Dj. S.

Š. BEŠLAGIĆ, Stećci u dolini Neretve (s područja Jablaničkog Jezera) (Les »stetchak« — pierres funéraires — de la vallée de Neretva — entre Konjic et Rama) (rés. franç.). Naše starine 2 (Sarajevo 1954) 181—212. Avec 42 fig. — Compte rendu par *S. BAKARŠIĆ*, Geograf. pregled I (Sarajevo 1957) 193.

G. S.

M. VEGO, Nadgrobni spomenici porodice Sankovića u selu Biskupu kod Konjica (nastavak) (Les monuments funéraires de la famille Sanković dans le village de Biskup près de Konjic) (suite) (rés. allem.). Glas Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 127—141. Avec 10 pl.

G. S.

P. PETROVIĆ, Motiv arkada i mrtvačkih stolova na stećcima (Le motif des arcades et des tables sur les »stećaks«). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 69.

G. S.

DJ. MAZALIĆ, Hrišćanski nišani u okolini Travnika — Evidencija važnijih spomenika i predlozi za zaštitu (Monuments funéraires chrétiens des environs de Travnik) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 97—118. Avec 38 fig.

N. P.

P. MILOSAVLJEVIĆ, Seoski nadgrobni spomenici (Monuments funéraires paysans). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 68—69. Avec 2 fig. — La même publication en all., angl. franç. et russe.

N. M.

MOSAÏQUES

D. KOCO, O simvoličnom značenju podnih mozaika ranohrišćanskih bazilika (Sur la signification symbolique des mosaïques de pavement dans les basiliques paléochrétiennes) (rés. franç.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 53—56. Avec 1 pl.

S. P.

Izložba kopija ravenskih mozaika 20. X — 20. XI 1955. (Exposition des copies des mosaïques de Ravenne). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 469—470.

N. M.

L. MIRKOVIĆ, Grabarovo tumačenje mozaika iznad carskih vrata u narteksu crkve Sv. Sofije u Carigradu (L'interprétation de M. Grabar des mosaïques au-dessus de la porte impériale dans l'église de St. Sophie à Constantinople). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 70—71.

G. S.

PEINTURE MURALE

A. GRABAR, La peinture byzantine (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 459). — Compte rendu par *I. DUJČEV*, Byzantinoslavica XVIII, 1 (Prague 1957) 113—115.

Dj. S.

L. MIRKOVIĆ, Ograda raja na predstavama raja u grobnicama Pečuja i Niša (L'enceinte du Paradis sur les représentations du Paradis des nécropoles de Pečuj et de Niš). Glas SAN IX, 2 (Beograd 1957) 180.

G. S.

DJ. BOŠKOVIĆ, Još o problemu starohrišćanskih fresaka u niškoj grobnici (Sur le problème des fresques paléochrétiennes dans la sépulture de Niš). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 70.

G. S.

G. MILLET, La peinture du Moyen age en Yougoslavie (Serbie, Macédoine et Monténégro) II. Album présenté par *A. FROLOW*. Paris, Boccard (1957). Avec 103 pl.

N. M.

F. STELÉ, Die mittelalterliche Wandmalerei in Slowenien im mitteleuropäischen Rahmen. Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 285—297. Avec 11 fig.

S. Ć.

A. DEANOVIĆ, Romaničke freske u sv. Krševanu, Zadar (Les fresques romanes à St. Krševan à Zadar) (rés. ital.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 113—123. Avec 8 pl.

S. P.

R. LJUBINKOVIĆ, Pećinska crkva sv. Petra Koriškog (L'église rupestre de St. Pierre de Koriša). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 65—66.

G. S.

S. RADOJČIĆ, Epizoda o Bogorodici — Gori u Teodosijevom »Životu sv. Save« i njena veza sa slikarstvom XIII i XIV veka (L'épisode de la Vierge — Gora dans »La vie de St. Sava« par Teodosije, et sa relation avec la peinture du XIIIe et du XIVe s.). Pril. knjiž. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 212—222. Avec 4 fig.

S. P.

S. RADOJČIĆ, Jedno mesto iz Teodosijevog života sv. Save i ikonografski tip Bogorodice—Gore (Un passage tiré de l'oeuvre de Théodose sur la Vie du Saint Sava et le type iconographique de la Vierge—Gora). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 177.

G. S.

M. ĆOROVIĆ—LJUBINKOVIĆ, Uz problem ikonografije srpskih svetitelja (Contribution à l'étude de l'iconographie des saints serbes). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 66—67.

G. S.

S. MANDIĆ, Tri portreta u Sopoćanima (Trois portraits des archevêques dans le monastère de Sopoćani). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 69.

G. S.

P. MILJKOVIĆ—PEPEK, Crkvata »Sv. Spas« kraj Čebrenskiot manastir (L'église du Saint Sauveur près du monastère de Tchebren) (rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. (Skopje 1957) 139—146. Avec 2 fig.

G. S.

A. XYNGOPOULS, Thessalonique et la peinture macédonienne (Cfr. Starinar n. s. VII—VIII, 1956—1957, 461). Compte rendu par *D. TALBOT RICE*, Byzantinoslavica XVIII, 1 (Prague 1957) 110—113.

Dj. S.

R. LJUBINKOVIĆ, Majstori starog srpskog slikarstva — Povodom knjige profesora Svetozara Radojčića (Les maîtres de l'ancienne peinture serbe) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 187—204. Avec 11 fig.

N. P.

DJ. BOŠKOVIĆ, O nekim našim graditeljima i slikarima iz prvih decenija XIV veka (Sur quelques maîtres-maçons et maîtres-peintres des premières décades du XIVe s.). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 178.

G. S.

R. LJUBINKOVIĆ, Crkva u Lipljanu. Istorijat i živopis (L'église à Lipljan). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 64—65.

G. S.

V. JOVANOVIĆ, Crkva u Vaganešu (L'église à Vaganeš). Glas SAN IX, 4 (Beograd 1957) 421.

G. S.

D. KOCO, Koj e ktitorot Dmitr od Topličkiot manastir (Qui est Dmitr le donateur du monastère de Toplica(rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. I, 1 (Skopje 1957) 61—68. Avec 3 fig.

G. S.

M. BAUM. Legenda o sv. Djordju u priprati crkve Lomnice (La légende de St. Georges dans le narthex de l'église Lomnica) (rés. allem.). Članci i gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 191—207. Avec 13 fig.

N. M.

J. SEVDIĆ, Lokaliteti fresaka u Vojvodini (Les fresques dans les églises de Voïvodina) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine I (Novi Sad 1957) 32—46. Avec 20 fig. — 1) Eglise du monastère Bač, 2) église du monastère Bešenovo, 3) église de St. Nicolas à Stari Slankamen, 4) ancienne église du monastère Šišatovac, 5) église du monastère Novo Hopovo, 6) église de l'Annonciation du monastère Krušedol, 7) église du monastère Velika Remeta, 8) église détruite du monastère Jazak, 9) église du monastère Petkovica, 10) église de la Visitation au village de Krušedol, 11) église détruite du monastère Rakovac, 12) église du monastère Bodjani, 13) église du monastère Mesić et 14) église à Jaša Tomić (ancien Modoš).

G. S.

J. VANDROVSKI, Ornamentika priprate manastira Novog Hopova (L'ornamentation dans le narthex du monastère Novo Hopovo) (rés. angl.). Gradja spom. Vojvodine 1 (Novi Sad 1957) 87—93. Avec 4 fig. — Sur les ornements de la peinture murale de 1654, recouvrant les parties secondaires des supérficies peintes avec des motifs allant de l'antiquité au baroque.

S. P.

F. PAŠKVAN, Izvještaj o studijskom boravku u Istri (Séjour d'étude en Istrie — compte rendu). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 542—545. Avec 1 fig.

N. M.

ICONES ET AUTRES PEINTURES DE CHEVALET

S. RADOJČIĆ, Jedno mesto iz Teodosijevog života sv. Save i ikonografski tip Bogorodice—Gore (Un passage tiré de l'oeuvre de Théodose sur la Vie de Saint Sava et le type iconographique de la Vierge—Gora). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 177.

G. S.

S. RADOJČIĆ, Epizoda o Bogorodici—Gori u Teodosijevom »Životu sv. Save« i njena veza sa slikarstvom XIII i XIV veka (L'épisode de la Vierge—Gora dans »La vie de St. Sava« par Théodose et sa relation avec la peinture du XIIIe et XIVe s.). Pril. knjiž. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 212—222. Avec 4 fig.

S. P.

A. VASILIĆ, Riznica Manastira Studenice (Le trésor du monastère de Studenica) (rés. franç.). [Saopštenja Zavoda zašt. spom. kult. NRS II.] Beograd, Naučno delo (1957). 68. Avec 43 fig.

S. P.

Katalog riznice manastira Pećske patrijaršije (Catalogue du trésor du patriarchat de Peć) (textes confrontés franç. et alb.). Textes: *A. VASILIĆ* et *M. TEODOROVIĆ—ŠAKOTA*. Priština, Zavod za zaštitu spomenika kulture AKMO (1957). 81. Avec 16 pl.

S. P.

B. FUČIĆ, Humski triptih (Le triptyque de Hum). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 3 (Zagreb 1957) 208—218. Avec 5 fig. — Le retable récemment découvert à l'église de St. Jeronim à Hum en Istrie, — peint en 1533 par l'artiste istrien connu sous le nom »maître Anton de Padova«.

G. S.

S. ANTOLJAK, Novi podaci o slikarima Markantoniju i Andriji Zadraninu (Tko je bio zadarski slikar Markantonije de Meldula?) (Nouvelles données sur les peintres Marcantoine et André de Zadar. Qui était le peintre de Zadar Marcantoine de Meldula?) (rés. angl.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 181—192.

S. P.

K. PRIJATELJ, Nekoliko slika Girolama da Santacroce (Quelques tableaux de Girolamo da Santacroce) (rés. angl.). Radovi Inst. JAZU Zadar 3 (Zagreb 1957) 187—197. Avec 3 fig.

S. Ć.

D. DJOKIĆ, Ispitivanje autentičnosti portreta kneza Blagajskog (Question de l'authenticité du portrait du prince de Blagaj) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 57—69. Avec 10 fig.

N. P.

V. DJURIĆ, Dve slike mletačkog porekla iz Mostara (Deux tableaux d'origine vénitienne de Mostar en Herzégovine) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 179—186. Avec 6 fig.

N. P.

G. GAMULIN, Jedno Tizianovo djelo odviše zaboravljeno (Un tableau oublié de Tizian). Mogućnosti 5 (Split 1957) 363—367. Avec 3 fig.

N. P.

G. GAMULIN, Tintoretova slika na Korčuli (Un tableau de Tintoreto sur la Korčula). Čovjek i prostor IV, 60 (Zagreb 1957) 6. Avec 3 fig.

N. P.

B. KELEMEN, Još jedan nepoznati majstor (Un maître inconnu). Čovjek i prostor IV, 58 (Zagreb 1957) 6. Avec 1 fig. — »L'Annonciation«, tableau d'un peintre inconnu de la deuxième moitié du XVIe s.

N. P.

G. GAMULIN, Jedna manirističke slika u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu (Un exemple de maniérisme dans la pinacothèque de Strossmayer à Zagreb). Čovjek i prostor IV, 68 (Zagreb 1957) 6. Avec 1 fig.

N. P.

M. PEIĆ, Bernardo Bobić — Izložba hrvatskog slikara XVII stoljeća (Bernardo Bobić — Exposition du peintre croate du XVII siècle). Čovjek i prostor IV, 66 (Zagreb 1957) 7. Avec 1 fig.

N. P.

G. GAMULIN, Dvije slike mletačkih slikara na Krku (Deux tableaux des auteurs vénitiens dans l'île de Krk) (rés. franç.). Zbornik Inst. za historiske gauke u Zadru 2 (Zagreb 1956—1957) 125—131.

S. Ć.

I. KUGLI, Benkovićev »Sv. Bartolomej« u Galeriji Jugoslavenske Akademije (»Sv. Bartolomej« de Benković dans la Galérie de l'Academie yougoslave des Sciences et des Arts). Čovjek i prostor IV, 64 (Zagreb 1957) 6. Avec 4 fig.

N. P.

R. GOTTHARDI, Je li »Sv. Bartolomej« stare galerije ispravno atribuiran? (»Sv. Bartolomej« de la galérie ancienne est-il justement attribué?). Čovjek i prostor IV, 64 (Zagreb 1957) 6.

N. P.

S. TIHIĆ, Stare slike i predmeti umjetnog obrta u franjevačkom samostanu u Fojnici (Tableaux anciens et objets d'artisanat artistique appartenant au monastère franciscain de Fojnica) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 75—96. Avec 20 fig.

N. P.

M. LESEK, Stara srpska crkva u Sremskoj Mitrovici i njen ikonostas (L'ancienne église serbe à Sremska Mitrovica) (rés. franç.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 258—272. Avec 17 fig.

S. P.

M. KOLARIĆ, Jedan prilog za istoriju preslikavanja i doslikavanja starih ikonostasa (Un apport à l'histoire des anciennes iconostases dont les peintures ont été refaites ou retouchées) (rés. franç.). Zbor. zašt. spom. VIII (Beograd 1957) 71—74.

N. P.

G. TOMIĆ, Bokokotorska ikonopisna škola, XVII—XIX veka (Les peintres d'icones de Boka Kotorska) (rés. franç.). Beograd, Narodni muzej (1957). 25. Avec 15 pl. et 3 fig.

S. P.

Izložba bokokotorske ikonopisne škole u Beogradu — novembar 1957 (Exposition des peintres d'icones de Boka Kotorska — novembre 1957). Ves. Muz.—konz. NRS VI, 4—5 (Beograd 1957) 5.

G. S.

P. ŠEROVIĆ, O genealogiji porodice ikonopisaca Dimitrijevića—Rafailovića (Sur la généalogie de la famille des peintres d'icones Dimitrijević—Rafailović). Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 3—4 (Beograd 1957) 255—260.

S. P.

N. SIMIĆ, Homer u srpskom i hrvatskom slikarstvu (Homère dans la peinture serbe et croate) (rés. franç.). Živa antika VII, 1 (Skoplje 1957) 92—100. — Homère et son oeuvre en tant que thème de la peinture serbe et croate au XIXe siècle.

LJ. Z.

MINIATURES

V. MOŠIN, Ornamentika neovizantiskog i »balkanskog« stila (L'ornementation du style néobyzantin et »balkanique«). God. Balkanol. inst. 1 (Sarajevo 1957) 295—351.

S. P.

D. KEČKEMET, Romaničke minijature u Splitu (Les miniatures romanes à Split) (rés. franç.). Peristil 2 (Zagreb 1957) 125—138. Avec 4 pl.

S. P.

V. DJURIĆ, Minijature Hvalovog rukopisa (Les miniatures du manuscrit de Hval) (rés. franç.). Ist. glas. 1—2 (Beograd 1957) 39—52. Avec 35 fig. — Recherches consciencieuses sur les éléments picturaux de ce manuscrit. Les miniautres furent exécutées par deux maîtres peintres de la Côte adriatique, travaillant probablement à Split, dont l'un a illustré aussi le missel de Hrvoje. L'iconographie des miniatures est due à la pensée catholique, tandis que l'exécution est dans le gothique. L'auteur apporte la liste complète des miniatures aussi bien que les signatures qui les accompagnent.

S. Č.

V. DJURIĆ, Minijature Hvalovog rukopisa (Les miniatures du manuscrit de Hval). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 179—180.

G. S.

Z. JANC, Minijature u islamskom astrološkom spisu Orijentalnog instituta u Sarajevu (Les miniatures du recueil astrologique islamic conservé à l'Institut Orientale de Sarajevo) (rés. angl.). Pril. Orijent. filolog. VI—VII (Sarajevo 1956—1957) 139—145. Avec 3 pl. en couleur.

S. P.

GRAVURES

L. MIRKOVIĆ, Bakrorez Sinajske Gore u Sremskim Karlovcima (Gravure du Mont Sinaï à Sremski Karlovci). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 180—181.

G. S.

M. KOSTIĆ, Iz Orfelinove još nepoznate umetničke grafike (La graphique inconnue d'Orfeline). Bibliotekar IX, 3—4 (Beograd 1957) 222—223. Avec 1 fig.

N. M.

F. BUNTAK, Slike Zagreba od 16. do 19. stoljeća (Tableaux de Zagreb du XVIe au XIXe siècle). Zagreb, Muzej grada Zagreba (1957) 20. Avec fig.

S. P.

R. GOTTHARDI, Izvještaj o službenom putu u Cavtat (Séjour d'études à Cavtat — compte rendu). Ljetopis JAZU 62 (Zagreb 1957) 472—474.

N. M.

MÉTIERS — ARTS MINEURS

A. VASILIĆ, Riznica manastira Studenice (Le trésor du monastère de Studenica) (rés. franç.). [Saopštenja Zavoda zašt. spom. kult. NRS II.] Beograd, Naučno delo (1957). 68. Avec 43 fig. — Compte rendu par *V. LAURENA*, Reveu étud. byzant. XV (Paris 1957) 269.

Dj. S.

Katalog riznice manastira Pećske patrijaršije (Catalogue du trésor du patriarchat de Peć) (textes confrontés franç. et alb.) Texte: *A. VASILIĆ*, et *M. TEODOROVIĆ—ŠAKOTA*. Priština, Zavod za zaštitu spomenika kulture AKMO (1957) 81. Avec 16 pl.

S. P.

V. NIKOLIĆ, Izložba predmeta iz zbirke Ljube Ivanovića u Muzeju za primenjenu umetnost u Beogradu (L'exposition d'objets appartenants à la collection de Ljuba Ivanović au Musée d'art décoratif à Beograd) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 397—399.

N. P.

S. TIHIĆ, Stare slike i predmet. umjetnog obrta u franjevačkom samostanu u Fojnici (Tableaux anciens et objets d'artisanat artistique appartenant au monastère franciscain de Fojnica) (rés. franç.). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 75—96. Avec 20 fig.

N. P.

V. HAN, Orijentalni predmeti u renesansnom Dubrovniku (Les objets orientaux à Dubrovnik de l'époque de rennaissance) (rés. angl.). Pril. orijent. filolog. VI—VII (Sarajevo 1956—1957) 115—137.

S. P.

Ravenska izložba bjelokosti ranog srednjeg vijeka (L'exposition de l'ivoire du haut moyen âge à Ravenne). Bull. Inst. lik. umjetn. V, 1 (Zagreb 1957) 49—50. Avec 1 fig.

G. S.

L. SEKEREŠ, Jedan interesantan nalaz iz ranog srednjeg veka iz Nose (Une intéressante trouvaille du haut moyen âge de Nosa) (rés. angl.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 231—236. Avec 14 fig.

S. P.

S. RADOJČIĆ, Bronzani krstovi — relikvijari iz ranog srednjeg veka u beogradskim zbirkama (Les croix en bronze — reliques du haut moyen âge dans les collections de Belgrade). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 80—81.

G. S.

W. F. VOLBACH, Ein byzantinischer Silberteller im Römisch—germanischen Zentralmuseum in Mainz. Peristil 2 (Zagreb 1957) 45—47. Avec 1 pl. et 1 fig.

S. P.

M. ĆOROVIĆ—LJUBINKOVIĆ, Obrada metala (Le travail des métaux). Jugoslavija XIII (Beograd 1957) 61—67. Avec 10 fig.

N. M.

D. P(OPOVIĆ), Mostra a Belgrado. Felix Ravenna III s. 22, LXXIII (Ravenna 1957) 65—67. Avec 2 fig. — Note de l'exposition »Le travail artistique des métaux des peuples yougoslaves«.

N. P.

I. BAH, Prilog historiji zlatarstva u Vojvodini (Contribution à l'histoire d'orfèvrerie en Voïvodina) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 240—245. Avec 3 fig.

S. P.

Š. MIHALIK, Četvrt veka iz života somborskih zlatara (Un quart de siècle de la vie des orfèvres de Sombor) (rés. allem.). Rad vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 67—80. Avec 9 fig.

S. P.

F. BAŠ, Kovinarstvo v zgodovini Slovenije in Jugoslavije (L'art des métaux dans l'histoire de la Slovénie et de la Yougoslavie). Življenje in tehnika 22 (Ljubljana 1957) 452—454. Avec 5 fig.

S. P.

F. WANZENRIED, L'industrie du filigrane dans l'Emmental. Revue de la Fédération national de costumes suisses 1/2 (Olten 1954) 30—35. — Compte rendu par *L. ŽUNIĆ*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 482—483.

N. P.

N. MILETIĆ, Nekoliko nepublikovanih predmeta iz srednjevekovne zbirke Zemaljskog muzeja (Quelques objets non publiés provenant de la collection médiévale du Musée national) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. XII (Sarajevo 1957) 263—265 Avec 4 fig.

G. S.

J. KOROŠEC, Slavenske naušnice sa spiralno uvijenim konusom na jednom kraju (Boucles d'oreilles slaves à cône enroulé en spirale à une extrêmité) (rés. franç.). Vjes. arh. hist. dalm. LVI—LIX/2 (Split 1954—1957) 175—180. Avec 2 fig.

G. S.

V. LAHTOV, Ranosrednovekoven nakit vo srednovekovnata zbirka na Narodniot muzej vo Ohrid (La parure du haut moyen âge dans la collection du Musée national d'Ohrid) (rés. angl.). Lihnid I (Ohrid 1957) 59—114. Avec VIII pl. —

LJ. Z.

B. ALEKSOVA, Okrugli naušnici od Demir-Kapija (Les boucles d'oreilles rondes de Demir-Kapija) (rés. franç.). Gl. Inst. nac. ist. I, 1 (Skopje 1957) 47—57. Avec 8 fig. et 3 tabl.

G. S.

M. BIRTAŠEVIĆ, Srebrna ostava nakita i novca iz sela Ritopeka (Restes en argent de bijoux et de monnaies du village de Ritopek) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 53—58. Avec 7 fig.

N. M.

LJ. BELJKAŠIĆ, Prstenje iz zbirke Etnografskog odeljenja Zemaljskog muzeja (Les bagues de la collection du département ethnographique du Musée national) (rés. franç.). Glas. Zem. muz. inst. etn. XII (Sarajevo 1957) 87—96. Avec 16 fig.

G. S.

S. DUŠANIĆ, Kivot beogradskog kujundžije iz 1735 godine (La châsse de l'orfèvre Toma de Belgrade, de 1735) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 101—104. Avec 1 fig.

N. M.

G. ŠKRIVANIĆ, Oružje u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku (Les armes dans la Serbie médiévale, Bosnie et à Dubrovnik) (rés. angl.). [SAN Posebna izdanja CCXCIII, Odeljenje društvenih nauka 24.] Beograd, Srpska akademija nauka (1957). 226. Avec 15 pl. et pl. en couleur et 96 fig.

S. P.

G. ŠKRIVANIĆ, Izrada i nabavka oružja u srednjovekovnoj Srbiji (La production et l'acquisition des armes dans la Serbie médiévale) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 295—301.

G. S.

DJ. PETROVIĆ, Samostreli iz zbirke Vojnog muzeja JNA (Collection d'arbalètes au Musée militaire de l'armée yougoslave) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 125—151. Avec 6 pl.

G. S.

S. KNEŽEVIĆ, Izložba u Vojnom muzeju JNA u Beogradu — Razvoj vatrenog oružja (Exposition dans le Musée militaire de l'Armée populaire yougoslave à Beograd — Développement des armes à feu) (rés. angl.). Gl. Etn. inst. SAN IV — VI (Beograd 1955—1957) 395—396. Avec 2 fig.

N. P.

G. ŠKRIVANIĆ, Prilog za proučavanje srednjevekovne konjske opreme (Une Contribution à l'étude de l'équipement équestre médiéval) (rés. franç.). Ves. Voj. muz. 4 (Beograd 1957) 302—305. Avec 2 fig.

G. S.

A. DEROKO, Les vielles serrures byzantines. Actes X. Congrès intern. d'étud. byzant. (Istanbul 1957) 126. Avec 4 fig

Dj. S.

M. ZLOKOVIC, Stara ravnila poznata pod imenom »terezije« (L'ancienne balance connue sous le nom de »terezije«). Naše starine IV (Sarajevo 1957) 298—300. Avec 4 fig.

N. P.

R. VESELINOVIĆ, Keltske i starosrpske lončarske peći na Gomolavi kod Hrtkovca u Sremu (Les fours céramiques—celtiques et ancien—serbes à Gomolava près de Hrtkovac à Srem) (rés. allem.). Rad. vojv. muz. 6 (Novi Sad 1957) 27—38. Avec 3 pl. et 9 fig.

S. P.

I. SIMONENKO, K istorii gončarstva Zakarpatja (Sur l'histoire de la poterie de la région au nord des Carpathes). Sovetska etnografija 2 (Moskva 1956) 33—45. — Compte rendu par *L. ŽUNIĆ*, Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 478—480.

N. P.

Z. KUMER, Godčevski in plesni motivi na panjskih končnicah (Les motifs d'instruments de musique et de danse sur les ruches d'abeilles en Slovénie) (rés. allem.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 157—166.

N. P.

L. KRETZENBACHER, Gudalo-dudalo, vugaš, Büllhafen und Verwandtes (rés. slov.). Slov. etn. X (Ljubljana 1957) 125—156.

N. P.

M. FILIPOVIĆ, Čilimi i čilimarstvo u našim zemljama do sredine XIX veka (Les tapis et l'industrie des tapis dans notre pays jusqu'à la moitié du XIXe siècle) (rés. allem.). Glas. Zem. muz. ist. etn. XII (Sarajevo 1957) 179—194.

G. S.

M. FILIPOVIĆ, Bugar—kabanica (Bugar—caban). Pril. književ. jez. ist. fol. XXIII, 1—2 (Beograd 1957) 78—82.

S. P.

M. DRAŠKIĆ et *N. PAVKOVIĆ, Narodna nošnja iz Osata* (Costumes populaires d'Osat) (rés. allem.). Članci i Gradja kult. istor. istočne Bosne I (Tuzla 1957) 151—178. Avec 16 fig. et V pl.

N. M.

B. DROBNJAKOVIĆ, Jedno davnašnje orudje za prenos hrane (Un instrument ancien pour le transport de la nourriture) (rés. franç.). Gl. Etn. inst. SAN IV—VI (Beograd 1955—1957) 1—28. Avec 30 fig.

N. P.

V. NIKOLAEV, Vodnite znaci na Otomanskata imperija I. Vodnite znaci v hartite na srednevekovnite dokumenti ot b'lgarskite knigohraniliŝa T. I (Filigranes de l'empire otoman I. Filigranes des documents médiévaux dans les bibliothèques bulgares). Sofija, BAN (1954/56). 642. — Compte rendu par *B. NEDKOV*, Istoričeski pregled 13, 4 (Sofia 1957) 96—106.

S. Č.

V. MOŠIN et *S. TRALJIĆ, Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka, Knj. I, II* (Les filigranes du XIIIe et du XIVe siècle, T. I, II). Zagreb, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1957). 173. Avec 340 pl.; 5. Avec 513 pl. — Compte rendu par *B. STIPČEVIĆ*, Bibliotekar IX, 3—4 (Beograd 1957) 239—242.

N. M.

NUMISMATIQUE — SIGILLOGRAPHIE — HERALDIQUE

R. MARIĆ, Studije iz srpske numizmatike (Cfr. Starinar n. s. IX—X, 1958—1959, 440). — Compte rendu par *B. SARIA*, Südostforschungen 16, 2 (München 1957) 494—496.

S. Č.

S. DIMITRIJEVIĆ, Problemi srpske srednjevekovne numizmatike (Les problèmes de la numismatique médiévale serbe). Ist. glas. 1—2 (Beograd 1957) 69—99. Avec 16 fig. — Compte rendu critique du livre de *R. MARIĆ: Etude de la numismatique serbe.* A suivre.

S. Č.

S. DIMITRIJEVIĆ, Problemi srpske srednjovekovne numizmatike (Problèmes de la numismatique médiévale serbe). Ist. glas. 3—4 (Beograd 1957) 104—150. — Compte rendu critique du livre de *R. MARIĆ, Etudes de la numismatique serbe.* Suite de Ist. glas. 1—2 (1957).

S. Č.

S. DIMITRIJEVIĆ, Srpski srednjevekovni bakarni novci (Les monnaies en cuivre médiévales serbes). Glas. SAN IX, 2 (Beograd 1957) 187.

G. S.

S. DUŠANIĆ, Slike životinja na srpskoj srednjovekovnoj moneti (L'image des animaux sur la monnaie médiévale serbe). Glas. SAN IX, 1 (Beograd 1957) 64.

G. S.

P. PAJKIĆ, Jedan hercegovački pečat nadjen u Banjskoj (Un cachet herzégovinien trouvé à Banjska) (rés. franç. et alb.). Glas. Muz. Kosova i Metohije II (Priština 1957) 279—287. Avec 2 fig. — L'auteur fait dater le cachet de Banjska, dont l'exécution excelle par sa précision, au XVII s. et le classe parmi les plus beaux et rares exemples de ce genre de l'artisanat de l'époque.

LJ. Z.

L. A. MAYER, Bibliography of Muslem Numismatics. London, The Royal Asiatic Society (1954). XII + 283. — Compte rendu par *F. BARJAKTAREVIĆ*, Pril. orijent. filolog. VI—VII (Sarajevo 1956—1957) 315—317.

S. P.

M. BIRTAŠEVIĆ, Srebrna ostava nakita i novca iz sela Ritopeka (Restes en argent de bijoux et de monnaies du village de Ritopek) (rés. franç.). God. Muz. Beograd IV (Beograd 1957) 53—58. Avec 7 fig.

N. M.

INDEX DES AUTEURS DU RÉPERTOIRE BIBLIOGRAPHIQUE

A

Abramić M. 260
Ačić P. 279
Aitzetmüller R. 260 278
Aleksić J. 274
Aleksova B. 280 286
Alijev A. 280
Andjelić P. 267 280
Andrić M. 266
Angelov D. 274
Angyal A. 274
Antoljak S. 273 285
Antonijević D. 265

B

Babić Lj. 261
Babinger F. 274
Bach I. 262
Bačić B. 269 270
Badalić J. 278
Bah I. 286
Bakaršić S. 266 267 268 270 280 282 283 284
Banašević N. 275 278
Barada M. 273
Barb A. 273
Barić H. 266
Barišić F. 273 276
Barjaktarević F. 265 282 287
Barjaktarević M. 266
Basler Dj. 263 267 268 284
Baš A. 275
Baš F. 283 286
Batušić S. 265
Baum M. 266 285
Becker C. J. 268
Behrens G. 273
Bejtić A. 259 266 283
Beljkašić Lj. 283 287
Benac A. 267 268 269
Berce R. 262
Berce V. 272
Beritić L. 283
Bešlagić Š. 263 284
Betz A. 273
Bezić N. 259
Birnbaum H. 278
Birtašević M. 267 270 280 286 287
Bjelovitić M. 266
B. K. 265
Blagojević B. 269
Blavatskij V. D. 272
Blažić Z. 262
Bogdanov V. 274
Bogdanović S. 277
Bojanić D. 277
Bolta A. 270
Bon A. 281
Bošković Dj. 260 269 271 281 282 284 285
Bošković-Stulli M. 279
Bošnjak B. 265
Bošnjak M. 278
Bouman R. 265
Božić I. 266 274
Bratanić B. 260
Braun E. 271
Bregant T. 267 268 272
Brodar M. 267
Brodar S. 267
Brodar V. 267
Bruyne L. De 260
Budimir M. 271
Budrovich A. 273
Bulajić Ž. 265
Buntak F. 265

C

Camprag S. 282
Čanak M. 262 281
Čelap L. 274
Čelebija E. 276
Čelić Dž. 283
Čermak L. 262
Cermanović A. 271 272 273
Čerškov E. 270 271 280
Cevc E. 284
Čipan B. 283
Cirković S. 280
Colin J. 273
Čorović-Ljubinković M. 260 284 286
Ćović B. 267 269
Cremošnik G. 276
Ćremošnik I. 270 272 273 280 282
Ćubelić T. 265 279
Curk J. 263
Cvetković G. 263 264
Cvetler J. 260

D

Dain A. 265
Darrouzes J. 280
Dašić Lj. 269
Deanović A. 284
Degmedžić I. 272
Deroko A. 282 283 287
Despot M. 265
Dickenmamm F. 260
Diez E. 272
Dimitrijević D. 261
Dimitrijević S. 268 287
Dimitrov D. 271
Dinić M. 276
Djokić D. 265 285
Djordjević M. 281
Djordjević P. 278
Djurdjev B. 277
Djurić M. 271
Djurić V. 272 279 285 286
Dobronić Lj. 265
Dostal A. 260
Dragičević R. 262
Draškić M. 287
Drljača D. 262
Drobnjaković B. 287
Dujčev I. 276 281 284
Dujmović F. 273
Dumitresku H. 260
Dumitresku V. 260
Dundjin J. 264
Durković Lj. 278
Dušanić S. 287
Dvornik F. 280
Dyggve E. 281

E

Elezović G. 274
Engels F. 265
Erastova P. 279

F

Fehrle E. 279
Ferjančić B. 274
Ferluga J. 273
Fiamengo A. 265
Filip J. 267 268 270
Filipović M. 260 262 267 279 287
Filipović N. 277
Findrik R. 283
Fischer M. 265
Fisković C. 275 283 284
Flašar M. 264 269 271
Foretić V. 284
Franković E. 275
Frolow A. 284
Fučić B. 277 285
Fučić M. 264

G

Gabričević B. 260 273
Gaćeša N. 263 264 274
Galović R. 268
Gamulin G. 285
Gansiniez Z. 271
Garašanin D. 267 268 269
Garašanin M. 267 268 269 272 273
Gavazzi M. 261
George P. 267
Gerkan A. 272
Girić M. 264 268
Girolani M. 281
Glišić J. 268
Gökbilgin N. T. 277
Gotthardi R. 285 286
Goubert P. 281
Grabar A. 284
Grafenauer I. 261 279
Grbić M. 260 267 268 275
Greve R. 278
Grivec F. 277 278
Grmek M. D. 275
Grošelj M. 271
Grumel V. 276
Gspan A. 263 278
Gunjača S. 261
Gušić M. 261
Guzina R. 273

H

Hadjmaš K. 268 280
Hadžibegić H. 277
Halini K. 261
Halpern J. 267
Hamm J. 260 277 278 279
Han V. 286
Hampejs Z. 249
Hadžić A. 282
Handžić A. 277
Hasandedić H. 282
Heppell M. 275 277
Herak M. 260
Herkov Z. 266
Heršak V. 262
Hodžić Š. 277
Horalek K. 277
Horvat A. 265 284
Horvatin R. 265
Hrabak B. 274 275
Hrala J. 269

I

Ibrovac M. 279
Ignjatović Dj. 264
Ilakovac B. 266 269
Ilić T. 277
Ilijanić M. 261 266 282
Ilijevski P. 271
Ivanović R. 274
Ivanovski B. 262
Ivković M. 273

J

Jakob H. E. 265
Jagodić M. 261 280
Janin R. 262 274 276
Janković D. 261 273
Janc Z. 264 286
Jardas J. 266
Javornik I. 273
J. H. 265
Jolović D. 275
Josifović S. 271
Jovanović B. 268
Jovanović R. 267
Jovanović V. 285
Jurančić J. 278
Jutronić A. 277

K

Kacneljson R. 281
Karhstedt U. 269
Kaleshi H. 277
Kalogjera B. 283
Kapidžić H. 266 282 283
Karaman Lj. 283
Karayannopulos J. 274
Karmitsch P. 272
Kaštelić J. 270
Katanić N. 283
Katičić R. 265 279
Kečkemet D. 286
Kelemen B. 285
Keller J. 264
Kiraly P. 278
Klaić N. 266 270 274 276 277
Klemenc J. 272
Klosterman B. 281
Knežević M. 279
Knežević S. 279 283 287
Knievald D. 279
Koco D. 282 284 285
Kojić B. 282 283
Kolarić M. 285
Kolendić P. 278
Kolin Z. 260
Komelj B. 277
Komelj I. 263
Kondić V. 267 270 280
Koneski B. 278
Korać V. 271
Korošec J. 260 261 263 264 267 268 269 281 286
Korošec P. 268 280
Kos M. 270 280
Kosor M. 260 279
Kostić C. 265 266 275
Kostić M. 286
Kovaček B. 264
Kovačević B. 262 271
Kovačević J. 276 280 281
Kovijanić R. 267 275
Krasnići M. 279 281
Krekić A. 264
Krekić B. 260 263 273 274 275
Kreševljaković H. 282 283
Kretzenbacher L. 287
Krizman B. 274
Kronasser H. 271
Krunić J. 263
Kugli I. 285
Kujev M. 278
Kulischer J. 274
Kulundžić Z. 278
Kumanov Ž. 259
Kumer Z. 287
Kumar Ž. 266
Küpres G. 279
Kurz J. 277
Kus — Nikolajev M. 265 275

L

Lahtov V. 262 270 286
Lanternari V. 279
Lantier R. 272
Laskaris M. 276
Latković V. 279
Laurent V. 273 276 281 286
Lazić Lj. 279
Leben F. 267
Lechner Z. 261
Lemerle P. 261
Lesek M. 282 285
Lisac A. 259
Lisičar P. 269
Ljubinković R. 284 285
Lončarić I. 262
Lopac M. 259
Lukić B. 264
Lukijan 271
Luković N. 276
Lunt H. G. 278
Lurje S. 271

M

Mahnken I. 275
Majnarić N. 271
Maksimović J. 283
Mal J. 271
Malez M. 267
Mamuzić R. 275
Mandić O. 265 273 275
Mandić S. 284
Manojlović-Marijanski M. v. Marijanski M.
Mano-Zisi Dj. 270 272 281
Marasović J. 263
Marasović T. 263 281 283
Marić R. 271 273 287
Marijanski M. 259 269
Marinović A. 274
Marković-Boreli R. 267
Marković Z. 261
Marović I. 269
Marušić B. 280
Maslić F. 279
Matić T. 279
Matković H. 263
Matthews W. 278
Maučec J. 271
Mayer L. A. 282 287
Mazalić Dj. 280 282 283 284
Medaković D. 260 275
Mercklin E. V. 272
Miatev K. 281
Mijušković S. 274
Mihalik Š. 286
Mikl I. 264
Mikl J. 271
Mikulić F. 265
Milanović O. 259
Milenković D. 273
Miletić M. 276
Miletić N. 286
Miljanić R. 262
Miljković-Pepek P. 282 284
Millet G. 284
Milojević S. 279
Milosavljević P. 284
Milošević A. 272 273
Milošević M. 263 282
Milovanović B. 267
Milutinović K. 260
Milutinović O. 280
Mirković L. 284 286
Mirković M. 264 271 275
Mirosavljević K. 263
Mlakar Š. 263 270 272
Mohorić I. 265
Mohorovičić A. 263 281
Mole V. 281
Momirović P. 263 278 282
Montani M. 275 283
Mošin V. 277 278 286 287
Mujezinović M. 277 278
Mujić M. 277 283
Müller-Karpe H. 269
Munk Z. 261
Musulin S. 261
Mylonas G. 269

N

Nakić M. 277 283
Nedeljković D. 279
Nedeljković B. 276
Nedić O. 264 265
Nedkov B. 287
Nemeth K. 264
Nenadović A. 261
Nenadović S. 262 281
Nikoalev V. 287
Nikolajević-Stojković I. 260 272 280
Nikolanci M. 269
Nikolić D. 272
Nikolić I. 264
Nikolić M. 264
Nikolić V. 259 279 280 286
Noll R. 272
Nonin D. 263
Novak G. 265 272
Novak V. 264 265 276 278

O

Obradović D. 271
O. I. 276
Ondrouch V. 271
Okiç T. 276
Orel B. 263 279 280
Orlov G. 273
Osole F. 267
Ostrogorskij G. 274
Oštrić G. 263
Otto K. H. 265

P

Pahić S. 264 265 267 269
Pajkić P. 287
Pančić N. 267
Pangovski T. 277
Panić-Surep M. 279 262
Pantelić G. 264
Pantelić M. 259 278

Pantelić N. 283
Pantić M. 275 279
Papazoglu F. 269 270
Pašalić E. 270
Pašić R. 268
Paškalin V. 269
Paškvan F. 285
Pavković N. 267 287
Pavlović D. 263 264 278 279
Pavlović M. 278
Pavlović R. 266
Peić M. 261 262 285
Pejanović Dj. 266
Perčić I. 274
Perić D. 275
Pešić N. 264 283
Petković B. 277
Petricioli I. 275 281 282 284
Petrikovits H. 270
Petronije Arbiter 271
Petronijević Z. 267
Petrov K. 262 282
Petrov P. H. 273
Petrović Dj. 283 287
Petrović J. 273
Petrović N. 262 281
Petrović P. 284
Petru P. 270 272
Piletić D. 270
Pirenne H. 273
Pitović V. 277
Pivovarova R. 268
Platon 271
Plevneš V. 262
Pljakić M. 265
Polaschek F. 270
Politis L. 276
Popović D. 260 261 266 286
Popović I. 261
Popović Lj. 269 270 272
Popović S. 265
Popović V. 267
Posedel J. 270
Prandi A. 281
Prelog M. 280
Prijatelj K. 284 285
Prvanović S. 273
Pudić I. 261 271
Puš J. 268

R

Raški A. 276
Radojičić Dj. 273 276 277 278
Radojčić N. 260 261 274 276 277
Radojčić S. 281 284 285 286
Radojković B. 261 276
Radomersky P. 281
Radotić N. 259
Rašajski R. 270
Rašić B. 270
Raubitschek A. 269
Ravalić J. 261
Rendić-Miočević D. 272
Rilli N. 281
Ristić M. 265 274
Rosenkranz B. 278
Rubić I. 265 267
Rumpler M. 281

S

Sabanović H. 277
Sadnik L. 260
Sakač V. 270
Sakač S. 280
Samardžić R. 276
Šamšalović G. 271 272 278
Šarf F. 262 263
Saria B. 261 263 264 267 272 287
Sas-Zaloziesky W. 281
Schachermeyr F. 271
Schmans A. 275
Schmidinger H. 275
Schütz J. 260
Sejić A. 277
Sekereš L. 286
Seltman Sh. 273
Sergejevski D. 270 273 283
Šerović P. 277 286
Sevdić J. 259 262 285
Sevin H. 281
Šidak J. 276
Seber R. 260
Simić N. 280 286
Simić M. 279
Simić V. 265 274
Simonenko I. 287
Simovljević N. 270
Sindik I. 273
Školjić A. 279
Škerlj B. 262 267
Skok P. 266 271
Škrivanić G. 265 266 287
Slade-Silović M. 261
Slama J. 261 269
Šljivić-Simšić B. 277
Smerdel I. 271
Šobajić P. 266 279 280
Sokolski M. 277
Šolle M. 264 280
Soloviev A. 284
Šonje A. 261
Šopova D. 274
Šoptrajanov G. 279
Srejović D. 268 269 271 272 279
Šribar V. 263 268
Stalio B. 267 268
Stanojević G. 274
Stare F. 269
Štefanić V. 278
Stefanović-Karadžić V. 279
Stefanović R. 259
Stelle F. 260 265 284
Stevanović B. 271
Stevanović P. 267
Stijčević B. 287
Stipčević B. 279
Stjepčević I. 275 282
Stojčević D. 269
Stojković I. 283
Stošić D. 279
Stranjaković D. 260 261 276
Stričević Dj. 281
Stroh A. 267
Strukelj P. 260 263
Šubić M. 262 263
Subotić G. 282
Suić M. 266 270
Sundwall J. 273
Šupuk A. 278
Švob D. 274
Svoboda B. 275

T

Tafro D. 282
Talbot Rice D. 284
Tanović S. 275
Tasić N. 268
Telar S. 271
Teodorović Šakota M. 285 286
Terzić V. 274
T. J. 278
Tihić S. 262 284 285 286
Tkalčić M. 271
Tkalčić V. 265
Todorović J. 267 270 280
Tomašević A. 262
Tomić G. 285
Tomoski T. 266
Tomovski K. 282
Traljić S. 264 287
Trifunoski J. 266 267
Trifunović Dj. 267
Tukidid 271

U

Urbas T. 262 280
Urleb M. 270
Urošević A. 266

V

Vaillant A. 260 276
Valić A. 270
Vandrovski J. 262 285
Vasić M. 268
Vasić P. 261
Vasilić A. 285 286
Vego M. 280 284
Veličković M. 272
Velkov V. 260
Vergilije 271
Verner E. 276
Veselinović R. 269 275 287
Vetters H. 270
Vidmar M. 263
Vikić-Belančić B. 272
Vilfan G. 260
Vinaver V. 274
Vinja V. 276
Vinski Z. 261 269 272 280 281
Vlahović P. 260 279
Vlaškalić T. 265
Volbach W. F. 286
Vrana J. 276
Vrbanić I. 261
Vrišer S. 263
Vučinich W. 262 263 264
Vučković-Todorović D. 272
Vučo N. 269 274
Vukosavljević S. 266
Vuković S. 268
Vulović B. 281
Vunjak M. 262

W

Wanzenried F. 286
Weinert H. 265
Werner J. 281
Wiroybal Z. 262

X

Xyngopoulos A. 284

Z

Zadnikar M. 263 266 277 281 283
Zambaur E. D. 265
Zaninović A. 277
Zdravković I. 262 263 264 265 279 281 282 283
Zečević D. 261 266 267
Železnik M. 262 263
Živković Lj. 264
Zloković M. 262 287
Zontar J. 260
Zotović Lj. 271
Žunić L. 280 286 287